کێشەی کورد

د. ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر

کێشەی کورد

لە سەردەمی ئاشتیدا دوای جەنگی یەکەمی جیهانی

وەرگێڕانی

جەمال گردەسۆری

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

- **;کێشەی کورد (لە سەردەمی ئاشتیدا دوای جەنگی یەکەمی جیهانی)**
- نووسەر: ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر
- نەخشەسازی ناوەوە: گۆران جەمال رواندزی
- بەرگ: ئاگری باڵەکی
- نرخ: ٦٠٠٠ دینار
- چاپی یەکەم : ٢٠١٢
- تیراژ: ٧٥٠ دانە
- چاپخانە: چاپخانەی خانی (دهۆك)
- لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان ژمارەی سپاردنی (٦١٠) ساڵی (٢٠١١)ی پێی دراوە.

زنجیرەی کتێب (٤٤٠)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

پێشکەشە بە مامۆستایان

هەژار موکریانی و عەلائەدین سوجادی

روونکردنەوە:

١- ئەم کتێبە بەر لە راپەڕین لە وەرگێڕانەکەی بوومەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی رای نووسەرم وەرنەگرتبوو بۆیە لەماڵەوە تۆزی لێنیشتبوو تاوەکو لە ساڵی ١٩٩٣ کاتێك (د. ئەحمەد عوسمان) بەیەکجاری لە بەغدا گەڕایەوە هەولێر، ئەوەبوو سەردانی بەڕێزیم کرد ماڵی لە شوقەیەکی کۆلێژی ئەندازیاری زانکۆی سەلاحەددین بوو، رازی بوو بە وەرگێڕانەکەو بڵاوکردنەوەی لە پاشاندا دەستنووسەکەم گەیاندە رۆژنامەی برایەتی لە رێکەوتی ٢٧-٢٨-٢٩-١٩٩٤/١/٣٠ لە ژمارەکانی ١٨٥٧-١٨٥٨-١٨٥٩-١٨٦٠ کە دەکاتە (٤)بەش بڵاوکرایەوە دوای بەشانە جێگای داخ بوو لەلایەن بەرپرسی لاپەڕە چیتر بڵاونەکرایەوە

لەبەر ئەوەی یەکێکی تازە هاتبووە رۆژنامەکە و لەم لاپەرەیەدا دەست بەکاربوو، گرفت هەبوو لە نێوان وەرگێڕو ئەو کەسە دواتر (١٠٠) دانەم بە فۆتۆکۆپی بڵاوکردەوە. سوپاس بۆ خوا نووسەرماوەو شایەدمانی ئەم راستینەیە.

٢- سی و یەك بەشەکە لە گۆڤاری (الثقافة) بڵاوکراوەتەوە و لەو گۆڤارەدا کردوومە بەکوردی

لەگەڵ رێزمدا

وەرگێڕ

بەشی یەکەم

(١)

لە کاتی ئێستاشدا گەر بمانەوێ بە مێژووی کوردەوە خەریك بین، کە ڕاستەوخۆ سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهانی و ماوەی دواتریش تا دەگاتە پاش جەنگی دووەمی جیهانی تەنها ئەوە بەس نییە کە پشت بەو زانیاریانە ببەستین کە لە سەرچاوە ئاساییە بەردەستەکان، وەرگیراوە، بەڵکو پێویستە پشت بە سەرچاوەی دیکە و سەرچاوە کوردییە بەردەستەکانیش ببەستین سەرباری ئەو زانیارییانەی کە ئەو سەرچاوانەی نوسراون لە لایەن نوسەران و لێکۆڵەرەوانی گەل و وڵاتە دراوسێیەکانەوە، وەك سەرچاوەکانی زمانی عەرەبی و تورکی و فارسی ...[١].

هێزەکانی بەریتانیا لە ٧ی ئایاری ١٩١٨، لە کاتی جەنگدا شاری کەرکوکیان داگیر کرد. دەتوانین بڵێین ئەو ڕوداوە یەکەم بەیەکگەیشتنێکی کارا بوو لە نێوان هێزەکانی بەریتانیا و ناوچە کوردنشینەکان...[٢].

ولسن لە کتێبەکەیدا ـ میزۆپۆتامیا ١٩١٧ــ ١٩٢٠ ـ دا بەم بۆنەیە دەڵێ:ــ بۆ گفتوگۆکردن دەربارەی لایەنگری خێڵە کوردییەکان، بۆ ئێمە و زامنکردنی نییەت پاکییان لە ئاستی ئێمەدا هەڵبەت نەك بۆ شەڕکردن لە دژی تورکەکان، بەڵکو بۆ پاراستنی ڕێگا و بانەکان و دابینکردنی کۆمەکییەکانی خۆراك. داگیرکردنەکەی ئێمە لە لایەن خەڵکەوە چاك پێشوازی لێکرا. نامەشمان لە خێڵی هەمەوەندەوە پێ گەیشت، تێیدا ئامادەیی خۆیان دەربڕیبوو بۆ هەر جۆرە یارمەتییەکی کە بمانەوێ. کۆبوونەوەیەك بۆ پیاو ماقوڵان لە شاری سلێمانیدا بەسترا. لەم کۆبوونەوەدا بڕیاری دامەزراندنی حکومەتێکی کاتیی کوردی بە سەرۆکایەتی شێخ مەحمود درا. شێخ مەحمودیش بۆ خۆی بۆی نوسین کە دەسەڵاتی حوکمڕانیمان بداتێ یا خودی خۆی دەسەڵاتی کارگێڕی بگرێتەدست وەك نوێنەرێکی ئێمە... هەروەها گوتی گەلی کوردستان بە سەرکەوتنەکانمان خۆشحاڵە... نوسراوەکەش بەم خواستە کۆتایی پێ هێنا، کە زامنی ئەوە بدەین لە هەر بارودۆخێکدا بێ ڕێ نەدەین عوسمانییەکان

بگەڕێنەوە کوردستان. من پێشنیارەکەی شێخ مەحمودم قبوڵ کرد بەوەی ببێتە نوێنەرمان و ڕاگەیاندنێکی گشتیم لەم بارەیەوە بڵاوکردەوە...[٣].

چوار ڕۆژ پاش تەواوبوونی شەڕ لەگەڵ تورکیادا، واتە ٣ی تشرینی دووهەمی ١٩١٨ هێزەکانی بەریتانیا شاری موسڵیان داگیرکرد و بەم شێوەیە ویلایەتەکە هەر هەمووی لە گۆشەنیگای بەریتانیاوە کەوتە نێو بازنەی داگیرکردنەوە، کۆمەڵە نەتەوەخوازەکانی کوردە دورخراوانەی چواردەوری تورکیا هەروەها سەرکردە ناوچەیی و خۆجەییەکان و زۆر دەمێك بوو داوای شێوەیەك لە شێوەکانی ئۆتۆنۆمییەکی ئازادییان دەکرد بۆ وڵاتەکەیان.شکانی تورکیا و داگیرکردنی موسڵ لە لایەن هێزەکانی بەریتانیاوە بە فرمێسکی زێڕین لە قەڵەم دەدرا لە لایەن ئەوانەوە بۆ زیاتر پێداگرتن لەسەر خواستەکانیان...[٤].

حاکمە گشتییە مەدەنییەکەی بەغدا لە ٢٠ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨ ئەوەی بە لەندەن ڕاگەیاند، کە پێویستە ئەنجومەنێکی ناوەندی بۆ سەرکردەکان لە کوردستان بە سەرپەرشتی بەریتانیا دابمەزرێ...[٥].

مەیجەر نوئێلیش پاش ئەوەی سێ هەفتەی لەناوچە کوردنشینەکاندا بەسەر برد پێشنیاری دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی کرد، تا شاری (وان) لە ئەنەدۆڵی ڕۆژهەڵات هەڵدەکشێ...[٦].

وڵسنیش دەربارەی ئەرکەکەی مەیجەر نوئێل دەڵێ:ـ مەیجەر نوئێل نێردرایە سلێمانی بۆ ئەوەی ڕاپۆرتێك دەربارەی بارودۆخی ئەو ناوچەیە ئامادەبکات. ئەویش لە ناوەڕاستی تشرینی دووهەمی ١٩١٨دا گەیشتە ئەوێ. بە گەرمی پێشوازی لێکرا، ڕاسپاردەکانی منیش بەم شێوەیە بوون... ئەفسەرێکی سیاسیم لە پارێزگای کەرکوکدا دامەزراند کە لەنێوان زێی بچووك و زێی سیروان(دیالە)دایە. فەرمانی ئەوەشم دا، شێخ مەحمود بە نوێنەری ئێمە لە شاری سلێمانی دابمەزرێ... هەروەها سەرۆك هۆزەکان هانبدرێن بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوێکی یەکگرتوو بۆ بەڕێوەبردنی کاروبارە گشتییەکانیان. شێخ مەحمودیش بە حوکمدار دامەزرا...[٧].

هەروەها بە نیسبەت دانەری ناوبراو پیتەر سلوگیت، دوورنەبوو ئەگەر کورد فرسەتیان بدرابوایە ئەوەیان بەلا پەسەند دەبوو کە ئازاد بکرێن بۆ ڕێکخستنی دامەزراوە کارگێڕییەکانی تایبەت بە خۆیان، گەلێ هۆشمەند بوون بە ڕزگاربوونیان لە ژێر دەسەڵاتی تورکدا. ...[٨].

لـه لایـەکی تریشـەوە بـەڕای مـس بێـل، ئـارەزووی ئۆتۆنـۆمی کـوردە لـەم قۆناغـەدا بزوتنەوەیەکی یەکگرتوویان بۆ یەکگرتنەوەیان نەدەخولْقاند...(٩).

بەم جۆرە دەتـوانین پلەبەپلـە دوای هـەنگاوەکانی سـەرهەڵدانی دۆزی کـورد لـە هـەموو ڕویەکییەوە لە دیدی جیاجیاوە ڕاستەوخۆ لەگەڵ کۆتاییهـاتنی جـەنگی یەکـەمی جیهـانی و سەرەتای سەردەمی ئاشتی بڕۆین. پەیمانی ـ سایکس بیکۆـ کە لە بەهاری ١٩١٦دا لە نێـوان بەریتانیا و فەرەنسا کرا بەشێکی ویلایەتی موسڵ، واتە بەشێکی ئەو ناوچـە کوردییـەی کـە تێیدا بوو، درایە فەڕەنسا، نەك هەموو ویلایەتەکە بکەوێتە ژێر دەسەڵاتیی فەڕەنسا. بەستنی ئەم پەیمانەش بارودۆخێکی سازدا پێویستی بە چاوپێخشاندن و دووبارە داڕشـتنەوەی بـە پێـی ئەو بارودۆخەی دوایی جەنگ هاتە کایەوە، کتـێبی ـ ململانێـی (فەڕەنسـی ـ ئینگلیـزی) و کتێبی (مێژووی کۆنگرەی ئاشتی لە پاریسدا) دانراوی تمبرلـی باسـی ئـەم مەسـەلەیە، واتـە کێشەی موسڵ بەم شێوەیەی خوارەوە دەکات:ـ

پێش بەستنی کۆنگرەی ئاشتی لە پاریسدا ...(١٠) بەریتانیا بەردەوام دەستکەوتی زیـاتری بەدەست دەهێنا بۆ پتەوکردنی هەڵوێستی خۆی لە ڕۆژهەڵاتی نزیکدا بەرامبەر بروبیانووەکانی فەڕەنسا. لوید جۆرجی سـەرۆك وەزیرانـی ئەوکاتـەی بـەریتانیا تـوانی کلیمەنسـۆی سـەرۆك وەزیرانی فەڕەنسا ناچـار بکـات نـەك هـەر واز لـە نەخشـەکانی فەڕەنسـا بـۆ داگیرکـردن و بەڕێوەبردنی موسڵ بهێنێ و بۆ بەریتانیای بەجێ بهێڵێ، بەڵکو بـەرەو ئەوەشـی بـرد کـە لـە گۆڕینی بارودۆخی فەلەستینیش ڕازی بێت. ئەم کارەشی لـە کـانوونی یەکـەمی ١٩١٨دا بـە ئەنجام گەیاند. کاتێکیش کلیمەنسـۆ سـەردانی لویـد جـۆرجی کـرد لـە لەنـدەن... ئـەنجامی گفتوگۆکەیان ڕاگەیاندنی یاداشتێك بوو لە ١٥ شوباتی ١٩١٩دا تێیـدا فەڕەنسـا بـە ڕەسمـی ڕەزامەندی خۆی سەبارەت بەو گۆڕانکارییانە دەربڕی. ...(١١).

وەکو ڕوون و ئاشکراشە بایەخی ئـەم ڕێکەوتننامەیـە سـەبارەت بـە بـارودۆخی ناوچـەی کوردنشین و تێکپەڕینی مەسەلەکانی نەوت و خـاك هـەروەکو دواتـر ڕوون دەبێتـەوە. گـەلێ نـاوداری فەڕەنسـا پشـتگیری کلیمەنسـۆیان کـرد لـە سیاسـەتی کەمکردنـەوەی ئـەرك و فەرمانەکانی فەڕەنسا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا لەوانە ڤیکتـۆر پیرەرـ ئەنـدامی ئەنجومـەنی پیران ـ ئەم پیرە فەڕەنسییە ... گوتی:" لە ساڵی ١٩١٦دا سوریا و کلیکیا و میزۆپۆتامیـا و هەندێکی کوردستانمان هەبوو، بەڵام ئێستا لـە پـاش دەسـتپێکردنەوەی گفتوگـۆ... دەبـینی

کلیمەنسۆ بە نووکەقەڵەمێك میزۆپۆتامیا و کوردستان بەجێ دێڵێ، بەوەی موسڵ دەداتە ئینگلیز...[١٢].

لە ٣٠ی کانوونی دووهەمی ساڵی ١٩١٩دا گفتوگۆیەکی فراوان دەربارەی هەمان بابەتەکان و غەیری ئەوانیش لە ئەنجومەنی باڵای ئاشتی لە پاریسدا کرا. لەم گفتوگۆیەدا لوید جۆرج کەوتە جوڵە بۆ ئەوەی وڵاتێکی تر بخاتە سەر ئەو وڵاتانەی نیازمەند بوو لە قەوارەی تورکیادا دایانبڕێ. چاودێرەکان دەڵێن یەکەم جار لوید جۆرج نەیدەزانی ئەو وڵاتە خۆی لە خۆیدا هەیە کە مەبەستی ئەو کوردستانەی کەوتۆتە نێوان ئەرمینیا و میزۆپۆتامیا. لە ڕاستیشدا زۆر بایەخی بە ناوچەیەکی دابڕاو دەدا کە لە نێوان موسڵ و تورکیادا بێ. ...[١٣].

بە واتایەکی تر دەیویست ناوچە کوردییەکەی تورکیا بگاتە ئەو پشتێنەی موسڵ لە باکورەوە دا دەبڕێ و دەشیپارێزێ. لە هەمان کاتیشدا ئەنجومەنی هاوپەیمانان گەیشتنە دەرکردنی ئەو بڕیارە گرنگەی خوارەوە:

(هاوپەیمانان و ئەو دەوڵەتەی لەگەڵیاندان لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە ئەرمینیا و سوریا و میزۆپۆتامیا و کوردستان و فەلەستین و نیوە دورگەی عەرەب دەبێ بە تەواوەتی لە ئیمپراتۆرییەکانی تورکان جودا بکرێنەوە. ...[١٤].

بەم شێوەیە زۆر بە ڕوونی دەردەکەوێت کەوا کێشەی کورد شوێنی شیاوی خۆی گرت لە بازنەی بایەخدانی هاوپەیمانان و ئەو دەوڵەتانەی سەر بە ئەوانن. هەر لە کۆبوونەوە سەرەتاییەکانیاندا پاش یەکەم جەنگی مەزنی جیهان شانبەشانی کێشەی گەل و وڵاتە ڕۆژهەڵاتییەکانی دی لەنێو ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لە جەنگدا دۆڕا و ئەم بایەخدانەش بە باسکردنی دۆزی کورد و ئەو چارەسەرییانەی وڵاتە هاوپەیمانەکان دەربارەی کێشەی کورد پێشنیاریان کردبوو بە لە هەندێ لە بەندەکانی پەیمانی سیڤەر رەنگی دایەوە کە لە ئابی ١٩٢٠دا گرێ درا لە نێوان دەوڵەتە هاوپەیمانەکان و دەوڵەتی عوسمانیدا بەرجەستە بوو، هەروەها وەکو دواتریش ڕوون دەبێتەوە.

هەروەها کێشەی کورد چووە نێو بازنەی بایەخی لیژنە بەناوبانگەکەی کینگ ـ کراین کە لە ساڵی ١٩١٩بۆ لێکۆڵینەوەی بارودۆخی وڵاتە ڕۆژهەڵاتە ناوبراوەکان کە لە لایەن هاوپەیمانانەوە هەروەکو گوتمان بڕیاری دابڕینیان درابوو لە قەوارەی دەوڵەتی عوسمانی پێك هاتبوو، کاتێك ئەم لیژنەیە لە گەرمەی تەحقیق و لێکۆڵینەوەکانیدا گەیشتە ئەستەنبوڵ و دەرگای لێکۆڵینەوەی کردەوە، هەندێ سەرکردە و ڕوناکبیرانی کورد ئەم هەلەیان قۆستەوە و

خۆیان گەیاندە لیژنەکە و تێبینییەکانی خۆیان دەربارەی دۆزی کورد بە گشتی و کێشەی کوردستانی خواروویان بە تایبەتی بۆ خستنە ڕوو و پێشنیاری هەمەجۆریان پێشکەش کرد. بەڵگەنامەکانی کینگ ـ کراین، لەو شتانە کە تێیدایە ئەم ناونیشانەیە...(هەندێ نوێنەر لە ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتەوە) کە ئەمەی خوارەوەی تێدایە...

لە نێوان دواین ئەو کەسانەی هاتنە لامان نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کورد بوون کە داوای دامەزراندنی حکومەتێکی کوردییان دەکرد و لەو شوێنانەی کورد تێیاندا زۆرینەی دانیشتوانن.. ئەم نوێنەرانەی کورد داوای ویلایەتەکانی خابور و دیاربەکر و وان و بدلیس و بایەزید و هەموو موسڵیان دەکرد. لە لایەکی دیکەشەوە (ئارەزووی ئۆتۆنۆمییان دەکرد لە ژێر چاودێری بەریتانیا وەك بەشێك لە عێراق.. کوردستان وڵاتی تایبەت بە خۆیان بوو، ئامادەش بوون لە دەرەوەی سنوری ناوچەکەی خۆیان) دان بە ئەرمینیادا بنێن ...[١٥].

هەروەها هەندێ سەرکردەی دیکەی کورد دەربارەی کێشەی ئەرمینیا هاوڕابوون. وڵسن حاکمی مەدەنی عێراق دەربارەی ژەنەڕاڵ شەریف کە نوێنەری کوردان بوو لە کۆنگرەی ئاشتی لە ساڵی ١٩١٩ لە پاریسدا دەگێڕێتەوە، گوایا شەریف پاشا پێی لە سەر ئەوە داگرت. تەنیا فرسەتێك بۆ گەیشتن بەڕێکەوتنێکی سەربەرزانە و هەمیشەیی لەوەدایە کورد و ئەرمەن وەك یەك و وەك دوو نەتەوەی یەکسان خاوەن مافێکی نەتەوەیی یەکسان و هەر یەك لە وڵاتەکەی خۆیدا بەوچاوە تەماشا بکرێن...[١٦].

ئێستاش هەروەکو دەرکەوت بڕیار درا کوردستان لەگەڵ وڵاتەکانی دیکە بە تایبەتی هەرێمە عەرەبییەکان لە قەوارەی دەوڵەتی پێشوی عوسمانی دابڕدرێت، چونکە زۆر ڕوون بوو کە کێشەی کورد چارەسەری دەویست وەکو ئەو کێشانەی تر کە خرابوونە سەر خوانی زلهێزە سیاسییە نێودەوڵەتییەکانی ئەوسای دوای جەنگ حاکمی مەدەنی بەریتانیایی لە عێراقدا وڵسن، هەندێك پێشنیار و چارەسەری بەردەستی کێشەی کورد و بە گشتی و ئەو کێشەیە لە کوردستانی خوارودا بەتایبەتی تۆمار کردووە. لە لایەك کێشەی کورد بە شێوەیەکی تاڕادەیەك دوور لە وردی بەم شێوەیەی خوارەوە پوختەکەی دەردەبڕێ:-

١. دوارۆژی ئەو بەشەی ویلایەتی موسڵ کە زۆربەی دانیشتوانی کوردن.
٢. دوارۆژی ناوچە کوردییەکانی دەرەوەی ئەو ناوچەیە واتە سەرەوەی ویلایەتی موسڵ ـ کوردستانی باکوور.

٣. گێرەشێوێنی بـارودۆخی ناوچـەی کوردنشـینی ئێـران و هـۆزە کوردەکـانی ئـەویٚ ئـەو گێرەشێوێنەی لەپێناو هۆی تایبەتیدا کوردەکان بەرپای دەکەن...[١٧].

لەلایەکی دیکەشەوە ـ وڵسن ـ بەردەوام دەبیٚ لـە وەسـفکردنی بارودۆخـە بەرپابووەکـە و دەنوسیٚ:ـ

لە یەکەم ڕۆژی کانونی یەکەمی ١٩١٨دا بە فڕۆکە سەردانی سلێمانیم کرد بۆ چاوپێکەوتن لەگەڵ هەندیٚ لە سەرکردە دیارەکانی کورد. گفتوگۆ و دانوستانی دوور و درێژمان لەگەڵ شێخ مەحمود و چەند سەرکردەیەکی کورد کرد. هەندێکیان پشتگیری کارگێڕی بەریتانیایان دەکـرد لە کوردستاندا و هەندێکیان دژی ئەم کارە بوون. هەندێکیان پێیان لەسـەر ئـەوە داگـرت کـە دەبیٚ کوردستان لە ژێر دەستەڵاتی لەندەندا بیٚ.. هەندێکی تریشیان بـە تایبـەتی بـە منیـان گوت بەوە ڕازی نین شێخ مەحمود سەرکردەیان بێت، بـەڵام نەشـیانتوانی نـاوی کەسـێکی دی ئاشـکرا بکـەن جێگـای ئـەو بگرێتـەوە، پـاش گفتوگۆیـەکی دوور و درێـژ، شـێخ مـەحمود بەڵگەنامەیەکی دا پێم، لە لایەن چل سـەرکردەی ئـەوێوە ئیمـزا کرابـوو. ئـەو بەڵگەنامەیـە ئاماژەی بۆ ئەو ڕاگەیاندنەی بەریتانیا کردبوو کە گوایە نییەتی وایە گەلان لە ژێر دەسـەڵاتی عوسمانی ڕزگار بکات و دەشیەویٚ یارمەتی پێشکەش بەو گەلانە بکـات بـۆ دەسـتەبەرکردنی قەوارەی خۆیان، سەرکردەکانیش بەوەی کـە نوێنـەری گـەلی کـوردن لـە بـەریتانیا داواکـارن کوردەکان بپارێزیٚ و بخرێـنە سەر عێراق...[١٨].

وڵسن بەردەوام دەبیٚ و دەڵیٚ: بەیاننامەیەکم بـە شـێخ مـەحمود ڕاگەیانـد تێیـدا هـاتبوو هەموو هۆزێکی نێوان زێی گەورە تا ڕوباری سیروان ئەگەر ویستی بۆی هەیە بچێتە ژێر سایەی حوکمی شێخ مەحمود کە ئێمە بە شێوەیەکی مەعنەوی پشتگیری دەکەین بە بەڕێوەبردنی ئەو ناوچەیە لە جیاتی بەریتانیا، بەڵام بە گشتی شێخ مەحمود بەو کارە ڕازی نـەبوو و بـڕوای پـیٚ نەبوو. ئەو دەیگوت لە لایەن هەموو کوردەکانی ئێران و هی دیکەش ڕاسپێردراو بوو بۆ ئەوەی نوێنەرایەتییان بکات. هەروەها ئارەزووی ئـەوانیش بخاتـە ڕوو بـۆ ڕەزامەنـدی حکومـەتێکی ئۆتۆنۆمی یەکگرتوو بە سەرکردایەتی ئەو و سەرپەرشتی بەریتانیا، وڵسـن بـەردەوام دەبـیٚ و دەڵیٚ:" ئەم شتە بەڕاستی و بەڕەوانی شایانی بایەخ پێدانێکی گەورە بوو... ئەم بیرۆکەیە تازە و نویٚ نەبوو."[١٩].

ولسن وێنەیەکی تر لەو پێشنیارانە تۆمار دەکات ئەوەش وێنەیەکی دیکەی دڵخۆشکەرە هەرچەندە هەندێ سەرسوڕهێنەرە (دانپێنانی ڕەسمی لەسەر ئەم پێشنیارانەی کە لە پێشیان دانرابوو ـ واتە دەوڵەتی بەریتانی ـ... أ.ع [٢٠].

لە ١٠ی مایسی ١٩١٩ بە شێوەی ئەم بڕگانەی خوارەوە بۆ منیان هێنا:

(ئێمە دەسەڵاتت پێدەدەین بۆ دروستکردنی ویلایەت لە عێراقدا، هەروەها هەوڵ دەدەین بۆ دروستکردنی ویلایەتێکی عەرەبی لە موسڵ، هەروەها لە دەور و پشتییەوە چەند حکومەتێکی کوردی خاوەن ئۆتۆنۆمی دروست دەکەین بە سەرۆکایەتی چەند ناودارێکی کورد کە ڕاوێژکارەکانیان ئەفسەری سیاسی بەریتانیایین). هەروەها هنری موارد بەم شێوەی خوارەوە دەڵێ:ـ لە پەیمانە نهێنییەکانی نێوان بەریتانیا و حکومەتی ئەستەمبول لە ڕۆژی ١٢ی ئەیلولی ١٩١٩دا، پەیمان درا کە تورکیا پێی ناخۆش نەبێ لە دروستکردنی کوردستانێکی سەربەخۆ لە ویلایەتی موسڵ جیا بکرێتەوە. بەم شێوەیە ئەم پێشنیارانە دەخرایە دەست و بزر دەبوو لە نێوان دروستکردنی دەوڵەت و دەوڵەتۆکە و یان ئۆتۆنۆمی ئەو گۆڕانانەی ئەو دوایەی مێژووی کێشەی کوردی بە شێوەیەکی وا نوسی کە جیاوازە لەگەڵ زۆر لە لێکدانەوەکانی سەرەتا بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە هەرچەندە ئەو لێکدانەوانە بووە هۆی ئەوەی پەیدابوونی ئەنجامێکی ڕێکوپێك کە دەردەکەوێت لە بەندەکانی پەیمانی سیڤەر کە لەوەو دوا باسی دەکەین. تەماعکاری زۆر گەورە بوون، بەرژەوەندییە جیاوازەکان بوونە دژی یەك. ئەوەش بووە هۆی پەیدابوونی ئەنجامی هەمەجۆر و پلانی سیاسی جیاواز و دژ بە یەك.

(٢)

بابەتی نەوت هاتە گۆڕەپانەوە لە کاتێکی زۆر دوای جەنگی یەکەمی جیهانەوە کاریگەرییەکی ئاشکرای کردە سەر هەموو بارودۆخێکی سیاسی. بابەتی ئیمتیازی کۆمپانیا نەوتە جیهانییەکان بڕیارە سیاسییەکانی بە ڕەنگێکی تایبەتی ڕەنگڕێژی کرد بە چەند ڕەنگێکی دژ بە یەك، ئەوەی گومانی تیا نییە کە کێشەی کورد بێ زیان نەبوو و ناشێ بێ زیان بێ لەو بارودۆخانە، بە پێچەوانەوە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ کاری تێکرد. بەڵگەش ناهێنمەوە کە بابەتی نەوت لەدوای جەنگی جیهانی لە نێوان بەرزترین لێپرساوە گەورەکانی وڵاتە هاوپەیمانەکان گفتگوگۆی لەسەر کرا.

"لە کتێبی (گەڕانی ئیمپریالیزم بەدوای نەوت لە عێراق/ ١٩١٠ـ ١٩٢٨) وا هاتووە."

پەراوێزەکانی بەشی یەکەم:

(١) دەبینین ئەم تێبینیە کورتە پێویستە نەخاسمە بۆ بارودۆخ و هۆیەکانی ماوەی ڕوودانی کێشەکانی کورد کە بە ڕوونی دەرکەوتبوون پاش ئەو شەڕە، دواتریش دەگەڕێنەوە بۆ تاوتوێکردنی بابەتی سەرچاوەکان لە جێگەیەکی دیکەدا.

(٢) ناوچە کوردییەکان لەم توێژینەوەیەدا لە بنەڕەتدا ئەم شوێنانە دەگرێتەوە کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی کوردن، لە تورکیا و عێراق و ئێران و ئەم وڵاتانەش دراوسێن.

Wilson. A.T. Mesopotamia. 1917-1920. p. 86-87

بەم بۆنەوەش د. کەمال مەزهەر ئەحمەد دەڵێ: بۆ زانیاریش بەڵگەنامە تایبەتەکان بەریتانیا شێخ مەحمود بە مەلیکی کوردستانی باشوور، بە کردەوەش لەسەرەتادا لەگەڵیدا ڕێکەوتبوون لەسەر هەمان بنەمادا، دواتر حاشا و نکۆڵیان لێکرد.

ڕۆڵی کورد لە شۆڕیشی بیستی عێراقدا لاپەڕە ٩٤

Sluglett, p. Britain in iraq 1914- 1932, p. 116

Political, Baghdad To s/s indid, T 9267. 30 october 1918, AIR 20/512.

هەمان سەرچاوە

E. Noel To Civil commissioner Baghdad, undated

هەمان سەرچاوە

دیسان بخوێنەوە

Wilson. A.T. Mesopotamia. 1917-1920. p. 87

٧- هەمان سەرچاوە لاپەڕەکانی ١٢٧-١٢٨ وردەکاری زیاتر لە ئەرکەکەی مێجەر نوئێل لەوێدا... هەروەها ڕاپۆرتی مێجەر واتە نوئێل بخوێنەوە تێبینی لەسەر بارودۆخی کورد – وەرگێڕدراوە عەرەبیەکە – ئەستانبول تەمەزی ١٩١٩.

Sluglets, p. Beritain in iraq 1914-132, p. 117

C.P Here A Note on Norterm Kurdistan, By G.L.

Bell. 8 March 1920, AIR 20/5/3.

هەمان سەرچاوە

١٠- کۆنگرەی ناوبراو لە ١٢ کانونی دووەم لە ١٩١٩ کرایەوە.

Cumming, H.H. Franco- British Rivalry in The post

War Neareast, p.59.

Temperley, H.W.V.A History of The peace Conference in Paris, p. .182

(١٢) هەمان سەرچاوە – ل – ٦٦- وە بەشی بیرارە لە سالّی ١٩١٦ کاتی مۆرکردنی ڕێکەوتنانەکەی – سایلس – بیکوو ڕێکەوتنامەی سازانۆف – بالیۆلۆگ لە نێوان ڕووسیا و فەڕەنسا کە ناوچە کوردییە دابەشکراوەکانیان پێ ڕێکخست.

Cumming, H.H. Franco- British Rivalry, P.71: Howard, H. The Partition of Uurkey. Pp. 241.242.

(١٤) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (٢٢٠)

Howard. H. King Crane Commission, P. 172.

هەروەها بخوێنەوە – د. ئەحمەد عوسمان ئەبوبەکر – کوردستان لە بەڵگەنامەکانی لیژنەی کینگ – کرایت. گۆڤاری ڕۆژی کوردستان، ژمارە – ٧ – ئازاری ١٩٧٢ بغداد.

Wilson. A.T. Mesopotamia. 1917-1920. p. 131

(١٧) هەمان سەرچاوە – ل – ١٢٦

(١٨) هەمان سەرچاوە – ل – ١٢٩

(١٩) هەمان سەرچاوە – ل – ١٣٠

(٢٠) هەمان سەرچاوە – ل – ١٣١ –

(٢١) هەمان سەرچاوە – ل ١٣٢ -

(٢٢) هەمان سەرچاوە – ل - ١٣٧

ویلسۆن مەبەستی پێکەوەنانی پێنج ویلایەتە لە عێراقدا – ئەوانیش پێکهاتەیەکی بەڕێوەبردنەکانی خۆی پێشنیار کرا.

(٢٣) هەمان سەرچاوە – ل - ١١٨

Howard, H. The Partition of Turkey. Pp. 241.242.

Mejcher, H, Imperial Quest For Oil: Iraq 1910-1928.

(preface).

(٢٦) هەمان سەرچاوە – ل - ٢٩

(٢٧)

Temperley. H.W.V. A. History of The Peace Confer- ence in paris, pp. 182-3

بغداد. تەمموزی ١٩٧٩.

بەشی دووهەم

مادەی چوارەمی ئەم پەیمانە بریتی بوو لەوەی کە فەرەنسا بەشی ئەڵمانیا وەربگرێ کە بیست و پێنجی لە سەرمایەی کۆمپانیای نەوتی تورکی لە هەردوو شاری موسڵ و بەغدا،[1] بەڵام دەربارەی موسڵ ی4ان کوردستانی خواروو، هۆکاری نەوت کارێکی یەکجار زۆری کردە سەر مەسەلەی هەرێمەکانی دەسەلات، هەروەها بە پێچەوانەوە، واتە مەسەلەی هەرێمەکانی دەسەڵات ئەویش کاری کردە سەر مەسەلەی نەوتەکە و (تادریو) کە ئەندامی پەرلەمانی فەرەنسا بوو، گوتی:

لە کاتی گفتوگۆی گەرمی ئەو دوو دانیشتنەی نێوان ـ کلمنسو ـ سەرۆك وەزیرانی فەرەنسی و لوید جۆرج سەرۆك وەزیرانی بەریتانی لە ٢١ی و ٢٢ مایسی ١٩١٩، دواجار ـ کلمنسوـ بە هاوێی بەریتانییەکەی گوت:ـ

"ئەگەر بهاتایە و بە منت گوتبا لە کانونی یەکەمی ١٩١٨ وازهێنانمان لە موسل تەنها وازهێنان نییە لە کێڵگە نەوتییەکان، بەڵکو وازهێنانیشە لە خاکێکی فراوان، هەر ئەو کاتە بڕیارم دەدا واز لە موسڵ نەهێنم..."[2]

ـ تمبرلی ـ کە مێژووی کۆنگرەی ئاشتی نوسیوەتەوە، ئەنجامەکەی بەم شێوەیە پوخت دەکاتەوە:

"بە بێ چاودانەوە و لێکدانەوە زۆر و دروستانەی مایسی ١٩٢٠ کێشەکانی نەوت و خاك چارەسەرکران. ئەم کارەش هاتەدی بە تایبەتی لە پەیمانی ـ سان ریموـ کە لە ٢٤ی نیسانی ـ ١٩٢٠ـ بەسترا،[3] ئەگەر یەکێ بە وردی سەیری ئەم دوو پەیمانە نەوتییە بکات کە باسیان لێوەکرا، واتە پەیمانی (بیرنفرـ لونح) و پەیمانی (سان ریمو) بۆی دەردەکەوێ بەڕونی شێوە و ناوکی ئەستونێك لە ئەستونەکانی ئەو پەیکەرانەی دواوە کە دانرابوون لە پشتی مەسەلەی کوردیشدا، هەروەها لە پشت مەسەلەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کە لێی نزیکە یان پێدەچێ سەبارەت بە مەسەلەی کورد. کێشەی خاك، ئەستونێکی دیکە بوو، لە ئەستونەکانی ئەم بنجوبنەوانە... هەروەکو دیمان، فەرەنسا بۆ بەریتانیا وازی لە موسڵ هێنا بەرامبەر بە هەردوو پەیمانی نەوتی کە باسکراون و چەند چارەسەرکردنی تریش، لەوانە جێگیربوونی ئینتدابی فەرەنسا لە سوریا لە لایەنی پارچە خاکەکەوە، واتە دەرچوونی شاری موسڵ لە ژێر

دەسەڵاتی فەڕەنسا و ئینتدابەکەی دەسکەوتێکە بۆ مەسەلەی کورد بە تایبەتی و بۆ عێراقیش، لە لایەکی ترەوە لە ڕاستیدا بەشێکی دیاریکراو لە شاری موسڵ نەك هەمووی دەکەوتە ژێر دەسەڵاتی فەڕەنسا هەروەکو باسمان کرد بە گوێرەی پەیمانی ـ سایکسبیکۆ ـ ی گومان لێکراو و بەدناو، ئەگەر فەڕەنسا لەسەر بەشەکەی خۆی بمابایە، ئەوە کوردستانی باشور دابەش دەبوو بۆ دوو بەش، بەشێکی دەچووە ژێر دەسەڵاتی فەڕەنسا و بەشەکەی تریشی لەناو ئینتدابی بەریتانی دەبوو، مانەوەی هەموو ویلایەتی موسڵی یەکگرتووی دابەشنەکرا و ئەگەر دەستکەوتی هەبێ ئەمەیان بەدەستکەوت دادەنرێ. بە هەر شێوەیەك بێ، نەوتەکە کاریگەریی خۆی پیشاندا بۆ ڕێکخستنی بارودۆخی هەموو لایەکی هەرێمەکە و هەتا دوای تەواوبوونی شەڕیش. دەتوانین نموونەی دیکە پێشکەش بکەین کە بەڵگەی نامۆیی ئەو داواکاری و خواست و تەماعکاریانە پیشان دەدات کە دوای شەڕ سەریان هەڵدا.[٤] وەفدێکی ئێرانی گەیشتە کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس ساڵی ١٩١٩.

ئەو داواکارییانەی کە وەفدەکە پێشکەشی کرد، هەرچەندە پاشان هەست پێکرا کە لە ڕاستییەوە دوورن، ئەوەش مانایەکی خراپی ئاشکرای بەدەستەوە دەدا، ئەوەی تیای هاتبوو، داواکارییەکانی هەرێمی لە لای ڕۆژئاوایەوە، ئێران بە کردار داوای ئاسیای بچوکی کرد هەتا سەر روی زێی فورات لە تورکیا، واتە کوردستان و دیاربەکر و موسڵ.[٥] ئەوی جێی سودە و هەروەها دڵخۆشکەرە لەم بارەیەوە ئەوەیە کە دەستنیشانی ئەو بارە تایبەتییە بکەن لە بەرامبەرکردنی بەستنەوەی خاك و کانی نەوت، گرنگی ئەمەش لە نمونەیەکی تردا دەردەکەوێ، ئەو نمونەیەش لەو نوسراوە دایە.. کە (نوسراوەی بەڵگەنامەیە) لەو بیروڕایانەیە کە بۆچوون و هەڵوێستەکانی فەڕەنسا تایبەت بەم بارەوە دەردەبڕێ. لە هەمان کات بۆچوونی هەندێ سەرکردەی ئاشوریەکان دەردەخا دەربارەی مەسەلەی ئاشوری و پەیوەندی بە فەڕەنساوە، هەروەها بە مەسەلەی خۆیەوە ساڵی ـ١٩٢١ـ ئەم کتێبە بە زمانی فەڕەنسی لەچاپ درا. لە ژێر ناونیشانی "مەسەلەی ئاشوری و کلدانی ١٩٢٠ـ١٩٢١"[٦] وەکو دەردەکەوێ ئەم نامیلکە تایبەتییە بۆ جەنەڕاڵ ـ غورو ـ نێردراوی پایەداری فەڕەنسا لە لوبنان و سوریا، نامیلکەکە ـ جۆرج دوبوا ـ داینا بوو لە پێشەکیدا کتێبەکە دەستنیشانی ئەوەی کردبوو کە پێشنیاری دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئاشوری ـ کلدانی لە کارەکانی جەنەڕاڵ ـ غوروـ بێ.[٧]

هەروەها کتێبەکە دەستنیشانی ئەوەش دەکات کـە بەنـدەری ـ ئەسـکەندەرونی ـ دەبێتـە ڕێگایەك بۆ دەوڵەتی داهاتوو. ئەم دەوڵەتەش بەتەواوی خۆی بە فەڕەنسا دەبەستێتەوە. پاشان کتێبەکە چارەسەرکردنی مەسەلەی ئاشوری بەو لێکدانـەوە و پێشـنیارە نامۆیانـەی خـوارەوە پیشان دەدات:

١. دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئاشوری ـ کلدانی خاوەن ئۆتۆنۆمی کە پێش دەکـەوێت بـۆ دەوڵەتێکی سەربەخۆ. ئەم دەوڵەتەش لەمانە پێك دێت:ـ

- موسڵ بە سەرتاپای ناوچەکانییەوە.
- دیاربەکر.
- هەرێمی: حەلەب و ارفەسنجاق، دیرالزورسنجاق و سحرە، هەروەها بتلیس، هەکاری و سنجاق(وان).
- سنورەکەی درێژ دەبێتەوە بۆ ناو خاکی ئێران لە ئورمیە و سلماس. ئـەم دەوڵەتـەش دەبێ بەندەرێکی هەبێ.

٢. مانەوەی دەوڵەتی هەر دوو گەلی ئاشوری و کلدانی لە لایـەن دەوڵەتـە گـەورەکان و کۆمەڵەی نەتەوەکان دەپارێزرێ .

٣. داوا دەکرێ هەر دوو گەلی ئاشوری و کلـدانی لـە یـەکێ لـە دەوڵەتـە گـەورەکانی هاوپـەیمان بـە ئینتیـداب بمێنێتـەوە.[٨] لـە کتێبەکـەدا یـەکێ لـە یادداشـتەکانی سـەرکردە ئاشورییەکان تۆمار دەکات کە ناردبوویان بۆ ڕۆژنامەی ـ تایمسی لەنـدەنی ـ و ئیدیکـە و بـە بیرخستنەوە و پێناساندنی کێشەی گەلی ئاشوری، یادداشتەکەش دیاری دەخا کـە هیوایـەکی گەورەی بە فەڕەنسا هەیە، ئەمەی تیا هاتبوو:ـ

"ئێمە بە بەریتانیا موعجبین، بەڵام فەڕەنسامان خۆش دەوێ). یاداشتەکە بە پێنوسـی د. ڤیکتور بوتان نووسرا... بوو. هەروەها لەم کتێبەدا، لە بەڵگەنامەکەدا وتارێکیش هەبووە بـە پێنوسی قریاقوس لە پاریس ساڵی ـ١٩٢٠ـ نوسرا بوو دوای نووسەر لە وتارەکـەدا دەربـارەی هێڵی ئاسنە کە لە حەلەبەوە درێژ دەبێتەوە بۆ موسڵ. کە فەڕەنسا دەیـەوێ بـە دوو میلیـار زەنگ دروستی بکات. نوسەرەکە تێدا دەڵێ:ـ

"ئەو گەلەی کە گوێڕایەڵە و دڵسۆزە و بەرگری لە بەرژەوەندییەکانی هێڵی ئاسن دەکا، ئەو گەلە ئاشـوری و کلدانییـە، بـە مـەرجێ مـافی ئاسـایی و سروشـتی خۆیـان پـێ بـدرێ کـە ئۆتۆنۆمییە. هەروەها دەڵێ ڕێبەرانی فەڕەنسا لەسەریانە ئەوە لە بیر نەکەن بـۆ دامەزرانـدنی

دەوڵەتی ئاشوری، پێویستە دەست بە کارەکانیان بکـەن. لـە گوتارەکـەدا وا دەردەکـەوێ کـە سـورن لەسـەر ئـەوەی موسـل شـوێنگەی هـەموو ئـاواتێکی گەلـە. هـەروەها دەڵـێ کانـە سروشتییەکان بەکار نەهێنراوە و مەبەستی ڕاستەقینە زێـڕی ڕەشـە(نەوت) و لـە کتێبەکـەدا ڕاشکراوە کە گۆڤاری

□ـ پیترقریاقوس و دکتۆر ڤکتور یونانLOctionassyio

□ـ دەریان دەکرد کە زۆر بە تەنگ مەسەلەی ئاشورییەوە بوونGHoiaeenes

لە ئامانجەکانی ئەم گۆڤارە ئەوە بوو: دامەزرانـدنی دەوڵـەتێکی ئاشـوری ـ کلـدانی، لـە باکوری عێراق و کوردستان و دابینکردنی سەربەخۆییەکەی لە ژێر چـاودێری و سـەرکردایەتی فەرەنساوە بێت. هەروەها کتێبەکە ئەو نامە تۆمارکراوە بە زمانی عەرەبی دەنوسێتەوە تێیدا. ڕودان و پێکـدادانی زۆر لـە نێـوان عـەرەب و کـورد دیـار دەخـات. ئەمـە لـە لایـەك و ئاشورییەکانیش لە لایەکی ترەوە بەم شێوەیە گرنگی هەرێمی کوردنشـین و ویلایـەتی موسـل دەردەکەوێ،[٩] هەروەها گرنگی ئەم ویلایەتە واتە کوردستانی خواروو، دابەشـنەکردنی لەبـەر ئەوەی دەبێتە هۆی دابەشبوونی نەتەوایەتی و ڕامیاری و کۆمەڵایەتی و سەرهەڵدانی داواکاری هەمەجۆری نامۆ و نابەجێ و ناشەرعی و سەرلێشێوانی بۆ هەموو بارودۆخێك کە پەیوەندی بە مەسەلەی موسڵەوە هەیە.

لەوانەش کە هاتبوو ئەو داواکارییە سەیرانە بوون کە دوربوون لە ڕاسـتی و هۆشمەندایـەتی لە بلاوکراوە و پاڕانەوەی هەندێ سەرکردە ئاشوریەکان خۆ دەنوێنێ بە پشتگیری و هاندانی بە ئاشکرا لە لایەن بەرپرسیارە فەڕەنسییەکانی ئەو کات لـە ڕۆژهـەلاتی ناوەڕاسـتدا، لەوانـەش جەنەڕاڵ (غورو). ئەوەی جێی گومان نییە، ئـەو داواکارییانـە هاتنـە ئـاراوە لـە کـاتی ئـەو بارودۆخە ئالۆزەی کە بووە هـۆی سـازدانی پـەیمانی ـ سیڤەرـــ ی بـەناوبانگ ئـەو بابـەت و بەندانەی کە تیای بوو دەربارەی مەسەلەی ئەرمـەن و مەسـەلەی کـورد. بـەم شـێوەیە ئێمـە دەبینین فەڕەنسا بەرامبەر مەسەلەی کورد و ئەرمەن هەڵوێستی باش بوو. هەروەها داواکـاری ئاشورییەکانی لا باش بوو بە چەند شێوەیەك هانی دەدان لەمانە ئەو شێوە نوسینەی کە هەبوو لە کتێبی فەڕەنسی ناوبراو، ئەوەی ئەم کارە زیاتر ئالۆز دەکات ئەوەیە کە هەموو تیرە و تایفە ئاشورییەکان کۆچیان کردبوو و گوازرانەوە لە شوێنەکانیان لەو جێیە دیاریکراوەی هـەرێمی ـ هەکاری ـ کورد، لە نێوان شەڕی یەکەمی جیهانی، یانی پێش چەند ساڵێ لە پێشکەشـکردنی ئەو پرۆژانە بە پشتگیری و پیرۆزبایی لێکردنی فەڕەنسا، هیچ کۆمەڵگایەکی ئاشـوری ناسـراو

لەم هەرێمانەدا نەمابوون کە لەسەر سنوری عێراق، سوریا و تورکیان، کـە لـە داواکاریـەکان باسیان کرابوو یانی لەم هەرێمانەی کە زۆربەی دانیشتوانی کورد و عەرەب و تورکن.

بۆ دڵنیابوون لەوەی کە ئـەوە کارێکـە و شـتێکی تـر نییـە و تـا چ ڕادەیـەك پەسـەندە، بەرژەوەندییـەکانی کـورد و ئاشـور و کەمایەتییـە مەسـیحییەکان کـە لەگەڵیانـدا شـیاون یەکدەگرنەوە، ئێمە ئارەزومان هەیـە ڕاوێـژ و پـرس بـە سـەرکردە لێپرسـراوەکان و نوێنـەران بکەین. هیچ سودێکی نییە پیشاندانی ڕەوشی نەتەوەیەك کە نایەوێ یان نـاتوانن سـودی لـێ ببینن. ئایا ئێوە پێشنیار دەکەن سەید عەبدولقادر یان کەسانی تر کە بەناوی کورد دەدوێن بۆ لەندەن بانگ بکەین؟[١٠] شـەریف پاشـا[١١] ئامادەیـە بـۆ گفتوگـۆکردن، ئێمـەش پرسـیار و لێکۆڵینەوەی هاوبەش دەنێرین بۆ بەغدا،[١٢] دەربـارەی کوردسـتانی ڕۆژهـەڵات و خـواروو و نێردراوی پایەدار لـە ئەسـتەنبۆڵ ئـەدمیراڵ (دی دوبیـك) بـەم شـێوەیەی خـوارەوە وەڵامـی تەلەگرافەکەی وەزیری دەرەوەی بەریتانیای دایەوە:

ژمارەـ٣٤ـ

ئەد میرال سیرج دی دوبیك ـ قستنتینیەـ بۆ ئیرل گـیرزن ژمـارە ٣٠٤، تەلـەگراف ئـەی ٢٤٣٢/١١/٤٨ قستنتینیە ٢٩ مارت ـ ١٩٢٠. بە پەلـە دەستنیشـان بـۆ تەلەگرافەکـەتان ژمارە ـ ٢٥٤ـ گومان هەیە دەربـارەی مانـا و پێشـنیاری سـەربەخۆییان حـوکمی زاتـی بـۆ کوردستان هەر چۆنێکی بێ ناتوانین بڵێین هەڵوێستی گشتی کوردەکان یەکگرتووە و پتەوە، زۆر لە کوردەکانی ناو و وڵات وا لێك دەدەنەوە کە یـەکێ لەسـەری خۆیانـەوە حوکمیـان بکـات، کەمێکیان نەبێ زیاتر دەبینن لە ئاغاکانی هۆزەکان یان پیـاوە ئایینییـەکان کـە هـیچ کـاتێ تەبایی نییە لە نێوانیان جارو بار نەبێ بەڵام ئـەوەی پەسـەندە ئەوەیـە کـە دژی بیروڕاکانیـان نەوەستین، ئەگەر ئێمە ئارەزومان هەیە بـۆ پێشخسـتنی ڕژێمێـك کـە حکومـەتێکی بـاش و ڕێکوپێکی لێ بێتە دی. هەندێ لە ڕۆشنبیرانی کورد لە دەرەوەی کوردستان لەوانەی کە خاوەن لێکدانەوەی تایبەتین حەز ئەکەن شتی زیاد بڵێن دەربارەی دەسەڵاتی خۆیـان و گرنگیـان، بـۆ نمونە شەریف پاشا لە ڕاستیدا هیچ بایەخێکی نییە، هەڵوێسـت و بـیری ئـەم دواییـەی ئـەو دەربارەی کوردەکان هێشتا بەڵگەی ترم لەسەری هەیە کـە نیشـانەی کـەم ڕێـزی نـەبێ چـیتر دەرناخات. لێرە(یانەی کورد) چەند لایەنێکی تری گرتوتە خۆ کە گرنگیان پەرەدەستێنی لەگەڵ بەرە و پێشەوەچوونی مەسەلەی کورد بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی، بیروڕای ئەو نوێنەرانەی کـە (یانە) هەڵیان دەبژێرێ لەوانەیە هەندێ سودی هەبێ و باشترین شێوە بۆ بانگکردنیان کـە بـە

قسه پێیان بلێین واته لەبەر ئەوەی (شەریف) بـە گـوێرەی پێویسـت نوێنەرایـەتی هاوڵاتیـانی ناکات. حکومەتی خاوەن پایە و شکۆ ئامادەیە بۆ گوێگرتنی ئەو بیروڕایانەی کە دەردەبڕدرێن لە لایەن ئەو سەرکردانەی کە لێرەن. ئەگەر ویستیان ژمارەیەکی دیاریکراو بنێرن، بۆ نمونە سێ کەس کە لەناویاندا خاوەن بیروڕان[١٣] من وای دادەنێم ئێوە لەگـەڵ فەرەنسـییەکان کـار ڕێـك دەخەن، ئەگینا مەترسی بەگژدا چوون پەیدا دەبـێ، کـە ئێسـتاکە زیـاتر لـە هـەموو کـاتێ دەمانەوێ لێی دوور بکەوینەوە، ئەگەر کوردستان سەربەخۆ بوو ئەوە چاکییەکەی دەگەڕێتـەوە بۆ بەریتانیای گەورە بە هەر جۆرێ بێت،[١٤] ئـەوەی بـەردەوام لـە بەڵگەنامـەکانی بـەریتانی بکۆڵێتەوە دەتوانێ چەند ڕاستی و ئەنجامێك دەربهێنێ. هەروەها چەند مەزەندەیـەك ببـینێ و ئەو شتانەش بخوێنێتەوە کە لە بیر و هۆشی لێپرساوە بەریتانییەکان دەخولانەوە سەبارەت بەو مەسەلەیە. گومانی تێدا نییە ئەوەی وەزیری دەرەوەی بەریتانیا بیری لـێ دەکـردەوە (کـیرزن) بریتی بوو لە زنجیرەیەك مەزندە و چارەسەرکردنی ڕامیـاری کـە دەگونجـا تاڕادەیـەك ئاشـکرا لەگەڵ ئەو ڕامیاریەی لە کۆنە پەیمانی(سیڤەر) دەرکەوت لە لایەکی دیکەوە نێردراوی پایەدار (دی روبیك) لە توانایدا نەبوو لە لایەن خۆیەوە لە هەموو شت بگـات، چـونکە زانیارییـەکی کەمی هەبوو هەروەکو دەردەکەوێ لە هەموو لایەنێکی مەسەلەکەدا لەو بارودۆخـەدا. لەبـەر ئەوەیە لە نامەکانیدا شێوەی دوودڵی و بێهێزی لە دەربڕینی بیروڕایدا دەردەکەوێ. پاشان ئێمە دەبینین ئەو شتانەی کە باسی دەکا و بۆی دەچێ لە نامە و پەیوەندیکردنەکانی دواییـدا زیـاتر کراوەتەوە و لەسەر مەسەلەی کورد لە ڕابردودا. ئەوەی جێـی زانینـە هەنـدێ لـە نامـەکانی بڵاونەکراونەتەوە لە بەڵگەنامـەکانی وەزارەتـی دەرەوەی بـەریتانی لەوانەیـە بیروڕاکـانی لـەو نامانەی کە بڵاو نەکراونەتەوە زیاتر ڕوون و ئاشکرا بن. ئەم نێردراوە پایەدارە(مندوب سامی) لە ئەستەمبوڵەوە نامەیەکی تری نارد بـۆ(ئیرل کـیرزن) لـە ژێـر ژمـارەی ١٠٣، بـەم جـۆرە هاتبوو:ـ

لە ئەبرال سیرج دی روبیك (قستنتنییە) بۆ (ئیرل کیرزن) وەرگیراوە لە ٢٩ تـەموز ژمـارە ٨٦١، تەلەگراف (ئەی ٩٠٧٦/١١/٤٤).

قستنتنییە ٢٨تەموز ١٩٢٠ زۆر بە پەلە دوابەدوای تەلەگرافی ناردراو بۆ وەزارەتی دەرەوە ژمارە ٨٦١ دووبارەکراو بۆ بەغدا لە ژێر ژمـارە(٢٨)، دەستنیشـان بـۆ تەلەگرافەکـەی کـە ناردبووم[١٥] لە کاتێکدا خۆم ئایا بۆم هەیە ئاگاداری بۆچوونی ئێوەبم لـەبارەی پێشـنیارەکانی کوردەوە پاش ئەوەی شێوەیەکی ڕونتر وەرئەگرێ کە ئێستا لەسەریەتی (**الصدر الاعظم**) لەسەر

پەیوەندییە لەگەڵ بیروڕای خۆپارێزی کورد ئەوەی پشتگیری بیروڕای ئۆتۆنۆمی دەکات، کە بە بەستنی پەیمانەکە دێتە دی، بەڵام ئەوانە تارمایی شیوعییەت دەبینن و لەناوچوونی داب و نەریتی کۆنی کوردەواریش ئەمەش بەهۆی جوڵانەوەی (مستەفا کەمال) بیروڕای (الصدر **الاعظم**) بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

کوردستان دەبێتە خاوەن حوکمی زاتی بەهۆی بەستنی پەیمانێکەوە. ئەم پلانەش لە هەموو لایەکەوە نەکار نە بێکار نییە، هەرچەندە تا ئێستاش چەند تەنگ و چەڵەمەیەك دێتە پێشەوە کە لە تەلەگرافی ژمارە(٤٠١)[١٦] دەستنیشانم کردن و وەڵامەکەی تۆ کە لە سان ڕیمۆ ناردبووت لە(٢٤)ی نیسان ئەمەش دانانی گەلێ گران دەبێ بۆ جێبەجێکردن بەبێ هاوکاریکردنی فەڕەنسای دۆست، چونکە بەشێکی گرنگی گەلی کورد دەکەونە ژێردەسەڵاتی فەڕەنساوە،[١٧] بەم شێوەیە نێردراوی پایەدار بۆ هاوپەیمانەکان و (الصدر **الاعظم**)ی عوسمانی لە گەورە لێپرسراوەکان دەژمێردرێت. ئەوانەی کە ئەو بڕیار دەدەن بە پێویستی پێکهێنانی حوکمێکی زاتی ئازادانە بۆ کورد و پاراستنی دوارۆژی کوردستان لەسەر ئەم بنچینەیە. بەرپرسیارە بەریتانییەکانیش لەلایەن خۆیانەوە. چەندین پێشنیار و پرۆژەیان پێشکەش کرد بۆ مەسەلەی کورد ڕێگاکانی چارەسەرکردنی جا ئەوەی پەیوەندی هەیە بە کوردستانی خوارو یان کوردستانی عوسمانی هەروەکو بینیمان لە لایەکی ئەو دەستپێشخەریەی لێپرسراوە بەریتانییەکان کردیان لە عێراق، یەك لەوانە(وڵسن) بوو. لە لایەکی ترەوە گەلێ نامە ئاڵوگۆڕ کرا لە نێوان ئیدارەی نێردراوی پایەداری (مندوب سامی) و هاوپەیمانەکان لە ئەستەمبوڵ کە لە بنەڕەتەوە لە ئەندامانی حکومەتی بەریتانی لە لەندەن پێکهاتبوو، بە شێوەیەکی تایبەتی ئەو نامەنوسینانەی کە هەبوو لەگەڵ وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا و لەگەڵ وەزیری دەرەوە (کیرزن) خۆی. دەربارەی مەسەلەی کورد بۆ پێشکەشکردنی پێشنیاری کاریگەر بۆ هێنانەدی شێوە و شێوازێك بۆ چارەسەرکردنی ئەم مەسەلەیە لەو بەڵگەنامانەی کە بڵاوکراونەتەوە لە وەزارەتی دەرەوەی بەریتانی. وێنەی ڕوون و ئاشکرا لەم بارەیەوە دەبینین، لە یەکێ لەم بەڵگەنامانە هاتبوو، نامەیەکی ژمارە (٢٥٤) لە وەزیری دەرەوە (کیرزن) بۆ ئەدمیرال (سیردی ڕوبیك) بەریتانی، نێردراوی پایەداری هاوپەیمانەکان لە ئەستەمبولدا ، ئەو نامەیە تەلەگرافییە بەروار کراوە، لە وەزارەتی دەرەوە لە ٢٦ی مارتی ١٩٢٠ کە تێدا هاتبوو: بۆ دەستنیشانکردنی هەر دوو نامە تەلەگرافییەکەت ژمارە(٢١١) لە ٢٨ی کانونی دووهەم و ژمارە(٣٠٦) لە ٢ی مارت.

ئەو ڕامیارییەی کە ئێمە مەبەستمانە لە پەیمانی ئاشتیدا و ئەو ڕادەیەی کە من گەیشتوومەتێ دەربارەی کوردستانە تەنها دروستکردنی پاسەوانگەیەك نییە بۆ ئینگلتەرا یان فەڕەنسا، هەروەها پاسەوانگەیەکی دابەشکراویش نییە، کۆمەڵە دەوڵەتۆکەیش نین لە ژێر پاسەوانی ئەوڕوپا، بەڵکو ئەوە کوردستانە خاوەن ئۆتۆنۆمی حوکمی زاتی سەربەخۆ لە دەوڵەتی عوسمانی و بە هیچ شێوەیەك لە ژێر دەسەڵاتی تورکیدا نییە.

پەراوێزەکانی بەشی دووەم:

Temperley, H.W.V – A History of peace con – ferece. Pp. 182-3

کۆمپانیـای نـەوتی تورکیـا پـێش شـەڕی یەکـەم وا دامـەزراوە، ئەنجامـەکانی شـەڕیش پێکهاتەی کۆمپانیاکـەیان گـۆڕی، پـاش ئـەوەی ئـەڵمانیا لـە شـەڕەکە دا شکسـتی هێنـا، فەڕەنساش بەشی خۆی لێ وەرگرت.

(٢) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە – ١٨٣.

(٣) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە – ٢١١.

Fisher, N.s..- The Middle East, P. 422.

Temperley, H.W.V.. – A History of peace Con –ference, p. 211.

(٧) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە – ٥.

(٨) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە – ٢٥.

(٩) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە – ٢٠.

(١٠) لە حاشیەدا داهاتووە لەسەر زاری بەڕێز عەبدولقادر کە: ئەو سەرۆکی یانەی کوردیە کـە لـە قسـتنتینیە دامـەزراوە، پـاش ئـاگر بەسـت بەڕاسـتەو خـۆ، کـە هەڵدەسـتێت بـە پروپاگەندەکردن چالاکە بۆ بەرژەوەندی و هیواکانی نەتەوەی کورد.

(١١) لە حاشیەدا لەوێ: شەریف پاشا ئەو سەرۆکی شاندی کوردە لە پاریس.

Documents on British foreign policy, 1919. 1939.

First series, vol. Xlll, Turkey, feb – Dec, 1920.

لە حاشیەدا لەوێ: لە بروسکەکەدا ب(٢١٧٠) لە بەرواری ٢٣ مارت کە لـە فەرمانگـەی هیندی دەرچووە لە بەغدا، کە ئەویش بڵاو نەبۆتەوە.

(١٣) لێرەدا تێبینیەك لەناو حاشیەدا هەیە لە لایەن بەڕێز جۆن تیللی لە بەرواری ١٦ نیسانی تۆماری دەكات بەوەی كە ... كە لەسەر ڕایە جێگیر بوو كە كورد سەركردەی بەرپرسیان نییە... لاپەڕە (٥٠). هەمان سەرچاوە.

(١٤) هەمان سەرچاوە.

(١٥) لە حاشیەدا لەوێدا: بڵاونەبۆتەوە. هەمان سەرچاوە.

(١٦) لە حاشیەدا لەویَ: بڵاو نەبۆتەوە.

مەبەستی لە ڕێكەوتنامە، كە مەبەستی ڕێكەوتنامەی سیڤەرە. كە ئامادە كرابوو چاوەڕوانی ئیمزا كردن بوو.

(١٧) هەمان سەرچاوە، لاپەڕە — ١٠٨.

بەشی سێهەم

له سەرەتای بەشی یەکەمی ئەم زنجیرە یاسەیەدا لە بارەی (کێشـەی کـورد لـە سـەردەمی ئاشتیدا پاش شەڕی یەکەمی جیهانی) ئاماژەمان بۆ ئەو گرنگی و پێویستییە کرد، کە دەبـێ بگەڕێینەوە سەری بۆ باس کردنی هەندێ لەو مەسەلانەی کە پەیوەندیان بەو سەرچاوانە هەیـە کە لە مێژووی کورد و ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بە شێوەیەکی گشتی گرنگن، پاش ئـەوەی شـتێ تێگەیشتین و بیرێکمان وەرگـرت لـە چـڕی و ئـالۆزیی بـارودۆخی ئـەو کاتـە، پێویسـتە بـە شێوەیەکی تێروتەسەل و فراوانتر مەسەلەی سەرچاوەکان بخەینە ڕوو بۆ ئـەوەی بابەتەکـە چـی پێویستە لە هەموو لایەکیەوە بە تەواوی باس بکرێ کاری سەرچاوە لـەم بـارە تایبەتییـە لـە مێژووی ئەم کاتەدا لایەکی گرنگ پێك دێـنێ و باسـکردنەکەی هەنـدێ کۆششـی دەوێ، لـە سەرەتای دەسـتپێکردنی ئـەم بەشـەی لێکۆڵینـەوە لـە سـەردەمی ئاشـتیدا یـان سـەردەمی کۆتاییهاتنی دەوڵەتی عوسمانی ڕوخاودا نوسینەوەی ئەم قسە گونجاوەی کە بەڕێز (دملوجی) لە کتێبەکەیدا (میرنشینی بادینان) کردبووی، سودی خۆی دەڵێ:ـ گەلێك هەیە لە ژێـر حـوکمی عوسمانی ستەمکار ژیان دەباتە سەر بە شێوەیەك تواناکـانی سـەرکوت دەکرێتـەوە و نـاتوانێ شارستانیەتێك بۆ خۆی دابنێ وەکو گـەلانی تـری پێشـکەوتو لـە شـەو و ڕۆژێکـدا، بـەڵکو پێویستی بە دۆخێکی ئازادانەی بیروباوەڕ دەربڕین و پێشکەوتنی ئابوری هەیـە وەکـو گـەل و نەتەوەکانی تر. ئەو تێکدانەی کە ڕژێمی بۆگـەن بـەدی هێنـا لـە ژیـانی گشـتیماندا ئێمـەی ڕۆڵەکانی ئەم وڵاتە بە عەرەب و کوردەوە هەر دەمێنێ ئەگەر بێت و بـە زانسـت و زانیـاری چارەسەری نەکەین رەگەکەشی هەڵنەکێشین.(١)

پاش شـەڕی یەکـەمی جیهـانی یەکـەمی مەسـەلە و کێشـە و کاروبـاری کوردەکـان بـە شێوەیەکی گشتی گرنگییەکی ڕوون و تایبەتی وەرگرت کـە لـە هـەموو مێـژووی رابردویـەوە سەردەمی وای بەخۆوە نەدیبوو، وەکو لایەکی ئـەوەمان هەسـت پێکـرد لـە بەشـی یەکـەم و دووەمی لێکۆڵینەوەکە بۆمان دەرکەوت، زانیاری و وتار و راپـۆرت و لێکۆڵینـەوە و کتێـب، یەك لە دوای یەك ناویان بە ڕوناکی دەرکەوت و لە چاپ دەدران تـا ڕادەیـەك بـە شـێوەیەکی بەردەوام بوو، هەروەها بە شێوەیەکی یەك لە دوای یەکدا دەبیندرا لـەو چـەند سـاڵە کەمـەی

یەکەمی پاش شەڕەکە مەسەلە و کێشەکانی کورد بووە. بەشێك لە کێشە و مەسەلەکان کە لە لایەن هۆیەکانی ڕاگەیاندن لە جیهان باس دەکرا، بەشێ گرنگی پێدرا بوو، زۆر لە سەرکردە ڕامیاریەکان و لێپرساوە میرییەکان و کەسە ناسراوەکانی جیهان و نیشتمانی و ڕێکخراوەکان، نوسەران و ڕۆژنامەنوسان و گەشتکەران، خۆیان بۆ تەرخان کرد و بەشێکی گرنگیان بۆ دانا، سەرەڕای گرنگی پێدانی میللەتی کورد خۆی، بەکار و باری چاوەدێریکردنی.[٢]

هەروەها سەرکردە کوردەکان ئەوانەی خاوەن بیروڕان لە هەموو جۆرە پلەوپایە و بۆچوون و ناوەندێك لە هەرێمی کوردستان و دەرەوەیدا ئەوەی گومانی تیا نییە ئەو گرنگی پێدانە بە هەموو وێنە و شێوەکانییەوە شتێکی ئاسایی و سروشتی بوو بە گوێرەی ئەو بار و دۆخەی کە بەسەر هەرێمەکەدا هات و ئەو بارەی کە دروست ئەبێ بە کار تێکردنی شەڕ و ئەنجامەکانی[٣] ئەم ڕۆژگارە نامۆ بوو، نە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست و نە هەموو جیهان هەتا ئەو کاتە ڕووداوی وەهای لە مێژووی نوێدا بەخۆوە نەبینیبوو،[٤] بەلام ئەو گرنگی پێدانە بۆ مێژوونوسێکی پسپۆڕ گرنگییەکی گەورە پێك دێنێ کە لە ڕادەی ئاسایی بەرزترە، ئەوەش لەبەر چەند هۆکارێك کە بەستراوەتەوە بە لایەنی باشی و خراپی بابەتەکە، لە هەمان کاتدا گۆڕانکاری لەسەر بارودۆخ و هۆیەکانی نێودەولەتی و ناوەوە پەیدا بوو کە کاریان کردە سەر لایەنەکانی ڕامیاری و ئابوری و ڕۆشنبیری، نەك هەر گۆڕانکاری گرنگ، بەلکو گۆڕانکارییەکی مێژوویی لە هەندێ باردا، ئەوەی جێی گومان نییە کە ئەم گۆڕانکارییانە بە باش و خراپییەوە هاوتای نەبوو تا دوای جەنگی جیهانی دووهەمیش لە هەرێمەکەدا تا بەم شێوەیە ئەم گۆڕانکارییانە خۆیان هۆکارێکی سەرەکی پێکدەهێنن بۆ پەیدابوون و زۆربوونی کتێب و لێکۆلینەوە و ڕاپۆرت و زێدە باسکردن لێیان و بەسەرهاتی درێژ و کورت دەربارەی بارودۆخ و کاروباری کورد و مەسەلەکانی پەیوەندیدار بە کوردستان. سەردەمی پاش شەڕی جیهانی یەکەم دەژمێردرێ بەم شێوەیە لە گرنگترین سەردەمەکانی مێژووی نوێی گەلی کورد ئەو ڕوداوانەی کە بەسەر هەرێمی کوردنشین هات لە نێوان چەند سالێکی دوای شەڕ تەنها نەبووە هۆی مافی چارەی خۆنوسین بۆ ولاتی کوردەکان کە دەیان سالە لە دوای هات، بەلکو کارتێکردنەکەی زۆر جێی گرنگییە بەردەوامیش دەبێ هەتا ئەمڕۆش هەر بە بەردەوامیش دەبێ هەتا چەند سالی تر لەدوا ڕۆژدا لەبەر ئەوە ئەم سەردەمە پێویست بە لێکۆلینەوەی زۆر و تەواو هەیە بۆ باسەکانی زانستی پسپۆڕی کە بە درێژی دەیخەینە بەردەستمان، شیکردنەوە و دۆزینەوەی ئەو هۆکار و هۆیانەی کە چوونەتە ناو یەکترەوە بۆ دروستبوونی ئەو کات و ساتە زۆر گرنگە لە مێژووی

کورددا، باسکردنی سەرچاوە گرنگەکان، کارێکی ئاسان نییە. دانانی گرنگی ئەو سەرچاوە و سەرچاوەیەکی تر زۆر دانراو هەیە کە ئەو کەسانە نوسیویانە خۆیان بەشداریان لەو ڕوداوانە کردووە یا بە چاوی خۆیان دیویانە. سەرەڕای ئەمەش بیروڕای ڕێکوپێکیان دەربارەی ئەو ڕوداوانە نوسیوە یا بیروڕای وەهایان پیشان دا کە تا ڕادەیەکی گەورە ڕاستی ڕوداوەکانیان دەرنەخست، بە هۆی ئەوەوە لەوانەیە ڕاستییەکانیش دڵتەزێن بن بۆ نمونە، خوێنەر دڵنیا دەبێ بەوەی کە یەکێ لە لێپرسراوانی بەریتانی کە فەرمانڕەوای (مەدەنییە) لە عێراق، (ئەرنولد وڵسن) ئەو کەسەی کە نوسیبوی لە بارەی ڕوداوەکانی دەمی کۆتایی پێ هاتووی بەکۆتاییهاتنی شۆڕشی بیست لە عێراقدا (بەشی یەکەم بخوێنەوە لەم باسە). وڵسن کورتەیەکی لە پەرەگرافێکدا نوسیبوو و تا ڕادەیەکی زۆر دەرخستنی ئەنجامی ئەو ڕوداوانەی تیابوو لەسەر مێژووی ڕامیاری لە هەرێمی کوردنشین و هەڵوێستی ڕامیارانەی بەریتانیا لێی، ئەم پەرەگرافە ئەوەیە: ئێمە چیمان لە دەست بهاتایە دەمانویست هەر جولانەوەیەك لە لایەن کوردەکانەوە هەبێ بۆ جیابوونەوە لە ڕژێمی ئێرانی بێهێزی بکەین. ئێمە مەبەستمان ئەوە بوو ئەو کوردانەی دەکەونە دەرەوەی ویلایەتی موسل وایان لێ بهێنێت بۆ خۆیان چارەنووسیان ژێر دەستی حکومەتی تورکی،[٥] ئەگەر زانیمان ئەوە دادەنرێ بە کورتەیەکی پڕمانا لە ڕامیاری بەریتانی بەرامبەر دوارۆژی ئەو هەرێمە پێویستە و لەسەرمانە بزانین گرنگیەتی ئەو دەربڕینە گرنگە چییە؟ گومانی تیا نییە ئەو کورتەیەی کە سیاسەتەکە دەریدەخا ڕوون و ئاشکرایە. هەر لە یەکەم جاری خوێندنەوەدا دەردەکەوێ، ئەویش لای کەمی لەبەر هۆکارێکی گەورە، ئەوەیش ئەو بڕیارەی کە لەپەرەگرافەکەدا بوو ئەو سیاسەتەی گرتە خۆ کە بەریتانیا بەرامبەر هەموو ناوچە کوردییەکان بەکاریدەهێنا، ئەویش سیاسەتی لێپێچانەوە و جێبەجێکردن بوو، لەبەر ئەوەی ئینگلتەرە ڕۆڵێکی باڵا و تا ڕادەیەك سەرقسەی لەم بابەتە هەبوو. سیاسەتی لەو کاتەدا ئەوە نمونەیەکی گرنگ بوو لە یەکەمین سەرچاوە بەڵام بۆ ئەوەی ببینن ئەم سەرچاوانەی کە پەیوەندیدارە بەو کاتەی پاش شەڕی یەکەم چی تیایە لە شەڕی دژ بە یەك و لێك جیاواز لە زۆربەی کاتەکاندا، ئەم نمونەیە دەخەینە بەر چاو کە لە ناوەڕۆکدا ناگونجێ لەگەڵ ئەو سیاسەتەی بەریتانیا کە پیشان درابوو. لە ناو نوسینە باسکراوەکەی (وڵسن)دا، جێگرێکی فەرەنسەوی کە ناوی (جورج کولیس) بوو، بەهەمان بۆنەوە ئەمەی خوارەوەی گوت: "سیاسەتی بەریتانی مەبەستی ئەوە بوو تورکیا بکا بە میسری نوێ و قەڵایەك بێت لەسەر ڕێگای هیندستان، لەوەش زیاتر بەریتانیا دەستی کرد بە بەرزکردنەوەی چالاکی ڕامیاری و

سەربازی کاریگەر لە کوردستاندا و پاڵپشتی چالاکی نەتەوەی کوردی دەکرد و توند و تیژی دەکرد". بەم شێوەیە نووسەر لە مێژووی پاش جەنگی گەورەی یەکەم زۆر شت دەبینێ. لە بڕوا پێکراوەکاندا هەروەها ئەوەش دەبینێ کە ئەوەی ئەو بە دوای وێڵە وا نییە، هیچ باسێك و بانێکی تەواوی تیا نابینێ کە ئەو لێك دەداتەوە کە مادە مێژوویەکەی لێ پێك بهێنێ. ئەوەی جێ سەرسوڕمان نییە بەشێکی گەورەی باس و بابەتەکانی مێژووی کورد سەرچاوەکانی ئەو دانراوە ئەو کتێب و باس و وتارانەیە کە زۆربەی تایبەتین بە وڵاتان و گەلانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، وەکو تورکیای عوسمانی و دەوڵەتی ئێران و وڵاتە عەرەبییەکان، ئەم چەشنە سەرچاوانەش بە شێوەیەکی کەم و بچووك نەبێ باسی مەسەلەی تایبەتی کورد لە هەموو کاتێك و هەموو بارێکدا بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ باس ناکەن، تەنها چەند کون و قوژبن و ڕویەك نەبێ، لەبەر ئەم هۆکارەش ئەو سەرچاوە دانراوانە لایەنی باش و خراپی زۆریان هەیە، لێرەوە دەردەکەوێ کە گرانی ئەو ڕۆڵە و ئەو ئەرکەی ئەو نوسەرەی کە ئەیەوێ ئەو دەم و کاتە بخاتە بەردەستی بۆ باس و لێکۆڵینەوە و نوسینی، کورتەی قسە ئەوەیە: لەوانەیە زۆر لە ڕاستییەکانی مێژووی کورد لەم دەم و کاتەدا ون ببێ، بێ ئەوەی هیوایەکی گەورە بخوازین بۆ ڕزگارکردنی و گێڕانەوەی ژیانی، مێژووی کورد توشی دیاردەیەکی تریش بوو، ئەویش (زێدەگوتن)ە. زێدەگوتنیش لە هەردوو لایەنی باش و خراپیدا، سەرهەڵدەدا بەهۆی چەند هۆکارێکی سەرەکی و هۆکارە سەرەکییەکانیشی ئەمەیە: نەبوونی نوسراوی مێژوویی تێروتەسەل، ئەم مێژووە بەڕای هەندێ کەس، لە هەموو شت زیاتر بەو زەوییە نەچێنراوە دەچێ کە هەموو جۆرە درەختێکی تیا دەڕوێنی، بەرهەمیش بدات زۆرجاران هەندێ کەس بە تەنیا بە نیازێکی پاك هەرشتێ دەنووسێ، وا تێدەگا ئەوەی دەینوسێ باش و بە کەڵکە و پێویستە سوپاسی بکرێ. هەروەها زێدەوتنیش دێتە کایەوە لای لێکدانەوەی هەندێ نوسەران ئەوەی دەینوسێ دوور لە ڕەخنە و لێپێچانەوە دەمێنێتەوە، ئەگەر ڕەخنەشی هەبوو و هەرچۆنیەکی بێت ئەوە ئازاری نادات، ئەوەی جێی گومان نییە پاڵپێوەنەرێکی تریش هەیە بۆ زێدە وتن و ئەویش هەوڵدانی شکاندنەوە و گاڵتە پێکردنە، یان بەرزکردنەوەی پایەیە و زێدەگوتن لەو ڕۆڵەی دەبێتە هۆی... هەتا کوتایی هەروەها پەلەکردن و هەلپەرستی و خۆخستنە سەرشانی مێژوو بۆ ئامانجی کەسایەتی یان شکاندنەوەی ناحەزانی، ئەوی ڕاستی بێ ئەم جۆرە نووسەرانە کە دەبێ بکەونە ناو چەند تەنگ و چەڵەمەیەك کە دڵخۆشکەر و جێی ویستن نییە هەروەکو سەر نەگرتنی کارێك و دژایەتی لە دەربڕیندا و دەرچوون لە ڕاستییەتی و کەوتنە ناو تەڵەی

دووبارەکردنەوەی بێزارکەر و هەروەها قسە و بیری بێنرخ. کەواتە زۆربەی سەرچاوەکان لە مەسەلەی کوردیدا یەك لایەنە و باسی لایەکی تری مەسەلەکە دەکەن، ئەگەر ڕاست بێ، زۆر دەنووسرێتەوە کەم لە لایەن کورد خۆیانەوە دەنوسرێتەوە ئەو کوردانەی کە، گەلی کورد بە کۆتاییهاتنی جەنگی یەکەم توشی بارودۆخێ بوو وەکو خۆی هەر نەبووە. ئەم بارودۆخە وای لە هەندێ باسنوس کرد کە توشی ڕایەکی دوور لە ڕاستی بن کە دەڵێن: مێژووی ڕامیاری و نیشتمانی ڕاستەقینەی کورد تەنها لەپاش شەڕی جیهانی یەکەمەوە دەست پێدەکا. ئەم جۆرە باسنوسانەش بیروڕای خۆیان لەسەر ئەو ڕاستییە دەردەبڕن کە ئەوروپا بە تایبەتی پاش شەڕی گەورەی یەکەم گرنگییەکەی بە شێوەیەکی گەرم و گوڕ بەهێزتر کرد(٦) بۆ ئەوەی زیاتر لە وەسفکردنی نامۆیی دۆخەکە دور نەکەونەوە کە لە دوای شەڕی یەکەم سەری هەڵدا، وێنەیەك دەهێننەوە و لەناو چەندان وێنەی تر بۆ ئەوەی شێوەیەکی ڕونتر دەربکەوەێ. ئەم بارودۆخە نائاساییە و سەرسوڕهێنەرەی کە هەبوو لە چەند شوێنێکی نیشتمانی کورد و چەند بەشێك لە گەلی کورد خۆی لە کاتێکی ناکاویدا لە ئەنجامی ئەو شەڕە گەورەیە بێ ئامانییە دۆزییەوە، (ئەحمەد خواجە) کە پەیوەندییەکی پتەوەی لەگەڵ سەرۆکی کورد شێخ مەحمود حەفید هەبوو، ئەو وێنەیەمان بۆ دەنوسێتەوە کە پەیوەندی بە شاری سلێمانی و هاتنی نوێنەری ڕژێمی نوێی بەریتانی (میجور نوئیل) بۆ ئەوێ هەیە، بە گوێرەی ئەو ڕێککەوتنەی کە لەگەڵ شێخ مەحمود بەسترا بوو، (بەشی یەکەمی ئەم باسە بخوێنەوە). کە لە لاپەڕەکانی داهاتوودا باسی دەکەین، ئەو دەنوسێ: لە ١٨ تشرینی دووهەمی ١٩١٨دا (میجور نوئیل) گەیشتە شاری سلێمانی بە گوێرەی ئەو پەیمان و ڕێککەوتنە ئەو گەیشتە شاری (بتخویل) لە لایەن فەرماندەی ئاسایی بەریتانی لە عێراقدا بە فەرمانی ئەویش بوو، کاتێ (نوئیل) گەیشتە ئەوێ، خەونەکەی ئەو تەنها ڕایەخ و پێخەف بوو لە ڕۆژی دواییدا لە پێش سەرای حکومەت بە ئامادەبوونی چەند هەزار کەسێك لە دانیشتوانی شار و هۆزەکانی کورد وەك هۆزی جاف و هەمەوەند و پشدەر و مەنگوڕ و ئاکۆ و بلباس و جەباری و زەنگەنە و تاڵەبانی و داودە و هی تر، لە پێش دانیشتوان چووە سەر کورسییەکە و بە زمانی فارسی گوتی:"بە ناوی حکومەتی بەریتانیا و فەرماندەی گشتی لە عێراقدا قسەتان بۆ دەکەم، ئێوە ڕزگار بوون لە دیلیەتی و ئێستاکەش ئازادن. شێخ مەحمود فەرمانداری کوردستانە و منیش بە فەرمانی فەرماندەی گشتی لە بەغدا ئەم هەواڵە خۆشەتان پێ ڕادەگەیەنم.(٧) دەبێ ئەو ڕاستییە بگوترێ کە ئەو هەموو شتەی لەم تابلۆیەدا نیشان دراوە نوێیە، جۆراوجۆر و نامۆیە ئەگەر بەراورد بکرێ لەگەڵ مێژووی درێژی ڕابردوو،

گەورە پیاوێکی عوسمانی ڕۆیشت و یەکێکی تری ئینگلیزی هات و بە فارسی لەگەڵ خەڵك دەدوا و باسی ئازادی و ماف و حوکمی دەکرد، ئەو ئەمانەی لە کۆبوونەوەیەکی چڕی جەماوەریدا بڵاو دەکاتەوە لە هەموو ئەو دیاردەیە دەردەکەوێ و سەرهەڵدەدا کە گەلی کوردیش وەك گەلانی تر بە تەواوی لەو شەڕە دوژمنکارییە هاتە دەرەوە و گەیشتە دۆخی سەردەمێکی نوێ و جیاواز لەو شێوەیە کە توندتر دەردەکەوێ لە دوا ڕۆژێکی نادیار و بزر کە چەندان لێکدانەوە دەگرێتە خۆ و لە ڕەنگ و ڕویدا چەند تروسکاییەکی هیوا و ئاوات بەدی دەکرێ، لێرەوە، لەم دۆخە بێهاوتایە ئەم گرنگی پێدانە گەورەیە بە مەسەلە و کاروباری کورد هاتە کایەوە، هەروەك باسمان کرد لە لایەن ناوەندەکان و دائیرەکانی ڕامیاری و زانستی دور و نزیك لەم جیهانە و لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، بە هۆی ئەوە و هەروەها هۆکار و هۆیەکانی ترەوە، لەم مێژووەدا باسنوسەکان سەرچاوە و زانیاری بنەڕەتی باوەڕپێکراوی بە نرخیان کەوتە ژێر دەست، ئەوەش دەبێتە هۆی پێکهاتنی کارێکی هاندەر و توخمێکی پاڵپێوەنەر بۆ باس و لێکۆڵینەوەی ورد و دڵسۆزانە، بەڵام لە لایەکی ترەوە دەبێ ڕاستەوخۆ بگوترێ و بە درێژە پێدانی هەبوونی سەرچاوە و گردبوونەوەی نوسراوەکان تەنیا ئەو لایەنە زۆرانەی ئەم مێژووە پتر ئالۆز ناکات، بەڵکو دەبێتە هۆکارێك رێگا دەگرێ لە نوسینەوەی ئەم مێژووە، ئەوەش نەك بە هۆی دژایەتی و تێکچوونی زۆربەی کاتەکان، بەڵکو لەبەر ئەوەی بەشێکی هەرە گرنگی نەنوسراوەکانە تەنها بە مەبەستی تێکدان و خراپکردن و شاردنەوەی نیازی ئەم لایەن و ئەو لایەن لە لایەنی پەیوەندیدارەکان نەك تەنها لە پێناوی مێژوو یان زانستی ڕووت. ئەم ڕاستییە گرێ کوێرەیەکی ترسناك پێك دەهێنێ بەشێکی کەم نەبێ لە نوسەران و دانەران کە هەستیان بە تەواوی ترسناکییەکەی کرد پاش قوڵبوونەوە لەم بار و ڕوداوانە بۆ ئەوەی نەکەونە ناو چاڵ و داوەوە و توشی هەڵەی ئەولا و ئەم لا نەبن کە دەبنە هۆی ڕێگرتن لە نوسینەوەی ئەم مێژووەوە بابەتی سەرچاوەکان لە مێژووی نوێی کورد، بەم شێوەیە دەمانباتە ناو ڕەخنەگرتن و شکاندنەوە، ئەم نووسینانە پێویستیان بە هەڵسەنگاندن و ڕخنەگرتن و پوختەکردنێکی ورد و ڕاست هەیە، بەڵام ڕەخنەگرتن و پوختەکردن نایەنە ئەنجام تەنها بە نوسینەوەی ئەم مێژووە نەبێت، بە دوور و درێژی چەندی کرا و بە وردی و بەجوانی، بەڵام لەم مێژووە هەتا ئێستا نە نوسراوەتەوە بەم درێژییە و فراوانی و وردییەی پێویستە و لە ئەنجامدا سەرچاوەکانیش دوورکەوتنەوە لە تیشکی ڕەخنەگرتن و پوختەکردن و ئاشکراکردنی هەروەها هێڵ و سنور دانەنرا لەنێوان سەرچاوە گرنگ و باوەڕپێکراوەکان و ئەوانەی گرنگ نین و لەڕاستییەوە دورن،

گومانی تیا نییە سوربوون لەسەر ڕەخنەگرتن و لە بێژەنگدانی سەرچاوەکان مەبەست ئەوە نییە دروستکردنی پەرژینێ بێ لە نێوان بەشێك لە سەرچاوەکان و بەشێکی تریان، ئەم کـارە دوورە لە جێبەجێکردن، بەڵام لە لایەکی دیکەوە دەبێ سەرچاوەکان بخەینە ژێر ڕەخنەگرتن و وردبینی و پیاچوونەوەیەکی بەردەوام و نەپێچراوەوە، چونکە بەم ڕێگەیە بە ڕاستی دەگەین. سـەردەمی ئەوان و ڕوداوەکان پێکەوە بووە یان بەشدارییان تیا کردووە، هـیچ کتێبێـك یـا یاداشـتێکیان بەجێ نەهێشتووە کە دەربارەی بەشداربوونیان بێ یان دەربڕینی هەست و بیریان بێ تـەنها لـە چەند بارێکی زۆر کەم نەبێ لەبەر ئەوە بەشێکی گرنگی ڕاستییەکانی مێـژوو بەسـتراوەتەوە و پەیوەندیدارە بە مەسەلەی کورد بەڵام لەدەست چووە و ون بووە، هـەتا سـەرکردە و فەرمانـدە ناسراوەکانیش لە سەردەمی خۆیاندا بۆیان نەکرا شتێ جێ بهێڵن، کـە باسـی ئـەو بیروڕایانـە بکات کە لای خۆیان نوسیویانە، ئەوانەی کە بۆیان کرا شتێ لە یاداشتەکان بنوسنەوە هێشـتا ژمارەیان لە پەنجەکانی دەست تێنەپەڕیوە لەوانەیە تێگەیشتنی ئەو ڕونکردنەوە و ڕاستییانە و سەرچاوەکانی ئەم مێژووە یارمەتی بدا و باشتر تێگەیشتن لەم باسەی کە ئێمە خەریکی تـەواو کردنین. نوسین و ساتنامەکانی ـ میجۆر نۆئێڵ ـ

کونترین و گرنگترین سەرچاوە لەنێوان سەرچاوەکانی بەریتانی کە پەیوەندییان بە مەسەلەی کورد هەیە بەتایبەتی پاش شەڕی یەکەمی جیهانی بەماوەیەکی کەم لە یەکێ لەو ساتنامانەدا هاتبوو، لە ڕۆژی ١ی ئەیلولی ١٩١٩ لە کاتی گەشتەکەی لە هەرێمی /ملاتیە/ی کوردی لـە تورکیا بەم شێوەیەی خوارەوە:ـ

"مرۆڤی کورد زیاتر چوسـت و چـالاکە و بـیر و ئەندێشـەی فراوانـە و زۆریـش حـەز لـە بەسەرکردنەوە دەکات... هەستی نەتەوایەتی کورد قووڵە... بۆ ئەوەی ئازاد و سەربەسـت بـن بە ئارەزوویەکی بەتینەوە تێدەکۆشن."[٨] هەروەها لە سـاتنامەکاندا میجـۆر نۆئێـل ئەمـەی خوارەوە لە ڕۆژی ٦ی ئەیلول تۆمار دەکا "ئەوەی خوارەوەتان پێ ڕادەگەیەنم کە وەرگێڕانی ئەو نامەیەی لە خەلیل بەگەوە فەرماندەی لەشکری ١٣ دیار کرد، بـۆ کـاپتن عابریـت ئەفسـەری (سوارە)ی جێگیر لە (ملاتیە). ئەم نامە گرنگە، بەڵگەیەکە بۆ بەهێزی جولانەوەی نەتەوایەتی کورد لە دیاربەکر، هەروەکو تورکەکانیش لەنێوان خۆیاندا دانی پیادەنێن.

تۆ ئەو هەڵچوونەت بەبیر دێ کە بە بۆنەی کۆبوونەوە پێشنیارکراوەکە هەموو دیاربـەکری گرتەوە... من چۆنیەتی بیر و هۆشی خەڵکی دیاربەکرم لـە ژێـر میکرۆسـکۆبی لێکۆڵینـەوە لەسەر کردووە، من لە هەموو بیروڕایەکان شارەزام، من بە تەواوی دەیانناسم، لەو کاتانەی کە

خەڵكی دیاربەكر لە ژێر دروشمی بیری نەتەوەیی كورد كاریان دەكرد، بۆ ئەوەی بكەونە ژێر پاسەوانی بەریتانی، لە ژێر ڕۆشنایی پڕوپاگەندە كە لاوە كوردەكان بڵاویان دەكردەوە... هەروەها ئەو ڕاپۆرتە نیهێنیانەی كە بە دەستم دەگەیشت، بە تەواوی بۆم ڕوون بوون، بەهۆی ئەو شتانەوە كە ئەوان كار دەكەن بۆ بەرژەوەندییەكانی بەریتانیا ئەو قسانەی كە (ئەكرەم جەمیل پاشا) كردبووی لە كاتی گەیشتنی میجۆر نۆئێل لە حوزەیران، پاشان هەڵاتنی بۆ (حەلەب)، هەروەها ڕەتكردنەوەی دیاربەكریەكان بۆ هاوبەشیكردن لە كۆنگرەی ئەرزڕۆم یان (كۆنگرەی جولانەوەی كەمالیەكان هەرچەندە ئێمە ئامۆژگاریمان كردن بۆ هاوبەشیكردنیان) ئەم هەموو ڕوداوانە بە ئاشكرا دەریان خست ڕاستی لە كوێ دایە، كە فەرمانڕەوای نوێ گەیشت، مانای ڕاستەقینەی ئەم ڕوداوانەمان بۆ باس كرد، لەبەر ئەم هۆیانە ئەو بڕیاریدا یانەی كورد دابخرێ...[9] ئەو گەشتەی كە میجۆر نۆئێڵ پێی هەستا لەگەڵ چەند كەسانێكی كورد بۆ كوردستان لە (ئەنەدۆڵ) كە بابەتی ساتنامەن لەوەوە دەدوێن ئەم گەشتە هێندەی نەمابوو ببێتە هۆی گێروگرفتێكی نیمچە دەوڵەتی هەروەكو دەبینن... ئەم سەردانە بووە هۆی گرنگی پێدانی حكومەتی عوسمانی كە ئەو كاتە لە ئەستەمبوڵ بوو و جولانەوەی كەمالییەكانی دژ بە ئەوان لە قولایی ئەنەدۆڵ هەروەها گرنگی پێدانی حكومەتی فەڕەنسا و دەسەڵاتدارانی بەریتانی و ئەمریكی و ئیتاڵیایی كە لە شەڕ لە توركیا دۆڕابوون، هەروەها گرنگی پێدانی كەسانی ناسراوی تر و لەگەڵ ناوەندیانی تر. هەروەها ئەم گرنگی پێدانە بەڵگەی ئەو هەڵوێستەی دا بە دەستەوە كە لە سەری بوون هەر لایەنێك لەو لایەنانەی كە گرنگیان بە مەسەلەی كوردخۆی هەڵسوكەوت كردن لەگەڵیا ئەم ڕاستییە لە زۆر سەرچاوەوە دەركەوت، لەوانە بەڵگەنامەیەكی سیاسەتی دەرەوەی بەریتانیا بڵاوكراوە یا ئەو دەستنیشانكردنانەی كە هاتووە بۆ ئەو بەڵگەنامانەی تری بڵاو نەكراوە، ئەوەی لێرە بگونجێ دەست نیشانی بكەین ئەو ڕاستییەیە كە ژمارەیەك كە بێ نرخ نازانرێ لەو بەڵگەنامانەیە كە پەیوەندی بە كێشەكانی كورد هەیە و هێشتا هەتا ئەم كاتەش بڵاو نەكراونەتەوە. دەربارەی سەردانەكەی میجۆر نۆئیل بۆ كوردستان لە ئەنەدۆڵدا و ئەو دوبەرەكی و ناتەباییە و ئەو دەربڕینی هەڵوێستە هەمە جۆرانەی دروستی كرد. پێویستە ئەو بەڵگەنامەیەی خوارەوە دەستنیشان بكەین، دەربارەی هەندێ: (پاشكۆ (١) لە بەڵگەنامەی ژمارەی ٥٤٩[10] پوختەی گفتوگۆیەكی نێوان (مستر هوهلر) سكرتێری فەرمانگەی نێردراوی پایەداری بەریتانی لە ئەستەمبول لەگەڵ جەنەڕاڵ (ماكۆی)دا. جەنەڕاڵ ماكۆی، یاریدەدەری جەنەڕاڵ (هاربورد) ئەم بەیانییە سەردانی كردم، ئەو

سەر بە سوپای یاسایی ویلایاتی یەکگرتوو و کۆنە هاوڕێشە ماکوی بە تایبەتی هاتەسەر ئـەو باسەی کە (مستەفا کـەمال) بـە تایبـەتی.[11] باسـی هـەرێمی (ئورفـە)ی کـرد، لـە کـاتی گفتوگۆکردن لەگەڵیا هەرێمێ کە دەکەوێتە باکوری موسڵ و هەروەها باسی ئەو هەوڵدانەی کە دەکرێ بۆ کوردستانێکی ئازاد لە لایەن هەندێ ئەفسەرانی بەریتانی لەوانـە میجـۆر نۆئیـل و کۆلۆفیل بیل، ئەو دوانەی کە هێندەیان نەمابوو بەدیل بگیرێن لە (ملاتیـە). دڵـم زۆر خـۆش بوو ئەو کاتەم بەدەست کەوت کە بۆ ئەم ئەمریکاییە باسی بابەتەکە بکەم... پێم گوت ئێمە زۆر دورین لەوەی کە رێگە لە هەستی نیشتمان پەروەری بگرین، بەڵام ئەم نیشتمان پەروەرییە لە گەلانی تر جیاوازە. ئەم نیشتمان پەروەرییە. دەستی کرد بە لەناو بردنـی مەسـیحییەکان، ئەو گوتی: ژمارەیـەکی زۆر کـەم ماونەتـەوە لـە ئەرمەنـەکان لـەو ویلایەتانـەی کـەوا بـاوە ئەرمنیای نوێی لێ دروست بکرێ بە گوێرەی ڕۆژنامەگـەری، بـەڵام لـەوەی تـەنها کوردەکـان ماونەتەوە، گوتم (ئورفە) و وڵاتانی تر لە لایەن ئێمـەوە داگیرکـران. بـە گـوێرەی بەنـدەکانی ئاگربەست پیت بە پیت، هەروەها من هیچ زانیاریەکم نییە حکومەتی خاوەن شکۆ دەیـەوێ و بیر لە دامەزراندنی کوردستانێکی ئازاد دەکاتەوە. میجۆر نۆئیـل و هـاوڕێ کوردەکـانی ئـەو پرۆپاگەندەیان لەناو هێزە کوردەکاندا بەم شێوەیە بـڵاو دەکـردەوە. هـەروەکو جەنـەڕاڵ خـۆی دەڵێ: چەندی کارەکەیان بەسترابوەوە بە بـیروڕای پایـەدار لـە ئەسـتەمبولدا بـە فـەرمانێکی یاسایی نەبوو، سەرۆکە کوردەکان بەڵێنیان دا پێش سەفەر کردنیان روون بکەونەوە لە هەڵسان لە پیلانێك یان کارێك دژی حکومەتی تورکی یان دژی مستەفا کەمال نەکەن کە بە دوژمـنی خۆیانی دەزانن، وا دەردەکەوێ میجۆر نۆئیلێ هەست و سۆزێکی پـڕ خۆشەویسـتیی بەرامبـەر کوردەکان هەبێ تا وای لێهات ئەو بووە نێردراویان... ئەوە بـوو لـە ١٤ی تشـرینی یەکـەمی ١٩١٩دا داوای هاتنی(ت. ب. هوملری) کرد.

پەراوێزەکانی بەشی سێهەم:

(١) الدملوجی – ص – امارە بهدینان. لاپەڕەی (٨) بۆ پاڵپشتی کردنی ئەم وتەیە تا ئێستا هەوڵ و کۆشش دەکەین بۆ پێشکەشکردنی لێکۆڵینەوەیەکی زانستی بۆ ئەو مێژووە، دوای جەنگی یەکەمی جیهانی.

(٢) شایانی باسە، باسی ئەم نووسەرە دەروازیەك بەناوی (کردستان فی سنوات لحرب العالمیە الاولی) لە خۆ دەگرێ کە تیایدا گرنگی ئەو جەنگە و کاریگەریەیی لە لایەنی سیاسی تایبەت بەسەر دوا ڕۆژی ناوچەی کوردی دەخاتە ڕوو و بە بەڵگەوە ئەو ڕێککەوتنامە نێو دەوڵەتیانە دەخاتە ڕوو لەوانە سایکس بیکۆر، سازانۆف، بالیۆلۆگ لە نێوان ڕووسیا و فەرەنسا و پەیوەندی بە کورد.

شایانی باسە پێداچوونەوەی وتاری (کردستان في وثائق معاهدة سایکس بیکۆر) و ڕێکەوتنی (سازانۆف – بالیۆلۆگ) – د. أحمد عثمان – گۆڤاری خۆری کوردستان – ژمارە (٨) مایسی ١٩٧٢ (بە زمانی کوردی).

(٣) شایانی باسە لە میانی باسەکەمدا ئاماژەم بە بارودۆخی ئەو کاتە کردووە، لەگەڵ باسەکە/ (بزووتنەوەی شێخ مەحمود و پەیوەندییە نێو دەوڵەتییەکان) – گۆتاری (کۆڕی زانیاری کورد) ژ (١)، بەغدا ١٩٧٣.

Fani, M. – Les Kurdes et Leur Evolution Sociale preface paris, 1933.

لە شیکردنەوەیەك سەبارەت بەم پەرتووکە لە گۆڤاری (خۆری کوردستان) ژمارەکانی (٥٣، ٥٤، ٥٥،...)

Wilson, A.T. Mesopotamia, 1917-1920, p.86.

(٥) خواجە. احمد – (چیت بینی؟)، بەرگی ١، بەشی ١، لاپەڕە (٢٠-٢١) (بە زمانی کوردی). (گەیشتنی مێجەر نۆئێل بۆ ئەوێ).

Diary of Major E.M. Noel on Special Duty in: Kurdistan From: June 14th to September 21st , 1919

که ڕۆژانه مێجەر لەسەر شێوازی گەشتەکانی بۆ ناوچەی کوردی دەگرێتەوە و بۆ دوو بەش دابەش دەکرێت:

١- بەشی یەکەم لە گەشتی بۆ دیاربەکر لە ٤ حوزەیرانی تا ١٤ی ئەو مانگـە لـە سـاڵی ١٩١٩ یە.

٢- بەشی دووەم گەشتەکەی بۆ کوردستانی تورکیا لە ١٤ی حوزەیران تا ٢١ی ئەیلول.

(*) ئارلۆند ولسن تا تشرینی ١٩٢٠ لە عێراق مایەوە.

(7) wilson, A.T.. Mesopotamia, 1917- 1920. pp. 141-142.

(٨) Cumming, H.H.. franco – British Rivalry in post-war Near East ., p. 88

(٩) (ئایا مێژووی کوردی نووسراوەتەوە؟) ی د. أحمد عثمان بخوێنەوە لە گۆڤاری دەفتـەرە کوردیەکان – ژمارە (١) بەغدا ١٩٧٠.

(10) Noel, Major E.M. – Diary …june 14th to September 21st. 1919, p. 14.

دواتر (ڕۆژانەکانی مێجەر نۆئێل) تاوەکو سوری تەواو بێت هـەروەها پێویسـتە باسـەکەی تری مێجور نۆئێل بخوێندرێتەوە کە بریتییە لە:

Note on The Kurdish Siutation by: Major. E.W.C. Noel … July 1919. Political Dept. on special Duty in Kurdistan.

دواتر (تێبینیەکان لەسەر ڕەوشتی کورد).

(١١) ڕۆژانەکانی مێجەر نۆئیلّ – لاپەڕە (١٩-٢٠) بێگومان خوێنەر بە ئاسانی دەبێنێ کە خەڵکی دیاربەکر بە هەستییەکی نەتەوەییانە هەڵسوکەوتیان دەکرد لە ناوچەی ئەنازۆڵـدا، ئەمەش مایەی لۆمەی خەلیل بەگ نابێت و، کوردەکان هەستی نەتەوەیی خۆیان دەربـڕی بـۆ نەمانی گشت ئاسەوارێکی بێگانە لە وڵاتەکەیان.

* Documentson British Fore 8h Policy 1919-1939 First Series vc 17,1919 London 1952.

بەشی چوارەم

له بەڵگەنامە هەمەجۆرەکان دەردەکەوێ وەکو دیمان و بۆشمان ڕون دەبێتەوە کە لێپرسـراوە بەریتانییەکان لە ئەستەنبۆڵ دا، بێجگـە لـە لێپرسـراوانی تـر لـە چـەند شـوێنی تـردا، زۆر گرنگییان بە مەسەلەی کورد و ئەرمەن دەدا، ئەو گەشتەی کـە مێجـەرنوئیل کردبـووی ئـەو گرنگییە زۆر گەورەیـە وەکـو ڕۆژی ڕون پیشـانی دەدات و رونـی دەکاتـەوە لـە مـاوەی دوای جەنگی یەکەمی جیهانی ئـەو ماوەیـە کـەم بـێ یـان بەشـێوەیەکی ڕاسـتر ڕاسـتەوخۆ دوای جەنگەکە بێ. لە ئەستەمبۆڵەوە لە یاداشتەکانی مستەر ریان کە یەکێکە لـە لێپرسـراوەکانی دائیرەی مەندوبی سامی بەریتانی وا هاتووە کە ئەو گفتوگۆیەی ئەو کردویەتی لەگەڵ وەزیـری دەرەوەی ڕژێمی ئەستەمبولی تورکی ڕەشیدپاشا ئـەم یاداشـتەش لکێنـراوە بـە بەڵگەنامـەی ژمارە ٦١٦ ـ کە ئەو نامەیەی تێدایە کە نوسراوە لە لایەن ـ سیروی روبیك: لـە ئەسـتەمبول بۆـ ئیرل کیرزن ـ کە وەری گرتوە لە ٢٠ی کانونی یەکەم بە ژمارەی ٢٧١ کە دەرچووە لـە ٤ی کانونی یەکەمی ساڵی ١٩١٩ لە یاداشتەکەی (ریان) وا نوسراوە:ـ[1]

گفتوگۆیـەکی درێـژم لـە ڕۆژی ١٩ی تشـرینی دووهـەم لەگـەڵ وەزیـری دەرەوە کـرد بـە ڕەشیدپاشام گوت: من حەز دەکەم چەند شتێ بڵێم دەربارەی هەڵوێستمان بەرامبەر کوردەکان، بەڵام لەم هەڵوێستەدا بە هەڵە تێگەیشتن دەرکەوت. دوای سـەفەرەکەی میجـۆر نۆئیـڵ بـۆ ـ ملاتیەـ مستر ریان لە یاداشتەکانیدا درێژەی پێدەدا و دەڵێ: کۆمەڵانی هەمـەجۆر سـەردانی دەکەن. یەکێ لە ناو ئەو کۆمەڵانـە یانـەی کـورد بـوو، ئێمـە هەڵوێسـتمان لەگـەڵ هـەموو کۆمەڵەکان هەر یەك بوو. ئەویش بریتی بوو لە خۆپاراستن لەو لێکدانەوانەی دەربارەی دوارۆژ. دیسان ئەو دەڵێ: ئێمە لەگەڵ کوردەکان هەڵوێستمان ساردتر نەبوو، ئێمە وامان سەیر دەکـرد کە ئەوانیش نەتەوەیەکی سەربەخۆ پێك دەهێنن کە هیچ گومانی تیا نییـە، هـەمان مافیـان هەیە وەکو نەتەوەکانی تر بە ئاوات و ئامانجەکانی خۆیان و هەروەها بیروڕا دەربڕینییان بگەن، بەڵام بۆ چارەنوسی داهاتویان مەندوبی سامی هیچ شتێکی لێ نازانێ. ئەو وای تێدەگا ڕژێمی پاشایەتیش هێشتا نەگەیشتۆتە دوا بڕیار. هەروەها لـە یاداشـتەکەی ـ ریـان ـ وا نوسراوە:ـــ گوتم ڕاستە مەسەلەی کورد گرنگییەکی زۆری پێدەدرێ لە لایەن ڕژێمی پاشایەتییەوە و زۆر بە

وردی لێی دەکۆڵدرێتەوە، هەروەها ئێمە گرنگی پێدەدەین. لەم کاتەدا ، چونکە کوردەکان جێگایەکی گرنگیان لە هەر دولای سنورمان لە باکوری بەغدا هەیە. جا لەبەر ئەوە پێویستە لەسەرمان گرنگییەکی چەسپاو و بەردەوام بە کوردەکان بدەین: لەبەر ئەوە هەرشتێ ڕوویدا ئێمە لە ـ میزۆپۆتامیا ـ و وڵاتانی نێوان دوو ڕوبارەکە دوارۆژمان هەر هەیە. میجۆر نۆئیلێ کەسانێکی تایبەتی ناردبوو بۆ چەند شوێنێ کە دانیشتوانی کوردن بۆ وەرگرتنی زانیاری، من دڵنیا بووم کە یانەی کوردی ئەندامەکانی کەسانی لێهاتوون و بە ناوبانگ و مرۆڤی دڵسۆزن و سەرکردەکانیش مرۆڤی ناسراون،(٢) بۆمان ڕوون دەکاتەوە ئەو سەفەرەی کە میجۆر نۆئیلێ کردبووی بۆ ناوچە کوردەوارییەکان لەگەڵ چەند سەرکردەیەکی کورد بوو لە ئەنەدۆڵ، چەقێك لەنێوان چەقەکانی بۆ لێکدانەوە و هەڵوێستەکانی سیاسەتی هەمەجۆر دەربارەی مەسەلەی کورد و هی تریش. ئەم سەفەرکردنە چی بوو؟ لە یاداشتنامەی ڕۆژانەی میجۆر نوئیل دا کە چەند جار دوبارەمان کردەوە واهاتووە دیاربەکری جێ هێشتوە و چووە بۆ حەلەب. لەوێ چاوی کەوت بە فەرماندەی ئاسایی ـ مەدەنی ـ لە عێراق "کولونیل ولسن" کە لە بەغداوە گەیشتبوە حەلەب لە ٢٦ی حوزەیرانی ١٩١٩. میجۆر نوئیلێ لە یاداشتنامەکانی دەڵێ:ـ ولسن پێشنیاری کرد لە ١٣ی حوزەیران لە ڕژێمی بەریتانیا داوای کوردستانێکی سەربەخۆی کرد، لە ژێر چاوەدێری بەریتانیا کە بریتی بێ لەم ویلایەتانەـ بەتلیس، دیاربەکر و مەعمودیەی عەزین. بە گفتوگۆکردن لەگەڵ ولسندا بڕیار درا میجۆر نوئیلێ هەڵبستێ بە سەردانێکی ئەستەنبوڵ بۆ ئەوەی پەیوەندی ببەستێ لەگەڵ خێزانی بەدرخانی کورد، ڕێك بکەوێت لەگەڵ هەندێ لە ئەندامانی ئەم خێزانە و ئەو کوردانەی کە فەرمانیان جێبەجێ دەکەن، هەورەوها هەڵسان بە گەشتێ بە ناو کوردستاندا بۆ بەرگری کردن لە پرۆپاگەندەی ئیسلامی کە تورکەکان دەیانکرد بۆ هاندانی کوردەکان کە دژی ئینگلیز بوەستن، جگە لەوە بۆ ترساندنی کوردەکان گوایە دەکەونە ژێر چەپۆکی ئەرمەنییەکان، بە تایبەتی چەکی بەریتانی کاتێ گەیشتە ئەستەمبوڵ لە ٣ی مانگی تەموز لەوێ لەگەڵ کوردە بارزانییەکان کۆبوونەوەی کرد، لەوانەش شێخ عبدولقادر و ئەندامانی خێزانی بەتایبەتی بەدرخان ـ ئەمین عالی ـ لە ئەنجامدا نوئیلێ لە سەفەرەکەی بۆ ناو هەرێمە ـ کوردییەکان دوو کەس لەگەڵی بەرێکەوتن لە خێزانی ـ بەدرخان ـ هەروەها ئەکرەمەمیل پاشا لە دیاربەکر و عبدولرەحیم ئەفەندی ـ سەفەرەکەشی لە حەلەبەوە دەستی پێکرد لە ٢١ی ئاب بەرەو عینتاب پاش ڕۆشتنێکی دورودرێژ سەردانی گەلێ لادێ و شار و شوێنی کوردەواری کرد. لە دواجار لە هەرێمی ـ

ملاتیەـ جێگیر بوون کە لە ٣ی ئەیلوول گەیشتبوونە ئەوێ، لەوێ دەسەلاتدارانی تورك بە هەموو توانایەکیان ماوەیان نەدەدا. میجۆر نوئیلێ و هاوڕێکانی بەردەوام بن لە سەفەرەکەیان، لەم سەفەرەدا میجۆر نوئیلێ و هاوڕێکانی هەوڵیان دەدا هەستی نەتەوایەتی دروست بکەن لەناو دڵی دانیشتوانە کوردەکاندا بۆ پێك هێنانی دەوڵەتێکی کوردی و وایشیان لێبکەن مافەکانی نەتەوایەتییان گەلێ پیرۆز و بەرزتر بێ، ڕونبووەوە کە چەند ڕێکخراوەیەکی کوردی هەیە ـ لێژنە کوردییەکان ـ کە تازە و نوێن لەو شوێنانەی کە سەردانی کردبوون.(٣) لە ٤ی ئەیلوول میجۆر نوئیلێ لە ـ ملاتیەـ کورتەی هەست و لێکدانەوەی خۆی لە بروسکەیەکدا نوسیبوو بەم شێوەیەی خوارەوە:ـ ئەمڕۆکە ئەم بروسکەیەم نارد کە کورتەی هەڵوێستی ـ ڕامیاری و هەڵوێستی کوردەکان پیشان ئەدات، زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی کوردن، لە سەدا ٧٥ی تا سەدا ٨٠ دەبن. هەستم بە هەبوونی هەستێکی نەتەوایەتی بەرزکرد لە لای کوردەکانەوە، شتێکی وام نەدی کە دژایەتی ئینگلیزی تێدا هەست پێ بکرێ، لای من هۆیەکەشی ئەوەیە:ـ

١. نەبوونی گیروگرفتی ڕەگەز پەرستی پێش جەنگ بە هۆی نەبوونی دانیشتوانی ئەرمەنی(٤) لێرە سەدا ٧٥ ی کوردەکان شیعەن و سەدا ٢٥ی ئەهلی سوننەن،(٥) هەموو لایەکیان دڵنەرمن، میجۆر نوئیلێ کە دژی جولانەوە تازەکەی مستەفا کەمال بوو ڕوونی کردەوە کە ئەو وەکو والی؟ ڕژێمی تورکی لە ئەستەمبوڵ دایە، ئەو لەگەڵ والی ڕونیان کردەوە کە فەڕەنسابییەکان هاوکاری لەگەڵ جولانەوەی نەتەوایەتی کەمالی دەکەن بۆ سەرکەوتنیان ئەفسەرێکی فەڕەنسی پشکێنەری پۆلیس میجۆر برونو کە بە ئاشکرا هەڵوێستی فەڕەنسای دەردەبڕی، بەرهەڵستی والی کرد لە بەکار هێنانی جم و جۆڵی سەربازی دژی ئەو جولانەوەیە و کۆنگرەی کە مالییەکان لە لیوای والی داوای کردبوو بۆ ئامادەکردنی هێزێك لە سوارە کوردەکان بۆ بەرهەڵستکردنی کۆنگرەی سیواسی نەتەوەیی، چونکە بە گوێرەی لێکدانەوەی ئەم کۆنگرەیە (کە خۆی ئاشکرا کردوە بەوەی کە یەکێتییە و سەربەخۆیە سەر بە حکومەتی ئەستەمبوڵ نییە). میجۆر نوئیلێ بەم بۆنەوە زیاتر دەڵێت:ـ ئەم هەوڵدانە شێوەی هەڵوێست بە تەواوی دەگۆڕێت بە گوێرەی لێکدانەوەی کوردەکان، ئەو ان گەیشتونەتە ئەو ئەنجامە کە یارمەتیدانیان بۆ (والی) دژی کەمالییەکان خزمەتێك پێشکەشی وڵاتە هاوپەیمانەکان دەکەن ئەوەش دەبێتە هۆی خزمەت کردنی مەسەلەی کورد، لە هەمان کاتا ئەوان ڕێ خۆشدەکەن بۆ ئەوەی جڵەوی فەرمانڕەوایی بگرنە دەست لە کاتێکدا ئەگەر لە دواجار دەسەلاتی

عوسمانییەکان یانی حکومەتی ئەستەمبۆڵ هەرەسی هێنا بە هۆی ئەم جۆرە لێکدانەوانە(موتە سەڕیفی) ملاتیە کە ناوی (خەلیل)ە دەگەڕێتەوە سەر بنەماڵەی بەدرخانییەکان کە نەتەویستێکی خوێن گەرمە بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد بەوە هەڵساوە هێزێك پێك بێنێ ژمارەیان بگاتە ٥٠٠ سواری کورد.[٦] میجۆر نوئیلڵ ڕۆژی ٩ی ئەیلول دەنوسێ: سەرکردەی تیپی ١٣ جەودەت بەگ دژی سەفەرەکەی ئەو، ئەم بەیاننامەیەی دەرکرد. ئەو ئەفسەرە ئینگلیزەی کە گەیشتۆتەـ ملاتیەـ پیلانێکی دژی نیشتمانمانی لە ژێر سەریایە، ئەم میجۆر نوئیلە پارە و پولی بەخشیوە بە سەرۆك هۆزەکانی جەمیل پاشازادە، ئەکرەم بەگ پیاوێکی مێشك تێکچوو جێگەی گومانە و هیچ و پووچە و لە شاری دیاربەکر. ئەی رۆڵەکانی گەل ئایا دەزانن لە نێوان ٦٠٠ساڵی رابردوودا ئاڵا هەڵگرانی ئیسلام لە چوار گەل پێکهاتن: کورد و تورك و عەرەب و ئەلبان، ئێستاش دەیانەوێ کوردەکان جیا بکەنەوە بە هەر شێوەیەك بێ. هەتا ئێستا بە پێچەوانە ژمارەیەکی کەم نەبێ لە سەوداسەرەکان (مغامرین) کوردەکانی تر هەموویان کە ناوبانگیان دەرکردوە لە جیهاندا بە هەستی ئایینی بەرزیان و بۆ خەلیفەش دەبخەنە ڕو کە ئارەزوویان ئەوەیە پەیوەندییە گشتییەکانیان لەسەر بناغەی ئیسلامی بێ و لە حکومەتی تورکیش دەپچڕێن، ئەم ئەفسەرە ئینگلیزییە ئەفسەرێکی ڕامیاری بوو لە سلێمانییە. ئەو بوو شێخ مەحمودی هەڵخەڵەتاند و هەر ئەو شێخ مەحموودەش، کە تاکو ئێستا زۆرانبازی دەکا لەگەڵ هێزەکانی ئینگلیز لەم ڕۆژانەدا ئەگەر ئەوانە نەیانەوێ کوردەکان سەربەخۆییان پێ بدرێ، مرۆڤ چۆن دەتوانێ ئەم ڕووداوانەی ئەو شوێنانە لێك بداتەوە، ئەی ڕۆلەکانی گەل، خوانەخواستە هەڵتان نەخەڵەتێنێ بە قسەی خۆش و درۆ، تورك و کورد بران، ئەوان مانەوەی ئیلامەتی پێك دەهێنن (بەتریکی) ئەرمەنی لە ئەرمەنستان گاڵتەمان پێدەکا، پێویستە پیاو ڕاستی لە بیر نەچێت.[٧] لە ڕۆژی ١٠ی ئەیلوول هێزێك لە سوارەکانی هەڵساون بەدوای کاروانەکەی میجۆر نوئیلڵ و گەمارۆیان دا، سەرۆکی سوارەکان تورك بوو گوتی نایانەوێ ئەو بگرێ، بەڵکو پاسەوانە کوردەکانی مەبەستە، بەڵام هەموویانی بەجێهێشت، پاش تەماشاکردنێکی سەر پێیی. میجۆر نوئیلڵ و پاسەوانەکانی پەنایان بردە بەر گوندی(رافا) کەهی هۆزی ڕەشوان بوو، لەگەڵ سەرۆکی هۆزەکان مانەوە کە ناوی حاجی بەدر ئاغا بوو.[٨]

لە ١٣ی ئەیلوول میجۆر نوئیلڵ بۆی دەرکەوت ناتوانێ بەرەنگاری جولانەوەی چەکداری کەمالییەکان و خۆپیشاندان و مەشقکردنی فەڕەنسییەکان بێت. بڕیاری دا بگەڕێتەوە حەلەب.[٩] ئەوی لێرەدا سەرنجڕاکێشە ئەو نیشانەیەیە دەربارەی هەڵویستی دۆستانە و پاڵپشت

کردنانەی هەندێ لە بەرپرسیارانی فەڕەنسی بەرامبەر جولانەوەی کەمالییەکان پیشانیان دا و دژ وەستانیان بەڕوی حکومەتی عوسمانی لە ئەستەمبول دا، ئەوەی گرنگە گەڕانەوەمان بۆ لاپەڕەکانی پێشوی ئەم باسە بۆ بیرهاتنەوەی هەڵوێستی فەڕەنسییەکان بۆ داواکارییەکانی سەرکردە ئاشوریەکان و مەسەلەی موسل و پشتگیری کردنیان بۆ ئەم داواکارییانە. هەروەها وادیار دەکەوێ بۆ مەسەلەی کورد و ئەرمەنی و موسڵ بەهەمان شێوە، هەروەها دەستنیشان کردنە ئاشکرایانە لە لایەن مەندوبی سامی بەریتانی لە ئەستەمبوڵ (سیردی روبیك). بۆ پێویستی دابینکردن و هاوکاری کردنی فەڕەنسا و پێك گەیشتن لەگەڵیاندا بۆ هێنانەدی هەر کارێ کە پەیوەندی هەبێ بە ئۆتۆنۆمی بۆ کوردەکان. ئەمەش لە زۆر نامەی ئەودا هاتووە کە ناردویەتی بۆ لێپرسراوان لە لەندەن بەهۆی ئەم وەبیرهاتنەوەیە لە گرنگی و لە مانای هەڵوێستی فەڕەنسا بگەین کە لە یاداشتەکانی ڕۆژانەی نوئیلێ باس کراوە هەروەها دەتوانین هەڵوێستی فەڕەنساییەکان زیاتر ڕوون بکەینەوە و تێبگەین لە پەیوەندییە لێك بەسراوەکانی ئەو هەڵوێستانەی فەڕەنسا کە لە پەیمانی (فرانكین ـ بوالون)ی بەناوبانگ یان بە پەیمانی (ئەنقەرە) لە نێوان فەڕەنسا و جولانەوەی کەمالییەکاندا بەسترا و لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢١ مۆرکرا و لە لایەنی فەڕەنسا بە ناوی (مسیو هنری فرانكلین بوالون) و لە لایەنی تورکەکان بە ناوی (یوسف کەمال بەگ) بە گوێرەی ئەم پەیمانە، فەڕەنسا وازی لە (کلیکیا) هێنا بۆ تورکیا بەرامبەر وەرگرتنی ئیمتیازی هێڵی ئاسن و شتی تر و هەروەها بەرامبەر ئیمتیاز بە یەکتری دان. ئەم پەیمانە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆش دژی بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا بوو، بۆیە نارەزاییەکی توند پیشان درا دژی ئەم پەیمانە لە بەریتانیا لە لایەنی حکومەت و پەرلەمان و بەشێ ڕۆژنامەنووسەکان.(١٠) وەکو گوتمان گەشتەکەی (میجۆر نوئیلێ) بۆنەیەك بوو لەنێوان چەندین بۆنەی تر کە بووە هۆی چەقی بەدیارکەوتنی سەرهەڵدانی ئەو گرنگیە گەورەیەی کە سەرەکیانە بوو لای بەرپرسیارن لەلایەن بەریتانییەکان لە ئەستەنبۆڵ و ڕۆژهەڵات بەرامبەر مەسەلەی کورد، کە بەشێکی ئەم گرنگییە پێدانە ڕوون بۆتەوە لە سەرەتای ئەم باس و لێکۆڵینەوەیە، وەکو پیشاندانی گفتوگۆی نێوان (مستی هوهلر) و جەنەراڵ (ماکوی) و یاداشتەکەی (مستر ریان) دەربارەی گفتوگۆیەکەی لەگەڵ وەزیری دەرەوەی عوسمانییەکان (ڕەشید پاشا) و لە سەرمانە بەردەوام بین لە ڕونکردنەوەی چەند لایەنێکی تری ئەم گرنگی پێدانەی ئەو بەرپرسیارانە بەرامبەر مەسەلەکە و زۆر باش و وردبینییەوە لە ماناکانی و ئامانجەکانی و لایەنە ستراتیژییەکەی. مستر درایفر، ئەویش بەریتانییەکی ترە کە

پسپۆره له کاروباری کـورد، ئـەویش پشـتی بەسـتبوو بـەو ڕاپۆرتانـەی کـە میجـۆر نوئیـلّ نوسیبووی به ناونیشانی "کوردستان و کورد". ساڵی ۱۹۲۰[١١] درایفر چەند کۆپلەیەکی درێژ وەردەگرێ له یاداشتەکانی ڕۆژانەی تێبینییەکانی (نوئیـلّ) لـە لێکۆڵینـەوە و باسـکراوەکەی دا.[١٢]

ئەدمیرال سیرکالتورب مەندوبی سامی بەریتانی له ئەستەمبولّ ـ ئەو پێش دی روبیك بوو که باسمان کرد ـ نامەیەکی تەلـەگرافی نـاردبۆ وەزیـری دەرەوەی بـەریتانیایی (ئـیرل کـیرزن) دەربارەی ئەرکی میجۆر نوئیـلّ نامەیـەکی تەلـەگرافی نـارد کـە نوسـراوە لـە ژێـر ژمـارەی ۱٤۳۰رۆژی ۱۰ تەموز ۱۹۱۹ بۆکۆلۆنێلّ أـ ت ولّسن فەرمانداری ئاسایی بەریتانی له بەغدا که دلّنیای کردبوون و پەیوەندی نێوان کوردەکان و ڕژێمی تورکی خراپ و نالەبارە. "ئەمـەش پچرانێکی ڕوونە" له نێوان هەردوولادا، ئەمەش بە هیچ شێوەیەك چـارەی نـاکرێ تـەنها بـە دروست کردنی حکومەتێکی ئەرمەنی نەبێ که دەسەلاّتی بەسەر زۆربەی کوردەکان بشکێ،[١٣] دیسان دوبارەی دەکاتەوە مەندوبی سامی (کارلتوب) که ئەوە ڕایەکی ڕاستە که دەڵێ لەوانەیە سوودێکی زۆری دابێت تا یارمەتی دانی سەرۆکە کوردەکان بە درێژایی ناوچە چیاکانی سنوور لای باکور میزوپۆتامیا. دیسان مەندوبی له نامەیەکەیدا باسـی بـەڕێز عبـدولقادر و خێزانـە بەدرخانییەکان و پیاوە ناسراو و ماقولاّنی کورد دەکات که له ئەستەمبولّن. دەڵێ: ئـەو ڕازی بوو بەو پێشنیارەی که نوێنەری ئەو خێزانە و پیاو ماقولاّنی کورد بچـن بـۆ نـاو کوردسـتان، بەلاّم نەك لەگەلّ (میجۆر نوئێلّ)دا بن، بەلّکو لەگەلّ ئەو نەبن، هەتا ئەو پەیوەندییە بەهێزیان جێی گومان نەبێ له لایەن خەلّکەوە بۆ ئەوەی بتوانین کار بکەنە سەر تیرەهۆزەکـان و یاسـا و هێمنی بپارێزن و لانەدەن، ئەوان گوتیان: یانـەی کـورد لـە دیاربـەکر داخـراوە بـە فـەرمانی حکومەتی تورکی له ئەسـتەمبولّ و ئـەو کوردانـەی کـە بـەخێرهاتنی نوئێـلّ یـان کـرد لـە گەشتەکەیدا بۆ ئەوێ تووشی زۆر تەنگ و چەلەمە ببوون لەبەر ئەم هۆیەوە. هەروەها بە هۆی جولانەوەی نیشتمانی کورد که نامەیەکیان نارد بـوو بـۆ کـۆنگرەی ئاشـتی ئـەو چـالاکیانە، ئاشکرا بوون لای حکومەتی تورکی، ئەو وای تێدەگا و دەڵـێ: گـرنگ ئەوەیـە کـە هـێمنی و ئارامی هەبێ له سەر سـنوری میزۆپۆتامیـا، بـەلاّم ئـەو کـارەش دەگـونجێ و دەبەسـترێتەوە مەسەلەی سەربەخۆیی کورد و مافی ئۆتۆنۆمی.[١٤] لێرەشدا ئەوەی جێی تێبینیە ئەوەیـە کـە (سیرکالتورب) ئەویش پشتگیری ئەو جۆرە ئۆتۆنۆمییە ئازادیە دەکات بۆ کوردەکان. لێرەشـدا ڕوون دەبێتەوە، ئەو گەشتەی دوایی نوئێلّ لەگەلّ پیاوە ناسراوەکانی کورد ڕێکیخسـتبوو بـوو

بەرەزامەندی مەندوبی سامی بوو واتە بە شێوەیەك گرنگی پێدانێکی یاسایی بووە، لەوانەیە وا دەردەکەوێ ژمارەیەکی زۆر لەو نامانە و پەیوەندیکردنانە هەبووە لە نێوان بەرپرسیارە ناسراوەکان کە پەیوەندیان هەبوە بە ئیدارەی مەندوبی سامی و حکومەتی بەریتانی لە لەندەن و لێپرسراوان لە هیندستان و بەغداد و شوێنی تر و زۆربەی ئەو نامانە و نوسراوانە کە مەندوبی سامی دەستنیشانی کردوون لە ئەستەمبولّدا لەو تەلەگرافییەدا هەتا ئێستا بڵاو نەکراونەتەوە و هەروەکو ئەو تەلەگراف و نوسراوە زۆرانەی کە لای لێپرسراوانی تر هەن. بۆ پوختەکردنی شێوە و تەواوکردنی سود، لێرەدا ئەو نامەیە دەخەینە بەردەست کە (مستر هوهلر) سکرێتری ئیدارەی مەندوبی سامی بەریتانی لە ئەستەمبولەوە بۆ لەندەن بۆ (مستر جون تیللی) کە لێپرسراوێکە لە وەزارەتی دەرەوە لە لەندەن، لە رۆژی ٢١ی تەموز ١٩١٩ بەڵگەنامەی ژمارە ٤٦٤). هوهلر لە نامەکەیدا دەڵێ:ـ ئەو مەسەلەیەی کە ئێستا گرنگی پێدەدا مەڵبەندی کوردە، هەروەها دەڵێ: نوئێلّ لە بەغداوە گەیشتە ئەستەمبولّ، ئەو مرۆڤێکی باش و بەرێزە، بەڵام لایەنگری کوردەکان دەکات ـ تاوای لێهات بووە نوێنەرێکی کوردەکان، بە گوێرەی تێڕوانینی ئەو کەس نییە وەکو کوردەکان باش بێ و ئەوان باش و دەست پاك و بەرێزن. نوئێلّ دەبێ لورنانسی کوردەکان، هوهلر تکا دەکا کە مستر تیللی ئاگای هەبێ لە تەلەگرافی مەندوبی سامی بە ژمارەی ١٤٣٧ لە ڕۆژی ١٠ی تەمووزدا. ئەو نامەیە کە پێشتر باسکرا بوو، وەکو ئەو تێدەگا تایبەتە بۆ گفتوگۆیەکی درێژ و بیر کردنەوەیەکی زۆر، ئەوەی جێی گومان نییە، میزوپۆتامیا بە گوێرەی لێکدانەوەی ئەو دەگەڕێتەوە ژێر دەسەڵاتی بەریتانی و ئەو شاخانەی کە کوردی لێ دەژیی دەبێتە سنوری باکوری لەسەر ئەم بۆچوونە هیچ دژایەتییەك بەرامبەر بەریتانیا نامێنێ. هوهلر زیاتر دەڵێ: پێشخستنی سیاسەتمان بەرامبەر کوردەکان و دامەزراندنی پەیوەندی باش لەگەڵ سەرۆکە کوردەکان، ئەوەش بۆ ئەوەی سودیان لێ وەربگرین پێویستە لەسەر بەریتانیا بزانێ کە داواکارییەکانیان هەمووی ڕاستن و نابێ پشت گوێی بخرێن. بۆ ئێستاکەش بە شێوەیەکی کاتی دەبێ گرنگی بە یەك سەرۆك بدرێت بە گوێرەی پێویستی. دیسان هوهلر دەڵێ: ئەو ڕوونی کردۆتەوە بۆ سەرۆکە کوردەکان کە دەیانویست سەفەر بکەن لەگەڵ (نوئێلّ) ئەو ناتوانێ پەیمان بدات بە هیچ شێوەیەك دەربارەی دوارۆژی کوردستان و پێویستە لەسەریان سەفەر نەکەن لەگەڵ نوئێلّ بۆ هەرێمەکە. نوئێلّ بەم ئامۆژگارییە تێك نەچوو کە بۆی کردبوو و هەروەها (مستریان)یش (سکرتێری لە ئیدارەی مەندوبی سامی کە پێشتر ناومان هێنا بوو، بەڵکو ئەو داواکاریەی قبولّ کرد کە سەرێك بدات

له یانەی کورد. ئەگەر ئامانجیان بەهێزکردنی حکومەتی تورکی بێ جیاکردنەوەی کوردەکان لەو زیانێکی نییە، ئەم ئامانجەش جێبەجێ دەکرێ ئەگەر بزانین چۆن دەستی پێدەکەین و لەسەری دەڕۆین. هوهلر دەڵێ:ـ لەم ڕووەوە ئەوەی لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا دەگونجێ، بە تایبەتی پێشنیاری پاراستنی خێزانی کوردەکان کە لەگەڵ نوئێل دان، ئەوەی تێدەگات کاتێکی بەنرخە بۆ ئەم خێزانانە وەکو بەبارمەتە لە لای دەسەڵاتداران. ئەو نامەیەی هوهلر بە چاکی ڕوونی دەکاتەوە چەند هەڵوێستێکی ئەو دەسەڵاتدارانە بەرامبەر هەموو بارودۆخێکی کە پەیوەندیان هەیە لەگەڵ مەسەلەی کورد.لەگەڵ هەندێش ئەو بیروڕاکان ئاشکرا ناکات و جگە لەمەش ئەو هەموو بیروڕاکان وەك یەك نین تەنها بابەتی حوکمی زاتی نەبێ هەروەها هەوڵ دانی بۆ دابینکردنی بەرژەوەندییەکانی پەیمانی لەسەر بەستراوە پێویستە جێی سەرسوڕمان نەبێ وەکو ئەو هەموو هەڵوێستانە لە لایەن دەسەڵاتدارانی هاوپەیمانەکەی (الحلفاء) و بە تایبەتی کە زانیمان لە بنجوبنەوانی ئەو هەڵوێستانە لە هەموو جۆرە مەسەلەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئەم دەوڵەتە هاوپەیمانە بە سەرکەوتو دەرچوو پاش ئەوەی کە زۆر قوربانیدا لە شەڕێکی گەورە و قات و قڕی. ئەوەش وای لێکرد کە بەو چاوانە سەیری گەلە بچووکەکانی ڕۆژهەڵات بکات کە بێ دەسەڵات ماونەتەوە و ژێردەستن. ماوەیەك گوێ پێ نەدەدان و ماوەیەکیش هیچیان نەدەزانی یان لە هەندێ لەم بارودۆخانەدا ئەم شێوە هەڵوێستانە پیشان بدا ئەم وڵاتە گەورانە وا بیریان دەکردەوە کە هەندێ لەم وڵاتە ڕۆژهەڵاتییانە داگیربکەن یان بیانکەن بە ـ محمیات ـ ی خۆیان، لەبەر ئەوە هەندێ لەم بیروڕایانە و بیروڕایانی پێشتر... بەڵکو لە بەرژەوەندی مەسەلەکەدا بوون کە چەند لایەنی دیکەوە. ئەو بیروڕاکان ئاشکرا ناکات و جگە لەمەش، بێگومان ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە ئاشکرا کردنی ئەم هەڵوێستە چەوتانە گرنگ و پێویست نەبێ یان بە ئاشکرا بەرپەرچی هەندێکی تریان نەدرێتەوە. بەڵگەنامەیەك لەگەڵ نامەکەی هوهلر دابوو، تێدا نوسرا بوو کە حکومەتی تورکی دەیەوێ بانگی وەفدێکی پیاوە ماقوڵانی کورد بکات کە لە ئەستەمبۆڵدا دەژین، بۆ ئەوەی هەموو ڕوویەکی چالاکییەکانی ـ پارتی کوردـ باس بکەن، کە ئەم ناوەی تیا هەبوو:ـ

پاشکۆ بەندی ژمارە

ـ٤٦٤ـ

بارودۆخی کورد و وەزارەت. یانی وەزارەتی عوسمانییەکان لە ئەستەمبوڵ. ـ١ ـ ع ـ چەند زانیارییەك هاتووە کە زۆر جێگەی باوەڕە ئەویش ئەوەیە کە حکومەتی تورکی داوای وەفدێکی پیاوە ماقوڵانی کوردی کردوە کە لێرە دەژین بۆ باسکردنی، چالاکییەکانی پارتی کورد و وەفدێکی کوردی بە سەرۆکایەتی ـ شێخ عبدولقادری ئەفەندی ـ ئامادە بوو بۆ ـ باب الحالی ـ ئەم وەفدەش بریتی بوو لەمانە: مەولان زادە، ڕەفعەت بەگ، ڕۆژنامەنوسیێ، بەڕێز ئەمین عالی بەگ، (بەدرخانی ـ اـ ع) و ئەمین بەگ (پیاوێکی ماقوڵە). عەونی پاشا پێشەوازی لێکردن، کە وەزیری دەریاوانیەـ البحریەـ و ئەحمەد عبوق پاشا کە وەزیری جەنگی پێشوو بوو. حکومەت ئارەزوی هەبوو لە بیروڕای ئەوانە بزانێ و تێبگات دەربارەی دەسەڵاتەکە یان ماوەی ئەوانە بدات کە ـ پارتی کوردـ پشتییان پێ دەبەستێ بۆ هەڵسان بە گفتوگۆ کردن لەگەڵ بەریتانیا لە ئەستەمبوڵدا. دەربارەی ئەو مەسەلانەی کە پەیوەندییان هەیە بە کوردستانەوە ئەم وەزیرانە ڕایانگەیاند کە ـ باب العالی **العثماني** ـ توانای ئەوەی هەیە کە مافێکی ئۆتۆنۆمی فراوان بدات بە کوردەکان،[١٥] درایفر ئەم ڕوداوە بە چەند شتی زیاتر و فراوانتر دەگێڕێتەوە و لە باسەکەیدا بەناوی ـ کوردستان و کوردـ کە پێشتر ناومان هێنا بوو دەڵێ:ـ بانگ کردنی ئەم سەرۆکانە لە کۆتایی مانگی تەموز بوو. لە کاتی گفتوگۆدا وەزیرەکان لەسەر ئەوە سووربوون کە ئەم مەسەلانە شتێکی ناوخۆییە و هیچی تر. هەروەها ـ باب العالی ـ حوکمێکی زاتی فراوان دەدات بە کوردەکان. مولانا زادە و رەفعەت بەگ بەناوی وەفدی کوردی هاتنە دوان و گوتیان بە پێی بۆچوونەکانی سەرۆك ـ ولسن ـ هەر نەتەوەیەك مافی ئەوەی هەیە کە بۆ دوارۆژی خۆی تێ بکۆشێ و بۆ دابینکردنی بەختیاری خۆی هەوڵ بدات. کوردەکان دڵنیان لەوەی ئەو دەوڵەتەی کە ئازادییان بۆ دەپارێزێ بەریتانیای گەورەیە، لەبەر ئەوە وای بەباش دەزانن کە پێویستە لەگەڵ دەسەڵاتدارانی بەریتانی دابنیشن و بگەیەنە یەك، ئەو پرسی: چۆن!؟ دەسەڵاتدارانی تورکی، دەتوانێ هەر چۆن حوکمێکی زاتی بدا بە کوردەکان لەوکاتەی کە خۆی دڵنیا نیە لەو بارودۆخەی کە خۆی تیایدا دەژی ئەم پرسیارە ئەحمەد عبوق پاشا-ی تووڕە کرد و لە شوێن خۆی هەڵسایەوە و هاواری کرد:ـ حکومەتی ئێستا لە پێشوو بەهێزترە و زۆر لە سەر ڕکە و یەك بست لە خاك نەکەوێتە ژێر دەستی بێگانە و فەرمان دەرکراوە بۆ قەفقاس کە ماوە نەدرێ هیچ هێزێکی بێگانە بێتە پێش، هەروەها ماوە نەدرێ بەو پەناهەندە ئەرمەنییانە بگەڕێنەوە تورکیا، لێرە ئەحمەد عبوق پاشا لە قسەکردن وەستا، ئەویش عەونی پاشا بوو کە بەچاوی ئیشارەتی پێ دەدا کە چیتر قسە نەکات.[١٦]

پەراوێزەکانی بەشی چوارەم:

(1) Documents on The British. Foreign policy, 1919-1939. First Series. No. 616) pp. 922-3.

(٢) هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا ٩٢٢ – ٩٢٤.

جیاوازیەکی زۆر هەیە لە وەسفی مستەر ریان بۆ سەرکردە کوردەکان کە بە ئەندامی کارامە ناویان دەبات لەگەڵ وەسفی مستەر تیللی کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد کە گوتبووی کوردەکان سەرکردەی بەرپرسیاریان نییە. (بەشی یەکەم بخوێنەوە).

(٣) ڕۆژانەی مێجەر نۆئێل، لا (١٥).

(٤) هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا ١٨.

(٥) هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا ٢٠-٢١.

(٦) ڕۆژەکانی مێجەر نۆئێل، لا ٢١.

(٧) هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا ٢٢ – ٢٣.

مرۆ هەست دەکات چەند وشەی ڕاست بە وشەی چەوت تێکەڵ بووە لە بەیاننامەی ئەو سەرکردە عوسمانیەیە. لە ڕۆژانی تەنگانەدا عوسمانییەکان دان بەوەدا دەنێن کە کورد و عەرەبەکان نەتەوەیین کە لە ماوەی سەدەکانی پێشتر لێی بەش کرابوون و تەنانەت بە نووسین و خوێندن بە زمانەکانیان بێ بەش کرابوون.

(٨) هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا ٢٣.

(٩) هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا ٢٥.

(10) Cumming. H.H. – Franco – British Rivalry. Pp. 130. 148. etc

(11)Drive, G.R. – Kurdistan and Kurds (preface). Mount Karmel. .1920

(12) Lbid… pp. 79-80. 94-95. 95-96. etc

درایفەر دۆخی هۆز و خێڵ و کەسایەتی و دۆزی کوردی ڕوونکردۆتــەوە. بــۆ نموونــە دەڵــێ عەونی بەگ لە ماڵباتی بەدرخانییەکان لایەنگری فەڕەنسا بووە.

(13)Documents on British Foreign Policy, Vol. iv. First series, 1919. No. (451), pp. 678-80…

Admiral sir A. calthorpe (Constantinople) To Earl curzon (Received july 11). No. 1437, constantinople, july 10. 1919.

(١٤) کارلتۆرب ئاماژە بۆ برۆسکەی ژمارە (١٤٣٠) دەکات کە لەوێ بلاو نەکراوەتــەوە، هەروەها ئاماژە بۆ برۆسکەیەکی تری حاکمی مەدەنی بەغدا لە بەرواری ١٩١٩/٥/١٢ دەکات کە بلاونەکراوەتەوە لەگەڵ چەند پەیامێکی تر.

(15) Lbid.. pp. 693-696.

(16) Driver, G.R . – Kurdistan And The Kurds, p.99.

پێویستە لێرەدا ئاماژە بۆ ڕاوبۆچوونی حکومەتی عوسمانی بکەین، کە ئەو وەزیرانە دەریان بڕی کە بریتی بوو لە بەخشینی یانی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردەکان وەکو بەشێك لە چارەســەرکردنی کێشەی کورد.

بەشی پێنجەم

ئەوەی کە لێرەدا پێویستە دوبارە بیخەینەوە بەرچاو ئەوەیە کە ئێمە دەمانەوەێ لە هەڵوێستەکانی دەسەڵاتدارانی بەریتانیا و لێپسراوە عوسمانییەکان لە ئەستەمبۆڵدا بگەین، کە پەیوەندیدارە بە مەسەلەکانی کوردەوە، هەروەها بیروڕای کارمەندەکانیان لە کێشە پەیوەندیدارەکان بە هەرێمی کوردستانەوە لە سەردەمی ئاشتیدا دوای جەنگی یەکەمی گەورە. ئەو هەواڵ و بانگەشانەی کە لەسەر زمانی ناوەند و سەرچاوە هەمەجۆرەکانەوە دەبیستران دەربارەی پێشنیاری دروستکردنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی کە ڕووبەرێکی گەورەی هەرێمی کوردستانە لە ئەنادۆڵ دا دەخرێتە سەرییەوە و بەمەشەوە بەشێکی زۆر لە گەلی کورد دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتییەوە، ئەم قسە و هەواڵانە کارێکی زۆری کردە سەر دروستکردنی بارێکی پڕ لە نیگەرانی و ناڕازیبوون لە نێو کورد و گەلانی تری ئەم وڵاتانەوە. هەر وەکو بینیمان، چەند شێوەیەکی ئەوەمان بۆ بەدەر کەوت لە نامەکانی میجۆر نوئێڵدا دەربارەی هەمان بابەت ئەم نامەیە کە لە بەڵگەنامەی ژمارە٤٦٩دا هاتبوو. لەم نامەیەدا کە لە ڕۆژی ٢٩ی تەموزی ساڵی ١٩١٩دا نوسراوە، نێردراوی پایەداری بەریتانیایی لە ئەستەمبولدا ـ کارلتوب ـ کە پێشتر ناومان هێنا بوو زۆر باسی ئەوە دەکات کە بارودۆخ لەسەر سنووری تورکیا و ئەرمینیا دا بە شێوەیەکی ترسناك و چاوەڕوان نەکراو بەرەو هەرەس هێنان دەچێ، دە هەزار کوردیش دژایەتی خۆیان پیشان دەدەن، چونکە ئەو قسە و پرۆپاگەندانەی دەربارەی ئەرمەنییای گەورەدا دەبێتە هۆی تەقینەوەی ئاگری جولانەوەی نیشتمانی کە ئەمەش بیانویەکە دەکەوێتە دەست عوسمانییەکان و کوردەکانیش ناچار دەکات بگەڕێنەوە لای تورکەکان و ژیان لەگەڵ ئەوان ببەنە سەر، لە هەمان کاتیشدا دەبێتە هۆی بەهێز بوون و پەلوپۆهاوێشتنی جولانەوەی ئیسلامی.[١] پێش ئەمەش لەو کۆبونەوەیەی کە لە ماڵی سەرۆك ـ وڵسن ـ دا بەسترا لە ڕێکەوتی ٢٥ی حوزەیرانی ١٩١٩دا، لوید جۆرج ـ سەرۆك وەزیرانی بەریتانیایی پرس و ڕای کرد ئایا

دەتوانرێ شتێ بکرێ دەربارەی ئەرمینیا؟ هەروەکو ئەو گوتی: چونکە هیچ هێزێکی هاوپەیمانان لەوێدا نییە، ئەگەر بێت و هێزەکانی تورکی لەوێ نەمێنن، ئەوا کورد و ئەرمەنەکان بەرانگژی یەکتر دەبن. جا ئەو پێشنیار دەکات کە هەندێ هێزی سەربازی لەوێ دابنێن.[٢] وەزیری دەرەوەی بەریتانیایی لە نامەیەکیدا بۆ نێردراوی پایەداری نوێی بەریتانیایی

وەزیری دەرەوەی بەریتانیاش ـ ئیرل کیرزن ـ دووبارە دەگەڕێتەوە سەر مەسەلەی ئەرمینیا و کوردستان، ئەویش لە نامەکەیدا وای ڕوون کردبۆوە کە ناردبووی بۆ نێردراوی پایەداری نوێی بەریتانیایی لە ئەستەمبول دا. ئەدمیرال ـ ویب ـ لە ڕۆژی ١٢ی ئاب. ـ کیرزن ـ لەو نامەیەدا داوا لە نێردراوی پایەداری دەکات کە بیروڕای پوختەکراوی خۆی دەربڕێت دەربارەی دوارۆژی کوردستان و ئەرمینیا و لەگەڵ دەستنیشان کردنێکی تایبەتی بۆ ئەو پێشنیارانەی کە ـ میجۆر نوئێڵ ـ پێشکەشی کردبوو لە ڕاپۆرتەکەیدا لە ڕۆژی ١٨ی تەموز (کە ڕاپۆرتێکە لە ژێر ناوونیشانی: چەند تێبینیەك لەبارەی بارودۆخی کوردەوە، بڵاوکرابوەوە). هەروەها بۆ ئەو پێشنیارانەی کە کۆلۆنێڵ ـ ولسن ـ لە تەلەگرافی ژمارە ٦٦٦٦ خستبوویە ڕوو،[٣] ئەدمیرال ـ ویب ـ وەڵامی نامەکەی ـ کیرزن ـ ی دایەوە کە لە ١٩ی ئابدا بڵاونەکرابوەوە. ویب لە وەڵامەکەیدا بەدیاری خستبوو کە ناڕەزاییەکی بەتین هەیە بەرامبەر پێشنیارەکانی ـ کۆلۆنێڵ ولسن ـ کە لە تەلەگرافەکەی ١٣ی تەموزدا پیشانی دابوو.[٤] چونکە ئەگەر بێت و ـ وان ـ و ـ موش ـ بکەونە ژێر سنوری دەوڵەتی کوردی داهاتوو، ئەمەیان لێدانێکە لە بەرژەوەندییەکانی ئەرمینیا. جا لەبەر ئەمە چارەسەر کردنێکی ناوەڕاستانە وەکو ئەو چارەسەرکردنەی کە ـ میجۆر نوئێڵ ـ لە ڕاپۆرتەکەی ١٨ی تەموزدا پێشنیار دەکا (ئەو ڕاپۆرتەی کە لە سەرەوە باسمان کردبوو. وا دەردەکەوێ کە تەنها ئەوە تاکە ڕێگایە کە بۆ ڕزگاربوون لە تەنگ و چەڵەمەکاندا. هەروەکو ـ میجۆر نوئێڵ ـ بۆی چووە ئەم چارەسەر کردنە پێشەکی پێویستی بە ئامادەکردنی ئینتیدابێك هەیە کە هێزێکی داگیرکاری سەربازی پشتیوانی لێوە بکات. نێردراوی پایەداریش ئەدمیرال (ویب) وا تێدەگا ئەو لایەنگیری نیگەرانیەکی (نوئێڵ) نەکات بە هۆی خستنە سەری چەند هەرێمێکی کوردستان بۆ وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە، ئەوەش کە (ولسن) لە تەلەگرافەکەیدا باسی دەکات. بە مەرجێك دەبێ ئەوە ببێ کە ئەم خستنە سەرە نەبێتە هۆی دەرگا داخستن بەڕووی هیوا و ئاواتەکانی دوارۆژی میللەتی کوردەوە.[٥] بەڵام ئەو چارەسەرکردنە ناوەڕاستانەیە کە (میجۆر نوئێڵ) پێشکەشی دەکات و کە زۆر جار بەسەری دا دێتەوە و دەستنیشانی دەکات. ئەوە نوئێڵ خۆی کورت و پوختەی دەکاتەوە لە لێکۆڵینەوە ناوبراوەکەیدا واتە (چەند تیبینیەك دەرباری بارودۆخی کوردەوە) بەم شێوەیەی خوارەوە:

بۆ ئاسان کردنی پیاچوونەوە ئەم پوختەیەی خوارەوەی پێشنیارەکان دەخەینە ڕوو. هەر دوو ویلایەتی "ترابزۆن و ئەرزڕۆم" دەوڵەتێکی ئەرمەنی پێك بێنن لە ژێر چاودێری ئەمریکا. چوار

ویلایەتەکی تریش دەوڵەتێکی کوردی پێك دەهێنێت لە ژێر چاوەدێری بەمزووانەی بـەریتانیا، بەڵام باشترین چارەسەری ئەوەیە کە دەسەڵاتی تورکیا بگەڕێتەوە سەر هەر شەش ویلایەتەکە و لە ژێر نیمچە چاودێریەکی ئەورووپاییدا.(٦) بەڵگەنامەی ژمارە ٤٩٨ ئەو نامەیە تێـدا هـاتوە کە پێشتر ناومان هێنابوو لە لایەن بەڕێز (هوهلر) لە ئەستەنبۆڵەوە بۆ بەڕێز کـلارك کـیر لـە وەزارەتی دەرەوە هولر باسی ئەوە دەکا کە ئەو خۆی بۆتە پسپۆر لـە کاروبـاری کوردەکانـەوە. ئەو وا تێدەگا کە پێویستە لە سەریان. یانی لێپرسراوانی بەریتانیایی بەو شێوەیە هەڵسوکەوت لەگەڵ مەسەلەی کورد بکەن بە گوێرەی ئەو پەیوەندییەی کە لەگەڵ میزۆپۆتامیـادا هەیانـە. ئەم بەڵگەنامانە چەند وێنەیەکیان لە پەیوەندییەکانی نێوان مەسەلەی ئەرمـەنی و مەسـەلەی کورد دا خستە ڕوو لە هەموو جـۆرە بۆچـوونێکەوە. لـە پەیوەندییـەکانی نێـوان مەسـەلەی ئەرمەنی و کورد دا هەروەها لەگەڵ مەسەلەی (میزۆپۆتامیا) شدا.(٧) هـەروەها بەڵگەنامـەی ژمارە ٥٤٥ ئەو نامەیەی تێدا هاتووە کە بەڕێز (کراو) لە پاریسەوە ناردوویـەتی بـۆ وەزیـری دەرەوە. (ئێرل کیرزن) لە ڕۆژی ١٢ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١٩دا(٨) پـاش ئـەوەی بـەڕێز (کراو) سڵاوی خۆی پێشکەش بە وەزیری دەرەوە دەکات ئەنجا دەڵێ:ـ ئەو چـەند دانەیـەك لـە نامە گۆڕینەوەکان بۆ دەنێرێ (بڵاونەکراونەتەوە) کە لە نێوان (قسەکەر بە ناوی کوردەکانـەوە لە کۆنگرەی ئاشتیدا لە پاریس). جەنەڕاڵ (شەریف پاشا) و بەڕێز (فوریس ئەدامس) دەربارەی ئامانجەکانی گەلی کورد. شەریف پاشا لە کاتی قسەکردنیدا لەگەڵ بەڕێز ئەدامسـدا ئەمـەی گوت:ـ ئەو دەیەوێ یاداشتێك بخاتە بەردەستی کۆنگرەی ئاشتی. دەربارەی مەسەلەی کوردەوە کە ئەویش تێدا داوا دەکات کە کوردستان بکەوێتە ژێر ئینتدابی بەریتانیا. بەم بۆنەیەوە بەڕێز (کراو) حەز دەکات ئەوە دەستنیشان بکات کە ئەگەر وڵاتە یەکگرتوەکان ڕازی بن و ڕازی نەبن بە ئینتدابی بـەریتانیایی لەسـەر (ئـەرمینیا) ئەمـە هـیچ کارێـك ناکاتـە سـەر مەسـەلەی کوردستان. هەروەها دیسان دەستنیشانی ئەو ڕاستییە دەکرێ.(٩)

لەو نامەیەدا کە لە وەزارەتی هیندستانەوە نێـردراوە بـۆ وەزارەتـی دەرەوە. بێجگـە لـەو کارتێکردنەی کە دەکاتە سەر سنورەکانی کوردستانی باکور، واتە کارتێکردنی ئەو ئینتدابـەی کە گوایە ئەخرێتە سەر ئەرمینیاوە، لەسەر ئەو مەسەلەیەی کە پەیوەندی هەیە بـە هـەرێمی کوردەکانەوە. ئەو وای لێك دەداتەوە کە لەم بارودۆخە کە زۆر پێویستە حکومەتی بەریتانیایی بڕیار بدات لەمەڕ ئەو هۆیانەی کە باسمـان کـردن لـەو دوو نامەیـەی (نێـردراوی پایـەدار) و وەزارەتی هیندستانەوە، کە دەبێ بەلایەنی کەمەوە بەشێکی گەورە لە کوردستان بکەوێتە بەر

چەند جۆرە دەسەڵاتێکی ئینتدابییەوە. هەروەها بەڕێز (کراو) حەز دەکا ئەوەش بڵێت کە (شەریف پاشا) بە قسە داوای لە وەزارەتی دەرەوە کرد کە فەرمان بدات بە نێردراوی پایەداری بەریتانیایی لە ئەستەمبوڵدا بە هەڵسانی بۆ پاراستنی ئەندامەکانی (یانەی کورد) لە ئەستەمبوڵ لە دەست درێژییەکانی حکومەتی عوسمانی ڕەگەزپەرستان.

ئەم نامەیە جارێکی تریش ئەوە پیشان دەدات کە تا چ رادەیەك مەسەلەی کورد گرنگی پێدراوە لە لایەن لێپرسراوە بەریتانییەکانەوە. ئەگەر هەر چەندە ئەم گرنگی پێدانەش لەوە زیاتر نەبێ کە ئەو پێشنیارەیە کە دەڵێ پێویستە بەشێکی گەورە لە کوردستان بکەوێتە ژێر چەند جۆرە دەسەڵاتدارێکی ئینتدابەوە.

ئەمەی شایانی باسکردنە ئەوەیە کە سەرۆکی وەفدی کورد لە کۆنگرەی ئاشتیدا. شەریف پاشا ئەویش یاداشتێکی خستە بەردەم کۆنگرەکە و دەربارەی (داواکارییەکانی گەلی کوردەوە) لە بەهاری ساڵی ١٩١٩دا، جا لێرەدا دەربارەی یاداشتەکانی دووهەمەوە قسەکانی خستبووە ڕوو. ئەوەی لێرەدا کە پێویستە لێی بکۆلینەوە و وردببینەوە ناوەڕۆکی ئەو نامەیەیە کە وەزارەتی هیندستان باسی کردبوو، هەروەها ئەو بیروڕا گرنگانەی کە تێدا لە لایەن سکرتێری هەمان وەزارەتەوە دەربڕابوو دەربارەی مەسەلەی کورد بەڕێز(شکبورغ) کە ناردرابوو بۆ (لۆردهاردینغ) جێگری پاشای هندستان ئەمەش نامەکەیە: بەڕێز (شکبورغ) لە نامەکەیدا دەڵێ: (وهومونتاجۆ) وەزیری هندستان پێی ڕاسپاردبوو کە چاوێ بخشێنێتە سەر نامەکەی بەڕێز (واکلی) لە رۆژی ٢٦حوزەیرانی ١٩١٩دا لە ژێر ژمارەی ٣٢٩٩دا (بلاویش نەکراوەتەوە)، هەروەها ئەو نامە گۆڕینەوانەی کە پەیوەندیان بەوەوە هەیە هەروەها لەبارەی بارودۆخی ڕامیاری دوا ڕۆژی کوردستانەوە ئەو شتانەی تیادا هاتووە کە دەربارەی بابەتەکە بۆ حکومەتی بەریتانی جێبەجێ کراون. (شکبورغ) دەڵێ:ـ تەلەگرافی وەزیری دەرەوە لە رۆژی ٩ی مایسی ڕابردوو کە تێدا هاتووە: ئەو دەسەڵاتی تەواوی دەدات بە (فەرمانداری ناسەربازی) لە بەغدادا کە هەڵبستی بە دروستکردنی ویلایەتی موسڵی عەرەبی کە لە دەورووپشتییەوە زنجیرەیەك دەوڵەتی کوردی هەبن خاوەنی مافی ئۆتۆنۆمی لە ژێر فەرمانڕەوایی سەرۆکە کوردەکانەوە، کە ئەوانیش ڕاوێژکارە ڕامیارە بەریتانییەکان هاوکارییان لەگەڵ دەکەن. بەڕای ئەو ئەم ئاگادارییانە شتێکی کاتین و هیچی تر. (شکبورغ) وا لێکدەداتەوە کە هەموو دواهەوڵ و ڕێکخستنەکان بەبێ چارەسەر کردنێکی گشتی سوودی نییە و هەروا ئەمێننەوە، ئەوەی نێوان تورکیا و نێوان هاوپەیمانەکانیش. وەزیری هندستان بەڕێز (مونتاجو) لەم

ڕوانگەیەوە ناچارە مەسەلەکە بەدیار بخات و باسی بکات. ئەو دەزانێ کە بۆ دوا چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد دەبێ پشت ببەستێ بە چەندان هۆکاری هەمە جۆرەوە، ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە لەو چەند ڕاپۆرتە نوێیانەدا کە نێردراوە لە لایەنی فەرمانڕەوای ناسەربازی لە بەغدا، ئەوەیە لە نەبوونی ڕامیاریەکی نەخشە بۆ کێشراوی چەسپاو بەرامبەر کێشەکانی کوردەوە بۆتە هۆی پەیدا بوونی چەند هەڵوێستێکی زۆر خراپ لە بارودۆخی ناوەوە و ناوچەدا. بۆ بەڕێز (مونتاجۆ) وا دەردەکەوێ باشترین ڕێگە ئەوەیە کە بەزوترین کات حکومەتی بەریتانیا هەموو گیروگرفتەکان بخاتە نێو بازنەی گرنگی پێدانەکانی خۆیەوە و هەروەها چەند پێشنیارێکی دیاریکراو بدرێتە کۆنگرەی ئاشتی لە پاریسدا. (شکبورغ) لە نامەکەیدا بەردەوامە و دەڵێ: ڕاسپاردەکانی فەرمانداری بەغدا دەربارەی کوردستان پوخت کراوەتەوە. لەو تەلەگرافەیدا لە ژێر ژمارەی ٦٦٦٦دابوو. کە تێدا پێشنیار دەکات کە پێویستە لەسەر حکومەتی بەریتانیا بەرپرسیاری ئەو هەرێمە هەڵبگرێ کە زۆربەی هەرە زۆری دانیشتوانی کوردن. ئەم ڕاسپاردانەی کە فەرماندار (کۆلۆنێل وڵسن) ئەیانخاتە ڕوو، کراوەنە بۆ هەرجۆرە ڕەخنەیەکی دیار. ئەمە شتێکی زۆر زەحمەتە کە بەبێ ئاگا لە خۆبوون لە هەڵگرتنی ئەم ماوە دورودرێژەی لێپرسراویەتی سەربازی و ڕامیاری بەریتانیا لەم هەرێمە دوورانەدا. لە لایەکی دیکەوە بەڕێز(مونتاجۆ) وا دەبینێ بە گوێرەی قسەی(شکبورغ)، ئەمە شتێکی گەلێ سەختە کە وا بیر بکەینەوە کە دەوڵەتێکی تری گەورەی ئەوروپایی ڕازییە بەوەی کە کوردستان بخاتە ژێر ئینتدابی خۆیەوە. بەڵام گەڕاندنەوەی دەسەڵاتی تورکیا وەك چارەسەریەکی دیکە بێ. لە تەلەگرافەکەدا (ئەدمیرال کارلسورب) لە ژێر ژمارەی ١٤٥٦ کە (بڵاونەکراوەتەوە) لە ڕۆژی ١٣ی تەمموز وا دەردەکەوێ کە وا ئەمەیان چارەسەریەکی کاریگەر نییە بۆ مەسەلەکە. لەمەش زیاتر ئەگەر کوردستان بێ حکومەت بمێنێتەوە ئەوا دەبێتە دراوسێیەکی ڕك و کینە لێهەڵگیراو و نەك تەنها لە لایەن عێراقی نوێوە بەڵکو لە لایەن شاژنی ئەرمینیاشەوە کە کەوتۆتە ژێر ئینتدابەوە لە باکور. پێویستە ئەوەش بخەینە بەرچاو کارتێکردنی ئەوە لە کوردستانی ئێرانیشدا، کە گومانی تێدا نییە لەوێش جولانەوەی نیشتمانی بەم هۆیەوە پەرەدەستێنێ. ئەو دەسەڵاتدارییەی کە ئێران بەکاری دەهێنی لە هەرێمی کوردەکان بێ هێزترین دەسەڵاتدارییە، بەڵام بۆ ئێران لێدانێکی گەورەیە لە ئەنجامی لەدەستدانی ئەم هەرێمانەدا، چونکە ئەو شانازی بە خۆیەوە دەکات. ئەوەش کاریگەرێکی خراپ دەکاتە سەر ئەو دۆخە نوێیەی کە ئێران نیازی وایە بچێتە ناویەوە لە ژێر چاوەدێری

بەریتانیادا. (شکبورغ) لەسەری ئەڕوا و دەڵێ: هەر چۆنێکی بێ بەڕێز (مونتاجۆ) لایەنگری ئەو بیروباوەڕەیە کە دەڵێ: هەندێ لەو شێوە ڕێکخستنانە وەك ئەوانەی کە (کۆلۆنیل ولسن) پێشنیاری کردبوون، ئەمەیان تاکە چارەسەرییەکی کاریگەرە بۆ نەهێشتنی کێشەکە. بەڵام ئەو ئەوەش پێشنیار دەکات وەکو هەنگاوێکی سەرەتایی بۆ لێکۆڵینەوەیەکی لەبارتری بابەتەکە کە حکومەتی بەریتانی و نێردراوی پایەدار لە ئەستەنبوڵدا قسەیەکی ڕێك و ڕوون بخەنە ڕوو بەرامبەر بە هەموو مەسەلەکەوە.[١٠] لێرەدا ئەوە بەدیار دەکەوێ کە وەزارەتی هیندستان لە لایەن خۆیەوە بە هیچ شێوەیەك گرنگی پێدانەکەی ئەو لە هی دەسەڵاتدارانی بەریتانیا کەمتر نەبووە. جا ئەگەر لە ناوەوەی بەریتانیادا بێ یان لە دەرەوەیدا، زۆر جار وا ڕێك دەکەوێت. هەروەکو دەبینین بە شێوەیەکی هەمە جۆر باسی مەسەلەی ئەرمینیا و مەسەلەی کورد دەکرێ هەروەها زۆربەی بیروڕاکان ئەمە دەڵێن: ئامادەگی دۆزینەوەی چارەسەرییەکی کاریگەریانە یان سەرکەوتوانە بۆ مەسەلەی لقوپۆپ لێبوەوەی میللەتی کورد نییە. ئەم جۆرە مەسەلەیە جۆرە چارەسەرییەکی پێدەوێت. لەڕاستیدا زۆر هەوڵدراوە لە لایەن ناوەندە هەمە جۆرە لێپرسراوەکان بۆ دۆزینەوەی ئەمجۆرە چارەسەرکردنە یان چارەسەریەك بە گوێرەی توانا و پلەوپایەی هەر لایەنێك یان لێپرسراوێ لەوانەدا. هەتا لێپرسراوانی فەڕەنسایییەکان گرنگیان داوە بە مەسەلەی کورد و ئەرمەنی و ئاشوری ئەویش بە گوێرەی بۆچوونی تایبەتی خۆیان. لە چەند شوێنێکدا دەستنیشانی ئەمەیان کردبوو. ئەمەش بە ڕوونی دەردەکەوێ لەو گفتوگۆیەی کە کرا لەنێوان وەزیری دەرەوەی بەریتانی (کیرزن) لەگەڵ وەزیری دەرەوەی فەڕەنسادا بەڕێز (بیجون). لە بەڵگەنامەی ٥٨٤دا کە بریتییە لەو تۆمارکردنەی کە (ئیرل کیرزن) کردوویەتی. هی ئەو گفتوگۆیەی کە لە نێوانیاندا کراوە لە وەزارەتی دەرەوە لە (لەندەن)دا کە لە ١٢ی تشرینی دووەمی ١٩١٩دا، لە ناوی دا (کیرزن) دەڵێ: کە بابەتە سەرەکییەکانی خستە بەردەم هاوڕێ فەڕەنسیەکەی کە پێویستی بە بڕیار لەسەردانی ئەوی هەیە. هەروەها ڕێکخستنی بارودۆخی ئەرمینیا و دواڕۆژی کوردستان.[١١] ئەوەشی لەسەرمانە ئەو بۆچوون و تێڕوانینە بەدیار بخەین کە یەکێ لە سەرکردە کوردەکان دەریبڕیوە ئەویش بەڕێز عبدولقادر شەمدینانیە کە زۆر جار ناومان هێناوە. ئەم ڕوداوەش تۆمار کردنی بیروڕای لێپرسراوێکی کوردە بۆ یەکەمین جار، کە زۆر کەم وارێك دەکەوێ بۆ ئەمجۆرە سەرکردانە کە هەڵوێست و بۆچوونی خۆیان تۆمار بکەن لەوێدا بەڵگەنامەیەك هەیە لە ژێر ژمارەی ٦٢٠دا ئەو نامەیەشی تێدایە

که نێردراوی پایەداری بەریتانی لە ئەستەمبوڵدا (ئەدمیرال دی ڕوبیك) ناردوویەتی بۆ وەزیری دەرەوەی بەریتانیا (لۆردکیرزن).

(دی روبیك) تیایدا دەڵێ: ئەو ڕاپۆرتە دەنێرێ کە دەربارەی ئەو گفتوگۆیە کـە لـە نێـوان بەڕێز هوهلر کرابوو لە ڕۆژی ڕابردودا لەگەڵ سەرکردەی کـورد شـێخ سـەید عبـدولقادر پاشـا دەربارەی کێشەکانی کوردەوە. نێردراوی پایەدار دڵنیایی خۆی دەردەبڕێ لەوەی کە مەسـەلەی کوردستان مەسەلەیەکە شایانی ئەوەیە کە زیاتر گرنگی پێبدرێ و لێکۆڵینەوەی وردتری لەسەر بکرێ لە لایەن حکومەتی بەریتانیاوە. نێردراو وا تێدەگا هۆکارەکەی ئەوەیە کە چـونکە ئـەو جولانەوەی کە دەیەوێ بەم مەبەستە بگات جولانەوەیەکی قوڵ و ڕەسـەنە. ئـەو دەڵێ:ــ هـەر چونێکی بێ کوردەکان بە شێوەیەکی سەرەکی چاویان بڕیوەتە حکومەتی بەریتانیا. نێـردراوی پایەدار دەست نیشانی ئەوەش دەکـات سـەرکەوتنی کوردەکـان لـە پێکهاتنـەوە یـان لەگـەڵ ئەرمەنەکاندا کارێکە شایانی گرنگی پێدانێکی گەورەیە. ئەم ڕێکەوتنەیان نرخێکـی گـەورەی هەیە بۆ چارەسەرکردنی کۆمەڵێ گیروگرفت. بەڕێز هوهلر لە یاداشتەکەیدا کە لەگەڵ نامەکەی نێردراوی پایەدار بەسترا بوەوە لە بەڵگەنامەی ژمارە ٦٢٠دا، دەڵێ: ئەو بەیانییە پێشوازی لە بەڕێز (سەید عبدولقادر) کرد و سەید پێی گوت: ئێستا کوردەکان خۆیان لە بارێکی زۆر خراپا دەبینن یان بارێکی پڕ مەترسی. ئەمە بە گوێرەی بیروڕای ئەو و فەرمانداران لە ئەستەمبوڵدا بە سەرۆکایەتی (الصدر العزم) فەرید پاشا چەند پێشنیارێکی ڕێـك و گونجاویـان دا بـە ئـەو، ناوەڕۆکی ئەوەیە بەڵێن دەدرێ بە کوردەکان کە حوکمی ئۆتۆنۆمی تەواویان پێبـدرێ لـە ژێـر چاوەدێری حکومەتی تورکیاوە. ئەم فەرید پاشایە لە وەزارەتەکەی پێشووشـدا گـەلێ بـەڵێنی داوە، بەڵام هێشتا دەسەڵات هی خۆییەتی کەچی هیچی جێبەجێ نەکردوە. هـەروەها ڕژێمـی ئێسـتا بـە سـەرۆکایەتی عـەلی رەزا ئـەویش زۆر بـەڵێنی پێـدا بـۆ جێبـەجێ کردنـی بەڕێوەبەرایەتییەکی ناوخۆیی بۆ کوردەکان، بەڵام لەو کاتە بەدواوە یا دەگەڕان و بەشـێوەیەکی ناشـیرین ڕەفتاریـان لەگـەڵیان دەکـرد و هـەر لـەم کاتەشـدا مەترسـی مسـتەفا کـەمال لـە پەرەسەندندا بوو، جا ئەوەی کە حکومەتی ئێستای ئەستەمبوڵ حەزی لێـدەکات ئەوەیـە کـە کوردەکان بۆ لای خۆی ڕاکێشێ و بیانکا بە پێشتیوانی خۆی. سەید عبدولقادر گوتی کە حەز دەکات پیڕەوی خۆی ڕێك بخات لەگەڵ هی وڵاتە هاوپەیمانەکاندا بەتایبەتی لەگەڵ ئینگیلتەرە، چونکە ئەو بڕوای وایە کە دوارۆژی کوردەکان بەستراوە بە ڕامیـاریی حکومـەتی بـەریتانیا و لێرەدا بەڕێز هوهلر دەچێتە ناو بابەتێکی گرنگی دیکە کە باسکراوە لـە نامەکـەی نێـردراوی

پایەدار ئەویش پێك هاتنەوە و ڕێکەوتنەکەی نێوان کورد و ئەرمەنەکانە. ئەو دەڵێ کە سەید عبدولقادر بە گوێرەی بیروڕای ئەو، هەواڵێکی زۆر گرنگ و نوێی پێ ڕاگەیاند. واتە هوهلر، دەربارەی گەیشتنی کورد و ئەرمەن بەڕێکەوتننامەیەك لە تورکیا و لە هەمان کاتدا لە پاریسدا، ئەویش بەڵگەنامەکانی پێدەدا. ﴾هوهلر دەڵێ کە دانەیەك لەم بەڵگەنامانەی ئەم ڕێکەوتننامەیە پێچراوەتەوە لەگەڵ یاداشتەکەیدا﴿، بەڵام ئەم بەڵگەنامانە بڵاونەکراونەتەوە لە ئەنجامە جێبەجێ کراوەکاندا، کە پێچراوەتەوە لەگەڵ ئەو نامەیەی کە نێردراوە بۆ سەرۆکی وەفدی ئەو وڵاتانەی کە بەشداریان کردوە لە کۆنگرەی ئاشتیدا، کە بە شێوەیەکی هاوبەش ئیمزا کراوە لە لایەن (شەریف پاشا) لە جیاتی کوردەکان و (بوغوس نوبار پاشا) لە جیاتی ئەرمەنەکان. هوهلر دەڵێ:ـ ئەم بەڵگەنامانەش گەیشتنە وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا ـ لەگەڵ ئەوەشدا ئەو خۆی چەند دانەیەکی بڵاوکراوەنەکراوەی لەگەڵ یاداشتەکەیدا نارد. دیسان هوهلر دەڵێ دڵخۆشی بێ پایانی خۆی دەردەبڕێ کاتێ کە زانی ئەم دوو گەلە گەیشتونەتە تەبایی و برایەتی.

هەروەها دەڵێ سەختی مەسەلەکەی بۆ سەیدعبدولقادری ڕونکردبۆوە. هەروەها سیاسەتی حکومەتی بەریتانیا دەیەوێت دەست نەخاتە ناو کاروباری ناوەوەی تورکیا، بەڵام سەید عبدولقادر دەستنیشانی سەرهەڵدانی جولانەوەیەکی نیشتمانی کرد لەو بەهارەدا. بەڕێز درێژەی بە قسەکەی دا، هوهلر دەڵێ، ئەوە ڕاستە کە پێویستە لەسەر کوردەکان هیوا و ئاواتەکانیان بێننەدی لە ڕێگەی کۆنگرەی ئاشتییەوە نەك لە ڕێگەی حکومەتی عوسمانی لە ئەستەمبوڵدا، بەڵام ئەوەش ڕاستییە کە بەدرێژایی ڕۆژگار چەند ساتێکی بەکەڵکی تریش دێتە کایەوە، ئەو بە شێوەیەکی زۆر لێهاتوانە ئەو تەنگ و چەڵەمانەی خستەڕوو کە دێنە ڕێگەی گەلی کورد لە جێبەجێ کردنی هیوا و ئاواتەکانی لە ئازادییدا، ئەگەر بێت و وڵاتە هاوپەیمانەکان هێزێکی وایان بەدەستەوە بێ بۆ ناچارکردنی عوسمانییەکان کە ڕازی ببن بە هەموو بەندەکانی پەیمانی ئاشتی. ﴾پەیمانی ئاشتی نزیکە بۆ مۆرکردن لەنێوان هاوپەیمانەکان و تورکیادا کە ناسراوە بە پەیمانی سیڤەر مۆرکراوە لە مانگی ئابی ١٩٢٠﴿. هوهلر دەڵێ کە زۆر سەری سوڕما لەو ورەبەرزیە و چاو نەترسییەی کە شێخ عبدولقادر پیشانیدا بۆ گەیشتن بە ئازادی بۆ کوردستان و مافی چارەی خۆنوسین، بێ ئەوەی گوێ بدرێ بە حکومەتی عوسمانی. دەست و پێوەند لەوێوە دەڵێن کە ئەم نامەیە، واتە نامەی نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵدا

که ئەم یاداشتەی هوهلری لەگەڵدایە، وەزیری دەرەوە (لورد کیرزن) ئـەم هێمایـەی خـوارەوەی لەسەر داناوە:ـ

١. من بە تەواوەتی لایەنگری مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان دەکەم.

٢.ڕێکەوتنەکەی کورد و ئەرمەن، بەڵام کـێ هەڵدەسـتێ بــە هێنــان و ڕێکخســتنی ئــەو هێزانەی کە داواکاری یەکەم جێبەجێ دەکەن؟

جارێکی تریش بەم شێوە دەبینین کە بیروڕای گەورە لێپرسراوانی بــەریتانی لایــەنگرتنێکی تەواوە لە مافی ئۆتۆنۆمی بــۆ کوردەکــان لــە کــاتی پــێش ســەرکەوتنی کەمالییەکانــدا دوای سەرکەوتنیش ئەم بیروڕایەیان هەر پاراست بەڵام بەشێوەیەکی کــەمتر ڕوون و کــەمتر ئاشــکرا لێرەدا پێویستە لەسەرمان کە بچینە سەر ناوەڕۆکی بابەتی پێك هاتنــەوەی کــورد و ئەرمــەن بەوجۆرە شێوانەی کە باس کراون.

پەراوێزەکانی بەشی پێنجەم:

(1) Cocuments on the British Foreign policy 1919-1939. first sesies. Vol. iv, 1919, No. (469). Pp 704-5

ئەرمینای گەورە پرۆژەیەك بوو کە کۆمارە ئەرمەنستانی و ئێستا و هەندێ ویلایەتی خۆرهەڵاتی تورکیای دەگرتەوە کە زۆربەی دانیشتوانی کورد بوو.

Lbid No. (426)< pp. 643-4 (٢)

(٣) ولسن پێشنیاری کرد هەردوو ویلایەتی (ترابزون و ئەرزەروم) بکەونە ناو دەوڵەتی ئەرمەنی و دەوڵەتی کوردیش چوار ویلایەتەکەیتر بگرێتەوە لە ئەنازۆلی خۆرهەڵات واتە (وان، بتلیس و دیار بەکر، دیاربەکر، عەزیز).

(4) Noel. Major E.W.C – Note on the Kurdish Situation. P. 19-20: Documents on British Foreign policy, First Series, 1919. NO (492). Pp. 435-6

(5) Cocuments on the Breitish Foreign policy, first series, Vol iv, No. (498)p. 742.

(6) Lbid no. (545), pp. 814-5.

مستەر کراو ئەندامی شانەی بەریتانی لە کۆنگرەی ئاشتی چاوی بە ژەنەراڵ شەریف پاشا کەوت لە پاریس.

(7) Lbid no. (545), p. (815)

(8) Lbid no. (545), p. 814

(9) Lbid no. (584), p 878

(10) Lbid no. (620), 1919. pp. 925-928

بەشی شەشەم

لە بەشی پێنجەمدا گوتمان کە دەبێ بچینەوە سەر ناوەڕۆکی بابەتی پێکهاتنەوەکەی ئەرمەن و کورد، بەم شێوەیەی کە باس کراوە. بەڵگەنامەی ژمارە ٦٢١ ئەو نامەیەی تێدا هاتوە کە ئیرل کیرزن ناردویەتی بۆ سیردی روبیك بە ژمارەی ١٨٣١ لە رۆژی ١٠ی کانونی یەکەمی ١٩١٩دا، لە وەزارەتی دەرەوە لە لەندەنەوە بۆ ئەستەمبوڵ. ئەم نامەیە دەستنیشانی ئەو یاداشتە دەکات کە لە رۆژی ٢٠ی تشرینی دووهەم نوسراوە لە پاریسدا و بەرزکراوەتەوە بۆ کۆنگرەی ئاشتی لەوێدا، لە لایەن (بدغوس توبار) لە جیاتی ئەرمەنەکان مۆریش کراوە هەروەها ئۆهانجیان (ئەوە نوێنەری کۆماری ئەرمەنیەکانە لەو کاتەدا لە ئەرمینیای سۆڤییەتیدا دامەزرا بوو) هەروەها لە لایەن شەریف پاشای ناسراوە و قسەکەر بەناوی کوردەکانەوە. نامەکە دەڵێ ئەوانەی کە ناویان هاتوە لە یاداشتەکەیاندا ڕوونی دەکەنەوە کە ئەرمەن و کورد هەمان هیوا و ئاواتیان بۆ ڕزگار بوونیان لە ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانیدا هەیە. هەروەها پێکەوە لە پێناوی ئەرمینیایەکی ئازاد و یەکگرتوو و کوردستانێکی ئازاد لە ژێر ئینتدابی دەوڵەتێکی گەورەدا کار دەکەن. ئەوان مەسەلەی دیاریکردنی سنووری نێوان دەخەنە بەر بڕیاری کۆنگرەی ئاشتی، بەڵام دەقی یاداشتەکە لەوێدا بڵاونەکراوەتەوە. کیرزن لە نامەکەیدا وا دەکات لە نێردراوی پایەدار کە دەربارەی بۆچوونی خۆی تەلەگرافی بۆ بکات، بەڵام سیردی روبیك پێش ئەوەی نامەی کیرزنی پێ بگات ئەو لەم بارەیەوە بیروڕای خۆی دەربڕی بو و ڕەوانەی کردبوو. دی ڕوبیك لە تەلەگراەکەی ژمارە ٢١٣٥ی دا لە رۆژی ١١ی کانونی یەکەمی ١٩١٩دا، گەیشتە وەزارەتی دەرەوەش لە ١٦ی کانونی یەکەم. ئەو باسی ئەو ڕێکەوتننامەیە دەکات کە لە نێوان کورد و ئەرمەندا ئەنجام درا. ئەو بە ڕووداوێکی دادەنێ. (خۆشترین موژدەیە... من ناتوانم بیر لە شتێکی لەوە باشتر بکەمەوە، لە پێناو ئاسودەیی و بەختیاری هەموو ئەو لایەنانەی کە دەکەوێتە چوارچێوەی ئەم مەسەلانەوە. من وای دادەنێم ئەم ڕێگایە مایەی هاندان و هەمووجۆرە گرنگی پێدانێکی پێویستە. لە بارەوە (لورد کیرزن) لە وەزارەتی دەرەوەدا لە لایەن خۆیەوە چەند ئاگادارییەکی دیکەی بۆ دی ڕوبیك نارد. لە ئەستەمبوڵ ئەویش لە تەلەگرافی ژمارە ١٨٨٧دا لە ڕۆژی ٢٠ی کانونی یەکەم داوای کردبوو بە هەموو شێوەیەك هەوڵ بدرێ بۆ بەهێزکردنی برایەتی ئەرمەن و کوردەکان.[1] ئەدمیراڵێکی تریش بەناوی سیرویب ئەویش لە ئەستەمبوڵەوە بیروڕای خۆی لەم کارەدا دەربڕی لە نامەکەی ژمارە ٣٨یدا لە رۆژیە ٨ی کانونی دووهەمی ١٩٢٠دا. تێدا گوتویەتی هەرچەندە تا ئەو پەڕی پێویست دەبێ کورد

و ئەرمەن هەوڵ بدەن بگەنە یەکتر و هەوڵ و کۆششیان یەکلا بخەن ، بەڵام ئەو گومان دەکا لەوەی ئەو ڕێکەوتننامەیەی نێوان شەریف پاشا و نوبار پاشا ببێتە هۆی جێبەجێ کردنی ئەم پێویستیە. ئەو لەسەری دەڕوا و دەڵێ هەرچەندە هەڵوێستی شەریف پاشا ڕەسەنە، بەڵام ئەو ماوەیەکی زۆر لە ئەوروپا ماوەتەوە تا وای لێهات پەیوەندی بە وڵاتەکەیەوە زۆر کز بوو.[٢] ئێمە وای دەبینین هۆی بیروڕاکەی ئەدمیرال ویب ئەوەیە کە نە ئەونە سیردی ڕوبیك وایان لێك نەدایەوە کە شەریفی کورد یان نوبار- ی ئەرمەنی بە شێوەیەکی فراوان نوێنەرایەتی گەلەکەیان دەکەن. هەروەکو لە لاپەڕەکانی پێشودا باسمان کرد. بەم بۆنەیەوە پێویستە ئەوە بەدیار بخەین کە بیروباوەڕ تاڕادەیەك خۆپارێزەکان کە هەردو لێپرسراوی گەورەی بەریتانی لە ئەستەمبوڵدا دەریانبڕی هەروەها چەندی دیکەش، دەربارەی مەسەلەی کورد، بە تایبەتی پیاوە ناسراوەکانی کورد، هەروەها بۆ مەسەلەی ئەرمەنی، هۆیەکەی ئەوەیە، واتە ئەو بیروڕایانە لە بنەڕەتەوە ئەگەڕێنەوە سەر ئەو کارتێکردنەی کە حکومەتی عوسمانی بەکاری دەهێنا لەسەر ئەم لێپرسراوە بەریتانییانە. لە چوارچێوەی ئەم بارە تایبەتییەدا بە پیشاندانی بیروڕای خۆپارێز دەربارەی ئەم دوو مەسەلەیە گونجان و ڕۆیشتنێکە لەگەڵ سیاسەتی عوسمانی بەردەوام بەرامبەر ئەو نەتەوە و گەلانەی کە دەکەونە چوارچێوەی ئیمپراتۆرییەتدا. ئەم سیاسەتە خراپ و چەوتە ناسراوە. لە لایەکی دیکەوە دەسەڵاتدارانی وڵاتانی هاوپەیمانی داگیرکەر نەیاندەویست یان وایان پیشان دەدا کە نایانەوێ دەست بخەنە کاروباری ناوەوەی تورکیا. هەروەها بەهۆی دوری نێوان هەرێمەکانی کورد و ئەرمەن ئەوەش بووە هۆی ئەوەی کە جولانەوەی نەتەوایەتی تورکی توانی بەزوویی ئەم هەرێمانە دوربخاتەوە لە هێز و دەسەڵاتی ڕاستەوخۆی هاوپەیمانەکان لە ئەستەمبولدا. هەروەك بە ئاشکرا ئەمە دەرکەوت کە ڕووداوی گەشتەکەی میجۆر نوئێڵ و ئەو کوردانەی کە لەگەڵیا بوون. لەمەش زیاتر ئەو کۆسپانەی کە فەڕەنسا دروستی دەکەن کە لە پێشوودا باسمان کرد و دیمان، لەمەودواش هەندێکی دیکەی لێ دەبینین. ئەوانە هەموویان کاری خۆیان کرد. بێجگە لەو بارودۆخە و هۆیانە و شتی دیکەی کاریگەر لەم هەڵوێستانەدا.

لە لایەکی دیکەوە ئێمە دەبینین هەڵوێستە سەرەکییەکانی نێردراوە پایەدارەکان و گەورە لێپرسراوانی تر بە زۆر شێوەی باش و ئاشکرای هەیە بەرامبەر مەسەلەی کورد و گیروگرفتی ئەرمەن، هەروەکو لەمەودوا دەبینین، بەڵام لێپرسراوانی دیکە لە ـ لەندەن ـ و شوێنەکانی تر، هەندێ لە هەڵوێستەکانیان باش بوو، باوەڕیشیان هەتا ماوەیەك گەلێ باشتر بوو. میجۆر نوئێلی بەناوبانگ[٣] کە لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانیدا، دەستی کرد بە گەڕان و سوڕان بە هەموو

لایەکی کوردستان دا. گەیشتە شاری ـ حەلەب ـ پاش ئەوەی ـ دیاربەکر ـ یان بەجێ هێشت. لە حەلەب دا چاوی بە کۆلۆنێل ولسن کەوت کە لە بەغداوە هاتبوو لە ڕێکەوتی ٢٦ی حوزەیرانی ١٩١٩. ولسن لە ١٣ی حوزەیران چەند پێشنیارێکیدا بە حکومەتی بەریتانیا بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی ئازاد و سەربەخۆ کە هەندێك لە شارەکانی ڕۆژهەلاتی تورکیاش دەگرێتەوە. ئەم تەلەگرافە ژمارە ٦٦٦٦ ناوبانگی دەرکرد لەنێو بەلگەنامەکانی سیاسەتی دەرەوەی بەریتانیادا. نوئێل پاش ئەوەی پرسی بە ولسن کرد، بڕیاریدا سەربدات لە ئەستەمبول بۆ ئەوەی خۆی ئامادە بکات بۆ گەشتێکی دیکەی دورودرێژ لە کوردستانی ناوەڕاست و باکوردا بەهاوڕێیەتی چەند سەرکردەیەکی کورد کە ئەو دەیانناسیێ. نوئێل گەیشتە ئەستەمبول لە ٣ی تەموز. چاوی کەوت بە ژمارەیەك لەو سەرکردە کوردانەی کە لەوی جێنشینن. ئەو ئەم باسەی نووسی کە ئێمە ئێستا وەریدەگێڕین، لەو کاتەی کە لە ئەستەمبول بوو وەکو دەردەکەوێ کردی بە یاداشتێك و پێشکەشی کرد.[٤] پێش ئەوەی ئەوێ بەجێ بهێلێ لەگەل کوردەکاندا و بڕۆن بۆ کوردستان و دەست بە دوا گەشتە بەناوبانگەکەیان بکەن، کە باسی ساتنامەکەی تێدا هاتوە. لەوانەیە دەسەلاتدارانی بەریتانیا لە ئەستەنبۆل فەرمانیان پێدابێ کە ئەوە بنوسێ ئەوەی گومانی تێدا نییە ئەوەیە گرنگی ئەم باسەی وەکو بەلگەنامەیەکی مێژوویی کە ئەوە لە خوێنەر ناشارێتەوە کە چەندەها بیروڕای نوێی ئەو سەردەمی پیشانداوە بەرامبەر بە مەسەلەی کورد و هەروەها پەیوەندی هەمەجۆرەی هەموو لایەنە سیاسی و نێودەولەتی و ناوچەییەکان بەرامبەر ئەم مەسەلەیەوە. دەبێ ئەوەش دەستنیشان بکەین کە نوئێل وا دەردەکەوێ ناچار بووە پەلە بکات لە نووسینەوەی باسەکەی یان یاداشتەکەی، لەگەل ئەوەشدا نرخێکی گەورە و پارێزراوی هەیە وەکو بەلگەنامەیەکی مێژوویی.[٥]

چەند تێبینییەك دەربارەی بارودۆخی کورد:

١.مێژوو:

کوردەکان کە نەوەی گەلی کورد بوونی کۆنن ئەوانەی کە هێزەکەی ـ زەینەفونی[٦] ـ بێزار کردبوو لە کاتی کشانەوەیدا. لە سەرەتادا لەو هەرێمەدا نیشتەجێ بون کە دەکەوێتە نێوان دەریاچەی ورمێ و وان. هەروەها ئەو چیایانەی کە سەرچاوەکانی هەر دوو زێی ولاتانی نێو دوو ڕوبارەکە پێکدەهێنن، هەروەها چیای زاگرۆس بە درێژایی سنوورەکانی خوارو و ئەو هێلێەیان هەتاکو باکور هەرێمی هۆزە لوڕییەکان بووە. کاتێ هێزی حکومەتەکانی دەوروپشتی هەرێمی

کوردی بەرەو نەمان چوون، جەماوەر خەڵکی شەڕکەری ڕووەو باکور و ڕۆژئاوا سـەریان هـەڵگرت و یانی سەریان هەڵگرت بەرەو کوردستان و تێدا نیشتەجێ بوون هەتاکو ئێستا. کە ئەم وڵاتانەن:

بایەزید و ئەرزەڕۆم و ئەرزنجان و ئەو چیانەی کە دەکەونە ڕۆژهەڵات و باکوری شاری حەلەبـەوە. ئەو کوردانەی کە لەو شوێنەدا دەژین کە پێی دەڵێن کوردسـتانی ناوەڕاسـت و دەوروبـەری، هێـزی باشیان بەدەست هێنا و بە ئاسودەییەوە ژیان و لە ڕاستیدا لە ناوەڕاستی ئـەم مێـژووەدا کـە ئێمـە باسی لێوە دەکەین چەند کەڵە شاعیرێ ناویان دەرکرد و سەریان هەڵدا لە زنجیرە چیاکانی هەکاریدا. بە شێوەیەکی گشتی تورکەکان توانیان هێـزی کوردەکـان لـەناو ببـەن، لـەم دواییەشـدا ئۆسـتانی ڕەواندوز کە دوا ویلایەتی سەربەخۆی کوردان بوو خۆی دایە دەسـت هێزەکـانی عوسمانییـەوە. بـەم شێوەیە بەدیار کەوت کە سەرهەڵدانی بیروبـاوەڕی سـەربەخۆیی لـەناو کوردانـدا پـێش مەسـەڵەی ئەرمەن هـەر هـەبووە و لـەویش زیـاتر بـەرەو پێشـەوە چـووە. وەك دەردەکـەوێ دوا شـوێنەواری مەملەکەتی ئەرمەنی لە ڕۆژگارێکی دێرینـەوە لـەناو چـووە و نـەماوە، دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەدەی چواردەهەمی زایینی.

٢.زمان:-

لێکۆڵینەوەکان سەلماندویەتی کە وشەی کوردی دەربڕینێکی ڕێکوپێکی زمـانێکی سـەربەخۆ و پێشکەوتوە وەك زمانی تورکی و فارسی وایە. بەهۆی پچڕپچڕی و لەیەك دوربوونی هۆزەکانی کورد و نەبوونی و وێژە و ئەدەبێکی پێگەیشتووی کاریگەر.

زمانەکە بوو بە چەند لەهجەیەك و یەکێك لەمانە لەسەر بناغەی تایبەتی خۆیدا سەری هەڵـدا، بەڵام هەموویان هەر زمانە سەرەکییەکەن و لەوەوە گیانیـان بەبـەرا دەکـرێ. تورکـەکان هـەوڵێکی زۆریاندا بۆ ئەوەی زمانی کوردی نەبێتە زمانی نوسینەوە و بڵاونەبێتـەوە. لـە دەوڵـەتی عوسمانیـدا چاپکردن و بڵاو کردنەوەی پەرتووکیان بە زمانی کوردی قەدەغە کرد. ئەم کارە بوە هۆی ئەوەی کـە ئەم زمانە وا لێبکات بە ئاسانی بۆ نووسینەوە بەکار نەیەت. ئـەوەی گومـانی تێـدا نییـە ئەوەیـە ئەگەر بێت و زمانی کوردی گرنگی تـەواوی پێبـدرێ و قوتابخانـەی بـۆ بکرێتـەوە، ئـەوە دەبێتـە هۆکارێکی باش و گونجاو و بۆ فێربوون. ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە کە زمـانی کـوردی بـەکار دەهێنرێ لە هەندێ هەرێمدا لە نێوان کـورد و ئەرمـەن و نەسـار و سـریانەکاندا. وەکـو زمـانێکی نێونەتەوەیی لە نێوانیاندا. لە ڕاسـتیدا هەنـدێ کۆمەڵـە ئەرمـەنی هـەن لـە هەنـدێ شـوێنەکانی کوردستاندا تەنها زمانی کوردی دەزانن.(٧)

پڕهێزی و چالاکی نەتەوەی کورد.

ئەمەی خوارەوە لە کتێبی (ژیانی بەرایی کوردەکان)ەوە وەرگیراوە کە لە لایەن (میلانجن) بڵاو کراوەتەوە لە ساڵی ١٨٧٠دا.

"ئەوەی کەجێی سەرسوڕمانە ئەوەیە کە کوردەکان بە درێژایی ئەم هەموو سەدانە نەیانتوانی سەرکەوتن بەدەست بێنن، هەرچەندە داگیرکەران چەند جار وڵاتەکانیان خستە ژێر چەپۆکی خۆیانەوە. سەرکەوتن لە پاراستنی نیمچە سەربەخۆییەکەیان، هەروەك و پێشوو توانیان کەسایەتی نەتەوایەتی خۆیان بپارێزن کە جیاوازن لەگەڵ دراوسێکانیان. ئەوەی شایانی باسە ئەوەیە کە وەك موعجیزەیەك سەیر بکرێ ئەوەیە کە ئەم گەلە جیاوازی هەیە لەگەڵ بولغارییەکان و چیکەکان یان گەلانی تر، چونکە ئەو پاشایەکی نییە، شاهێکی نییە، نە تاج و نە پارچە تەنەکەیەك و نە ئاسنێکیان نییە کە نیشانەی جیاوازی نەتەوایەتی پیشان بدات و شانازی پێوە بکەن. ئەم گەلە بەردەوام بە کوردایەتی و رۆژگاریش نەیتوانی بیانگۆڕێ، بەڵام زانایانی مرۆڤناسی هیترچی دەڵێن ئەگەر ببیستن کە کوردەکان کاتی خۆی خاوەنی زنجیرەیەك حوکمی پاشایەتی تایبەتی خۆیان نەبوونە؟ یان شێوەیەکی دەستوری ڕامیاری کە دەبێتە بناغەیەك بۆ نەتەوەکەیان لە دەست نەداوە، بەڵکو ئەو پەیوەندیە بەهێزانەی مانەوەی کۆمەڵایەتی و ڕامیاری کە بەدیار دەکەوێ لە شێوەی ئایین و شوێنەواری مێژوویی و ئەدەب و خوێندنەوە بە هیچ شێوەیەك ئەوان پێیان نەزانیوە. پاش ئەوەی کە زانیمان چۆن کوردەکان هەروەك خۆیان مانەوە بەدرێژایی رۆژگارێکی دورودرێژ، شەپۆلی ڕووداوەکان نەیانتوانی نەتەوەکەیان بخنکێنێ و لەناو بەرێ. جا بەهۆی ئەم زانینەمان لەم یادەیەوە، شتێکی بەسوودە لە گێڕانەوەی کورتەیەکی مێژووی سەرەتایی ئەم سەردەمەیان (سەدەی نۆزدەهەم) بۆ سەلماندنیەتی ئەوەی کە نەتەوەکەیان نەك تەنها هەر دوورە لە بارێکی تەمەڵی و خەواڵویی، بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەم نەتەوەیە هەرگیز کۆڵی نەداوە بۆ بەدیار خستنی نیشانەکانی پڕ هێزی چالاکی. هیوا و ئاواتە نەتەوایەتییەکانی کوردەکان سێ جاران پاڵی پێوە ناون هەر لەم سەدەیەدا بۆ لابردنی دەسەڵاتی سوڵتان و گەیشتنیان بە سەربەخۆییان. جولانەوەی یەکەم شۆڕشی محەمەد پاشای ڕەواندزی بوە لە ساڵی ١٨٣٤. پلانەکانی پاشا نهێنی و شاراوە نەبوون، ئەوەی گومانی تێدا نییە مەبەستی ئەو ئەوە بوو وڵاتەکەی تا لە ژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکان رزگاریان بکات. جولانەوەی دووهەم کە کوردەکان بە مەبەستی سەربەخۆیی نیشتمانیان پێی هەڵسان ئەم جولانەوە ڕێکوپێکە بوو کە لە لایەن ئەحمەد پاشاوە کە بە میرات میری سلێمانی بو و سوپایەکی ڕێکوپێکی کۆ کردەوە کە پێکهاتبوو لە چەند هێزێکی پیادەڕۆیی خاوەن تۆپ و هێزی وڵاخە بەرزە، خۆی سەرکردایەتی

هێزەکانی دەکرد بەرەو پاشای تورکی ڕۆیشت کە فەرمانڕەوا بوو لـە بەغـدا ئـەم ڕوداوە لـە سـاڵی ١٨٤٣رویدا، روداوی سێیەمی شۆڕشگێڕانە و گرنگتر ئەوە بوو کـە لـە سـاڵی ١٨٤٧رویـدا. ئـەو کاتەی کە سەرکردەی کورد بەدرخان بەگ سوپایەکی کـۆکردەوە و تـوانی زاڵ بـبێ بەسـەر سـوپای تورکی هێرش بەر بە سەرۆکایەتی عومەر پاشا باب عالی. ئەم روداوانەی وەك گێـرە شـێوێنیەك و هەڵگەڕانـەوە و تێکـدانی بـارودۆخ لێکدەدایـەوە کـە هـیچ پەیوەندییـەکی بـە بـیر و هەسـتی نیشتمانییەوە یان هیوا و ئاواتی نەتەوایەتی نییە، بەڵام پێویستە ئەو جولانەوە شۆڕشگێڕیانەی کـە لە کوردستاندا ڕوویدا، بەبەڵگەیەکی بەهێز دابنرێ بۆ ڕوونکردنەوەی ئەوەی بیروباوەڕ کە لە قـوڵایی مەسەلەکە گـەلێ بـەرزترە لـە مەبەسـتەکانی کەسـایەتی ئاسـایی. ئەگـەر وا نـەبێ چـۆن ئـەوە لێکدەدەیتەوە ڕودانی سێ جولانەوەی ڕێکوپێك و نەمانیان لە ماوەیـەکی کـورتی پـانزە سـاڵییدا. یەکەمیان لە خواروو ڕویـدا و دووهەمیشـیان لـە سـنورەکانی ڕۆژئـاوا و دواتریـان لـە بەشـەکانی کوردستانی باکور هەتا وا دەردەکـەوێ کـە هەسـتی شۆڕشـگێڕانە گـڕی سـەندبوو لـە نێـو بـیر و ئەندێشەی هەموو جەماوەری گەلی کوردا. لە تاقیکردنەوەکانی خۆمدا کـە بەدەسـتم هێنـاوە لـەو پەیوەندییە بەهێزەی کە هەمبوو لەگەڵ گەلێ لە سەرکردەکانی جولانەوەی نیشـتمانی کـورد وەکـو: ئەحمەد پاشا لە سلێمانی و رەسول پاشا ـ کە برای محەمەد پاشای ڕەواندوزی بوو ـ هـەروەها لەگـەڵ هەموو برا و کوڕەکانیان، دەتوانم بەبێ دودڵییەوە بڵێم و بێ ئـەوەی گـوێ بدەمـە زێـدەگۆتن، کـە هەستی نیشتمانی و حەزکردن لە سەربەخۆییدا ڕەگێکی قـوڵی داکوتـاوە لـەنێو دڵـی کوردەکانـدا هەروەك گەلانی دیکە نە کەمتر و نە زیاتر.(٨) لەوەتەی ئەو نووسینەی سەرەوەمان نوسـیوەتەوە لـە نێو کوردەکاندا چەندان جولانەوەی نیشتمانی سەری هەڵدا کە بـووە هـۆی خـوێن ڕشـتن. لەوانـەش هێرشەکەی عوبێدوللا لە ساڵی ١٨٨٦ بۆ سەر ئێران، هەروەها شۆڕشی دژی تورکیا لـە هەکاریـدا لە ساڵی ١٨٩٥، هەروەها شۆڕشی بەئەنجام نەگەیشتووی بەتلیس لە ساڵی ١٩١٤ کـە تورکیـا زۆر بە توندوتیژی توانی لەناوی ببات.(٩)

شناسنامەی نەتەوەیی:

ئەوەی جێی داخە کە کورد لە ئەوروپا وا سەیر دەکرێ کە پیاوێکی کێویە و هیچ کارێکی نییە لـە ژیاندا تەنها سەربڕینی ئەرمەنییەکان نەبێ، تێگەیشتنی ئەمەش گەلێ سەختە ئایا هۆی چییە ئەم بـە هەڵە تێگەیشتنە وا بڵاو بۆتەوە. کەچی دەبینین هەر گەڕۆکێکی بێگانە سەری لە کوردستان دابـێ لـە کاتی گەڕانەوەیدا جوانترین و بەرزترین بیروهەستی هەڵگرتوە دەربارەی کوردەکانەوە. لەگـەڵ ئەوەشـدا

کاریگەری ڕۆژنامە مەسیحی خوازەکان و ئەو پارتە بەهێزەی کە لایەنگری ئەرمەنەکانی دەکرد لە ئینگلتەرە بوە هۆی ئەوەی کە بیرێکی گشتی دژی کوردەکان باو بێ لە ئەوروپادا. لە ولاتی دوو زێکەدا ئەوە ڕوون بۆتەوە کە کورد باشترین دەستەن لە ڕێزی هێزەکانی پۆلیسدا کە سەر بە ئێمەنە. هەروەها ئەو کۆمەڵە کرێکارانەی کە لە کاتی جەنگدا پێکهاتبوون دیسان بەدیاری خست کە کۆمەڵەی کوردەکان بەرهەمێکی باشیان بەدەست هێناوە لە کێلگەکانی کۆمپانیای نەوتی ئەنگلۆ ـ ئێرانیدا. هەروەها کوردەکان ئامێرەکانیان زۆر بە لێهاتویەتی دەخستە گەڕ لە کانە غازەکانی باشوری ئێران، ئێستاکەش زۆر لەوان پلەوپایەی سەرۆکایەتی گرنگیان بەدەستەوەیە لە کاروبارە سەربەخۆکانیان لە ئاستەنوێکاندا. ڕاستییەکی دیکەی زانراویش هەیە کە ئەو کوردانەی کە چوونەتە ئەمریکا ناوبانگی باشیان دەرکردوە و بە زوترین کات دەتوانن خۆیان بگونجێنن لەگەڵ بارودۆخی شارستانییەتی نوێ دا. ئەم نموونانە ئەوەمان بۆ دیار دەخەن کە کورد توانایییەکی تەواوی هەیە بۆ تێگەیشتن لە فێربوونی نوێ و پێشکەوتنی بێ هاوتا. بیر و باوەڕی ڕێك و دادپەروەرانەی چاوەدێرە لێهاتوەکان ئەوە دەگەینێ کە کورد لە گەلانی تر بە تواناترە بۆ سودوەرگرتن لەو شێوە حوکم کردنەی کە لەسەر بناغەی هێمنی و پێشکەوتنەوە دامەزراوە لە ولاتەکەیدا.

پەیوەندی لەگەڵ ئەرمەندا:

لەڕاستیدا جیاوازییەکی ئەوتۆ نییە لە نێوان کورد و ئەرمەندا، بەڵام ئەوەی جێی داخە ئەو شێوە ڕامیارییەی کە عەبدولحەمید هێنایە کایەوە[١٠] و کۆمەڵەی یەکێتی و پێشکەوتن(جمعیە اتحاد الترقی) لەسەریا ڕۆیشت و بوە هۆی دروست بوونی ڕك و کینە و بڕوا بەیەکتری نەکردن کە نەهێشتنی ئەمەش تا ڕادەیەك سەختە. هەتا سالانی ١٨٦٠ کورد و ئەرمەنەکان توانیان بەشێوەیەکی برایانە پێکەوە ژیان ببەنە سەر هەروەکو ئەرمەنەکانیش هەروا ئەڵێن. زیندەبەچاڵ کردنی ئەرمەنەکان لە سالانی ١٨٩٥ و ١٩١٥دا بە کورتی و درێژییەوە هۆیەکەی دەسەلاتدارانی عوسمانی بوون. کاتێ من لە دیاربەکر بووم[١١] خۆم ئامادە کرد بۆ لێکۆلینەوەیەکی تایبەتی لەگەڵ سەرۆکە لێپرسراوەکانی هەموو تایفەکانی مەسیحی دەربارەی پەیوەندییان لەگەڵ کوردەکانەوە. ئەوانە هەموو بەجارێ گوتیان ئەگەر بێت و دەسەلاتی تێکدەرانەی تورکیا نەمێنێ هیچ هۆیەك نامێنێ بۆ نەگەیشتن بە ڕێکەوتننامەیەکی ڕێکوپێك لە نێوان هەردوو گەلدا بۆ ئەوەی ئاشتیانە ژیان بەرنەسەر. لە ماوەی شەڕەکەدا چەند شتێ هەیە کە ڕاستیی ئەوە دەردەخا کوردەکان بەڕاستی و بە تەواوەتی فەرمانەکانی تورکیایان جێبەجێ نەکردوە، دەربارەی زیندەبەچالکردنەکان، ئەوان زۆر

لە ئاوارە ئەرمەنییەکانیان گەیاندە سنوورەکانی ڕووسیا، لە زیندەبەچاڵ کردن ڕزگاریان کردن. کوردە دەرسیمیەکانیش لای کەمی ٢٥ هەزار ئەرمەنییان بەهەمان شێوە ڕزگار کرد. دەربارەی ئەم ڕووداوە ڕاپۆرتێ لە ڕۆژنامەی (جاغادامات)ی ئەرمەنیدا بڵاو کراوەتەوە لە ژمارەی ١١٩ی ڕۆژی ٢ی نیسانی ١٩١٩دا. لە کاتی ئاشتیدا سەرم دا لە چەند هەرێمی کوردستانی ناوەڕاست نزیک ڕەواندز، لەوێدا چاوم کەوت بە چەندان ئاوارەی مەسیحی کە کوردەکان شاردبویانەوە و بۆ ماوەی دوو ساڵ لە چیاکاندا پارێزگاریان لێدەکردن. بەم شێوەیە ئەم ئەرمەنییانە لە دوورخستنەوە و مردنی چاوەڕوان کراو ڕزگاریان ببوو. سەرەڕای ئەمەش کوردەکانی ئەو هەرێمە ناوی چەندان مەسیحی تریان پێدام کە نەیانتوانی ڕزگاریان بکەن. داوایان کرد بە زووترین کات ڕەوانەیان بکەن بۆ ئوردوگای ئاوارەکان لە عێراقدا. ئەوانەی کە چارەنووسی ڕەشیان ئەوانی گەیاندە ئەوێ. بێجگە لە ئەرمەنەکان، سریان و (نساترە)ش هەن و نێوان کوردەکان و ئەم دوو تایفەیە هەموو کاتێ برایانە بوە، بەڵام نەسایترەکان بوون بە هاوپەیمانی ڕووسیا و بەشداری شەڕیان کرد. بەم شێوەیە نێوانی ژیانی دورودرێژی برایەتییان کە هەیانبوو نەما. لەگەڵ ئەوەشدا کورد و (نەساتیرەکان) هەردووکیان یەك بۆچوونیان هەیە دەربارەی برایەتیی ڕابردوویان بە گوێرەی بیروڕایان دەتوانرێ دووبارە بگەڕێنەوە سەر هەمان ژیان بۆ کەم و کورتی. مەسەلەیەك هەیە ئەگەر بێت و نەساتیرە مەسیحیەکان لە هەکاریدا لە بنەڕەتە کورد بن یان لە ئاوارەکانی نەژادی ئارامیدا بژمێردرێن، ئەمە تا ڕادەیەك مەسەلەیەکی کراوەیە. نەساتیرە خوێندەوارەکان بە هێنانی بەڵگەوە دەڵێن کە ئەوان لە بنەڕەتە کوردن و چوونەتە سەر ئایینی مەسیحی پێش هاتنی ئایینی ئیسلامی. ڕاستییەکی واش هەیە کە ئەوان بە کوردی دەدوێن و ڕێکخستنی هۆزایەتییان وەك ژیانی هۆزەکانی کوردی دەوروپشتیان وان.

حەمدیەتی:

ناوبانگی چاکی کوردەکان لە ئەوروپادا خراپ بو و بەهۆی پێکهێنانی هێزی ولاخەبەرزەی حەمیدی.[١٢] لە لایەن سوڵتان عەبدولحەمید بە شێوەیەکی گشتی وا لێك دەدرایەوە کە حەمیدیەتی پێکهاتوە بۆ ئازاردانی مەسیحییەکان، بەڵام لە ژێر تیشکی ئەو ڕاستییەی کە هەیە، پێکهێنانی ئەو هێزە حەمیدیانە ئەو سیاسەتە تایبەتییە کە حکومەت دەیویست هێزی کوردەکان پێ بشکێنێ و سوود لە ڕك و کینەکانیان وەرگرن. هەروەها بارودۆخێك دروست بکا بۆ ئەوەی یەکگرتنی هەموو هۆزەکان دژی میری کارێکی زۆر سەخت نەبێت.

پەراوێزەکانی بەشی شەشەم:

(١) لەو یاداشتنامەی کە شاندی ئەرمەنی لە ساڵی ١٩١٨ بەرزی کردەوە گشت مەرگە ساتەکانی ئەرمەن دەخاتە ئەستۆی سوڵتان عەبدولحەمید و بەرپرسە عوسمانیەکان.

Memorandum on the Armeian Question. By the Armenian National Delegation, Paris, june, 1918 (Waterlow Brothers, London).

(2) Documents on British Foreign plicy, 1919-1939, first Series, vol, iv, London, 1952.

ڕای جیاوازمان بینی لە لای ئارنۆلد ولسن و ئەوانی تر لە بەشەکانی پێشوتری ئەم باسە.

(٣) ناوەرۆکی مێجەر نۆئێل لە پەرتوکی حاکمی مەدەنی بەریتانی (ویلایەتی نێوان دوو ڕووبارەکە).

(٤) مێجەر نۆئێل لە ١٨/ تشرینی دووەمی ١٩١٨ گەیشتە سلێمانی لە چوارچێوەی ڕێککەوتنی لەگەڵ شێخ مەحمودی نەمر و بە زمانی دەسەڵاتدارانی بەریتانیا و شێخ مەحمودی حاکمی کوردستان دانا و دواتر زۆربەی شارەکانی کوردستان تا دەگاتە دیاربەکر بەسەرکردەوە و یادەشتەکانی خۆی نووسیەوە کە ئێستا بە:

Diary of Major E.M. Noel on Special Duty in Kurdistan.

(٥) زانیاری زیاتر دەربارەی گەشتەکانی مێجەر نۆئێل لە زنجیرە باسی (کردستان فی عهد السلام) د. احمد عثمان گۆڤاری (الثقافة)، بغداد، ژمارەکانی (٨) أب، ٩ ایلولی، (١١-١٢) ١٩٧٩ ژمارە ١، ١٩٨٠.

(6) Note on the kurdish Situation By Major E.W.C. Noel political Dapartment. Government of india. On Speciel "Duty" inkurdistan. July. 1919

(٧) زینگون – سەرکردەی گریکی کە سەرکردایەتی گەڕانەوەی ١٠٠٠٠ چەکداری یۆنانی کرد دوای جەنگیان لە دژی ئێرانیەکان و ئەوانە بە ناوچەی کوردی تێپەڕ بوون لە زاخۆ تا جزیرە و گەلی کادۆك کە پێشنیاری کردن لە ساڵی ٤٠١ پ.ز لە دژیان جەنگان.

(٨) نۆئێل دەستی لەسەر هۆکارەکان دادەنێ و هۆکـاری پێشـنەکەوتنی ئـەدەبی کـوردی دەخاتە ڕوو.

(٩) پێیاچوونەوەی پەرتووکی (فلینگن) ماف کردووە بۆ پێیاچوونەوەی کۆیلەی لاپەڕەکانی ٢١٠-٢١٣.

(١٠) نۆئێل مەبەستی شۆڕشی شێخ عەبیدولایە لە کوردستانی عوسمانی سـاڵی ١٨٨٠ و شۆڕشی بەدلیس بەسەرکردایەتی مەلا سەلیم کە لە ساڵی ١٩١٤ لە سێدارەدرا.

.Driver. G.R. – Kurds and Kurdistan. Mount Carmel. P. 98

(١١) ناوەرۆکی پەیوەندی کوردی — ئەرمەنی بڕوانە زنجـیرەی باسـی (الشـعب الکـردی و پەرەسەندنی کۆمەڵایـەتی) مجلـە (شمـس کردسـتان)، ژمارەکـانی ٥٣، ٥٤، ٥٥، ٥٦ سـاڵی ١٩٧٩ بغداد.

(١٢) بریتیی لە تیپی هێزی هۆزە کوردیەکان لە ئەمیری سەرکردە کوردەکان کـە سـوڵتان عەبدولحەمید پێکی هێنا بۆ لێکجیاکردنەوەی هۆزەکان و ڕێگرتن لە یەکگرتنیان.

بەشی حەوتەم

مەسەلەی کورد بابەتی گفتوگۆیەکی درێژی تر بوو لەنێوان دەسەڵاتدارانی بەریتانی و فەڕەنسی و هەندێکی دیکەش.

کۆنگرەی لەندەن لە کانونی یەکەمی ساڵی ١٩١٩دا بەسترا، لە نێوان وەزارەتی دەرەوەی بەریتانی و فەڕەنسادا. بۆ لێکۆڵینەوە لەو مەسەلە هەمەجۆرانەی کە خراینە ڕوو کۆبونەوەی سێیەمیان تایبەتی کرا بۆ بابەتی چارەسەرکردن لە تورکیادا. لە بەڵگەنامەی ژمارە ٦٣٣دا کە لە بەڵگەنامەکانی ڕامیاری دەرەوەی بەریتانیاییدا بڵاو کرایەوە وا هاتووە: گفتوگۆیەکانی ئەنگلۆ- فەڕەنسی بەردەوام بوو لە کۆبونەوەی ڕۆژی ٢٣ی کانونی یەکەمدا، لە ژووری وەزیرانی دەرەوەی هەردوو وەفدەکەدا، هەروەها جەنەڕاڵ (غیبون) ئامادە بوو لەگەڵ وەفدی بەریتانیایی.

کوردستان:

لۆرد کیرزن بە دوانێك کۆبونەوەکەی دەست پێکرد. دەستنیشانی یاداشتەکەی مسیوبیرتیلوی کرد دەربارەی کوردستان ـ ئەویش ناوەڕۆکی بەڵگەنامەی ٦٣٤ پێکدەهێنێ ـ کە کیرزن پێشتر وەریگرتبوو چاوێکی بەسەردا خشاند. لە یاداشتە فەڕەنسییەکەدا ئەو پێشنیارە نوسرا بوو. بە دانانی بەشێك لە کوردستان لە سنووری ئینتدابی سەر وڵاتانی نێوان دوو زێیکە، بەڵام بۆ بەشەکانی دیکەی دەتوانرێ یەکێتیەکی فیدراڵی پێك بهێنرێ بۆ هۆزە کوردەکان لە ژێر جۆرە چاوەدێرییەکی ئەنگللۆ ـ فەڕەنسیدا، هەروەها لەگەڵ هەر بەناو هێشتنەوەی دەسەڵاتی تورکی.

لۆرد کیرزن دەربارەی ئەم پێشنیارانەی یاداشتەکەی فەڕەنسا گوتی: ئەو گومان دەکات لە گەڕاندنەوەی دەسەڵاتی سوڵتان بۆ کوردستان هەرچەندە ئەگەر تەنها بەڕواڵەتیش بێت. هەروەها بەو بیرەش ڕازی نەبوو کە کوردستان دابەش بکرێ بۆ چەند هەرێمێکی دەسەڵاتی (هەر دوو وڵات) مسیو بیرتیلۆ وەڵامی دایەوە کە دابەش بوونی هۆزایەتی یەکێکە لە هۆیەکانی یەك نەگرتن.

لۆرد کیرزن لە وەڵامدانەوەکەیدا ڕوونی کردەوە کە ڕازی نییە بە بیری دابەشکردنی هەرێمی کوردستان لە نێوان بەریتانیا و فەڕەنسادا. ئەو وای لێکدایەوە کەوا کوردەکانیش ئەم بیرە ڕەت

دەکەنەوە. هەروەها کیرزن گوتی ئەوە کارێکی سەختە لێکۆڵینەوەی بابەتەکە لە ڕێگەی یاداشتەکاندا، یان دانانی سنوری کوردستان کە دووربێ لەو بڕیارەی کە دەربارەی سنوری ویلایەتی موسڵ و کوردستانی خواروە، بەڵام ئەوەی خستە سەر شانی خۆی و چەند پێشنیارێکی خستە بەردەست مسیۆبیرتیلۆ دەربارەی هێڵە ڕامیارییە گشتییەکان کە بەم شێوەیە (ئەوەش لەوانەیە وەك کیرزن دەڵێ کە ڕێنماییەکە بۆ هەردو حکومەتی بەریتانی و فەڕەنسی بۆ گەیشتن بە دوابڕیار.

١. ئینتداب، نە ئینگلیزی و نە فەڕەنسی یان نە ئینتدابی ئینگلۆ- فەڕەنسی ناکرێ و جێی دڵنیابوون نییە لە هەموو کوردستاندا، لەوانەیە تەنها لەو هەرێمە ئاسوودەیە و ئاوەدانییە ببێت کە لە کوردستانی خوارودایە.

٢. نابێ دەسەڵاتی تورکیا لە کوردستاندا درێژە بکێشێ هەر چەندە ئەم دەسەڵاتەش بەڕواڵەت بێت.

٣. کوردەکان بە تەواوی دەتوانن بۆ گەیشتن بە گوێرەی ئەو دوا زانیارییانەی واتە کیرزن کە کوردەکان ئارەزوویان هەیە بۆ گەیشتن بە ڕێکەوتنێکی کاریگەر لەگەڵ ئاسوورییەکاندا لە لایەك و لەگەڵ ئەرمەنیەکانیشدا، لە لایەکی ترەوە. جا لەبەر ئەمە نابێ بڕیارێك دەربارەی مەسەلەی کوردی بدرێت کە پەیوەندی نەبێت بە دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی کە بەریتانیا و فەڕەنسا بڕیاریان لەسەر دامەزراندنی داوە.

٤. بۆچوونی تایبەتی کیرزن ئەوەیە کە پێویستە ماوە بدرێت بە کوردەکان کە خۆیان بڕیار بدەن، ئایا تەنها دەوڵەتێك پێکدەهێنن یان ژمارەیەك لە قەوارەی بچووك بچووك کە پەیوەندیان بەیەکەوە هەبێت بە چەند داوێکی باریکەوە.

٥. ئەگەر بکرێ پێویستە کوردەکان بۆ پاراستنیان لە دەست درێژیکردنی عوسمانییەکان دڵنیا بکرێن، لێرەدا ئەو پێویستە هەندێ لە ناوەڕۆکی یاداشتەکەی مسیوبیرتیلۆ بخەینە ڕوو، لە لایەنی فەڕەنساوە. ئەم یاداشتە کە بەزمانی فەڕەنسا لەوێدا ڕێکخرابوو لە بەڵگەنامەی ژمارە ٦٣٤دا. لەوێدا لە پەراوێزدا دیسان باسی ئەوە دەکرێ کە ئەم یاداشتە درایە دەست لۆرد کیرزن لە لایەن بیرتیلۆ وە لە ٢٣ی کانوونی یەکەمی ١٩١٩ دا لەم یاداشتەی بیرتیلۆ دا وا باس دەکرێ مەسەلەی ڕێکخستنی دواڕۆژی کوردستان وەکو مەسەلەی ئەرمەنی بۆتە گیروگرفتێکی ئاڵۆز.

لکاندنی کوردستان بە ئەرمینیاوە شتێکی نەگونجاوە و ناکرێ. ئەمەش تەنها هـۆی ئـەوە نییە کە ئەرمەنییەکان ڕێژەیەکی کەمتر پێك دەهێنن، بەڵکو لەبەر ئەوەشە کە ئەمە شـتێکی دادپەروەرانە نییە و هەرگیز ناشکرێ بـەکردەوە کوردەکـان بخەینـە ژێـر دەسـەڵاتی ئەرمـەنی دراوسێیان کە هەموو کاتێ ژمارەیان لەوان کەمترە. لەوانەیە کوردەکان حەز لە شارستانییەت بکەن، سلاحەدین-ی بەناوبانگ یەکێ لە کوردەکـان بـوو. شـوێنی جوگرافیـای کوردسـتان و سرووشتی زەوییەکەی و چۆنییەتی دانیشتووانی وا دەکەن کە وڵاتی بێ سەربەخۆدی خۆی بێ. بارودۆخی تایبەتی ئەو وڵاتە و سامانی سروشتی بەکار نەهاتووی بەشێوەیەکی تەواو. ئەمانـە وای لێدەکەن وڵاتێ بێ کە گرنگیەکی تایبەتی هەبێ لە لایەن بـەریتانیا و فەڕەنسـاوە. دەبـێ ببێتە بابـەتێك بـۆ ڕێـك کـەوتنێکی تایبـەتی لـە نێوانیانـدا و بـەبێ دەسـتێوەردانی هـیچ بێگانەیەکی تر.

پاشان یاداشتەکەی فەڕەنسا ئەوەی ڕوونکردەوە چۆن پەیمانی ساڵی ١٩١٦ (یـانی پـەیمانی سایکس ـ بیکۆ) کوردستانی دابەش کرد بۆ هەرێمی دەسەڵاتی فەڕەنسا و هەرێمی بەریتانیا. هاتن و ئامادە بوونی ئەورووپییەکان زۆر پێویستە لە کوردستاندا، کە دەبێ بە شێوەیەکی ڕێك بخرێ لە شێوەی فیدراڵییدا لە ژێر دەسەڵاتی ئەورووپییەکاندا. هەروەها یاداشـتەکەی فەڕەنسـا کاتێ دەتوانرێ بەڕواڵەت دەسەڵاتی تورکی بهێنێ لەگەڵ ئەنجومەنە ناوە خۆییانەدا کە لە ژێـر چاودێری فەڕەنسا و بەریتانیادا هەڵبژێردراون.

پاشان ڕێکخستنی کوردستانی دیاریکراو جێبەجێ نابێت، تەنها پاش دیاری کردنی سنوری ئەرمینیا و ویلایەتی موسڵ نـەبێت.[1] دەتـوانین وای دابنـێین و بڵـێین پێشـنیارەکانی (لـۆرد کیرزن) هەروەکو لە سەرەوە هاتووە چەند لێکدانەوەیەکی تاڕادەیەك ڕوون و ئاشکران، پێش پتر ڕوون بونەوەی لێکدانەوەکانی بەریتانیا و خستنەکاری ئەم لێکدانەوانە لە بەنـدە ئاشـکراکانی پەیمانی سیڤەری داهاتوودا. پێشنیارەکانی لێپرسراوی بەریتانیا بوە هۆی لێکدانەوەیەکی ڕوون و ئاشکرا بۆ دامەزراندنی قەوارەیەکی سەربەخۆ لە کوردستاندا و مـاوەدان بـە کوردەکـان بـۆ هەڵبژاردنی شێوە و جۆری ئەم قەوارە چاوەڕوان کراوە، هەروەها توانای کوردەکان بۆ لێك نزیك بونەوە لە مەسیحییە دراوسێکانیدا،[2] بەڵام یاداشتەکەی فەڕەنسی هەروەکو مسـیۆ بیرتیلـۆ خستبوویە بەردەسـت لـە لایەکـەوە دان دەنێـت بـەم جـۆرە بـەجۆرە پێشـنیارانەی وەك هـی بەریتانیا، کە پێویستە بۆ دامەزراندنی قەوارەیەکی سەربەخۆ لە کوردسـتاندا، لەبـەر ئـەوەی وڵاتێکە سەر بە خودی خۆیەتی، لەم بارەیەوە یاداشتەکەی فەڕەنسا بە شێوەیەکی ڕوونتر باسی

دەكات. لە لایەكی دیكەوە دێتە سەر باسێكی دی، ڕۆڵی فەڕەنسا لەم چارەسەركردنەدا جا بەهەر جۆرێك بێت. بە تایبەتی لە ڕێگەی سوربون لەسەر دەستخستنە ناوەوەی زۆر پێویستی ئەورووپا لە كوردستاندا و ڕێكخستنی كاروباری ئەم وڵاتە بە شێوەیەكی فیدراڵی لە ژێر چاوەدێری دەسەڵاتی ئەوروپییەكانەوە ئەم یاداشتە ماوەی ئەوە نادات گومانێك هەبێ لە ئارەزوی فەڕەنسادا بۆ گێڕانی ڕۆڵێكی چەسپاو لەوێدا. لە ژێر (چاوەدێری فەڕەنسا ـ ئینگلتەرە) یاداشتەكەی فەڕەنسا مەسەلەی ئەرمەن بە شتێكی سەلمێنرا و پشتگوێ ناخات و هەروەها پەیوەندی لەگەڵ مەسەلەی كورد و یان پێك بەسترانەوەیان لەبیر ناكات. ئەوەش لە بەر ئەوەی كە لایەنی فەڕەنسی دەزانێ كە ڕۆڵی بەریتانیا لە چارەسەركردنی مەسەلەی ئەرمەن ڕۆڵێكی سادە و كەم دەبێ. ئەوەش بوارێك بۆ فەڕەنسا دەهێنێتە كایەوە بۆ ئەوەی ڕۆڵی خۆی لەوێ ببینێت، كە باسی مەسەلەی ئەرمەنی كراوە، مێژوو ناتوانێ باسی ئەوە نەكات كە گەلی ئەرمەنی لە مەسەلەی ڕاستەقینەی خۆی جودا نابێتەوە لە نیشتمانەكەیدا لە خواروی قەفقاز و ئەو هەرێمانەی ئەنەدۆڵ لە ڕۆژهەلاتی باكوردا، كە لەوانەیە ئەرمەنەكان لەوێدا زۆربەی دانیشتوان پێك بهێنن لەو كاتە كە ڕێگا بدرێ بە ئاوارەكانیان كە بگەڕێنەوە بۆ ئەوێ. ماوەی خەبات و تێكۆشانی ئەم گەلە درێژەی كێشا هەروەها لەگەڵیاندا ژان و ئازارەكانی درێژەیان كێشا، ئەوەی كە داد و مێژوو بە شێوەیەكی توندوتیژ بەڕوویان وەستان. لە بەشی شەشەمی ئەم باسەدا دەستنیشانی ئەوەمان كرد كە لە گۆڤاری (**الثقافة**) بڵاو كراوەتەوە. لە ژمارە ٥، مایسی ساڵی١٩٨٠، وەفدی نیشتمانی ئەرمەنییەكان سەرۆكایەتی (بوغوس نوبار) لە پاریسدا یاداشتێكی دا بەدەست سەرۆك و گەورە پیاوانی وڵاتە گەورەكانی هاوپەیمان لە ژێر ناونیشانی :

یاداشتێ دەربارەی مەسەلەی ئەرمەنی:

لە حوزەیرانی ١٩١٨،[٣] واتە پێش كۆتایی هاتنی جەنگ. وەفدەكە لە یاداشتەكەیدا مەسەلەی گەلەكەیانی بە شێوەیەكی ڕاستگۆیانە و كورت و بەهێز خستبووە ڕوو ئەو هەموو ناخۆشی و دەردەسەریانەی كە ئەرمەن بەسەریا هاتوە هەموویان خستە ئەستۆی حكومەتی عوسمانی. بە شێوەیەكی تایبەت (سوڵتان عەبدولحەمید) ی دووەم، هەروەها لە هەڵوێستی (ئەنوەر) و (تەلعەت) لە سەركردەكانی (یەكێتی و پێشكەوتن)ی عوسمانی) كە ئەوان دەیانویست (مەسەلەی ئەرمەنی لەناو بەرن بە كووشتنی گەلی ئەرمەن خۆی). ئەم گەلە زیندوە، ئەم گەلە خاوەن شەهیدە كە بەم شێوەیە باسیانی كردبوو سەرۆك وەزیرانی

بەریتانیا(لوید جورج)[٤] یەك لە ڕووە دیارەکانی یاداشتی وەفـدی ئەرمــەنی، دانــی پیانــانیّ، ئاشکرایانە لە بچووکترین داواکاریان، ئەویش ئەوەیە کە ئەرمــەن کەمایەتییــەکی ڕوون پیّــك دەهیّنن لە هەر ویلایەتیّکی تورکیای ڕۆژهەلاّت کە کوردەکان لەویّدا زۆربەی زۆری دانیشتووان پیّك دەهیّنن. بە هۆی ئەم بیّ هیّزییەوە، یان کەم و کورتییەوە، وەفـدی ئەرمــەنی دان بــەوەدا دەنیّت کــە شــتیّکی نــەگونجاوە و نــاکریّ ئەرمینیایــەکی خــاوەن ئۆتۆنــۆمی دابمــەزریّت لــەم ویلایەتانەدا، هەرچەندی کۆنگرەی ئاشتی حەز لەمەش بکات بۆیان لــەدوای کۆتــایی هــاتنی جەنگ. لەبەر ئەوە وەفدەکە وای بەباش زانی کــە تاکــە ڕیّگــەی کاریگــەر بــۆ گەیشــتن بــەم ئامانجە، ئەوەیە دانانی ئەم هەریّمانە لەژیّر چاوەدیّری ولاّتە ئەوروپییە گەورەکاندا و یەکیّ لەم ولاّتانەش بیخاتە ژیّر ئینتدابی خۆیەوە. ئەم بیروڕا و ڕوونکردنەوانــەی کــە بــەم شــیّوەیە لــە یاداشتەکەی وەفدی ئەرمەنییەوە پیشان دەدریّ. دەبیّ سنوریّکی دیاریکراو دابنیّ بۆ ئەو بیروڕا هەلاّنەی کە دەربــارەی ڕۆڵــی کوردەکانــەوە ئەخریّتــە ڕوو هــەروەها دەربــارەی ئــەو مەســەلە مرۆڤایەتیانە کە پەیوەندی هەیە بە مەسەلەی ئەرمەنی. ئــەو شــتەی کــە مانایــەکی ڕوون و ئاشکرای هەیە لەو ڕوداوە ئالۆزانەی میّژووی هەریّمەکەدا لە سەردەمی ئاشتیدا پاش جــەنگی گەورەی یەکەم ســەرهەلّدانی مەســەلەیەکی تــرە لــەنیّوان مەســەلەکانی گــەلانی ڕۆژهــەلاّتی ناوەڕاستدا. ئەویش مەسەلەی ئاشوری و کلدانەکانە. لە بەشەکانی ڕابردودا بە کــورتی باســی مەسەلەی ئاشورـ کلدانمان کرد، بە تایبەتی لــە بەشــی دووهــەمی ئــەم باســەدا لــە گۆڤــاری **(الثقافة)** ژمارە ٩ ئەیلول ١٩٧٩. دەستنیشانی ئەوەمان کرد کە بەشیّوەی تایبەتی لە لایــەن لیّپرسراوانی فەڕەنساییەکانەوە جیّی هاندان و گرنگی بوو، ئەم وەفدەی کە بەناوی ئەم گەلــەی (نەسرانیەوە) قسەی دەکرد یان بە شیّوەیەکی ڕاستی ئەوانەی کە لیّپرسراویەتی مەســەلەکەیان گرتبوە ئەستۆ لەو کاتە پاش جەنگدا، یاداشتیّکیان پیّشکەش بە کــۆنگرەی ئاشــتی کــرد لــە پاریسدا لە تەموزی ١٩١٩دا، لەژیّر ناونیشانی (مەسەلەی ئاشوری ـ کلدانی لەپیّش کۆنگرەی ئاشتیدا).[٥] ئەم یاداشتە مۆرکرابــو لــە لایــەن ســەعید. أ. ســادق و ڕۆســتەم نــەجیب، لــە پیّشەکیدا وەفدەکە ناوی لە خۆی نابوو (نیّردراوی ئاسوری ـ کلدانی) ئەم یاداشتەی کە بەناوی ئاسورییەکان داوای چەند ویلایەتیّکی تورکی دەکات لە ڕۆژهەلاّت و باشوردا کە دانیشتوانیان کورد و تورك و عەرەبن، هەروەها داوای ویلاتەکانی حەلەب و دیّــرزور و موســلّیش دەکــات. هەروەها چەند شویّنیّکی دەریای سپی ناوەڕاست و کەنداو جگە لە چەندان داواکــاری نابــەجیّ تر کە مایەی سەرسوڕمانە. یاداشتەکە وای بلاّو کردۆتەوە کە ژمارەی ئاســوری و کلدانــەکان

خۆی لە ١,٥٢٠,٠٠٠ کەس دەدات، جگە لەو کورد و عەرەبانەی کە لە بنەڕەتەوە ئاسوورین، ئەرمەنەکان ژمارەیان لە ئاسوورییەکان کەمترە، یاداشتەکە شانازی بەوە دەکات کە شـەڕکەرە ئاسوورییەکان شانبەشانی هێزەکانی وڵاتە هاوپەیمانەکان جەنگاوە. یاداشـتەکە داوای بـەڵێنی ئینتداب دەکات لە وڵاتە گەورە هاوپەیمانەکان. بۆ دابین کردن لە لایەن یـەکێ لـەم وڵاتانـەوە، یاداشتەکەی ژمارەی دانیشتوانی کوردەکان لەوێـداا دەوروبـەری ٢٥٨,٠٠٠ کـەس دادەنـێ، ئاسوری و کلـدانیش ٥٦٣,٠٠٠ کـەس و ئەرمەنییـەکانیش ١٣٨,٠٠٠ کـەس. یاداشـتەکە نەخشەیەکیشی لەگەڵ بوو.(٦)

هەر کەسەی ئەم یاداشتە بخوێنێتەوە، گومـان لـەوە ناکـات کـە فەڕەنسـا حـەزی دەکـرد پێشکەشی بکات، هەروەکو وای کرد لەگـەڵ نووسـراوی بەڵگەنامـەی پەیوەندیـدار بەهـەمان مەسەلەی ئاسوری کە خرابوە پێش دەستی حکومەتی فەڕەنسا لە ساڵی ١٩٢١ دا. هـەروەکو لە بەشی دووهەمی ئەم لێکۆڵینەوەیە باسمان کرد. لێـرەدا پێویسـتە خۆمـان ببەینـە لایـەکی سەیری تر لە مەسەلەی کورددا، کە ئەویش دەربڕینێکی نابەجێی ترە دەربارەی ئەو دۆخەی کە لە هەرێمەکەدا ، بەهۆی شەڕ و دۆڕاندنی تورکیا و سەرکەوتنی هاوپەیمانەکان دروست بوو.

پەراوێزەکانی بەشی حەوتەم:

(1) Documents on British Foreign policy, 1919-1939 first series, vol. iv, London, 1952, No. (633)

(٢) سەرچاوی پێشوو Ibid

(3) Memorandum on the Armenian Questin by the Armenian National Delegation. Paris, june, 1918, waterlow Brothers, London.

(٤) سەرچاوی پێشوو Ibid

وەڵام نامەی (لوید جۆرج)ی سەرەك وەزیرانی بەریتانیا کە لە ساڵی ١٩١٨ نووسراوە و لە یاداشتامەی ئەرمەنی بڵاوکراوەتەوە و دوای ئەم بەرواره یەکسەر لە ئینگلترا چاپ کراوە.

(٥) question Assyro- chaldeenne Devant La Conference De La paix, paris, Le 16 juillet, 1919, Le premiers assyro-chadeens A, La conference De la paix, said A. Namik Rustum Nadjib.

(٦) هەمان سەرچاوەی پێشوو. لەوانەیە ناوی دوو کەسەکە خواستراو بێت.

بەشی هەشتەم

لە گەرمەی ئەو ڕووداوانە و ئەو بارودۆخانەی کە تێدا سەری هەڵدا و ڕەنگدانەوەیەکی ئەو بوو، حکومەتە بێ هێزەکەی ئێرانیش ئەویش هەروەکو ئەوی تر چەند داواکاریەکی نابەجێ دەخاتە بەرچاو و بەتەمای ئەوەی چەند بەشێکی دەست بکەوێت، هەر چەندە بەشداری ئەو شەڕە جیهانییە ئیمپریالیزمییەی نەکردبوو. پێش ئەوەی بچینە نێو قوڵایی ئەم بابەتەوە، پێویستە بە شێوەیەکی سەرپێی ئەوە بە خوێنەر ڕابگەینین کە گەلی کورد لە بنەڕەتەوە لە تورکیا و ئێران و وڵاتانی نێوان دوو زێ کە ژیانی دەبردە سەر. هەروەها سنوری نێوان ئەم دەوڵەتانە بە ناو هەرێمی کوردەکانەوە تێدەپەڕێ. لە کاتی دوای جەنگدا ئێران و بەریتانیا بوونە دوو هاوڕێی خۆشەویستی یەکتر، هەتا گەیشتە ڕادەی بەستنی پەیمانێکی بەناوبانگ بۆ هاوکاریکردن و دۆستایەتی لە نێوانیاندا لە ساڵی١٩١٩. بەستنی پەیمانەکە جێبەجێ کرا لە لایەن وەزارەتی کە بەناوبانگ بوو لە دۆستایەتیکردن لەگەڵ بەریتانیادا. ئەو لە گەرمەی شەڕی جیهانیدا وەزارەتەکەی پێکهێنا. باسی ئەو پەیوەندییە بەهێزەی نێوان بەریتانیا و ئێران لە یاداشتی وەزارەتی هیندیدا کرابوو، کە شکبورغ نوسیبوی بۆ جێگری پاشا لە هیندستان دا. لۆرد هاردینغ (ئەمەش ڕوونکراوەتەەو لە بەشی پێنجەمی ئەم باسە لە گۆڤاری ـ **الثقافة**، ژمارەی ئادار، ١٩٨٠). پێشتریش دەستنیشانی هەمان داواکارییە نابەجێ و ناپەسەندمان کردبوو بۆ دابڕینی چەند بەشێك لە کوردستانی عوسمانی دا. (هەروەکو لە بەشی دووهەمی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا باس کراوە لە گۆڤاری ـ **الثقافة**، ژمارە ٩ی ئەیلول، ١٩٧٩). ئەو داواکارییانەی کە وەفدی ئێرانی خستبوویە بەردەم کۆنگرەی ئاشتی لە پاریسدا، لێرەدا پێویستە چاو بدەینە هەنگاوەکانی پێشکەشکردنی داواکارییەکانی ئێرانی بۆ گۆڕینی سنوور لە کوردستاندا کە لە بەرژەوەندی ئەودا بێ.

ئەویش بە گوێرەی بەڵگەنامەکانی بەریتانیا. وا دەردەکەوێ بۆ یەکەمین جار باسی داواکارییەکانی ئێرانی کراوە لە بەڵگەنامەی ژمارە ٨٢٥ دا. ئەم بەڵگەنامەیە نامەیەکی تێدایە کە لە لایەن وەزیری دەرەوە ـ ئیرل کیرزن ـ لە لەندەنەوە نێردراوە بۆ ـ ئیرل دربی ـ لە پاریسدا، لە ڕۆژی ٢٥ تشرینی یەکەمی ١٩١٩. تێدا وەزیری بەریتانی باسی ئەم سەردانە دەکات کە وەزیری دەرەوەی ئێرانی پێی هەڵساوە، لە وەزارەتی ـ وتوق **الدولة** ـ بۆ وەزارەتی بەریتانی لە ١٦ی هەمان مانگدا. نامەکەی ـ لۆرد کیرزن ـ درێژەی پێدەدا و دەڵێ: وەزیری

دەرەوەی ئێران گوتویەتی کاتێ کە ئەو لەگەڵ ـ پاشاـ دا گەڕاوەتەوە بۆ لەندەن (ئەحمەد پاشای قاجار بوو کە وازی لە پاشایەتی هێنا و دای بە ڕەزا پەهلەوی لە ساڵی ١٩٢٥). بۆ ئەوەی گفتوگۆ بکات، واتە (نصرت **دولة**)ی لەگەڵدایە یانی (لۆرد کیرزن)، دەربارەی بابەتی سنوور گۆڕینی ئێران. بە تکاوە وەزیری پایەداری ئێرانی داوای ئەوەی کرد کە بیروڕا و بۆچوونی حکومەتی خاوەن شکۆی بەریتانی بۆی ڕوون بکاتەوە دەربارەی دوو مەسەلەی گرنگ و جیاواز: ـ أ. مەسەلەی تورکمانستان . ب. مەسەلەی کوردستان.

دەربارەی مەسەلەی کوردستان نامەکەی کیرزن بابەتەکە بەم شێوەی خوارەوە باس دەکات:

دەربارەی کوردستان وەزیری ئێرانی (نصرت الدوله) بە گوێرەی بۆچوون و بیروڕای خۆی گوتی: ئەمە شتێکی هەڵەیە باسی کوردستانی تورکیا و کوردستانی ئێران بکەین. چونکە لە ڕاستیدا هەمووی یەك کوردستان پێك دەهێنین. ئەو شتەی کە پێ دەڵێن سنوور لە نێوان هەر دوو بەشەکەدا لە سنوورێکی خەیاڵی بەملاوە شتێکی دیکە نییە.

نصرت الدوله درێژەی بە قسەدا، ئەگەر حکومەتی بەریتانیی شتێکیتری بۆ یەك کوردستان دانەناوە ئەوا ئەو لە لایەن خۆیەوە بە گوێرەی بۆچوونی بەریتانیا کار دەکات، بە مەرجێ ئێران دەنگێ یان دەسەڵاتێکی هەبێ لە هەرێمەکەدا.(١)

بە واتایەکی تر وەزیری ئێرانی داوای دەسەڵات داریەتی کرد لە کوردستانی عوسمانیشدا بە هاوکاری کردنی بەریتانیا و پشت بەستن بە هاوڕێیەتی نێوانیاندا.

بەڵگەنامەی ژمارە ٨٤٥ ئەو تەلەگرافەی تێدا بوو کە نێردراو بوو لە لایەن لۆرد کیرزنەوە لە لەندەن درا بۆ باڵوێزی بەریتانی لە تاراندا بەڕێز بیرسی کۆکس لە تشرینی دووهەمی ١٩١٩ . کیرزن لە نامەکەدا دەڵێ وەزیری دەرەوەی ئێرانی سەردانێکی کردەوە. کیرزن دەڵێ:ـ وەزیری دەرەوەی ئێرانی پایەدار کەمێ سەری سوڕما کاتێ ئەو نەخشەیەی خستە بەردەستی کە ئەو سنورە تایبەتییەی تێدا ڕوون کرابۆوە کە حکومەتی ئێرانی حەز دەکات دەستکاری بکرێت بۆ ئەوەی کۆنگرەی ئاشتی بە ناچارییەوە دانی پێدابنێ. ئەویش نەیدەویست یارمەتی دان و پشتگرتنی بەریتانیا بە دەست بهێنێ. کیرزن دەڵێ ئەو لە لایەن خۆیەوە ئەوەی بۆ دەرکەوت کە بەلای کەمەوە دوو جۆرە بارودۆخی وا پێش دێت سەبارەت بە سنوور گۆڕینانەدا کە بریتی دەبێت لە فراوان کردنێکی گەورە و دواجاریش دەبێتە چەند داواکاریەکی نابەجێ بۆ فراوان کردنی خاکی ئێران لەسەر حیسابی دراوسێکانیدا. لە پێشنیاری یەکەمدا هاتوە کە هەرێمێکی فراوان بپچڕێندرێت لە ناوچەی کوردنشین کە درێژ دەبێتەوە لەگەڵ سنووری تورکیا

و ئێراندا بەرەو ڕۆژئاواش لە گۆمی ورمێوە بە شێوەیەکی ڕاستەخۆ تا ناو جەرگەی وڵاتی کوردان ئەمەش تەواوی پەرەگرافەکەیە:

The cirst prcposat was for Theannexation of a concireble tract of kurdish terriory ly imgac ross tarco – persiamfron jero the west of lake armie and eatin2 rignt into inohe art of the kurdish cuntry(2)

کیرزن دەڵێ ئەو بۆ وەزیری ئێرانی ڕونکردۆتەوە کە ئەو ناوچەیە کاتی خۆی لەژێر دەسەڵاتی تورکیا بووە. تەنها ئەوە نەبێ وەزیری ئێرانی ئەم بیانووەی گرتبوو دەست کە هەرێمی ناوبراو و هەمووی کوردنشینن.

وەزیر وای لێك دەدایەوە کە ئەم ڕاستییە مافێکی تایبەتی لەوێ پێدەدات.(٣) بە شێوەیەکی تر وەزیری ئێرانی داواکارییەکانی خۆی دەربارەی هەرێمی کوردنشینی عوسمانی وا پیشان دەدات، وەکو ئەوە وا بێ کە مافێکی سروشتی خۆیەتی. هەرچەندە ئێران وەکو باسمان کرد لەو شەڕەدا هاوبەشی نەکرد، بەرامبەر ئەمە مافی ئەوەی نەبوو داوای هەرێمەکانی دەرەوەی سنوری خۆی بکات، بەڵام وەکو دەردەکەوێ ئەو پشتی بە بناغەیەك دەبەست، ئەویش هاوڕێیەتی درێژەخایەنی لەگەڵ بەریتانیا بوو بە پەیمانی ١٩١٩ی نارێکوپێك کە لە دواجار هەڵوەشایەوە. بەڵگەنامەی ژمارە ٨٤٦ ئەو یاداشتە ئێرانییەی تێدا هاتبوو، کە وەزیری دەرەوەی ئێران پێشکەشی کرد. لە پەراوێزدا ئەمە باسی لێوە کرا کە ئەم یاداشتە مێژووی لەسەر نییە، وەزیری دەرەوەی ئێرانی دابوی بە لۆرد کیرزن لە ڕێکەوتی ١٣ی تشرینی دووەمی ١٩١٩ . یاداشتەکەش بە زمانی فەڕەنساوی نوسرا بوو. یاداشتەکە دەست دەکات بە ڕوونکردنەوەی چۆنیەتی سنووردانان بەو شێوەیەی کە ئێران حەز دەکات گۆڕانی بەسەردا بکرێت، بە گوێرەی بۆچوونی وەزارەتی دەرەوەیدا لە هەرێمی کوردنشینی عوسمانیدا وا دەردەکەوێ سەرەڕای نەبوونی مافی ئەم حکومەتە بۆ داوا کردنی گۆڕینی سنوور. داواکارییەکان لە خۆیاندا لەڕاستی دوور بوون. هەروەها ڕوون و ئاشکراش نەبوون.(٤) هەروەها بەڵگەنامەی ژمارە ٨٤٩ ئەو نامەیەی تێدا هاتبوو کە وەزیری دەرەوەی ئێرانی ناردویەتی بۆ ئێرل کیرزن کە لە ١٨ی تشرینی دووهەمدا گەیشت لەژێر ڕۆژی ١٧ی تشرینی دووەمدا نێردرا بوو، ئەویش هەر بە زمانی فەڕەنساوی نوسرا بوو. ئەم نامەیەش دەدوێ دەربارەی (بابەتی گۆڕینی سنور کە حکومەتەکەم داوای جێبەجێ کردنی دەکات...) ئەم یاداشتەش بارودۆخی هەرێمی کوردنشینی بەم شێوەی خوارەوە ڕوون دەکاتەوە:ـ

أ- دەربارەی کوردەکان، ئەوان بوونەتە ژمارەیەکی گەورە لە تیرە و هۆز. پەیوەندی نێوانیان نادۆستانەیە، ئەم تیرە و هۆزانەش گەلێکی یەکگرتوو پێك ناهێنن هەروەها لە توانای هۆزەکانیشدا نییە یەکێتیەکی ڕامیاری پێك بهێنن وەکو وەزیر دەڵێ، ئا بەمجۆرە خستنەسەری ئەم کوردانە بە ئێرانەوە چارەسەرییەکە بۆ ئەم مەسەلە سەختە، چونکە ئێران کاری کردۆتە سەر بەشێکی گرنگ لە کوردەکانی موکری و گاروسی، وایان لێهات کە نیشتەجێ بن و جۆری ژیانی خۆیان بگۆڕن. وەزیری ئێرانی لە یاداشتەکەیدا دەڵێ: کوردەکان هیچ کاتێ مل کەچ نەبووینە بە دەسەڵاتداریەتی ئەرمەنیدا، بەڵکو کۆمەڵگەی نەتەوایەتییان و زمان و ئایینیان ئەمانە هەمووی وایان لێدەکات کە بە شێوەیەکی ئاسایی زیاتر بگونجێن لەگەڵ ئێراندا.(٥) بێگومان دژیایەتی و نارێکی لە بۆچووندا ناتوانێ لە خوێنەر بشاردرێتەوە. وەزیری ئێرانی بۆ بەرژەوەندی تایبەتی ئەوە پیشان دەدات کە کوردەکان توانای ئەوەیان نییە کە یەك بگرن و گەلێك پێك بهێنن، بەڵام لە هەمان شوێندا دان بەوەدا دەنێ کەوا خاوەن کۆمەڵگەیەکی نەتەوەیی و زمان و ئایینی خۆیانن. ئایا ئەمە بە زۆری ئەو توخمانە نین کە دەبنە هۆی پێکهێنانی نەتەوە، واتە کۆمەڵگەی نەتەوەیی و زمان و ئایین وا لە کوردەکان دەکات لەگەڵ یەکتری گونجاو بن پێش هەموو شتێکی تر؟

یان پێش ئەو هەموو بیروڕایە نامۆیانەی وەزیری ئێران و هەروەها پێمان ناخۆشە دەربارەی ئەم کوردانە. بەڵگەنامەی ژمارە ٨٥٢ ئەم نامەیەی تێدا بوو کە باڵوێزی بەریتانیا لە تارانەوە (بیری کوکس) ناردویەتی بۆ وەزیری دەرەوەی بەریتانی ئیرل کیرزن لە ٢٣ی تشرینی دووهەم گەیشت. کە تەلەگرافێکە لە رۆژی ٢١ی تشرینی دووهەمی ساڵی ١٩١٩. کوکس لە نامەکەیدا دەڵێ:- تکا دەکەم ئەم تێبینیانەی خوارەوە پەسەند بکەن دەربارەی بارودۆخی باکوری ئێران:

لە ئازەربێجانی رۆژئاوادا، سمکۆی کورد ئەو هەرێمەی کە درێژ بۆتەوە لە ورمێوە هێناویەتە ژێر دەسەڵاتی خۆیدا، تورکەکانیش یارمەتی دەدەن بەماڵ و سامان و چەکدار. بەڕێز کوکس لە درێژەی قسەکەیدا دەگاتە ئەمە:- لەم دوابەدواییەدا پێویست بەوە دەکات کە جێگری کونسلی ئینگلیزی لە ورمێ نەمێنێت و بگەڕێتەوە چونکە لە بارێکی نالەباردایە. بارودۆخی ئازەربێجان هەموی تێك چووە.(٦) لێرەوە باسی دەربارەی شۆڕشی کوردەکانی ئێرانە بە سەرۆکایەتی ئیسماعیل خانی شکاك ناسراو بە سمکۆ). دژی رژێمی ئێرانی ڕاستەوخۆ لەدوای کۆتایی هاتنی جەنگ، شۆڕشەکە دوای ساڵی ١٩١٩ بەهێزتر بوو و هەروەها چەندان

ساڵی خایاند. بەڵگەنامەی ژمـارە ٨٥٤ تەلـەگرافێ لـە وەزارەتـی دەرەوەی بـەریتانی تۆمـار دەکات. یانی لە لایەن (ئیرل کـیرزن)ەوە لـە ٢٨ی تشـرینی دووهـەمی ١٩١٩. ئـیرل کـیرزن دەڵێ:ـ وەزیری دەرەوەی ئێران سەردانێکی ئەوی کرد بـۆ گفتوگـۆ کـردن لـە چـەند خـاڵێکی هەمەجۆرە کە پەیوەندی بە نیشتمانەکەیەوە هەیە. کیرزن زیاتر دەڵێ:ـ هەروەها چـوینە سـەر باسی درێژ کردنەوەی سنوور بەو شێوەیەی کە میر پێشنیاری کـردوە، یـانی وەزیـری دەرەوەی ئێرانی، بەرەو ڕۆژئاوا، واتە بەرەو هەرێمە کوردنشینەکانی عوسمانی. من هیچ جۆرە بیروڕایەك و بۆچوونێکم پێشکەشی نەکرد دەربارەی ئەم هێڵەی کە نیگار کراوە لەسەر ئەو نەخشەیەی کە پایە بەرز خۆی پێشکەشی کردوە.

من پێم گوت ئەوە مانای ئەوە دەدات پێشنیارکردن یانی خستنە سەر هـەرێمێکی فـراوان بۆ خاکی ئێران. هەروەها پێم گوت ئەو چیایانەی تەنیشت ئەم هێڵە وادیار دەکەوێ دەکەوێتـە ژێر دەسەڵاتی یاخیبووی کورد ناسراو بە سمکۆ کە واز ناهێنێ لە هێرش و هەڵمەتەکانی خـۆی بۆ سەر هەموو شوێنێکی ئەوێی ئێران، چۆنیشی بوێت وا دەکات.(٨)

ئەم بارودۆخە ڕاسـتییە، هـەروەکو کـیرزن لـە تەلەگرافەکەیـدا دەڵێـت، لـە بەرژەوەنـدی درێژکردنەوەی دەسەڵاتی ئێراندا نییە بە شێوەیەکی فراوان. هەروەها لەو باوەڕەدا نـین بەڵێنـە چەورەکانی ئەو یەکگرتنەی نێوان هۆزەکان ببێتە هۆی ئەوەی کوردەکانی تورکیا ببنـەوە یـەك لەگەڵ برا کوردەکانی ئێرانیان بۆ بەدی هێنانی کۆمەڵگەیەکی یەکگرتوو لە ناو سنوری ئێراندا و لەژێر فەرمانڕەوایی ئەویشدا، بەڵام کیرزن دەگاتە ئەو قسەیە و دەڵێ:ـ من بەردەوام لەسـەر ئەو باوەڕە بووم کە دەتوانرێ دەسکاری سنور بکرێ ڕووەو ئەم هەرێمانە بۆ بەرژەوەندی ئێران، ئەویش بە هۆی بەکارهێنانی توانای ئێمە، بەڵام بە وەزیری ئێرانیم گوت: من ناتوانم بـە وردی ئەم خاڵانە دیاری بکەم، بەڵام پاش لێکۆڵینەوە لە بارودۆخی جوغرافیایی و مرۆڤی ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە دەتوانرێ پاڵپشتی حکومەتەکەی بکەین. ئێمەش زۆر دڵخۆش دەبین بە پێشکەش کردنی ئەم یارمەتییانـەدا.(٩) بـەم شـێوەیە حکومـەتی بـەریتانی بـەڵێنی دا کـە پاڵپشـتی حکومەتی ئێران بکات، کە پێی بەسراوەتە پەیمانێکی هاوکاری کـردن لـە پێنـاوی دەسـکاری کردنی سنوریدا لەبەری عوسمانییەکانەوە لە بەڵگەنامەی ژمارە ٨٧٨ دا نامەیەکی تێدایە لـە وەزیری دەرەوەی بەریتانیا ئیرل کیرزن بۆ وەزیری دەرەوەی ئێران لە ڕۆژی ٥ی کانونی دووهەمی ١٩٢٠، ئەمەی تێدا هاتوە: لە وەڵامی یاداشتەکەتدا بە ڕۆژی ٥ی کانونی یەکەمی ١٩١٩دا. ئەم یاداشتە پەیوەندیدارە بە داواکانی حکومـەتی ئێرانـی بـۆ گـۆڕینی سـنور... کـیرزن لـە

نامەیەکدا لەسەری ئەڕوا و دەڵێ: (هەر چۆنێکی بێ، من ئامادەم، هـەروەکو وام گوتـوە،... چەندی بتوانرێ کار بکەم بـۆ پشـتگیری کردنـی بەرژەوەندییـەکانی حکومـەتەکـەتان لـە لای سنورەکانی ڕۆژئاوای ئێراندا،[١٠] ئەم پەیمانامەی بـەریتانیا دەتـوانرێ تـا ڕادەیـەك بەشـێکی ئاسایی دابنرێ، چونکە پەیمانی ئاشتبوونەوە لەگەڵ تورکیادا هێشتا مۆرنەکراوە، کـە ئـەویش پەیمانی سیڤەرە کە لە پاشاندا مۆرکرا لە ئابی ١٩٢٠، بەڵام سـەرەڕای ئـەو پـەیمان دانانـەش داواکاریەکەی ئێران تا هەتایە هەر بەدی نایەت.

کۆنگرەی لەندەن و مەسەلەی کورد:

لە نێوان وڵاتە گەورە هاوپەیمانەکان کۆنگرەیەکی گرنگ لـە لەنـدەن بەسـترا. بـەریتانیا و فەڕەنسا و ئیتاڵیا و یابان تێدا ئامادە بوون. لە پێناو گفتوگۆ کردن لە بارودۆخی نێودەوڵـەتی کە دراوەتە کۆنگرەی ئاشتی، هەروەها چەند مەسەلەیەکی دیکەش. کۆنگرەکە لە لەنـدەن لـە شوباتی ساڵی ١٩٢٠دا بەسترا. ڕووداوەکانی دانیشتنەکانی کۆنگرەکەی بڵاو کـردەوە کـە لـە هەندێ لایەنی وا دادەنرێ چەند هەنگاوێکی پێشەکییە بۆ بەسـتنی پـەیمانی ئاشـت بونـەوەی داهاتوو لەگەڵ تورکیادا. لە بەڵگەنامەکانی ڕامیاری دەرەوەی بەریتانیانـدا بڵاوکرایـەوە. لـە بەڵگەنامەی ژمارە ١٢دا هاتوە: یەکێ لە دانیشتنەکان لە بارەگای سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا بەسترا لە داوینخ ستریت، لە ١٧ی شوباتدا. لە لایەنی بەریتانیادا سەرۆك وەزیران لۆرد جۆرج و وەزیری دەرەوە لۆرد کیرزن و هی تر ئامادە بوون. لـە لایـەنی فەڕەنسـاوە بـەڕێز کـامبو و بیرتیلو و هی تر ئامادە بون. هەروەها نوێنەرانی ئیتاڵیـا و یابـانیش بەشـداریان تێـدا کـرد. گفتوگۆ هاتە سەر مەسەلەی موسل، ئەویش کێشـەیەکی ورد و سـەخت بـوو، بەڵگەنامەکـە دەڵێ، لەبەر ئەوەی موسل لەژێر دەسەڵاتی بەریتانیا یان فەڕەنسادا نـەبوو. هـەروەها بابـەتی وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە پشتی بەسـتبوو بـە دیـاریکردنی ئـەو سـنورانەی کـە دەکەونـە باکورەوە، بەڵام دەربارەی بابەتی کوردستان، ئەویش دوان لە بارەیەوە ئایا هەر بە هـەرێمێکی عوسمانی ئەمێنێتەوە، بەڕێز بیر تیلو کە لەوەفدی فەڕەنسادا بوو ناڕەزایەتی خۆی دەربـڕی بـۆ دابەش کردنی هەر جۆرە دەسەڵاتداریەك لەوێدا،[١١] ئەم بیروڕایە دواییەی بیرتیلۆ هەروەکو لـە بەڵگەنامەدا هاتوە لەبارەی کوردستانەوە بـە شـێوەیەکی تـەواو نـاگونجێ لەگـەڵ بیروڕاکـەی پێشووی لە یاداشتەکەیدا (لە بەشی حەوتەمی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا) چونکە بیرتیلۆ لە یاداشتە باسکراوەکەیدا داوای کرد بۆ چاوەدێریکردنی کوردستـان لـە لایـەن فەڕەنسـا و بـەریتانیاوە.

هەروەکو لۆردکیرزن خۆی ئەم ڕاستیە ڕوون دەکاتەوە. لە هەمان بەڵگەنامەدا واتە ژمارە١٢ بەم شێوەیە هاتووە: لە دواجار دەربارەی چارەسەرکردنی مەسەلەی کوردستان، مەسەلەیەکی سەخت سەری هەڵدا و هاتە کایەوە، لۆرد کیرزن لەو باوەڕدا بو کە فەڕانسا لە دوا ڕۆژدا ئینتداب لەسەر هەرێمی کلیکیا قبوڵ دەکات (هەرێمێکە دەکەوێتە خوارەوی تورکیا کە هاوشوێنە لەگەڵ سنورەکانی باکوری سوریا و دەریای ناوەڕاست)، بەڵام فەڕەنسا بە شێوەیەکی زانایانە ئەمەی ڕەت کردەوە. ئەمەش بە گوێرەی بیروڕای کیرزن لە قبوڵ کردنی ئینتداب لەم هەرێمەدا، بەڵام ئەنجامی ئەمەش ئەوەیە، کە سنورەکانی تورکیا بوە هاوشوێنی سنورەکانی کوردستان (واتە لەو کاتەی کە دەوڵەتێکی کوردی لە تورکیەدا دادەمەزرێ هیچ هەرێمێك نییە کە لە تورکیای جیا بکاتەوە). پرسیاری سەرنج ڕاکێش ئەوە بوو و کوردستان هەر بە بەشێك لە ئیمپراتۆریەتی تورکی دەمێنێتەوە یان سەربەخۆ دەبێ وەکو ئازەبێجان.⁽١٢⁾ لێرەدا پێویستە لەسەرمان تێبینی ئەوە بکەین کە ئەم بەڵگەنامانەی پەیوەندیدارن بە کۆنگرەی لەندەنەوە پشتی بەستوە بەو تێبینیانەی کە سکرتێری وەفدی ئینگلیزی نووسیویەتی لە کاتی درێژە پێدانی باسەکانی لە کۆنگرەکەدا. جا جێی سەرسوڕمان نییە کە هەندێ لەم تێبینیانە و واتایەنە ورد و ڕوون نەبن یان ئاشکرا نەبن. بۆ نمونە لەوانەیە مەبەست لە گوتنی (وەکو ئازەربێجان) دامەزراندنی کۆماری ئازەربێجانی بێ لەو کاتەدا. واتە پێش دامەزراندنی کۆمارەکانی شورەوی کە دەکەونە ئەو دیوی قەفقاسەوە پاش ئەو بە ماوەیەك لە کۆتایی هاتندا بیرتیلو (لە لایەنی فەڕەنساوە) ئەوەی دەربڕی کە لەسەر ئەوڕایەیە چارەسەرکردنی مەسەلەی کوردستانی بە بابەتێکی کراوە ئەمێنێتەوە، هەروەها گوتی ئەو لەو باوەڕەدایە کە لۆرد کیرزن ئەویش شتێ پیشان دەدات دەربارەی ئەم بابەتە.⁽١٣⁾ لە لایەکی دیکەوە ئەم زنجیرە بەڵگەنامەی بەریتانیا و ئەم ناو و نیشانەی خوارەوە دەبینن: پوختەکردنی گفتوگۆکانی دەربارەی پەیمانی ئاشتی لەگەڵ تورکیادا. لێرەدا ئیشارەت دانێك هەیە بۆ کۆتایی هاتنی دانیشتنی ڕابردوو هەروەها قسە کردنێکی چاوەڕوان کراو لە لایەن وەزیری دەرەوەی بەریتانیا لۆرد کیرزن کە ئیشارەتی بۆ کردبو ئەندامی وەفدی فەڕەنساوی بیرتیلو دەربارەی دوارۆژی کوردستان. لەمەش زیاتر بەڕێز بیرتیلو ئەوڕایەی ڕوونکردەوە کە ئەو ئەنجومەنەی هاوپەیمانەکان لە لەندەندا بەستراوە بە شێوەیەکی کاتی بڕیاری دا بە دانانی کوردستان لەژێر دەسەڵاتی تورکیادا. ئەو لەو باوەڕەدا بوو ئەمە هەمان بیروڕای بەریتانیای گەورەشە، بەڵام بەرپەرچ دانەوەی بەریتانیا بۆ بیرتیلۆ لە بەڵگەنامەی ژمارە ١٨ی دا دیار دەکەوێ لێرەدا قسە وا دێت کە لۆرد کیرزن قسەکەی نێردراوی فەڕەنساییەکانی ڕاست کردەوە و

پیشانیدا کە بەڕێز بیر تیلۆ پێشنیاری کرد لەسەر حکومەتی بەریتانی بە شێوەیەکی نارەسمیانە کە دەبێ چاوەدێری کردنی فەرەنسا و بەریتانیا لەسەر کوردستان ئاشکرا بکرێ، بەڵام ئەم پێشنیارە قبوڵ نەکرا یان باوەڕی پێ نەهێنرا لە لایەن حکومەتی بەریتانیاوە. هۆیەکەشی ئەمە بوو کە بەریتانیای گەورە حەزی نەدەکرد دەست بخاتە ناو کاروباری کوردستانەوە لەژێر ڕۆشنایی ئەمەوە فەرەنسا و بەریتانیا هاتنە سەر ئەم بڕیارەی کە دەبێ کوردستان سەربەخۆ بێت یان بە شێوەی دەوڵەتێك یان وەکو یەکێتییەکی فیدراڵی لە چەند دەوڵەتێکی خاوەن مافی ئۆتۆنۆمی هەروەها حکومەتی هیندی بەریتانیا گرنگییەکی زۆری دابوو بە چارەسەرکردنی مەسەلەی کوردستان. لەبەر ئەوەی هێزەکانی هیندی بەکار ئەهێنران بۆ پاراستنی یاسا لە هەرێمە کوردنشینەکانەوە. لەبەر ئەمانە هەمووی هەروەکو لەم بەڵگەنامەیەدا هاتووە. واتە ژمارەکراو بە ١٨. لورد کیرزن دوای ڕاوێژکردنی لەگەڵ وەزارەتی هیند ئارەزووی ئەوەی هەیە کە ماوەی پێ بدرێت چەند پێشنیارێکی دیاریکراو دابنێت لە پێش ئەنجومەنی هاوپەیمانان. ئەو لەو کاتەدا ناتوانێ چ پێشنیارێکی کاتی یان قسەیەکی لابەلا قبوڵ بکات کە کوردستان بمێنێتەوە لەژێر دەسەڵاتی تورکیادا. ئەو بیروڕا و تێگەیشتنی خۆی وا دەربڕی کە ئەم جۆرە قسانە لە دوا ڕۆژدا دەبنە کارێکی زۆر ناپەسەند. بەڕێز بیرتیلۆش پشتگیری بیروڕاکانی لۆرد کیرزنی کرد، بەڵام بە مەرجێ بەروون و ئاشکرایی بمێنێتەوە و تێبگەیشترێ کە چارەسەرکردنی مەسەلەی کوردستان بەشێکی تەواوکەر بێ بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی تورکیا، هەمووی لەسەر ڕۆشنایی ئەمەوە وا بڕیاردرا:

پێویستە لەسەر لورد کیرزن پلانێك دەربارەی کوردستان پێشکەش بە کۆنگرەی ئەنجومەنی ئێستای هاوپەیمانان بکات (کە بەستراوە لە لەندەن). ئەویش کە پاشان لێی دەکۆڵدرێتەوە بە بەستنەوەی لەگەڵ پەیمانی ئاشتی لەگەڵ تورکیادا.(١٤) لەوێدا پەراوێزێك هەیە دەستنیشانی ئەوە دەکات کە (بوغوس نوبار) و (ئەهارونیان) هەردوکیان نوێنەرایەتی ئەرمەن بوون لە کۆنگرەی ئاشتیدا. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی مەسەلەکە بۆ خوێنەر، لەسەرمانە پێشەکی دەستنیشانی ئەوە بکەین کە ئەو کۆنگرەیەی (لەندەن)ی ئەنجومەنی هاوپەیمانان کە بەستراوە لەشوباتی ١٩٢٠، هەروەها ئەو گفتوگۆیە گرنگانەی کە ئەنجامدرا لە دانیشتنەکانیدا، ئەمانە هەمووی چەند هەنگاوێکی سەرەتایی گرنگ بوون، پێش چەند هەنگاوێکی دیکەی دوای چەند هەنگاوێکی دیکەش. هەروەکو دەبینین بە مەبەستی گەیشتن بە مۆرکردنی پەیمانی ئاشتی لەگەڵ تورکیادا. ئەو پەیمانەی کە لە دواجاردا هەر مۆرکرا کە ناسراوە بە پەیمانی سیڤەر لە ئابی ١٩٢٠دا.

پەراوێزەکانی بەشی هەشتەم:

1- Documents on British Foreign Policy 1919-1939; Vol. IV, No. (825), p. 1214.

(٢) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ژمارە (٨٤٥)

(٣) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ژمارە (١٢٢٥-٦)

(٤) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ژمارە (١٢٢٩-٦)

(٥) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ژمارە (٨٤٩)

(٦) هەمان سەرچاوەی پێشوو، ژمارە (٨٥٢) (١٢٤١ – ١٢٤٠)

(٧) بزووتنەوەی سمکۆ یان سمایل خان سەرکی کوردەکانی شکاك لە ئێران. گۆڤاری (شمس کردستان)، ژ ٥٧ – ٥٨، ١٩٨٠ بغداد.

(٨) بۆ ڕەتکردنەوەی هەندێ بیروبۆچوونی هەڵە سەبارەت بە بزووتنەوەی نیشتمانی کوردەکان ل ئێران ٢ د.ع. شمزینی دەڵێ: (بیروبۆچوونەکانی ئێران درۆ بوون بۆ ئەوەی وا نیشان بدەن کوردەکان بە پاڵپشتی ئینگلیز شۆڕشەکانیان ئەنجام دەدەن) ڕۆژنامەی (خبات) بەغدا ژ (٢٩٢) ١٩ئاب ١٩٦٠.

(9) Documenta on British Foreign Policy, 1919-1939, No (854), Vol. IV pp. 1247-8

Ibid, No. (878), pp. 1274 Documents on Beitish Foreign

Policy, 1919- 1939, No. (12), Vol. IVV First Series.

p. 103, 1920, London, 1958

Ibid, No. (12), p. 106, Vol. VII

Ibid, No. (12), Vol. VII, p. 108

Ibid, No. (18), Vol. VII, pp.159-60

بەشی نۆیەم

کۆنگرەی ئەنجوومەنی هاوپەیمانە گەورەکان بەردەوام بوو لە دانیشتنەکانیدا لە ـ لەندەن ـ بۆ گفتوگۆ کردن لەمەڕ ئەو مەسەلانەی کە خراونەتە ڕوو. هەروەکو گوتمان دانیشتنەکەی ڕابردوو و کۆتایی هات بە بڕیاری داواکردن لە وەزیری دەرەوەی بەریتانی ـ کیرزن ـ کە پلانێکی تەواو پێشکەش بکات لەبارەی چارەسەرکردنی کێشەی کورد. بەڵگەنامەی ژمارە ٢٠دریژەی دانیشتنی کۆنگرەی ئەنجومەنی هاوپەیمانانی تێدا هاتووە، کە بەستراوە لە ـ لەندەن ـ لە داوتینغ ستریت لە رۆژی ٢١ی شوباتی ١٩٢٠. لە دانیشتنەکە سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا ـ لوید جۆرج ـ ئامادە بوو، هەوەرها وەفدی بەریتانی لە لایەن فەڕەنساوە ـ کامبو و بیر تیلو ـ و هی تر ئامادەبون. گفتوگۆ کرا دەربارەی پەیمانی ئاشتی لەگەڵ تورکیادا. ئەمەی خوارەوەش لەم بەڵگەنامەیەدا هاتووە:ـ

ئەوەی دەربارەی کوردستان بێ، وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا خۆی خەریك کردبوو بە دارشتنی چەند پێشنیارێکی دیاریکراو کە وەزیر بە هیوای ئەوەبوو کە بەزووترین کات ماوەی پێ بدرێت پێشکەشی بکات بۆ کۆنگرەی ئەنجومەنی هاوپەیمانەکان بۆ گفتوگۆ کردن لەسەری.[1] پاشان بەم شێوەیە ڕێککەوتن:ـ

دۆخی کوردستان و سنوورەکەی ، پێویستە چاوەڕێی بڕیارێك بن کە دەربارەیانەوە دەدرێت. هەروەها پێویستە لەسەر لورد کیرزن چەند پێشنیارێ پێشکەش بکات.[2] هەروەها بەڵگەنامەی ژمارە ٢٩ دریژەی دانیشتنی کۆنگرەی ئەنجومەنی هاوپەیمانەکانی گرتۆتە خۆ کە بەستراوە لە ٢٦ی شوباتی ١٩٢٠ لە لەندەن. ئەم ڕێکەوتنانەی ئاماژە پێکرابوو، پەیمانی ئاشتی لەگەڵ تورکیا، لە هەندێ بەشی گفتوگۆکاندا لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە دەبێ فەڕەنسا و ئیتالیا هەوڵی ئەوە نەدەن کە چەند ئیمتیازێ بەدەست بهێنن دژی بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا لە کوردستاندا هەتا ڕۆژهەڵاتی زێی دیجلە. هەروەها ئەم خاڵەش تێدا هاتبوو: کوردستان.. لە لایەنی فەڕەنساوە ـ مسیو کامبوـ قسەی کرد، دەربارەی ناوەڕۆکی مەسەلەکەوە پرسیاری کرد، ئەویش مەسەلەی سەربەخۆیی کوردستانە یان شتێکی ترە. هەروەها ئەگەر ئەم مەسەلەیە چارەسەرییەکی بۆ دۆزرایەوە و هەر لەو کۆنگرەیەدا، یان نا... لورد کیرزن وەڵامی دایەوە کە مەسەلەی کوردستان چارەسەری بۆ نەدۆزراوەتەوە لە دانیشتنەکانی ئەنجومەنی هاوپەیمانان، بەڵکو کۆنگرە بڕیاریدا کە پێویستە لەسەری ـ واتە

کیرزن ـ هەروەها ـ مسیوبیرتیلوـ هەردوکیان پێکەوە لەسەر ئەم بابەتە گفتوگۆ بکەن. کیرزن لە درێژەی قسەکانیدا دەڵێ:ـ سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا ـ لوید جۆرج لە ڕۆژی ڕابردودا چەند خاڵێکی ڕوونکەرەوەی خستیە بەردەم ئەنجومەنی هاوپەیمانان بۆ ئەو وتەیەی کە ئەو وای داناوە بیخاتە بەردەم کۆنگرەی گشتی بەریتانی لە کاتی پاش عەسری ئەمڕۆدا دەربارەی تەواوی مەسەلەکانی تورکی. بەڕێز ـ لوید جۆرج ـ گوتی ئەو دەیەوێ بڵێت مەبدەئی سەرەکی لەو مەبدەئانەی کە ئەنجومەنی هاوپەیمانان پێوەی پابەندن جیاکردنەوەی ئەم وڵاتانەیە لە لاشەی ئیمپراتۆرییەتی تورکی کە دانیشتوانیان گەلانێکن کە تورك نین، وەکو عەرەب و ئەرمەن و سریان و کورد، ئەوەی ناوی کەوتۆتە دواوە واتە کوردەکان بە هەمو دڵنیا بونێکەوە ئەوانە تورك نین. پاشان ئەو گفتوگۆیە خۆش و کاریگەرە تۆمار دەکات کە لە نێوان ـ مسیو تیلۆـ و ـ لۆرد کیرزن ـ ڕویدا، دەربارەی سنوری بەرژەوەندی وڵاتەکانیان لە هەرێمی کوردنشیندا. بیرتیلۆ گوتی:ـ لەوێدا سامانێکی کانزایی هەیە لە بەشەکەی بەریتانیا لە هەرێمی کوردەکاندا. لۆرد کیرزن وەڵامی دایەوە:ـ کە بەریتانیا هیچ سودێك لە کوردستان وەرناگرێت، بەڵام بیرتیلۆ وای لێك دەدایەوە کەوا کوردستان گرنگییەکی تایبەتی دیاریکراوی هەیە، ئەویش بەهۆی هاوسنور بونی لەگەڵ ئەرمینیا و بە هەمان شێوە لەگەڵ سریان و کلدانەوە.(٣)
مەسەلەی کورد چەند گرنگییەکی زۆر و زیاتری پێدرا لە لایەن وڵاتە هاوپەیمانە گەورەکانەوە لە کۆنگرەکانی تردا کە بەستران پاش ئەو کاتی. لەوانە کۆنگرەی سان ریمۆی بەناوبانگ ، کە وڵاتە هاوپەیمانەکان بەستیان لە نیسانی ساڵی ١٩٢٠دا. هەروەکو ڕون دەبێتەوە، کۆنگرەی سان ریمو بوو کە زۆربەی بەندەکانی پەیمانی ـ سیڤەرـ ی داڕشت کە بەسترا لە ئابی هەمان ساڵدا. بە تایبەتی ئەو بەندە ناسراوانەی کە پەیوەندیدارن بە مەسەلەی کوردەوە، بەڵام پێش ئەوەی دەست بکەین بە باسکردنی چۆنیەتی ئاڵوگۆڕکردنی مەسەلەی کورد لە سان ریمو و هی تر، پێویستە لەسەرمان باسی کۆنگرەیەکی گرنگی تر بکەین کە پێش ئەوکاتی ئەویش لە لەندەندا بەسترا. ئەم کۆنگرەیەش وا دادەمەزرێ کە ڕێ خۆشکەرێکە بۆ کۆنگرەکانی دواتر دەربارەی مەسەلەی کورد بە گوێرەی بیروڕا و بۆچوونی بەریتانیا. لە لەندەن لە زۆر بۆتەوە ناوی ئەم کۆنگرەیە هاتوە کە لۆرد کیرزن بەستای لەگەڵ گەورە لێپرسراوانی بەریتانی کە پەیوەندییان هەیە بە مەسەلەکانی ڕۆژهەڵات و مەسەلەی کوردەوە. هەروەها ناوی هاتووە لە نوسراوی فەرمانداری شارستانی لە بەغدا و ئەرنۆلدولسن (وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە ١٩١٧ـ ١٩١٨) هەروەها لە چەندین بواری تردا. هەروەها بەڵگەنامەکانی بەریتانی بەشی

تۆمارگە گشتییەکانی ئەو بەڵگەنامەیەی تێدابوو کە دیارکراوە بە (وەزارەتی دەرەوە بە ژمارە ٣٧١ـ ٤١٤٩). بـەمجۆرەش ناونیشـانی کـراوە (کـۆنگرەی فەرمانگـە میرییـەکان دەربـارەی مەسەلەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست)، چەند تێبینیەك لە کـۆنگرەی بەسـتراوەوە لـە وەزارەتـی دەرەوەدا لە ڕۆژی پێنج شەمە ١٧ی نیسـانی ١٩١٩. ئامـادەبووان: ئـیرل کـیرزن کیرلسـتون سەرۆك، کۆلۆنێل ولسن فەرماندای شارستانی بەغداد (ولسن لە بەغداوە سەفەری کرد تەنها بۆ ئەوەی ئامادەی ئەم کۆنگرەیە بێت وەکو لێپرسراوێکی یەکەم لە فەرمانگەدا).

بەڕێز تۆماس هوڵدرنیس ـ وەزارەتی هیند.

بەڕێز ج ـ شکبرە ـ وەزارەتی هیند.

جەنەڕاڵ بارسولومیو ـ وەزارەتی جەنگ.

بەڕێز ج. کیدستون ـ وەزارەتی دەرەوە.

بەڕێز ئەی. جونزـ سکرتێر.

میجەر هـ. یونغ.(٤)

لەم بەڵگەنامە گرنگەدا لـەژێر ناونیشـانی (دواڕۆژی بـەڕێوەبردن لـە ولاتـانی نێـوان دوو ڕووبارەکە) ئەمەی خوارەوە هاتووە:

١. نامەیەك لەبەر دەست کۆنگرەدا هەیە کە لە لایـەن کۆلۆنێـل (ئەرنۆڵـد ولسـن)ەوە نێردراوە بۆ وەزارەتی هیند لە مانگی نیسانی ١٩١٩دا. بێجگە لە چەند پاشکۆیەك دەربارەی دواڕۆژی دەستور لە ولاتانی نێوان دوو ڕووبارەکەدا، سەرۆك (واتە کیرزن) گوتی: باری تـەواوی ولاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە گـۆڕانێکی بەسـەردا هـات بـە هـۆی کـارتێکردنی بەیاننامـەی هاوبەشی ئەنگلۆـ فەڕەنسای دەرچوو لە ٨ی تشرینی دووهەمی ١٩١٨دا. لـە ئـەنجامی ئـەم ڕوونکردنەوەیەدا لێژنـەی ڕۆژهـەلات داوای کـرد (لێژنەیـەکی بەریتانیایـە کـە تایبەتـە بـە کاروباری ڕۆژهەلات). لە وەزارەتی هیندی لە لەندەن کە تەلەگرافێك بکـات بـۆ فەرمانـداری شارستانی لە بەغداد، داوای لێ بکـات بـۆ پیشـاندانی بـیروڕای خـۆی بـۆ باشـترین شـێوەی حکومەتێکی داهاتووی ولاتانی نێـوان دوو ڕووبارەکـە. ئـەو چـەند ڕێنماییـەی پێـدرابوو بـۆ پێشکەش کردنی چەند پێشنیارێك کە پشـت دەبەسـتێت بـە بۆچـوونی مـافی دیـاری کردنـی چارەنووس، بەلام بەمەرجێك ئەم بۆچوونە دەرنەچێت لە سنوری ئەوەی کـە بـەڕێوەبردنی ئـەم ولاتانە تاکو ئێستاش پێویستی بە چاوەدێرییەك و دەسـەلاتێکی فراوانـی بەریتانیاییەکانـەوە هەیە. لەنێوان مانگەکانی یەکەمی ئـەم سـاڵەدا ١٩١٩، فەرمانـداری شارسـتانی لـە چـەند

نامەیەکدا هیوا و ئاواتی هەموو بەش و لایەنەکانی دانیشتوانی ڕونکردبووەوە. لە ١٤ی شوباتدا وەزارەتی هیند تەلەگرافێکی نارد داوای لە فەرمانڕەوای شارستانی کردبوو کە پلانێکی ورد پێشکەش بکات لە دوارۆژی بەڕێوەبردن لەوێدا. پێویستییەکی زۆر بە دەستوور هەبوو کە دەبێ نەرم و گونجاو بێ، ئەمەش خۆی لەخۆیدا وەڵامی ئەم تەلەگرافەیە کە پێویستە ئێستا لێی بکۆڵدرێتەوە لە لایەنی ئەم کۆنگرەیەوە. ئەنجومەنە شارەوانی و ناوخۆییەکان دامەزران. تاکو ئێستا قسە هەر هی وەزیری دەرەوە سەرۆکی کۆنگرە ئیرل کیرزن ـ ە، کۆلۆنێل (وڵسن) داوای لە ئەفسەرە سیاسییەکانی کرد کە سەرۆکایەتی بۆدەکەن بۆ پێشکەش کردنی بۆچوونی خۆیان لە پێشنیارە سەرەتاییەکان لە پێناوی فراوانکردنی ئەم ڕژێمە. لەم پێشنیارانەدا ئەو وای داوا کرد، واتە فەرمانڕەوای شارستانی ـ وڵسن، کە بەڕێز بیرس کۆکس بگەڕێتەوە بۆ وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە بۆ گرتنە ئەستۆی پلەی نێردراوی پایەدار کە پێشنیار کراوە دابنرێ. وڵسن پێشنیاری دروستکردنی چوار پارێزگای کرد، یان پێنج پارێزگا ئەگەر پێویستیش کرد کوردستانیش بخرێتە سەر ئەم وڵاتە. کە وای لێدێت هەر پارێزگایەك ئەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی نێردراوێکەوە، زۆربەی ئەفسەرەکانی ڕازیبوون بە پێشنیارەکانی، بەڵام کۆلۆنێل هاول داوای دابەش کردنی عێراقی کرد بۆ پێنج پارێزگا بێجگە لە موسڵ. ئێستا پێویستە لەسەر کۆلۆنێل وڵسن کە دواپلانەکەی پێشکەش بکات بۆ ئەوەی کۆنگرە سەبارەت بەوە بڕیارێ بدات. کۆلۆنێل وڵسن : ئەو ڕونیکردەوە کە دوا پێشنیارەکانی لەو نامەیە دایە کە ناردویەتی بۆ وەزارەتی هیندی لە ٦ی نیسان. گوتی ئەو ڕازییە بە پێشنیاری هاول دەربارەی موسڵ و کوردستانیش. وڵسن داوای چەند ڕێنماییەکی کرد لە لایەن کۆنگرەوە پێی بدرێت. وەڵامی ئەو پرسیارەی کە لە سەرۆك کرابوو، وڵسن گوتی:ــ دابەشکردنی بەڕێوەبەرایەتی پێویست لە کۆتایی دا پشت دەبەستێت بە بڕیارەکانی کۆنگرەی ئاشتی. سێ بارودۆخ هەیە بۆ سنورکێشان. یەکەمیان ئەو سنوورەی ئێستای ویلایەتی موسڵی کۆنە. دووهەمیان ئەو سنورە پێشنیارکراوانەنە لە لایەن وەفدی ئاشتی بەریتانیا کە درێژ دەبێتەوە لەنێوان گۆمی وان و ڕووباری دیجلە سێیەمیان ئەو سنوورانەیە کە ئەمریکاییەکان دەیکێشن لە کاتێکا کە ڕازی دەبن بە ئینتداب لەسەر ئەرمینیا کە دورودرێژ دەبێتەوە بەرەو باکوور. دانیشتوانی ویلایەتی موسڵی کۆن کە پێشنیاریان نەکردوە بۆ هیچ جۆرە گۆڕانکارییەکی بەڕێوەبردن لە کاتی ئێستادا بۆ ئەم وڵاتانەی کە دەکەونە ئەم دیویان (واتە وڵاتانی کورد لە دەرەوەی ویلایەتی موسڵ) بەشێوەیەکی سروشتی ئەم خەڵکە دەبن بە سێ بەشەوە: یەکەم ـ هەرێمێك کە تەواوی

دانیشتوانی کوردن بەدرێژایی سنوری ئێران ژمارەی دانیشتوانی دەگاتە ۱۵۰,۰۰۰ کەس. ئەم کوردانە تۆزێ جیاوازییان هەیە لەگەڵ کوردەکانی ئێراندا کە لەمدیو سنوور ژیان دەبەنە سەر.
دووهەمیان:ـ هەرێمێك کە کفری و کەرکووك و ئاڵتون کوپری و هەولێر دەگرێتەوە ژمارەی دانیشتووانی لە نێوان ۲۵۰,۰۰۰ تا ۳۰۰,۰۰۰ کەس دەبێ. زۆربەی دانیشتووان لێرەدا کوردن، نیشتەجێن و پەیوەندییان لاوازە لەگەڵ دراوسێکاندا. تەنها زمانەکەیان نەبێ.
سێیەمیان :ـ ئەوەی لە ویلایەتی موسڵ دەمێنێتەوە کە دانیشتوانی لە ۱۰۰,۰۰۰ کەس تێناپەڕێ. هەموویان عەرەبن و زۆربەیان نیشتەجێن. ناو شاری موسڵ خۆی سێ یەکی دانیشتوانی عەرەبن و سێ یەکەکەی تریش پێك هاتوە لە کورد و مەسیحی و نەتەوەکانی دیکە. هەروەها چەند خێزانێکی کوردی کۆچەری تێدایە. بەڕای وڵسن دوو ڕێگای جێگرەوە هەیە بۆ بەڕێوەبردنی ئەم هەرێمە. ڕێگای یەکەم دامەزراندنی کوردستانێکی خاوەن ئۆتۆنۆمی کە موسڵ پایتەختی بێت. ئەم چارەسەرییەش ئارەزوەکانی کوردەکان بەدی دەهێنێت. لەوانەیە ئەوە ببێتە هۆی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کاریگەر و نیمچە سەربەخۆ کە کوردەکان زۆربەی دانیشتووانی پێك دەهێنن، بەڵام دانیشتووەکانی تر ئەوا داوای دامەزراندنی ویلایەتی موسڵی سەربەخۆ دەکەن. ڕێگەی دووهەمیان ئەوەیە دامەزراندنی ویلایەتی موسڵ وەك بەشێك لە وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە و نێوانێك دروست بکرێت بەچەند دەوڵەتێکی کوردی خاوەن ئۆتۆنۆمی لە چوار دەوری ئەوەوە. لەوانەیە ئەم دەوڵەتە کوردییانەش سلێمانی و ڕەواندوز و عەمادیە و جەزیرەی ئیبن عومەر بێت. ئەم وردە دەوڵەتانەش لەلایەن سەرۆکی ناوچەکان فەرمانڕەوایی دەکرێت لەگەڵ ڕاوێژکارە سیاسییە بەریتانییەکان ڕاستەوخۆ دەکەونە ژێر دەسەڵاتی بەغداوە. ئەو خودموختارییەی کە دەدرێت ئەو وردە دەوڵەتانەی دەکەونە ناو چیاکانەوە فراوانتر و گەورەترین لەهی حکومەتەکانی دەشتەکانەوە، ئەگەر ئەم چارەسەرییە جێی ڕەزامەندی بوو ئەوا پارێزگای موسڵ لە هەولێر و ئاکری و زاخۆ پێکدێت. سەرۆك: ئەو پرسیاری کرد لە چوارچێوەی ئەم چارەسەرییەی دووهەمدا چۆن دەتوانرێ شوێنی هەریەك لە دیاربەکر و ئورفا و جرایلس بێنینە بەرچاو لەو کاتەدا ئەگەر بڕیاردرا ئەم هەرێمانە بکەونە بەر ئیدارەی وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە. کۆلۆنێل وڵسن گوتی:ـ کە ئەو ئاواتی بەردەوامی ئەوەیە ئەمجۆرە بڕیارە نەدرێت. هەروەها هەرجۆرە بەستنەوەیەك لەنێوان دیاربەکر و ئورفا و سلێمانیدا بە بیروڕای ئەو شتێکی نارێك و نەگونجاوە. ئەو دەستنیشانی ئەوەی کرد کە بەڕێوەبەرایەتی هەرێمی دیاربەکر دەبێتە هۆی زیادبوونێکی گەورە لە ئەرکەکانی سەربازیدا.

ئەگەر وای پێویست کرد کە دەبێ دەسەڵاتدارانی بەریتانیا هەڵسن بە بەڕێوەبردنی دیاربەکر و ئورفا ، ولّسن ئەمەی وادانا لەم بارەیەدا دەبێ پارێزگایەکی جیاکراو دابمەزرێت مەرکەزەکەی شاری دیاربەکر بێت. ئەو گەیشتە ئەو ڕایەی لەوانەیە کوردەکانی موسڵ ڕازی نەبن لەو دەسەڵاتەی کە لە دیاربەکرەوە سەرهەڵدەدا، بەڵام ئەو وا تێدەگا کە ئەم شتە نرخێکی وای نییە کە کاربکاتە سەر تێکچوونی هاوسەنگ لە بەستەنەوەی ئەم هەرێمانەدا بە وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکەوە.

مستەر کیرستۆن: ئەو دەستنیشانی بۆ ئەوە کرد وا دەردەکەوێ کە ژمارەیەکی زۆر دەیانەوێ بەرپرسیارییەتی فەرمانڕەوایی هەرێمی دیاربەکر و جەزیرەی ئیبن عومەر وەربگرن. لە نێوان ئەوانەدا چەند ناوێکی هێنا، جەنەراڵ شەریف پاشا و سەید عبدولقادر شەمدینانی و خێزانی بەدرخانییەکان. کۆلۆنێل ولّسن لەمەڕ ئەم ڕایە بوو کەوا نابێ تا ڕادەیەکی زۆر پشت بەمانە ببەسترێ. ئەوانە پەیوەندییان پچڕاوە لەگەڵ بارودۆخی ناوچە و هەرێمەوە، هەروەها وادیار ناکەوێ کەوا خەڵك پێیان ڕازی بن، بەڵام ئەو واتە ولّسن خۆی ئەمە بە باش دەزانێ گەڕانەوەی دەسەڵاتی تورکی بۆ دیاربەکر. بۆ پرسیاری سەرۆك، ولّسن وەڵامی دایەوە ئەو دڵنیایە چارەسەری دووهەمی پێ باشترە لە نێوان هەر دوو چارەسەرییەکەدا (یانی دامەزراندنی ویلایەتی موسڵ و چەند دەوڵەتێکی کوردی لە چوار دەورییەوە لە ژێر فەرمانڕەوایی سەرۆکە کوردەکان و بە چاودێری ڕاوێژکارە بەریتانییەکان). سێر هولّد رینس دەستنیشانی ئەوەی کرد کەوا چەند هاوتایەکی ئەم ڕێکخستنانە هەیە لەم دەوڵەتۆکانەی کە پێی دەڵێن ـ شان ـ لە بورمبا. کۆلۆنێل ولّسن بەم بیروڕایە ڕەزامەندی خۆی پیشاندا، هەروەها باسی ئەوەشی کرد کەوا مێجەر نوئیل ئەویش چارەسەری دووهەمی پێ باشترە. ئەو لەمەدا خوێن گەرمە، هەروەها وەکو خوێن گەرمەکانیش وردبین نییە، لە هەمان کاتدا ئەو شارەزاییەکی گەورەی هەیە لەسەر کوردەکان و زۆریش سەرکەوتو بوو لە بەڕێوەبردنی شاری سلێمانی.(٥) ولّسن وای لێکدەداتەوە کەوا هیچ کۆسپێکی گەورە نییە لە ڕێگەی کۆکردنەوە و ڕێکخستنی سەرۆکەکانی ناوچەکەوە ئەگەر چەند ئەفسەرێکی لێهاتو هەبن. تەنیا خاڵێك هەیە لە بەرژەوەندی پێکهێنانی کوردستانێکی یەکگرتو ڕاستەوخۆ لە ژێر ئیدارەی بەریتانیا، ئەویش ئەوەیە کە هەرێمی کوردنشین هاوبەشی بکات لەدانەوەی قەرزە گشتییەکانی عوسمانییەکان. ئەویش لە ڕێگەی داهاتی توتنەوە. ئەو دەترسێت لەوەی ئەوەش نەکرێت لە ڕێگەی سەرۆکەکانی کوردستانی خاوەن ئۆتۆنۆمی چەند تەنگ و چەڵمەیەك دروست بکەن لە ڕێگەی

کۆکردنەوەی باجەکان. سیر هولدریش باسی مەسەلەی خۆی کرد لـە هینـد بەرامبـەر بەمـە. کۆلۆنێلْ ولْسن گوتی:ـ شتێکی ئاسانە بـە قاچـاغی تـوتن بـردن بـۆ ئێـران، پاشـان دوبـارە هێنانەوەی بۆ ولاَتانی نێوان دوو ڕووبارەکە. سیرهولْدر نیس وا دەڵێ:ـ بەرامبـەر بـە سـوودی ئامۆژگاری و پاڵپشت کردنی بەریتانیا پێویستە لەسەر سەرۆکە کوردەکان باج بـدەن. سـەرۆك لەو باوەڕەدایە دوا پێشنیار پێویستە جێبەجێ بکرێت، بەرامبەر بە خودموختاری ـ **حكم الذاتي** ـ لەبارەی توتنەوە، پێویستە لەسەر کوردەکان ڕێژەیەکی دیاریکراو یان پارەیەکی تەرخان کراو بدەن. مستەر شکبرە پرسیاری لە ناوەڕۆکی یاداشتەکەی میجەر نوئێـلْ کـرد. سـەرۆك باسـی دۆخی سیاسی کرد لە تورکیـادا، ئـەو گەیشـتە ئـەوەی لەوانەیـە گـەلی ولاَتـانی نێـوان دوو ڕووبارەکە ڕازی نەبن بە دابەشکردنی ئیمپراتۆرییەتی تورکی. مستەر کبرستون پرسیاری کرد: چ گرنگییەك هەیە لە جولاَنەوەی یەکگرتنەوەی کوردستان؟ کۆلۆنێلْ ولْسن ئەوەی ڕوونکردەوە کە بۆ یەکەم جار مێجەر نوئیلْ گەیشتە کوردستان، هاواری کوردسـتانی خـاوەن ئۆتۆنـۆمیی بلاَوکردەوە، وەفدێکی کوردەکانی ئێران ئەوەیان دەربڕی کە ئەم کوردانە ئارەزوی ئەوەیان هەیە بچنە ژێر ئالاَی ئەم جولاَنەوەیە کە هەر لەو جولاَنەوەیە دەچێت کە دەوڵـەتی ئازەربێجـان لـێ پەیدابوو. ولْسن خۆی سـەری لـە سـلێمانی دا و بـۆ وەفـدی نـاوبراوی بـاس کـرد بـە هـۆی پەیوەندیمانەوە بە ئێران، ناتوانین دان بنێین بەم جۆرە هەستانە، یـان هانـدانی. لـە کوردەکـانی ئێران وا دەرکەوت کەوا لە ڕوونکردنەوەکە گەیشـتن. تـەنها ژمارەیـەکی کـەم نـەبێ لـە لاوە کوردەکان کە هەست بە نائومێدی دەکەن. ئەو بیری بۆ ئەوە ناچێ کە ئەم جولاَنەوەیـە دوبـارە سەرهەڵبداتەوە ئەگەر دەستکرا بەدامەزراندنی چەند وردە دەوڵەتێکی کوردی خاوەن ئۆتۆنۆمی لە ژێر چاوەدێری ڕاستەوخۆی بەغداوە. سەرۆك گوتی: وا دەردەکەوێ چەند هـەنگاوێك بـەرەو پێشخستنی دەستوور شتێکی زۆر پێویستە. هەروەها دەربارەی موسـڵ و کوردسـتان هـەموو بیروڕاکان هاتنە سەر بیروڕای ئەو بۆ پەسەند کردنی چارەسەرکردنی دووهەم لە نێوان ئـەو دوو چارەسەرییەدا کە لە لایەن ولْسنەوە پێشنیار کـراون. لـە وەلاَمـی پرسـیاری مسـتەر شـکبرە سەرۆك درێژەی پێدا: ئەو ناترسێت لە بارودۆخی ئێستاکەدا، کە فەڕەنسییەکان نارەزایی خۆیان دەربڕن بەرامبەر ئەم پێشنیارانە. ئەو وا دەبینێ کە پێویستە لەسەر کۆنگرە ماوەی کۆلۆنێـلْ ولْسـن بـدات بـۆ دامەزرانـدنی پارێزگاکـانی بـە شـێوەیەکی کـاتی بەڕێکخسـتنی چـەند ئەنجوومەنێکی ناوخۆیی لەسەر پلانی پێشـنیار کـراودا. یەکسـەر دانـانی نێـردراوی پایـەدار سەیری ئەمەیان نەکرد و باسیان لێنەکرد. کۆنگرە بڕیاریدا:

ماوەی کۆلۆنێل ولسن دەدرێت بۆ هەنگاونانی دامەزراندنی پێنج پارێزگا هەروەکو هاول پێشنیاری کرد لەگەڵ پارێزگای موسڵی عەرەب چەندە وردە دەوڵەتێکی کوردی خاوەن ئۆتۆنۆمی چواردەوری بگرن، لە ژێر فەرمانڕەوایی سەرۆکە کوردەکان و ڕاوێژکارە بەریتانیاییەکان. هەروەها بڕیاری دامەزراندنی ئەنجومەنی ناوخۆیی و شارەوانی درا. ئەو خوێنەرەی کە شارەزایی پەیدا دەکا لەبەرە و پێشەوەچوونی مەسەلەی کورد لەم باسەدا. دەبێ هەست بە گرنگییەتی ئەم کۆنگرەیە بکات هەروەها مانای گفتوگۆ و پێشنیارەکان و ئەودەستنیشان کردنانەی کە تێدا هاتوە لە لایەنە مێژووییەکەیەوە تێبگات. هەروەها هەندێ جێبەجێ کردندا کە جێی خۆی کردۆتەوە لە پێشنیار و چارەسەرکردنی داهاتوودا سەبارەت بەم مەسەلەیەوە. هەندێ لەم پێشنیارانە هەروەکو دیمان زیاتر لەوە بەرەو پێشەوە چوو. هەروەها دەبینن لەبەردەوام بوونی باسەکاندا کە ڕێخۆشکردنێکە بۆ بەستنی پەیمانی سیڤەر، کە هێندەی نەماوە ببەسترێت. ئەویش چەند بەندێکی تێدا هاتوە دەربڕینێکە لە مەسەلەی کوردەوە. شایانی ئاگاداربوونە لە تێبینیەکەی سەرۆکی کۆنگرە لەبارەی لێکدانەوەی ئەو بە نەبوونی نارەزایی فەرەنساییەکان لەسەر پێشنیارە بەردەست خراوەکان. وەکو زیاتر ڕوونکردنەوەیەکی بابەتەکانی ئەم کۆنگرەیە، خوێندنەوەی ئەم بەڵگەنامەش پێویستە بە ناونیشانی (ڕوونکردنەوەکانی تر) (دۆخی کوردستان)[٦] دەربارەی بۆچوونی هەموو جۆرە ناوەندەکانی لێپرسراو لەوانە سەرکردایەتی مارشال (ئەلبنی) لە میسر، بۆچوونی سەرکردایەتی بەریتانیا لە میسر، وەکو بۆچونی مێجەر نوئێڵ بوو سەبارەت بە کوردستانی ئۆتۆنۆمی دا، نزیکتریش بوو لە بۆچوونی نێردراوی پایەدار لە تورکیادا. هەروەها بۆ دڵنیابوونێکی بەردەوام لە بەستنەوەی مەسەلە پێش چاوخراوەکان لەم کۆنگرانەدا، دەست نیشانی ئەو تەلەگرافە دەکەین کە بۆتە پاشکۆی بەڵگەنامەی ژمارە ٥٠ لە بەرگی حەوتەمدا لە بەڵگەنامە سیاسییەکانی دەرەوەی بەریتانیا کە ئاراستەی نێردراوی پایەدار کراوە لە ئەستەمبوڵدا لە ٥ی مارتی ١٩٢٠دا تێدا هاتووە: ئەنجومەنی باڵای هاوپەیمانان بەوردی باسی ئەو سیاسەتەیان کرد کە پێویستە پەیڕەوی بکرێ لە ئەستەمبوڵدا، پێویستە هاوپەیمانەکان بەرەیەك لەگەڵ سوڵتاندا پێك بهێنن، هەروەها هەوڵدان بۆ هێنانەدی ئەرمینیایەکی سەربەخۆ و لەوانەیە دان نانێکیش هەبێ بە کوردستانی سەربەخۆدا.[٧] کۆنگرەی بەناو بانگی وڵاتە هاوپەیمانەکان لە سان ریمۆدا بەسترا لە نیسانی ١٩٢٠. بەڵگەنامەی ژمارە ٥ لە بەرگی ٨دا زنجیرەی یەکەمی بەڵگەنامەکانی بەریتانیا تێبینییەکانی سکرتێری وەفدی بەریتانیای تێدا هاتوە. لەم

کۆنگرەیەدا سەبارەت بەو دانیشتنە بەستراوەی ئەنجومەنی باڵا لە سان ریمۆدا لە ١٩ی نیسان ١٩٢٠. لە لایەنی بەریتانیاوە سەرۆك وەزیران بەڕێز لوید جۆرج لەگەڵ وەفدی بەریتانیا ئامادە بوو لە لایەنی فەرەنساوە بەڕێز میلیران و وەفدەکەی ئامادە بوون. لە بەڵگەنامەکەدا ئەم ناونیشانە هاتوە: کوردستان، بەڕێز لوید جۆرج پێشنیاری کرد کە ئەنجوومەنی باڵا توانایی ئەوەی هەیە لە مەسەلەی کوردستان بکۆڵێتەوە. لورد کیرزن گوتی: چارەسەر کردنی مەسەلەی کوردستان شتێکی سەختە. چونکە بابەتەکەی جێی گرنگی پێدانی وڵاتە ئەوروپاییە گەورەکانە. هاوسنوورە لەگەڵ ئەرمینیا و دراوسێتی هەیە لەگەڵ مەسیحییەکان و سریان و کلداندا. هەروەها گوتی: ئەو هەر لە سەرەتاوە پێشنیاری کرد بە دانانی کوردستانێ لە ژێر چاوەدێری بەریتانیا و فەرەنساوە. لەمەش زیاتر کوردستانی خوارو بەشێکی ویلایەتی موسل پێك دەهێنن کە دەکەوێتە هەرێمی ئەو ئینتدابەی دراوە بە بەریتانیای گەورەوە. هەموو جۆرە پێشنیارێ پێشکەش کران... پاشان کار گەیشتە ئەوەی جیاکردنەوەی کوردستان لە تورکیادا پەسند بکرێت و ببێت بە وڵاتێکی خاوەن ئۆتۆنۆمی، بەڵام ئەوەی سەخت بوو دۆزینەوەی ئارەزوی کوردەکان خۆیان بوو. ئەو خۆی هەوڵیدا واتە کیرزن، شارەزایی پەیدا بکات لە هەستی کوردەکان، پاش چەند لێکۆڵینەوەیەك نەیتوانی بگاتە ئەوەش کێن ئەوانەی نوێنەری کوردانن.

شەریف پاشا واخۆی نیشاندا کە نوێنەرێکی ئەوانە بەڵام ئەو پێ ڕازی نەبوو. کوردەکان حەز لە چاودێری بەریتانیا دەکەن و گومانیشی تێدا نییە ڕازین بەچاوەدێری فەرەنساش. کیرزن ئەمەشی گووت بۆ دڵخۆشکردنی فەرەنساییەکان. ئەو وڵاتەکەی ڕاهاتووە لەسەر حوکمرانی تورکیا، شتێکی ئاسان نیە جیاکردنەوە لێی. بەشێك لە کوردستانی خواروودا پەیوەندی بە بەرژەوەندییەکانی بەریتانیاوە، چونکە هەرێمی چیاکان لە ویلایەتی موسڵدا کوردەکان تێدا نیشتەجێن. ئێستا ئەو تێگەیشتنی کەوا بەکردەوە ناکرێت ویلایەتی موسڵ دابەش بکرێت. لەبەر ئەم هۆیە ئەو وا پێشنیار دەکات کە پێویستە ماوەی دانیشتووانی ئەم بەشە بدرێت لە ویلایەتی موسڵ لە کاتی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردستانی ئازاد ئەوان بڕیار بدەن ئایا ئارەزووی مانەوەیان هەیە لەژێر ئینتدابی بەریتانیا یان دەچنەوە ناو هاونیشتمانەکانیان. ئەمە شتێکی گەلێ سەختە بۆ دیاری کردنی چارەی ئەم مەسەلەیە لە پەیمانێك دا (یاخود پەیمانی ئاشتبونەوەی چاوەڕوانکراو لەگەڵ تورکیادا) لەگەڵ ئەوەشدا هەر دەبێ شتێ ئەنجام بدرێ. لە ئەنجومەنی باڵای بەستراو ئەو، واتە کیرزن پڕۆژەی یان پوختەی چوار بەند دەخوێنێتەوە و

پێشنیاری دەکات کە بخرێتە ناو ماددەکانی پەیمانەکەوە. ئـەم بەندانـە چارەسـەرییەك نادەنـە دەست، بەڵکو زەمینەیەك خۆش دەکات بۆ چارەسەرییەکی گونجـاو لـە داهـاتوودا. ئەنـدامی وەفدی فەرەنسا مسیۆ بیرتیلـۆ گـوتی: لـە یەکـەم چاوپێکشـاندا ئـەم پێشـنیارە نوێیانـە وا دەردەکەون کە یارمەتی دواچارەسەری مەسەلەکە دەدەن. ئەو حەز دەکات کە ماوەی بدەن بـۆ لێکۆڵینەوەی پرۆژەی بەندەکانی کیرزن لەوێدا پاشکۆیەك بـوو. ئـەو بەمـەرازی بـوو. یـاخود بیرتیلۆ کەوا ئێستا چارەسەرییەکی گونجاو لە ئارادا نییە. دواخستنی ئەم بابەتە کـە شـتێکی زۆرپەسندە. کوردەکان بەدیار کەوتن. ئەمە قسەی نوێنەری فەرەنسایە لە لەندەن و پاریسدا لە هەموو جۆرە کارێکیشیان کرد، سریان و کلدانییەکانیش دوای ئەندامانی کۆنگرە دەکـەون بـۆ هەر لایێ بچن. هەتا گەیشتنە سان ریمۆی. سەرۆکی وەفدی فەرەنسـی مـیلیران گـوتی: لـورد کیرزن ـ لە کاتی قسەکردنیدا باسی ئەوەی کرد هەندێ لە کوردەکـانی دانیشـتووی ویلایـەتی موسڵ دێنە ژێر ئینتدابی بەریتانیاوە. ئەم بابەتەش بە تەواوی پەیوەندی هەیـە بـە هـەر دوو حکومەتی فەرەنسا و بەریتانیا. چارەی ئەم مەسەلەیەش دواخرا... سەرۆکی وەفـدی ئیتالیـا سەرۆکی دانیشتنەکە، سینۆر (نیتی) گوتی: وا پێویست دەکات مەسەلەی کوردستان دابنرێت لە خشتەی کارەکانی بەیانیدا. بیرتیلۆ گوتی: ئەو وای پێباشە کە دوابخرێت بـۆ کـاتی بـەیانی یان دووسبەی.(٨)

پەراوێزەكانی بەشی نۆیەم:

(1) Documents on British Foreign Ploicy, 1919-1939,

First Series, Vol. VII,p.139.

(٢) هەمان سەرچاوەی پێشوو

(3) Ibid, Vol. VII, P. 258, No. (29).

(4) Public Record Office, (foreign office), 371-4149, h 325 (prited for the f. o, may 1919) (inter – Departmental conference on Middle Eastern Affairs), April, 1919.

(٥) شایانی ئاماژە بۆكردنە كە مێجەر نۆئێل یاداشتنامەیەكی ئاراستەی ئەو كۆنگرەیە كرد كە لە (لەندەن) ئەنجامدرا سەبارەت بە كێشەی كورد كە لە (بەڕێوبەرایەتی بەڵگە گشتییەكان) كۆكراوەتەوە و ژمارەی:

Pro (fo), 371-4179 H 325 (Enelosure No . 8), (Note by political officer, Sulaimanyah, in Regard to political Status of Kurdistan)

سەرەتاكەی دا دەڵێت: (هەستێكی بەهێز لە كوردستان هەیە كە دەتوانرێت بە نیشتمان وەسف بكرێت، بەڵام باشتر وایە بە برایەتی عەشایەتری ناو ببرێت) و دەقەكەی بەم شێوەیەیە:

There is Strong Feeling in kurdistan which may bd Called National. But which is Better Described as – Clannish.

(6) (Pro). (fo). 371- 4198. Hm 07115 (I.D.C.E.) (Additional Note) (Situation in kurdistan).

لەم یاداشتنامەیە ئاماژە بە بە ژمارەی نامەكان كراوە كە سەبارەت بەم مەسەلەیە لە نێوان فەرمانگە و بەرپرسە بەریتانیەكان ئاڵوگۆڕ كراوە.

(Coucments on British Foreign Ploicy, 1919-1939.

First Series, Vol. VII. Pp. 421-2, NO (50).

(8) Documents on British Foreign Ploicy, First Series, Vol. VIII. 1920 london, 1958, (Sanremo, April. 19, 1920) No. (5).

بەشی دەیەم

له بەشی نۆیەمی ئەم باسەدا درێژەی دانیشتنی کۆنگرەی سان ریمۆمان خستە ڕو کە بەسترابوو لە لایەن وڵاتە هاوپەیمانە گەورەکاندا کە ١٩ی نیسانی ١٩٢٠ بەسترابوو. کۆنگرەی بەستراو بۆ باسکردن بوو دەربارەی پەیمانی ئاشتی چاوەڕوان کراو لەگەڵ تورکیای عوسمانیدا. ئەوەمان گووت کە وەزیری دەرەوەی بەریتانی کیرزن لە کاتی قسەکردندا ئەوەی ئاشکرا کرد کە نیازی وایە پڕۆژەی چەند بەندێك پێشکەش بکات دەربارەی کوردستان، بۆ ئەوەی بیخاتە ناو بەندەکانی پەیمانی ئاشتی کە لەمەودوا دەناسرێت بە پەیمانی سیڤەر. ئەم بەند و مادانەش کە پەیوەندییان بە کوردستانەوە هەیە هەر وەکو کیرزن پێشکەشی کردبوو لە بەڵگەنامەکانی بەریتانی نوسرانەوە. وەکو پاشکۆیەك بۆ بەڵگەنامەی ژمارە ٥. هەروەکو خستوومانە ڕوو لە بەشی نۆیەمدا، لە ژێر ناونیشانی پڕۆژەی بژارکراو و لە بەندەکانی پەیوەندیدار بە کوردستان، بەڵام پێش ئەوەی دەقی ئەم بەندانە بخەینە ڕوو، هەروەها لە پێناوی ڕوونکردنەوەی هەنگاوەسەرەتاییەکاندا، کە بوونە هۆی داڕشتنی ئەم مادانە، هەروەها بۆ تێگەیشتنی گفتوگۆکان کە ڕوویدا دەربارەی مەسەلەی کوردی لەژێر ڕۆشنایی ئەم بەندانەدا لە کۆنگرەی سان ریمۆدا کە ئێمە لەبارەیەوە دەدوێین لە دانیشتنەکانی دوای ئەودا. بۆ ئەم هەموو شتانە پێویستە بابەتی پەیوەندیدار بەمانەوە پێشکەش بکەین. بابەتی یەکەم ئەو کۆنگرە گرنگەیە لە نێوان هەندێ وەزیر و گەورە لێپرسراوانی بەریتانیا بیدا بەسترا لە لەندەن دا بە سەرۆکایەتی وەزیری دەرەوە. لۆرد کیرزن خۆی. هەر لە مانگی نیساندا، بۆ گفتوگۆ کردن لەمەڕ مەسەلەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بە تایبەتی مەسەلەی کورد. هەروەها بۆ داڕشتنی ئەو بەندانەی کە نیاز وایە بخرێنە ناو پەیمانی ئاشتبوونەوە و لەگەڵ تورکیادا یان ڕێککەوتن لەسەر لایەنە گشتییەکانی ئەم داڕشتنە. کۆبونەوەیەك بۆ ئەم کۆنگرەیە کرا لە وەزارەتی دەرەوە، لە ڕۆژی سێشەمەی نیسانی ١٩٢٠، ئامادەبووانیش ئەمانە بوون:

- *وەزیری دەرەوە ئیرل کیرزن، لەسەر کورسی سەرۆکایەتی.*
- *مێجەر جەنەراڵ رادکلین، بەڕێوەبەری عەمەلیات، وەزارەتی جەنگ.*
- *لیفتنان، کۆلۆنێل کویبونس، وەزارەتی جەنگ.*
- *بەڕێز جۆرج بارستاد، وەزارەتی دارایی.*
- *بەڕێز جۆن تیللی، یاریدەری جێگری وەزیری دەرەوە.*

- بەڕێز فوربس ئادەم، وەزارەتی دەرەوە.
- بەڕێز ئۆلیفات، وەزارەتی دەرەوە.
- کاپتن لاین، بەڕێوەبەری عەمەلیات، وەزارەتی دەریایی.
- پایەدار أ ع ی.أس. منتاجو، ئەندامی پەرلەمان، وەزیری هیند، وەزارەتی هیند.
- بەڕێز ئارسەر هیرزل، یاریدەدەری وەکیلی وەزیری هیند.
- بەڕێز س کاربت، وەزارەتی هیند.
- مارشاڵی ئاسمانی بەڕێز: هبوز ترینجارد، وەزارەتی فڕۆکەوانی، سەرۆکی ئەرکانی فڕۆکەوانی.
- سەرکردەی جەناح جانییر، وەزارەتی فڕۆکەوانی.
- مێجەر أج. یونغ، سکرتێر. (١)

لە ژێر بابەتی کوردستان و وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکەدا، ڕووداوەکانی ئەم دانیشتنە بەم شێوەی لای خوارەوە بەدیار کەوت: سەرۆك گوتی(واتە کیرزن) بەم کۆنگرەیە سێ یان چوار کۆبونەوەی کردوە بۆ گفتوگۆکردن لە بابەتی کوردستان لە هەر دانیشتنێکدا ئەوان دەگەیشتنە چەند ئەنجامێکی دژ بە یەکتری. ئەمەش لە هەڵەوە نییە کە لە کۆنگرەکەدا سەری هەڵدابێ بەڵکو هۆیەکەی دەگەڕێتەوە سەر ئەو گۆڕانە خێراییانەی کە بەسەر بارودۆخدا دەهات. پێشنیاری یەکەم خرابوە ڕوو (قسە هی سەرۆکە) دامەزراندنی هەرێمێك لە چەند وڵاتێکی کوردی ئۆتۆنۆمی لە دەوروپشتی ویلایەتی موسڵدا. پێشنیارێکی تر لە شوێنی ئەودا چارەسەرکردنی فەڕەنسا بوو کە ئەویش دابەشکردنی کوردستان بوو بۆ دوو هەرێمی دەسەڵاتی بەریتانی و دەسەڵاتی فەڕەنسی. کیرزن لە درێژەپێدانی قسەدا دەڵێ: لە دواکۆبوونەوەدا کە وەزیری هیندی مونتاجۆی تێدا ئامادە نەبوو، کۆنگرەکە بڕیاری دا حکومەتی بەریتانی دەبێ پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ کوردستاندا بپچڕێنێ و خۆی بچەسپێنێ، لە حەوزی ڕووبارەکان. لە پێناوی شوێن پێکەوتنی ئەم سیاسەتە کە خۆی ئارەزوی لێیەتی، هەوڵێك درابۆ پەیدا کردنی چەند نوێنەرێکی بیروڕای گشتی کورد بۆ ڕاوێژکردن لەگەڵیاندا دەربارەی شێوەی حکومەتی ئۆتۆنۆمی کە دەتوانن دایبمەزرێنن یان بیپارێزن لە کوردستانێکی سەربەخۆدا. بۆ ئەمەش چەند لێپێچینەوەیەك نێردرا بۆ ئەستەمبوڵ و بەغداد. نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵدا گەیشتە ئەو ڕاستیەی کە شەریف پاشا پیاوێکە دەسەڵاتی پێنەدراوە و ناتوانێ بە نوێنەری بیروڕای کوردی دابنێین. سەرەڕای ئەمەش ڕێگەی خۆی خۆشکردوە لەگەڵ

تورکەکاندا. ئێستا بە ئاشکرا دەردەکەوێ کەسێکی گونجاو نییە کە بتوانرێ بە هۆیەوە مافی ئۆتۆنۆمی کوردی ڕێك بخرێ. فەرمانڕەوای شارستانی لە بەغدا ئەمەی نووسیوە: کەسێکی کورد نییە شیاوی ئەوە بێ کە لە جیاتی هەموو کوردستان بدوێت. بەم شێوەیە ئێستا ئێمە لە بارێکداین دەتوانین (لورد کیرزن) وا دەڵێ، ئەگەر ئارەزوویان لێبێت کوردستان لە تورکیادا جیا بکەینەوە، بەڵام لە تواناماندا نییە کەسێکی وا بدۆزینەوە کە لە توانای دابێ دەوڵەتێکی ئۆتۆنۆمی لەم وڵاتەدا دابمەزرێنێت. کۆلۆنێل ولسن لە بەغدا نارەزایی دەربڕی بە پچڕاندنی پەیوەندیمان لەگەڵ کوردستانی خوارووی ئەو گوتی: ئەگەر ئەم ئیدارەیەی ئێستاکە لە موسڵ و سلێمانی و هەولێردا هەیە نەیپارێزین ، لە دوارۆژدا تەنها کوردستان لە دەست نادەین، بەڵکو هێز و توانامان لە ئێرانیشدا لەناو دەبەین، تا وای لێ دێ هەرێمەکانی وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکەش لەدەست دەدەین، بەڵام ئەو واتە کیرزن هەرگیز ناتوانێ ڕێك بکەوێ لەگەڵ ئەم لێکدانەوە و بۆچوونانە... بەڵام پێشنیارێ لە لایەن نوری پاشا و سەعید هاتە بەردەست، کە ئەو ئێستاکە لە لەندەنە، کە کوردەکانی کوردستان زۆر ئارەزوویان لێیە و ڕازی دەبن بە دەسەڵات دارییەتی شەریف عەبدوڵڵا. پاشای پێشووی ئوردون و برای فەیسەڵ پاشای یەکەم، ئەگەر عەبدوڵڵا بکرێت بە سەرۆکی حکومەتی عەرەبی لە بەغداد. ئەو داوا دەکات ـ کیرزن ـ لە کۆنگرە بۆ گفتوگۆکردن ئایا خستنە ناو عەبدوڵڵا لەم شێوەدا ڕێگا ئاسان دەکات بۆ دەرچوونی حکومەتی بەریتانی لە هەموو گیروگرفتەکانیدا. ئێمەش لەڕاستیدا کاتێ هێزێکمان ناردبۆ بەسرە، نیازی ئەوەمان نەبوو بە شێوەیەکی بەردەوام وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە بخەینە ژێر دەسەڵاتی خۆمانەوە. هێدی هێدی ڕاکێشراین بەرەو بەغدا و هەرێمە شاخاوییەکان. ئەوەندەی ئەو شتەی کە پەیوەندی بە کوردستانەوە هەیە. ئەو چارەسەرییەی کە ئەو خۆی ـ یانی کیرزن ـ پێشنیاری دەکات مەبەستی لەوە بوو پچڕاندنی پەیوەندییەکانمان لەگەڵ ئەم وڵاتەدا بە شێوەیەکی یەکجارەکی. لە لایەکی تریشەوە وەزارەتی هیند ئەویش لە لایەن خۆیەوە داوای کرد بە دامەزراندنی پەیوەندی لەگەڵ کوردستانی خواروودا. لێرەدا ئەو پرسی ـواتە کیرزن ـ لە کاتی بەدیارکەوتنی ئەوەی کە زۆربەی هەر زۆری دانیشتووانی باکوری وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەکە کە داوای عەبدوڵڵا دەکەن کە فەرمانڕەواییان لەسەرا بکات هەروەها گەلی کوردستانی خوارووش ڕازین بە فەرمان ڕەواییەکەی، ئەو پرسی لەم بارەدا ئایا ئەمە شتێکی ژیرانەیە بەم توانایە ڕازی نەبین. سیر (ئارسەر هیرزل) گوتی: هەر چەندە بەڕێز ـ بیل ـ سەرۆکێکی عەرەبی ئامادە کرد بۆ وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە، ئەو لەم باوەڕەدا نییە کە

داوای ئەوە بکات عەبدوڵلا ئەم پایەیە بگرێتە ئەستۆی خۆی. (مستەر شکبرە۔ مستەر مونتاجۆ) ڕوونی کردەوە کە لە هەر گفتوگۆیەکی دەربارەی کوردستان ئەوە شتێکی بنەڕەتییە کە بگەینە بڕیارێك دەربارەی چۆنییەتی دور خستنەوەی تورکەکان و هێشتنەوەیان لە دەرەوەدا. شتێکی گرانە چارەسەرکردنی مەسەلەی پەیمانەکە لەگەڵ تورکیادا بە پارچە پارچەیی. چونکە هەر بەشێك پەیوەندی هەیە لەگەڵ بەشەکانی تردا. سەرۆك ڕازی بوو ـ یانی لورد کیرزن ـ کە پێویستە لەم مەسەلەیە بکۆڵدرێتەوە، ئەو لەسەر ئەم بابەتە گفتوگۆی کرد لەگەڵ مستەر فانسیتارن (کە لێپرسراوێکە لە وەزارەتی دەرەوەدا یان سکرتێری لێژنەی ڕۆژهەلات) کە دوو پڕۆژەی پێشکەش کرد لە بەند و ماددەکانی پەیوەندیدار بە کوردستان بۆ نووسینەوە یان لەگەڵ ماددەکانی پەیمانەکە ـ پاشکۆ- بە پێنوسی فانسیتارن لە ژێر ناونیشانی ـ بەندی پێشنیارکراوە دەربارەی کوردستان ـ.(٢) لورد کیرزن بەدەقی یەکەم ڕازی نەبوو، لە دوو پڕۆژەکەدا لەبەر دوو هۆکار: یەکەمیان تێدا ناوهێنانی کۆمەڵەی نەتەوەکان، ئەو لەم باوەڕەدایە کە کۆمەڵەی نەتەوەکان هیچ جۆرە بەرپرسیارییەك ناخەنە ئەستۆی خۆیان دەربارەی دوا ڕۆژی کوردستان. دووهەمیان لەم دەقەدا داننان هەیە بە دەسەڵاتی حکومەتی تورکی. پاشان هەریەك لە سیر هیرزل و وەزیری هیند مونتاجۆ قسەیان کرد. سەرۆك گوتی: یەك لە کۆسپە سەرەکییەکان بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی نیمچە ئۆتۆنۆمی لەگەڵ ڕاوێژکارە بەریتانییەکاندا ئەوەیە فەڕەنسییەکان بە گەرمییەوە داوای دامەزراندنی دەوڵەتێکی وەکو ئەو دەکەن لەگەڵ ڕاوێژکارە فەڕەنسییەکان لە کوردستانی باکووردا. ڕاستە فەڕەنسییەکان هەست بە نائومێدی دەکەن بەرامبەر کلیکیا(هەرێمێکی تورکیایە کە وا چاوەڕوان دەکرا بکەوێتە ژێر ئینتدابی فەڕەنسییەکان)، بەڵام ئەوان بەردەوام مەبەستیان ئەوەیە کە دەسەڵاتیان فراوان بکەن بەرەو ڕۆژهەلات و کوردستانی ڕۆژئاواش هەڵلوشن. ئەو یانی کیرزن بە هەموو هێزێکییەوە هەوڵی دەدا کە دەستی بیرتیلو (ئەندامی وەفدی فەڕەنسی و پسپۆڕ لە کاروباری کوردەکان) نەگاتە ئەم هەرێمە. بۆ ئەم مەبەستەش بیانوی ئەوە بوو، هەروەکو کیرزن دەڵێ: ئێمە خۆمان ئامادە دەکەین بۆ کشانەوە لە کوردستان. ئەو دەربارەی ترسەکەی خۆی گوتی: ئەگەر ئێستا بچین بۆ سان ریمۆ و لە هەمان کاتدا گوتمان ئێمە وازمان هێنا لە نیازی کشانەوە، ئەوە ئەبێتە هۆی نارەزایی دەربڕین لە لایەن فەڕەنسییەکان. پاش ئەوە خاوەن پایە ـ مونتاجۆ- قسەی کرد، سەرۆك گەڕایەوە و گوتی: کار تێکردنیکی نابەجێ دەبێ ئەگەر ماوەی تورکەکان بدەین فەرمان ڕەوایەتی هەموو کوردستانی باکور بکەن تەنها بەرامبەر ئەوەی ڕێگا

ئاسانکردن بۆ گەڕانەوەی ئاشوریەکان بۆ شوێنەکانیان. ئەمە نرخێکی گەورەیە کە دەیدەین. لەوەش زیاتر ئەمە تەواو لادانێکە لەو قسانەی کە بە فەڕەنسییەکان دەڵێین. سەرۆك وا دەبینێ کوردەکان نیازی هێمنی و جێگرییان دەبێ ئەگەر سەربەخۆبن، بەرژەوەندی سەرەکییان ئەوە دەبێ دروستکردنی پەیوەندی بازرگانی لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا. پاش ئەوەی جەنەڕاڵ رادکیف و مارشاڵ تریمنجارد و سەرۆك کیرزن قسەیان کرد، مونتاجۆ ڕای خۆی دەربڕی و گوتی: پێویستە فەڕەنسییەکان ئاگادار بکەینەوە کە مەسەلەی کوردستان دەبێ چارەسەر بکرێ بە گوێرەی پڕۆژەی بەندەکانی پێشنیارکراو کە کۆنگرە دانی پێدا ناوە واتە پاشکۆی ناوبراو، هەروەها پڕۆژەی کیرزن. پاشان هەریەك لە کۆلۆنێل کریبوس و بەڕێز فوربس ئادەم و بەڕێز مونتاجۆ و مێجەر یونغ و بەڕێز کاربیت قسەیان کرد. لە دواجارا سەرۆك گوتی: ئەو پێشنیارە هەمە جۆرانە باس لەوە دەکاتەوە کە پێشکەش کرابو لە کاتی گفتوگۆکردنەکاندا. هەروەها پێویستە ئەوەمان لەبیر بێ کە فەڕەنسییەکان لەوانەیە چەند داواکارییەك پێشکەش بکەن لە چەند ئیمتیازێکی بازرگانیدا لە هەر کوردستانێکی بەتەواوی سەربەخۆدا. هەرچەندە لە ڕاستیدا بواری ئابووریان تاکو ئێستا هەر لە سنووری کلیکیادا بووە.[٣] لێرەدا دەبێ خوێنەر هەست بەو گۆڕان و پێشکەوتنانە بکات کە پەیدا بووە لە بۆچونەکانی ئەم لێپرساوانەدا لەگەڵ کۆنگرەی پێشوودا بۆ ئەمجۆرە لێپرساوانە کە بەسترا لە نیسانی ١٩١٩دا کە ڕوونمان کردەوە لە بەشی نۆیەمی ئەم باسەدا. ئەم جۆرە گفتوگۆیانە هەروەکو ئاشکرایە چەند ڕووناکییەکی تر دەخاتە سەرچارەسەرکردنی پێشنیارکراو و بۆ مەسەلەی کورد. هەروەها لەسەر هەڵویستی هەریەك لە فەڕەنسا و بەریتانیا دەربارەیەوە بە تایبەتی ئەوەی پەیوەندیدارە بە کوردستانی باکوور یان تورکیا. کە بنەڕەتی بابەتەکەی ئەو بەندانەیە کە ئاخنرا بووە بە بڕبڕەی پەیمانی سیڤەری داهاتوو، بەڵام ئەو پڕۆژەیەی کە پشتی بەستبوو بە دەقی فانسیتانەوە هەروەکو لە پاشکۆی ناوبراودایە، کە لورد کیرزن پێشکەشی کرد وەکو چەند مادەیەکی پێك بەستراو بە کوردستانەوە بۆتێئاخنینی لە پەیمانەکەدا، ئەم پڕۆژەیە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

١. لێژنەیەك هەڵدەستێت کە بارەگاکەی لە ئەستەمبوڵە و هەڵبژێردراوە لە لایەن حکومەتی بەریتانی و فەڕەنسی و ئیتاڵی، بە داڕشتنی پڕۆژەیەك لە نێوان ٦ مانگ دا. دوای دانانی پەیمانی ئێستا بۆ جێبەجێ کردن و سەربەخۆیی خودمختاری بۆ هەرێمەکانی کە زۆربەیان دانیشتوانی کوردن. کە ئەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی ڕوباری فوراتەوە و لە خوارووی سنوورەکانی خوارووی ئەرمینیا. هەروەها بۆ باکوری سنورەکانی باکوری سوریا و وڵاتانی نێوان دوو

ڕوبارەکە و بۆ ڕۆژئاوای سنوورەکانی ئێران و تورکیا. ئەم پڕۆژەیەپڕۆژەیەك لە نێوان ٦ مانگ دا. دوای دانانی پەیمانی ئێستا بۆ جێبەجێ کردن و سەربەخۆیی خودمختاری بۆ هەرێمەکانی کە زۆربەی دانیشتوانی کوردن. کە ئەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی ڕووباری فوراتەوە و لە خوارووی سنوورەکانی خوارووی ئەرمینیا. هەروەها بۆ باکووری سنورەکانی باکوری سوریا و وڵاتانی نێوان دوو ڕوبارەکە و بۆ ڕۆژئاوای سنورەکانی ئێران و تورکیا. ئەم پڕۆژەیە بریتی دەبێ لە دابینکردنی تەواو بۆ ئاسوری و کلدانی و کەمایەتییە ئایینیەکان کە لەم هەرێمانەدا دەژین. بۆ ئەم مەبەستە لێژنەی پێك هاتوو لە نێردراوانی بەریتانی و فەڕەنسی و ئیتاڵی و ئێرانی و کوردەکان، هەڵدەستن بە سەردانکردنی هەرێمەکە بۆ ئەوەی بزانن ئایا چ پێویستییەك هەیە بۆ هەر گۆڕینێك لە سنووری تورکیادا کاتێ کە لەگەڵ سنووری ئێراندا یەکئەگرنەوە.

٢ـ پێشەکی حکومەتی تورکیا دان دەنێت بە ناوەڕۆکی مادەی پێشوو.

٣ـ ئەگەر لە نێوان ساڵێکدا ئەوە ڕون بوەوە کە زۆربەی دانیشتوانی ئەم هەرێمە ئارەزووی جیابونەوەیان لە حکومەتی تورکیا هەیە، پێشەکی تورکیا ڕازی دەبێ لە جێبەجێ کردنی بیروڕای لێژنە لەم ڕوەوە وازهێنانی لە هەموو ماف و ئیمتیازاتێکی لەو هەرێمەدا.

٤ـ لەباری بەدی هاتنی ئەم جیابونەوەیەدا، وڵاتە هاوپەیمانە گەورەکان هیچ ناڕەزاییەك دەرنابڕن ئەگەر کوردەکانی دانیشتوانی ئەم بەشە لە کوردستاندا کە لە ژێر سنووری مووسڵدایە تاکو ئێستاش، ئەگەر بە ئارەزووی خۆیان حەزیان کرد بخرێنە پاڵ ئەو دەوڵەتە کوردیە سەربەخۆیەدا ئەمە چەند پێشکەوتنێکە کە لەپێش و لە کاتی کۆنگرەی سان ریمۆ ڕویدا.(٤)

ڕێکەوتننامەی سێ لایەن، کە بابەتی دووهەمە

ئەو ڕێکەوتننامەیەیە کە ئەنجامدرا لەلایەن بەریتانیا و فەڕەنسا و ئیتاڵیادا، دەربارەی بەرژەوەندییە هەمەجۆرەکانیان لە هەرێمی کوردنشیندا. ئەم ڕێکەوتننامەیە زیاتر ئاشکرای دەکات لە هەموو بۆنەیەکی تر ئەو گرنگیەی کە وای لەم وڵاتانە کرد بۆ پەیدا کردنی سەربەخۆیی بۆ ئەم هەرێمە. ئەم پەیمانە لە ٢٣ی نیسانی ١٩٢٠بەسترا، وەکو پاشکۆیەك لکێنرا بە بەڵگەنامەی ژمارە ١٣ لە بەرگی ٨ی بەڵگەنامەکانی سیاسەتی دەرەوەی بەریتانیا، بەم شێوەی خوارەوە:

پاشکۆی (أ) لە بەڵگەنامەی ژمارە ١٣

پڕۆژەی ڕێکەوتنامەی سێ لایەنی و زۆر نهێنی.

حکومەتەکانی فەڕەنسی و بەریتانی و ئیتالّی نیازێکی دلّسۆزانەیان هەیە بۆ یارمەتیدانی تورکیا بۆ پەرەپێدانی داهاتەکانی و خۆ دوورخستنەوە لە ڕکەبەری نێودەولّەتی کە لە پێشوودا ڕێگەی لەم مەبەستانە گرتبوو. لە هاتنەکایەوەی سەربەخۆییەکی خێرایان لە دوارۆژ بۆ کوردستان دانی پیانراوە لە لایەن ئەم ولاّتە گەورە ڕێککەوتوانەدا. ئەوەی کە جێ ئارەزوە لەم بارەیەوە بەردەوام پێش خستنی ئەم ولاّتەیە. هەروەها ڕێ خۆشکردن بۆ یارمەتی سەربازی کە ولاّتەکەی پێویستی پێ دەبێ لە کاتی بەڕێوەبردن و هەروەها دورکەوتنەوە لە ڕکەبەری نێوەدەولّەتی لەم بوارەدا. بەهەست کردن بە بەرژەوەندییە تایبەتیەکانی ئیتالّیا لە خواروی (ئەنادۆلّ) و هی فەرەنسا لە (تلیکیا) و لەبەشی رۆژئاوای کوردستان هاوسنوری سووریا هەتا جەزیرەی ئیبن عومەر، هەروەها هی بەریتانیا ئەو بەشەی کوردستان کە دەکەوێتە ڕۆژهەلاّتی زێی دیجلە، ئەو حکومەتانە لەسەر ئەم بەندانەی خوارەوەدا ڕێك کەوتن:

١. ئەم دەولّەتە گەورە ڕێککەوتوانە خاوەن توانای یەکسان دەبن بۆ پێکهێنانی هەموو لێژنە نێودەولّەتییەکان کە تێدا هەیە و دادەمەزرێت. بەرپرسیاری ڕێکخستنی و بەڕێوەبردنی بە ڕێگایەك دەبێ کە بە تەواوی بگونجێ لەگەلّ سەربەخۆیی ئەم ولاّتەدا.

٢. لە بوارەکانی تریشدا هەمان یەکسانی دەپارێزرێت. لە هەر بارێکدا ئەگەر حکومەتی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی ئارەزووی کرد، یان لە بارودۆخی کە بەندی سێیەم بەڕێوە بردنی ناوخۆیان بە پۆلیس بۆسەر ئەو هەرێمانەی کە دانی پیانراوە بۆ ئێمتیازی تایبەتی بەریتانیای گەورە و فەرەنسا و ئیتالّیا، یەك لە دوای یەکدا. ئەم ولاّتە گەورەڕێك کەوتوانە نارەزایی دەرنابڕن بەرامبەر داواکارییەکانی ئەم دەولّەتە کەدانی ناوە بە چەند ئیمتیازێکی تایبەتی لەم هەرێمەدا و ئەو خۆشی ئەم یارمەتیە دابین دەکات.

٣ـ ولاّتە گەورە ڕێککەوتوەکان هیچ داواکاریەك پێشکەش ناکەن هەروەها پشتگیری داواکاری هاولاّتیانیان ناکەن لەوێدا بۆ بەدەست هێنانی چەند ئیمتیازێکی پیشەسازی یان بازرگانی لەو هەرێمەی کە دانی پیانراوە بە بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی یەکێ لەم دەولّەتە گەورانەدا، بەلاّم لەوێدا هاولاّتیانی هەموو ئەم ولاّتانە یەکسان دەبن لە مەسەلەکانی بازرگانی بە تایبەتی لە بواری ترانسیت و مەکوس و مەسەلەکانی تر وەکو ئەمانە.

٤. ولاّتە ڕێککەوتوەکان یارمەتی دبلۆماسی یەکتری دەدەن بۆ پاراستنی دەسەلاّتیان لەو شوێنانەی کە خاوەن ئیمتیازی تایبەتن،(٥) یەك لە دوای یەکدا. بە پێشکەش کردنی ئەم دەقانە لێپێچینەوە لە چۆنیەتی بەڕێوەچوونی کۆنگرەی سان ریمۆ شتێکی ئاسان دەبێ. لەبەشی حەوتەمی

ئەم باسەدا درێژەی دانیشتنی ئەم کۆنگرەیەمان پێشکەش کرد کە بەسترابوو لە ١٩ی نیسانی ١٩٢٠دا. هەروەکو گوتمان بەڵگەنامەی ژمارە ٨ تێبینیەکانی سکرتێری وەفدی بەریتانی تێدابوو بۆ کۆبونەوەی ئەنجومەنی باڵای کۆنگرەی سان ریمۆ کە بەسترا لە ٢١ی نیسانی ١٩٢٠دا. ئەم ناونیشانەی تیادا هاتوە، کوردستان:

سەرۆکی وەفدی ئیتاڵی سینور نیتی گوتی: وەفدی بەریتانی ئارەزووی هەبوو کە پڕۆژەیەکی بژارکراو لەو بەندانە پێشکەش بە ئەنجومەنی باڵا بکات کە پەیوەندی بە دوارۆژی کوردستان هەیە بۆ لێکۆڵینەوەی لەسەری. (ئەم پڕۆژەیە چوار بەندە کە لە سەرەوەدا خستمانە ڕوو). مسیو بیرتیلۆ ئەندامی وەفدی فەڕەنسی گوتی: مەسەلەی سنوری کوردستان هەبوو ئەویش خاڵێکی ئەوەندە گرنگ نییە. وەفدی فەڕەنسی ڕازییە بە پڕۆژەی ئەم بەندانە. لەگەڵ هەستکردن بەوەی کە هیچ جۆرە تەنگیەك یان کەمکردنەوەیەك نییە لە مافە ئابورییەکانی فەڕەنسادا بەو شێوەیەی کە بۆی پاراستووە.

ڕێکەوتنامەکەی سێ لایەنی کە لەسەرەوە باسمان کرد.

پاش گفتوگۆیەکی کورت ئەنجومەنی باڵا لەسەر ئەمانەی خوارەوە ڕێك کەوت:

أ- ڕازیبون بە پڕۆژەی ئەو بەندانەی کە پەیوەندیدارن بە کوردستان کە پێشکەش کراوە لە لایەن وەفدی بەریتانیاوە.

ب- لەهەر بارێکدا ئەگەر لێژنەی کوردستان لە هەر مەسەلەیەکدا سەر نەکەوت لە گەیشتن بۆ ڕێککەوتنێکی هەمە لایەنی، پێویستە مەسەلەکە بەرز بکرێتەوە لە لایەن لێژنەکەوە بۆ سەرۆکانی حکومەتی ئەم وڵاتە.(٦)

لێرەدا دوو ڕاستی بەدەر دەکەون. یەکەمیان ڕازی بوون بەو بەندانەی کە پەیوەندیدارن بە هەرێمی کوردنشینیان، لە لایەن ئەنجومەنی باڵای وڵاتە گەورە هاوپەیمانەکان، هی دووهەمیان سووربوونی فەڕەنسایە لەسەر ئیمتیازە ئابووریەکانی لە هەرێمی کوردنشیندا بە گوێرەی ڕێکەوتننامەی سێ لایەنی باسکراو. تێگەیشتنی ئەمە زیاتر بۆمان ئاسان دەبێ بە پیاچوونەوەی ئەو گفتوگۆیانەی کە ئەنجامدران لە کۆنگرەی وەزیران و گەورە لێپرسراوانی بەریتانی لە لەندەن کە چەند شتێکمان لێ پێشکەش کردن لە سەرەوەی ئەمەدا.

تێبینی:

ئەمەی جێی سەرسووڕمانە ناونەهێنانی جوڵانەوەی کەمالییەکان و نەتەوەی تورکە لە کۆنگرەی وەزیران و گەورە لێپرسراوانی بەریتانی کە هەر چەندە لەم کاتەدا کە هاتبووە ناو مەیدانەوە.

پەراوێزەکانی بەشی دەیەم:

(1) (P.R.O) (FO) 371-5068, E 3706/11/44 Inter Depart Mental Conference on Mid. East. Affalrs (Draft Minutes of A meeting held at the foreign office on april 13 the 1920).

(٢) پرۆژەی (فانسینارت) سەبارەت بە ناوچەی کوردی لەگەڵ یاداشتی ناوبراو بەم شێوەیە تۆمار کراوە:

(Appendix A)

(Suggested Clause Relating to kurdistan)

و دەقەکەی بەم شێوەیە:

حکومەتی تورکیا کە بۆ ئەنجوومەنی نەتەوەکان یاداشتامەی ناوبراو جێبەجێ بکرێت بۆ بەخشینی یان ئۆتۆنۆمی بە کوردان کە زۆرینەی دانیشتوانی کوردن و دەکەوێتە خۆرهەڵاتی ڕووباری فورات و باشووری سنووری ئەرمەنستانی باشوور و باکووری سنووری سوریا و تایفەی ئاشووری لە دۆڵی زێی گەورە و ئەم پرۆژەیە لە ماوەی ٦ مانگدا جێبەجێ دەکرێت.

(٣) هەروەها بگەڕێوە بۆ ئەم بەڵگەنامانە تاوەکو شێوازی مەسەلەی ودری ڕوون بێتەوە.

(P.R.O))FO) 371,6343-4842

(Report on mid – east conferece held in ciro)… (Apendix 10-kurdistan) (march 15, 1921).

(note by the secretary of stae – 3 – kurdistan) p.81.

(P.RO) (FO) 341, 6346-2262

(Paraphrase tele gram from the secretary of state for the colonies…) (24 th. June 1921)

(P.R.O.) (FO) 371, 6343-2262 (E 342)

(H. Rumbold, british high commisstioner, constantiople, 29 the. Dec. 1920, to the earl curzon). (E… 43) (kurdisth avtvities in constantiople).

(4) Documents on the british foreign policy, 1919-1939, first series, 1920, VOL. VIII, pp. 43-45.

(5) Ibid, (Appendix A) to No. (13) draft of rtipartite agreement(, pp. 141-142.

(6) Ibid, p. 77.

د. احمد عثمان ١١-٨-١٩٨٠

بەشی یازدەهەم

ئەم ئەنجامە گرنگانەی کۆنگرەی سان ریمۆ دەربارەی ئەو سیاسەتەی کە پێڕەوی دەکرێ بۆ مەسەلەی کورد لە تورکیادا. کە لە ئەنجامدا خرایە بڕبڕەی پەیمانی سیڤەر بۆ ئاشتی، ئەم ئەنجامانە بە شێوەیەکی سەرەکی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بیرورِا و بۆچوونانەی کە لێپرسراوە بەریتانیاییە گەورەکان گەیاندیانە پێگەیشتن و پوختکردن. لەپێش هەموویانەوە وەزیری دەرەوە لورد کیرزن. ئەویش پاش کارێکی پێشکەوتووانە بۆ لە بێژینگدانی هەمەجۆرە بیرورِا و بۆچوون و ئارەزووەکان لە ماوەیەکی دوورودرێژدا. هەروەکو بەڕوونی دەبینین ئەم لێپرسراوانە دەستیان کرد بە ئالوگۆڕ کردنی هەموجۆرە بیرورِا و بۆچوونێ و تێگەیشتن بە هۆی کۆمەڵێ لە نامە و نوسراو و تەلەگراف و هەروەها زنجیرە کۆبونەوەکان و کۆنگرەکان و چاوپێکەوتنەکان و باس و لێکۆڵینەوەی دڵسۆزانە. لە سەیرکردنێکی هۆشیارانەدا بۆ ڕووداوەکان و بەرەو پێشەوە چوون و کارەبیریەکان و هەڵسەنگاندنی دۆخی ڕاستەقینەی خودی و بابەتی کە ئالاون لە هەرێمی کوردنیشندا، بیرورِا و بۆچوونەکان لە هەندێ بواردا یەکیان دەگرتەوە و لە هەندێ بواری تریشدا جیاواز دەبوون، هەندێ جار گونجاون و هەندێ جاریش دژ بە یەکتری. لەبەر ئەوە بەشتێکی غەریب و لەناکاو دادەنرا کە یەکێ لەم لێپرسراوانەی بیرورِای خۆی بە توندی بگۆڕێت، یان بۆی ئامادە بکات بە گوێرەی بارودۆخ یان بە پێی ئەو بیرورِایە نوێیەی کە تازە پێی گەیشتووە، کارەکە بە هەمان شێوە بو کە جیاوازی دا بۆ دەسەلاتدارەکان. یان بە گوێرەی پلە و پایە و شوێنی دانیشتنیان بوو. بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتری ئەم ڕاستیانە، چەند نمونەیەکی تری ئاشکراتر دەخەینە بەردەست، کە دەربڕینی هەندیٰ لەم بیرورِا و تێنەگەیشتنانەیە. لەگەڵ دانانی ئەوەی پەیمانی سیڤەر و بەندەکانی لورد کیرزن کە پێشکەشمان کردن لە بیرمان هەر بمێنێتەوە و لەبەر چاومانا دیاربێ و بەدرێژایی کاتیش زیندوو بێت لە یادماندا. لێرەدا دەبێ ئەوە بلێین کە زۆر پێویستە بگەڕێینەوە سەر خوێندنەوەی نامە و تەلەگرافەکان یان سێ بەڵگەنامەکەی پەیوەندی دارە بە ئالوگۆڕکردنی بیرورِا لە نێوان وەزیری دەرەوە. لورد کیرزن و نێردراوی پایەداری بەریتانیا لە قوستەنتنییەدا سێر دی روبیك کە لە بەشی دووهەمی ئەم لێکۆڵینەوەیدا، باسی لێ کراوە. لەوێدا هەست بە بوونی چەند ڕەگێکی ئەم چوار بەندە دەکەین کە لورد کیرزن پێشکەشی کردبوو لە کۆنگرەی سان ریمۆدا لەو قۆناغەدا. بارودۆخ لەو کاتەدا بەخێرایی و سوڕانی تێدایە و لە گۆڕاندا بوو لە ناوەوەی تورکیا و لە قولایی ئەنادۆڵ دا، بیری

نەتەوایەتی کەمالییەکان کە لە کۆتایی هاوینی ساڵی ١٩١٩دا سەری هەڵدا لەم کاتەدا بە وردی حیسابی بۆ دەکرا. وای لێهات کاری دەکردە سەر هەمو لایەکی بارودۆخی سیاسی کوردستانی ناوەڕاست و باکوور و تورکیاش بە شێوەیەکی گشتی کارتێکردنی ئەم بەرەو پێشەوە چوونانە خەریکبوو دیار دەکەوت لەسەر بەردەوامبوونی باسەکان لە ڕێگای پەیمانی ـ سیڤەر ـ ەوە، کە هێشتا مەرەکەبەکەی پێی نوسرابوو لەسەر کاغەز وشك نەبوبۆوە، بەڵام هەتا پێش ئەوەش هەموو ناوەندە جۆربەجۆرەکان هەستیان دەکرد بە گرنگیەکی ئەم دۆخە نوێیەی کە لەمەودوا دروست دەبێ بە هۆی گەشەکردنی ئەم جولانەوە تورکیە. بەڵگەنامەی ٢٣ لە بەرگی ١٣دا بەڵگەنامە سیاسییەکانی بڵاوکراوەتەوە. ڕاپۆرتێکی گرنگی تێدایە بە ناوی (یاداشتی سەرکردایەتی گشتی دەربارەی دۆخی تورکیا) کە دەرچووە لە وەزارەتی جەنگەوە بە مێژووی ١٥ی مارتی ١٩٢٠. لە بەشی یەکەمی ئەم یاداشتەدا ئەمەی خوارەوە هاتوە:

١ـ هۆکارە گشتییەکان:

أ. هۆکاری ڕامیاری:

دەسەڵاتی سیاسی کەوتە دەست نەتەوە پەرستەکان (کەمالییەکان). ئەمە دانپێدانانێکی ئاشکرایە بە پەرەسەندنی هێزی حکومەتی کەمالییەکان، لە هەمان ڕۆژەوە جەڵەوی سیاسی گرتە دەست. هەروەها لە یاداشتەکەدا ئەمە هاتوە:

ب. گەلە دراوسێکانی کوردەکان:

هەست و بیروڕا لە ناو کوردستاندا بەش بەشە و پچڕپچڕە، گومانی تێدا نییە تورکەکان چالاکی خۆیان لە ناو ڕیزەکانی کوردا فراوانتر دەکەن، ئەمانیش کوردەکان ڕێز لە خەلافەتی عوسمانی دەنێن، بەڵام پارتێکی بەهێز هەیە حەز لە سەربەخۆیی کوردستان دەکات، هەر بڕیارێ ئامانجی دابەشکردنی کوردستان بێ، لە نێوان فەڕەنسا و بەریتانیادا، دەبێتە هۆی ئەوە کە ئەم پارتە خۆی بخاتە باوەش پارتێکی لایەنگیری تورکەکان، بەڵام جێی باوەڕ نییە کوردەکان چەند کارێ ئەنجام بدەن لە دەرەوەی سنووری هەرێمەکەیان. وا دەردەکەوێ بە شێوەیەکی گشتی هەموویان ئارەزوویان ئەوەیە کە جیاببنەوە لە تورکەکان. لە یاداشتەکەدا ئەم بیروباوەڕە دەردەبڕێت کە پەیمانی ئاشتی لەگەڵ تورکیا چەند بابەتێکی تێدایە کە تورکەکان بە هیچ شێوەیەك پێ ڕازی نین، تەنها ئەگەر بە هێزی سەربازی بۆی ناچار بکرێت.

هەندێ لە مەرج و پابەندەکان (التزامات):

ج. وازهێنانی تورکیا لە هەمو ماف و ئیمتیازەکانی لە کوردستاندا، بۆ بەرژەوەندی وڵاتە گەورە هاوپەیمانەکان.

د. داننان بە ئەرمینیا: هەروەها دەربارەی کوردستان، ئەمە شتێکی سەختە کە بزانرێ چ جۆرە تەنگ و چەڵەمەیەك سەر هەڵدەدا لە ڕێگەی جێبەجێ کردنی بەندەکانی پەیوەندیدار بەم هەرێمەوە لە پەیمانەکەدا. چونکە هەڵوێستی کوردەکان خۆیان جێی دڵنیا بوون نییە، بەڵام لە لایەکی ترەوە ئەوەی ئاشکرایە کە وڵاتە هاوپەیمانەکان لە بارێکی وادا نین کە بتوانن هیچ کارێکی سەربازی ڕاستەوخۆ ئەنجام بدەن لە هەرێمەکەدا. پێویستە لەسەر ئەم وڵاتانە پشت بەوە ببەستن کە چەندی لە تواناداهەیە پاڵپەستۆ ئاراستە بکەن لە ئەستەمبوڵ و شوێنی دیکەدا. ئەوەی لێرەدا پێویست بێ هێنانەوەی چەند بیروڕایەکی مستەر (دیانە) کە پێشتر باسمان کردبوو، دەربارەی پوختەی هەڵوێستی کوردەکان لەم دۆخە دروستبووەدا، لەگەڵ دارشتنی پەیمانی ئاشتی لەگەڵ تورکیادا. بەڵگەنامەی ژمارە ١٤٤ لە بەرگی ١٣دا نامەیەکی تێدایە لە لایەن ئەدمیرال سی (دی روبیك) لە ئەستەمبوڵەوە نێردراوە بۆ ئیرل کیرزن لە ڕۆژی ٢٨ی ئەیلولی ١٩٢٠. دی روبیك دەڵێ ئەو، یاداشتی ئەم لێپرسراوە دەنووسێتەوە، ئەو یاداشتەی کە بۆتە پاشکۆی بەڵگەنامەی ١٤٤. بە ناونیشانی: (یاداشتێك بە پێنووسی ریان دەربارەی جولانەوەی نەتەوەیی لە ئەنەدۆڵدا) لە مێژووی ٢٣ی ئەیلول. مستەر ریان دەڵێ: ئێمە ئێستا ڕووبەڕووی دوو مەسەلەی هاوکات دەبینەوە... پەیمانی ئاشتی... هەروەها کوردەکان. بە شێوەیەکی تەواو هۆکارە سەرەکییەکانی ترمان ڕونکردەوە، تەنها ئەم کوردانە نەبێ کە هەندێکیان وایان لێهاتووە لە گرنگی خۆیان کەم دەکەنەوە. زۆربەیان لە لایەنی سیاسیەوە جیاوازیان لەگەڵ تورکەکان نییە. ئەوانە لە بنەڕەتەوە کەوتبونە ژێر دەسەڵاتی نەتەوە پەرستەکانەوە، بەڵام ئەوانەی دیکەیان بە چەند شێوەی جیاواز ئارەزووی کوردایەتی و نیشتمان پەروەرییان هەیە، ئەوان شەیدای ئەم ئارەزووانەن بە هەمان ڕێژەش دژایەتی تورکەکان دەکەن. بە شێوەیەکی گشتی ئەمانە یەکگرتوو نین، بەڵام ئەگەر بە دڵنەرمی لەگەڵیان هەڵسوکەوت بکرێ لە لایەن حکومەتی بەریتانیاوە دەتوانرێ بەکار بهێنرێن بۆ ڕێگەگرتن لە جولانەوەی کەمالییەکان و بەلشەویەکان و دژی هێزی ئاژاوەچیان. پێویستە ئەوە بزانین کە ئەوان ئێستاکە دڵیان ئەسوتێن بە هۆی پەیمانی ئاشتی - پەیمانی سیڤەرـ ەوە، چونکە پارچەیەکی کەم و تەسك بۆ کوردستان دادەنرێت، سەرەڕای ئەمەش بەشێکی گرنگی ئەم پارچە خاکە تەسکە دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی فەڕەنساوە، بەڵام لە سەروی هەموویانەوە کوردەکان

دڵنیا نین لە سنووری وڵاتەکەیان لەگەڵ ئەرمینیادا لە دوا ڕۆژدا، کوردەکان هەڵوێستیان یەکگرتووە دەربارەی ڕازی نەبوون بە دەسەڵاتداریەتی ئەرمەنەکان لەسەر هەرێمە کوردنشینەکاندا. پێویستە لەسەرمان تێبینی ئەوەش بکەین لە نێوان هەموو بۆچوون و هەڵوێست و سیاسی و چارەسەرییە پێشنیارکراوەکاندا بۆ مەسەلەی کورد لە سیاسەتی بەریتانیا، پێشنیاری کێشانەوەی تەواو لە کوردستاندا و پچڕینی هەموو جۆرە پەیوەندییەك لەگەڵ ئەم وڵاتانەدا ئەم پێشنیارە لەم دوادواییەدا کەمترین گرنگی پێدرا، بەڵام ئەو سیاسەتە بوو کە بڕیاردرا پێڕەوی بکرێت لە بەهاری ساڵی ١٩٢٠. لە بەڵگەنامەی ژمارەکراوی (وەزارەتی دەرەوەدا) ٧١، (٥٠٦٨) ٤٤/١١/٢٤٨٦ لە ٣٠ مارتی ١٩٢٠. نامەیەکی تێدایە لە وەزیری دەرەوە بۆ فەرمانڕەوای شارستانی لە بەغداد لە ڕۆژی ٢٣ مارت. وەزیر لە نامەکەدا دەڵێ: حکومەتی بەریتانیا دوبارە دەکۆڵێتەوە لە دواڕۆژی کوردستان. دەربارەی ئەوە چەند پێشنیارێك پێشکەش دەکرێت بۆ کۆنگرەی ئاشتی (پرۆژەی چوار بەندە کەیە وەکو باسمان کرد). ئەمەش بەهۆی زۆر پێویستی چەند لە تواناد‌ا هەبێ بۆ کەم کردنەوەی کاروبار و ئەرکی سەربازی و ڕامیاری هەتا کەمترین ڕادە. لێپرسراوەکان کێشانەوەی تەواویان لاباشترە لە کوردستاندا و هەڵنەگرتنی هیچ جۆرە لێپرسراویەك لە بەڕێوەبردنی هەر هەرێمێکدا ـ حکومەتی بەریتانیا ئامادەیە، ئەگەر کوردەکان حەز بکەن لە تورکیا ڕزگاریان ببێت چەند بەندێك ئامادە بکات بۆ ئەم مەبەستە بۆ پەیمانی ئاشتی لەگەڵ تورکیادا، هەروەها هەموجۆرە پاڵپشتیەکی سیاسیان بکرێت بۆ پاراستنی ئامانجەکانیان، بەڵام لێپرسراوانی بەریتانیا لە تواناياندا نییە زانیاریەکی تەواو بەدەست بێنن دەربارەی ئارەزووی کوردەکان بە شێوەیەکی گشتی. هەروەها بە هۆی نەبوونی نوێنەرێکی باوەڕ پێکراو کە بەرگری بکات لە مەسەلەی کورد لە کۆنگرەی ئاشتیدا. پێشنیارێ پێشکەش کرا ماوەی شەریف پاشا بدرێت، کە ئێستا لە لەندەندا دەژیت، بیروڕای خۆی بەرامبەر ئەم خاڵە دەرببڕێت. ئەگەر هات و پەسەند کرا دەتوانرێ داوای نوێنەرایەتی یانەی کورد بکرێت لە ئەستەمبوڵ، لەوێ ڕای خۆی دەربڕێت بێ ئەوەی بیر لە شێوەی حکومەتەکە بکرێتەوە کە لە کوردستاندا دەمەزرێت. هەندێ لەسەنگی باشتری ئابوری بۆ بەریتانیای گەورە پارێزراو دەبێت و دەسەڵاتی بەریتانیاش بە تایبەتی لە کوردستانی خوارووداهەر دەمێنێتەوە. ئەوەی جێی گومان نییە لە نوێنەردا لەم کاتەدا ئەوە تێ گەیشتوە ئەم جۆران جۆرییە لە بیروڕا وا ئەم هەمەجۆرەیەش لە پێشنیارەکاندا، دەتوانرێ بە ئاشکرایی بە شتێکی ئاساییدا بنرێت.ئەویش لەبەر تاڕادەیەك نوێیەتی مەسەلەی کورد و

بە گەرمی و باسکردنی لە شێوەتازەکەیدا لە ئەنجامی هەرەس هێنانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لە دوای جەنگدا. هەروەها بە هۆی ئەو تەنگ و چەڵەمانەی کەجۆرە گیروگرفت پەیدا دەکا. ئەویش لەم کاتەدا کە ناوچەکانی هێز و دەسەڵات و کارتێکردن هەمەجۆر دەبێ، هەروەها هۆیەکانی دەست تێوەردان زۆر دەبن لە پێناوی پاراستنی بەرژەوەندییە هەمەجۆرەکان، بەڵام یەکێك لە هۆیە دیارەکانی تر بۆ ئاڵۆزکردنی ئەم گیروگرفتە لە تورکیادا بەستنەوەیەکی تاڕادەیەکی دوور و ناپێویست بە مەسەلەی ئەرمەنەکانەوە کە وڵاتە گەورەکان بە پلەی یەکەم گرنگیەکی گەورەیان پێدەدا لەم قۆناغەی دوای جەنگدا، لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانرێ هەست بە چەند هێڵێکی ڕوون بکەین لەو سیاسەتەی کە بڕیارە پێڕەوی بکرێت بەرامبەر ئەم گیروگرفتە هەرچەندە ئەم جار وا ڕویداوە، ئەگەر پێشنیارێ پێشکەش بکرێت یان چارەسەریەك بێ ئەوەی نارازی بونێکی لێ پەیدا ببێ یان ڕەخنەگرێ لە نێوان سیاسیە بەریتانییەکان خۆیان، یان لە لایەن فەرەنسییەکانەوە. هەروەها بە تایبەتی لە لایەن عوسمانییەکان و کەمالییە نەتەوەییەکان هەروەها هیتریش لێرەو لەوێدا هەندێ لە هێڵە سیاسیە ڕوونەکان کە وەزارەتی دەرەوە لە لەندەن پێشنیاری کردبوو دەربارەی مەسەلەی کورد دەگەڕێتەوە بۆ مێژووی ٢٢ی تشرینی دووهەمی ١٩١٩. ئەم هێڵە سیاسییانە نامەیەکی تێدایە کە وەزیری دەرەوە ناردویەتی بۆ فەرمانڕەوای شارستانی لە بەغداد لەهەمان ڕۆژدا. بەڵگەنامەی ژمارە (٩٥) (٦٠٨)، یان (٢٧١) (٤١٩٣) (٢٠٩٩١) گفتوگۆ لەسەر لایەنەکانی ئەم سیاسەتە دەکات، کە بریتییە لە یەکەم: نامە ناوبراوەکە کە لە لایەن وەزیری دەرەوە بوو دەربارەی ئەو سیاسەتەی کە نیازە پێڕەو بکرێت لە کوردستان. هەندێ بیروڕای (مێجەر نوئێڵ)ی تێدا بووە. دووهەم: بەڵگەنامەی وەڵامدانەوە بە ژمارەی ١٤٦٢٩ لە ڕۆژی ٢٧ تشرینی دووەم، لە لایەن فەرمانڕەوای شارستانی ناوبراودا. نامەی وەزیری دەرەوە بەم شێوەی خوارەوەیە:

(لە وەزیری دەرەوە دا بۆ فەرمانڕەوای شارستانی لە بەغدا و ٢٥ی تشرینی دووەمی ١٩١٣): مەسەلەی سیاسەتمان بەرامبەر کوردستان بە هەموو پارچەکانیەوە ئێستا لێرە لە ژێر لێکۆڵینەوە دایە. هەرەوەها ڕای حکومەتی بەریتانیا ڕوی لە ئەم لایەنەیە کەوا خەریکم ڕوونی دەکەمەوە: ئێمە لە پێنج خاڵی جێگیرەوە دەست پێ دەکەین:

١. ئەوەی پەسەند بێ بە چەند هۆیەکی سەربازی و ڕامیارییەوە، دەبێ سنوورەکانی وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە هەتا دەتوانرێ کورت بن.

٢. لەتوانامان‌دا نییە ئەو سیاسەتە بگرینە بەر، کە چالاکی سەربازی پێویستە لەناوەوە یان لە دەرەوەی ئەم سنووورەدا.

٣. حکومەتی بەریتانیا لە هەر بارودۆخێکدا ڕازی نییە بە ئینتداب کردنی کوردستان.

٤. ئەگەر یەکێ لە دەوڵە گەورەکان ڕازی بوو بە ئینتداب کردنی ئەرمینیا وا نابێ سنوری لای خواروی درێژ ببێتەوە تا سنووری وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە.

٥. ناتوانرێ چاوپۆشی بکرێ لە گەڕانەوەی دەسەڵاتی تورکیا بۆ کوردستان.

لە درێژەی نامەکەیدا دەگاتە ئەم قسەیە: یەك لەم دانانە ئەوەیە کە کوردستان وازی لێبهێنرێت لە سەر باری خۆی و پشت بە ڕێگە تایبەتییەکانی خۆی ببەستێت. ئەو مەسەلەیەی کە بەڕاستی سەری هەڵداوە ئەوەیە چۆن دەتوانرێ ئەمە جێبەجێ بکرێت بە شێوەیەکی ڕێکوپێك کە ئارامی و ئاسایش تێدا بپارێزرێت. مێجەر نۆئێلیش ئامۆژگاریمان دەکات لەوەی کە سێ مەرجی بنەڕەتی هەیە:

١. پێویستە دەسەڵاتی تورکەکان لە کوردستان نەمێنێت.

٢. پێویستە ماوە نەدرێت کوردستان دابەش بکرێت (بۆ نموونە، لەگەڵ فەڕەنسییەکان)

٣. بە گوێرەی توانا پێویستە سنوورەکان لە ڕۆخ هێڵی بنەڕەتی نەتەوەیی بن.

بیروڕای نوئێڵ ئەوە دەگەینێ کە کوردەکان، ئەگەر بۆ خۆیان وازیان لێبهێنرێ، ئەوا دەبن بە لایەنگری بەریتانیا و پێویستیان بە هاندان و یارمەتیدان نییە لە لایەن ئێمەوە بۆ دەرکردنی تورکەکان. هەروەها ئەو وای لێکدەداتەوە دابەش کردنی ئەم وڵاتانە دەبێتە هۆی بزووتنەوەیەکی نیشتمانی دژی بەریتانیا و دەبێتە هۆی گەڕانەوەی دەسەڵاتی تورکی . ئەوەی پەیوەندی بە کوردستان خۆیەوە هەیە. بیروڕا وایە هاندان بۆ دامەزراندنی یەکێتیەکی فیدراڵی بۆ وڵاتە ئۆتۆنۆمییەکان تاکو ئێستا شتێکە لە کردەوەدایە. هەروەکو لەگەڵتان گفتوگۆمان لەسەر ئەم شتە کرد. هەروەها بیروڕاش وایە خەڵکی کوردستانی باکوور (تورکی) خۆشیان دێت لە بنەماڵەی بەدرخانییەکان. هەروەها لە باری دانانن بە سەربەخۆیی ڕامیاری کوردستان. دەبێ ئەو شتەی کە دەیەوەێ بەدەستی بهێنێت (یانی دەسەڵات دارانی بەریتانیا) ئەویش بەهۆی خۆ نزیك کردنەوە لە شێخەکانی ناوەخۆدا. لە وەڵامی فەرمانڕەوای شارستانی لەسەر ئەو نامەیەدا لە ٢٧ی تشرینی دووهەمی تێدا بەو شێوەیە دەڵێت: لە نێوان هەر پێنج خاڵە جێگرەکەدا (ناوبراو) ئەو بە تەواوی لایەنگری دوو خاڵی (١,٣) دەکات، خاڵی چوارەمیش لە سنووری توانای ئەودا گەورەترە، بەڵام ئەو پێویستی بە لێدوان نییە. لێرەدا هەموویان

ئامانجیان بەرپا بوونی ئاشتییە، بەڵام خاڵی پێنجەم ئەو خۆی نارازییە پێی، ئەو وای بۆ دەردەکەوێت ناتوانن لایەنگریەکی تەواو کۆ بکەنەوە تا بتوانن تورکەکان دور بخەنەوە لە کوردستان، ئەگەر بێت کۆنگرەی ئاشتی بڕیاری لەسەر کردنی ئەم کارەدا. هەروەها ئەو لەگەڵ هەر سێ خاڵەکانی مێجەر نوئێڵ یەك ناگرنەوە. لە لایەکی ترەوە پێویستە ئەوەش لە یاد نەکرێت کە مەسەلەی ئەرمەنی لە تورکیادا کە هیچ لایەنێك نەیتوانیوە شتێ لە بەرژەوەندی ئەودا بکات، لە دواجار خەریك بوو مەسەلەی کوردی گرانبارتر دەکرد، لەڕاسیتدا بێ ئەوەی گوناهەکە هی یەکێك بێت، بەڵام جولانەوەی نەتەوەیی کەمالییەکان ئەمەی کردە بنیشتە خۆشە بۆ پڕوپاگەندەیەکی بەرفراوان دژی هەولەێ بەجێ و هەقدارەکانی نیشتمان پەروەرە کوردەکان هەروەها دژی بەرژەوەندییەکانی هاوپەیمانەکان بە شێوەیەکی تایبەتی بەریتانیا چالاکی لە دژایەتی کردن بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد لە تورکیادا بەردەوام لە ئارادا بوو. هەروەها دژی هەر هەوڵێك بۆ نزیك کردنەوە و تەبایی نێوان گەلی کورد و گەلانی دیکەدا. لە ڕووداوە سەرسوڕهێنەرەکانی ئەم کاتەدا کە تێدا دژایەتی ڕامیاری هەڵدەدا، زۆربەی جار بای ڕووداوەکان بە ئارەزووی بەلەمەکانی هەڵناکان. ئەوە پەیوەندی هەیە بەو ئاشت بوونەوەیان ئەو ڕێککەوتنەی کە بوو لە نێوان نوێنەرانی ئەرمەن و کوردەکان، یان لە نێوان شەریف پاشا و هەریەك لە بوغوص نوبارپاشا و ئەوهانجیان دا، هەروەکو هەندێکمان لێ باس کرد لە بەشەکانی ڕابردووی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا. بە هۆی کارتێکردنی جولانەوەی نەتەوەیی کەمالییەکان، هەروەکو دەردەکەوێ ژمارەیەکی زۆر لە پیاو ماقووڵ و سەرۆك هۆزە کوردەکان دەنگی نارەزایی خۆیان گەیاندە نێردراوی پایەداری بەریتانیا لە ئەستەمبوڵ دژی ئەم سەرکەوتنە بێ هاوتایەی کە لە تەبایی و برایەتی نێوان ئەم دوو گەلەوە دێتە بەرهەم. ئەمەش پەندێکە لە پەندەکانی مێژووی ئەو کاتی کە پێویستە بنووسرێتەوە و بگێڕدرێتەوە. بەڵگەنامەی ژمارە کراو (٣٧١) (٥٠٦٨) (٢٧٨٦) ئەمەی تێدایە بەناونیشانی: (هەڵوێستی گشتی لە تورکیادا بەرامبەر ڕێککەوتنی کورد و ئەرمەن). نامەی نێردراوی پایەداری بەریتانیا لە (قستەنتنییە)دا ئەدمیرال سیر (دی ڕۆبیك) بۆ وەزیری دەرەوە لە ١٥ی مارتی ١٩٢٠، ئەوە تێدا هاتووە بە بڵاوکردنەوەی ڕێککەوتنی نێوان شەریف پاشا و بوغوص نوبار پاشا بوە هۆی پەیدا بوونی ناڕێکییەتی فراوان لە بۆچوون و بیروڕا لێرەدا. ئەو دەڵێ لەگەڵ نامەکە یا پارچەیەك لە ڕۆژنامەی (سیفور)ی ئەستەمبولی دەنێرێت، کە وتارێکی تێدایە دەربارەی بیروڕای یەکێ لە ڕەخنەگرە ئەرمەنەکان دژی ڕێك کەوتنەکەیە. هەروەها سەرکردە

کوردەکانی لایەنگیری دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی سەربەخۆ گەلیّ دلّخۆش بوون بەم ڕێککەوتنەیە، بەلاّم نارەزامەندان بە حکومەتێکی کوردی سەربەخۆ گەلیّ دلّخۆش بوون بەم ڕێك کەوتنەیە، بەلاّم ناڕەزامەندان (**المعارضة**) زۆربەیان ئەندامانی خێزانی بابان زادە بوون. نێردراوی پایەدار لەگەلّ نامەکەیدا لیستەیەکیش دەنێرێت بەناوی خاوەن حەزومالّ نووسەکان و ئەوانەی تەلەگرافی نارەزاییان ناردوە لەسەر ئەو کارانەی کە شەریف پاشا کردویەتی بۆ ڕێککەوتن لەگەلّ سەرۆکە ئەرمەنەکاندا. لە هەر بارێکدا ئەگەر حکومەتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی ئارەزووی کرد، یان لە بارودۆخی کە بەندی سێیەم باسی دەکات ئەگەر حکومەتی کوردی ئارەزووی هەبوو لە بەدەست هێنانی یارمەتی دەرەوە لە بەرێوەبردنی ناوخۆیان بە پۆلیس بۆ ئەو هەرێمانەی کە دانی پیانراوە بۆ ئیمتیازی تایبەتی بەریتانیای گەورە و فەرەنسا و ئیتالّیا لە دوای یەکدا، ئەم ولاّتە گەورە ڕێککەوتوانە نارەزایی دەرنابرن بەرامبەر داواکارییەکانی ئەم دەولّەتە کە دانی ناوە بە چەند ئیمتیازێکی تایبەتی لەم هەرێمەدا و ئەو خۆشی ئەم یارمەتییە دابین دەکات.

٣. ولاّتە گەورە ڕێککەوتووەکان هیچ داواکاریەك پێشکەش ناکەن، هەروەها پشتگیری داواکاری هاوولاّتیانیان لەوێدا بۆ بەدەست هێنانی چەند ئیمتیازێکی پیشەسازی یان بازرگانی لەو هەرێمەی کە دانی پیانراوە بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی یەکیّ لەم دەولّەتە گەورانەدا، بەلاّم لەوێدا هاوولاّتیانی هەموو ئەم ولاّتانە یەکسان دەبن لە مەسەلەکانی بازرگانی بە تایبەتی لە بواری ترانسیت و مەکوس و مەسەلەکانی دیکەی وەك ئەمانە.

٤.ولاّتە ڕێککەوتووەکان یارمەتی دبلۆماسی یەکتر دەدەن بۆ پاراستنی دەسەتەلاّتیان لەو شوێنانەی کە خاوەن ئیمتیازی تایبەتییە، یەك لە دوای یەکدا بە پێشکەشکردنی ئەم دەقانە لێپێچینەوە لە چۆنیەتی بەرێوەچوونی کۆنگرەی سان ڕیمۆ شتێکی ئاسان دەبیّ. لە بەشی حەوتەمی ئەو باسەدا درێژەی دانیشتنی ئەو کۆنگرەیەمان پێشکەش کرد کە لە ١٩ی نیسانی ١٩٢٠ بەسترابوو، هەروەکو گوتمان بەلّگەنامەی ژمارە (٨) تێبینییەکانی سکرتێری وەفدی بەریتانی تێدابووە، بۆ کۆبوونەوەی ئەنجومەنی بالاّی کۆنگرەیسان ڕیمۆ کە بەسترا لە ٢١ی نیسانی ١٩٢٠ دا ئەم ناویشانەی تێدا هاتووە:

کوردستان: سەرۆکی وەفدی ئیتالّی سینورینتی گوتی: وەفدی بەریتانی ئارەزووی هەبوو کە پرۆژەیەکی بژارکراو لەو بەندانەدا پێشکەش بە ئەنجومەنی بالاّ بکات کە پەیوەندی بە دوا ڕۆژی کوردستان هەیە بۆ لێکۆلّینەوەی لەسەری ئەم پرۆژەیە چوار بەندەکە لەسەرەوە خستمانە

ڕوو، مسیوبیرتیلۆ ئەندامی وەفدی فەڕەنسی ڕازییە بە پڕۆژەی ئەم بەندانە، لەگەڵ هەست کردن بەوەی کە هیچ جۆرە تەنگیەك یان كەم كردنەوەیەك نییە لە مافە ئابوورییەكانی فەڕەنسادا بەو شێوەیەی كە بۆی پاراستوە ڕێككەوتنامەكەی سێ لایەنی كە لە سەرەوە باسمان كرد، پاش گفتوگۆیەكی كورت ئەنجومەنی باڵا لەسەر ئەوانەی خوارەوە ڕێككەوت:

أ – ڕازی بوون بە پڕۆژەی ئەو بەندانەی كە پەیوەندارن بە كوردستان كەپێشكەشكراوە لە لایەن وەفدی بەریتانیەوە.

ب- لە هەر بارێكدا ئەگەر لێژنەی كوردستان لە هەر مەسەلەیەكدا سەرنەكەوت لە گەیشتن بۆ ڕێككەوتنێكی هەموو لایەنێ، پێویستە مەسەلەكە بەرز بكرێتەوە لە لایەن لێژنەكەوە بۆ سەرۆكەكانی حكومەتی ئەم وڵاتانە، لێرەدا دوو ڕاستی بەدەردەكەون، یەكەمیان ڕازی بوون بەو بەندانەی كە پەیوەندیدارن بە هەرێمی كوردنشین، لە لایەن ئەنجومەنی باڵای وڵاتە گەورە هاوپەیمانەكان، هی دووەمیان سوودبوونی فەڕەنسا لەمەڕ ئیمتیازە ئابووریەكانی لە هەرێمی كوردنشیندا بە گوێرەیی ڕێككەوتنامەی سێ لایەنی باسكراو، تێگەیشتنی ئەمە زیاتر بۆمان ئاسان دەبێ بە پیاچوونەوەی ئەو گفتوگۆیانەی كە ئەنجام دران لە كۆنگرەی وەزیران و گەورە لێپرسراوانی بەریتانی لە (لەندەن) كە چەند شتێكمان لێ پێشكەش كردن لە سەرەوەی ئەمەدا.

تێبینی:

ئەوە جێی سەرسوڕمانە ناونەهێنانی جولانەوەی كەمالیەكان و نەتەوەی توركیا لە كۆنگرەی وەزیران و گەورە لێپرسراوانی بەریتانی كە هەر چەندە لەم كاتەدا كە هاتبووە ناو مەیدانەوە،

هەروەها سیر دی ڕۆبیك دەستنیشانی ئەو نامەیەی دەكات كە ژمارەكراوە ـ٣٠٦١ـ (٢٥٧٥) لە ٢ی مارت دەربارەی هەڵوێستی شەریف پاشا.

بەشی دوانزدەهەم

ئەم خشتەیە ناوی ئەو سەرۆك هۆزە كوردانەی تێدایە كە تەلـەگرافی نـاڕەزایی دەربڕینیـان نـاردووە دژی ڕێككـەوتنی كـورد و ئەرمـەن، بـەم شـێوەیەی خوارەوەیـە: لـە ـ وان ـ ە وە سەرۆكەكان:ـ

ـ یوسف، زەكی، سمبو، قولی خـان، جەعفـەر، ئیسـماعیل، ئـەمین، ڕۆسـتەم، عومـەر، سولّتان عـەلی، حەسەن حوسـێن، هـەروەها ژمارەیـەكیش لـە پیـاوە گـەورەكان. ئەمانـەش سەرۆكی هۆزەكانی خوارەوەن بە ژمارە:

ـ حەیدەر ئانلی، مازیكە، كارخان، ئورار، (ئورمار)، زیـلان، كارخـان، مـاهوران، دیـزی شەمسیكی، نافوری، برونكی، ئەرتو، بیرابیر كاتلی. لە ـ دیاربەكر ـ وە سەرۆكەكان:ـ

ـ یوسف، سەید عـەلی، حەسەن، كرمۆ یوسف، پاشا بـەگ، جـارئۆغلۆ، ئـەیوب جیجـك، جەعفەر و لیژنەی ـ كۆمیتەی بەرگری لەماف (ویلایەتەكانی ڕۆژهەلآت). ئەمانەش سەرۆكی ئەم هۆزانەی خوارەوە:ـ

ـ كیرجالی ئۆشـاغلی، عەشـیرەتی عەباسـی، زول، شـادلی، بالابـانلی، بـال، زیشـانلی، جەعفەرلی، لە ـ ترجان ـ ەوە سەرۆكەكان:ـ

ـ بەگ، حوسێن، حوسێن، كەریم.

ئەوانەش سەرۆكی ئەم هۆزانەن:

كورشانلی، منكویلی، جازكیویلی، شادانلی.

لە (ئەزرنجان)ەوە سەرۆكەكان:ـ

ـ زیزا، سەرۆكی شارەوانی، هەروەها هەندێ لە پیاوە ناودارەكان.

لە (قورجای)ەوە، سەرۆكەكان:ـ

ـ حوسێن و یوسف بەناوی دانیشتوانی كوردەكانەوە.

لە (عەزیز)ەوە سەرۆكەكان:

ـ خەلیل، حاجی كهیا، عەلی، محەمەد، عومـەر، حسـێن و هـەروەها هەنـدی لـە پیـاوە دیارەكان.

ئەوانەش سەرۆکی ئەم هۆزانەی خوارەوەن:

باریجیکیان، ئیزارلّی، زیقی، سعرت، ئەلوەدی، سەرۆکی کۆمەڵەی (تەعالی) کورد.

لە (حەسەن قەلا)وە، سەرۆکەکان:

بیکیا(نەوەی ئەحمەد پاشا)، حەیدەر و مستەفا بەهجەت، باتاڵ، حەسەن بەگزادە ئەرسەلان، کۆلۆنێل موحەمەد بەگزادە کەریم، رەشید.

ئەمانەش سەرۆکی ئەم هۆزانەی خوارەوەن:

ـ زیلان، جەلالّی، حاجی قیانای، سادانلی، مابجافاتلی، سودانلی.

لە (بایەزید)ەوە سەرۆکەکان:

ـ مێجەر ئیبراهیم، نەبی عەلّی، دەروێش.

ئەمانەش سەرۆکی ئەم هۆزانەی خوارەوەن.

ـ جەلالی، کاشودانلی، حەیدەر نانلی، کاجیلانلی.

لە (مەلاتیە)وە سەرۆکەکان:

ـ جنون زادەمالو، موحەمەد حائری، بیرام، حەسەن.

ئەوانەش سەرۆکی ئەم هۆزانەی خوارەوەن:

ـ سونیان، عیسولّی، بالان، بالیان.

لە (دیاربەکر)ەوە:

ـ لێژنەی بەرگری مافی (ویلایەتەکانی ڕۆژهەلات).

لە (بەشیری)ەوە:

ـ عبدالقادر سەرۆکی هۆزی ماستان، عوسمان و گەنجۆ لە هۆزی ماستان.

لە (مدیات)ەوە:

ـ عوسمان سەرۆکی هێزی نیشتمانی، حەمدی، سەرۆکی شارەوانی.

لە (نەسیبین)ەوە، سەرۆکەکان:

ـ عبدالقادر، سەرۆکی شارەوانی، فەقیرالله، موفتی، سرخان، عومەر، ئەحمەد، هەروەها ژمارەیەك لە پیاوە دیارەکان.

ئەوانەش سەرۆکی ئەم هۆزانەی خوارەوەن:

ـ جیموقی، همکیان، جومران.

لە (ئەرغنی)ەوە:

ـ مەحمود ـ سەرۆکی شارەوانی، هەروەها ژمارەیەك لە پیاوە دیارەکان.

لە (ئەشکرد)ەوە:

ـ زەکی، ئیبراهیم عەلی، عەبدولمەجید ـ سەرۆك هۆزن.

لە (کیماخ)ەوە، سەرۆکەکان:

ـ حوسێن فەهمی، ئاغادادا، موحەمەد، مەزهەر.

ئەمانەش سەرۆکی ئەم هۆزانەی خوارەوەن:

ـ قۆجکیری، شادڵی، کلبابی، مەقسود ئوشاغلی(لە دەرسیم).

لە (قەراغ لیسە)ەوە ئیبراهیم سەرۆك هۆزی ئیمانلی، عەلی سەرۆك هۆزی نەیران، هەندێ پیاوی دیاری هۆزەکان.، سەرۆکەکان:

ـ عەبدولعەزیز، شێخ سوڕیی جیجانی، موحەمەد عەلی، هەروەها هەندێ ـ لە پیاوە دیارەکان ـ ئەوانەش سەرۆکی ئەم هۆزانەی خوارەوەن:

ـ جینلی، بروسان، سیفاکی.

لە (سیفریك)ەوە سەرۆکەکان:

ـ مستەفا، سەعدون، عەبدولقادر، روشدی، جودی ـ سەرۆکی کومیتەی بەرگری لە ماف، ڕەزا ـ سەرۆکی شارەوانی ـ عوسمان، موفتی.

ئەوانەش سەرۆکی ئەم هۆزانەی خوارەوەن:

ـ بناهاتیب، تورکمان قراکیج، کمرکری.

لە (ویران شەهر)ەوە:

ـ مەحمود ئیبراهیم پاشازادە، سەرۆکی هۆزەکانی میللی بە ناوی کۆمیتەی بەرگری لە ماف (ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات).

لە (دیریك)ەوە سەرۆکەکان:

ـ کازم ـ موفتی، حەسەن ـ سەرۆکی شارەوانی، مەحمود، دەروێش، سەعدون، هەروەها هەندێ لە پیاوە دیارەکان.

ئەوانەش سەرۆکی ئەم هۆزانەی خوارەوەن:

ـ دشتکور، مازویراغ، مشکیتان.

لە (بالو)وە سەرۆکەکان:

ـ موحەمەد، ئەرسەلان، بیکو، فارس، مەلا ئەحمەد، مەحمود، عەلی، رەشید، عەلی.

ئەوانەش سەرۆكی ئەم هۆزانەی خوارەوەن:

ـ قرابیكیان، قراجور، مزروعات، كیوكراسە، فیشین، ئاشمان، سیوان، ترون باحرات، بولانیك.

لە (ماردین)ەوە سەرۆكەكان:

ـ محەمەد عەلی، ئیبراهیم عوسمان، قازا، حەسەن هەمزە، عەبدولرەزاق، یاسین، ئەمین، ڕەفعەت، سەرۆكی شارەوانی، هەروەها هەندێ لە پیاوە دیارەكان. ئەوانەش سەرۆكی ئەم هۆزانەی خوارەوەن:

ـ كیكی، ملی، هالیمان، دوكود، میراستان، ئوریسی و بافیلان، مشكین داشیلر، لە (سلیفان) ـ عەبدولرەحمان ـ سەرۆكی كۆمیتەی بەرگری لە ماف و هەروەها هەندێ لە پیاوە دیارەكان.

لە (مسافیر)ەوە:

ـ حەمۆ، سەرۆكی هۆزی راشد، ئەحمەد سلێمان سەرۆكی هۆزی شكیان، ئەحمەد سەرۆكی هۆزی پرمان، هەروەها هەندێ لە پیاوە دیارەكان.

لە (حصن مەنسور)ەوە سەرۆكەكان:

ـ جەمال بەهادین، حاجی ئوزرزادە ئەمین، شێخ حوسێن، عەلی ئاغازادە ئوزد، بوغازادە موحەمەد، هەروەها هەندێ لە پیاوە دیارەكان.

ئەوانەش سەرۆكی ئەم هۆزانەی خوارەوەن.

ـ ڕەشوان، ماریر، یاسكلی، خزردیا، كیافی.

لە (كیاختی)ەوە:

ـ حاجی حوسێن ئاغا بەدرەدین، سەرۆك هۆزەكانی زراركیان كلارورەشوان.

(ناوی ئەمەیان هێناوە بەبۆنەی پەنا بردنی مێجەرنوئێلْ بۆلای، پاش نەچوونە سەری گەشتەكەی)

فكری، سەرۆكی هۆزی جالیك، حاجی ئوزرئاغا ئەمین، سەرۆكی هۆزی مارفیلد هەروەها هەندێ لە پیاوە دیارەكان.

لە (حەسەن قەلاّ)وە:

ـ بادوهی، سەرۆكی هۆزی ماجدانلی، مەقسود ئاغازادە حەسەن، سەرۆكی هۆزی سوسە.

لە (مەدیات)ەوە:

ـ حەمدی، سەرۆکی شارەوانی، شاکر موفتی، لیژنـەی بـەرگری مـاف، خـەلیل سـەرۆکی هۆزی ماحالی، هەروەها هەندێ لە پیاوە دیارەکان و سەرۆك هۆزەکان.

لە (دەرسیم)ەوە:

ـ جەمیل، سەرۆکی شارەوانی، هەروەها هەندێ لە پیاوە دیارەکان.

لە (معدن)ەوە:

ـ یوسف، سەرۆکی شارەوانی، تۆفیق، سەرۆکی هۆزی بـارفیج، محەمـەد سـەرۆکی هـۆزی عیسۆلّی، محەمەد عەلی، سەرۆکی هۆزی جیمارات، رەشید سەرۆکی هۆزی پوکات، هـەروەها هەندێ لە پیاوە دیارەکان.

یەکیەتی کۆنفیدرالی و چەند چارەسەرییەکی دیکە:

لە کات و لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانیدا تا ڕادەیەك زوو وەختـانێکی چـەند بـیروڕا و تێگەیشتنێ سەریان هەڵدا لەوانە وەکو یەکێتی کۆنفیدڕاڵی، ئەم چەمکەش ـ یەکێتی فیدڕاڵی ـ وەکو دەربڕینی بوو لە جێبەجێکردنی یان دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سـەربەخۆ، وەکـو چارەسەریەك بۆ مەسەلەی کورد، ئەم بـاوەڕە تاڕادەیـەك هـەموو جـۆرە بـیروڕا جیاوازەکـانی لایەنەکانی لەسەر ڕاستییەتی و گرنگییەکـەی کـۆ ببـۆوە هـەروەکو لـەڕابردوودا ئەمانـەمان ڕوونکردبۆوە. لەو کاتەدا لە ڕاپۆرتی ـ ئەفسەری سیاسی ـ سیر بیرسـی کۆکسـی ناسـراو لـە ساڵی ۱۹۱۷دا ئەمەی خوارەوە هاتوە:ـ

پاش ئەوەی بەغدامان داگـیر کـرد لـە مـارتی ۱۹۱۷، ئەمـە بـوە شـتێکی حـەتمی لای خەڵکەکە ڕونببۆوە کە ئێمە لێپرسراویەتی دەگرینە دەست، هەتا سـنوورەکانی تورکیـا بەمـە گەلێك دڵخۆش ببوون.

بە شێوەیەکی گشتی هۆزە کوردەکان لەو باوەڕەدا بوون کاتی ئەوە هاتووە سـەر و سـیمای نەتەوایەتی خۆیان پیشان بدەن. هەروەها بیری مـافی ئۆتۆنـۆمی بـۆ کـورد کـە خرابـووە نێـو دەستووری عوسمانییەوە، وروژایەوە و بە شێوەیەکی فراوان سەری هەڵدایەوە.[1] مێجەر نوئێـڵ گەیشتە سلێمانی لە ١٦ی تشرینی دووەمی ١٩١٨ـ (نەك لە ڕۆژی ـ ١٨دا کـە لـە ڕابـردوو باسکراوە، ئەمـەش نووسـراوەتەوە لـە تەلەگرافـەی کـە لـەوێوە نـاردبووی ڕاسـتەوخۆ دوای گەیشتنەکەی لە تەلەگرافی فەرمانگەی ڕامیاری لە بەغدادا ژمارە کراو ۹۹۲۷ واهـاتووە کـە

میجەر نوئێل لە سلێمانیەوە تەلەگرافێکی نارد، کە لە ڕۆژی ١٦ی تشرینی دووەم بەم شێوەیەی خوارەوە:ـ

ئەمڕۆ کە گەیشتمە سلێمانی. وەکو پاشایەك پێشەوازیم لێکرا. ئەوانەی لە لادێ وە هاتبون بەدرێژایی ڕێگە وەستابوون، نیشانەی دڵخۆشییان بە هاتنمان پیشاندا. نوئێلَ لە تەلەگرافەکەی دا لەسەری ئەڕوا و دەڵێ: من تەنگ و چەڵەمەیەکی زۆر نابینم لە دواڕۆژا لە ڕێگەی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی لەژێر چاودێریمیان و دەسەڵاتداریەتی ئەفسەرە سیاسییەکانماندا، بە مەرجێ چەند کارێکی پێویست بە خێرایی ئەنجام بدرێت. هەر هیچ نەبێ جولانەوەکە لە سلێمانیدا پەرەی سەندوە، فەرمانگەی ڕامیاری لە تەلەگرافەکەیدا کە دەست نیشانی ناوەڕۆکی تەلەگرافی ـ نوئێلَ ـ ی کردوە زیاتر دەڵی: نوئێلَ پێمان دەڵێ هەر ئێستا دەستبەکاربین بۆ دامەزراندنی جولانەوەیەکی وەکو ئەو لە هەندێ هەرێمەکانی کوردنشین لە باکوری مووسڵدا. ئەم پێشنیارە ئێستا کە لە ژێر لێکۆڵینەوەدایە، نۆئێل هەوڵ دەدات بۆ ڕێکخستنی کۆنگرەیەك بۆ پەنجا هەتا شەست سەرۆکی کورد لە سلێمانی، لە کۆتایی ئەم مانگەدا، کە فەرمانداری شارستانی خۆی تیایدا ئامادە دەبێ.[٢] لە تەلەگرافێکی هەمان فەرمانگەی سیاسیدا، مانگێك پێش ئەم ڕۆژە، یانی ١٦ی تشرینی یەکەم، بۆ وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا لەژێر ژمارەی ـ ٩٧٤٥ـ دا باسی گرنگی داگیرکردنی ـ مووسڵ ـ دەکرێت. ئەمەش دەبێتە هۆی توانینمان بۆڕێکخستنی کوردستان و دامەزراندنی یەکێتی کۆنفیدڕاڵی کورد سەربەخۆ لەدەست ڕژێمی تورکیادا.[٣] هەروەك دەردەکەوێ، بەم شێوەیە باسی ئەم چەمکە بۆ یەکەمین جار دەکرێ لەو بەڵگەنامەنەدا، واتە یەکێتی کۆنفیدڕاڵی. لە تەلەگرافێکی تری ئەفسەری سیاسی لە بەغداد لە هەمان ڕۆژدا ١٦ی تشرینی دووەم. ئەمەی تێدا هاتووە: بۆ بینینی ئەفسەرە سیاسییەکان لە ١٣ی تشرینی دووەم بە فڕۆکە سەرم دا لە خانەقین و کفری. هەموو ئارەزووی داگیرکردنی سلێمانیان دەرکرد بە کەم هێزێکەوە بۆ نەهێشتنی ئاژاوە. هەروەها کۆمەڵێ لە خێزانە کوردەکانی پەرت و بڵاو بە بەغدا و دەوروبەریدا ئەمڕۆکە هاتنە لام بۆ ئەوەی حکومەتی بەریتانیا هان بەدەن بۆ ئەوەی شتێ بۆ کوردستان بکات بەڵکو بەرەوپێشەوە بەرێت. ئەویش بە هۆی کوردستان خستنە ژێرچاودێری خۆیەوە. یەکێ لەم سەرۆکانە پێشنیاری دامەزراندنی یەکێتی فیدڕاڵی کرد و ئەوانی تریش بە گەرمییەوە لایەنگریانکرد. ئەم سەرۆکە گوتی: فەرەنسییەکان لێهاتوونین، تەنها حکومەتی بەریتانیا دەتوانێ ئەم کۆنفیدڕاڵییە دابمەزرێنێت بە مەرجێ هەموو دانیشتووانی کوردنشین

بگرێتەوە.(٤) ئەم دوا داواکارییەی وەفدی خێزانە کوردەکان لە چوارچێوەیەکی مێژوویدا گرنگ و لەڕاستییەوە نزیك بوو. لەبەر ئەوەی زۆربەی کوردەکان لە کوردستانی ناوەڕاست و باکوردا ژیان دەبەنە سەر یان لە کوردستانی تورکیا، بەڵام مێژوونوسی بەناوبانگ ئەرنۆڵدتوینبی کە فەرمانبەرێك بوو لە وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا لەوێ لەسەر تەلەگرافەکەی وڵسن دا قسەیەکی کرد کە ناتوانرێ هەموو کوردەکان کۆ بکرێتەوە لەم یەکێتییە فیدراڵییەی پێشنیار کراوەدا. بۆ نموونە: ناتوانرێ هەموو کوردەکانی ـ چیای ئارارات و کیلیکیا ـ کۆبکرێنەوە لەبەر چەند هۆیەکی جوگرافی. بەگوێرەی بیروڕای ئەو کوردستان وەك یەکێتییەکی سیاسی ڕێکخراو بە پێی هێڵی نەتەوایەتی پێویستە تەنها لەو هەرێمە بێ کە دەکەوێتە باشوری ڕۆژهەڵاتی هەر دوو زێی دیجلە و بۆتان. زێیەکە لە توریکا، یەکێکی تریش ـ لەوانەیە یونغ، یان کروستوندا بێ ـ. لەسەر ڕایەکەی توینبی دواو و گوتی: ئەم پارچە خاکە گەلێ بچووکە، ئەمەش لە هەمان بەڵگەنامەدا بوو لە ڕۆژی ١٩١٨/١١/٢١ دا. لە هەمان کاتدا لێپرسراوە بەریتانیاییەکان لە هەموو جۆرە پلەوپایە و شوێنێکەوە لە لەندەن و ئەستەمبوڵ و جێگەیتردا، سەرگەرمی لێکۆڵینەوە بوون لە بارودۆخی هەرێمی کورد لە هەموو لایەنەکانییەوە، هەموجۆرە پێشنیارێك و چارەسەرییەکیان پێشکەش دەکرد دەربارەی مەسەلەی کورد. لەوانە مەسەلەی کوردستانی تورکیا کە بابەتی بنەڕەتی ئەم باسەمانە. فەرمانگەی ڕامیاری لە وەزارەتی هیند لە لەندەن لە ڕۆژی ١٤ی کانونی یەکەمی ١٩١٨دا یاداشتێکی گرنگی پێشکەش کرد سەبارەت بە کوردستان، لە ئامادەکردنی (جی، ئەی، ئیس).(٥) ئێمەش ئەم بڕگانەی خوارەوەی لێوەر دەگرین:ـ

٣ـ مەسەلەی کورد بە هەموو لایەکییەوە بەستراوەتەوە بە مەسەلەی ئەرمەنەوە، ئەوەش مانای ئەوەی نییە چونکە ئەرمینیا هەرێمێکی دەسەڵاتداری پێك دەهێنێت لەبەر ئەمە حکومەتی فەرەنسا بۆ بەرژەوەندی خۆی پێی ڕازییە لە جیاتی وازهێنانی لەداوا کارییەکانی لە ویلایەتی مووسڵدا. هەروەها چەندان شوێنی دیکە، بەڵکو بۆ هۆیەکی گشتی ئەویش ئەوەیە کە ناتوانرێ مەسەلەی ئەرمەن چارەسەر بکرێ بە شێوەیەکی باشتر، ئەگەر جۆرە ئاشتبونەوەیەك نەبێت لە نێوان کورد و ئەرمەندا. هەروەها یاداشتەکە دەگاتە ئەم قسەیە:ـ

لە هەمان بابەت، واتە پەیوەندی نێوان مەسەلەی کورد و ئەرمەن، کاپتن وڵسن دەستنیشانی کردبوو لە تەلەگرافەکەی ٢٧ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨دا. کە تێدا سوربوو لەسەر پێویستی بەدی هێنانی ـ یەکێتی فیدڕاڵی کوردی ئازاد کراو لە ژێر دەسەڵاتی

تورکـەوە. ئـەوەی دەمـەوێ بـۆ دەوڵـەتی ئەرمـەنی سـەربەخۆ، کـە بـەریتانیا نیـازی وایـە دایبمەزرێنێت، دەبێ بەختێکی زۆری هەبێ لە مانەوەدا. یاداشتەکە دەگاتە ئەم قسەیە:ـ

٤ـ چارەسـەرییەکی گیروگرفتەکـە بـە پێـڕەوی دەوڵـەتی کـوردی دامـەزراویان یـەکێتی کۆنفیدراڵی لە ژێر چاودێری بەریتانیادا دەبێتە هۆی شادییەکی گشتی بۆ هەموو دانیشـتوانی هەرێمەکە.

٥ـ کۆلۆنێل ولّسن لایەنگیری خستنە سەر کوردستانی ناوەڕاست یان بـاکوور بـۆ یـەکێتی فیدراڵی کوردستانی باشور ناکات.

٦. ئەوەی ڕوونە، لای کەمی ئەوەندەی شتە کە پەیوەندی هەبێ بە کوردستانی باشـورەوە. دانیشتووان خۆیان خەریکی ئەوەن چارەنووسی خۆیان دیار بکەن، بێجگە لە چەند ناڕەزامەندی نەبێ، ئەم ڕێگەیەیان هەڵبژارد کە بۆخۆیان کۆنفیدراڵییەکی سـەربەخۆ پێـك بهێـنن لـە ژێـر ڕێنمایی بەریتانیا، بەڵام گیروگرفتەکان لەگەڵ فەڕەنسادا هەر دەمێنێتەوە. لە ڕاپۆرتی مێجەر نوئێل کە پێشتر باسمان کردبوو، ئەو ڕاپۆرتەی لە بەڵگەنامەکاندا ناوی لێنرا بوو ـ پاشـکۆی٨ ـ ئەمە هاتوە لە ژێر ناونیشانی ـ تێبینی ئەفسەرێکی سیاسـی لـە سـلێمانی ـ دا دەربـارەی دۆخی سیاسی لە کوردستاندا ـ [٦]. ئەمەی خوارەوەش هەر لەم ڕاپۆرتەدا هاتوە:

(کوردستان هەموی ئەم هەرێمانـە بگرێتـەوە کـە زۆربـەی دانیشـتوانی کـوردن. ئەگـەر ڕەزامەندی پیشان بدرێ بەرامبەر ئەم پێشنیارانە، ئەوا سود و بەرهەمەکانی کۆنفیدراڵی کورد دێتە دی لە ڕێگەی تەبایی و ئاشتبونەوە و جێگربونی هیوا و ئاواتەکانی نەتەوەیی دا.

پەراوێزەکانی بەشی دوازدەهەم:

(1) Pro (FO) (371) (3407) (XC/A/3785) (From Civil commissioner, Eaghdad, to India office), Dated 7th. Dec. 1917.

(٢) بە شێوەیەکی فیعلی ئەم کۆنگرەیە ئەنجامدرا (ولسن) تیایدا ئامادە بوو کە بە فرۆکە سەردانی سلێمانی کرد، ڕۆژی ١٢/١ کە پێشتر ڕوونمان کردەوە.

- Pro (FO) (371) (3385), (191848) (747) (Nov. 20th , 1918).

(3) Pro (FO) (371). (17606).

هەروەها ئەمە بخوێنەوە.

Pro (FO) (371) (3385) (174037) (69427)

(4) Pro (FO) (371) (3385), (191474) (747)

(5) Pro (FO) (371) (3386), (207981) (747) (Note By political Department India office) (Dec> 18th, 1918) (j.E.S.)

(6) Pro (FO) (371) (4149) (H.325), (Enclosure No. 8) (Note By political offiecer, Sulaimaniya in Regard to the political status of Kurdistan)

بەشی سیانزەهەم

بیروڕای سەرکردایەتی بەریتانیا لە میسر:

لە بەشی نۆیەمدا بە شێوەیەکی سەرپێی باسی ئەوەمان کرد کە سەرکردایەتی بەریتانیا لە میسر ئەویش بیروڕایەکی هەیە دەربارەی مەسەلەی کورد. لێرەدا پێویستە لەسەرمان هەندێکی دیکەی ئەم شتە ڕوون بکەینەوە. بەڵگەنامەی ناولێنراو (وەزارەتی دەرەوە) (٣٧١) (٤١٩٨) (٠٧١١٥) لە ژێر ناونیشانی (کۆنگرەی فەرمانگەکانی میری دەربارەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست)(تێبینیەکی دیکە) (دۆخی کوردستان)[1] باسی درێژەی ئەو شتانەی کردبوو کە ڕوویدابوو لە کۆبونەوەی ئەم فەرمانگە میریانەدا، کە دەستنیشانی زۆر کۆبونەوەیان کرد. لەوانە ئەوەی کە بەسترا لە نیوەی دووەمی مانگی ئەیلوولی ١٩١٩دا. ئەم بەڵگەنامەیە بەشێوەیەکی کەمێ درێژ ئەو باسانە دەخاتەڕوو کە لەوێدا لێدوان، ئەمەی خوارەوەی تێدا هاتووە: لە کۆبونەوەی بیست و نۆیەمی کۆنگرەی فەرمانگە میریەکانی بەریتانیا دەربارەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کاتێ بڕیاردرا دوان لەسەر ڕامیاری حکومەتی خاوەن شکۆ دەربارەی کوردستان. دەبێ بە چاوەڕوان کردنی گەیشتنی مارشاڵ لۆرد لبنی ـ ئەمە سەرکردەیەکی سەربازی بەریتانیای بەناو بانگە لە جەنگی جیهانی یەکەمدا ـ بچێت بۆ لەندەن. لەو کاتەوە هەڵوێست لە دوو لایەنی گرنگەوە گۆڕانی بەسەردا هات. یەکەمیان : ڕێکەوتن نامەیەك مۆرکرا لە نێوان هەر دوو حکومەتی بەریتانیا و فەرەنسا بە پێی ئەمە پێویستە لەسەر هێزەکانی بەریتانیا بکشێنەوە بۆ دواوەی ئەو هێڵەی کە درێژ دەبێتەوە لە زێی فوراتەوە بەرامبەر کەناری لای ڕاستی (خاپورسو) زێی خاپور، هەروەها جفجغ سو(زێی جفجغ). بۆ ئەو شوێنەی کە زێی دووهەم لێك دەداتەوە لەگەڵ دۆڵی (عراد)، لەوێوەش لەگەڵ سووڕانەوەی زێی دیجلە بۆ ڕۆژئاوای جەزیرەی ئیبن عومەر، هەروەها بەدرێژایی کەناری لای ڕاستی دیجلە هەتا (نیل). (بۆ یەکەمجار ناوی ئەم ڕێکەوتننامەیە بە ئاشکرا باسی لێوە دەکرێت لە بەڵگەنامەکاندا.)

دووەمیان: مێجەر نوئێل و کۆلۆنێل بیل کە خۆیان ئامادە دەکرد بۆ گەشتێکی نێو هەرێمەکانی کوردنشینەوە کە کەوتونەتە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیاوە لە سوریا و وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە. بەهۆی ناڕەزامەندی لایەنگرانی مستەفا کەمال، لەم کاتەدا ناچار بوو واز لە پرۆژەی ئەم گەشتەی بهێنێت. (باسی ئەم گەشتەمان کرد کە لە ١٣ی ئەیلول پچڕاند). مەسەلەی یەکەم کە پێویستی بە بڕیارێ هەیە ئەو کارتێکردنەوەیە کە بەدیار دەکەوێ لەسەر

مەسەلەی کورد بە هۆی بڕیاری کێشانەوەی هێزەکانی بەریتانیا لەو هەرێمەی کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای هێڵی نوێوە. تا ئێستا ڕوون نەبۆتەوە ئایا کێشانەوەی هێزەکانی بەریتانیا دەبێتە هۆی فراوان بوونی دەسەڵاتی فەڕەنسا تا ئەم هێڵە. ئەگەر ئەمە وابوو، هەر هەوڵ و هاندانێك بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی ئۆتۆنۆمی لە تورکیا وەك یەکگرتنێکی ڕامیاری لە ژێر دەسەڵاتی وڵاتێکی گەورەی ئەورووپا دەبێ وازی لێبهێنرێ. ئەوە دەمێنێتەوە گەیشتن بە بڕیارێك کە پێویست بێ لەسەر حکومەتی بەریتانیا پتر گرنگی بدات بە مەسەلەی کورد و ئەرمەن لەو هەرێمەی کەوتۆتە ڕۆژئاوای ئەو هێڵەوە. ئەگەر کار بەم جۆرە بوو، ئەو دەسەڵاتدارییە ناوەخۆییە کێیە کە بەرپرسیارە لە جێبەجێ کردنی ئارەزوەکانی حکومەتی خاوەن شکۆ. واتا ئایا ئەم دەسەڵاتداریە هی نێردراوی پایەدارە لە ئەستەمبوڵ یان جەنەڕاڵی سەرکردەی لە وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە، یان جەنەڕال سەرکردەی سوپای هێرش بەری میسر. ئەگەر ڕوونبوەوە کە ناتوانرێ بڕیارێ دەربکرێ دەربارەی ئەم خاڵە تا ئەو کاتەی بڕیارێك لە کۆنگرەی ئاشتییەوە دەردەچێ دەربارەی چارەنووسی کوردستان و ئەرمینیا. تاکە مەسەلەیەك کە دەکەوێتە بەردەست حکومەتی بەریتانیا پەیوەندی کردنیانە لەگەڵ کورد و ئەرمەن لەو هەرێمانەی کە بە یەکجاری دەکەونە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیاوە. سنورکێشانێکی ڕێك و پێك بۆ ئەم هەرێمانە، ئەویش دەبێ چاوەڕوانی بڕیاری کۆنگرەی ئاشتی بکرێت. ئەو مەسەلەیەی کە باسی لێ دەکرێ ئەوەیە ئەگەر شتێکی باش نەبێ بۆ حکومەتی بەریتانیا کە ئێستا لە لایەنی خۆیەوە بڕیار بدات بێ کۆنگرەی ئاشتی. ئەو بوارەی کە سنوور دەیگاتێ کە بەرژەوەندی وای پێویست دەکات بەریتانیا دەسەڵاتی خۆی بەسەرا بکێشێ. هەروەها ڕێك بخرێ بۆ جێبەجێ کردنی سیاسەتێکی ڕێك و پێك لە چوارچێوەی ئەو سنوورەدا. بە شێوەیەکی گشتی وا چاوەڕوان دەکرێ بە ئینتداب کردنی وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکە کە دەدرێت بە بەریتانیا، کەمێ گومان هەیە لەوەی هەر بیانویەك پێشکەش بکرێت بۆ بەرژەوەندی سنورێکی دیاریکراو، ئەوا سەنگێکی زۆری دەبێ لە کۆنگرەی ئاشتی. بە تایبەتی ئەگەر چەند ڕاستیەك پاڵپشتی بکەن کە ماوەی ئەوە نەدەن بەرپەرچی بدەنەوە یان دوبارە لێیان بکۆڵنەوە. لە چەند کاتێکی جیاجیادا چەند پێشنیارێکی هەمە جۆرە پێشکەشکران دەربارەی سنوری میزۆپۆتامیا و کوردستان یەك لە دوای یەکدا. لە کۆبونەوەی بیست و نۆیەمی کۆنگرەی فەرمانگە میرییەکان دا دەربارەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بڕیاردرا ئەگەر خەزێنەی دەوڵەت ڕازی بوو، پێویستە دەست بە کار بکرێ بۆ ڕاکێشانی هێڵی شەمەندەفەری کفری ـ کەرکوك. هۆی

دەرکردنی ئەم بڕیارەپێویست بوون بۆ ڕێگە خۆشکردن بۆ گەیشتن بە موسڵ نەك بـە ئـارەزوی ڕێکخستنی ئەو هەرێمە کوردیانە بیَ کە هێڵەکە پیایـدا ئـەڕوات. لەڕاسـتیدا وا دەردەکـەوێ پێداچونی هێڵەکان بەناو هەرێمە کوردییـەکان دەبێتـە هـۆی پێویسـت بوونیـان بخرێنـە ژێـر دەسەڵاتی بەریتانیاوە. فەرمانداری شارستانی وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەکە کـە لـە کۆبونـەوەی شانزەهەمی کۆنگرەی فەرمانگەمیرییەکان دەربارەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست (ئەو کۆبونەوەیـەی کە لە نیسانی ١٩١٩دا بەسترا، ڕوداوەکانیش لە بەشی نۆیـەمی ئـەم لێکۆڵینەوەیـەدا باسـی کرا. دەسـەڵاتی پێـدرا بـۆ ئـەوەی پارێزگـاری ـ مووسـڵ ـ ی عـەرەبی بهێنێتـەدی، چـەند دەوڵەتێکی کوردی ئۆتۆنۆمی چواردەوری بگرن. لەژێر دەسەڵاتداریەتی سەرۆکە کوردەکان بـە چاوەدێری ڕاوێژکارانی بەریتانیا، بەڵام هەر چۆنیەکی بێت شتیَ بڕیار نەدرا دەربـارەی سـنوری دەرەوەی (باکور) بەم پشتێنە دەوڵەتانە. وای دا دەنێین کە سـنوری ڕۆژئـاوای بـە شـێوەیەکی گشتی، دەکەوێتە سەر هێڵی کاتیَ کە هێزەکانی بـەریتانیا دەکشـێنەوە دواوەی. تـەنها ئـەو دەمێنێتەوە دیاری کردنی چۆنیەتی بەسـتنەوەی ئـەم سـنورانە لەگـەڵ سـنورەکانی ئێرانـدا. بابەتەکە پتر ئاڵۆز دەبیَ بەهۆی ئەو پێشنیارە نوێیەی فەرمانداری شارستانی، بەگەڕاندنـەوەی ـ ٢٧,٠٠٠ کەسی ئاسوری پەنابەر لە ـ باقوبەــ وە بـۆ ـ عەمادیەــ بـاکوری موسـڵ. ئـەم پێشنیارە درایە وەفدی ئاشـتی ـ بەریتانیاــ لـە پـاریس، بـەڵام وەفدەکـە پێشـنیارەکەی بـۆ گەراندنەوە بیَ ئەوەی هیچ بیروڕاییَ لە بارەیەوە دەربڕن. لە هـەمان کاتـدا تەلەگرافـە هەمـە جۆرەکانی وەزارەتی جەنگ وا ڕادەگەینن کە دووبارە جێنشـین کردنـەوە هـەر بەردەوامـە بـە چاوەڕوانی کردنی ڕازیبون لەسەر پێشنیارەکەوە.(٢) کاتیَ بەم شێوەیە سـنوری ژێـر دەسـەڵاتی بەریتانیا دیاری دەکریَ، بە شـێوەیەکی ڕوونـتر یـان سـنوری ئـەو هەرێمـەی کـە نیـاز وایـە حکومەتی بەریتانیا. بهێنێتە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە ئەو سیاسـەتە کردەییـەی کـە پـەیڕەوی دەکرێت لە ناوەوەی ئەم سنورەدا لە دەسەڵاتی وەزارەتی هیند دەبیَ بە پرس پێکردنی وەزارەتی دەرەوە. دەتوانریَ بە شێوەیەکی سەربەخۆ بەڕێوەببرێت لە سیاسەتی پەیڕەوکراو لە دەرەوەیـدا. ئا ئەمەیە ئەگەر بەریتانیا بییەویَ گرنگی بدات بە هەرێمەکانی ترەوە بێجگە لەو هەرێمانـەی کە داوای دەکات لە کۆنگرەی ئاشتی دا، هی ژێر دەسەڵاتی ئەون. ئەو نوسراوە گرنگانەی کـە گەیشتبون تا ڕۆژی دواکۆبونەوەی کۆنگرە ـ کۆبونەوەی بیست و هەشـتەم کـە بەسـترا، دەبـیَ پێش هاتنی مـانگی ئـەیلول بـیَ ـ ئـەو نوسـراوانە پوختکرانـەوە لـە یاداشـتێك لـە لایـەن سکرتێرەوە، بەڵام ئەو نوسراوانەی کە لەو ڕۆژەوە وەرگیراون گرنگەکانیان بەم شـێوەیە کـورت

دەکرێتەوە: (١٢٧٣٠٤) نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ لە تەلەگرافی وەرگیراو لە ١٠ی ئەیلولی ١٩١٩دا دەڵێ: ئەو لەگەڵ ئەم ڕایەدایە کەوا شەریف پاش شایانی پلەوپایەی لێپرساوەتی نییە لە کوردستاندا. (١٢٩١٧٣) فەرماندەی شارستانی لە بەغداد بیروڕایەکی وەك ئەوی دەربڕی لە تەلەگرافی ڕۆژی یەکەمی ئەیلول دانەیەکی نێردرا لە وەزارەتی دەرەوە بۆ وەزارەتی هیند لە ڕۆژی ١٣ی ئەیلول — ١٢٩٣٦٨ هەروەها فەرمانذەی گشتی سوپای هێرشی میسر، ئەویش بیروڕای خۆی دەربارەی ئەو مەسەلەی کورد پێشکەش کرد لە ١٥ی ئەیلوول. بە شێوەیەکی گشتی بیروڕای ئەو لەگەڵ هی مێجەر نوئێڵ و نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵدا یەك بوون. ئەو وای دانا خستنەسەر دەوڵەتۆکانی کوردستانی باشور بۆ میزۆپۆتامیا مانای پەیوەندی کردن دەدات لەگەڵ کوردەکان جا هەرێمێکی نزیك سنور دروست دەبێ پێویستی دەبێ بە خەرج کردنێکی بەردەوام. ئەو وای بە باشزانی (واتە فەرماندەی هەڵمەتی بۆ میسر) ئەمینیای کاتی بخرێتتە سەر دەوڵەتی کوردی. بە گوێرەی لێکدانەوەی مێجەر نوئێڵ ئەمە بیروڕایەکی تازە بابەتە. ـ١٣٠٣٤٠ـ لە ١٧ی ئەیلولدا تەلەگرافێك بە پۆستە گەیشت کە لە ـ ٨ ـ ی ئەو مانگ نووسرا بوو لە لایەن نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ، هەندێ شتی تر دەخاتە سەر تەلەگرافەکەی پێشوودا ژمارە ـ١٢٧٣٠، کە لە سەرەوە باس کرا ـ ئەو باسی ئەوە دەکات کاتێ ڕازی بوو بە سەفەرکردنی چەند سەرکردەیەکی کورد بۆ کوردستان بە سەرپەرشتی مێجەر نوئێڵ ئەو ئاگای لەخۆ بوو لە دیاریکردنی مەبەستەکە کە تا چ ڕادەیەك کارەکە پەیوەندی هەیە بە حکومەتی خاوەن شکۆوە لە پێناوی بەکار هێنانی دەسەڵاتیان بۆ بەرژەوەندی پاراستنی بارودۆخی گشتی بێ ئەوەی زیانێکی هەبێ لە دوارۆژدا. ئەو تێبینی ئەوەی کردبوو ئەمە بۆتە شتێکی ڕاست، جا بە هەر شێوەیەك بێ کە حکومەتی خاوەن شکۆ وەکو ئەمەیە بییەوێ پاڵپشتییەکی بەهێزی ئەو جولانەوە نیشتمانییە بکات کە مەبەستی بەدی هێنانی جۆرە دەوڵەتێکی کوردییە لە ژێر چاوەدێری بەریتانیا. ئەو پێشنیاری کرد ـ واتە نێردراوی پایەدار ـ کە حکومەت خۆی بە شێوەیەکی گشتی کار بە ئەنجام بگەیەنێت و دوبارە سیاسەتێکی ڕێکوپێك بەرامبەر کوردستان بەکار بهێنێ. (١٣٠٣١٨) لە ١٨ی ئەیلول نامەیەك گەیشتە وەزارەتی هیند لە لایەن فەرمانداری شارستانی لە بەغداوە، یاداشتێکی تێدایە دەربارەی تێکچوونی نێوان کوردەکان. ئەم یاداشتە داوای کۆنفیدراڵی دەکات بۆ کوردستان، کە پێك هاتوە لە زنجیرەیەك دەوڵەتۆکەی کوردی ئۆتۆنۆمی کە دەسەڵات درا بە فەرمانداری شارستانی لە بەغداد دانی پێدا دانێت. ١٣١٥٢٨ لە ٢٠ی ئەیلوول نامەیەك

گەیشت لە یەکێ لـە فەرمانبـەرەکانی بـەریتانیا لـە ئەسـتەمبوڵ دەربـارەی میزۆپۆتامیـا و مەسەلەی سەربەخۆیی کوردستان. (لەوانـە نامەکـە لـە ـ هوهلرــ ەوە بـۆ ـ جـون تیللـی ـ بێت.أ.ع). ١٣٦٢٥٥ لە ٢ی تشرینی یەکەم نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ لە تەلەگرافیێکدا ئەم هەواڵەی نوسیبوو کە ـ (صدر **الاعظم**) ـ ی عوسمانی پێشنیاری کردوە بە ناردنی یـەکێ لە پیاوە دیارەکانی کورد وەك پارێزگارێك بـۆ ناوچـەیەکی کـوردی گـرنگ وەکـو دیاربـەکر. ١٢٨٣٤٩ لە ٢ی تشرینی یەکەم فەرمانداری شارستانی لە بەغداد بـیروڕای خـۆی دەربـڕی و گوتی: کە پێشنیارەی (صدر **الاعظم**) پێویستە پاڵپشـتییەکی دیبلۆماسـییانەی لێبکـرێ لـە لایەن حکومەتی خاوەن شکۆی بەریتانیا. ئەو وای دانابوو کە پیرەمێرد شەریف پاشا لە هیچ شتێکەوە سودی لێنابینرێ. ئەو بابانزادەی لا باشتربوو چونکە هەموجۆرە خەڵکەکان پێ ڕازی ببوون. هەروەها توانای زیاتری هەبوو بۆ خۆگونجاندن لەگەڵ ئەو گۆڕانە چاوەڕوان کـراوەی لـە ڕژێمی ئەستەمبوڵ. ١٣٦٦٧٤ لە تشرینی یەکەمی ١٩١٩دا یاداشـتێك گەیشـتە وەزارەتـی دەرەوە لە لایەن سەرۆك ئەفسەرە سیاسـییەکان لـە سـوپای هەڵمـەتی بـۆ میسـر، سـەرۆکی موخابەراتی سەربازی نووسیبووی، سـەرۆك ئەفسـەرە سیاسـییەکان بیروڕاکـەی بەشـێوەیەکی گشتی ڕێك دەکەوێت لەگەڵ هی مێجەر نوئێڵ و نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ، بـەڵام ئـەو بە باشی نازانێت دانانی هەرێمێکی کوردی لە نێـو وڵاتـانی نێـوان دوو ڕووبارەکـە. ئەمـەش دەبێتە هۆی دروستبوونی جولانەوەی یەکگرتنەوەی کوردستان، وەیان دۆخێ پەیـدا دەبـێ وەك ئەم دۆخەی سنووری باکوری ڕۆژئاوای هیند. ئەمـەش پێویسـتی بـە ئامـادەبوونی هێزێکـی بەردەوام هەیە لەم وڵاتەدا. بۆ تەواو کردنی ئەم وێنەیەی کە بەڵگەنامەی پێشـوو هەنـدێ لـە سەروسیمای بەدیار خستبوو، پێویستە لەسـەرمان بەڵگەنامـەی خـوارەوەش بخەینـە ڕوو کـە مەسەلەی پتر ڕوون دەکاتەوە لە بواری ئەم باسەماندا. بەڵگەنامەی دەستنیشانکراو- وەزارەتی دەرەوەــ (٣٧١)(٤١٩٣)(١٦٩٤٥٦)(٣٠٥٠) بـە چـەند تێبییـەکی تـر دەربـارەی دۆخـی کوردستان) (١٠ی کـانوونی دووەمـی ١٩٢٠).[٣] چـەند ڕوونکردنەوەیـەکی تـر هـاتوە بـەم شێوەیەی خوارەوە:ـ لە کۆبونەوەی سی و یەکەمی کۆنگرەی فەرمانگـە میرییـەکان دەربـارەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەستراو لە ١٧ی تشرینی دووەمـی ١٩١٩دا کـە مێجـەر نوئێـڵ تێـدا ئامادە بوو، بە درێژی هەموو لایەکی سیاسەتی حکومەتی خاوەن شکۆ باسـکرا، کۆنگرەکـە بڕیاری دا کەوا پەسندە حکومـەتی بـەریتانیا بـە تـەواوەتی خـۆی بکێشـێتەوە لـە هەرێمـە کوردنشـینەکان، هـەروەها کـاری دروسـت کردنـی هێڵـی شـەمەندەفەری کفـری ـ کـەرکوك

بوەستێنێت (سەیری بەشی دەیەمی ئەم باسە بکە). ١٥٧٩٥٥/٣٧٩٥ لە ٢٢ی تشرینی دووەم وەزارەتی هیند لە تەلەگرافی نوسراوەی ئەم بڕیارانەی خوراەوە، بۆ جێگری فەرمانداری شارستانی لە بەغداد، دەستنیشانی ئەوە کراوە کە کۆنگرە (مەبەست لێپرسراوە گەورەکانە) گەیشتۆتە پێنج ئەنجامی سەرەکی کە ئەمانەن:ـ

١. لەبەر چەند هۆیەکی سەربازی و سیاسی وا پەسندە کە سنوری سیاسی نێوان دوو ڕووبارەکە تا دەتوانرێ کورت بێت.

٢. لە توانای حکومەتی خاوەن شکۆدا نییە کە بیر بکاتەوە لە سیاسەتێك کە چالاکی سەربازی تێدابێ لە سەر یان دەرەوەی سنور.

٣. حکومەتی بەریتانیا لە هەر بارودۆخێکدا ڕازی نییە بە ئینتداب کردنی کوردستان.

٤. لە کاتێکدا هەر دەوڵەتێکی گەورە ڕازی ببێ بە ئینتداب لەسەر ئەرمینیا، وابیر ناکرێتەوە کە سنورەکەی لای خوارویەوە بگاتە سنوری میزۆپۆتامیا.

٥. ناتوانرێت چاو بپۆشرێت لە گەڕانەوەی دەسەڵاتی تورکیا بۆ کوردستان.

بەڵگەنامەکە لەسەری دەروا و مەسەلەکە پتر ڕوون دەکاتەوە:ـ

لە ئەنجامدا بۆمان دەرکەوت کە پێویستە کوردستان جێ بهێڵدرێت بە تایبەتمەندییەکانی خۆیەوە. ئەو مەسەلەیەی هاتە پێشەوە ئەوەبوو چۆن دەتوانرێ ئەمە جێبەجێ بکرێ لەگەڵ پاراستنی ئاشتی و هێمنی. مێجەر نوئێڵ ئامۆژگاری لێپرسراوانی بەریتانیای کردبوو کەوا سێ مەرجی بنەڕەتی هەیە:

١. پێویستە دەسەڵاتی تورکیا لە کوردستان دوور بخرێتەوە.

٢. پێویستە کوردستان دابەش نەکرێت.

٣. بە گوێرەی توانا پێویستە سنور بەرامبەر سنوری نەتەوایەتی بێت.

گرنگی هەرێمی سلێمانی لە لایەنی ئابووری و سەربازی و ڕامیارییەوە و بەسترانەوەی ئیداری و ئابورییەوە بە بەغداوە لە ڕابردووەوە دانی پێدانرا، بەڵام ئەوەی باوەڕی بۆ دەچی ئەگەر دان بنرێت بەسەر بە خۆیی ڕامیاری کوردستانەوە وەك یەك پارچە، ئەو کاتە بۆ حکومەتی بەریتانیا ئاسانە بۆیە دەست هێنانی ئەوەی دەیەوێ. ئەویش پەیوەندی دۆستانە لەگەڵ شێخەکانی ناوخۆدا. (١٥٧٩٥٥/٢٨٠٠) لە تەلەگرافی ڕۆژی ٢٧ی تشرینی دووهەمی ١٩١٩دا جێگری فەرمانداری شارستانی لە بەغداد ڕازی و بەو کورتکردنەوەی سنوری میزۆپۆتامیا و هەروەها بەڕازی نەبوونی حکومەتی بەریتانیا بە ئینتداب کردنی لەسەر

کوردستاندا. ئەو گوتی: من لەگەڵ ئەم بۆچوونە نیم کە ماوە نادات دەسەڵاتی تورکیا بگەڕێتەوە کوردستان، بەڵام نارەزامەندی پێشان نادات ئەگەر حکومەتی بەریتانیا سوربوو لەسەر جێبەجێ کردنی ئەم بیرە وەکو دانانێك ئەم پێنج ئەنجامە زانینە بنەڕەتییە جێی رەزامەندی بوو، ئەو رازی نابێ، ئەم بارەش، لەسەر سێ خاڵە سەرەکییەکەی تر کە پێشنیارکراوە لە لایەن مێجەر نوئێلەوە بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کوردستان، ئەو چارەسەرکردنەی کە ئەگونجێ لەگەڵ هێمنی و ئاشتی لە سنورەکانی میزۆپۆتامیادا. وەکو جێگرتنەوەی پێشنیاری گەڕانەوەی دەسەڵاتی تورکیا بۆ کوردستان. ئەو خۆی پێشنیارێکی پێشکەش کرد لە تشرینی یەکەمی -١٩١٩- دا بۆ مانەوەی دەسەڵاتی تورکیا لە سەر شەش ویلایەتەکەی ئەرمەن. هەروەها پێوانێکی فراوانی تێدایە بۆ حوکمی زاتی ئۆتۆنۆمی لەژێر دەوڵەتێکی گەورەی خاوەن ئینتداب. بە پێشکەش کردنی ئەم پێشنیارە، بەڵگەنامە کە دەڵێ: ئەو (واتە جێگری فەرمانداری شارستانی وڵسن) ئەم رایەی دەردەبڕی کە هیچ دەوڵەتێکی گەورە وەکو بەریتانیا یان وڵاتە یەکگرتوەکان ناتوانن وەکو تورکیا سەرکەوتوو بن لەسەر ئەو هێڵانەی کە لە سەرەوە ڕوونکراونەتەوە. ئەو گوتی: زۆر حەز لەوە ناکات بەریتانیا بەم لێپرسراوەتییە رازی ببێ. هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ بیرکردنەوەی ئەو لە ئینتداب کردنی ئەمەریکا لەسەر هەر شەش ویلایەتە ئەرمەنییەکان.

٢. ئەو هیچ گرنگییەکی بە بیانووەکانی مێجەر نوئیل نەدا لە دابەش نەکردنی کوردستان. لەو کاتەی کە دەتوانرێ، بە گوێرەی رای ئەو، چەند هۆیەك هەیە کە کوردستانی خوارو جیا نەکرێتەوە لە کوردستانی یەکگرتو و لە ژێر یەك ئینتدابدا، هەروەکو ئەو دەڵێ هەستی یەکێتی نەتەوایەتی تا ئەو پلەیە لە نێو کوردەکاندا نییە کە بتوانرێ هەڵسوکەوت بکرێ بە شێوەیەکی یەکسان لە هەموو کوردستاندا، بە نەبوونی ئینتداب کردنی یەکێ لە دەوڵەتە گەورەکان. ئەو وای لێك دەداتەوە ئەگەر کوردەکان وازیان لێ بهێنرێت خۆیان بۆ خۆیان ئەوا نابنە لایەنگیری بەریتانیا.

٣. ئەو هێلی نەتەوایەتی بە سنورێکی باشی دانەدەنا، بەڵکو ئەو وا تێدەگەیشت کە سنوری جوگرافیا و ئابوری باشترە لە هی نەتەوەیی. هەروەها تاکە سنورێکی بەجێ و دوور لە ئاژاوە لە لایەنی رامیارییەوە ئەوەیە، کە خۆی کێشاویەتی لە حوزەیرانی ١٩١٩دا. پێشنیاری وڵسن ئەمەی خوارەوەیە:

لەبەر چەند هۆیەکی ئابوری و سەربازی و لە پێناوی پاراستنی ڕێگەیەکی شاخاوی لە وڵاتی عێراقی خاوەن دار و درەختی زۆر و مایەی پەرپێدانێکی گەورە، جا ئەمە پەسند دەکرێ کە سلێمانی و رانیە و کۆیە بخرێنە ژێر ئیدارەی نێوان دوو ڕووبارەکە، هەولێر بەشێکی تەواوە بۆ ویلایەتی مووسڵ، کاتێ بە فرۆکە سەردانی ئەوێم کرد لە ٦ی حوزەیران پیاوە دیارەکانی شار هەموویان پێیان ناخۆش بوو کە خراونەتە سەر کوردستان. جگە لەمەش هەولێر دەکەوێتە سەر هێڵی ئاسنینی ڕووەو مووسڵ. پێویستە لە کوردستان جیا بکرێتەوە وەکو ئاکرێ، هەروەها پێویستە دهوك و زاخۆش بە بەشێك لە وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەکە دا بنرێت، بەڵام بۆ عەمادیە ئەمەیان نە. هەروەکو زۆر جار گوتومانە ئەوە شتێکی سەیر نەبێ کە ولْسن پێشنیاری کرد بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی ئۆتۆنۆمی لە چوار ویلایەتیەکانی عوسمانیدا دیاربەکر و وان و بەدلیس و عەزیز. (١٦٣٤٧٧/٣٩٤٦) ٢٨ی تشرینی دووهەم ولْسن بە تەلەگراف ئەوەی دەربڕی کە هیچ خاڵێکی ڕامیاری نەماوە دەربارەی میسۆپۆتامیا ئەو توندوتیژە لەسەریا، وەیان هەر خاڵێك کە پسپۆڕانی هێڵی ئاسنین لەسەریا ڕێك کەوتبن، وەکو هێڵی ئاسنی، کفری ـ کەرکوك. تاکو ئێستاش ئەو بەهێزەوە فەرمانی بەردەوامبونی لە دروست کردنی دەدات. ئەو دەستنیشانی ئەو تەلەگرافەی کردبوو کە ئەو خۆی ئەوەی تێدا پێشنیارکردبوو، لەم تەلەگرافەدا ئەو گوتی:ـ ئەوەی جێی گومان نییە ئەوان دەزانن هێڵ ئاسنی بەغداـ موسڵ بە درێژایی خۆیەوە بە هەرێمێکی بیابانیدا تێ دەپەرێت، تەنها ئەو پارچەیە نەبێت کە دەکەوێتە نێوان بەغدا و سامەڕا. ئەم هێڵە دروست بوو بۆ هاتوچۆی نێوان حەلەب و بەغدا، بەڵام بۆ پێشخستنی وڵات ئەم هێڵە باشترە کە نێوان خانەقین و کفری و کەرکوك و ئاڵتون کۆپری و هەولێر و موسڵ پێك دەگەیەنێت.

لەگەڵ هەردوو لقی سلێمانی و ڕانیە، بەڵام وا دەردەکەوێ خۆمان سەرگەرمی ڕێگەی دیجلە کردووە، ئەگەر موسڵی لەگەڵ بێ یان نە. سنوری عێراق لەسەر زابی سەرو مایەوە. لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانرێ ئەو ڕامیارییە جێبەجێ بکرێت کە تازە نەخشەی کێشراوە بۆ کوردستان. بەڕیك خستنی هێڵی ئاسنینی ناوبراو بەرەو باکوری تکریت و بەدرێژایی زابی خوارو، بۆ ئاڵتون کۆپری و ڕانیە. من ئەو هێڵە وا دادەنێم شتێکی بنەڕەتییە ئەگەر بمانەوێ بە تەواوی دەسەڵاتمان هەبێ بەسەر کوردەکاندا. بە هەمان شێوە پاڵ پشتکردنی چارەنووسی ئەرمەنەکان. ئەم هێڵە تێ دەپەڕێ بە هەرێمێکی زۆر بە پیی کشتوکاڵی گەنم، دەتوانین درێژی بکەینەوە بەرەو باکووری ڕۆژهەڵات. ئەگەر ئەمەیان لە دواجارا پەسند کرا. دەتوانین هەر ئەو

کات زەوییەکە ڕێکبخەین. بە دروست کردنی ئەم هێڵە چەند مەسەلەیەك هەر لە خۆیانەوە چارەسەر دەبن کە ئێستاکە ڕووبەڕوویان دەبینەوە لە کوردستان و ئەرمینیا و باکوری ڕۆژئاوای ئێران. لەوانەیە ببێتە هۆی پشت گوێ خستنی هێڵی خانەقین ـ کرماشان لەم کاتەدا. ئەگەر زابی بچووك ببێ بە سنور، لە لایەنی ڕامیارییەوە کارێکی زۆر گرنگ دەبێ بەشێکی گەورەی هەرێمی سلێمانی بکرێت بە ناوچەیەکی کوردی. بۆ ئەم مەبەستەش بۆ ئێمە وا چاکە کە هێڵێکی یەك مەتری درێژ بکەینەوە لە خانەقینەوە بە درێژایی ـ دیالە ـ هەتا دەشتی هەڵەبجە و سلێمانی. ئەم هێڵەش بێگومان ـ جزیە ـ ی لەسەرە. ئەوەی زانراوە کە کۆمپانیای توتنی ـ عوسمانی ساڵی ١٠٠/٠٠٠ لیرەی قازانج دەکرد لە توتنی چێنراو و لەم هەرێمەدا پێش هەڵگیرساندنی جەنگ. هەروەها بازاڕێکە بۆ هەموو جۆرە بەرهەمێکی ئاژەڵی و دارستانی. هەروەها هەرێمێکی باشە بەڵام چاندنی گەنم، من ئامۆژگاریتان دەکەم کە بە زووترین کات ڕێك بخرێت. ١٥٨٧٦٨/٣٨١٨، لە ٢٠ی کانوونی یەکەم ١٩١٩ جێگری فەرمانداری شارستانی ڕاپۆرتێك پێشکەش کرد دەربارەی سەردانەکەی بۆ سلێمانی و هەولێر بە ڕێگەی ئاسمانیدا. لەوێدا شتێکی وای نەدی و نەبیست کە وای لێ بکات ئەو ڕایانەی خۆی بگۆڕێت کە پێشتر دەریبڕیبون. ئەو زیاتر دەڵێ ئەو ڕاپۆرتە جیۆلۆجیانەی کە پێی دەگات دەربارەی هەرێمەکەوە سامانی وا بەدیار دەخات لەوە پترە کە تاکو ئێستا چاوەڕوان دەکرا. ١٦٥٣٢٦ لە ڕۆژی ١٦ی کانوونی یەکەم وەزارەتی جەنگ لە نامەیەك بۆ وەزارەتی هیند دڵنیایی خۆی ڕوونکردۆتەوە لەسەر گرنگی سەربازی جەزیرەی ئیبن عومەر، بەڵام سورنەبوونی لەسەر ئەوەی بیخەنە ناو سنوری میزۆپۆتامیا، ئەگەر ناڕەزامەندییەکی ڕامیاری پێشان بدرێت. چونکە شتێکی بنەڕەتی نییە بۆ پاراستنی مووسڵ. ١٦٨٠٣٨ لە ڕۆژی ١٩ی کانونی یەکەمدا ڕاپۆرتێك گەیشتە وەزارەتی دەرەوە لە لایەن مێجەر نوئێڵ نێردرا بوو، ئەو تێدا دەڵێ تورکەکان دەزانن دەستیان داگرتوە بەسەر دوو گەلی چەوساوەی ئەرمەن و کورد لە ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات ئەویش بە هۆی نانەوەی دوو بەرەکی لە نێوانیاندا، ئەوان ڕقیان وەکو یەك لە هەردوو لایانە، هەر یەکێ لەم دوو گەلە بەهۆی پاڵپشتکردنێکی دەرەوە دەتوانن وڵات بەدەریان بکەن. ئەمە شتێکی ئاسایی بوو بە هۆی پڕوپاگەندەی ئیسلامیەوە هەوڵیاندا بۆ ڕاکێشانی سەرنجی کوردەکان بۆ مەسەلەکە دژی مەسیحییەکان و بەدەست هێنانی سەرکەوتن تا ڕادەیەك. ئەگەر لە بیرمان مابێ کورد مرۆڤێکی خۆش باوەرە و تەنها لە تورکەکانەوە شتێ دەربارەی مەسەلەکە دەبیسێ. هیچ جۆرە دەزگایەکی پڕۆپاگەندەی بەرپەرچ دانەوە نەبوو،

کۆمەڵە ڕوناکبیرە کوردەکان کە زۆربەیان دور خراونەتەوە لە وڵاتەکەیان، هەموو جۆرە پەیوەندی کردنێکیان بە هاوڵاتیانیان لێ قەدەغە کراوە.

لە زۆربەی هەرێمەکانی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتدا مرۆڤێکی ئەوڕووپایت بەرچاو ناکەوێت مەگەر بە دەگمەن نەبێ. نوئێلٚ هەستی بەوە دەکرد هەر سەرکەوتنێ نەتەوەپەرەستەکان بەدەستی بهێنن تورکەکان هەر دەبێ بەڕواڵەت بێ و کاتی بێ. لە نێوان چوار مانگ لە گەشت و گوزاردا لە کوردستانی ڕۆژئاوا جگە لە دۆستایەتی و دژایەتی بە ئاشکرا دژی عوسمانییەکان شتێکی تری نەبینی. ئایا دەزانی چ جیاوازیەکی فراوان هەیە لە نێوان ئەم دوو نەتەوەیەدا.

١٦٦١٣٨ لە ٢٣ی کانونی یەکەم ١٩١٩دا سکرتێری پێشتری کاروباری ڕامیاری و بازرگانی لە وەزارەتی دەرەوەی فەڕەنسادا مسیو بیرتیلۆ یاداشتێکی پێشکەش کرد بۆ وەزیری دەرەوە کیرزن دەربارەی کوردستان. لەم یاداشتەدا دەستنیشانی ئەوەی کردبوو کە شتێکی نەکراوە، لکاندنی کوردستان بە ئەرمینیاوە. چونکە ئەمە مانای ئەوەیەدانانی کوردەکان کە زۆربەی هەرە زۆری لە ژێر دەسەڵاتی کەسانێك کە ژمارەیان لەوان کەمتر بێ. ئەو باسی کوردستانی کردبوو، کە پێکهاتووە لە ویلایەتی دیاربەکر و بەشی ئاشوری ویلایەتی وان لە تورکیادا. هەروەها ژمارەی ئەوانەی نووسیبوو کە مووسڵمان نین و لەوێدا دەژیان. هەروەها تایفە مەسیحییەکانیشی ناو هێنابوون کە لەگەڵیانا دەژین. لە کاتێکا ئەو گرنگی دابوو بە کوردەکان، لە هەمان کاتیشدا دەستنیشانی ئەوەی کردبوو کە ئەوان دابەش بوونە بۆ چەند هۆزێکەوە و تاکو ئێستا نەچوونەتە ژێر ئاڵای دەوڵەتێکی یەکگرتوو. بەڕای ئەو کوردستان پێویستی بە جۆرە ڕامیاریەکی تایبەت هەیە، ئەمیش لەبەر جێگە جوغرافییەکەی و سامانە سروشتییەکەی. ئەو پێشنیاری کرد کە پێویستە هەرێمی کوردنشین دابەش بکرێت لە نێوان بەریتانیا و فەڕەنسا. بەڕای ئەو پاڵپشتی کردنی ئەورووپا گرنگتر نییە لە هی کوردستان. پێویستە بەلای کەمەوە ڕێکخراوەیەکی فیدڕاڵی دابمەزرێت لە ژێر چاوەدێری ئەورووپا (چاودێر کردنی بەریتانیا و فەڕەنسا بە گوێرەی کەرتەکان)، پێویستە ئەم ڕێکخراوەیە پەیوەندییەکی دیاریکراوی هەبێت لەگەڵ دەوڵەتی ئەرمەن، ئەگەر فیدڕاڵی و ئۆتۆنۆمی نەدرێت بە هەرێمی کوردەکان ئەوا هەندێ تایفەکان تووشی چەوسانەوە و ژێردەستی دەبن. ئەو ئەمەشی پێشنیار کرد پاراستنی دەسەڵات بەڕواڵەتی عوسمانییەکان لەگەڵ ئەنجومەنە ناوخۆییەکانی هەڵبژاردراوە، لە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیا- فەڕەنسا. (بیرتیلو) کۆتای پێهێنا و گوتی:- ناتوانرێ بگەینە بڕیارێ دەربارەی کوردستان پێش دیاری کردنی دۆخی وڵاتانی هاوسێی

میزۆپۆتامیا و ئەرمینیا. لە کۆبونەوەی سێهەمی کۆنگرەی بەریتانیاـ فەڕەنسا، کە بەستراوە لە ٢٣ی کانونی یەکەم ـ لورد کیرزن ـ ئەم پێشنیارانەی خوارەوەی پێشکەش بە بیرتیلو کرد کە ڕامیاری گشتی دەربارەی کوردستان (سەیری بەشی حەوتەمی ئەم باسە بکە). ١٦٤٤٣٠٠ لە ٢٣ی کانونی یەکەم ١٩١٩دا. تێبینیەکانی وەزیری هیند گەیشتە وەزارەتی دەرەوە. دوانێك بوو لەسەر تەلەگرافی جێگری فەرماندەی شارستانی لە میزۆپۆتامیا. پاش لێکۆڵینەوە لە هەموو مەسەلەکانی کوردستان بە ڕاوێژکردن لەگەڵ ئەو ئەفسەرانەی کە زانیاریان هەبوو بۆدووان لە کاروباری ئەم هەرێمەوە. مستر مونتاجۆ، بە ئاگا لەخۆ بونەوە ئەمەی گوت:ـ کە کوردستانی خواروو لە ژێر دەسەلاتی حکومەتی بەریتانیا بمێنێتەوە. هەروەها مستر ـ مونتاجوـ پێشنیاری ئەوەی کرد کە دەبێ داوا لە خێزانی بەدرخانییەکان بکرێ، ڕوو لە بۆتان بکەن بۆ مانەوەیان لەوێدا. دەبێ جەزیرەی ئیبن عومەر جێگەیان بێ، پێویستە یارمەتییان بدرێت لە لایەن حکومەتی بەریتانیاوە. هەروەها ئەو ڕایگەیاند بە درێژکردنەوەی هێڵی ئاسنی کەرکوك ـ کفری. هەروەها ئەو پێشنیاری بۆ گەڕانەوەی ئاسورییەکان بۆ ماڵەکانیان لە دەشتەکان و چیاکانی ورمێیە و ڕێککەوتنێ لەگەڵ حکومەتی ئێران. مستر مونتاجۆ وا تێدەگات دەرکردنی تورکەکان لە هەموو کوردستان، لەوانە کارێکی بێ ئەنجام نەبێت، بەڵام دەسەڵاتی تورکی زۆر کاریگەر نییە و ئەگەر بێت و دەسەلاتی بەریتانیا لە دەوڵەتی کوردی هەر لە بەهێزیدا بێت بە شێوەیەکی تەواو. ١٦٨٧٦٣ لە ٨ی کانونی دووەم ١٩٢٠ نامەیەك لە نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ گەیشتنە ئەوەی تێدا نوسرابو کەدەسەڵاتدارییەتی تورکیا ژمارەی زۆر تەلەگرافی ناڕەزای دەربڕینی پێگەیشتوە لەو کەسانەی کە دەڵێن هەڵوێستی هۆزە کوردەکان دەردەبڕن دژی ئەو بیرەی کە بڵاو بۆتەوە کوردەکان ئارەزوی جیابوونەوەیان هەیە لە تورکیا. ئەو وای لێك دەداتەوە کە هەوڵێکی زۆر دراوە لە لایەن سەرکردایەتی جولانەوەی نەتەوە پەرستەکان بۆ پیشاندانی پارتی سەربەخۆ خوازی کورد کەمایەتییەك لە ئاژاوەچییەکان کە زێڕی ئینگلیزی کڕیویانن.[٤]

پەراوێزەکانی بەشی سێزدەهەم:

PRO (FO) (371) (4198), (HM 07115) (Secre) (inter- Departmental Conference on Middle Eastern Affairs) (Additional Note) (situation in Kurdistan) (1919)

(٢) دەسەڵاتداری مەدەنی (وڵسن) لە برووسکەیەکدا بۆ وەزارەتی دەرەوە لە بەرواری ٢٢ی تەمموزی ١٩١٩ ڕای خۆی دەربڕی: تایفەی مەسیحی خۆرهەڵات لە کوردستاندا سەیرمان دەکەن کە ئێمە دوا هیوایان بین، بەڵام کوردەکان بە گشتی بە بێ لایەنی وەستاون. بەڵام ڕێبەرە کوردەکان وەك: سمکۆ (سمایل خان) و سەید تەها شەمزینی و ئەوانی تر کە مێجەر نۆئێل پەیوەندیان پێوە دەکات چاوەڕێی ئاماژەیەکن تاوەکو دوامان بکەون ئەگەر بتوانین ئەم ئاماژەیان بدەینێ.

PRO (FO) (371) (4149) (H325) (107933) (From Baghdad, 22nd, july 1919)

(٣) چاوپێکەوتن لە نێوان بەرپرسە بەریتانیەکان و شەریف پاشا لە کاتی جەنگ ڕوویدا. ئەمەش لە میانی بروسەیەکی باڵوێزی بەریتانی لە پاریس لۆرد دری لە ٢٦ مایسی ١٩١٨ وەڵامەکەش لە ٢٨ی مانگدا بوو بەم شێوەیە:

بە پەلە... تەلگراف بۆ پاریس: ئاماژە بە بروسکەی ٢٦ی مایس. سێر بێریسی کۆکس سیمەر لە شاری مەرسیلیا لە ٢ی حوزەیران تکایە بە دڵنیایەوە چاوپێکەوتن لەگەڵ شەریف پاشا ساز بکرێت.

PRO (FO) (371) (3398) (93562) (25434) (May, 27th, 1918)

شەر یف پاشاش خۆشحاڵی خۆی لە ئەنجامی پەیوەندی بە سێر کوکس لە ٢ی حوزەیراندا دەربڕی کە لە نامەکەی لۆرد دری لە پاریس بۆ وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا هاتووە.

PRO (FO) (371) (3398) (188326) (Nov. 12th . 1918)

(4) PRO (FO) (371) (4193) (169459) (3050) (XC/A/4008) (Confidential) (Second Additional Note on the Situation in Kurdistan) (jan. 10th. 1920)

بەشی چواردەم

دەسەڵاتدارانی بەریتانیا، وەکو دەردەکەوێت، دەستیان کرد بە پەیوەندی کردنێکی ڕاستەوخۆ لەگەڵ چەند سەرکردە و تایفە لە هەرێمەکانی کوردنشینی نزیك، لە پێش و لە دوای داگیرکردنی بەغدا لە (ئادار)ی ١٩١٧دا. ئەم ڕاپۆرتەی خوارەوە ئەنجامی ئەم پەیوەندی کردن و تاقی کردنەوەیان تێدایە کە نزیکەی شەش دەبوو لە هەر دوو لایاندا بۆ یەکەمین جار. ئەوەش گرنگییەکی تایبەتی هەیە بەم هۆیەوە لە لایەنی مێژووییدا. ئەفسەری سیاسی هێزەکانی بەریتانیای ئەوکات سێر(بێرسی کۆکس) وەکو دەردەکەوێ ئەو ڕاپۆرتەی نووسیوە بۆ وەزارەتی هیند لە ٧ی کانونی یەکەم ١٩١٧. ئەم ڕاپۆرتە تۆمارکراوە لەناو بەڵگەنامەکانی (فەرمانگەی تۆمارگای گشتی)ی بەریتانیا بە ژمارەی (وەزارەتی دەرەوە) (٣٧١)(٣٤٠٧)(١٠١١٥) لە فەرمانداری شارستانی لە بەغدا بۆ وەزارەتی هیند لە ڕۆژی ٧ی کانونی یەکەم ١٩١٧دا (پەیوەندییەکانی بەریتانیا لەگەڵ پیاوی هۆزەکانی کوردستانی باشور)[1] لەم ڕاپۆرتەوە هاتوەتە:

پێش ئەوەی باسی هەڵوێستی هۆزە کوردەکانی نیشتەجێی باشوری زێی بچووك بکەین لەوەتەی شەڕ دەستی پێکردوە. سوودێکی ڕۆشنبیری هەیە بە پێشکەش کردنی پوختەیەکی ڕوونکردنەوەی مێژووەکەی ژێردەسەڵاتی تورکی هەتا هاوینی ساڵی ١٩١٤. پەیوەندییەکانی حکومەتی عوسمانی بە هۆزە کوردەکانی نیشتەجێی درێژایی سنوورەکانی ڕۆژهەڵات بریتی بوو لە هەوڵدانێکی بێهودە بۆ درێژە پێدانی دەسەڵاتداری لە لایەکەوە، کاری یاخی بوونیش لە لایەکی ترەوە. لە کاتی بڵاوکردنەوەی دەستوور لە ساڵی ١٩٠٨ تێکچوون و نالەباری لە جیاتی کەمبوونەوە زیاتر دەبوو. ئەمە لە لایەکەوە ئەگەڕێتەوە بۆ ئەو توند و تیژیەی کە کۆمەڵەی (اتحاد و ترقی) بەکاری دەهێنا. لە لایەکی ترەوە نەبوونی ئارامی ڕامیاری لە ئەنجامی نەگەیشتن بەو ئامانجانەی کە جولانەوەی دەستوری بانگەوازی بۆ دەکرد. ئەم دوو هۆکارە بووە هۆی ئەویندارییەکی نادیار بۆ ئۆتۆنۆمی نەتەوەیی سەربەخۆیی هەر چەندە ئەمە لە چەند کارێکی کاریگەر خۆی نەنواند، بەڵام بەلای کەمەوە بووە هۆی هۆشیار بونەوەیەك کە بریتی بوو لە نارەزایەتییەکی گشتی لە هەموو شێوەکانی حوکمی عوسمانی کە بەکار دەهێنرا لەسەر نەتەوەکانی ژێردەسەڵاتی تورك پێش هەڵگیرساندنی جەنگ، دەسەڵاتی عوسمانی لە بەغدا تا ڕادەیەکی زۆر بێ هێز بوو، هەروەها تەنها کوردە یاخیبووەکان نەبوون کە پێویستی

دەکرد بیانخەنەوە ژێر دەسەڵات، ئەو تێك چوونەی کە ڕویدا لە سنوورەکانی ئێراندا، بەهۆی شۆڕشەکەی سالار **الدولة** لە ساڵی ١٩١١ تا ١٩١٣، کە بووە هۆی پتر بوونی تەنگ و چەڵەمە و کەللە ڕەقی حکومەتی تورکیای ئەوکات، بەهێزترین هۆزەکانی ئەم بەشەی سنورەکە دەکەوێتە باشوری زێی بچووك هەمەوەند و جاف بوون. هی یەکەمیان لەو کەسانە پێك هاتوون کە لە هەرێمی سلێمانیدا نیشتەجێن، ئەوەی تریشیان کۆچەرن و دەگەڕێن بەناو ئەو هەرێمەی کە درێژ دەبێتەوە لە ڕۆخی چەپی زێی دیالە کە لە سالحیە (کفری) دەست پێدەکات تا دەگاتە مەریوان لە ئێرانەوە. بێجگە لەمانەش هۆزی ـ باجەلان ـ ی هەبوون، کە هەندێکیان لە تورکیادا دەژین و هەندێکیشیان لە ئێران. نیوەکەی ناو تورکیا ـ مستەفا پاشاـ سەرکردایەتی دەکردن، کە لە خانەقیندا دەژیا و بەهێزترین پیاوی ڕامیاری بوو لەم ناوچەیەدا. لە سەرەتای قۆناخی حوکمی دەستوریدا، حکومەتی تورکی سەر لە نوێ دوژمنایەتی لەگەڵ هۆزی هەمەوەند پیشیان داوە، ئەویش بە هۆی ئەو سیاسەتە ناپەسندەیان بەرامبەر شێخ سەعید ـ حەفید ـ ی قەرەداغی . خێزانی ـ حەفیدییەکان ـ قەرەداغییەکان گرنگترین خێزان بوون لە سلێمانی و دەسەڵاتی هەبوو بە سەر هەموو هۆزەکانی تردا، شێخ سەعید کابرایەکی زۆردار بوو هێمنی و ئاسایشی تێکدەدا، بەڵام ناوبانگێکی فراوانی دەرکردبوو کە شێخێکی خواپەرستە. لە دوور خستنەوەیەکی کاتیدا لە شاری موسڵ لەناو بردرا. لە کانونی دووهەمی ساڵی ١٩٠٩دا لە بارێکی وەها کەس نەیدەزانی کە چۆن بوو، هەمەوەندییەکان هەڵسانەوە بۆ تۆڵە سەندنەوەی، هەندێ هەوڵی بێ هێز درابۆ وەستاندنیان لە شوێنی خۆی، بەڵام ئەنجامەکەی هیچ نەبوو و تەنها ئاواکردنیان بوو بۆ لایەکەی تری سنور، جا لەوێوە هێرشیان دەبردە سەر لادێ و قافڵەکانی تورکان. لە تەموزی ١٩١٠دا نازم پاشا کە ئەو کاتە والیی بەغدا بوو، هەستا بە ئەنجام دانی ئاشت بوونەوەیەکی نارێك و پێك لەگەڵیانا، بەوەش ڕازی بوو کە هەر بەڕواڵەت سەر بە ئەو بن، بەڵام ئەو سیاسەتەی ئەو لەبەر ئەوە بوو کە هەستی بە بێ هێزییەکی زۆر دەکرد لە لایەنی سەربازییەوە. ئەم سیاسەتەش وازیان لێ هێنا پاش ئەوەی کە بانگکرا و لێیان پێچایەوە لە نیسانی ١٩١١دا. لە پاییزی هەمان ساڵدا هەمەوەندییەکان دەستیان دایەوە چەك. لە ساڵی ١٩١٢دا پیلانێکیان دانا بۆ جێبەجێ کردن بۆ گەڕاندنەوەی هێمنی وڵات ئەویش بە چەکدارکردنی کوردەکان لە هێزەکانی سنور، لە شێوەی هێزەکانی حەمیدی کۆن، بەڵام هەر چەندە ژمارەیەکی کەم لە هەمەوەند و جاف و دزەیی بەشداریان تێدا کرد، ئەمە نەبووە هۆی ئەوەی بارودۆخەکە بەرەوباشی بەرێت. کاتێ کە جەنگ هەڵگیرسا

هەمەوەندییەکان یاخی بوونەکەیان هەرمابوو. ئەوەی پەیوەندی بە جاف هەبێ. هەولێکدرا تـا کۆتایی ساڵی ١٩١٠ بۆ تۆڵەسەندنەوەی باجێکی گران لێییان. ئەمانە هیچ شتێکیان نـەدابوو یان ئەگەر دابوویان کەم بوو لەو ڕۆژەوەی کە سەردەمی دەستووری دەسـتی پێکـرد. مـەحمود پاشای بەگزادە کە تا ڕادەیەك دەسەڵاتی هەبوو لە هۆزەکەیدا بانگ کرا بۆ موسڵ، ساڵێ لەوێ دەست بەسەر مایەوە، بەڵام ئەم سیاسەتە کە دیارە بە شێوەیەکی تەواو هیچ سودێکی نـەبوو، لەم دواییەدا وازیان لێهێنا، جا لەبەر ئەمە ماوەی مەحمود یان دا کە بگەڕێتەوە بۆ شارەکەی. ئەو گفتوگۆیانەی کە لەم دوادواییەی ئەنجام دران بە مەبەستی نیشتەجێ کردنی هۆزەکە هـیچ ئەنجامێکی نەبوو هەروەها هیچ پێشکەوتنێکیش ڕوویندا لە پەیوەندییـەکانی ئـەو سـاڵانەی پێش هەڵگیرساندنی جەنگ. لە نێوان مستەفا پاشا باجەلان و حکومەتی عوسمانیدا بەردەوام لێك دان و دژایەتی هەبوو، ئەو پێش سەردەمی دەستوری ساڵانێکی زۆری بەسەر برد لـەدوور خستنەوەی بۆ ئەستەمبوڵ. تورکەکان هەموو کاتێ بە چاوی گومانەوە سەیریان دەکرد، چونکە لایەنگری بەریتانیا بوو. لە ساڵی ١٩١٢دا بۆ ماوەیەك لە بەغدا بەندکرا چـونکە لـە لایـەنی ڕامیارییەوە پەسەند نەدەکرا. هەر لە سەرەتای جەنگـەوە بێـزار بـوونی هـۆزە کوردەکـان لـە حوکمی تورك لە پەرەسەندن دابوو. بەهۆی نەتوانینی هۆزەکان بۆ کۆچ کردن باریان گەلێ گران بوو بەهۆی سەندنی گەلێ باج و سەرانە کە بەسەریانا سـەپێنرابوو لـە لایـەن میرییـەوە. لـە هەمان کاتدا سەرکردە ئایینیەکانیان تووشی شکاندنەوە و گاڵتەپێکردن ببوون، کە ئەوانە ڕێـز و پایەکی زۆریان هەبوو لە هۆزەکاندا. لە ڕۆژانی یەکەمی جەنگـەوە، کـە هێشـتا هەڵمـەتی جیهاد کردن بە تەواوی بێ مانا نەبوو حکومەتی تورك هەولێدا لە کوردەکان چـەند هێزێکـی سوارەی (غیر نیزامی) بەدەست بهێنێت، لەوانە:ـ

کەتیبەیەکی بچووك چوونە شعیبە، بەڵام هەر چەندە ڕەوشتێکی باشیان هەبوو کە چی بـە شێوەیەکی خراپ لەگەڵیان جوڵانەوە. پاشان کوردەکان گەڕانەوەماڵێ خۆیان، ئا لـەو کاتـەوە هیچ سوارێك ناوی خۆی تۆمار نەدەکرد بـۆ شـەڕکردن دژی خۆمـان. هـەر چـەندە تورکـەکان بەردەوام هەولیان دەدا دوژمنایەتی بخەنە نێوانمانەوە. هۆی سەرنەکەوتنی پرۆپاگەنـدەی تـورك بە شێوەیەکی گشتی دەگەڕێتەوە بۆ هەولی سەرکردە ئاینییـەکان هـەموویان بـە جـارێ ڕازی نەبوون فتوای جیهاد دەربکەن، ئاشکرایان کرد کە شەڕ لە پێناوی بەهێزکردنی عوسمانییـەکان ئەوانەی کە دوژمنایەتی کوردیان بە میرات بۆمابۆوە. بە نزیك بوونـەوەی هێزەکـانی ڕووسـیا هۆکارێکی تر کەوتە ناو دۆخەکەوە. پێش هەڵگیرساندنی شـەڕ هەڵوێسـتی هـۆزە کوردەکـان

بەدرێژایی سنورەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیا ڕوون و ئاشکرا بوو. بە شێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین لە کاتێکا گومانێك تەواو هەبوو لە ڕووسەکاندا کە بووە هۆی دودڵی لە ڕازیبوون لە هەوڵ و یارمەتییەکانیان، بەڵام حوکمرانی خراپی عوسمانییەکان کوردەکانی ناچار دەکرد دژی ئیرادەی خۆیان بوەستن و بچنە باوەشی ڕووسەکانەوە. بەم شێوەیە سەرۆکەکانی هەرێمی مووسڵ، پاش خۆراگرتنیان بۆ ماوەی چەند ساڵێك بەرامبەر داواکارییەکانی ڕووسیا، لە دواجار ناچار بوون لە پەناگەیەك بگەڕێن لە هەرێمەکانی ڕووسیا. لە بەهاری ١٩١٤دا وا بڵاو بوەوە کە هەمەوەند و جاف و دزەییەکان ئامادەن بۆ داواکردنی یارمەتی لە ڕووسیا. پاش ئەوەی کە نائومێد بوون لە بەدەست هێنانی ئەو چاکسازییانەی کە بە هیوای بوون بەدی بهێنرێت. لەگەڵ نزیك بوونەوەی پتری ڕووسەکان ئەم هەستانە زیاتر گۆڕانی بەسەردا هات. سوپای ڕوسی دەبووە بارگرانییەك لەسەر هەر شوێنێکی کە داگیریان بکردبایە. هەواڵی ئەو کارە ناپەسندانەی کە لە ڕەواندوز کرا لە ساڵی ١٩١٥ـ ١٩١٦، مایەی دڵئارامی کوردەکانی باشور نەبوو، لە ساڵی ١٩١٦دا هێزێکی ڕووسی هەڵمەتێکیان برد هەتا خانەقین بۆ ماوەی دوو سەعات هەموو شارەکەیان تالآن کرد و بەڵام بە گەڕانەوەیان ڕەوشەکە خۆش بووەوە. کاتێ بەغدامان داگیرکرد لە مارتی ١٩١٧دا خەڵکەکەی دڵنیابوون لەوەی کە لێپرسراوەتی دەکەوێتە دەستمان هەتا سنوورەکانی تورکیا، بەمەوە دڵخۆشییەکی گەورە کەوتە نێوانمانەوە.
بە شێوەیەکی گشتی هۆزە کوردەکان هاتنە سەر ئەو باوەڕەی کە کاتی ئەوە هاتووە کە پێناسەی نەتەوایەتییمان نیشان بدەن. هەروەها بیری خودموختاری بۆ کورد کە پەیدابوو لە کاتی حوکمی دەستووریدا سەری هەڵدایەوە و بە شێوەیەکی زۆر فراوان تەشەنەی کرد بە هۆی ناوەڕۆکی بەیاننامەکانمان بۆ عەرەبەکان لە کاتی داگیرکردنی بەغدا، کە نیشانی دابوو هەڵوێستی ئێمە جیاوازییەکی تەواوی هەیە لەگەڵ هەڵوێستی تورکەکان بەرامبەر هیوا و ئاواتی نەتەوایەتیدا. بە بەرەو پێشەوە چوونمان بە درێژایی زێی ـ دیالە ـ و کشانەوەی تورکەکان بەرەو ڕۆژئاوا کوردەکان هەرێمی سالحییە ـ کفری ـ ئەو هەرێمەیان بەجێ هێشت کە هێزەکانی تورکی تێدابوو، هەروەها ئازووقە و خواردنیان نەدا بەم هێزانە، چونکە لەو باوەڕەدا بوون کە ئێمە هەموو هەرێمەکان داگیر دەکەین یەك لە دوای یەکەوە هەتا دەگاتە خانەقین.
لەو ساتەی گەیشتنە بەغدا، بەتایبەتی لە ڕۆژانی سەرەتای نیسانی ١٩١٧، چاوپێکەوتنێکمان کرد لەگەڵ ڕووسەکان لە قەسری شیرین، سەرۆکی ئەفسەرە سیاسییەکان (لەوانەشە کۆکس هەر خۆی بێ) پێی داگرت لەسەر گرنگی سیاسەتی داگیرکردنی خانەقین و

لەگەڵ لێکۆڵینەوە لە دۆخی شەڕ لە پێناوی پاراستنی بەرژەوەندی و دەسـەڵاتمان لـەنێو هـۆزە کوردەکان کە بەڕاستی حەزیان بە ئێمە دەکرد، بەڵام ئەمەیان تا ڕادەیەك ئەگەڕێتەوە بۆ پەرت و بڵاوی هێزەکانمان کە ماوەی نەدەدا بەم شێوەیە بێ. لەبەر ئەمە لەم بارودۆخەدا لە هانـدانی مستەفا پاشا باجەلانمان زیاتر پێنەدەکرا. سەرۆکی خانەقین، کە بە گوێرەی توانای هەوڵ بدات بۆ پاراستنی شارەکە و دەوروپشتی بۆ بەرژەوەندی ئێمە. لە هەمان کاتدا سـەرۆکی ئەفسـەرە سیاسییەکانی هێزی ـ د ـ پێشنیاری کرد لە سەر سەرۆکی دەستەی ئـەرکانی ئیمپراتۆرییـەت لە ٢١ی مارت، لەبەر ئەوەی چاوەڕوان دەکرێ بە هێرش کردنی ڕووسەکان، جا پێویستە هێڵی جیاکردنەوەی ـ هەرێمەکانی ژێردەست ـ درێژ ببێتەوە لە ـ بەدرەـ وە بـەناو مەنـدەلی و قـزل ربات و بەدرێژایی کێوی حەمرین و هەتا شریمیە لەسـەر دیجلـە، بـەڵام ئـەم پێشـنیارە جێـی ڕەزامەندی حکومەتی خاوەن شکۆنە بوو.

لەبەر ئەوەی چونکە نەدەگونجا لەگەڵ سنوورەکانی ئێستا، یان لەگەڵ ئەو ڕێکەوتننامانەی کە بەستراون لە نێوان حکومەتەکانی ڕووسیا و فەڕەنسا و بـەریتانیا. ئـەم حکومەتانـە ڕێـك کەوتبوون لەسەر ئەوەی کە هەرێمەکانی ژێردەست بە گوێرەی پێویستی سەربازی دیار دەکرێ. بەمەرجێ ئەم هەرێمە سەربازییانە پەیوەندییان نەبێت بە هەرێمەکانی ژێردەسەڵاتی سیاسـی، کە بڕیاری لەسەر دراوە لە ڕێککەوتننامەیەکی نێوان ئەم دەوڵەتە گەورانەدا. بڕیاردرا بەدانانی ئیدارە و کۆنترۆڵ کردن لە سەر ئەم هەرێمانەی عوسمانی کە یـەکێ لـەم دوو سـوپایە داگـیری دەکات، کە دەکەوێتە باشوری زێی بچووکەوە و هەتا ڕۆژئاوای سنور دانـرا لـە ژێـر حـوکمی سەرۆکی ئەفسەرە ڕامیارییەکانی هێزی ـ د ـ . پێویستە لێرەدا ئەوە بڵێین ئـەو تێکـەڵاوبونی بیروڕایانەی کە پەیوەندی هەیە بە حکومەتی بەریتانیا، بە سـەرۆکی ئەفسـەرە سیاسـییەکان ڕانەگەیەنران تا ١٦ی مانگی مایس، لەو کاتەشدا ڕووسەکان لە مانگێك پتر بوو هاتبوونە نێو خانەقینەوە. هەڵسوکەوتی سەربازەکانی شێوەیەکی ناشـیرینی بـەجێ هێشـت لـە شـارەکەدا، کەوای لە خەڵکەکە کرد ڕقیان لە ئێمە ببێتەوە. ڕووسەکان شارەکەیان لە مانگی نیسان داگیر کرد. هەست و ڕەوشتی خەڵکەکە بەرامبەریان هەر چۆنێکی بێ ناڕەزاییان نیشان نەدا. کـاتێ کە زانییان ئەوانیش هاتوون وەکو هاوپەیمانێکی بەریتانیای گەورە و هەروەها بە بڕیاری ئـەو، بەڵام ئەو هەواڵانەی کە گەیشتنە سەرۆکی ئەفسەرە ڕامیارییەکان لـە نێـوان چـەند ڕۆژێکـدا ئەوەی گەیاند کە هەڵسوکەوتیان بەرامبەر بە دانیشتوان، بوە هۆی ترس و بێـزاری. مسـتەفا پاشا داوای کرد بە دانانی ئەفسـەرێکی سیاسـی بـەریتانی بـۆ پاراسـتنی بەرژەوەندییـەکانی

شارەکە. داواکارییەکەی خستە بەردەم سەرۆکی سوپا کە ئەویش نەی دەویست جێبەجێ بکات لە ترسی تورەبوونی هاوپەیمانان ـ ڕووسەکان ـ ئەویش بە هۆی هەبوونی جیاوازییەکی بنەڕەتی لەگەڵ ئەواندا لە هەڵسوکەوتماندا لەگەڵ دانیشتووانی ئەوێدا. زۆر پاڕانەوەمان بە نامە بۆهات لە هۆزەکانی باجەلان و جاف و شەرەفیانی و تاڵەبانی، هەروەها لە پیاوە دیارەکانی ـ قزل ربات ـ لە هەموان ئەوە ئاشکرا دەکەن ڕەوشتی ڕووسەکان مایەی بێزارییەکی توندە چونکە دەیانەوێت خەڵکی شارەکە دەربکەن. خەڵکەکەش بە ترسەوە هەڵ دەهاتن بۆ ئەو هەرێمەی کە لە ژێر دەستی تورکان دابوو. لە کۆتایی نیساندا مستەفا پاشا خۆی ڕۆیشت بۆ بەغدا بۆ یەکلا کردنەوەی مەسەلەکە لەگەڵ دەسەڵاتدارانی بەریتانیا، لەگەل خۆشیا ئەو نامەیەی هێنابوو کە بۆیان ناردبوو لە لایەن عەلی ئیحسان پاشای سەرکردەیەکی تورکان، کە تێدا پێ ڕادەگەیەنێ کە چەند نامەیەکی ئەوی بەدەست کەوتوە چەند زانیارییەکی بەنرخی سەربازی تێدا بووە، مستەفا پاشا ناردوویەتی بۆ هێزەکانی بەریتانیا لە نزیك شارەبان. بە خاینی لە قەڵەم دابوون، هەروەها هەڕەشەی سزادانێکی بە زووترین کاتی لێکردبوو. مستەفا پاشا ئاشکرای کرد کە حوکمی ڕووسەکان گەلێ توندوتیژترە لە هی تورکەکان. کوردەکانی دانیشتووانی ئێرانیان ئازار نەدابوو، بەڵام کوردەکانی تورکیایان بە دوژمنانی خۆیان دەزانی و ماڵ و سامانی هەموو چینەکانیان بێ جیاوازی تالآن دەکرد. هەتا هی ئەویش خۆی مستەفا پاشا، هەر چەندە پەیوەندییەکی دۆستانەی لەگەڵمانا هەبوو هەڕەشەی ئەوەیان لێکرد بە قامچی لێی بدەن، جل و ئەسپ و خواردەمەنیان هەمووی لێ سەند. هەتا لەناو ماڵەوەیدا کاتژمێرە زنجیردارەکەیان لەناو گیرفانی دەرهێنا. هەروەها ئەو چوارسوارەی کە ناردبووی لەگەڵ ئەسپ سوارە ڕووسەکان بۆهێنانی سوارەکانی دیکە بۆ پاراستنی شارەکە، جل و بەرگ و ئەسپەکانیان لێ سەندن، بێجگە لەمانەش پێی داگرت لەسەر ئەم خاڵانەی خوارەوە، کە چەند زانیارییەکی تری سەربەخۆی پاڵپشتی ڕاستی ئەم خاڵانەی دەکرد لە لای سەرۆکی ئەفسەرە سیاسییەکان.

١. ڕووسەکان پاش گەیشتنیان، نیوەی نرخی ئەو شتانەیان نەدەدا کە دەستی بەسەردا گیرابوو، بەقرانی زیو ئەوەش جۆرە پارەیەکە زۆر زوو ئەمەش هەرنەما، بەرامبەر نان سێ یەکی نرخەکەیان دەدا، بەڵام بە پارەیەکی کاغەزەوە بە نرخێك کە خۆیان دایان نابوو، ئەو پارە کاغەزانەی کە نرخیان ١٠٠٠ ڕۆبڵ بوو بە زۆری لە شارەکەدا دەیانگۆڕی، خەڵکیان ناچارکرد کە زیو بدەن بە نرخی ٣٠/٢٥ قڕان لە کاتێکا نرخی پارەی کاغەز لە بازاڕ ١/٥ قڕان بوو.

٢.	شارەکەیان چۆڵ کرد لە ئاژەڵان، زۆریان لە سنورە وەئاودیو کردبوو، هەموو داهاتی دانەوێڵە لە کێڵگەکانی خانەقین و دەوروپشتی تێکدرا و دروێنەکرا بێ ئەوەی شتێ بدەن. ڕووسەکان بەردەوام بوون لە داواکردنی ئازوقە هەرچەندە خەڵکەکەش ئەو توانایانەیان نەبوو.

٣.	لە ئەنجامدا نانی گەنم نەما هەموو خەڵکەکە بە برسییەتی مانەوە، تەنها چینی دەوڵەمەندەکان نەبێ.

٤.	ڕێبوارێك هەتا ئەگەر وەرەقەی ماوەدانی ئەفسەریشی لا بوایە، ڕزگاری نەدەبوو لە تاڵانکەرانی سوارەکانی قۆزاقی.

٥.	خواردەمەنی بۆ فرۆشتن دەستی بەسەردا دەگیرا، ئەفسەرەکانیش بەدوای خواردندا ماڵ بە ماڵ دەگەڕان یان خاوەن ماڵەکانیان ناچار دەکرد میوانداریيان بکەن. هەتا بێوەژنە خاوەن هەتیوەکانیش لەم جۆرە شتانە ڕزگارییان نەدەبوو. هەندێ جار پارەی کاغەزی پێنج ڕۆبڵیان بەکار دەهێنا، بەڵام ئەگەر ڕێکنەکەوتبان ئەوە شتەکەیان دەبرد و هیچیشیان نەدەدا.

٦.	کاری کێڵگە و بێستان وەستێنرا کە سامانێکی سەرەکی شارەکە بوو، چونکە ڕوسەکان هەندێ سەرچاوەی ئاویان بڕی و دەرفەتی خەڵکیان نەدا گرنگی بە دار و دارستان بدەن.

٧.	زۆر لە خەڵکی لادێیەکان ڕوویان کردە لای تورکان لە سەلاحییە- کفری ـ.

٨.	هۆزەکانی ـ سەلاحییە- کە لە سەرەتاوە خواردەمەنییان نەدەدا بە تورکەکان، ئێستا خەریکن پێیان دەدەن، بۆ ئەوەی ماوەیان بدەن لە هەرێمەکەیان بمێننەوە، چونکە ئەو هەواڵانەی گەیشتبوو لە خانەقین و قزل ربات بووە هۆی پەیدابوونی ترس، تا وای لێهات خەڵکەکە لە خراپەی هەردووکیان، هی تورکیان بەباشتر زانی.

٩.	٤٠٠ کەس لە ژێر فەرماندەی سەردارمودی کە یەکێکە لە سەرکردەکانی یاخی بووانی ئێران، لەگەڵ عەلی ئەکبەر خان سەرۆکی کوردەکانی سنجابی ئێران ڕایان کردبووە بۆ چیای بامو کە ٥٠ میل دوورە لە باکوری ڕۆژهەڵاتی خانەقین بەنیازی ئەوەن کە خۆیان بدەنە دەست ئێمەوە، بەڵام ئەو هەستە بێزارییانەی کە بە هۆی هەڵسوکەوتی ڕووسەکانەوە پەیدابوو، هەڵوێستی گۆڕین، تا وای لێهات کە بیر لەوە بکەنەوە بە دژی ئێمە کار ئەنجام بدەن.

ڕەوشتە خراپەکانی ڕووسەکان ئەوەیان سەلماند بابەتێکی چاکە بۆ پڕوپاگەندەی تورکەکان. هەتا ئێمەش بە خێرایی تووشی شەرمەزاری بووین و ڕێزی ئەوانەمان لە دەستدا کە هەموو

کاتیێ لەگەڵمانا بوون. لە هەمان کاتدا دژایەتی کردنی ڕووسەکان لە پەرەسەندنا بوو ئـەوانیان خستە بارێکی نارێکەوە لە کوردستانی خواروودا. بەم هۆیەوە دەرگا دەکرێتەوە بـۆ گەڕانـەوەی دوژمن تا دەگاتە دەوروبەری قزل ربات و مەندەلی. مسـتەفا پاشـا ئـەوەی گـوت کـە هـۆزە کوردەکان هەست دەکەن پێویستیان بە هەبوونی هاوپەیمانانمان هەیە لەوێدا، بەڵام تکای ئەوەی کرد کە پێیان ڕابگەیەنن چیتر بە شێوەی سوپایەکی داگیرکەر تالآن نەکەن و توندوتیـژ نـەبن. کوردەکان ئارەزوویان هەیە نان بدەن بە هێزی ڕووسەکان ئەگەر بێت ئەم دەست بەسەردا گرتنـە نەمێنێ و بگۆڕدرێت بۆ یاسایەکی ژێر ئێـدارەی لێپرسـراوەتی. بـۆ زۆرکردنـی خواردەمـەنی پێویست، دەبێ ماوەی جوتیاران بـدرێت بگەڕێنـەوە سـەرکارەکانیان بـێ ئـەوەی ڕێیـان لـێ بگیرێت، جارێکی تریش داوای دامەزراندنی نێردراوێکی ئینگلیزیـان کـرد کـە جێـی بـاوەڕی خەڵك بێ بۆ ئەوەی فەرمانداری شارسـتانی هەرێمەکـە بگرێتـە ئەسـتۆ. هـەروەها هێزێکـی دیکەشی لەگەلا بێ، بەرامبەر ئەمە پەیمانیان دا بۆ پاراستنی یاسا و ئاسایشی خانەقین و قزل ربات و هەموو ڕێگاکان لە پێناوی ئارام کردنەوەی ئەو هۆزانەی دەوروپشتی هێزەکانی تورك. هەروەها خۆ چەکدار کردنیان بە شێوەی داواکاری ئێمـە. هـەروەها ئەوانـە پـەیمان دەدەن کـە ئازووقە و خواردەمەنی لە مەندەلی و قزل ربات بنێرن. لەڕاستیدا بە هـۆی تێکچـوونی بـاری ناوەوەی ڕووسیا کۆنترۆڵ و ڕێکوپێکی تێدا نـەما، چـونکە دەیـانزانی کـە ئـەوان تـەنها بـە شێوەیەکی کاتی لە خانەقین دەمێننەوە، بەڵام دەربارەی ئێمـــ واتـە بـەریتانیا ـ لەڕاسـتیدا شتێکی بۆگەنیان بۆ بەجێ هێشتین، جا لەبەر ئەم بنەڕەتانە، ئەو دۆخەی کـە مسـتەفا پاشـا پەردەی لەسەر هەڵدایەوە و پشت بەستن بەو هەواڵانەی سەرچاوەکانی تر، بێجگە لەوانەی کـە زیادی لەسەر گوتراوە، بارودۆخی پڕ مەترسین پێویستی بە پێداچونەوەیەك هەیە لە هەڵوێستدا بە گوێرەی لێکدانەوەی سەرۆکی ئەفسەرە ڕامیارییەکان ئەگـەر ڕێـك نەکـەوێت بـە کـارێکی سەربازی سەرکەوتوانەی داگیرکردنی خانەقین لە لایەن خۆمانەوە، هەروەها شتێکی باش نەبوو ناردنی نوێنەرێکی ئینگلیزی بۆ ئەوێ، لەگەڵ ئەوەشدا وای بـۆ دەچـێ کـە پێویسـتە لەسـەر حکومەتی بەریتانیا زانیاری هەبێ دەربارەی بارودۆخی ئەوێ و ئەنجامە سیاسییەکانی لێیـەوە پەیدا دەبن. لەم ئاگادارییانەدا ئەو دانی بەوەدانا لەم قۆناغەدا داگیرکردنـی خانـەقین کارێکـە ناتوانرێ ئـەنجام بـدرێ، هـەروەها هەڵویسـتی یاریـدەدەری ئەفسـەری سیاسـی ـ بەریتانیاـــ دەکەوێتە ئاڵۆزییەوە، ئەو ناتوانێ بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کارتێکردن بـە ئـەنجام بگەیـەنێت، بەڵام ئەو لەم باوەڕەدایە تەنها بە ئامادەبوونی دەبێتە هۆی ئـارام بـوونی خەلکەکـە، جلـەوی

بێهودەیی سەربازەکانی ڕووس توند دەکات. لێپرسـراوانی ئـەرکانی گشـتی لـەو کاتـەی لـەو باوەڕەدان توانای دانانی هێزیـان نییـە لـە خانەقینـدا، گومانیـان دەکـرد لـە وردی ڕاپۆرتـە گەیشتتوەکان پێیان دادەگرت لەسـەر ڕاسـتییەتی ڕای خـۆی، کـە بـە نـاردنی یارمەتیـدەری ئەفسەری ڕامیاری ئاڵۆزییـەك ڕوودەدات لـە نێـوان هاوپـەیمانان، لـە هـەمان کاتـدا ئەگـەر ڕووسەکان ناچار بکرێن بۆ کشانەوە لە دواجاردا، هەبوونی ئەفسەری بـەریتانیا لـەوێ دازیـان بەناوبانگمان دەگەیەنێ. پێشنیاریان کرد کە کۆلۆنێل ـ کینیـون ـ قۆمیسـاری بـەریتانیا لـە کرماشان سەردانێکی خانەقین بکات، لە ژێـر چـاوەدێری ڕووسـەکان ـ بـۆ ئـەوەی ڕاپۆرتێـك دەربارەی دۆخەکەوە بنووسێتەوە و پێشکەش بکات. سـەرۆکی ئەفسـەری ڕامیارییـەکان ئـەم پێشنیارەی بەڕادەی پێویست نەدەبینی و یان باری دۆخەکە کەمێك سوکتر بکات، بـەڵام پێـی داگرت لەسەر ناردنی ئەفسەرێك لە بەغداوە، بەڵام ئەرکانی گشتی ئەمەی وادانـا کـە نـاکرێ هەنگاوێکی وا لەم بارەیەوە بهاوێشترێ پێش ڕاوێژ و پرسکردن بە سەرکردایەتی ڕوسەکان، بـۆ دڵنیا کردنیان کە دژی بەرژەوەندی ئەوان نییە، بەڵام ئەو لە وەڵامدا بەسەرکردایەتی ڕاگەیانـد کە باروکات گونجاو نیە بارودۆخ بە بێ گۆڕان بـەم شـێوەیە مایـەوە، بـەردەوام عـەرزوحاڵ و شکایەتمان پێدەگەیشت لە سەرۆکە کوردەکان بازرگانەکانی خانەقین. مستەفا پاشا بارەگایەکی لە بەغدا کردەوە، وەکو میوانێك لای حکومەتی بەریتانیا. لە هەمان کاتا خێزانەکەی و چەند سـوارێکی هۆزەکـەی هـەڵاتن بـۆ چـیای ـ باتاجاەـ کـە دەکەوێتـە باشـووری شـارەکەوە، ڕووسەکانیش چوونە ناوخانوەکەیەوە. ئەو داوای کرد کە ماوەی بـدرێ ئافرەتـانی خێزانەکـەی بێنێتەوە شارەبان لەگەڵ سوارەکانی هۆزەکەی، ئەوەشیان بۆ دابین بکرێ کـە ئەسـپەکانیان لـە لایەن ڕووسەکانەوە لێ نەستێندرێت، بەڵام لە لایەن سەرکردایەتی هێزی ڕووسیا ئەم داواکارییە قبوڵ نەکرا بە بیانوی ئەوەی سوارەکانی ئەم هۆزە کاری نایاساییان کـردوە لـە ڕێگاکانـدا لـە هەرێمی قەسری شیرین، مستەفا پاشا خۆشی ناسراوە بەوەی کە چەند کارێکی ئەنجام داوە دژی ڕوسەکان. لەوانەیە ئەمە لە ساڵی ١٩١٦دا بوبێت کە ئەو سـەرۆکی فـەوجێکی تـورکی بـوو لەسەر سنور. چەند زانیارییەکی تر گەیشتن لە بەغداوە، ئـەوە دەگەیـەنێ کـەوا خانـەقین بـە تەواوی تاڵان کراوە و زۆربەی دزراوەکانیش لە سنورەوە ئاودیو کراون. لەم ڕووداوەدا دوو ژن و نۆ پیاو کوژران. دووانیان موسڵمان بوون و ئەوانی دیکەش یـەهودی بـوون. ئـەم یەهودییانـە کوژران چونکە ڕازی نەبوون هەروەکو دەڵێن بە گۆڕینی ڕۆبلی کاغەز. لە ناوەڕاسـتی مایسـدا سەرکردایەتی هێزی ڕووسیا چەند کارێکی ئەنجامدا بۆ پاراستنی ئاسایشی ڕێگای قزل ربات و

کرمانشاه، بە بازرگانەکانیان ڕاگەیاند ئەوانەی ئارەزوی سەفەری ڕۆژهەڵاتیان هەیە ڕێگا بۆیان کراوەتـەوە و پێویسـتە پەیوەنـدی بکـەن بـە سـەرکردایەتی ڕووسـەکان بـۆ دابینکردنـی سەلامەتییان، بەڵام ئەو کارانەی ڕووسەکان گونجاو نەبوون، جا ئەو شارانەی کە دەکەونـە ئـەو دێو قزل ربات لە بارێکی ناڕێکدا مانەوە. بارودۆخ تا کۆتایی مایسی ١٩١٧ بە شێوەیەك بوو هۆزەکانی کوردستانی خوارو کەوا دانراوە لە ژێر دەسەڵات و کارتێکردنی رامیاری ئێمـەدابن، بەتەواوی توشی نائومێدی ببوون و لێمان دوور کەوتنەوە، بەهۆی ئەو خراپ جولانەوەیەی کـە لەگەڵیانا ئەنجام درابوو. لە سەرەتاوە هۆزەکان ئامادە بوون بەڕووی تورکەکاندا هەڵسنەوە کـە لە پاشەکشەدا بوون، عەمباری دانەوێڵەیان کەم کردەوە بۆ ئەوەی داواکاری تورکـەکان بـەجێ نەگەیەنن، بەڵام ئێستا وا دەبیندرێت باشترین ڕێگا بۆ رزگار بوون لەسـەر بـازە شـەقاوەکانی ڕووس ئەوەیە ماوەی تورکەکان بدرێت کە سوود وەربگرن لەم دانەوێڵەیە. تورکـەکان ئەوەنـدە بەهێز نەبوون کە بتوانن بە تەواوی هۆزەکان برسی بکەن و ئارەزووی ئەوەشیان نەبوو شـارێکی دەوڵەمەند تێکبدەن کە خواردەمەنی بەرهەم دێنێت، بەڵام ڕووسەکان لەبەر ئەوەی مانـەوەیان کاتی بوو گوێیان بە دواڕۆژ نەدەدا. هەموو شتێکیان تێك شکاند، بـەڵام هـەر چـەندە هـۆزە کوردەکان ناڕازی بوون بە هاتنیان و یەکیان گرت بۆ بەرەنگاری کردنیان، بەڵام هۆیەك هەیە بۆ وا لێك دانەوە کە تـا ئێسـتاش ئارەزوویـان هەیـە لایـەنگریمان بکـەن، ئەگـەر هـاتوو چـەند هۆکارێکمان پێشکەش کرد کە ئێمە یارمەتییان دەدەین. مانەوەی کوردەکان بە هۆی پاکبوون بەرامبەر بە ئێمە، هەموو کاتێ گرنگییەکی گەورەی هەیە. بۆ نمونەـ هۆزەکـانی صلاحیەـ دەوڵەمەندترین زەویی کشتوکاڵییان بەدەستەوەیە لەم شارەی کـە دەکەوێتـە نزیـك بەغـداوە. هێزەکەی ١٥٠٠ سوارن و خاوەن ١٠٠٠ پیادەشن. ئەو ڕێگایەشیان لە ژێر دەستدایە کە بەرەو ئێران دەڕوا. ئەمانە هەمووی لە ژێر دەسەڵاتی شێخ حەمید تاڵەبانییە کـە پەیوەنـدی یـەکی باشی لەگەڵ دا هەیە. لە کۆتایی مانگی حوزەیران ڕوسەکان خانـەقینیان چـۆڵ کـرد و بـەرەو ئێران کشانەوە. یەکسـەر تورکـەکان گەڕانـەوە شـارەکە و چـیای حـەمرینیان داگیرکـردەوە، نۆکەندی ئاوەکانیان خستەوە ژێردەسەڵاتیان لە دیالـە و مـەحروت و خوڕاسـان و خـالس، کـە پشتی پێ دەبەسترێ بۆ ئاوەدانی زەوییە کشتوکاڵییەکانی باشوری باقووبە، بـەمجۆرە توانییـان ڕێگا لە ئاوەکان بگرن. هەروەها سەرچاوەی گرنگی ئازوقە و خواردەمەنییان لە تووزومەندەلی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە. لە تەموز دووزمان داگیر کرد و مەندەلییش لە کۆتایی مانگی ئەیلوول. لەو کاتەوە دەسەڵاتی خۆمان خستە سەر نۆکەندەکانی دیالە. هەروەها بە داگیرکردنی

چەند بەشێکی چیای حەمرین لە تشرینی یەکەم شوێنەکانی ئێمـەی زیـاتر بـەهێزکرد. تـالآن کردنی خانەقین کە لە لایەن ڕووسەکانەوە دەستی پێکرد تورکەکانیش تـەواویان کـرد. بـەهۆی کەمی ئازوقە خواردەمەنی لە سلاحییەـ کفری ـ و دەوروپشتییەوە بارگرانییەکە زیاتر دەبـوو. لە کۆتایی ئابدا کاتێ هێزەکـانی تـورك خانـەقینیان داگیرکـرد، هەنـدێ لـە دانیشـتوان کـە هەڵوێستێکی توندیان گرتبوەبەر لە چیای ـ باداجاەـ ئەوانە کە ئامادەبوون بۆ بەرگریکردن لە خۆیان دژی هەڵمەتەکانی تورك. ئەوانیش گەڕانەوە شارەکە، هەروەها باجەلانییەکان گەڕانەوە سەرزەوییە کێڵراوەکانی خۆیان لە بـاکوری خانـەقین و دەرەیـان لـەوێ چـەند هۆزەکـانی لـەو بچووکتر کە لە باشوری سالحییەـ کفری ـ ژیان دەبەنە سەر وا بلاوبوە کە دەچن بۆ مەندەلی و بەدرە و قەرەداغ و شێخان، دانەوێڵەکەیان لـە گـردە بچـووکەکانەوە خسـتبوە نـاو چـاڵەوە و شاردبویانەوە، بەڵام ناچار بـوون یـان زەخیرەکـەیان ئاشـکرا بکـەن بـە برسـییەتی بمێننـەوە، سوارەکانیان پەیوەندییان کرد بە شێخی کـوردان دا و حەمیـد تالـەبانی کـە تیرەکـەی خـۆی کۆکردبووە لە هەرێمی ـ کیل ـ لە نزیك ـ تـاوق، داودەو، تالـەبانی یەکێتییـەکی بـەهێز لـە نێوانیاندا هەبوو، هەر بە هۆی ئەم هێـزەش بـوو کـە توانیـان چـاڵە گەنمـەکانیان بـەکراوەیی بهێڵنەوە بێ ئەوەی بترسن لە تورکەکان. پەیوەندیمان کرد لەگەڵ شێخ حەمید و سـەرۆکانی تـر لە ڕۆژانی کۆتایی ئەیلوول، بۆمان دەرکەوت کە ئەوان هیچ جۆرە داواکارییـەکی تورکـەکانیان بەجێ نەهێناوە لە یارمەتی دان و زەخیرە و ئازوقـە، لەمـەودواش هـەر بـەردەوام دەبـن لـەم کارەیان، تا ئەم هیوایە هەبێت کە ئێمە دەتـوانین یارمـەتییان بـدەین. هـەموو ئاژەڵـەکانیان گواستەوە بۆ باکور بەرەو زێی زاب، بۆ ئەوەی دوور بێ لە دەستی تورکەکان. ئەمانـە بڕیـاری سزایەکی توندیان دەرکرد لەسـەر دانیشـتوانی قـزل ربـات و خانـەقین. چـەند پیاوێکیـان لـە سێدارەدا، یەکێك لەوانە خێزانێکی پایەداری سلێمانی بوو، ئێمـە تـاکو ئێسـتا لـە بـارێکی وەهادا نین بتوانین هیچ پەیمانێك بدەین بە کوردەکان و هانیان بدەین و بیانگۆڕین بـۆ هەڵمـەت بردن دژی تورکەکان. ئێمە ناتوانین ئەم کارەبکەین تەنها پاش داگیرکردنی خانەقین نـەبێ یـان بەلای کەمەوە قزل ربات، لە پەرەگرافی پێشودا لەوە تێدەگەین کە مەسـەلەیەکی دوو لایـەکی کە بەرەنگاری ئێمە دەبێتەوە لەم هەرێمەدا یەکجار سەخت و ئاڵۆزە. هاوپەیمانانمان کوردەکانی تورکیایان بە دوژمن دانەنا، کە چی ئێمەش وا سەیریان دەکەین لایەنگیری سیاسـی ئێمـەن و لایەنێکی بەهێزن لە هەرێمی ژێر دەسەڵاتی ڕامیاریمانەوە. مێژووی کوردەکان پـێش جـەنگ ـ ی یەکەم ـ ئەوە بەدیار دەخات کە ڕووسـەکان لـە دۆخێکـی لـەبار بێبـەش نـەبوون ئەگـەر

بیانویستبایە سودی لێوەربگرن، بەڵام ئەو شوێنەوارەیان بەجێیان هێشت بەڕووداوەکانی ساڵی ١٩١٧دا بە ئاسانی لە بیر ناچێتەوە. مەسەلەی داگیرکردنی سەربازی بۆ خانەقین لە لایەن ئێمەوە ئەگەر پڕۆژەیەکی کاریگەر بوایە، ئەوە مەسەلەیەکی ڕوون بوو کە سەرکردەی ئەم هێرشە ـ سەربازییەی بەریتانیا ـ لەو پەڕی بەهێزییەوە دەیتوانی بیرێکی لێبکاتەوە. لەوانەیە چەند ڕایەکی تر بەدیار بکەوتایە دەربارەی ئەوەی سەرۆکی ئەفسەرە سیاسییەکان کە لێپرساوەتی دەسەڵاتی ڕامیارییەوە پێ سپێردراوە لە لایەن حکومەتی بەریتانیاوە ئەو بەڵگەی خۆی هەیە بۆ دەرکردنی بڕیارەکەی بەنادرنی ئەفسەرێکی سیاسی بۆ خانەقین لە پێناوی بەهێز کردنی لایەنی سیاسیمان ئەو ئەفسەرەش پلەوپایەیەکی گەورەی هەیە لەم ناوچانەدا. ئەویش مستر ـ ئەی. ب ـ سون ـ ە. ئەم کورتکردنەوەیەی بابەتەکە ـ کە پیشاندانێکی زانیارییەکانی حکومەتی بەریتانیایە دەربارەی درێژەی مەسەلەیەکی یەکجار ئاڵۆز و سەخت کە نوێنەرانی سەربازی و شارستانی خزمەتگوزاری سیاسەت و بەرژەوەندییەکان بەرەنگارییان دەبێتەوە.

پەراوێزەکانی بەشی چواردەهەم:

(١) ئەو بۆچوونانە بۆ دەسەڵاتدارانی بەریتانیا لە یەکەم پەیوەندی کاریگەر لە ناوچە کوردنشینە نزیکەکان کە گرنگی خۆی هەیە بۆ تێگەیشتنی ئەم بۆچوونانە لە هەمبەر تەواوی ناوچەکەدا، لەوانەش کوردستانی تورکیا یاخود ناوەڕاست و باکوور.

بەشی پانزەهەم

تاكو ئێستا هەروەكو بەڕوونی دیمان، چارەسەركردنی مەسەلەی كورد، شتێ بوو هەموو ناوەند و فەرمانگە سیاسییەكان و كەسانی زۆری سەرگەرم و خەریك كردبوو لە هەموو جۆرە بیروڕاییێك و شوێنێكدا. ئەم لایەنانە پێشنیاری هەمەجۆرەیان لەو بارەیەوە كردبوو، لە نێو ئەمانەشدا بیری یەكێتی فیدراڵی یان دامەزراندنی دەوڵەتێكی سەربەخۆ. لەم بارەیەوە پێشنیارێكی وەكو ئەمە خرایە ڕوو لە لایەن كۆمیتەی كوردستان لە ئەستەمبوڵ درا بە حكومەت و دەسەڵاتدارانی وڵاتە هاوپەیمانەكانیتر. لە یەكێ لە بەڵگەنامەكانی فەرمانگەی تۆمارگەی گشتی بەشی كۆنگرەی ئاشتی بە ژمارەی ٦٠٨ــ٩٥ــ ٧٤٨ بە ناونیشانی ئاواتەكانی كورد(١) چەند بیروڕایەكی هەمە جۆری تێدا هاتوە لە لایەن نێردراوی پایەداری بەریتانیا لە ئەستەمبوڵ ئەدمیراڵ ـ كالسۆرپ ـ پاش دەستنیشانكردنی تەلەگرافی وەزارەتی دەرەوە بە ژمارەی (١) لە ڕۆژی ١٣ی كانوونی دووەمی ١٩١٩ ئەمەی تیادا هاتووە كە دانەیەكی تەلەگرافی ژمارە ١١ دەنێردرێت و لە ٥ی كانونی دووهەم لە لایەن هەمان نێردراوی پایەدارەوە، لەگەڵیا دانەیەك لەم یاداشتە دەپێچرێتەوە كە كۆمیتەی كوردستان پێشكەشی كردووە. داواكارییەكانی كوردەكان ڕووندەكاتەوە. لە گفتوگۆكانی لەگەڵ ئەدمیراڵ كالسۆرپدا ئەو وەفدەی كە نوێنەرایەتی كۆمیتەی كوردستان دەكات سوور بوو لەسەر مانەوەیان لەم پەیوەندییە باشەی نێوان كورد و ئەرمەنەكان هەروەها لە پەیوەندییان لەگەڵ ئاسوورییەكان. وەفدی كوردی داوای كرد ماوەیان پێبدرێت كە چەند نوێنەرێكی كورد بنێرن بۆ كۆنگرەی ئاشتی لە پاریسدا. ـ وەكو دەردەكەوێ بۆ یەكەم جار باسی ئەم داواكارییە دەكرێت، ئەمەش پاڵپشتی داواكارییەكەی شەریف پاشا دەكات كە پێشكەشی كردبوو.ـ ئەدمیراڵ كالسۆرپ وای لا باش و گرنگە كە پەیوەندی نێوان كورد و ئەرمەن ڕێك و چارەسەر بكرێ، ئەو لەسەر ئەم بیرو ڕایەیە كە توركیا زوڵمی لە كوردەكان كردووە و مافی ئەوانی پێشێل كردووە. لە قسەیەكی مێژوونوس ئەڕنۆڵدتوینبی لەسەر هەمان بەڵگەنامەدا لە ڕۆژی ١٩١٩/١/٢٧ ئەمەی خوارەوە هاتووە:ـ

١. یەكێتییەكی كۆنفیدڕاڵی ئازاد لە كوردستانی خواروودا.

٢. هەبوونی یەكسانی لە مافی كوردەكان و هەموو نەتەوەكانی تر لە ئەرمینیای نوێدا.

واتە دەوڵەتێكی ئەرمەنی كە نیاز وایە دایمەزرێنن لەوكاتدا ـ مەبەست لێرە ئەو كوردانەیە كە

له دەوڵەتە ئەرمەنییەکەدا دەژین ـ. توینی درێژەی پێدەدا و دەڵێ:ـ لەبەر چەند هۆکارێکی جوغرافی هەرگیز ناتوانرێت دەوڵەتێکی کوردی دابمەزرێت کە هەموو کوردەکان بگرێتەوە. چونکە لەم بارەدا دەبێ چەند کەمایەتی یەکی تریان بخەینە سەر کە لەوان پێشکەوتوترن. هەروەها لەبەر ئەوەی زیان نەگەینێت بە هەرێمەکانی ئێران. (بیروڕاکانی ـ توینی ـ بە شێوەیەکی دیکە پێشکەش دەکەین لە بەشەکانی داهاتوی ئەم باسەدا)، بەڵام نێردراوی پایەدار کالسۆرپ، نامەکەی ٥ی کانونی دووهەمی ١٩١٩ کە لە سەرەوە باسمان کرد بەڵگەنامەی ژمارە٦٠٨/٩٥/١١/١٢٨٩/١١٤٤٦/٧٤٨ی[٢] تێدا بووە لەم نامەیەشدا ئەمە هاتووە:ـ[٣] بە دەستنیشان کردنی تەلەگرافەکەی ژمارە ٣٧ لە ٥ی کانونی دووهەمدا، شەرەفێکە بۆ من یەك دانە لەو یاداشتانەتان بۆ ڕەوانە بکەم کە پێم دراوە لە لایەن کۆمیتەی کوردستانەوە، گیروگرفتەکە لێرە (ئەستەمبوڵ) نوێیە، وەفدێك بە سەرۆکایەتی ئەندامی ئەنجومەنی پیران شێخ عەبدولقادر هەڵی گرتبوو سەرۆکی خێزانی بەدرخان، وەفدەکە لە لایەن مستەر ڕیان پێشوازی لێکرا، ڕیان پەیمانی پێدان کە یاداشتەکەیان بگەیەنێتە حکومەت لە لەندەن، بەڵام شتێکی دەربارەی ئاواتەکانی کوردی نەگوت. وەفدەکە کە لە کاتی گفتوگۆدا ئەوەی ڕوون کردەوە کە ژمارەی کوردەکان لە هەمووان پترە لە هەرێمەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیا. نیگەرانیی خۆیان دەربڕی نە وەك داواکارییە تایبەتییەکانیان پشتگوێ بخرێن. زۆربە توندی سوربوون لەسەر ئەو پەیوەندییە باشەی کە کوردەکان بە ئەرمەنەکان دەبەستێتەوە لە بارودۆخی سروشتیدا. هۆی تێکچونی ئەم پەیوەندییە لە چەند کاتێکی دیاری کراودا دەگەڕێتەوە بۆ دەست تێوەردانی حکومەتی عوسمانی. هەروەها وەفدی کورد باسی ئەو پەیوەنییە چاکەشی کرد کە هەیانە لەگەڵ مەسیحییەکاندا، بەڵگەش بۆ ئەمە لەگەڵ وەفدەکە کەسێکی مەسیحی هاوبەشی کردبوو کە ناوی عەبدولئەحەد داود بوو. ئەندامی وەفدو وەرگێڕیش بوو، کە داڕشتنی یاداشتی وەفدەکەی پێ سپێردرا بوو، کە ئەویش لەگەڵیاندا ئیمزای کردبوو، بەڵام نێردراوی پایەدار گومانی دەکرد لەوەی کە ئەم کەسە بە تەواوی توانای ئەوەی هەبێ نوێنەرایەتی ئاسوری و کلدانی بکات، ئەو هەرچەندە مەسیحییە لە لایەنی ئایینییەوە نەك لە ڕەگ و نەژادەوە. نامەکەی دەنێری و دەڵێ: وەفدی کورد بە تەواوی سنوری کوردستانی ئۆتۆنۆمی ڕوون نەکردبووە، وەفدەکە باسی ئەو وڵاتانەیان کرد کە هەموو یان زۆربەیان کوردن، هەروەها ئەو هەرێمانەی دەکەونە لایەکی تری سنوری ئێران و هەتا وڵاتی لوڕستان لە باشوردا، ئەوانە ئەمەیان بە باشزانی کاری سنوردانان بهێڵدرێتەوە بۆ بڕیارێکی

دادپەروەرانەی کۆنگرەی ئاشتی، جگە لەمەش وەفدەکە داوای کرد ڕێگایان بۆ ئاسان بکرێ لە ناردنی نوێنەرانی کورد بۆ ئەوروپا لە پێناوی بەرگری کردن لە مەسەلەی کورد بە خۆیان. نامەکەی نێردراوی پایەدار لە درێژەپێداندا دەڵێ:ـ ئەمە لە ڕەوشتی ئێمەدا نییە (واتە لێپرساوانی بەریتانیا) کوردەکان بە گەلێکی بێدەسەلات دابنێین، لە هەمان کاتیشدا کوردەکان نەژادێکن ناتوانرێ داواکارییەکانیان پشتگوێ بخرێ لە کاتی دانانی ئەو چەند چارەسەرییەی کە بە هیوا نیە بۆ کاروباری هەرێمەکانی ڕۆژهەلاّتی ئاسیای بچووك (واتە کوردستان و ئەرمینیای تورکیا)، بەرەنگار نەبوونەوەی گیروگرفتی جێبەجێ کردنی داواکارییەکانیان و هی ئەرمەنەکان یانی چاندنی گیروگرفتە بۆ دواڕۆژ. نێردراو گوتی:ـ پێویستە ئەوە بزانین کوردەکان خۆیان لەڕادەبەدەر گەلێ تالّیی و دەردەسەرییان دیوە بە هۆی بەکار هێنانی توندوتیژییەکی بێ پایان لە لایەن حکومەتی عوسمانیی یەکگرتوو. لە کاتی جەنگدا ئەم سیاسەتە هەر بەردەوام بوو، وەفدی کورد باسی ئەو پەڕەگرافە دەکات کە لە کتێبێ بوو والیی تورك لە بەغدا ـ جاوید پاشا ـ چاپیکردبوو کە تێدا ڕوونکرابوە لە سەر داواکاری والی موسڵ ٧٠٠ چەکداری کورد ئامادە بوون لە سەرەتای دەست پێ کردنی جەنگ، بەلاّم بەمە ڕازی نەبوون لە شوێنەکەی خۆیان زیاتر بەرەو پێش بچن، کاتێ کە زانیان دەبێ بەرەو شاری بەسرە بڕۆن بۆ شەڕ کردن لەگەڵ ئینگلیزەکان. ئەو یاداشتە کوردییەی لەگەڵ نامەکەی کالسپۆرپ بوو لە ڕێکەوتی ٢ی کانونی دووهەمی ١٩١٩ بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ داوا لە یاداشتەکانی نێردراوی پایەدار دەکات و تکای لێدەکات کە بیگەیەنێتە حکومەتی بەریتانیا. یاداشتەکە باسی ئەوە دەکات کە ئەمە جاری یەکەمە بۆ کوردەکان ڕێك دەکەوێ بە هۆی نوێنەرانی دان پیانراویان پەیوەندی ببەستن بە شێوەیەکی یاسایی بە حکومەتی بەریتانیاوە. (ئەوەی لێرە پێویستە دەستنیشانی بکەین بۆ یاداشتەکانی پارتی ئیستقلال و سورەییا بەدرخان لە قاهرە، هەروەها یاداشتەکانی شەریف پاشا...) یاداشتەکە دەڵێ:ـ کوردەکان بەردەوام لایەنگری خەلیفە و شاهەکان و دەسەلاّت دارانی موسوڵمانیان دەکرد، بەلاّم هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و ئێرانی کوردستانیان بە شێوەیەکی ستەمکارانە لە نێوان خویانا دابەش کرد. دەتوانین بڵێین خۆبەستنەوەی کوردەکان بە ئێران و تورکیاوە بە شێوەیەکی گشتی لە ترسی ئەوە بوو نە وەك ڕووسیا لە دواجاردا بیانخاتە ژێر چەپۆکی خۆیەوە و بیانتوێنێتەوە. هەڵوێستی کوردەکان لە شەڕدا تەنها کارەکانی سوڵتان کاری تێ نەدەکرد، بەڵکو دەستتێوەردانی ڕووسیاش بە هاندانی کەمایەتییە ناموسڵمانەکان دژی کوردەکان و

ترساندن و هەڕەشە لێ کردنیان بەداگیرکردنی وڵاتەکەیان. ڕووسیا هەڕەشەی دەکرد کـە دەبـێ کوردەکان لەناو بەرێت، بـەڵام پـاش ونبـوونی ڕووسـیا لەسـەر شـانۆ(دوای شۆڕشـی ١٩١٧) هەروەها لایەنگرانی هاوپەیمانان، هۆیەکی وەها نەما بۆ گەلی کورد کە لە مـەودوادا ئـازار و ئەشکەنجە بچێژێت لە ژێر دەسەڵاتی چەوسێنەرەکۆنەکانیدا. کوردەکان ڕەوشت و نەریتی وایان هەیە کە ماوەیان پێ دەدات شوێنی خۆیان بکەنەوە لە ڕێز گەلانی تری هاوڕێدا. یاداشتەکانی وەفدی کورد زیاتر دەڵێ:ـ لـە نـاو کوردەکـان ژمارەیـەکی زۆر خوێنـەوار و ڕۆشـنبیر هەیـە. هەروەها لە پێنج ملیۆن کەمتر نییە لەناو کوردەکانـدا. پـاش ئـەوەی یاداشـتەکە داواکـاری کوردەکانی ژمارد، بە هیوای یارمەتی دانی حکومەتی بەریتانیا بوو لە پێنـاوی پێشخسـتن و گەشە پێکردنی وڵاتەکەیان. لە سەر یاداشتەکەدا ئەم ناوانەی خوارەوە ئیمزایان کرد:ـ

ـــ سـەرۆکی کۆمیتـەی کوردسـتان و ئەنـدامی ئەنجومـەنی پـیران شـێخ عەبدولقادرـــ شەمدینانی.

- ئەمیر بەدرخان زادە خەلیل سکرتێر، پارێزگاری شاری مەلاتیە بوو.
- شێخ عەبدوڵڵا زادە سەید عەبدوڵڵا.
- مستەفا پاشا (بابان زادە).
- بابان زادە عەبدولعەزیز.(٤)
- تەرجەمەکار عەبدئەلئەحد داود.
- مەلا سەعید.
- مەلا عەلی ڕەزا.

بـۆ پترکردنـی زانیـاری دەربـارەی ئـەم مەسـەلە و کەسـانە بەڵگەنامـەی ژمـارە کـراو (٦٠٨)(٩٥)(٨٣٠٧) کـــۆنگرەی ئاشـــتی، تورکیـــا و ڕۆژهـــەڵاتی ناوەڕاســـت (٢٥/نیسـان/١٩١٩)(٥) دەخەینـەوە بەردەست. ئـەم بەڵگەنامەیـە دانەیـەك لـە تەلـەگرافی ئەستەمبوڵدا ژمارەی ٨٣٢ لە ڕۆژی ٢٢ ی نیسان دەنوسـێتەوە و دەستنیشـان کردنیشـە بـۆ تەلەگرافی ئەستەمبوڵ ژمارەکراوی ٧١٦ بۆ بەغداد. گفتوگۆکانی نێوان سـەید عەبـدولقادر و مستەر ڕیان تۆمار دەکات لە ١٥ی نیسان سەبارەت بـە کوردسـتانەوە. ئـەو وا تێـدەگا کـە حکومەت باوەڕی بە عەبدولقادر نییە کە گوتویەتی:ـ کۆمیتەی کورد هەوڵ دەدات لە پێناوی کوردستانێکی ئۆتۆنۆمی لە ژێر چاودێری بەریتانیا، بەڵام لە لایەکی ترەوە نێـردراوی پایـەدار لەو باوەڕەدایە ئەدمیراڵ کالسۆرپ کە عەبدولقادر لە ڕاسـتیدا لایـەنگیری بـەریتانیا دەکـات

بەڵام کالسۆرپ لە قسەکانیدا دەڵێ: هیچ شتێ ناتوانێ تەنها چەند بەڵگەیەکی ڕاستەقینە نەبێ کە دەتوانێ دڵنیای بکات سەید عەبدولقادر و خێزانە بەدرخانییەکان لاسایی یاریکردنی تورکیا ناکەنەوە بۆ سەرنج ڕاکێشانی بەریتانیا، بەڵام بۆ بەرژەوەندی تورکیا. ئەمەشیان لە تەلەگرافەکەدا هاتبوو: سولێمان نەزیف (والی عوسمان بوو لە موسڵ لە کاتی هەڵگیرساندنی جەنگی ١٩١٤) و کۆمیتەی بەرگری (لە ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتی تورکیا)[٦] ئەمانەن کە کار دەکەن بۆ بەرژەوەندی تورکیا لەڕاستیدا نەك لە کۆمیتەی کوردستان، بەڵام عەبدولقادر سودی ئەوەی هەیە بۆ تێك شکاندنی هەوڵەکانی چەند تورکێك بۆ ئەوەی کوردەکان بکات بە لایەنگری تورکیا. کالسۆرپ دەڵێ: من تا ڕادەیەکی باش دڵنیام لەوەی کە ـ عەبدوڵڵا جەودەت ـ بە هەمان بەلەمەکەی عەبدولقادر سەفەر دەکات.[٧] لەو باوەڕەدام کە کوردەکانی دەرسیم لە تورکیا هەر چەندە شیعەن، بەڵام لەگەڵ سەرکردە کوردەکان کار دەکەن لە ئاستی تێکۆشانی نەتەوەییدا. پاشان کالسۆرپ پرسیارێ دەکا: ئەگەر حکومەتی بەریتانیا بیروڕاییێکی هەیە دەربارەی کوردستان، بۆ ئەوەی خۆی پێشانی بدات و لە سەری بڕوات کە بۆی ڕوون بکاتەوە چ هەڵوێستێ نیشان بدات بەرامبەر عەبدوڵڵا جەودەت وتورك و کوردەکانی دانیشتوانی ئێران کە بە چالاکییەکی باشەوە کاردەکەن. لەسەر پرسیارەکەی کالسۆرپ لە ڕۆژی ٣ی مایسی ئەم وڵامەی خوارەوە درایەوە: ژمارە (٦٥٧)(١٠ـ٣٦٥/١/١/٨٨٠٣) لەوێدا هاتوە: مستەر بلفۆد سڵاوی خۆی پێشکەش دەکات بە ئێرل کێرزن. لە دەستنیشان کردنێکی نامەی بەرێزی ژمارەکراو (٦٢٧٧٣/ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست/٤٤) لە ڕۆژی ٢٩ی نیسان تکای ئەوە دەکات کە بە ئەدمیراڵ کالسۆرپ ڕابگەیەندرێت وەڵامی ئەو پرسیارەی کردبووی لە تەلەگرافەکەی ـ ٨٣٢ی دا لە ٢٢ نیسان، کە پێویستە لەسەری تەنها ئامۆژگاری کوردەکان بکات بۆ پاراستنی هێمنی بە هیچ شێوەیەك هانیان نەدات، تا دەرچوونی بڕیارەکانی کۆنگرەی ئاشتی، چونکە بیروڕای کوردەکان ڕوون و ئاشکرایە لای کۆنگرەکەوە. لەوانەیە مەبەستی (بلفۆر) لە دوا قسەیدا ئەوە بێ کەسان و کۆمیتەی کوردستان و وەفدی کورد و چەند یاداشتێکی ڕوونکەرەوەیان دایە دەست کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس دەربارەی مەسەلەی کورد لەدوای کۆتایی هاتنی جەنگ بۆ ماوەیەکی درێژ وەکو ئەم جۆرە یاداشتانە ڕژانە سەر فەرمانگە نێو دەوڵەتیەکان. بەڵگەنامەی (٦٠٨)(٩٥)(٩٩٩١) کۆنگرەی ئاشتی، تورکیا، ١٥/مایسی/ ١٩١٩[٨]ئاماژە بەو نامەیەی وەزارەتی دەرەوە ژمارە کرا و ١٣٣ لە ڕۆژی ٢٣ی کانونی دووەم. دانەیەك لە نامەکە لە ئەستەمبوڵ دەنوسێتەوە بە ژمارەی ٥٦٤ و ڕۆژی ٢٠ی مایس کە بریتییە لە چەند دانەی یاداشتێکی تر لە لایەن کۆمیتەی کوردستان لە ئەستەمبوڵدا.

که ئارەزوی کوردەکان دەردەبڕێ بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ، وەفدێك لە لایەن کۆمیتەوە بە سەرۆکایەتی سەید عەبدولقادر ئەفەندی (بەڵگەنامەکە دەڵێ: ئێستا کە سەرۆکی ئەنجومەنی دەوڵەتی عوسمانییە)، پێشوازی لێکرا لە لایەن ئەدمیراڵ (ویپ) خۆیەوە. (پێشتر باسکرابوو)، ئەو عەبدولقادری ئاگادار کردەوە لەو مەترسییەی کە لە چەند ڕاپۆرتێکدا نیشاندراوە، داوای لێکردوە وەك سەرکردەیەکی کورد دەسەڵاتی خۆی بەکار بهێنێ بۆ دوور خستنەوەی هاوڵاتییەکان لەم جۆرە چالاکییانە. بەڵگەنامەکە پێدا دەڕوا و دەڵێ: ئەوە شتێکی ناخۆشە لای (نێرراوی پایەدا) ئەدمیراڵ کالسۆرپ بڕوا بەم قسانە بکات دەربارەی هەڵسانی عەبدولقادر بەڕۆڵی سەرکردایەتی لە جولانەوەیەکی دژی بەریتانیا لە ئەستەمبوڵدا، لە خوارەوە دا چەند بڕگەیەك لە نامەی ٢٠ی نیسانی ناوبراو لە هەمان بەڵگەنامەکاندا بە ژمارەی ١٢٨٩/٥٦٤ لە لایەن نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵەوە: نامەکە دەستنیشانی تەلەگرافی نێردراوی پایەدار دەکات ژمارەکراو ١١ لە ٥ی کانونی دووەمدا. دەڵێ: لەگەڵیا سێدانە یاداشتی تر دەنێرێت کە لە لایەن (کۆمیتەی کوردستان) لێرە پێیدراوە. لە نامەکەدا ئەمەش هاتووە:

١. نێردراوی پایەدار دەڵێ من ویستم دانەیەك بنێردرێت لەم یاداشتە بۆ شەریف پاشا لە پاریس (کە دەقێکی کورتتری لەگەڵایە بە زمانی ئینگلیزی).

٢. ئەم جارەیان ئەدمیراڵ (ویپ) خۆی پێشوازی کرد لە وەفدی کورد. ئەویش لەبەر ئەوەی سەرۆکی ئەم کۆمیتە کوردییە سەید عەبدولقادر ئەفەندییە کە ئێستاکە سەرۆکی ئەنجومەنی دەوڵەتە. سەرەڕای ئەم ڕاستییەش لەوانەیە داواکارییەکانی کورد ڕۆڵێکی گەورەتر بگێڕن لە کۆنگرەی ئاشتیدا لەوەی کە من بیرم لێدەکردەوە لە یەکەم بۆنەدا کاتێ کۆمیتەی کورد پەیوەندی بەمن کرد.

٣. ئەدمیراڵ پەیمانیدا یاداشتی کۆمیتەی کورد بنێرێت بۆ حکومەتی بەریتانیا.

٤. ئەدمیراڵ عەبدولقادر ئەفەندی هاندا وەکو سەرۆکێکی کورد و وەزیرێکی عوسمانی دەسەڵاتی خۆی بەکار بهێنێ بەرامبەر هاوڵاتییە کوردەکانی کە ئەم چالاکییانەیان لێ قەدەغە بکات.

٥. عەبدولقادر ئەفەندی گرنگی پێدانی خۆی پیشاندا بۆ هەوڵی چەندەی کە لە توانایدا بێت. هەروەها باسی هاوڵاتییەکانی خۆی کرد کە لایەنگری بەریتانیا دەکەن.

٦. ئەو دانیشتنە کرا پێش هاتنی ئەو هەواڵانەی کە گومان پەیدا دەکەن بۆ هەڵسانی عەبدولقادر بەڕۆڵێکی سەرکردایەتی لە جولانەوەیەکی کوردی تازە سەرهەڵداو دژی بەریتانیا.

٧. بەڵام ئەدمیراڵ کالسۆرپ دەڵێ:ـ من باوەڕ ناکەم ئەمە لە عەبدولقادر ڕوو بدات. پێویستە لێرەدا ئەوە باس بکەین چۆن سەید عەبدولقادر و کوڕەکەی لە سێدارە دران لە دیاربەکر بە تاوانی هاوبەشی کردنیان لە شۆڕشی کورد ساڵی ١٩٢٥ بە خواستی بەریتانیا. بەڵگەنامەی ٨٨٥٣/٩٥/٦٠٨ کۆنگرە ئاشتی ـ (لە شەریف پاشاوە بۆ ج. مالیت) (لە یەکی مایسدا)[٩] وەرگێڕانی ئەم نامەیە ئەوی تێدابوو کە ڕەوانە کرابوو بۆ شەریف پاشا لە لایەن کۆمیتەی سەربەخۆیی کوردستان لە بارەگاکەی لە قاهیرەدا، لە ڕۆژی ٢٦ی مارت ساڵی ١٩١٩. ئەوەیان تێدا ڕوون کردوەتەوە کە سوورن لەسەر ئەوەی چارەنووسی خۆیان نە دەدەن بە ئێران و نە بە یەکێکیتر، هەروەها پابەندن بە دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ لە ٧ لە ویلایەتەکانی تورکیادا. بۆ پەیدا کردنی زانیاری لە وێنەیەکی تری شێوە هەمەجۆرەکانی دۆخی تازە دروست بوو لە دوای جەنگ بەڵگەنامەی ژمارە ٤٤٠٣/٩٥/٦٠٨ سەرۆکی ئەفسەرە ڕامیارییەکان، دەربارەی ئارەزووی هۆزە کوردەکانی عەرەب بنار لە ڕۆژئاوای زێی فورات لە تورکیا. لە بەڕێوەبردنی حکومەتی بەریتانیا ٦/ مارت/١٩١٩.[١٠] ئەم بەڵگەنامەیە عەرز و حاڵێکی تێدایە لە لایەن هۆزەکانەوە دەربڕینی ئارەزوی ڕزگار بوونیان نیشان دەدات لە ژێر دەسەڵاتدارییە تورك و حەزکردنیان لە ئیدارەی بەریتانیا لە پێناوی دامەزراندنی حکومەتێکی نیشتمانیدا. عەرز و حاڵەکەشی بەم شێوەیە بووـ بۆ بەڕێز جەنەڕاڵ (ماك ئەندرۆ) بۆ یەکەمین جارە ناوی دەهێنرێت، لەوانەیە ئەو سەرکردەی هێزەکانی بەریتانیای داگیرکەر بووبێ لە هەرێمەکانی باکوری سوریا و ڕۆژئاوای دجلە و خواروی تورکیا پاش ئاگربەستی مدروس. لەبەر ئەوەی ئەو هەرێمانەی دەکەونە دەوروبەری سروج پێنج هۆزی تێدایە کە ئەمانەنـ کیتکانلی، بیجانلی، شیخانلی، ئەلوەن، ئومیرات. لە ژێر سەرکردایەتی (بەسراوی) دایە، ئێمە بە ناوی هۆزەکانمان ئیمزامان کردوە تکا دەکەین بۆ دامەزراندنی ئیدارەیەکی ئینگلیزی لەم شوێنانەی کە لە سەرەوەدا باس کراون، لە پێناوی ڕزگار کردنی ئەم خەڵکە لە بێ ئابڕویەتی میری و دامەزراندنی حکومەتێکی نیشتمانی و دوور خستنەوەی ئەفسەرە عوسمانییەکان لەوێدا، هەروەها کۆکردنەوەی باج و سەرانە و داهات بخرێتە ئەستۆی حکومەتی خاوەن شکۆ. سەرۆکی کیتانلی: بەسراوی.

سەرۆکی بیجانلی: محەمەد کوڕی عەبدی.

سەرۆکی شیخانلی: شێخ نول.

سەرۆکی ئەلوەن: حاجی مستەفا.

سەرۆکی ئومیرات: حەسەن.

پەراوێزەکانی بەشی پانزدەهەم:

(١) Pro (FO) (608) (95) (748) (peace congress) (political Turkey) (Aspirations of Kurds).

(٢) Ibid, (11/1289) (11446) (748) (peace congress) (jan. 5th, 1919)

(٣) Ibid, (3087) (peace congrss) (political Turkey) (Dec. 1918).

(٤) عەبدولعەزیز بابان خاون بەڕێوەبەری گۆڤاری (ڕۆژی کورد) کە لە ئەستەمبۆل دەردەچوو لە ١٩١٣ و بریتی بوو لە سیاسەتمەدار و پارێزەرێکی چالاك، لە دوای جەنگ.

(٦) ناوەرۆکی ئەم کردارانە لە پەرتوکی درایڤەر دا هەیە.

(٧) د. عەبدوڵڵا جەودەت ئەندام بوو لە بزووتنەوەی ترکیا الفتاة و چەند وتارێکی لە گۆڤاری (ڕۆژی کورد) هەیە کە لە پەراوێزی (٤) ئاماژە بۆ کراوە و وا دیارە چەند چالاکیەکیشی هەبووە لە دوای جەنگدا. هەروەها لە بەڵگەنامەی خوارەوە دەبینرێ:

Driver, G-R,Kurdistan and kursk, mount carmel, Palestine, 1919.

(٥) Pro (Fo) (608) (95) (8307)

(٥) Pro (Fo) (608) (95) (8307) (peace congress) (political Turkey) (Future of Kurdistan)

-Driver, G-R-Kurdistan and Kurds, Mount Carml, 1919

(٨) Pro (FO) (608(95) (9991) (peace congress (Turkey) (Future of Kurdistan) (15 May 1919)

(٩) Ibid (8853) (Cherif pasha to sir G.Mallet) (May1st. 1919)

- Ibid (9382) (May 8, 1919)

(١٠) Ibid (4403) (Chief Political officer) 6th , May, 1919.

بەشی شانزدەهەم

تا ئێستاش زانیارییەکانی دەسەڵاتدارانی بەریتانیا دەربارەی هەرێمە کوردنشینەکان و کەس و سەرۆکە کوردەکان و هەڵوێستەکانیان بە شێوەیەکی ڕێکوپێك و تەواو نەبوو. هەندێ جاریش بەوردی نەبوو ڕاستەوخۆ لەو کاتەکورتەی هاتنی سەردەمی ئاشتی. بەم لێپرسراوانە بە گوێرەی توانای خۆیان هەوڵیان دەدا ئەم زانیاریانە ڕێکوپێك بکەن بۆ ئەوەی بۆیان بکرێ هەڵوێستی پێویست پیشان بدەن لە هەموو جۆرە مەسەلەکانی هەرێمەکەوە. کاپتن ـ میلز ـ ڕاپۆرتێکی نووسی بۆ سەرکردایەتی گشتی لەو زانیاریانەی کەپەیدای کردبوو دەربارەی هەڵویستی کەس و تایفە کوردەکانی باشور لە تورکیا. ئەم ڕاپۆرتە پارێزراوە لەناو بەڵگەنامەی ناولێنراو. فەرمانگەی تۆمارگای گشتی ـ فرۆکەوانی ٥١٣٢/٧٢١/٢٠ بۆ سەرکرایەتی گشتی ـ ١، ٩ی نیسان ١٩١٩[1] ئەمەی تێدا هاتبوو:ـ لێرە درێژەی هەندێ زانیاریتان دەخەینە بەردەست دەربارەی کۆمیتە هەمە جۆرەکان و پیاو ناسراوەکانی کە باسی پەیوەندییان دەکرێ لەگەڵ جولانەوەی کورد. هەروەها دەربڕینێك دەربارەی بیروڕای هەمەجۆری خەڵکەکەی هەرێمەوە. دەربارەی بابەتەکەوە چەند ڕوونکردنەوەیەك نارێك و دژ بە یەکتری هەن. جا دەبێ تووشی چەند هەڵەیەك ببین لەم تێبینیانەی خوارەوەدا:ـ لەگەڵ ئەوەشدا هەموو جۆرە ڕاپۆرتەکان تەتەڵە کران و لە بێژنگ دران ئەوانەی کە بەڕادەیەکی زۆر زانیاری ڕاست و دروستیان تێدایە. دەتوانرێ پشت بە پوختەکەیەوە ببەستین:ـ

ئەندامانی کۆمیتەی کورد لە ئەستەنبۆڵ:

شێخ عەبدولقادر شەمدینانی، ئەمین عەلی بەدرخان، سولێمان نزیف، دکتۆر عەبدوڵڵا جەودەت، شێخ عەبدولقادر مامی سەید تەهای نەهرییە. کە دوور خرایەوە بۆ دیمەشق بۆ ماوەی ٤٠ ساڵ. پاشان گەڕایەوە بۆ ئەستەنبۆل وەك ئەندامێکی ئەنجومەنی پیران. ئەمین بەدرخان شتێ لەبارەیەوە نازانرێت، تەنها ئەوە نەبێ کە خێزانەکەی دەسەلاتێکی زۆریان هەیە لە هەرێمی جەزیرەدا. خێزانەکەی پێش بیست ساڵ هەموویان بۆ ئەستەنبۆل دوور خرانەوە. سولێمان نەزیف والیی پێشووی موسڵ بوو، ناوبانگی دەرکردبوو بە ئیش و کاری سەرکوت کردنەوە لەو هەرێمەدا، بەلام ئێستا لە ئەستەمبۆڵ دەژیت، سەرنوسەری ڕۆژنامەی

(الحادسه)یه. لەو باوەڕەدام ئەو تەنها گرنگـی دەدات بـه مەسـەلەی سـەربەخۆیی کـورد وەك نوێنەرێك لە جیاتی حکومەتی تورکی. لە پێش جەنگدا دوو پارت کاریان دەکرد لە ماردین و دیاربەکردا. ئەوانیش: (یەکێتی) و (ئیئتلاف) بوون. هی یەکەمیان لەسـەر پێـڕەوی پـارتی ـ اتحاد و ترقی ـ بوو، بەڵام ئەویتریان ناڕازی بوو و بە شێوەیەکی بیّ هێزی ناوەخۆیی وەرگرتبوو. لەوەتەی جولانەوەی کورد دەستی پێکردووە ڕاپۆرتەکان وا دەگەیەنن کە پـارتی اتحـاد و ترقـی واتە یەکێتی بە شێوەیەکی بەرەبەرە گرنگی پیّ دەدریّ. باسی هەندیّ کەسانی کـراوە کـە بـە تەواوی گرنگی پیّ دەدن. ئەوەی خوارەوەش لیستەیە کە بەناوی هەندیّ لە ئەندامانی اتحاد کە ناسراون بە گرنگی دانیان بە جولانەوەی کورد:ـ

دیاربەکر: مستەفا بەگ، زلفی بەگ، عادل بەگ، شەرف أبن ألمە، حقـی ئەفەنـدی بـەگ، دکتۆر جەودەت، موصللمو محەمەد.

ماردین: قادر بەگ، حاجی عەبدولڕەحمان، القواس، سەرۆکی شارەوانی (مردووە)، سەرۆکی شارەوانی نصیبین(مردووە)، قادر بەگ، زلفـی بـەگ و عـادل بـەگ بـران، هـەروەها دکتـۆر جەودەت نزیکترین هاوڕیّ ـ ڕەشیدـ ە کە لە پێشودا والی بوو خۆی کوشت لـەو کاتـەی کـە دەمانویست بیگرین، دەڵێن سەرۆکی لیوایەك بوو لە سوپای تورکی، موسـللومحەمەد ئـەویش خەڵکی شاری موسڵە. بە هەژاری چوو بۆ دیاربـەکر، بـەڵام ئێسـتا زۆر دەوڵەمەنـدە. وا دەر دەکەویّ کاری ئەم کۆمیتانە بەیەکەوە پەیوەندیدار نین، سەرکردە کوردەکانیش حەز لە یەکتری ناکەن و هەولّی خۆشیان یەك ناخەن مەگەر زۆر بە زەحمـەت نـەبیّ. ئێسـتا سـەرۆکی هـۆزی مافیرکی ـ عەلی باتی و سەرۆکی هۆزی شرناخ عەبدولڕەحمان گەورەترین سەرچاوەی وروژاندن. لە ١٠ی مارت یەکیّ لە دەست ڕۆیشتوانی دانیشوانی میـدیات کـە نـاوی عـین ـ قـاف ـ ە، پێشنیار و داوای کرد لە سەرۆك هۆزەکانی هـافیرکی و شـرناخ و صـلاحییە کـە کۆنگرەیـەك ببەستن لە میدیات، بۆ دامەزراندنی ڕێکخراوەیەك بۆ بەرپەرچ دانەوەی هەر جۆرە سـتەمێکی بێگانەکان. (هۆزی صلاحییە لە نێوان جەزیرە و میدیات ژیان دەبەنە سەر و هێزی شـەڕکەری ٤٠٠٠ چەکدارە). بەم شێوەیە عەلی بـاتی و عەبـدولڕەحمان و ڕەمـەزان ــ سـەرۆکی هـۆزی صلاحییەـ کۆنگرەیەکیان بەست و کۆنفیدراڵییەکی بە پچڕی دروست بوو. زانیـاری دەربـارەی ڕێکخراوی مەدینە شاری (سیفریك) کـەم و کـورتی تێدایـە و نادیاریشـە. قـەراکیپچ هـۆزی سەرکییە لەوێدا کە ١٢٠٠٠ سوارەی چەکداری هەیە، سەرۆکەکەیان عەبـدولقادر ئـەدرغ لـە دیاربەکرەوە گیرابوو لەگەڵ ئیسماعیلی کـوڕی ئیـبراهیم مللـی ناوەڕاسـتی مـانگی شـوباتی

١٩١٩. تا ئێستاش هەر لە دیاربەکرە. پیاوێـك بـەناوی قەسـاب شـێخۆ ئـەو سـەرۆکایەتی هۆزەکە دەکات، ئەو وا دەڵێت: کە هەموو هۆزەکانی هەرێمەکە پشتگیری ئەو دەکەن.

دوو هۆزی تریش هەن بوجاق و هۆشین ئەم سێ هۆزانە هاوڕێیـەتی و دۆسـتایەتییەکی زۆر بەتین دەیانبەستێـتەوە لەگـەڵ هۆزەکـانی مللـی. پیاوێـك هـەبوو بـەناوی قەسـاب شـێخۆ ئەفسەرێك بوو لە هێزی میلیشا، لە کاتی جەنگ پاشان زۆر دەوڵەمەند بوو. جا نازانرێ ئـەو هەمان کەسە کە لێرەدا ناوی هاتووە یان نـا. نێـردراوی پایـەداری بـەریتانیا لـە ئەسـتەنبۆڵ ئەدمیراڵ کالسۆرپ چەند پێشنیارێکی پێشکەش کـرد دەربـارەی مەسـەلەی کـورد لـە دوای جەنگ بە ماوەیەکی کەم هەندێ لـەم پێشـنیارانە بـووە بەشـێك لـە بەڵگەنامـەی نـاولێنراو (بەڵگەنامەی تۆمارگاکانی گشتی) وەزارەتـی دەرەوە ٩٥،٦٠٨، ٣٨٢، ٦٨٧٠١ ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاست ٤٤، ٩٢٨ (ئەسـتەمبوڵ، ٢ی مایسـی ١٩١٩)[٢] لـەم بەڵگەنامەیەشـدا ئەمـەی خوارەوە نوسراوە دەست نیشانکردنی ئەو دوو بەڵگەنامەی (٦٧٤) و (٧١٥) لە ٦ی نیسان لە فەرمانگەی ڕامیاری بۆ جەنەڕاڵ سەرکردەی باڵا لە میسر. هەموو ڕاپۆرتـەکان باسـی دۆخـی تێك چووی کوردستان دەکەن. دوور لە پێویستی ڕامیاری، لـەم کاتـەدا وادەر دەکـەوێ هـیچ جۆرە توانایەك نییە بۆ هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ ئەم دۆخـەدا بـە شـێوەیەکی کاریگـەری لـە ڕێگەی هەوڵێکی سەربازی بەریتانیا لە دەرەوەی هەرێمی داگیرکراودا. لەم بارودۆخـە راسـتی ڕێگا هەیە لە پێش حکومەتی بەریتانیا بەکاریان بهێنێ:ـ

١ـ گرنگی نەدان بەم ڕووداوانەی دەرەوەی سنوری ئەو هەرێمانەی داگیرمان کردوون ، هیچ جۆرە هەڵوێستێك بەرامبەر ئەمە نیشان نەدەین.

٢ـ بەکارهێنانی حکومەتی تورکی لە ئەستەنبۆڵ، پشت بەستن بەو پێك هێنـانی کارانـەی کە بە گوێرەی توانای خۆی بە ئەنجامی دەگەیەنێ و لەژێر چاودێری و ئامۆژگاری ئێمەدا.

٣ـ بەکارهێنانی کوردە دەست ڕۆیشتووەکان، ئەوانەی کە بە دڵێکی فراوانەوە حەز دەکـەن لایەنگیری ئێمە بن.

پێشنیاری یەکەم دوو شتی گونجاو و بەری لێ دەگرن، واتە ژیانی مەسیحییەکان دەکەوێتە مەترسییەوە، هەروەها ئەو تێکچوونەی دەرەوەی سنوری ژێردەسەڵاتی ئێمە بـڵاو دەبێتـەوە و دەگاتە ئەو شوێنانەی ئێمە داگیرمان کردوون. لە هەموو بارەکانەوە ئەوی بیری تێ بچێ و چاو پڕ بکا تەنگ و تەسەل دەبووەوە، بە تایبەتی سوود وەرگرتن لە بـەکارهێنانی تورکیـا، بـەڵام دەربارەی ڕێگای سێیەم: من لە ڕاپۆرتەکەی مێجەر نوئیلْ دەگەمە ئەو ئەنجامەی کە دەتوانرێ

له کار تێکردنی ڕوییەوە زۆر شت ڕوو بدات، بە مەرجێ واز لە کوردەکان بهێنرێت لە لێپرسینەوە یان لەسەر کارەکانی پێشوویاندا، هەروەها چاوەڕوانی خێر دەکەین لە ناردنی عەبدولقادر منالەکانی لەگەڵ بەدرخانییەکان و (ئەحمەد سورەییا) لە میسرەوە, ئەم مەسەلەیە تا ڕادەیەکی زۆر پشت دەبەستێت بە هاندانی ئەم جۆرە کەسانە تا چ ڕادەیەك هەنگاو هەڵێنانیان بە گوێرەی بیروڕای ئێمە دەبێ دەربارەی دوا ڕۆژی بەڕێوەبردن لە کوردستاندا. هەروەها تا چ ڕادەیەك دەتوانین وازیان لێ بێنن هەر بە هیوای حکومەتی بەریتانیا بن کە لایەنی ئەوانە ناگرێت وا لە کوردەکان دەکات هەر لە ژێر دەسەڵاتی بێگانەدا بناڵێنن. یانەی کورد بڕیاریدا بە شێوەیەکی سەربەخۆ چەند نوێنەرێ لەناو ئەندامەدیارەکانیدا ڕەوانە بکات بۆ کارتێکردن لەسەر هۆزەکان، ئەمەش ئارەزووی کوردەکانە بۆ جیابوونەوە لە تورکەکان، بەڵام ترسی خستنە ژێردەسەڵاتی ئەرمەنەکان پاڵیان پێوە دەنێت کەیەك بگرن. جا تکا دەکەم چەند ڕێنمایی یەکی پێویستم بۆ ڕەوانە بکەن. ئەو دەڵێ چەند دانەیەکم لە نامەکەدا نارد بۆ وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا هەروەها بۆ میسر و شوێنی تر. جێگری فەرمانداری شارستانی ـ ولس ـ وتەیەکی لەسەر نامەکەی پێشودا نارد بۆ نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ دەربارەی هەرسێ هێڵە ڕامیارییەکانی پێشنیارکراو. نامە تەلەگرافەکەی منی نارد کە لێدوانێك بوو لە سەر ئەمە و دەربارەی دانیشتنەکەی لەگەڵ سەید تەها نەهریدا. لە نامەی یەکەمی بەڵگەنامەی ژمارەکراو (فەرمانگای تۆمارگاکانی گشتی) (وەزارەتی دەرەوە)(٦٠٨)(٩٥)(١١٣١٥)(١٢/مایسی/١٩١٩)[٣] ئەمەی خوارەوە هاتوە:ـ **٥٣٥٣** ئەم لێدوانەی خوارەوە پێشکەش دەکەم دەربارەی نامەکەی ئەستەمبوڵ لە ڕۆژی یەکەم یان دووهەمی مایس و نامەگۆڕینەوەکانی پێشتر. لەوەتەی گەڕاوەتەوە ماوەم نەبووە کە ئەو لە ئەستەنبوڵ بمێنێتەوە و لەوێوە کاری پێ ئەنجام بدرێت، بەڵام خێزانی بەدرخانییەکان داواکرا و پاش لێکۆڵینەوە لە ڕاپۆرتەکانی مێجەر نوئیلێ و گفتوگۆ درێژەخایەنەکان لەگەڵ شێخ تەها (سەیری نامە جیاکراوەکەم بکە کە لە دواوەی دێت) من ڕازیم بە بیروڕاکانی نێردراوی پایەدار کە دەری بڕی بوون لە ئەستەمبوڵ. بۆ ماوەیەکی درێژ عەبدولقادر دوور بوو لە کوردستان. پەیوەندی لەگەڵ شێخ تەها تا ڕادەیەك خراپ بوو کە هیچ سوودێکی بۆ ئێمە نەبوو. ئەو پێی باشترە لە ئەستەمبۆڵ بمێنێتەوە و لەوێدا کاری پێ ئەنجام بدرێت، بەڵام خێزانی بەدرخانییەکان ئێستا سودیان لێ دەبینرێت، پێشنیاری کرد هەردوو برا کامەران و جەلادەت بەدرخان لەگەڵ مێجەر نۆئیلێ لە ئەستەمبولەوە بنێرن بۆ ئەوەی لە حەلەب یەکبگرنەوە لەگەڵ مێجەر نوئیلێ

لەوێشدا چاویان بە ئەحمەد سریا دەکەوێت کە میسرە. پاشان سەرهەڵ دەگرن بەرەو کوردستانی ڕۆژئاوا. ئەمە و ئەگەر پەیوەندی نێوان ئێمە و فەڕەنسا، هەروەها گفتوگۆکانی ئاشتی ماوەی ئەمەمان پێبدەن. من ئامۆژگاری دەکەم بە هەڵبژاردنی ڕێگای سێیەم کە پێشنیارکراوە لە تەلەگرافی ئەستەنبۆڵ لە ڕۆژی یەکەمی مایسدا. بێ ئەوەی خۆمان پابەند بکەین بە قبوڵ کردنی ئینتداب کردنی ئەو هەرێمە کورد نشینانەی دەرەوەی ویلایەتی موسڵ. تا دەزانین کاروبار چۆن بەرەو پێشەوە دەچێت لە پێناوی جێبەجێ کردنی ئەم جۆرە ڕامیارییە وا پێویستە مەسەلەکانی کورد چارەسەر بکرێن بە گوێرەی توانا لە مەرکەزێکەوە لەبەر ئەمە من دەڵێم کە دەسەڵاتم پێبدەن بۆ چارەسەرکردنی ئەم بابەتە کە لە جیاتی حکومەتی بەریتانیا لە هەموو ئەو هەرێمانەی کوردی تێدایە کە دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی زێی فوڕات. هەروەها بە ڕازی بوونی مێجەرنوئیڵ و ئاگادارکردنەوەی سەرکردایەتی هێزی میسر و ئەستەنبۆڵ بە شێوەیەکی تەواو. هەروەها هاوکاری کردن لەگەڵ دەسەڵاتدارییەتی ناوەخۆی تورکیا لە هەرێمەکەدا و چاوەڕوانکردنی بڕیارێکی کۆنگرەی ئاشتی، بەڵام نامەی دووەمی وڵسن دەربارەی گفتوگۆکانی لەگەڵ سەید تەها نەهری کە لە سەرەوەدا دەستنیشان کرابوو، بەڵگەنامەی ژمارەکراو (١٠٨٧٢)(٥٥٥٤)(١٣/مایسی/١٩١٩)[٤] نامەیەکی تێدابوو کە ئەمەی خوارەوەی تێدا هاتوە:ـ شێخ تەها مامی عەبدولقادری شەمدینانییە، ئەمیش کوڕی شەشەمی عوبێدوڵڵا ناسراو کە هێرشی کردەسەر ئێران ساڵی ١٨٧٦ـ ١٨٨٠ شێخ تەها گەیشتە بەغدا لە شاری ـ نەهری ـ یەوە لە تورکیادا گفتوگۆیەکی درێژی لەگەڵدا کرا. بە گوێرەی بیروڕای ئەفسەرە سیاسییەکانی ئەوێ ئەو گەورەترین دەسەڵاتی بەسەر کوردەکانی کوردستانی ناوەڕاست و باکوری ڕۆژئاوای ئێراندا هەیە لە هەر کەسێکیتردا. (نەقیب)ی بەغدا لە خودی ئەمە پەسەند دەکات. ئەو گوتی مەبەستی هاتنی بۆ سووربوونە لەسەر کوردستانێکی یەکگرتو لە ژێر چاوەدێری بەریتانیا کە هەموو کوردەکانی ئێران دەگرێتەوە. کاتێ بۆم باسکرد کە ناتوانێ چاوەڕوانی هیچ یارمەتییەکمان لێ بکات دەربارەی کوردەکانی ئێران ئەو توشی نائومێدییەکی گەورە بوو، ئەو گوتی ئەگەر ئێوەش ڕازی نەبن ئەم هیوایە هەر دێتە دی. (جولانەوەی ئیسماعیل خان ـ سمکۆ) لەو پەڕی بەهێزیدا بوو و دژی ئێران لەو کاتدا)، بەڵام ئەو ڕاستییەکەی قبوڵ کرد، بە هەرچۆنییەك بێ ئەو گوتی ئامادەیە بۆ یارمەتیدانمان بە هەموو شێوەیەك کە ڕێ تێبچێ، بۆ دامەزراندنی یاسایەکی بەڕێوەبردن کە خۆی و هاوڕێکانی ئارەزوویان لێیەتی، ئەویش چاودێرییەتی بەریتانیایە، دامەزراندنەکەی لەسەر هەمان هێڵە

بێت کە وەزیری هیند پەسەندی کردبـوو. تـەنها ئـەو داوای دلارامــی کردبـوو لـەم خاڵانــەی خوارەوەدا:ـ

١. مەسەلەی لێبووردن دەربارەی ڕوداوەکانی کاتی جەنگ.

٢. ڕازی نەبوون بە سەرۆکێ بۆ هەموو کوردستان، بەڵکو دامەزراندنی چەند کۆمەڵگەیـەکی ئۆتۆنۆمی بەرفراوان.

٣. دانەنانی کوردستان لە ژێر دەسەڵاتی کەمایەتییـە ئایینییەکانـدا، پێویـستە نیشـتەجێ کردنی مەسیحییەکان پەیوەندی هەبێ بەم کارەوە.

٤. داوا لە حکومەتی بەریتانیا دەکات کە هەمان یارمەتی بدات وەکـو چـۆن لەگـەڵ ولاتـە هاوڕێکانی تریدا دەیدات.

لەمەش زیار چەند نامە گۆڕینەوەیەك هەبوو دەربارەی هەمان هێڵی ئـەو سیاسـەتەی کـە دەستنیشان کرابوو. لەوانەشدا نامەیەك لە هەمان بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٩٣٨٢) لـە ڕۆژی ٧/ مایسی/ ١٩١٩.[٥] دەستنیشانی تەلـەگرافی وەفدەکـە دەکـات ژمـارەکراو ٦٠٧ لـە ٣ی مایس و جێگۆڕینی دانەیەکی تەلەگرافی ئەسـتەنبۆڵ ژمـارەکراو ٩٢٨ کـە دەرچـووە لـە ٢ی مایس. چەند پێشنیارێکی لەجێ دەخاتە ڕوو بۆ چارەسەرکردنی باری ئاڵۆز و تێك چوو. هـەر سێ پێشنیارە باسکراوەکان کورت دەکات. لە لێدوانێك هەر لەسەر ئەم نامەیـەدا ٩٣٨٢ لـە لایەن مستر فوربس ب. ادم لە ٨ی مایس ئەو تێدا دەڵێت:ـ بـە تـەواوی دەتـوانرێ زاڵ بـبین بەسەر هەموو گیروگرفتەکانی پەیوەندی دار بـە مەسـەلەی کـوردەوە، بـەهۆی ئـەم خاڵانـەی خوارەوەدا:ـ

١- نەك ئەرمینیا، بەڵکو ئەگەر ناوێکی تر بدۆزێتەوە بۆ دەوڵەتی ئەرمینیای داهاتوو.

٢- ڕوونی دەکەمەوە بەهۆی نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ لە کاتێکا ئەگەر هەر شەش ویلایەتەکانی تورکیای ڕۆژهەڵات بخرێتە ژێر ئینتداب، ئەمە دەبێتە ئـەرك و مەبەسـتی ئـەم دەوڵەتە ئینتداب کارە پاراستنی ئازادی شارستانییەتی و ئایینی هەموو نەتـەوە و نـەژادەکان لە چوارچێوەی ئینتدابەکەوە. هەمان نامە زیـاتر دەڵێ:ـ گـرنگترین هۆکـار ترسـانە لـەوەی جیابوونەوەی ئەم بەشانە (دیاربەکر و هی تر) دەبێتە هۆی کەوتنە ژێر دەسەڵاتێکی بێگانەوە. جگە لەمە کوردەکان ئارەزویەکی بەهێزیان هەیە بۆ دوورکەوتنەوە لە عوسمانییەکان، بەڵام ئەم ترسە پاڵیان پێوە دەنێت کە لەگەڵیانایـەك بـبن. پاشـان کۆمەڵـەی ـ الاتحـاد و الترقـی) ئـەم ڕاستییە بەکار دەهێنێ وەکو بابەتێکی سەرەکی بۆ پڕوپاگەندە نەك هەر لەم هەرێمەدا بـەڵکو

لە هەموو تورکیادا، نامەکە بەم داواکارییە کۆتایی پێ دەهێنرێت:ـ تکایە ڕێنماییم بکەن دەربارەی ئەمە و هەروەها تەلەگرافەکەی ژمارە٨٣٢، بەڵام دەربارەی پەیوەندی نێوان کورد و ئەرمەنەکان و تەبایی نێوانیان کە زۆرجاران باسم کردووە، ئەم مەبەستە جێبەجێ بوو لەسەر دەستی چەند سەرکردەیەکی کوردو ئەرمەن. ئەم ڕێکەوتنەی کە لە لایەن ـ شەریف پاشا ـ ئیمزا کرا بە ناوی کوردەکان و بۆغوس نوبار پاشا بە ناوی هەموو ئەرمەنەکان، هەروەها ئۆهانجنیان ئیمزای کرد بەناوی دەوڵەتی ئەرمەنی ئەودیو قەفقاسەوە، دەقی ئەم ڕێککەوتنە بەشێك بوو لە هەمان کۆمەڵەی بەڵگەنامەی ژمارەکراو ٢٠٧٤٧ لە ٢٣ی تشرینی دووهەم ساڵی ١٩١٩.(٦) نامەیەکی تێدایە کە ئاراستەی سەرۆکی کۆنگرەی ئاشتی کراوە بەم شێوەیەی خوارەوە:ـ بۆ سەرۆکی بەڕێز پاریس، ٢٠ی تشرینی دووهەمی ١٩١٩، خۆمان بە بەختیار دەزانین کە دانەیەکتان پێشکەش بکەین لە نوسراوی ئامادەکراو بۆ کۆنگرەی ئاشتی کە لە لایەن ئێمەوە ئیمزا کراوە وەفدی ئەرمەنی یەکگرتوو هەروەها وەفدی کورد لە کۆنگرەی ئاشتیدا. بەڕێزتان بە پێچەوانەوە قسەکانی دوژمنانمان تێدەگەن کە دەڵێن کورد و ئەرمەن ناتوانن بە تەبایی بژین. ئێمە ڕێککەوتنێکی ئاشت بوونەوەمان مۆرکرد. لە ژێر ڕۆشنایی ئاواتی نەتەوایەتیماندا کە پێوانەی دوارۆژە. تکایە ڕێز و ستایشی پایانمان لێوەربگرن.

سەرۆکی وەفدی کورد بۆ کۆنگرەی ئاشتی شەریف

سەرۆکی وەفدی نیشتمانی ئەرمەنی بوغوس نوبار

ئەمەی خوارەوەش دەقی ڕێکەوتن نامەکەیە:ـ

وەفدی ئەرمەنی یەککگرتوو ١٢ شەقامی سەرۆك ولّسن، پاریس.

وەفدی ئەرمەنی یەککگرتوو ١٢ شەقامی سەرۆك ولّسن، پاریس.

لە ٢٠ی تشرینی دووهەمی ١٩١٩.

سەرۆکی بەڕێز: ئێمە کە لە خوارەوە مۆرمان کردووە، نوێنەرانی هەردوو گەلی کورد و ئەرمەن، مایەی سەربەرزییە بۆ ئێمە کە کۆنگرەی ئاشتی ئاگادار بکەینەوە کە هەر دوو کەسمان خاوەن یەك بەرژەوەندین و بۆ یەك مەبەستیش هەوڵ دەدەین. حەز لە ئازادی و سەربەخۆیی خۆیان دەکەن بە تایبەتی بۆ ئەرمەن، هەروەها ڕزگار بوونیان لە پێوەندی دەسەڵاتدارییەتی توندوتیژی حکومەتی عوسمانی، واتە ڕزگار بوونیان لە زوڵمی الاتحاد و ترقی. ئێمە هەموومان داواکاریمان یەکە لە کۆنگرەی ئاشتی کە بڕیار بدات لەسەر بنەڕەتی مەبدەئی نەتەوەیی بۆ دامەزراندنی ئەرمینیای یەکگرتو و سەربەخۆ، هەروەها کوردستانی

سەربەخۆ لەگەڵ پشتگیری کردنی دەوڵەتێکی گەورە، لە کوردستان، شەریف سەرۆکی وەفدی کورد بۆ کۆنگرەی ئاشتی. بوغوس نۆبار سەروکی وەفدی نیشتمانی ئەرمەنی. دکتۆر ئۆهانیان سەرۆکی کاتی وەفدی کۆماری ئەرمەنی. نامەیەکی دڵخۆشکەریش هەیە بۆ وەزارەتی هەیە بۆ وەزارەتی دەرەوە کۆڵۆنێڵ (فرینج لە ٥ی ئابی ١٩١٩ لە قاهیرەوە ناردبووی. لە هەمان کۆمەڵەی بەڵگەنامەی ژمارە (٥٦١٥)(٣٨٩)، ٤٤أ- ١١٢٤٤٣[٧] دابوو:- کۆڵۆنێل فرینج دەڵێ:- عارف پاشای ماردینی و ئەحمەد سریابەگی بەدرخان - کە دەڵێ نوێنەرایەتی خێزانێکی کوردی سەرەکی دەکات - سەردانیان کردم، سەید کامل پاشا لەگەڵیان بوو (لەوانەیە ئەویش بەدرخانی بێت) یەکەم داوای لە من کرد (عارف پاشا) کە بە حکومەتی بەریتانیا ڕابگەیەنم کە کۆمیتەی کورد لە قاهیرەدا تکا لە بەریتانیای گەورە دەکات لە لایەنی ئیدارییەوە یارمەتی کوردەکان بدات بۆ ڕێگاخۆش کردنی دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ، هەروەها پێویستە لەسەری بە ئاشکرا دان بنێت بە دۆستایەتی کۆنی نێوانیان. ئەمانە گوتیان ڕازی دەبین بە ئینتداب کردنی بەریتانیا، (فرینج) دەڵێ:- من گەیشتمە ئەو ڕایەی ئەوان مەبەستیان لەمە ئینتدابکردنێکی تەسکە و تا ڕادەیەك سنوردار، ئەوان تامەزرۆی دەوڵەتێکی سەربەخۆن بە زووترین کات. عارف ڕوونی کردەوە کە ڕازی نین بە ئینتداب کردنی هیچ دەوڵەتێکی تر، هەروەها ڕازی نین بە دەست هێنانە ناوەوە لە لایەن هەر دەوڵەتێکی گەورەوە تەنها بەریتانیا نەبێت. کوردەکان ئارەزویان هەیە ئەرمەنەکانیش بەشێکیان پێبدرێت لە حکومەتی داهاتوو. کە بگونجێ لەگەڵ ژمارەیان و هەروەها حەز دەکەن بە تەبایی و ڕێکوپێکی لەگەڵیاندا بژین، بەڵام ئەوان باوەڕیان بە توانای خۆییان نییە بۆ یەك گرتنی هەموو هۆزە کوردەکان. منیش پێم گوتن بیروڕاو و ئارەزووەکانیان دەگەینم بە حکوومەتی بەریتانیا، بەڵام هیچ جۆرە قسەیەکم پێنەدان. تەنها خۆم خەریکی پرسیارکردن کردبوو لێیان. ئەحمەد سریا بەدرخان دەیەوێ بچێت بۆ ئەستەنبۆڵ. مایەی بەختەوەریمە ئەگەر بڕیارێکی زوو پێ ڕابگەیەنرێ بۆ ئاسان کردنی سەفەرەکەی. من ئەو کارەم لا ناپەسەند نییە، بەڵام عارف پاشای ماردینی دەیەوێ بچێت بۆ ماردین، پاش گەڕانەوەی سریا بەدرخان لە ئەستەمبوڵ.

پەراوێزەکانی بەشی شانزدەهەم:

PRO (AIR) (20-721) (5132) (B.A.J) (Mills to G.H.Q.I) (9th April, (1919

PRO (FO) (608) (95) (68701) (ME/44) (Admiral calthorpe, -(costantinople, May 2, 1919) (Very Urgent) (8422 .(٧/١/٣٨٥

Ibid, (11315) (Turkey Me) (Civil commissioner to Fo) (May 12th, (1919) (Repeated to cairo

Ibid, (108387) (From political 12 May, 1919 (Repeated to cairo… .(ete.) (5354

(Ibid (9382) (Turkey Me) (Situation in Kurdistan) (May 7th, 1919

Ibid, (20747) (cherif pasha and Boghos Hubar November, 20th, .(1919

Ibid, (5615) (112443/Me 44A) (political) (Colonel French – Egypt – Cairo) (Aug. 5th, 1919) (No.398

بەشی حەڤدەهەم

لەسەر ڕۆشنایی ئەو ڕێککەوتنەی ئاشتبوونەوە و تەباییدا کە پێشکەشمان کرد، بەم بۆنەیەوە ئەم دوو تەلەگرافە بێنینەوە کە گەیشتە **(صدر الاعظم)** عوسمانی لە ئەستەمبوڵ، لە لایەن پیاوە دیارەکانی ئەرزەڕۆم و دیاربەکر خاوەنەکانیان تێدا نارەزایی دەردەبڕن لەسەر جۆری چارەسەرکردن دەربارەی هەرێمی کوردنشین و ئەرمەن. ئەوانەی ناردوویانە لایەنگیری بۆ دەوڵەتی عوسمانی پێشان دەدەن. بێگومان ئەمەیان گرنگی تەبایی نێوان کورد و ئەرمەن ئاشکرا دەکات بەو شێوەی کە ڕونکراوەتەوە لە بەشی پێشوودا هەر دوو تەلەگرافەکە خرایە نێو هەمان کۆمەڵەی بەڵگەنامە ژمارەکراو ۱۲۵۵۱، ۱۳ حوزەیران ۱۹۱۹.[١] یەك لە نامەکەی نێردراوی پایەدار ئەدمیراڵ ـ ویب ـ دەنووسێتەوە ژمارەکراو ـ ۸۲٤ـ لە ڕۆژی ۲۲ی مایس هەر دوو تەلەگرافەکەی تێدایە کە بۆ **(صدرالاعظم)** نێردراون. هی یەکەمیان لە ئەرزەڕۆم لە ڕۆژی ۱۸ی نیسان، ئەوی دیکەیان لە دیاربەکر لە ۲۵ی دا. لە تەلەگرافی ئەرزەڕۆم ئەمەی خوارەوە هاتووە:ـ ئێمە بە نیگەرانییەکی زۆرەوە ئەو هەواڵنە دەبینین بۆ لکاندنی وڵاتە دێرینەکەمان بە ئەرمینیاوە، کە زیاتر لە ۳ باتئەی ناموسڵمانی تێدا نییە. ئەمەش لەگەڵ سیاسەتی ڕاستەقینە ناگونجێ ئێمە بڕیارمان دا هەتا هەتایە بمێنینەوە لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی، بەم شێوەیەی کە پێوەی درووست بووە بە درێژایی چەندان سەدە، وەك وڵاتێکی جیانەبووەوە لە حکومەتی عوسمانیدا، زۆر تکا لە حکومەتەکەمان دەکەین بەرگری لە پەیوەندیمان بکەن و نیگەرانیشمان ئارام بکەنەوە.
ئیمزاکان ۱ـ **زیاء** زادە مستەفا، ئیسماعیل بەگ زادە مەحمود، کوجل ئاغازادە خەلیل، قازی زادە محەمەد نوری لە پیاوە دیارەکانی کیفی، شێخ زادە محەمەد بەهجەت، عەزیز زادە حاجی ئەحمەد، ئەلبیق زادە عەلی، قەیس زادە، قەهرەمان سەبری، سەرۆکی شارەوانی حەسەنی، ئولاج زادە فەهمی، لال زادە محەمەد، زازیجی زادە سولێمان، حاجی حافز شاکر، ڕەشید بەگ ئەحمەد، محەمەد تورسون، هوبەزادە حسێن، حاجی ڕسول ئاغا محەمەدعەلی، خەلیل حوسێن حلمی، و حلمی (زانایەکی ئایینییە)، یباب ئەحمەد کەمال، سەبری سەعدوڵڵا، حاجی ئەحمەد ئیسماعیل، حقی مستەفا، بەڵام تەلەگرافی دیاربەکر ئاڕاستەی **(صدرالاعظم)** و وەزیری دەرەوە و ناوەوەش کرابوو، بەم شێوەیەی خوارەوە: لەو کاتەی کە مەسەلەی مافی ئازادی دیاری کردنی چارەنووس بڵاوکرایەوە و درایە گەلانی هەمەجۆر، ئێمەی دانیشتوانی دیاربەکر و دەوروبەری

شانازی دەکەین بە ئەو پەیوەندیانەی کە چەند سەدەیەکە یەکمان دەخاتەوە لەگەڵ خەلافـەت و ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیدا، ئێستا وامان لێهاتوە نیگەران ببین لە چارەنووسی دواڕۆژمان دا.

بێجگە لە هۆزەکانی شارەکەمان کـە تـا ئێسـتا سـەرژمێرییەکانیان نـەکراوە، ژمـارەی دانیشتووانە موسڵمانەکان کە لە کورد و تورك پێك هاتوون هەر هەمووشمان موسڵمانین دەگاتە ٩٩٠ تا ٥٨٨ کەس بەرامبەر ژمارەیەکی کەمی ناموسڵمان ٣٣ تا ٦٤٩. کۆنگرەی ئاشتیش کە دروست بووەیە مەبەستی پاراستنی ئاشتی و هێمنییە بۆ هەموو گەلان، پێویستە لەسەری بە یەکسانی سەیری هەموو لایەك بکات. زۆربەی بخرێتە ژێر دەسەڵاتی کەمایەتییـەوە نابێتـە هۆی زاڵ بوون بە سەرکۆسپە گەورەکانی کوردستان. ئەو ئاشتییە گشتییەی کە دەوڵەتە گەورە هاوپەیمانەکان ئارەزوویان لێیەتی بەردەوام لە مەترسیدا دەبێ، تکایە ئەم دەنگەمان بگەیێنیتە کۆنگرەی ئاشتی بۆ مانەوەمان وەکو پێشوو لە ژێـر دەسـەڵاتی ئیمپراتۆرییـەتی عوسمانیـدا. ئیمزاکانـ لە شێخەکانەوە: ـ زەکی، عەبدولقادر، عومەر لە زاناکانی ئایینی، محەمەد کامل سەیفوڵڵا، عەبدولعەزیز خالس، عەبدولڕەحمان، مەحمود، لە پیاوە دیارەکـان ڕاقـی، سـەعید، حقی، صبری، عارف، ئەحمەد، نیازی، ئەشرەف، ئیسماعیل، فاهرا، عارفی، محەمەد، مـەحمود و حمید. لە شوێنی ترەوە: ئەحمەد، ئەحمەد شوکری، تۆفیق عەلی. وەزیـری دەرەوەی بـەریتانیا ئارەزوی خۆی دەربڕی کە بە زووترین کات ئەو شوێنانە بە شێوەیەکی گشتی زۆربەیان کـوردن پێناسەیەکی بۆ دابنرێت وە یان دیاری بکرێت. لە هەندێ نامە گۆڕینەوەدا باسی ئـەم بابەتـە کرا، لەوانە ئەو نامەیەی کە خراوەتە نێو هەمان کۆمەڵـەی بەڵگەنامـەی ژمـارە (١٢٠٣١) (٣١٢٧) (١٧٧٦٨) ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست/٤٤.[٢] دەربـارەی مەسـەلەکانی پەیوەندیـدار بـە کوردستانەوە، لەم نامەیەدا ئەمە هاتوەـ لـە دەستنیشـانکردنی نامەکـەت هـی ڕۆژی ١٠ی مایس بە ژمارەی ٦٩٣٤٥ / ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست/٤٤ دەربارەی مەسەلەکانی پەیوەندیدار بە کوردستانەوە. وەزیری هیند ئامۆژگاری کردم مستەر مونتاجۆ کە سەیری ئەوە بکەم کۆلۆنێـل وڵسن زانیاری ورد نادات بە دەستەوە دەربارەی درێژەییەکەی ئەو هەرێمەی کەوا دادەنـرێ بـە شێوەیەکی گشتی زۆربەی دانیشتوانی کـوردن. لـەم بارەیـەوە لێکۆڵینـەوەی تـر دەسـت پـێ دەکات. مسـتەر مونتـاجۆ لـەم بارەیـەوە هەنـدێ بۆچـوون دەنووسـێتەوە، بـەڵام دەربـارەی هەڵسوکەوتکردن لەگەڵ مەسەلەی کورد لە یەك مەرکەزەوە، بەڕای وەزیر ئەمە پێویسـت بـە لێدوان و گفتوگۆ ناکات، بەڵام دەبێ ئەم ڕێکخستنە بە تەواوەتی کاتی بێت، مستر مونتـاجۆ پێشنیار دەکات کە لورد کیرزن ڕازی بێت دەسەڵات بدرێت بە وڵسن لەسـەر ئـەم بنەڕەتـەوە،

بەڵام دەربارەی هەردوو برا بەدرخانییەکان، مونتاجۆ بیروڕایەکی دیاریکراوی نییە، تەنها پشت بەستن بە قسەی وڵسن نەبێ کە ئەوان لەوانەیە سودیان لێببینرێت بۆ کارتێکردنێکی ڕاستەوخۆ لە کوردستان دا. بە مەرجێ ئەگەر لۆردکیرزن هیچ جۆرە ناڕەزامەندییەك یان کۆسپێکی دبلۆماسی نەبینێت. (مستەر شکبرە ئەم نامەیەی ئیمزا کرد، پێشتر باس کرابوو). وەڵامی نامەکەی رابردوو درایەوە لەو نامەیەی کە لەناو بەڵگەنامەیەك دا بوو بە نیشانی (س.یو.ا)(١٢٣٣١)(١١٣٨٦)(٢٩/مایس/١٩١٩)[٣] لەم نامەیەدا ئەمە هاتووە:ـ من ڕێنمایی کراوم لە لایەن ئێرل کیرزنەوە بۆ ئەوەی بڕیار بدەم لە گەیشتنی نامەکەتان لاپەڕە (٣٥٤٨) لە ڕۆژی ٢٢ی مایس دەربارەی کاروباری کوردستان. لورد کیرزن ڕازییە لەسەر ئەوەی گرنگ ئەوەیە کە پێناسەیەك یان دیاریکردنی هەرێمەکانی زۆربە کوردنشین بەدەست بکەوێت. بۆ جێبەجێ کردنی پێشنیارەکەی مستەر مونتاجۆ، کیرزن وا دەبینێ کە ئەمەش بە وڵسن ڕابگەینرێت چونکە گرنگییەکی تایبەتی بەستراوەتەوە بەم دیاری کردنە، بەڵام پێویستە لەسەر وڵسن بە تەواوەتی هاوکاری بکات لەگەڵ نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ و هیچ هەنگاوێ نەهاوێت بە بێ ڕازی بوونی ئەو. هەروەها پێویست بە ئاگادار کردنەوەی سەرکرایەتی هێزی میسری بە شێوەیەکی تەواو. پاش ئەو هەموو خۆپارێزییە لورد کیرزن ڕازی دەبێ بە دەسەڵات دان بە وڵسن بۆ هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ مەسەلەی کورد. (دانەیەك لەم نامەیە بۆ قاهیرە و مستەر بلفۆر). نامەیەکی تایبەتی هەیە لەم بارەیەوە ڕاستەوخۆ ئاراستەی وڵسن کراوە بە ژمارەی (١٢١٧٦)(١١٣٥)(٥)ی[٤] حوزەیران. ئەمەی تێدا هاتووە:ـ

لە دەستنیشان کردنی تەلەگرافتان ژمارە(٥٣٥٣) لە ڕۆژی ٢ی مایس، تۆ دەسەڵاتت پێدراوە بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری کوردەکان، بە مەرجی ڕاوێژکردنێکی تەواو لەگەڵ نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ و ئاگادارکردنەوەی سەرکردایەتی میسر بە وردی. جا بەختیار دەبم ئەگەر بیروڕای خۆتانم بۆ بنێری دەربارەی ئەو هەرێمەی دەیگرێتەوە. سەیرێکی تەلەگرافەکەم بکە هی ڕۆژی ٢١ی مایس. بەم بۆنەیەوە ئایا لای تۆ باشترە جیا کردنەوەی دیاربەکر و ئورفە لە دەوڵەتی عێراق؟ بەڵام داواکردنی هەردوو برا بەدرخانییەکان و پیاوە دیارەکانی کورد بۆ سەردانی کوردستان، ئەمە پەیوەندی بە خۆت و نێردراوی پایەدارەوە هەیە. بەڵام وەڵامی فەرمانداری شارستانی لەسەر داواکارییەکەی وەزارەتی هیند و وەزارەتی دەرەوە دەربارەی دیاری کردنی ئەو هەرێمانەی بە شێوەیەکی گشتی کوردیان تێدا دەژی. ئەم وەڵامە هاتووە لە تەلەگرافەکەی دا کە ڕۆژی ١٣ی حوزەیران، ئەم تەلەگرافە بەڵگەنامەی ژمارە ١٣١٤٠ی تێدا

بووە(ئەفسەری ڕامیـاری بـە فـەرمانی وەزارەتـی هینـد)(۱۳/حـوزەیران/۱۹۱۹) (دواڕۆژی ئەرمینیا و کوردستان)[٥] ئەمەی تێدا هاتووە:ـ لە دەستنیشانکردنی تەلەگرافەکەتان لە ڕۆژی ٥ی حوزەیران و ۲ مایسدا (لە سەرەوە باسکرا)

۱ـ لە نەخشەی ئەتنۆگرافی تورکیای ئاسیادا هەروەکو وەزارەتی جەنگ بـڵاوی کردۆتـەوە بە ژمارەی ۲۹۰۱ چاپ کراوە لە لایەن کۆمەڵەی جوغرافیاناسانی پاشایی دا. ئەم هەرێمانـە دەردەکەون کە بە شێوەیەکی گشـتی کوردنشـینن. تـا ڕادەیـەکی بـاش و ورد و ڕێکوپێکـە. هەروەها سەختییەکەشی تێدادەردەکەوێ.

۲- سنوورەکانی ڕۆژهەڵاتی هەرێمی زۆربەی کوردنشینن.

۳ـ سنورەکانی باشور لەوانەیە باشوری ڕۆژئاوای چیای قەندیلەوە تێبپـەرێت هـەتا خـاڵی ۱۱ـ۱۳ لەسەر پێوانەی یەك لە سەر ملیۆن. لەوێ وە هەتا خاڵی یەکگرتنەوەی هێڵی پـانی ـ ۳۷ـ و هێڵی درێژی ٤٤، لەوێوەش بۆ خاڵی پێکگەیشتنەوەی هێڵی پـانی ـ ۳۷ ـ بـە هێڵـی درێژی ٤۳.

٤ـ من لەو باوەڕەدام کە سنوری باشوری هەرێمە تەواو کوردنشـینەکان پێویسـتە کـەمێ بەرەو باکوری جەزیرەی ئیبن عومەر تێبپەڕێ. لە باکوریشەوە لە نصـیبین دا و لـە باشـور لـە ماردین. هەروەها باکوری (رأس العین) بکەوێتە. درێـژایی هێڵـی پـانی ۳۷ هـەتا بیراجیـك. پاشان لە باکورییەوە بۆ زێی فورات. پاشان ڕێك بوون بە سـنوری ویلایـەتی خربـوت، محمـودە عەبدولعەزیز، بەتلیس و وان. بەم شێوەیە، لەگەڵ هێشتنەوەی ئەرزنجان و ئەرزەڕۆم لە دەرەوەی ئەم سنورانەدا.

٥ـ لەم هەرێمانەدا کە پێك هاتووە لـە ویلایـەتی دیاربـەکر و هەرێمـەکانی ئەرمەننشـین هەروەکو لە نەخشەدا ڕوون دەبێتەوە، بـەڵام مـن لـە مێجـەر نوئیـڵ و سەرچـاوەکانی تـر وا تێدەگەم ئەمانە لەم هەرێمانەدا کەمایەتییەکی زۆر بچووك پێك دەهێنن. کار بەم شێوەیە بـێ ناکرێ دایان بنێین لە پلەوپایەکی بەرز یان سەربەخۆ. دەربارەی ئـەوانی تریـان، بریـا وڵایەتـە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا ڕازی دەبوو بۆ دابینکردنی ژیانێکی ڕێك و هەڵسوکەوتێکی باش بە هیوای پێشخستنێکی نەتەوەیی لە ویلایەتی ئەرزەڕۆم و تەرابزۆن دا، کـە لای ئەرمەنییـەکان بەڕێوەبردنیان گران نابێ.

٦ـ کوردستان بووە بە دوو کۆمەڵە، ئەوانەش ئەو پارتەی کە لایـەنگری مەسـەلەی کـورد دەکا، کە دەتوانرێ بە کارێکی گونجاو ببێ بە لایەنگری بەریتانیا. ئەوی تریش ئەو پارتەی کە

لایەنگری تورکەکانە لە مەسیحییەکان نزیك دەبنەوە و دژی بێگانە ئەوەستن. هەر یەك لەم پارتانە دەتوانێ وڵات بێنێتەوە ژێر دەسەڵاتی خۆیەوە بە پشت بەستن بە کەمێ یارمەتی وەرگرتنی دەرەوە. پێویستە لەسەرمان لە نێوانیاندا هەڵ بژێریت. ئەگەر بڕیاردرا بە گەڕانەوەی دەسەڵاتی تورکیا سەر لە نوێ بۆ کوردستانی ئەرمەنی، ئەوسا کە بیری دامەزراندنی دەوڵەتی ئەرمەنی دەوڵەتی کوردی لەناو دەبردرێت.

٧ـ هەر چەندە کوردەکان ژمارەیان زۆرە و ناسراون بە پیاوەتی و ئازایەتی، هەر چەندە بیری نیشتمان پەروەرییان لا بەهێزە، بەڵام تا ڕادەیەك پارچەپارچەن و لە لایەنی جوغرافییەوە دابەش بوونە بە چەند زنجیرە چیایەك، تا ڕادەیەك یەکگرتنەوەیان جێی باوەڕی نییە، تەنها لە ڕێگای ئیدارەیەکی بیانی بەهێز نەبێت، کە بەتلیس یان (وان) بکات بە پایتەخت و بارەگای خۆی، (ئەمە بیرێکی نوێیە لە خۆیدا). هەروەها هەستی ئیسلامی ئێستایان کە دروست بووە بە هۆی کارەکانی یۆنانییەکان و قلیان (ئەمانە چەند هەرێمێکیان داگیر کرد لە ڕۆژئاوا و باشوری تورکیا لەو سەردەمەدا) ناگونجێت لەگەڵ دەسەڵاتدارییەتی وڵاتە گەورەکانی مەسیحیی لەم کاتەی ئێستادا، بەڵام ئارەزوویەك هەیە بۆ ڕازی بوونیان بە ڕێنمایی کردنی بەریتانیا زیاتر لە هەر دەوڵەتێکی تردا. ئەوەش نابێ تەنها خەریکی کۆکردنەوەی زانیاری بین بۆ ماوەیەکی درێژ یان جۆرە دڵنیایی کردنێکی نادیار بۆ ئەم و ئەو. بە گوێرەی دۆخی ناوەخۆی ئەوێ پێویست بە گەیشتن دەکات بۆ بڕیارێکی ڕامیاری و پێشکەش کردنی چەند ڕێنماییەکی پێویست لە ژێر ڕۆشنایی ئەودا.

٨ـ پێشنیارە باسکراوەکان دەتوانرێ بەم شێوەیە پوختە و کورت بکرێنەوە:ـ

ویلایەتی ترابزۆن و ئەرزەڕۆم دەوڵەتێکی ئەرمەنی پێك دەهێنن. هەر لە بنەڕەتەوە لە ژێر چاودێری ئەمەریکا دەبێ. هەروەها چوار ویلایەتەکەی تریش (دیاربەکر، ئەلعەزیز، وان، بتلیس) دەوڵەتێکی کورد پێك بهێنن. هەر لە بنەڕەتەوە لە ژێر چاودێری بەریتانیا دەبێ. تاکە چارەسەری کە دەتوانم بیری لێ بکەمەوە بۆ ئەم پلانە ئەوەیە گەڕانەوەی دەسەڵاتی تورکیایە بۆ ویلایەتەکان لە ژێر چاوەدێری ئەوروپادا.

٩ـ هەرچەندە شایانی گوتنیش نییە من وا دەبینم بێمە سەر ئەو ڕایە کە لێپرسراوەتیمان درێژ دەبێتەوە بۆ کوردستان بە ناڕازی بوونێکی زۆرەوە. من وام لا باشترە کەوا ببینم ئەمریکا یان تورکیا لێپرسراوەتی هەڵدەگرن، بەڵام جێی گومان نییە بابەتەکە دەکەوێتە ژێر لێکۆڵینەوە لە لایەن حکومەتی بەریتانیاوە لەهەموو لایەنەکانییەوە پێش دەرکردنی بڕیارێك.

١٠ـ پێشنیار دەکەم کە سەردانێکی حەلەب بکـەم لـە دەوروبـەری ٢٠ی حـوزەیران، بـۆ ئەوەی لەوێ چاوم بە مێجەر نوئیلّ بکەوێت، پاش چـاو پێکـەوتن بـەو هیوایـەم کـە بگەمـە دارشتنێکی تەواوتر پێشنیارەکان، ئەگەر ئەمە پەسـند بکرێـت (واتـە ئـەم سـەردانە و چـاو پێکەوتنەی بە نوئیلّ سەریگرت، هەروەکو باسکرا لە بەشەکانی پێشودا.)

١١ـ من دەزانم ئەم پێشنیارە باسکراوانە ڕێکوپێك کردنی ئەو پێشنیارانەیە کە دەرچـونە لە کاتی نامە گۆڕینەوەکانی پێشوودا بەهۆی دان نانێکی تێـدا بـووە بـە مەبـدەئی دەوڵـەتی کوردی لە چوارچێوەی دەسەڵاتدارییەتی بەریتانیا.

هەروەها ڕێنمایی دەکرێت لە لایەن ڕاوێژکارانی بەریتانیا لەگـەڵ جـێ ئـەوەی گەڕانـەوەی دەسەڵاتی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی. بەملکەچییەوە من ئەم پێشنیارانە پێشکەشـدە کـەم بـۆ ڕێزلێنانی حکومەتی بەریتانیا. سەرۆکی کۆمیتەی کوردستان، سەرۆکی ئەنجومەنی دەوڵـەتی عوسمانی سەید عەبدولقادر شەمدینانی دووبارە سەردانی نێردراوی پایەداری کردەوە، ئەدمیراڵ ویب لە ١٢ی مایسدا. ئەو داواکاریەکی دیکەی خستە سەر ڕوون کردنـەوە و داواکارییـەکانی پێشووی کە بەریتانیا هەوڵ بدات کە حکومەتی تورکیا ناچار بکات بۆ ماوەدان بە گەڕانەوەی سەدان هەزار لەو کوردانەی حکومەت ئاوارەی کردوون لە ڕۆژانی جەنگدا، لە هەمـوو لایـەکی ئاسایی بچووکەوە. گەڕانەوەی ئەم کوردە ئاوارانە بـۆ شـوێنی پێشـوویان، ئەمـە هـاتووە لـە بەڵگەنامەی ژمارەکراو (١٢٤٦٨) (٣٨٣٦)[٦] هەروەها ئەم بەڵگەنامەیە پارچە ڕۆژنامەیەکی فەرەنسی تێدایە (مونیتێر ئورپاننال) لە ١٧ی مایس کە ڕوون کردنەوەی سـەید عەبـدولقادری تێدا نووسراوە. نامەیەکی تریش لە فەرماندای شارستانی ـ ولّسـن ـ هـاتووە، خراوەتـە نێـو بەڵگەنامەی ژمارە(١٢٧٢٩)(٦٢٩٠)(٤/حوزەیران/١٩١٩)[٧] لـەم نامەیـەدا هاتووە:ــ لـە دەستنیشان کردنی تەلەگرافی ١١ی مایس، کە دەڵێ: مێجەر نوئیلّ لە ماردینەوە دەنووسێت و لە ٢٥ی مایس و دەڵێ:ـ ڕاپۆرتەکەی تەواو کردووە دەربـارەی ویلایـەتی دیاریـەکر لـە ١٥ی حوزەیران دەگاتە شارحەلەب چەند دانەیەکی چاپکراوی ڕاپۆرتەکەی نێردرا بۆ هەموو ئەوانەی پەیوەندییان بە کارەکەوە هەیە. ئـەم ڕاپۆرتـە گرنگییـەکی بێپایـانی هەیـە، ولّسـن دەڵێ:ــ پێویستە بە شتێکی زۆر باشی دابنێین و بیکەین بە بناغەیەك بۆ دامەزرانـدنی سیاسـەتەکانی دووا ڕۆژمان. نوئیلّ پێشنیاری مانەوەی دەکات بۆ ئەوەی بەردەوام بێت لە لێکۆڵینەوەکەی لە سەر (سـعرت)، بـەتلیس، وان و ئـەرزەڕۆم دا بـە مەبەسـتی کۆکردنـەوەی زانیـاری بـۆ ئـەم ئامانجانەی خوارەوە:ــ

١ـ زانینی نەژادی ئێستا ژمارەیەك لە كۆمەڵە هەمەجۆرەكانی دانیشتووان، كە لە ئەنجامی جەنگەوە پێكهاتوون.
٢ـ دۆخی ئابوری ئێستای ئەم شارانە، هەروەها شوێنگەی بازرگانی یان لەگەڵ وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەكە.
٣ـ ئەو كارە بێ ئابڕوویانەی كە دەكرێ لەگەڵ موسوڵمانەكاندا لە لایەن خەڵكی ترەوە.
٤ـ هەستی كوردەكان بەرامبەر ئاواتی نیشیتمانیان.
٥ـ بەرەو پێشەوە چوون و ئەنجامەكانی دامەزراندنی دەوڵەتێكی ئەرمەنی كوردستانی لە ناوەڕاستدا.
٦ـ هەڵوێستی كوردەكان دەربارەی ئیدارەكەمان لە كوردستانی باشوری ڕۆژهەڵات و مەسەلەی گەڕانەوەی ئاسورییەكان.
٧ـ مەسەلەی گەڕانەوەی ژمارەیەكی زۆر لە كوردەكان كە گەڕاونەتەوە شوێنی خۆیان. وڵسن زیاتر دەڵێ:ـ من ڕازیم بە ئەم گەشتەی نوئیلْ و تكام وایە دەسەڵاتدارانی دیكەش ڕازی بن ئەم ڕازی بوونە بە دەست هات.) ڕاپۆرتێكی تری گرنگ هەیە كابتن س. ال. وولی نووسیویەتی دەربارەی سەردانەكەی خۆی بۆ كوردستانی باكوری ڕۆژئاوا. ئەم ڕاپۆرتە خراوەتە ناو بەڵگەنامەی ژمارەكراو (١٤٦٧٧)(٩١٤٧٩)(٤٥٦٨)(جولانەوەی نیشتمانی كورد) لە ٧ی تەموزی ١٩١٩دا.[٨] ئەم بەڵگەنامەیەش دانەیەكی نامەكەی جەنەڕاڵ كلابتون دەنوسێتەوە ژمارەكراو سی. ی. ئۆ (١/٥٧) ئەویش بەمجۆرەیە.

ئەركەكانی گشتی

سوپای هێرش بەری سەر میسر

٦ی حوزەیران ١٩١٩.

جێی شەرەفە بۆ من ئێستا دانەیەكتان بۆ بنێرم لە ڕاپۆرتی نوسراو بە پێنوسی كابتن س.ال.وولی كە بەم زووانە ڕەوانە كراوە بۆ لێكۆڵینەوە لە هەرێمی كورد نشینی ناوبراو.

ئیمزا

جی. ئێف. كلایتون

سەرۆكی ئەفسەرە ڕامیارییەكان.

لە خوارەوە ڕاپۆرتەكەی وولی دەخرێتە ڕوو بە ناونیشانی (جولانەوەی نیشتمانی كورد) (تێبینی: لە گەشتەكەمدا لەم بابەتە گفتوگۆم كرد لەگەڵ سەرۆك هۆزانی میللی و زازا و

کاراوار و کیتکان و برازی و ئەلوەن) هەروەها لەگـەڵ ناوەنـدە ئایینییـەکان و فەرمانبـەرانی مـیری و ئەفسـەرانی سـوپای تـورکی و دەرەك و هـەروەها لەگـەڵ جووتیـاران. گەشـتەکەم پارچەیەکی بچووکی هەرێمی کوردنشینی گرتـەوە، بـەڵام بینـیم هەسـتی نیشـتمانی بـەهێزە دەربارەی مەسەلە بنەڕەتییەکان، بەڵکو جۆرە کۆڕایەك ـ الاجماع ـ هەیە کە لەوانەیە هـەمان هەست دەربڕێت لە هەرێمەکانی زۆر فراوانتر هەتا جوتیارەکـانیش کـە ملکەچـی خۆیـان بـۆ سەرۆکەکانیان پیشان دەدەن، ئەگەر زۆر لەگەڵیان بلێیت هەمان هەست و ئاوات دەردەبڕن، واتە پێویستە دان بە کوردەکانـدا بنرێـت وەکـو نەتەوەیـەکی سـەربەخۆ، هـەروەها حکومـەتێکی تایبەتییان هەبێ. وا لە خوارەوە بە وردی بیروڕای کەس و کۆمەڵانی زۆرتان بۆ دەنووسمەوە، کە لەگەڵیاندا قسەم کردووە، بێ ئەوەی ڕەخنە و شتێك پێشان بدەم، جگە لەو پەڕەگرافانـە نـەبێ کە دەیانخەمە نێوان کەوانەوە.

١ـ پارچە زەوییەکە:

کوردستان لە قارس و تفلـیس (ئـەودیو قـەفقاس) درێـژ دەبێتـەوە تـا ئەدەنـە (باشـوری ڕۆژئاوای ئەنەدۆڵ) لە تەرابزۆن و مەلاتیە تا ڕەواندوز (بێگومان ئەم پێناسەیە ئاسـان کردنـی ناسینی هەرێمەکەیە) بەم شێوەیە شەش ویلایەت دەگرێتەوە کە ناوی لێنراوە بە ویلایەتەکانی ئەرمینیا و بەشێکی ڕووسیا و بەشێکی ئێران. لەم پارچە خاکەدا (سەیری لیسـتی پـێ لکـاو بکە) دەڵێن ژمارەی دانیشتوانی کوردەکان ١٣ ملیۆن کەسن. لە ویلایەتەکانی ئەرمینیادا ئەم قسەیە هەڵەیە، لە شەش ویلایەتەکاندا کوردەکان ٩٠٪ هەتا ٩٥٪ی دانیشتوان پێك دەهێنن. تورکەکانیش لە سەدا یەك پتر پێك ناهێنن و ئەوانی تریش موسـوڵمانن. دەوڵەتـە گـەورەکان دەتوانن لێکۆڵینەوەیەکی ورد بکەن، دەبینن ئەم سەرژمێرییانە بە گشتی هەموویان ڕاستن. لە بەشێکی زۆری هەرێمی کوردنشین کوردەکان تەنها بـە کـوردی دەدوێـن ئەمانـە دانیشـتوانی هەمیشەیین و نەزان نین. (تێبینی ـ لەوانە سەدا نەوەد زێـدە گـووتنی تێـدا بـێ، بـەڵام لـەم بـاوەڕەدام کوردەکـان زۆربـەی هـەرە زۆر پێـك دەهێـنن، بـەڵام دەربـارەی نـەزانین و نەخوێندەوارییەوە، لە شاری (سیفریك) کوردێکی سـادە گفتوگـۆم لەگـەڵ دەکـات دەربـارەی ڕامیاری دەرەوەی کلادستۆن، ئەو دەربارەی پەیوەندی نێوان کوردەکان و ئینگلیزدوا. هەروەها باسی زەینەفونی کرد کە نیشانەی هەبوونی نەتەوەی دێرینی بوو لە ئاسیای بچووکدا. ئەمانـە داوای جیابوونەوە دەکەن لە دەوڵەتی عوسمانیدا. بـۆ دامەزرانـدنی کوردسـتانێکی یـەکگرتوو

هەروەها حکومەتێکی کورد لەسەر بنەمای نوێنەرایەتی ڕێژەیی و بخرێتە بەر ئینتدابی دەوڵەتێکی ئەوروپا. دەربارەی پەیوەندییەکانیان لەگەڵ گەلانی هاوسێدا کابتن وولی درێژەی پێ دەدا و دەڵێ: سەرۆکی هۆزی میللی مەحمود بەگ تێبینی ئەوەی کرد ئەگەر ئێستا دەست بکرێ بە دامەزراندنی حکومەتی کوردستان ئەوسا پێویست بەوە دەکات بەکارهێنانی ژمارەیەکی زۆر و نایەکسان لە فەرمانبەرە ئەرمەنەکان بۆ خزمەتکردن چونکە ئەوان لە کوردەکان باشتر فێربووینە، بەڵام بۆ ماوەی چەند ساڵێك لەگەڵ زۆربوونی هەندێ قوتابخانە کوردەکان پتر دەبن و بەڕادەیەکی وا تەرازو یەکسان دەبێتەوە. کوردەکان نارازی نین بە دامەزراندنی ئەرمەن، هەندێ هۆز هەبوو کە تاوانبارکرا بوون بە هاوبەشی کردن لە کوشتار، بەڵام ئەمە بەهۆی هاندانی حکومەتی تورکی بوو، بەڵام هۆزە کوردەکانی تر توانای خۆیان خستە کار بۆ چاوەدێری کردنی ئەرمەن و پارێزگاری کردنیان، بە گوێرەی زانیاری خۆم هۆزەکانی مللی و ئەلوەن و بەرازی و کیتکان چاوەدێری کردنی ژمارەیەکی زۆری ئەرمەنیان خستە ئەستۆ لە هەردوو ڕەگەزدا و لە هەموو جۆرە تەمەنێك، سەربەست بوون لە ڕۆیشتن و مانەوە بە ئارەزوی خۆیان، هۆزی مللی بە تایبەتی ناوبانگێکی باشی هەیە لەناو ئەرمەنەکاندا. ڕۆژنامەی هەفتەیی نیشتمانی (کوردستان) لە دوا ژمارەیدا باسی ئەوەی کردبوو ژمارەی ئەو کوردانەی کە کوژران تەنها لە هەرێمی ـ وان و بەتلیس ـ گەیشتە (٤٠) هەزار کەس، بەڵام ئەوان ئێستاکە هۆشمندانە وا دەبینن کە پێویستە کارەکە لێرەدا ببڕێتەوە. (واتەزیان وەکو یەك بە هەموو لایەك گەیشت، جا وا پەسەند دەکرێ دووبارە خرۆشان دەست پێ نەکاتەوە). بە شێوەیەکی گشتی کوردەکان گەلێ تامەزرۆی دامەزراندنی حکومەتێکن بەو شێوەیەی کە زۆربەی دانیشتوان ئارەزوویان لێیەتی (لەسەر بناغەی دۆخی نەتەوەکان). ئەوانە هیچ گومانیان نەبوو لە خۆیان کەوا زۆر بە پێك دەهێنن و بە گەرمییەوە کوردەکان لەسەر ڕێی هەندێ پێشەواکانیان ئەڕۆن کەوا لێك دەدەنەوە. ئەوان هەست بەوە دەکەن مافی ئەوەیان هەیە لە دەربڕین و ڕاگەیاندن هیوا و ئارەزووەکانیان بە ئاشکرا لە بەر چاوی خەڵك هەروەها بۆ بەجێ کردنی هیوا و ئاواتەکانیان. هەندێ هۆزی بچووك هەن وەکو ئەلوەن و کیتکان کە ئاقاریان لە سەر هۆزە عەرەبەکانە لایان باشترە لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عەرەبیدا بژین، بەڵام هۆزی بەرازی حەز لە حکومەتێکی کورد دەکات، بەڵام لەوانەیە لەم باوەڕەدا بێ کە ئەم جۆرە حکومەتە نایەتە دی. لەبەر سەختی یەکبوونی کوردەکان، جا ئەوان تورکیایان لا باشترە کە دەیناسن، بەڵام لەوێ دوورتر بەرەو باکور ماوەی ئەم جۆرە دوو دڵییە نیە. دانیشتوان

داوای دامەزراندنی حکومەتێکی تایبەتی بەخۆیان دەکەن. چینی گشتیش دەیەوێ بە جۆرێك ژیان بباتە سەر و دوور بێ لە دەست تێوەردان تەنها بەڕادەیەکی کەم نەبێ لە لایەن بێگانەکانەوە. دانیشتوانی شارەکانیش یارمەتی بازرگانی بیانییان و ئاڵوگۆڕکردنیان ئەوێ، بەڵام ڕازی نین بە دەسەڵات دارییەتی بێگانە، بەڵام چینەکانی باڵا ئەوان لەوە دەگەن کە ناتوانن بە تەنیا ئیدارەی وڵات بکەن، بەڵکو لە هەمان کاتدا پێویست بە چاوەدێرییەکی مادی دەکات. ئەمانە دژی فەڕەنسان(هۆیەکانیش هەبوونی هێزەکانی ئەرمەنی، بەسەر هاتی ناشیرینی فەڕەنسییەکان لە بەیروتدا). ئەوانە لەو باوەڕەدان هیچ حکومەتێ توانای مانەوەی نامێنێ ئەگەر هێزێ لە پشتەوەی نەبێت. ئەوانە سەرکردەکوردەکان پێشوازی لە بیری دامەزراندنی چەند وڵاتێکی نوێ دەکەن لەسەر بناغەی نەتەوەییدا، بەڵام خەلیل (لەوانەیە سەرۆکێکی هۆزی میللی بێ) زیاتر گوتی:ـ من لەو باوەڕەدام کە سەرۆك ولْسن چەند ڕایەکی چاکی هەیە، بەڵام لە کردەوەدا کەم و کورتی هەیە. رائیدێکی کورد لە سوپادا ڕەشبینتر بوو بەرامبەر بەرپابوونی ئاشتی ئەو گووتی: جێی گومان نییە چەند شەڕێکی تری نوێی جیهانی ڕوو دەدات لە بەرژەوەندی بەلشەوەیەکانەوە تەواو دەبێ. هەموو لە سەر ئەو ڕایەبوون کە تا ڕێگەی کاریگەر بۆ جێبەجێ گەیاندنی بیرەکانی کۆنگرەی ئاشتی، دامەزراندنی کۆمەڵەی نەتەوەکانە. (ئەنجومەنی جیهان). هەروەها ویستیان ئەم ئەنجومەنە دادگایەکی دادپەروەری دەست پێکەری هەبێ کە پەنای بۆ ببردرێت لە کاتی بەخراپی فەرمانداری کردنی لە لایەن دەوڵەتە ئینتداب کارەکانەوە. ئەم سەرۆکانە لەم باوەڕەدان دیاری کردنی دەسەڵاتدارییەتی ئینتداب کارێکی پێویستە. (تێبینی:ـ گفتوگۆ دەربارەی کۆمەڵەی نەتەوەکان نزیکەی دووکات ژمێری خایاند. نزیکەی ٢٠ کەسی کورد بەشدارییان تێدا کرد. هەر چەندە هەندێکیان نەیان دەزانی لە پاریس چی ڕووی داوە، کەچی ڕادەی گشتی گفتوگۆکان بەرزبوو).

شێوەکانی حکومەت:

بیرۆکەی لە بنەڕەتەوە کۆبوبووە لەسەر حوکمی کەسێتی. کارەکە هەرچۆنییەکی بێت، لەو هەرێمە بچکۆڵەیەی کە من سەردانیم کرد. یاسای باوکایەتی لە خێزان دا ڕەگێکی قوڵیدا کوتاوە. ئەوەش مانای بیرێك نادات لەمە فراوانتر بێت. لە ئەنجامدا ئەوانە چاوەڕێی دامەزراندنی میرنشینی کوردستان دەکەن کە بەڕێوەببردرێت لە ژێر ئینتدابی بیانیی خاوەن دەسەڵاتێکی دیاریکراو. پلەوپایەی فەرمانداریيەتی لە بنەڕەتەوە بۆ کوردەکان بێ هەروەها

دەرگاش ئاوەڵا بێ بـۆ ئەرمەنـەکان. دوو کەسـی هەڵبـژێردراو هـەن بـۆ پایـەی میرنشـینی، عەبدولڕەزاق بەدرخان بەگ و مەحمود بەگ کـوڕی ئیـبراهیم پاشـای مللـی. سـەرۆکی هـۆزی میللی مەحمود بەگ لە کاتی گفتوگۆ کردندا بیروڕای خۆی دەربڕی کەوا خێزانی بەدرخانییەکان گەورەترن لە خێزانی ئەو، بەڵام لەم دوواییەدا خێزانەکەی ئەو دەسەڵاتی گەورەتر بـوو، پاشـان چووە سەر باسی شتێ لە ژیان و سەربردەی ئیبراهیمی باوکی و هۆزەکـانی لایـەنگری میللـی وەك قزلباشی دەرسیم. مەحمود دیسان گوتی:ـ کارەکـە بـە دەسـت دەوڵەتـە هاوپەیمانەکانـە پێویستە لەسەریان ئەو بڕیارە بدەن کام لەم دوو خێزانە گـەڵ هـەڵیان دەبـژێردرێ، ئـەو خـۆی ملکەچـی ئـەم هەڵبژاردەیـە، (تێبینی:ـ ئـەوەی ڕوون بـێ هەسـتی نەتەوایـەتی بـەهێز و بێئەندازەیە، پیا چوونەوەی ژمارەکـانی پێشـووی ڕۆژنامـەی ـ کوردسـتان ـ خوێندنەوەکـەی سوودێکی دەبێ لەم بارەیەوە). مستەر فۆربس ئادەم لێداونێکی کـرد لەسـەر ئـەم ڕاپۆرتـەی (ولی) و هەمان بەڵگەنامەدا بەم شێوەی خوارەوە:ـ ئـەم ڕاپۆرتـە گرنگـە، بـەڵام ڕاسـتییەك ئەوەیە سنوری باشوری ئەرمینیا کە کێشراوە لە لایەن وەفدی ئەمریکا و بەریتانیا بە باکوری هەرێمی هۆزەکانی میللی کورد تێ دەپەڕێ کە دەکەوێتـە ڕۆژهـەڵات و باشـوری ڕۆژهـەڵاتی دیاربەکر. ئەگەر ئەم سنورە پەسەند بکرێ بەم شێوەیەی هەروەها هێڵەکانی ئێستای فەڕەنسا بۆ سنوری کێشراوی نێوان وڵاتی نێـوان دوو ڕۆبارەکـە و سـووریا، جـا هـەرێمی کوردنشـینی باسکراو دەکەوێتە ناو سنوری ئینتدابی فەڕەنسـا لـە سـوریەدا. هـەروەها مسـتەر ڕۆبـەرت فانسیتارت لێداونێکی کرد و گوتی:ـ ئەو ڕازییە لەسەر تێبینییەکانی مسـتەر ـ ئـادەم ـ لـە هەمان بەڵگەنامەدا لە ڕۆژی ١٩١٨/٨/٨. لە لایەکی تـرەوە مسـتەر فانسـیتارت لـە ڕۆژی ١١ی تەموزی ١٩١٩ نێردرا بۆ لای مستەر بوکلر ئەنـدامی وەفـدی ئـەمریکا بـۆ کـۆنگرەی ئاشتی لە پاریس و نیشتەجێیە لە هوتێلی کریلون. ڕوونی دەکاتەوە کەوا ڕاپۆرتەکەی ـ وولـی ـ گرنگی بۆ ئەوانیش هەیـە. دیسـان (فانسـیتارت) دەڵێ:ـ ڕاپۆرتەکـە ئەمانخاتـە بـارێکی گەشبینییەوە دەربارەی ڕادەی مام ناوەندی زیرەکی و تێگەیشتنی کورد.

پەراوێزەکانی بەشی حەڤدەهەم:

(1) (PRO) (FO) (608) (95) (12551) (Turkey and Me) (12th june, (1919)

(2) Ibid, (12031) (3172) (177686/Me 44) (India office, Whitehall) (22nd May, 1919) (Immediatet).

(3) (S.W.1) (12331) (11386) (29th May, 1919).

(4) (12175) (1135) (From Secretary of State to Civil Commissionet, Baghdad, 5th June 1919) (Repeated to Viceroy, Foreign Dept) (Priority A)

(5) (13140) (political officer, Baghdad, Comd, By 1.0) (13th. June, 1919) 9Future of Armenia and Kurdistan).

(6) (12468) (3836) (Turkey and Me) (Activities of Said Abdul kadir, Constantinople, 4th june, 1919).

(7) (12729) (62900) (4th june, 1919) (Repeated to cairo… Aleppo for Noel).

8- (14677) (91479) (4568) (Turkey and Me) (durdish National Movement) (7th july, 1919).

بەشی هەژدەهەم

دەربارەی پەیوەندی نێوان ئەرمەن و کورد، بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٣٩٨)(١٧٤٨٥٨)(٢٥٤٣٤) لە ١٧ی تشرینی ١٩١٨[1] نامەیەکی تێدایە لە باڵوێزی بەریتانیاوە لە پاریس ئێرل دربی بۆ بەڕێز مارك سایکسی، تێدا ڕوونی دەکاتەوە گرنگی و نێوانی توانینی جێبەجێ کردنی تەبایی و ئاشت بوونەوە لە نێوان ئەرمەن و کوردەکاندا، هەروەها بەهەموو ڕێگایەك هاندان بۆ ئەم کارە. هەمان بەڵگەنامە تەلەگرافێکی تێدایە لە وەزیری دەوڵەتی کاروباری هیند بۆ فەرماندارى شارستانی لە ڕۆژی ٢٨ تشرینی یەکەمی ١٩١٨. ئەمەی تێدا هاتووە:ـ لە چاوپێکەوتنی نێوان بەڕێز بیرس کۆکس و شەریف پاشا لە پاریس، لەو ڕۆژەوە بارودۆخێکی نوێ دروست بووە. کاری ئێستامان ئەوەیە بەدیهێنانی ئاشتبوونەوە لە نێوان هەر دوو نەتەوەدا یەکێکیان موسوڵمانن و ئەوەی تریان ئەرمەنین کە کەمایەتییەکی بەهێزە. لە مافیشدا یەکسانن، بۆ ئەم مەبەستە ئەو پێشنیار دەکات بۆ دروستکردنی دەستەیەك بارەگاکەی لە لەندەن و پاریس بێت و پێك هێنانی لێژنەیەکی مەرکەزی لە ژێر چاودێری بەریتانیا لە شوێنێکەوە دەچێ بۆ شوێنێکی تر و زانیاری پێویستی پێدەدرێت. بیروڕای سەرکردە هوکارس.

بەڵگەنامەی ژمارەکراو(٣٣٨٥)(١٩٢٤٩) لە ٢٠ تشرینی دووهەمی ١٩١٨[2] یاداشتێکی تێدایە دەربارەی دۆخی ئاسیای ڕۆژئاوا بە پێنوسی(د. جی. هۆکارس).

٦. ئەرمینیا: ئەم ویلایەتانە (شەش ویلایەتەکەی ڕۆژهەلاتی تورکیا) زۆربەی هەرە زۆری کوردنشینن، بە شێوەیەك ناتوانرێ دەوڵەتێکی ئەرمینیای تێدا دامەزرێت کە جێی ڕەزامەندی بێت.

٧. باکوری وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەکە: لەوانەیە ئەمەیان دیارتر بێت لە بەشەکەی تری وڵات، دەتوانرێ دەوڵەتێکی ناوەخۆیی سەربەخۆ تێدا دابمەزرێت پایتەختەکەی موسڵ بێت یان ئورفە، بەڵام ڕادەی درێژ بوونەوەی ئەم دەوڵەتە بەرەو باکور ئەمە دەکەوێتە سەرشانی کوردەکانەوە. ئەمانەی دوایی داب و نەریتی عەرەبیان هەڵگرتوە، لەوانەیە ژمارەیەکی زۆریان دوارۆژی خۆیان بەستۆتەوە بە دەوڵەتێکی عەرەبییەوە. چەندی ژمارەی ئەم جۆرە کەسانە پتر بێت لە ویلایەتەکاندا ئەمە ئەوەندە باشترە.

سەرکردە د. جی هۆ کارس.

سەرکردایەتی گشتی ـ وەزارەتی جەنگ

م. ئەی ٢٠.

له هەمان کۆمەڵەدا، بەڵگەنامەی ژمارەکراو(٣٤٠٧)(٣٧٨٥/أ/س ئیکس) لە ١٥ی تشرینی یەکەم ١٩١٨ تەلەگرافی ٨٧٤٤ ی[٣] تێدایە لە لایەن فەرمانداری ڕامیاری بۆ وەزارەتی دەرەوە، ئەمەی تێدا هاتووە:-

له ژێر ڕۆشنایی ئالوگۆڕەکانی ئێستادا شتێکی باشه حکومەتی بەریتانیا زانیاری پەیدا بکات دەربارەی ئەو دۆخەی ئێستای کوردستانی خواروو. هۆزەکانی نیشتەجێی ڕۆژهەڵاتی زێی بچووك خۆیان کۆ دەکەنەوە بۆ دەرچوونیان له ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عوسمانییەوە و خۆ خستنە ناو بازنەی دەسەڵاتی بەریتانیاوە. زۆربەیان بە گەرمییەوە دژایەتی عوسمانییەکان دەکەن. هۆزە کۆچەرەکان وەك (درکائی جاف) ئارەزوی دۆستایەتی دەردەبڕن و هەروەها ئامادەیی خۆیان نیشان دەدەن بۆ ملکەچی کردنیان له پێناوی بەرژەوەندی یاسا. لە لایەنی ڕامیاری و سەربازییەوە وا باشترە زێ بکرێ بە سنوور. کە بریتی بێ لە ئاڵتون کۆپری و سلێمانی و پێنجوێن. هەرێمی سلێمانی و هەڵەبجە توانای پێشکەوتنێکی گەورەی هەیە و بەر و بومەکانیشی بنەڕەتین بۆ پیشەسازییەکان و بەرزبوونەوەی ڕادەی پێشکەوتنی عێراق، وەکو نەوت و خەڵوزی، بەردی و دانەوێڵە و گوێز و کەرەستەی چەرمسازی و توتن بە شێوەیەکی تایبەتی ئەم دوو کەرەستەیەی یەکەم هەروەکو میریش دەزانێ خاوەن نرخێکی سەرەکی گەورەیە. بیرە باسکراوەکە سەر هەڵدەدا لەسەر ئەو دانانەی ئەو هەولانەی کە دراون دەربارەی هەردوو ویلایەتی بەغدا و بەسرا ناگونجێ لەگەڵ ویلایەتی موسڵ. سەرکردەی گشتی هێزەکانی ئێرە سەیری ئەو شتانەی کرد کە لەسەرەوە باس کراون لەسەر ناردنی، هیچ جۆرە ناڕەزاییەکی نییە. نامەیەکی تر هەیە هی فەرمانداری ڕامیاری لە ڕۆژی یەکەمی تشرینی دووهەمی ١٩١٨خراوەتە ناو بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٤٠٧)(١٨٢٠١١)(٦٩٤٢٧)(٩٣٥١)[٤] لە ناو یا دەستنیشانی تەلەگرافی ڕۆژی ٣١ی تشرینی یەکەم کراوە ژمارەکراو (٩٣٠٩) دەربارەی کوردستانی باشور. ئەمە لە نامەکەدا هاتووە:-

ئەفسەری ڕامیاری لە کفری ڕاپۆرتێکی پێشکەش کرد لە ڕۆژی یەکەمی تشرینی دووهەم، باسی ئەوە دەکات دوو لە نوێنەرانی دیاری شێخ مەحمود گەیشتنە ئەوێ نامەیەکیشیان پێ بوو بۆ ئەو، زۆر داوا لە حکومەتی بەریتانیا دەکات کە کوردستان نەخاتە پشت گوێ لە لیستەی گەلانی ئازاد کراودا، ئەو ئەگەر بەهۆی گیرانی نەبوایە لە لایەن عوسمانییەکانەوە توانیبووی هەموو شتێ ئامادە بکات لە پێناوی ڕزگارکردنی کوردستان. ئەو داوای چەند

ڕێنماییەك دەكات بە شێوەیەكی تایبەتی بۆ كاركردن دژی عوسمانییەكان. ئەم نامەیە هێشتا دەڵێ:ـ

شێخ مەحمود بە یەكێ لە شێخە سەرەكییەكانی سلێمانی دادەنرێت. لەم دواییەدا كرا بە قایمقامی هەرێمەكەوە لە لایەن عوسمانییەكانەوە، وەك خۆ ئامادە كردنێك بێت بۆ ڕۆیشتنیان. پلە و پایەیەكی گەورەوی هەیە، لە هەموو سەرۆك هۆزەكان بە بایەخترە. مێجەر نوئیل بە زووترین كات ڕوو دەكاتە سلێمانی لەگەڵ ئەم دوو پیاوە دیارەی باسكراو (لە ڕاستیدا نوئیل ڕۆیشت بۆ سلێمانی لە ڕۆژی ١٦ی تشرینی دووهەم). مێژوونوسی بەناوبانگ (ئەرنۆڵد تویبنی) چەند ڕایەكی خۆی دەربڕی دەربارەی هەر دوو مەسەلەی ئەرمەنی و كورد لە هەموو بوارێكدا. بیروڕاكانی (تویبنی) بڵاو بوبوەوە بە شێوەی لێدوان لەسەر ژمارەیەك لە بەڵگەنامەكان، بۆ نمونە لە یەكێكیانا ئاوا هاتووە:ـ

ئەگەر هەرێمی دیاربەكرمان جیا كردەوە و خستمانە سەر وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەكەوە، ژمارەیەكی زۆری دانیشتوانی كورد خۆیان دەگەیەننە ئەو وڵاتەوە. ئەو كاتە هەڵسو كەوت ئاسان دەبێ لەگەڵ مەسەلەی كورد لە ئەرمینیادا. ئەگەر فەڕەنسا ڕازی بوو بە ئینتداب كردنی (كلیكیا) ئەو كاتە كوردەكان دابەش دەبن بە سەر سێ وڵات:

١. وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەكە.
٢. ئێران.
٣. كلیكیا.

ئابەم شێوەیە تویبنی دوانەكەی ئەنجامدا. باسی چەند لێدوانێكی دیكەی ئەومان كرد لە بەشەكانی پێشودا. هەروەها گوتمان لە بەشی چواردەهەمی ئەم باسەدا ئێمە چەند ڕایەكی دیكەی ئەو دەخەینە ڕوو. لە هەمان كۆمەڵەدا چەند بۆچوونێكی تویبنی هەبوو لە بەڵگەنامەی ژمارەكراو (٣٤٠٧)(١٧٠٣٧) لە ١٩ تشرینی یەكەم ١٩١٨[٥] بە پێنووسی تویبنی لەسەر بەڵگەنامەی ڕۆژی ١٩١٨/١٠/٢٢ ئەمەی خوارەوەی تێدا نوسراوە:ـ

پابەندییەكانی حكومەتی بەریتانیا بەرامبەر هەرێمە باسكراوەكان لە تەلەگرافی بەغدا ژمارەكراو (٨٧٤٤) بەم شێوەیەی خوارەوەیە:ـ

أ. ئێمە بە پابەندی دەمێنینەوە بەرامبەر (پاشای هەرە پێشووی حیجاز) حوسێن پاشا، لە خستنە سەری ئەم هەرێمە باسکراوانەدا بۆ هەرێمی عەرەبی سەربەخۆ، نامەیەك لە بەڕێز ك. ماكماهون بۆ حوسێن لە ١٩١٥/١٠/٢٤.

ب. لە ژێر ڕۆشنایی ڕێکەوتننامەی بەریتانیا و فەڕەنسا لە ١٩١٦/٥/١٦ ئەم هەرێمانە دابەش دەبن بەسەر دوو کەرتەوە، (أ،ب) (حکوومەتێکی عەرەبی سەربەخۆ بەریتانیا و فەڕەنسا تێدا لە بارودۆخێکی باشدا یارمەتی پێشکەش دەکەن). تویبنی دەڵێ: من لەو باوەڕەدام کە ئەم ڕێکەوتننامەیە ئەوەندە پێویست نەبوو بۆ وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەکە. ئەمە شتێکی دوورە حوسێن پاشا بە توندی ئەو هەرێمە سنوورییە دەست لێنەدات کە گەلێکی تری تێدا دەژی. لەبەر ئەم هۆیە ئێمە ئازادین کاریَ ئەنجام بدەین کە بۆمان دەچێتەسەر لەوێدا بە ڕێکەوتن لەگەڵ ئارەزووەکانی دانیشتوانی ئەویَ. هەروەکو تەلەگرافەکە باس دەکات دواڕۆژی کوردستان تا ڕادەیەکی زۆر پشت دەبەستێت بە دواڕۆژی ویلایەتی موسڵ، لەوانەیە بتوانریَ وا دابنریَ کە وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەکە وەکو خۆی بمێنێتەوە و دابەش نەکرێت. (ڕێ خۆشکردنی ئیدارەی تایبەتی کە هەر یەك لە حوسێن پاشا و فەڕەنسا لە عێراقدا لە سەری پێك هاتوون. گەورەتر دەبێ تا دەگاتە هەرێمی جەزیرەی ئیبن عومەر لە لایەن بەریتانیاوە. ئەگەر پێویستی کرد و وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەکە یەکگرتوو بێ لە ژێر حکومەتێکی عەرەبی داو بە یارمەتی ئیدارەی بەریتانیا، جا دۆخی سروشتی گونجا و لەگەڵ ئەمەدا حوکمی زاتی بۆ کوردستان دەبێ، ئەویش هەر بە یارمەتی دانی بەریتانیاوە دەچێتە سەر. بەهەمان شێوەی پەیوەندی نێوان هیند و هەرێمە سنوورییەکانی باکوری ڕۆژئاوادا. بەم زوانە ئەم پێشنیارە کرا لە لایەن شەریف پاشاوە (سەیری (١٠٤٠٩٥)(١٠٤٦٩٧) بکە) هەروەها پاشکۆی لکێنراو بە پڕۆپاگەندەی نێوان کوردەکان کە من نوسیومە (ئەمە قسەی تویبنی یە) لە کاتی خۆیدا بۆ بەڕێز (مارل سایکس). کوردستانێکی ئاوا نەك هەر وڵاتی باشوری (زاب) دەگرێتەوە بەڵکو هەرێمەکانی ڕەواندز، هەکاری و بۆتان و هەتا ئەو هێڵەی کە دەکێشرێت بۆ سنوری ئەرمینیا ئەوانیش دەگرێتەوە. ئەم هەرێمە کورد و ئاسوری مەسیحی تیایدا دەژین. ئەمانە لە کاتی جەنگدا زۆر ئازاریان دی. یەکەمین لە ساڵی ١٩١٥دا، ئێستاکەش لە کاتی هێرشەکانی تورکیا لە کوردستان و باکوری ڕۆژئاوای ئێران لە ئەمساڵدا ١٩١٨. ئەم هاوینە مەسیحییەکان لە لایەن کوردێکەوە کوژران ئەوەی ئەمێنێتەوە پەنا هەندەیە کە لەو دیو هێڵەکانی بەریتانیا. پێویستە دوبارە ئەوانە نیشتەجێ بکرێنەوە و گوندەکانیان ئاوەدان

بکەنەوە، هەروەها حکوومەتێکی بەهێز دابمەزرێت ماوەی کوردەکان نەدات لە دوا ڕۆژدا شەڕیان لەگەڵا بکەن. ئەمەش دەبێتە هۆی گیروگرفتێکی سەخت تر، کورد و مەسیحییەکان ژیان دەبەنە سەر لە هەر دوو لای سنوری تورکیا و ئێرانی پێشوو مەسیحیەکان بەشێکی گرنگ پێك دەهێنن لە دانیشتوانی هەرێمی (ورمێ)ی ئێران دا. لە کاتی هێرشی تورك بۆ سەر ئازەربێجان ساڵی ١٩١٤ـ ١٩١٥ ئەوانە هەڵاتن بۆ قەفقاس. لە ورمێ و لە هەکاریدا گەلێ پێویستەیەکێ لە دەوڵەتە بیانییەکان لێ پرسراویەتی ئاوەدان کردنەوە بگرێتە ئەستۆ. لە لایەکی ترەوە ناتوانرێ بیر بکرێتەوە لە جیاکردنەوەی ورمێ بە شێوەیەکی سیاسی لە ئێران کە هەڵوێستی بێ لایەنی گرتبووە بەر، هەروەها لەم دواییەدا لە کاتی جەنگدا هەڵوێستی دۆستانە و بێ لایەن بوو. چارەسەرییەکی گونجاو ئەوەیە کە کوردستانی تورکیا بگوێزرێتەوە ژێر دەسەڵاتی ئێران. (پێویستە باسی ئەوە بکەین کە ئێران و بەریتانیا لەم کاتەدا پەیوەندییەکی دۆستانە پێکی دەبەستانەوە)، بەڵام بە مەرجێ هەرێمی ورمێ لە لایەنی ئیدارییەوە بەم ببەسترێتەوە، ئەمانە هەمووی هەرێمی حوکمی زاتی ئۆتۆنۆمی پێك دەهێنن، هەروەها بە یارمەتی دانی بیانی لە بەڕێوەبردندا. تویبنی تاکو ئێستاش بەردەوامە لە دوان و دەڵێت: ئەمە دەبێتە هۆی:

أ. ئاسانکردنی دووبارە ئاوەدانکردنەوەی هەرێمی ورمێ.

ب. یەکگرتنەوەی مەسیحییەکان لە هەردوو لای سنوردا.

ج. دابین کردنی داواکارییەکانی ئێران لەسەر سنوری تورکیا و ئێران (لەم پارچە خاکەدا وا دەردەکەوێ لیژنەی سنور بڕیارەکەی زیاتر لە بەرژەوەندی تورکیا بوو.)

د. پاراستنی شوێنەکانمان لە میزۆپۆتامیا

لەوانەیە ئەم مەسەلەیە هێشتا کاتی باسکردنی نەهاتبێ. چونکە یەکەم جار پێویستە لە هەڵویستی حکومەتی ئێران بگەین هەروەها دانیشتوانی ناوەخۆ لە کورد و ئاسوری بە شێوەیەکی زۆر ورد و چاك (وا دەردەکەوێ بەڕێز ـ تۆینبی ـ دوانەکەی لەگەڵ بەڕێز. مارك سایکس و بەڕێز کیرستۆن دایە کە لە گەورە لێپرسراوانن. مستر کیرستۆن لێداوانێکی هەبوو لە قسەکردنیا لەگەڵ مارك سایکسدا، ئەویش هەر لەسەر بیروڕاکانی تویبنی بوو بەم شێوەیەی خوارەوە:ـ ئەوەی سوودی هەبێ ئەوەیە کە چەند پرۆژەیەکمان هەبێ، بەم جۆرە سیفەتانە بۆ ئەوەی جێگەی شتێك بگرێ، هەر چەندە من گومان دەکەم لەوەی کە هەولێکی ڕاستەوخۆ بدرێت یان پێویست بێ بدرێت پێش گفتوگۆ کردن لەسەر تەواوی مەسەلەکە لە لایەن هەموو

هاوپەیمانەکانەوە کە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاش لەگەڵدایـە. لـە نیەتـە چـاکەکانی ئـەم پێشنیارە، من بە زۆری گومان دەکەم لەوەی ئەگەر ئەو مەبەسـتە پاکـەی کـە هاوپەیمانـەکان دەیخەنە بەر دەستیان دەتوانرێ جێبەجێ بکرێ لە ڕێگەی دانی هەر هـەرێمێك بـە ئێـران بـێ ئەوەی سەیری جۆری دیاریکردن و بەستنەوەکان بکرێ کە بە هۆی ئەوانەوە پەیدا دەبـێ. بـەم بیانوەی هەرێمەکە گرنگییەکی گەورەی هەیە شتێکی سەختە لەگـەڵ پێشـنیارەکە بگونجێـت، باشترین شێوە بۆ بەڕێوەبردنی ئەوەیە لە ڕێگەی تارانەوە بێت. یەکی قسـەیەکی کـرد ئـەویش کەی.ئۆ بوو کە ڕازی بوو لەسەر بیروڕایـەکانی کیرسـتۆن. کەسـێکی تـریش هاتـەدوان نـاوی (بی.س) بوو، ئەویش لەگەڵ بیروڕاکانی مستەر ـ تویبنی ـ یەك دەگرنـەوە. دووبـارە تـویبنی باسی هەندێ بۆچوونەکانی بەڕێز مارك سایکس دەکا لـە لێـدوانێکی ڕۆژی ٢٥/١٠/١٩١٨ و دەڵێت: بەڕێز مارك سایکس گفتوگۆی لەگەڵ کردم لەسەر ئەمەوە، ئەو لەسەر نەخشـە چـەند هێڵێکی کێشا دەربارەی چەند پارچە زەوییەکی بەرفراوانتر، ڕەخنـە بنەڕەتییـەکانی ئـەو بـەم جۆرەی خوارەوەیە:ـ

١. لەسەر بنکەیەکی ڕامیـاری گشـتی: ئـەو هەرێمـەکانی ئێـران و ڕووسـیای پێشـوو لادەبات لە چوارچێوەی گفتوگۆی ئێستادا. ئەو لەو باوەڕەدا بوو لەمە ڕاسـتی بۆچـووە، واتـە پێویستە لە سەرمان لێرەدا لە یەکتری کەم نەکەینەوە. مەسەلەی ورمێ و کوردسـتانی ئێـران دەتوانین باسی بکەینەوە کاتیٚ حکومەتی ئێران داوای دووبارە سنور گۆڕینی تورکیا و ئێرانی پێشوو دەکات. ئەمەش دەکەین تا ڕادەیەك بە شێوەیەکی تەواو (سەیری بەشی هەشتەم بکە). مەسەلەی جۆرجیا و ئەرمینیای ڕووسیا و ئازەربێجان دێنە پێشەوە، ئەو کاتـەی کـە بتـوانین تورکەکان لە قەفقاس دەربکەین.

٢. مەسیحییەکان: ئەو دەیەوێ سـایکس مەسـیحییەکانی تورکیـا (وڵاتـی هـەکاری و دەوروبەری جولەمێرگی) بکاتە لوبنانێکی بچکۆڵانە وە لە ژێر فەرمانداری میرمار شـەمعون، لەگەڵ یارمەتی دانێکی بـەڕێوەبردن لـە لایـەن حکومـەتێکی بیـانی. ئـەو واز دەهـێنێ لـە یەکگرتنی مەسیحییەکانی ورمێ و هەکاری، ئەمەش لە درێژەپێدان دایە، ئـەو دەڵـێ تـەنها مەسەلەی دووبارە ئـاوەدان کردنـەوەی هـەرێمی ورمـێ دەمێنێتـەوە ئـەوەش مەسـەلەیەکی گەورەیە.

٣. سنوری کوردستان: پاش ئەوەی ـ سایکس ـ کوردستانی ئێـران پشـتگوێ دەخـات، هەروەها هەکاریش ئەداتە لاوە، ئەو سنوری کوردستان درێژ دەکاتەوە بۆ زێی دیجلە (مووسڵی

لەگەڵ نییە) تا چیای حەمرین لە هەردوولادا. ئەمە شکاندن و لادانێکی ئاشکرایە لەسەر سنووری هەرێمی سەربەخۆی عەرەبی کە حوسێن پاشا لەسەریا پەیمانی پێدراوە. بەڕێز مارك سایکس لەو باوەڕەدایە لە ژێر ڕۆشنایی ڕوون کردنەوەکانی حوسێن پاشا بۆ مووسڵ لە کاتی گفتوگۆکانی لەگەڵ ئەودا. ئێمە گرنگی نادەین بەو کارانەی پێ هەڵدەسین (یانی لێپرساوەکانی بەریتانیا) لەم هەرێمەدا، ئەم چارەسەرییەی کە دەتوانرێ پێ بگەین ئەوەیە کە سنوری کوردستان درێژ ببێتەوە تا دەکەوێتە دوای ئەو سنورەی کە بەڕێز مارك سایکس دیاری کردووە. هەروەها وەکو ئەندامێك بچێتە ناو کۆمەڵەی کۆنفیدراڵی عەرەبی پێشنیارکراو.

٤. ئەرمینیا: بەڕێز مارك سایکس پێشنیار دەکات بۆ دامەزراندنی (أ) کەرتی ئەرمەنی لە کلیکیا. هەروەها (ب) کەرتی کورد و ئەرمەنی لە هەرێمی عوسمانی بۆ باکوری ڕۆژهەڵاتی یەکەمدا. لە باشوردا سنورەکەی هەرێمێکی عەرەبییە و هەکارییە (مەسیحییەکوردەکان). لە باکور و ڕۆژهەڵاتدا هەمان سنوری پێش جەنگە. ئەوەی دەمێنێتەوە (ج) ئەرمنینیای ڕوسیا کە ئەو لای باشترە (یانی بەڕێز سایکس) ئێستاکە وازی لێ بهێنرێت. ئەو وای لێك داوەتەوە ڕاستی بۆ چووە. من وا بیر دەکەمەوە (قسەی توبینی)یە بۆ ئەم نەخشەکێشانە لە لایەن ئەرمەنەکانەوە نارازییەکی توندی دەبێ. کە دەکەونە سەر ئەو باوەڕەیی ئەوان بەرەنگاری مەترسی دابەش کردنێکی بەردەوام دەبن لە نێوان سێ ئیدارەی هەمە جۆرەوە. لە سەرووی هەموو شتێکەوە، نارازین بەو دابەش کردنەی نێوان هەر دوو کەرتی (أ) و (ب). ئەوەندەی من لە بەڕێز (مارك سایکس) گەیشتبم ئەو دەیەوێت دەوڵەتێکی ئەرمەنی نەتەوەیی دابمەزرێنێت لە کەرتی (أ) لەگەڵ کەمترین یارمەتیدانی بیانی. لە کەرتی (ب)دا دەوڵەتێك بێ بارێکی یەکسانی تیابێ بۆ هەموو نەتەوەکان. لەگەڵ هەبوونی ئیدارەیەکی بیانی. (ئەوەی لا باشترە کە هەمان دەوڵەت بێ کە یارمەتی کەرتی (أ) دەدات). منیش ئەوە پێشنیار دەکەم کە وا باشتر هەر دوو کەرتەکان ڕێك بخرێن و هەمان یاسای ئیدارەیان تێدا دابمەزرێت کە بەڕێز سایکس پێشنیاری دەکات بۆ کەرتی (ب).

پەراوێزەکانی بەشی هەژدەهەم

1- (Pro) (Fo) (371) (3398) (174858) (25434) (October, 17,1918) (784).
2- Ibid (3385) (191249) (Nov,20,1918).
3- (3407) (17437), (XC/A/3785) (8744).
4- (3407) (182011) (69427) (9351) (XC/A/3785).
5- (3407) (174037) (69427) (XC/A/3785) Oct,18,1918.

بەشی نۆزدەهەم

لەڕاستیدا ئەوەی داوای دەکەن (واتە ئەرمەن) بەڕێوەبردنێکی بیانی کاریگەرە و سەربەخۆ و یەکگرتووە، ئەوەندەی بکرێ فراوانترین هەرێم بگرێتە خۆ. ئەم ئیدارەیەش بنەماکانی ئۆتۆنۆمی لە دووا ڕۆژ ڕێك بخات و دایان بنێت. لەسەر بیروباوەڕی هاو مافێتی بۆ هەموو نەتەوەکانی هەرێمەکەوە. پڕۆژەی بەڕێز مارك سایکس لە داوڕۆژدا مافی ئۆتۆنۆمی ڕاستەوخۆ بۆ ئەرمەن دابین دەکات لە کەرتی (أ)، بەلام ئەمە لەوانەیە دژایەتی بنوێنێت لەگەڵ ئاواتەکانی کورد و تورکی ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە نێوان دانیشتوانی ئەوێدا. بەڕێز سایکس دەست نیشانی ئەوە دەکات کە زۆربەی ئەو کوردانە قزلباشن لەوانەیە ببنە مەسیحی و لەگەڵ ئەرمەنەکاندا تێکەلاو بن. بەم جۆرە دامەزراندنی ڕژێمی حوکمی (ب) لە کەرتی تێکەلاو (أ+ب) لە بەرژەوەندی هەموو دانیشتوانی ئەوی دەبێ ئەرمەنەکان خۆیانیش دواڕۆژی کەرتی (ج) ئەرمینیای شورەوییە، کاتێ دەخرێتە بەر لێکۆڵینەوە گیروگرفت ئالۆزتر دەبێ. خاڵی سەرەکی ئەوەیە کە بەڕاستی بۆتە ولاتێکی سەربەخۆ ئەویش کۆماری (یەریڤان)ی ئەرمەنییە. لەوانەیە بۆ میری بەریتانیا باشتر بێ دان نەنێت بەم دەوڵەتە چونکە هۆی پەیدا بوونی دەگەڕێتەوە بۆ ئەڵمان و تورکەکان.

أ.جی. ت

١٩١٨/١٠/٢٥

لە لایەکی دیکەوە، چەند سەرۆك و بنکەیەکی هاولاتییە کوردەکان هەبوو لایەنگری جولانەوە نوێکەی کەمالییەکانیان دەکرد لە ئەنەدۆڵدا یان ئەوان کەوتبوونە ژێر کارتێ کردنەکانی ئەوەوە، ئەمەش لە بەشەکانی ڕابردووی ئەم باسەدا بەدیار کەوت لە بەلگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١)(٤١٩٣)(١٦٣٦٧١) نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ ٤ی کانونی یەکەمساڵی ١٩١٩[1]دا. تەلەگرافێکی هاوچەشنی تر نوسرا بووە، وە لە لایەن ئەدمیراڵ دی ڕۆبیك بۆ وەزیری دەرەوە کیرزن بە ژمارەی ٢٢٦٩ ئەمەی خوارەوەی تێدا هاتبوو: من بەڕێزتانم ئاگادار کردبۆوە، بە چەندان بۆنەوە، هەر لە کاتێ ئاشکراکردن و ڕاگەیاندنی شەڕ وەستاندنەوە، بۆ ئەو ڕەوشتەی کە لە سەریدا ئەڕۆیشتن بانگکەر و هاندەرانی ئەم ولاتە، بەهۆی ناردنی ژمارەیەکی زۆری تەلەگراف بۆ نێردراوە پایەدارەکانی ئێرە (ئەستەمبوڵ) هەروەها بۆ لێپرسراوانی ترەوە.

٢. عەرز و حالێکی نارەزایی دەربڕین، لەم جۆرەوە بەم زوانە ڕێکخرا بۆ پاڵپشت کردنی ئەو هەڵوێستەی کە دەڵێ گەلی کورد ئارەزووی جیابونەوەی نییە لە تورکیا. ئەوانەی ئەم تەلەگرافەنەیان مۆر کردووە نارەزایی دەردەبڕن بەرامبەر بە هەبوونی ئەم جۆرە مەبەست و ئارەزوە. تەلەگرافەکان ئەوە ئاشکرا دەکەن کە گەلی کورد بە توندی بەستراوەتەوە بە میری عوسمانییەوە و خەلافەتەوە. کە لە ژێر باڵی ڕەشیا ژیاون بە درێژایی چەندان سەدە ئەوانە هاوکاری خۆیان دەدەبڕن لەگەڵ جولانەوەی نەتەوەییدا و ئامادەیی خۆیان پیشان دەدەن بۆ قوربانی دان لە پێناوی وڵاتی هاوبەشیان.

٣. من ئێستا لیستی هەشت شوێنتان بۆ دەنێرم، بۆم ناردون و وەکو ئەو تەلەگرافانەی کە پێم گەیشتوون، لەگەڵ چەند تێبینییەك دەربارەی ناوی نوێنەرەکان و ئەو هۆزانەی کە بە ناویانەوە دەدوێن. نێردراوی پایەدار زیاتر دەڵێ: ئەوەی شایانی تێبینییە، لە نێوان ئەوانەی برووسکەیان ناردووە، سەرۆکی هۆزی (مولکی)یە مەحمود بەگ لە (وێران شەهر) کە من وای تێدەگەم ئارەزوی دۆستانەی خۆی دەربڕیوە بەرامبەر بەریتانیا لە چەند شوێن و بۆنەدا. ئەو بروسکانەی نێوان ١٠ هەتا ٢٧ی کانونی یەکەمی ١٩١٩ هەموویانم ناردوە. ئەمەی خوارەوەش ناوی شوێن و سەرۆك و هۆزەکانە: لە بەرواریێیەوە سەرۆکەکان:

- کورجین، سەرۆکی هۆزی ئەریان.
- حەکیم، سەرۆکی ماکشاکیر.
- مستەفا، سەرۆکی کیاریان.
- محەمەد رەزا، سەرۆکی دوربران.

لە جەزیرەوە سەرۆکەکان:

- سەید مەحمود، موفتیە، بەناوی شاری سلێمانی.

سەرۆك هۆزەکانی کویان، عەمادییە، بیروکیان و کیوکیان، چەندی تر لە پیاوە ماقوڵان لە (جارسنجاق)ەوە، سەرۆکەکان:

- ئیبراهیم، سەرۆکی شارەوانی.
- عەبدوڵلا، موفتی.
- مستەفا، پیاوێکی ماقووڵە.

لە دێرەوە سەرۆکەکان:

- سەرۆکەکانی هۆزی مزدیکی، ئەتروش، بادسیری، ئەوراما، کیفارا، دوسکی.

ـ موسا، سەرۆکی شارەوانی هەکاری.
ـ ئەحمەد پاشازادە فەهیم، سەرکردەیەکە لە هەکاری.
لە نەسیبنینەوە سەرۆکەکان:ـ
ـ سەرۆك هۆزەکانی: بوتلان، کیجیجان، ناریکی، هافیرکان، ئەزینیج، ساهکیان، ئـەلنان، مینارعەلی.
ـ شێخ موسا، بەناوی کۆمیتەی بـەرگری لـە مـافی (ویلایەتـەکانی ڕۆژهـەڵاتی تورکیـا) هەروەها هەندی لە پیاو ماقوڵان.
لە میدیاتەوە سەرۆکەکان:ـ
ـ سەرۆکەکانی دیرهاف، کیفوزی، دوومان سالحان، عەلیکیان، هافیرکی، فریزی، ئەرتاس، هارتك، شیمبویان، ئەفروی، دیرمکیار، حیسار، محالی، حەسەنکین، دیکیشفری، کوردجـوس، کریفزن، هیز یوی.

بۆچوون و بیروڕای تورکیا:

کەمال ئەتاتورك یەکەم سەرۆکی کۆماری تورکیا بوو، لە یاداشتەکەی ساڵی ١٩٢٧ دا کە لە کتێبێك بە زمانی ئینگلیزی(٢) لە شاری لایبزیغ لە ئەڵمانیادا لە ساڵی ١٩٢٩. چـاپکراوە باسی گەلێ مەسەلەی کردبوو کە پەیوەندیدارن بـە بزوتنەوەکـەی خـۆی لـە مـانگی مایسـی ١٩١٩، ئەو خۆی دەڵێ: بەڕێزەکان،

من لە بەندەری سامسون دابەزیم کە دەکەوێتە سەر دەریای ڕەشـەوە، لـە مایسـی سـاڵی ١٩١٩. بارودۆخ بەم شێوەیەی خوارەوە بوو، سوپای عوسمانی لـە هـەموو بـەرەکانی جەنگـدا تێك شکێنرا. بە چەند مەرجێکی ڕەق و دڵتەزێنەوە پەیمانی ئاشتی مۆرکرد. سوڵتانی لێخـراو (وحیدالدین) هەوڵی ئەدا ڕێگایەك بدۆزێتەوە بۆ ڕزگارکردنی خۆی و تاج و کورسییەکەی و ئەو وەزارەتە پەککەوتووەی کەوا فەرید پاشا سەرۆکی بوو. وڵات کەوتبووە ژێر چەپۆکی داگیرکەری فەڕەنسا و ئینگلیزی و یۆنانی و ئیتاڵی. لایەنە ناموسڵمانەکان بە چالاکییەوە کاریـان دەکـرد بە هەموو شێوەیەك بـۆ ئـەوە بگەنـە بەرژەوەندییـە تایبەتییـەکانیان، هـەوڵیان دەدا زووتـر ئیمپرابۆرییەت هەرەس بێنێ. یانەیەکی یۆنانییەکان بە ناوی ماوریمیرا کۆمەڵـەی چـەتەگەری پێك دەهێنا. ئەم بەڵگەنامانەی کە لەم دواییەدا کەوتە دەسـتمانەوە ئـەوەیان پێـك دەهێنـا. ئەوەیان نیشان دەدا کەوا بەتریقی ئەرمەن ساوین ئەفەندی هاوکاری دەکرد لەگەڵ ماوریمیرا دا،

بەڵام لە ڕۆژهەڵاتەوە (لە ئاسیای بچووك) یەكێتییەك پێكهێنرا بۆ بەرگری كردن لە مافەكانی نیشتمانی كەرتەكانی ڕۆژهەڵات لە ئەرزەڕۆم و عەزیز، بنكەكەشی لە ئەستەمبوڵە. ئامانجی یەكێتی بەرگریكردن بوو لە مافەكانی موسوڵمانانی ئەم كەرتانەدا. لقی ئەرزڕۆم بە هەموو توانایەكییەوە كاری دەكرد بۆ جیهانی ڕوون بكاتەوە، دانیشتوان پاش كۆچ كردنی ئەرمەن هیچ كارێكی ناڕێكیان ئەنجام نەداوە و ماڵ و سامانی ئەرمەنییەكانیان پاراستووە تاكو هاتنی داگیركەری ڕووسیا بۆ ئەم ناوچانە. كۆمیتەی بەرگریكردن لە ئەرزەڕۆم پاش لێكۆڵینەوەی لە مەسەلەی تورك و مەسەلەی كورد و ئەرمەنی لە لایەنەكانی زانستی و مێژووییەوە بڕیاری دا لە دواڕۆژدا هەوڵی خۆی بخاتە كار لەسەر ئەم خاڵانەی خوارەوە:ـ

١. قەدەغە كردنی كۆچ كردن لە هەر بارودۆخێكدا بێت.

٢. یەكسەر دامەزراندنی ڕێكخراوەی زانستی و ئابووری و ئایینی.

٣. یەكگرتن لە پێناوی بەرگریكردن لە بچووكترین بەشی هەرێمەكانی ڕۆژهەڵات كە لەوانەیە تووشی دابڕین ببێ. بنكەی لێژنەكانی بەرگری كردنی ئومێدێكی زۆری هەبوو بەو سەركەوتنەی كە بەدیهێنرا لە ڕێگەی خرۆشاندنی هەستی ئایینی. وا دەردەكەوێ ترسی لكاندنی ویلایەتەكانی ڕۆژهەڵات بە ئەرمینیاوە پاڵ پێوەنەرێك بوو بۆ پێك هێنانی ئەم لێژنەی بەرگری كردنانە. بەهۆی یۆنانییەكانەوە مەترسی تریش پەیدا ببوو. وای لێهات چەند ڕێكخراوەیەكی تر هاتنە مەیدان و گۆڕەپانەوە. لە هەرێمەكانی دیاربەكر و بەتلیس و عەزیز (كە هەموویان كوردن) هەروەها شوێنی تر كۆمەڵەی ژیانەوەی كوردەكان بەدەركەوت بارەگای سەركردایەتییەكەی لە ئەستەمبوڵ بوو. ئامانجی ئەم كۆمەڵەیە دامەزراندنی دەوڵەتێكی كوردی بوو لە ژێر چاودێری بیانیدا[٣] لە (قونیە)دا كۆمەڵەی ژیانەوەی ئیسلامی هەبوو. لە هەموو كۆمەڵەكان گرنگتر (كۆمەڵەی هاوڕێیانی ئینگلیز) بوو. سەرۆك ئەتاتورك زیاتر دەڵێ:ـ من سەرم سوڕماوە لەوانە، چۆن باوەڕدەكەن كە وا حكوومەتی ئینگلیز بیرێك دەكاتەوە لە پاراستن و مانەوەی تەواوی دەوڵەتی عوسمانی؟ ئەم كۆمەڵەیە ڕەوشتێكی دژ بە یەكی هەبوو، بە ئاشكرایی هەوڵی بەدەست هێنانی چاودێری بەریتانیایان دەدا، لە لایەكی تریشەوە هەوڵی دەدا كە وڵاتانی بیانی دەست بخەنە كاروباری ناوەوە. ئێستا چەند بەڵگەنامەیەكتان پیشان دەدەم كە جێگەی سەرسوڕمانتان دەبێ. هەندێ كەسانی ناسراو هەن كە ئافرەتیشیان لە نێوان دایە، لەو باوەڕەدان كە وا ڕزگاربوون لەمەدایە توركیا ببێتە چاودێركراوێكی ئەمریكایی.

سەرۆکی تورکی پتر دەڵێ: لە بارودۆخی ئاوادا تەنها یەك بڕیار هەیە کە بتوانرێ بیدەین، ئەویش دامەزراندنی دەوڵەتێکی تورکی نوێیە. چونکە هەوڵدان بۆ مانەوەی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی ڕووخاو مانای مۆرکردنە لەسەر سزادانی گەلی تورکی بە شێوەیەکی ستەمکارانە. سەرۆك (مستەفا کەمال) دەڵێ: ئەو نامەیەی کە ناردوومە لە ١٨ی حوزەیرانی ١٩١٩ بۆ جەعفەر تار بەگ، سەرکردەی هێزی سوپای یەکەم لە (ئەدرنە)دا ئەو قسەیەی منی تێدایە: تۆ دەزانی وڵاتە گەورە هاوپەیمانەکان چی دەکەن بۆ نەهێشتنی سەربەخۆیی نیشتمانیمان، هەروەها بەچوکك داهاتنی حکومەتەکەمان و گوێ پێنەدانەکەی. بڕیارم دا (ئەنەدۆڵ) بەجێ نەهێڵم. سەرۆك زیاتر دەڵێ:ـ بۆ بەرز کردنەوەی وورە لە (تەراقییە)دا لە تەلەگرافەکەدا ئەمەی خوارەوەشم خستە سەر:ــ ئەو پڕۆپاگەندەیەی کە بۆ مەبەستی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ بڵاو دەکرایەوە، بە سەرکەوتویی بەرەنگاری کرایەوە و لایەنگرانی ئەم جولانەوەیە پەرتەیان لێکرد.(٤) کوردەکانیش خۆیان خستە ناو تورکەکانەوە، بەڵام ئەوەی جێی گومان نییە کوردەکان وەکو گەلێك دژایەتی تورکەکانیان نەدەکرد، بەڵام ئەوەی کە هەبوو ئەوەبوو کە گەلی کوردیش دەیەویست ڕزگاری ببێت لە ژێر چەپۆکی دەوڵەتی عوسمانی وەکوو هەموو ئەو گەلانەی کە لە چوارچێوەی ئەم دەوڵەتەدا دەژیان لە (بولقان) بایە یان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست. بەم شێوەیە دەبینین سەرۆکی تورکەکان باسی مەسەلەی کوردی کرد هەر لە یەکەم ڕۆژانی گەیشتن بە (ئەنەدۆڵ). هەڵویستی خۆشی دەربڕی دەربارەی ئەم مەسەلەیە هەر لە یەکەم برووسکەیدا. هێشتا مەسەلەی کورد کۆتایی پێ نەهاتبوو، بەڵام ئەو مەبەستی لەمە ئەوە بوو، هەروەکو خۆی دەڵێ:ــ بەرزکردنەوەی ورەی هەندێ کەس بوو. سەرۆك ئەتاتۆرك لە یاداشتەکاندا پتر دەڵێ:ـ پێمان ڕاگەیەنرا کە وا (صدر **الاعظم**) مکوڕە لەسەر ڕازی بوونی بە حوکمی زاتی بۆ ئەرمەن، بەڵام سنوری ئەم ئەرمینیایەی دیار نەکردبوو، دانیشتوانی هەرێمەکانی ڕۆژهەڵات کە ئەم هەواڵە زۆر کاری تێکردبوون داوای ڕوون کردنەوەیان دەربارەی دەکرد. ئەو لە ٣ی تەموز گەیشتە ئەرزەڕۆم لەوێ یەکەمین کۆنگرەی کەمالییەکان بەسترا لە ٢٣ی تەموزی ١٩١٩. کۆنگرەکە لیژنەیەکی نوێنەرایەتی ناوەندی هەڵبژارد کە ئەم کەسانەی خوارەوەن:ـ

مستەفا کەمال پاشا.

ڕەوف ئەفەندی، وەزیری دەریای پێشوو.

رائف ئەفەندی، لە ئەرزەڕۆم.

عیزەت بەگ، لە ترابزۆن.
سروەت بەگ.
شێخە فوزی ئەفەندی، شێخی تەریقەی نەقشبەندییە لە ئازەربێجان (لە کوردەکانە).
بەکر سامی بەگ، والی بەیرووتی پێشوو.
سەعدوللا بەگ، نێردراوی پێشووی بەتلیس (لە کوردەکانە).
حاجی موسا بەگ، سەرۆکی هۆزی موتکی (لە کوردەکانە).

دیسان سەرۆك دەڵێ:ـ بەڵام ئەو کەسانە هیچ کاتێ پێکەوە کاریان نەدەکرد. پاشان کەمالییەکان خۆیان ئامادە کرد بۆ بەستنی کۆنگرەی (سیواس).

سەرۆکی تورکی پتر دەڵێ:ـ لە کاتی خۆ ئامادەکردن بۆ کۆنگرەی ـ سیواس ـ ڕەشید پاشا والیی ـ سیواس ـ پەیوەندی پێوە کردم لە ٢٠ی ئاب دا، ئاگاداری کردمەوە لە هەڵوێستی فەڕەنساییەکان دەربارەی بەستنی کۆنگرە لە (سیواس) و گەیشتنی وەفدێك لە ئەفسەرانی فەڕەنسایی و جەزویت بۆ ئەوێ، بۆ ئەوەی لە نزیکەوە ئاگاداری هەواڵەکانی ئەم کۆنگرەیە بن، بە تایبەتی ئەوەی پێ ڕاگەیاند کەوا مێجەر (برونو) پێی گوتووە (واتە ڕەشید پاشا) کە وا خۆی نامەیەك دەنوسێت بۆ جەنەڕاڵی فەڕەنسی (دی ستری) بۆ ئەوەی فەرمانی دەستگیرکردنی ـ مستەفا کەمال ـ هەڵبوەشێنێتەوە. هاوڕێتیەتی دڵسۆزانەی ناچاری دەکات کە بێ پێچ و پەنا بدوێت. بەم شێوەیە وا دەردەکەوێ فەڕەنسییەکان لە سەرەتاوە زۆر حەزیان لە جولانەوە نوێکە دەکرد. سەرۆك کەمال لە لایەن خۆیەوە پەیمانی دا کەوا کۆنگرەی ـ سیواس ـ (هێرش ناباتە سەر وڵاتە گەورە هاوپەیمانەکان).

سەرۆکی تورکی و لایەنگرانی لەم ڕاستییە گەیشتبوون کە وا گرانایی چالاکیەکانیان دەکەوێتە سەر شانی گەلی کوردەوە ئەویش بە هۆی هەبوونی چەند کەسانێکی کورد لە ڕیزەکانی ئەم جوولانەوەیە و پشتگیری کردنیان بۆ جوولانەوەکە لە هەرێمەکانی کوردنشینەوە. لەبەر ئەوە سەرۆکە تورکەکان گرنگییان دەدا بۆ بەدەست هێنانی پاڵپشتی و لایەنگری زیاتر لە سەرۆك و پیاوانی هۆزە کوردەکانەوە. پەیمانی زۆریان دا بۆ بەدی هێنانی هیوا و ئاواتە نیشتمانییەکانی کورد لە کاتی سەرکەوتنی جوولانەوەکەیان. سەرۆك ئەتاتۆرك دەڵێت:ـ (بۆ ئەوەی بابەتەکە بە تەواوی ئاشکرا بێت لە هەرێمەکانی دیاربەکر و بەتلیس خۆم چەند نامەیەکم نووسی بۆ ژمارەیەك لە سەرۆك هۆزەکانی کورد کە پێشتر چاوم پێیان کەوتبوو دەمناسین ئەو کاتەی کە فەرماندەی سوپا بووم لەوێدا. هەروەها ڕاستەوخۆ پەیوەندیم کرد بە

چەند سەرۆکێکی کورد لە هەرێمەکانی (وان) و (بایەزید).[٥] لەرێی گەیشتنی هەندێ لەو سەرۆکانەی بەشداری کۆنگرەی (ئەرزەڕۆم)یان کردبوو تەنگ و چەڵەمەی هەبوو. ئەمەش ڕوون و ئاشکرابوو. سەرۆك دەڵێ:ـ بەشێوەیەکی تایبەتی (هاتنەخوارەوەی سەرۆکی هۆزی (حاجی موسا بەگ) لە چیاکانەوە نەدەگونجا). ئەو زیاتر دەڵێ:ـ شتێکمان دەربارەی سەعدوڵڵا بەگ دەست نەکەوت کە نێردراوی (سەعادەت) بوو. باوەڕ وا بوو ئەو وەفدەی لە ئەرزڕۆمەوە دەچێت بۆ سیواس لە ڕێگایان دا چاویان بە شێخ فەوزی ئەفەندی دەکەوێت، وەفدەکەش لە ٢٩ی ئاب بەڕێ کەوت. کاتێ وەفدەکە گەیشتە ڕێچکەی ئەرزنجان. هەندێ جەندرمە و ئەفسەران ئۆتۆمۆبێلەکانیان ڕاگرتن و پێیان گوتن:ـ (کوردەکان لە دەرسیمەوە ڕێچکەکەیان گرتوە و ڕۆیشتنتان جێی مەترسییە). پاشان سەرۆك دەڵێ:ـ لەبەر ئەم هۆیەبوو لە پێشدا ئۆتۆمۆبێلێکمان نارد بە ڕەشاشەوە لەگەڵ چەند دڵسۆزێك، لەمانە:ـ عوسمان بەگ (ئەویش کوردە بە گوێرەی چەند سەرچاوەیەك) کە ناسراوە بە (توفان بەگ)، سەرۆك دەڵێ:ـ ئێستا ساڵی (١٩٢٠) ئەو فەرماندەی لیوایە و داوا لەم چەند کەسانە کرا بەرەو پێش بچن چونکە لەو باوەڕەدا نەبوو کوردەکان بتوانن زیاتر لە چەند گوللەیەك بهاوێژن. بەم شێوەیە لە دواجاردا وەفدەکە بەرەو پێشەوە ڕۆیشت و لە (٢)ی ئەیلوول گەیشتە سیواس. کۆنگرەکەش لە چوارەمینی کرایەوە. بەندی سێهەم لە بڕیارەکانی کۆنگرە بریتی بوو لە بەرەنگاری کردنی دەست خستنە ناوەوەی دەرەوە و داگیرکەری یۆنانی و جیابوونەوەی ئەرمینیا.

سەرۆك دەڵی:ـ ئینگلیزیش هەوڵی دەدا وەکو ئەمریکا ئینتدابێك بەدەست بهێنێ جیاوازی چییە لە نێوانیان؟ بۆ چی ئەمریکا بیری ئینتداب لەسەر ئەرمینیای پەسند نەکرد؟ تا چ ڕادەیەك ئارەزووی ڕازی بوونیان هەبوو بەم جۆرە ئینتدابە. ئەمریکا بە شێوەیەکی یاسایی ڕازی نەبوو بە دامەزراندنی ئەرمینیا لەسەر خاکی تورکیا، بەڵام بەریتانیا بە هەر نرخێك بوایە وازی لە مەسەلەی ئەرمەنی نەدەهێنا. هەروەها لەم یاداشتانەدا بروسکەیەك تۆمارکراوە لە فەرماندەی سوپای (١٢) کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:ـ

خاوەن قەرا حەسار (١٣) ی ئابی ١٩١٩.

بۆ ئەفسەرانی فەرماندەی سوپای ١٥.

بۆ مستەفا کەمال پاشا...

هەموو ڕێکخراوە ڕامیارییەکان لە ئەستەمبوڵ لەسەر ئەوە ڕێك کەوتوون ئەم بڕیارانەی خوارەوە بنێرن بۆ باڵوێزخانەی ئەمریکا:ـ

١. ڕێکخراوە و کۆمیتەکان لەو باوەڕەدان کە تورکەکانی هەرێمەکانی ڕۆژهەڵات کەسانی ناسراو لەناو حکومەت دا ئارەزویان هەیە ڕازی بن لەسەر وازهێنانی لە بەشێك لە خاکی ڕۆژهەڵاتی تورکیا بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی لە ئەنجامدا. بەمەرجێ دان بنێن بە بەرژەوەندییەکانیان و پاریزگارییان لێ بکەن. هەر چۆنیەکی بێ ئەوانە لەو باوەڕەدان ئەو تورکانەی مەسەلەکە دەیانگرێتەوە حەز ناکەن ئەم پێشنیارە ئاشکرا بکرێت، لەبەر ئەوەی ئەوان لەگەڵ کوردەکانا ئامانجیان کردووە بە یەك و کوردەکانیش ڕازی نابن بە هیچ بیرێکی دابڕینی بەشێك لە خاك بۆ ئەرمەن. (لە بەشەکانی پێشووی ئەم باسەدا ناڕاستی ئەمەمان بۆ بەدەرکەوت). هەتا ئەگەر بە ئەمەش ڕازی بوون ئەوا تورکەکان کە زۆربەی پێك دەهێنن لەم هەرێمانەدا، لەگەڵ کوردەکان ڕێك ناکەون لەسەر ئەم خاڵەدا، ئەویش بە مەرجی ئەو خاڵانەی خوارەوە:ـ

١. پاراستنی هەرێمی زۆرینەی کورد و تورك نشین و ئەو کەمایەتییانەی کە لەگەڵیانا دەژین.
٢. دابین کردنی سەربەخۆییەکی تەواو.
٣. نەهێشتنی یاسای ئیمتیازات.
٤. دووبارە نیشتەجێ کردنەوەی کورد و تورکە ئاوارەکان (ئەوانەی کە کۆچیان کردبوو لە کاتی شەڕ) لە هەرێمەکانی پێشوو یان لەگەڵ هەبوونی یارمەتی دانی ئەمریکا.
٥. گۆڕینەوە و گواستنەوەی ئاسایش.

سەلاحەدین فەرماندەی تیپی (١٢).

وەڵام/ مستەفا کەمال پاشا:

ئەو لە وەڵامدانەوەی بروسکەی سەلاحەدین ئیشارەتی بۆ ئەمە کردبوو کەوا ئەم بڕیارە مایەی داخێکی زۆرە چونکە ئەو زەویانە گە گوایە دەدرێت بە ئەرمەن زۆربەی دانشتوانی کورد و تورکن. ئەمە هەرگیز نابێت بدرێت بە هی تر. (بەمجۆرە دەبینین جوولانەوەی کەمالییەکان دانی دەنا بە مافی کوردەکان لە بەڵگەنامەکانیاندا).

سەرۆك ئەتاتۆرك زیاتر دەڵێ:ـ

کۆنگرە بەردەوام بوو کاتێ من ئەمەم ئاشکرا کرد:ـ

(ئەوەشمان پێ گەیشت کەوا ئەفسەرێکی ئینگلیزی بە ناوی مێجەر نوئیل گەیشتە مەلاتیە، کامەران بەگ و جەلادەت بەگ و جەمیل بەگ ئەندامانی خێزانی بەدرخانیەکانیش

لەگەڵ ئەودان، پانزە چەکداری کورد لەگەڵیانە و پارێزگارییان لێ دەکات، خەلیل بەگ موتەسەڕیفی (مەلاتیە) کە بەدرخانییە پێشوازیی لێکردن، هەروەها والی (خەربوت) عەلی بەگ بە ئۆتۆمۆبێلێ گەیشت. ئێمە لەمەبەستی ڕاستەقینەیان گەیشتین کەوا هاندانی کوردەکانە و پاڵدانیانە بۆ هێرش کردنە سەرمان، لە هەمان کاتدا پەیمانیشیان پێدا بوون کە دەستوورێك بڵاو بکەنەوە دەربارەی کوردستانی سەربەخۆ. ئێمە خۆمان ئامادە کردبوو بۆ ڕوودانی چەند کارێکی ئاوا، یەك لەوانە دەستگیرکردنی والی و ئەوانەی لەگەڵیایەتی. موتەسەڕیفی (مەلاتیە) لە لایەن خۆیەوە داوای لە هۆزە کوردەکان کردبوو کە لە ناو شار کۆببنەوە. بڕیارمان دا بە شێوەیەکی گونجاو خۆمانی بۆ ئامادەبکەین بە یارمەتی سوپای سێزدەهەم. تیپێکی سوپا بە هەموو چەك و تەقەمەنییەوە ئامادەکرا و لەهەمان شەودا (٩ ئەیلوول) ڕووە و مەلاتیە کەوتەڕێ بۆ سەرکوت کردنەوەی ئەم جووڵانەوەیە. فەرمانم دەرکرد بۆ مەلاتیە و شوێنی تر. سەرۆکی تورکی زیاتر دەڵێ:ـ بەڕێزەکان کۆنگرە بەردەوام بوو، منیش بەم شێوەیە بەردەوام هەواڵ و زانیاریم پێ دەگەیشت. ئەمەش بەس بوو بۆ توندبونێکی زۆری دەمارەکانم، بەڵام من لەو باوەڕەدا بووم تێگەیاندنی کۆنگرە لەم زانیارییانە لەوانەیە هیچ سوودێکی نەبێ. مەسەلەی والی عەلی غالب-م بۆ باس کرد، وەکو ئاگادار کردنەوەیەك ئێوەش دەبینن کەوا بارودۆخێکی یەکجار پڕ مەترسی بوو. سەرۆك دیسان دەڵێ:ـ ماوەم بدەن باسی چەند شتێ بکەم دەربارەی مەسەلەی عەلی غالب کە ئەوەش ڕووداوێکی گرنگە لە خەباتی نیشتمانیماندا. لە سەرەتای تەموزدا کاتێ کە هێشتا هەر لە ئەرزەڕۆم بووین چەند زانیارییەکمان پێ گەیشت کەوا دوو کەس (جەلادەت و کامەران عەلی) پارەیەکی زۆریان پێ دراوە لە لایەن بێگانەکانەوە لە ئەستەمبوڵ نێردران بۆ کوردستان بۆ هاندان و پیلان گێڕان دژی ئێمە لەوێدا. پێمان گەیشت کەوا دەستیان بەکار کردووە پاش ئەوەی ئەوەم بیست نامەیەکم نووسی لە ٣ی تەموز بۆ ئەفسەری فەرماندەی سوپای سێزدەهەم لە دیاربەکر، خەلیل بەگ سەرۆکی ئەرکان بوو، کەوا ئەم کەسانە پێویستە چاوەدێری بکرێن و هەر کاتێ گەیشتن یەکسەر دەستگیر بکرێن، هەروەها ماوە نەدرێت ئاژاوە پەیدا ببێت. لە فەرمانێکی کە دەرم کردبوو بۆ فەرماندەی هێزی دوانزەهەم لە ٢٠ی ئاب پێم گوت کەوا من بیستوومە ئەم کەسانە دەستیان بە جووڵانەوە کردووە و ئامۆژگاریم کرد لە ئێستگەی ماردینە و بەتوندی چاودێری هەبێ. لە ٦ی ئەیلول، واتە ڕۆژەی دووهەمی کۆنگرەی ـ سیواس ـ سەرۆك دەڵێ:ـ ئەم ڕاگەیاندنە بڵاو کرایەوە:ـ

(هەواڵمان دا بە هێزی سێزدەهەمی سوپا کەوا ئەم سێ کەسە (جەلادەت، کامران و کوڕی ئەکرەم جەلیل پاشا لـە ئەلبوسـتانەوە گەیشـتنە مەلاتیـە). کـە لـە دیاربـەکرەوە هـاتوون، ئەفسەرێکی بێگانەیان لە گەڵایە کە پێشتر پڕۆپاگەندەی دژی تورکـەکان بـڵاو دەکـردەوە لـە ویلایەتی دیاربـەکر بـە هاوڕێیـەتی کوردەکانـەوە، موتەسـەڕیف و فەرمانبـەران لـەناو شـار پێشوازییان لێکردن. ئەفسەری فەرماندەی هێزی سێزدەهەمی سوپا ڕای دەگەیەنێ کەوا (کازم قەرا بەکر پاشا) فەرماندەی هێزی پانزەهەمی سوپا، بروسکەیەکی بۆناردووە بە ژمـاری **٥٢٩** لە ڕۆژی ٦ی ئەیلول کە وا ئەفسەرێکی بیانی ڕوونی کردۆتەوە کە دەسەڵاتی پێ دراوە لە لایەن حکومەتەوە (لە ئەستەمبوڵ) بۆ لێکۆڵینەوە لە نەژادی دانیشتوان لە ئەرمەن و کورد و تورك لە هەرێمەکەدا.

پەراوێزەکانی بەشی نۆزدەهەم:

1- Pro (Fo) (371) (4193) (163670) (XC/A/4008)

(British high commisioner, const.) (4th Dec., 1919).

(2) Speech. Delivered by Ghazi Mustafa kemal, october. 1927, Leipzig, Germeany, 1929.

(3) Ibid, pp, (11-12)

(4) Ibid, p. (23)

(5) Ibid, p.(71).

بەشی بیستەم

سەرۆك ئەتاتورك زیاتر دەڵێ:ـ بەهۆی بێ هێزی لیوای (سوارە)ی جێگیر لە مەلاتیە، ئەوان ئەو کەسانەیان دەستگیر نەکرد کە مەبەست بوو، بەڵکو لە ئەستەمبوڵ تکای گرتنی ئەوانیان کرد. من تکام لە والیی کرد (خربوت) چی دەزانێ دەربارەی ئەم بابەتە پێم ڕابگەیەنێت. بەڵێ: مەبەستی ئەم نێردراوەچییە؟ بەڵام ئەنجام ئەوە بوو ئەگەر (عەلی غالب) ئەو والیی ئەو شارە بوو لەو کاتیدا، ئێمەش ئەوەمان زانی بوو لە ٥ی تەمووزەوە مەبەست لە هاتنی ئەم کەسانە بۆ ئەم کەرتە. (ئەمانە زانرا بوو لە (ئاب) دەستیان بەکار کرد). لیوایەکی سوارە بەس بوو بۆ بەرەنگاری کردن پێنج یان دە کوردی چەکدار، بەڵام ئەو گوتی ئازایەتییەکی وای نییە کە بتوانێ بیانگرێ، سەرۆك دەڵێ:ـ ئەوەی جێی سەرسوڕمانە ئەو لە ئەستەمبوڵەوە تکای گرتنیان بکات. تەنها باسی ئەوە دەکەم ئەو ڕووداوانەی کە بە یەکەم تێبینی وا دەردەکەون گرنگ نین — باسیان دەکەم چونکە چەند جیاوازیەکی دیار پیشان دەدات لە بیروڕاکاندا کە هەبوون لەو کاتیدا، هەروەها تۆزێ ڕۆشنایی دەخاتە سەر بارەکەوە. لەبەر ئەوەی من گومانم کرد لە هەڵوێستی سەرکردەی (جەعفەل)ی سێزدەهەم لە دیاربەکر، ڕووم کردە سەرۆکی ئەرکان بەرێگەی ناردنی نامەیەکی تایبەتی خۆم لە ٧ی ئەیلوول و تێم گەیاند. کارێکی زۆر پێویستە دەرکردنی فەرمانێك بۆ سەر کردەی لیوای پانزەهەم لە (مەعموریە) ئەلعەزیز ئەلیاس بەگ، کە خۆی لە ٩ی ئەیلوول بچێت بۆ مەلاتتیە والی غالب و پارێزگار (خەلیل) بگرێت، هەروەها کامەران و جەلادەت و ئەکرەم و میجوری ئینگلیزی، پاشان بیانبات بۆ سیواس. سەرۆکی ئەرکان یەکسەر فەرمانێکی دەرکرد بۆ ڕۆیشتنی سوپا، ئەوەشی دەزانی دەبێ ئەفسەرەکان بە ئۆتۆمۆبێلێ بنێرێت بۆ سیواس.

٧ی ئەیلول. ١٩١٩.

خەلیل یەکسەر: هێشتا سەرۆك دەڵێ: وەڵامم ناردەوە بۆ سەرۆکی ئەرکان. خەلیل یەکسەر

من بەڵگەم بە دەستەوەیە لەسەر خیانەتی ئەم کەسانە. حکومەتی ئەستەمبوڵیش دەستێکی لەمەدا هەیە. ئەگەر پێویست بوو دەبێ باشترین پیاو بکەیتە سەرکردەی جەعفەل، ئێستا کاتی درێژکردنەوە و هەڵخەڵەتاندن نییە، براکەم کاربکە، هەر چیت بە ئەنجام گەیاند هەواڵم بۆ بنێرە.

مستەفا کەمال:

سەرۆك گەلێ تەلەگرافی دیکەی نارد بۆ سەرکردەی سوپاکان. هەروەها چەند تەلەگراف و وەڵامدانەوەی پێ گەیشت لە هەموو جۆرە لایەنەکانەوە، کە لەوێدا دەقەکانیان نووسراوەتەوە، لەوانە تەلەگرافی لە لایەن سامی بەگەوە و یەکێکی تر لە جەمال بەگ. ئەمەی دوایی بوو پێی ڕاگەیاند کە پارێزەری ئەم کەسانە پانزە یان بیست چەکداری کوردن، هەروەها سەرۆك دەڵێت:ـ گفتوگۆی تەلەگرافیمان بەم شێوەیە بوو:ـ

من گوتم:ـ تەواو پێویستە پلانێکی زیرەکانە دا بنرێت بۆ گرتنی والیی و ئینگلیزیەکە (نوئیل) و کامەران و جەلادەت و ئەکرەم هەر لەم شەوەدا، ئایا ئەمە لە تواناداهەیە بکرێت؟ لێرەوە (سیواس) و (خەربوت) هێزی ترت بۆ دەنێردرێت.

جەمال بەگ :ـ ئایا والیش لەگەڵ ئەواندایە؟

من:ـ بەڵێ.

جەمال:ـ هەر وەکو پێم گوتی هێزەکانم بەشی ئەنجامدانی ئەم مەبەستە ناکەن. بەداخەوە چونکە لەوە زیاتر ناتوانم کار بکەم، چونکە من لە لایەن کۆنەپەرستانەوە گەمارۆدراوم. لە ۹ی ئەیلوولدا هێزی (ئەلیاس بەگ) هی دیکەی خرایە سەر، دوو کەتیبە لە (ئەلعەزیز) و یەکێکی تر لە لیوای مەلاتیە گەیشتن. هێزێکیش (سغریك)ی بە جێ هێشت بەرەو مەلاتیە (ئەمە هەمووی بۆ گرتنی چەند کەسێك). لە هەمان ڕۆژدا خۆم بۆ (حالەت بەگ)م نوسی کە ئێستا نوێنەرە لە ئەنجومەن، ئێستاش قسەی سەرۆکە، ئەو ساتێ لە (ڤینا) بوو پەیوەندی هەبوو لەگەڵ کەرتی (ئەلعەزیز و دەرسیم)ی کورد، داوام لێ کرد کە بچێتە پێش و پەیوەندی بکات بە حەیدەر بەگ و بەرەنگاری ئەو پڕۆپاگەندانە ببنەوە کە عەلی غالب و بەدرخانییەکان و کوڕی جەمال (جەمیل) پاشا دەیکەن. لە ڕاستیدا هەڤاڵمان ڕەجەب شوکری یارمەتی دەری جەعفەلی سێهەم لە ۹ی ئەیلولدا بە ئۆتۆمۆبێل ڕۆیشت بۆ مەلاتیە. چەند فەرمانێکی تایبەتی لە لایەن منەوە لە لا بوو، ئەم ڕاپۆرتانە پێمان گەیشتووە زۆر سوودبەخشن بۆ تێگەیشتنێکی گشتی دەربارەی دۆخەکە. لە ئێوارەی ١٠ی ئەیلول ئەم تەلەگرافەمان پێ گەیشت:ـ

بە پەلە و تایبەت بە کەس   مەلاتیە، ١٠ی ئەیلول

بۆ بارەگای جەعفەلی سێیەم لە سیواس.

بۆ بەڕێز مستەفا کەمال پاشا.

١. لە ١٠ی ئەیلوول گەیشتمە مەلاتیە.

٢. بەداخەوەم کەسەکان ڕایان کردووە بەرەو کیاختا.

ئیتر ڕاپۆرتێکی درێژی لە دوایە.

ئەلیاس سەرکردەی لیوای پانزەهەم

لەهەمان ڕۆژدا تەلەگرافی خوارەوە گەیشت:ـ

زۆر بە پەلە مەلاتیە ١٠ی ئەیلوول.

بۆ بەڕێز مستەفا کەمال پاشا.

١. والیی خەربوت و پارێزگاری مەلاتیە و مێجەری ئینگلیزی و ئەوانەی لەگەڵیانا بوون لە بەیانییەوە ڕایان کردووە. دەڵێن ڕۆیشتن بۆ کیاختا کە نزیکە لە (سەرۆکی هۆزی ڕەشوانی کورد) بەدر ئاغا. مەبەستیان ئەوەیە هێزێك لە کوردەکان کۆ بکەنەوە و لە ناکاو ڕێمان پێ بگرن.

٢. چەند فەرمانێکمان پێ گەیشتووە بۆ وەستان دژی کەسانی هۆزی بەدر ئاغا ئەگەر هێرشیان کردە سەرمان. پاشان پێتان ڕادەگەیەنم

٣. سەرکردەی لیوای پانزەهەم گەیشت.

جەمال

سەرکردەی لیوای سوارەی دوانزەهەم.

سەرۆك کەمال پتر دەڵێت: ـ کاتێ ئەم دوو تەلەگرافەم پێ گەیشت سەرم سوڕما، چۆن ماوەی ئەوانە درا کە هەڵێن، ئەم کارەی سەرکردەی لیوای سوارە نیگەرانی کردم. سەرۆك مستەفا لە درێژە پێدانی قسەکانی باس دەکا و دەڵێ:ـ ئەگەر بە چاوێکی لێ پۆشینەوە سەیرمان کرد شتێ بەدەست ناهێنن، تەنها ئەوە نەبێ ئەوەی پاڵی نا بە خەڵکی مەلاتیەوە بۆ ئەم ڕەوشتە ترسان بوو لە ئەنجامەکان. جگە لە چەند کوردێکی چەکدار کەسێکی تر نەبوو بۆ پاسەوانی کردین ئەمانە. ئەو فەرمانەی سەرەکیانەی کە بۆ (ئەلیاس بەگ)م نارد لە یەکی ئەیلوولدا بەم شێوەیە بوو.

١. یەکسەر گرتنی هەڵاتووەکان بدرێت.

٢. جووڵانەوە بە شێوەیەك بێ، ببێتە هۆی لەناو بردنی جووڵانەوەی (ئەگەر هەبوو) جیابوونەوە لە لایەن کوردەکانەوە.

٣. دامەزراندنی تۆفیق بەگ بە پارێزگار و بەڕێوەبەر.

٤. لێکۆڵینەوە لە دۆخی بەرگری کردن ڕووبەڕووی هێزی بیانی.

پێویست بوو لەسەرمان حسابێکمان بکردبا بۆ توانای هەڵاتوەکان لە هاندانی ژمارەیەك لە کوردەکانی هۆزەکانی دەوروپشت، دەبوایە هێزی ترمان بهێنابوایە. سەرۆك مستەفا ئەم

تەلەگرافەی خوارەوەی لە (ئەلیاس بەگ)ەوە پێ دەگات:ـ بە فاروق بەگمان ڕاگەیاند، لە کیاختا کۆمەڵێ لە کوردەکان خۆیان کۆکردۆتەوە لە (ڕاکا)نزیکە لە مەلاتیە، پارێزگار (خەلیل بەدرخان) و هاوڕێکانی ئەوانیش لەوێن. ئەو وا دەبینێ کوردی هۆزەکانی دەوروپشت هەتا (سیغریك)یش ئامادەن بۆ یەکگرتن لەگەڵ یەکتریدا. هۆزەکانی دەرسیم کورد خۆیان بانگ کران بۆ خۆخستنە پاڵ براکانیان لە پێناوی مەسەلەی کورد. وا دیار دەکەوێ پارێزگار نیازی هێرش کردنی هەیە بۆ سەر مەلاتیە لە جاری یەکەمدا. لە پاشدا هێرش کردنە سەر سیواس لەگەڵ هێزەکانی دا. لە هەمان کاتا هێزەکانی دەرسیم دەخشێت بەرەو خەربوت، وا بلاو بۆتەوە کوردەکان دەرکردنی پارێزگاری مەلاتیە بە زۆرداربیەکی ترسناکی دادەنێن لەسەر هەموو گەلی کورد. ئەوان بڕیاریان داوە پاش داگیرکردنی مەلاتیە ئالا بەرزبکەنەوە. دەلێن:ـ مێجەری ئینگلیزی گوتویەتی:ـ تیپێکی ئینگلیزی لە ئورفەیە ئامادەیە بۆ هەڵمەت بردن، بەلام (سەرۆکی هۆزی ڕەشوان) حاجی بەدرئاغا بەمە ڕازی نییە. هۆزە کوردەکان دەڵێن: مەلاتیە هی کوردستانە و دەبێ لەوێدا ئالا بەرز بکرێتەوە. مەرجەکانیش ئەمانەن:ـ

١. مانەوەی والی.

٢. پارێزگاری لە پایەکەی خۆی بمێنێتەوە.

سەرۆکی تورك بەم شێوەیەی خوارەوە وەلامی دایەوە:ـ

١. ئێستا گەلێ عەرز و حاڵ دەنێردرێت بۆ پاشا سوڵتان لە هەموو شوێنێکی گرنگ دا، ناڕەزایی دەر دەبڕن بەرامبەر ئەو خیانەت کارییەی حکومەتی ئەستەمبوڵ.

٢. ئەوەی مێجەری ئینگلیزی دەڵێت، تەنها هەڵخەڵەتاندنە، بەلام دەربارەی کوردەکان، ئەوان دەتوانن خۆیان حوکمی سەرکەوتنی جوولانەوەکەیان بدەن بەرامبەر هێزەکان ئێمە هەتا ئەگەر بە هێزەکانیانەوە یەکگرتووش بن.

٣. شتێکی پەسندە ئەگەر بەدر ئاغا بکەین بە لایەنگرمان. هەروەها سەرۆکی هۆزی (کافان)ی کورد و ئەوانەی دژی پیلانەکەی ئەوانن.

١١/ئەیلول/١٩١٩

مستەفا کەمال

بەناوی ئەندامانی کۆنگرەی

کۆبوەوە لە فەرمانگەی تەلەگراف

سەرۆك دەڵێ: ڕاستییەکە ئەوەیە، ئەندامانی کۆنگرە کۆ نەببوونەوە، بەڵام مـن وام بـە بـاش زانی ناوی کۆنگرە بهێنم بۆ بەهێز کردنی وورە.(1) ئەلیاس بەگ بەوە ڕوون دەکاتەوە ئەوە ئەم هێـزە کۆکراوانە بەشی بەرگری کردن لە مەلاتیە ناکەن ئەگەر کوردەکان هێرشی بۆ بێنن. زۆر تکا دەکات بۆ ناردنی هێزی تر و بە پەلە. سەرۆك زیاتر دەڵێ: ئەم بەڵگەنامانە ماوەی ئـەوە ناهێڵنـەوە کـە گومان نەکەین لەوەی ئـەم کـارە ڕێکخـراوە بـە ڕەزامەنـدی سـوڵتان و وەزارەتـی فەریـد پاشـا و بیانییەکان، بەڵام دیسانەکە دەڵێت: تەلەگرافێکمان بۆ سوڵتان ڕەوانە کرد، گوتمان حکومەت پیلان دەگێڕێت بۆ خوێن ڕشتنی موسوڵمانان لە شەڕی براکوژی دا. (بەم شێوەیە تورك و کورد و نەتەوەی بران کە گومانی تێدا نییە) بە بەڵگەنامەکان بۆمان ڕوون بووەوە کە (حکومەتیش لەگەڵایە) پارەی گشتی خەرج کراوە لە هەوڵدانێك بۆ دابەش کردنی وڵاتەکەمان بە هۆی پاڵ پێوەنانی کوردستان بـۆ شۆڕش کردن، بەڵام کوردەکان گەلێکی دیارن و برادۆسـتن هـەروەکو ئـەم بەڵگەنامانـە خۆیـان دان بەمەدا دەنێن. گەل بڕوا بەم حکومەتـە ناکـات کـە ئـەم جـۆرە تاوانـە ئـەنجام دەدات. پێویسـتە حکومەتێکی تر پێك بهێنرێت. ئەو کەسەی دێڕەکانی پێشـوو دەخوێنێتـەوە گومـان لـەوە ناکـات زیادە گوتن لە لایەك و هەروەها ترسەکانمان شوێنی خۆیان گرتۆتەوە لە دڵـی ئەوانـەی کۆبونەتـەوە لەو کۆنگرەدا. ئەویش لەبەر ئەوەی شتێکی بەجێ نییە هەوڵێکی وەها بەرفراوان بـدرێت بـۆ شـتێ نەبێ تەنها بۆ بەرەنگاربوونـەوەی سـێ سـەرکردەی کـورد لـە گـەڵ ئەفسـەرێکی بـەریتانیا و بـە پاسەوانێتی چەند چەکدارێکی کورد، ئەمە شتێکی سروشتی نییـە، بـەڵام بابـەتی ڕاسـتەقینە کـە لەبیری سەرۆکانی کۆنگرە دەخولایەوە ئەویش ترسێکی گەورەتر بوو زیاتر لەم هەموو شتانە. ئەوان بەڕوونی دەیانبینی کەوا گەلی کورد ئامادەیە وەکو هەموو گەلانی ئیمپراتۆرییـەتی عوسمـانی کـە واز لە مەسەلەکەی خۆی نەهێنێ و بەرەو پێشەوەی ببات و بە تونـدیش بـەرگری لێبکـات. بـیری نیشـتمانی لای کوردەکـان گەیشـتە ڕاسـتەی شـۆڕش کـردن لـە پێنـاوی بـەدی هێنـانی ئاواتـە نیشتمانییەکان، کە سوور بووە لە سەر ڕاستییەکەی و دادپەروەری یەکەی جووڵانەوەکانی پێشـووی کورد لەبەر ئەمە دەتوانین ڕوونی بکەینەوە و ئەم هەموو وڵاتە تـەنها بـۆ گـرتنی چـەند کەسـانێك نەبوو، بەڵکوو ڕووبەڕووبوونەوەیەك بوو لەگەڵ مەسەلەیەکی ئاشـکرا، مەسـەلەی گـەلی کـورد لـە دەوڵەتی عوسمانیدا.

یاداشتێك بۆ سەركردە كوردەكان:

بەڵگەنامــەی كۆمەڵــەی نــاوبراوی ژمــارە(٦٠٨) (٩٥) (٧٦٢٣)(١٦/نیســان/١٩١٩)[٢] بروسكەیەكی تیا ڕەوانە كراوە لە ژێر ژمارەی (٧٦٩) دا لە لایـەن ئـەدمیرال كالسـۆرپ نێـردراوی پایەداری بەریتانیا لە ئەستەمبوڵ، لە ڕۆژی ١٢ی نیسان. ئەمەی خوارەوەی تێدا هاتبوو:ـ بـارودۆخ لە ژێر ڕۆشنایی ئەگەری هەڵسانی حكومەتی توركی بـە چـەند كاروبارێـك سـەربازی ئەمــەم ڕوون كردبۆوە و لە تەلەگرافی ژمارە(٢١)دا، لە (١٢)ی نیسان. من لەگەڵ ئەو قسەیەدام كـە سەرچـاوەی نارێكی یەكانی كورد و نائارام بوون تا ڕادەیەك پەیوەندی بە ئێمەوە هەیە. پێویستە لێرەدا بـەدوای دا بگەڕێم (ئەستەمبوڵ) من لەم تێكچوونەدا ڕوویەك دەبیــنم یـان تـەنها قۆناغێـك لـە چـالاكییە بەرفراوانەكانی پارتی (الاتحاد و الترقی) عوسمانی و داواكردنیـان بـۆ گردبوونەوەیـەكی ئیسـلامی و لەگەڵ پەیوەندی بەستن لەگەڵ نیشتمان پـەروەرە میسـرییەكان و هیندییـەكان و (شـتێكی نوێیـە) كۆمۆنیستەكان. لێرەدا ئەمە شتێكی گرانە بە شوێن گـەڕانی ئـەو كەسـە لێپرسـراوانە و لـە نـاو بردنیان. لە هەموو بارێكدا من وا بیر ناكەمەوە ئەو كوردە زۆرانەی كە لێرە دا ژیـان دەبەنـە سـەر لایەنگری توركەكان و دژایەتی بەریتانیا دەكەن. هەر چەندە دڵنیاش نیم، بەڵام بـە شـتێكی دووری دەزانم كەسانێكی وەك دكتۆر عەبدوڵلا جەودەت و سولێمان نـەزیف بـۆ بەرژەوەنـدی توركیـا كـار بكەن، بەڵام لە لایەكی ترەوە عەبدولقادر شەمدینانی (هەرچەندە ئەو سەرۆكی ئەنجومەنی دەوڵەتە) هەڵوێستی ئەو وەكو هی سەركردەیەك بوو بـۆ ئـەو وەفدانـەی كـە سـەریان لێـدام و نوێنەرایـەتی پارتێكی كوردیان دەكرد لێرە، كە داوای سەربەخۆیی كوردیان دەكرد، لە دوا گفتوگۆكانـدا ئـەو بـە شێوەیەكی نەگونجاو باسی ئەوەی كرد كە ئارەزووی ئەوەی هەیە كە دۆخێكی هاوچەشن بێتە كایەوە بۆ پلە و پایەی پاشای حیجاز لە ژێر چاوەدێری بەریتانیادا. هەروەكو دەزانن ئـەو دوژمنایەتییـەكی گەورەی هەبوو لەگەڵ براكەی شێخدا لە پێش جەنگـدا. گـرنگ ئەوەیـە تێبـینی ئـەوە بكـرێ كـە جەودەت و سولێمان نەزیف هاوبەشی ئەو وەفدەی پارتە كوردییانەیان كە بە تەواوی هاوبەشـی یـان كردبوو لەو وەفدانەی كە سەریان لێدام، لەوانیش گومان دەكەم، هەر چەندە ئەرشیفی سـاڵی ١٩١٤ لە لام نییە، بەڵام لەو باوەڕەدام كە دەستیان هەبووە لـە ڕاپەڕینـە سـەر نەكەوتووەكـەی كـورد لـە بەتلیس. (مەبەست ڕاپەڕینەكەی مەلا سەلیم و عەلی و شهابەدین)ە. هەر لە سەرەتای ئەو سـاڵەدا كە توركە لاوەكان تێكیان شكاند. ئەمەش بووە هۆی دەردەسەرییەكی گەورە بۆ ئەو كوردانـەی كـە تێدا بەشدارییان كردبوو. نێردراوی پایەدار كالستورپ دەڵێ:ـ پاشكۆی سەربازیم كە ئەحمــەد سـریا بەدرخان باشی دەیناسێت دەڵێ:ـ هەموو كـاتێ لایـەنگرێكی بـەهێزی بـەریتانیا بـوە و لـە كـاتی

جەنگدا بۆ بەرژەوەندی ئێمە کاری کردووە. من گەیشتومە ئەو قەناعەتەی کەوا دوو شـەپۆلی جیـاواز هەیە لە هەست و بیری کورد لێرەدا یەکێکیان لایەنگری تورکیا، شەپۆلی دووهـەمیان لـە بنەڕەتـەوە نەتەوەییە و ئامادەیە کە لایەنگری بەریتانیا بکـات ئەگـەر حکومـەتی بـەریتانیا ئـارەزوێکی خـۆی پێشان بدات بۆ گرنگی دان بە داواکارییە نیشتمانییەکانی کورد. هـەر چـۆنیەکی بـێ، ئەگـەر لاتـان هەیە (واتە لێپرسراوەکانی بەریتانیا) چەند بەڵگەیەکی ڕاستەقینە کەوا عەبـدولقادر و بەدرخانییـەکان بە شێوەیەك کە جێی گومان نەبێ لایەنگری تورکیان ئـەوە بـە مـن ڕابگەیـەنن. لـەم قۆناغـەدا ئـەم مەسەلەیە گرنگە (ئەم قسەیە پێش هەبوونی جوولانەوەی کەمالییەکانە) لەبەر ئەوەی ئەگـەر بتـوانرێ عەبدولقادر بکرێ بە هاوڕێیەك، ئەمەش باشترین ڕێگەیە بۆ کارتێ کردن لەسەر بارو دۆخـی نـاوەخۆی ئێرە (ئەستەمبوڵ) ئەوکات دەتوانرێ سودی لێ وەربگیردرێت. ئـا ئەمەیـە هۆیەکـەی کـە مـن ئـەو پێشنیارەم بە باشتر زانی بە ناردنی کوڕەکەی بۆ کوردسـتان. ئـەم پێشـنیارە تـاکو ئێسـتا جێبـەجێ نەکراوە. من لە شتێکی کەم بەم لاوە چاوەڕوانی هیچ نیم لە کارە سەربازییەکانی تـورکی. پێشـنیاری جێبەجێ کردنی ئەم کارانە کراوە چونکە یاسا پێویستییەکی ڕوونی هەبوو بـۆ گەڕانـەوەی بـۆ شـوێنی خۆی. (ئەم جۆرە هەولانە لە لایەك و هەروەها لە لایەکی ترەوەش)، بەلام لە لایـەنی نـەبوونی سـوود لەمەوە، جا پێویستە ئەوە بخەینە بەرچاومان ئەگەر بە لایەنی ڕامیارییەوە پەسند بکـرێ بـە ئاشـکرا دەری بخەین کە توانـای ڕێکخسـتنی هەڵوێسـتمان نییـە لـەودیو سـنوری سـەربازی بـە شـێوەیەکی ڕاستەوخۆ، لە پێش چاوی کوردەکان و تورکەکان خۆیان... خۆمان جێگیر بکەین و ببەستینەوە لەگـەڵ پاراستنی دەسەلاتی تورکیا لە هەرێمدا، کە حکومەتی خاوەن شکۆ حەز دەکات ئێسـتا بیخاتـە ژێـر دەسەلاتی خۆیەوە (مەبەست هەرێمە کوردەکانی عوسمانی)یە. ئەم لایەنە لای من گرنگە، هەر چـەندە من شتێ لە ڕامیاری حکومەت نازانم دەربارەی سەربەخۆیی کوردستان.

(ئـــەم بروســـکەیە دووبـــارە دەبێتـــەوە بـــۆ هێـــزی میســـر). بەڵگەنامـــەی ژمـــارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(١٩٣١/م/٢٢٥١)(٦٦٤٢) لە ١٩ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩،[٣] نامەیەکی نێـردراوی پایەداری بەریتانیای تێدایە لە ئەستەمبوڵ (دی ڕۆبیك) بـۆ وەزیـری دەرەوە، لـەو یاداشـتەی کـە لـە سەرەوە ناوی هێنراوە، لەم نامەیە دا هاتووەـ

گەورەم لۆردـ

لە دەستنیشان کردنی بروسکەی (تەلەگرافی) ژمارەکراوم ١٧٠٢/م/٢٢٠١ لە ئـەیلوولی ١٩١٩ دا لەگەڵ پێشەکییەك کە دانەیەك لەو یاداشتەی وەرم گرتووە لـە پـارتی دیمـوکراتی کـورد ئـەوا ئێسـتا دانەیەك لە یاداشتێکی ترتان بۆ دەنێرم لە ڕۆژی ٧ی تشرین کە لە هەمان پارتم وەرگرتووە.

له خوارەوەش یاداشتیـ
پارتی دیموکراتی کورد
ژمارە (٢١)

ج.م. دی ڕۆبیك
ئەستەمبوڵ
٧ی تشرینی یەکەم ١٩١٩

بۆ نێردراوی پایەداری حکومەتی خاوەن شکۆی بەریتانیا:

ئێمە بە تکاکارییەوە بە هەموو ڕێزێکمانەوە سوپاسی بێ پایانی خۆمان بـۆ ئێـوە دەردەبـڕین بـە هەڵسانتان بۆ پێشکەش کردنی یاداشـتەکەمان بـە مێـژووی ٣١ی ئـاب بـۆ حکومـەتی بـەریتانیای پایەبەرز. مایەی سەربەرزییە بۆ ئێمە ئەم یاداشتەی خوارەوەتان بخەینە بەردەست.

١. ئێمە لەو باوەڕەداین کە دەسەڵاتدارانی بەریتانیا زانیارییەکی تـەواویان هەیـە و ئاگـادارن لـە ڕاستییەکەی هێزە میلیشیایەکان کە بەم زووانە پێك هێنراون لە ئەنـەدۆڵ. کوردەکـان بـە شـێوەیەکی گشـتی و ڕۆشـنبیرەکان بـە شـێوەیەکی تایبـەتی، بـە هـەموو توانابیەکیانـەوە بـەرەنگاری هـەر جووڵانەوەیەك دەبنەوە کە دژی بەریتانیا و ئارەزووی بێت، ئەم ڕاستییەش پێشتر زانراوە. هـەروەکو لـە یاداشتی پێشوومان باسمان کرد دوژمنانمان لە ناوەوە و دەرەوەدا بە هەموو توانایەکیان هەوڵ دەدەن کـە کوردستان بە شێوەیەك نیشان بدەن وەکو وڵاتێکی پەککەوتوو، تەنگ و چـەڵەمە و کۆسـپ درووسـت دەکەن لە ڕێگەی بەدی هێنانی ئامانج و ئاواتەکانی کورد، بۆ گەیشـتنیان بـە ئامانجـە بۆگەنـەکانیان هەموو ڕێگەیەك بەکار دەهێنن بۆ لەڕێ لادانی کوردەکان لە ڕێبازی پـاك و ڕاسـتەقینەیان. لەوانەیـە بەڕێزتان ئەمەش بزانن کە بەهۆی جەنگی جیهانییەوە چەندەها کارەسـاتی گـەورە تووشـی کوردەکـان هاتووە، لەبەر ئەوەش بەشداری ناکەن لەم جۆرە جووڵانەوە و خۆخستنە مەترسییانەوە. چونکە ئـەوەش دەزانن ئەم جۆرە کارانە نابێتە هۆی هیچ شتێ تەنها گەیاندنی زیان نەبێ بـە بەرژەوەندییـەکانیان. جـا ئێمە بەتکاکردنەوەی بۆتانی ڕوون دەکەینەوە کە کۆمەڵگەی ڕاستەقینەی نیشـتمانی کـورد بەشـداری ئەم جۆرە جووڵانەوانە ناکات. لە چەند بارێکی زۆر کەم دا کەوا دەردەکەوت کوردەکانیـان بەشدارییان لە هەندێ لەم ڕووداوانە کردووە، ئێمە لەو باوەڕەداین کەوا بەڕێزتان لـەم ڕاسـتییەیە ئەگـەن کـە ئـەم جۆرە هاوبەشی کردنە شتێکی چەند کەسانێکی هەڵخەڵەتاون و نازانن لە مەبەسـتەکانی ڕاسـتەقینەی کۆمەڵە سەرکردە هێزە میلیشـیاییەکان (هەنـدێ لقـی میلیشـیا دروسـتکراون لـە هـەموو لایـەکی تورکیاوە بۆ بەرەنگار کردنەوەی بێگانەکان دوای جەنگ) لە ژێر ڕۆشنایی ئەمەوە زۆر بە گەرمییـەوە زۆر بە گرنگییەوە مەسەلەیەکتان دەخەینە بەرچـاو بـە گـوێرەی تێـڕوانینی ئێمـەی سـادە و سـاکار. مەبەستمان ئەوەیە کە ببێتە هۆی نەهێشتنی ئەم بارودۆخە ناڕێکانەی ئاسیای بچووك بـە شـێوەیەکی

سوودبەخش بە بێ دواخستنی سەربەخۆیی کوردستانێکی یەکگرتوو لە نێو سنورە سرووشتی و نەتەوەییەکەیدا. هەر لە سرووشتەوە کورد حەز لە ئازادی و سەربەخۆیی دەکەن، دەبنە هۆکاری بەرپا بوونی ئاشتی لە هەرێمدا لە کاتێکدا ماوەیان پێ بدرێت کە ژیان بەرنە سەر لەناو ئەم سنوورەدا و لە ژێر ئاڵای کوردستانێکی ئۆتۆنۆمیدا. ئێمە لەو باوەڕەداین کاتی گونجاو هاتووە بۆ حکومەتی بەریتانیا کە بڕیاری بەخێرایی خۆی دەربکات بەرامبەر بە ئێمە و دڵنیاشمان بکات لە هیوا و ئاواتی ئێمە بەرامبەر بە یارمەتیدانی بەریتانیا کە شتێکی ڕاستە و خەیاڵ نییە.

٢. عوسمانییەکان بەردەوام لەسەر ئەم سیاسەتە بوون بۆ لەناو بردنی هەموو ئامانج و هیوا نیشتمانییەکانی کورد، تاکو ئێستاش ئەمانە بە هەموو توندوتیژییەکەوە هەمان سیاسەت بەکار دەهێنن بۆ سەلماندنی ئەم قسەیە دەبێ چەند نمونەیەك باس بکەین. حکومەت لە ئەستەمبوڵ والییەکی ناردبۆ دیاربەکر کە توند و تیژترین ڕێگە بەکار دەهێنێ دژی کوردەکان لەوێدا. ئەو هەموو عەرز و حاڵانەی کە ئیمزا و ناوی کوردەکانی بەسەرەوەیە لە هەر جۆرێ بێ هیچ گرنگییەکی پێ نادرێت (ئەمەش لە دوای جەنگ کە دەوڵەتی عوسمانی تێدا شکا. ئەم ڕاستییەش وێنەیەك پیشان دەدات بە تەواوی جیاوازی هەیە لەگەڵ ئەو وێنەیەی کە یاداشتەکانی سەرۆك کەمال پێشکەشی دەکەن دەربارەی هەڵوێستی حکومەتی ئەستەمبوڵ لەگەڵ کوردەکانا.أ.ع). لەڕاستیدا ئێمە ناتوانین باسی بکەین و یان بیر بکەینەوە لە حوکم کردنێکی توند و تیژتر لەوەی کە عوسمانییەکان لەسەری بەردەوامن و بێ لێپرسینەوە لێیان دەرگای سەراکانی پۆلیس و دادگاکانیان داخراون بەڕووی گلەیی و گازاندەکانی گەلەکەمان. ئێمە بە پێویستی نازانین بەدرێژی باسی ئەو ئازار و ناخۆشییانە بکەین کە کوردە کۆچ کردووەکان ئەیچێژن لە کوردستاندا. هەروەها دوو لقی (دیاربەکر و سەعرت)ی کۆمەڵەی (تعالی) کوردستان (ئەمەش پارتێکی دیکەی کوردە) بە زۆرداری لە لایەن دەسەڵاتدارانی عوسمانییەوە داخران. سەرەڕای ئەو هەموو هەوڵانەی دران لە لایەن ئەو (پارتەی) کە تێدەکۆشێ بۆ ڕزگارکردنی گەلەکەمان کەچی ئەم دوو (یانەیە) تا ئێستاش هەر داخراون. لە شاری (ئورفە) لێپرسراوانی عوسمانی سوورن لەسەر نەهێشتنی دامەزراندنی لقێکی کۆمەڵەی ناوبراو لەوێدا. ئەمما پارتی دیموکراتیمان تاکو ئێستاش دانی پێدا نەنراوە لە لایەن وەزارەتی ناوەوە. ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە کە ئەو هەموو هەوڵ و تەقەلایە توند و تیژ و ناڕەوایانە هەڵوێستی ستەمکاری عوسمانییەکان دەخەنە ڕوو بەرامبەر گەلەکەمان. هەروەها لێکدانەوەی ئەمانە بەرامبەر حوکمی زاتی ئۆتۆنۆمی بۆ شاری دیاربەکر بە شێوەیەك لە یاخی بوون دادەنرێت، ئەمەش جارێکی دیکە دەیسەلمێنن کە عوسمانییەکان نییەتی ئەوەیان هەیە گەلەکەمان هەر بە ملکەچی و پێوەند لە دەست

بمێنێتەوە. لە ژێر ڕۆشنایی ئەمەوە ئێمە لەو باوەڕەداین حکومەتی بەریتانیای خاوەن دەسەڵات یارمەتی و پشتگیری خۆی ناشارێتەوە لە گەلێکی چەوساوە کە هیوای بە ئینگلتەرایە.

٣. دەسەڵات دارانی عوسمانی هەموو جۆرە یارمەتیەك دەدات بە پەنابەرەکانی لە ویلایەتی (عایدین) (لەوانەیە مەبەست لەو پەنابەرانە بێت کە لە سوپای یۆنانی ڕایان کردووە)، بەڵام لەبارەی ڕەش و ڕووتەکانی کوردەکانەوە کە حکومەت بە بیانووی بارودۆخی جەنگ دووری خستوونەتەوە بۆ ناوەوەی ئەنەدۆڵ، هیچ جۆرە کارێکی بۆ ئەمانە ئەنجام نەداوە. هەزاران خێزانی کوردی نەدار هیچ جۆرە یارمەتییەکی نادرێت لە پێناوی گەڕانەوەی بۆ شوێنی خۆی. نەك کەسێ نەبوو ترسی مردنی ئەوانەی هەبێ بە هۆ ی برسییەتی و نەبوونی ترەوە، بەڵکو حکومەت بەجارێ وازی لێ هێنان و جگە لەمەش ئەمانە تووشی گەلێ ستەم و زۆرداری بوون لە لایەن دەسەڵاتدارانەوە. ئێمە ناتوانین چ جۆرە لێکدانەوەیەك بکەین بۆ ئەم جۆرە هەڵوێستە نامرۆڤایەتیانە بەرامبەر بە کوردەکان تەنها ئەوە نەبێ مەبەست بۆ لەناو بردنی براکانمانە.

٤. لەبەر ئەمە لە بەڕێزتان تکا دەکەین کە ڕاوێژ بکەن لەگەڵ حکومەتەکەتان بۆ ئەوەی چەند کارێك ڕێك بخات دەربارەی ئەو خاڵانەی لەسەرەوە باسکران هەروەها ئاگادار کردنەوەمان لەو هەنگاوانەی کە دەنرێت، ئەمەش هیوامان بە بەریتانیا بەهێزتر دەکات.

ئەندامانی کۆمیتە	ئیمزاکان
پارێزەر	سکرتارییەتی گشتی
نووسەر	پارتی دیموکراتی کورد
بازرگان	مەمدوح سەلیم بەگ

پەراوێزەکان بەشی بیستەم:

1-Ibid, PP. 115-117.

2-Pro (FO) (608) (95) (7623) (Turkey and me) (Constantinople Source of Kurdish Unrest) (April, 16th. 1919).

3-Ibid,(608) (95) (1913\m\2201) (6642) (British high Commission, Constantinople) (Oetober. 19th, 1919).

بەشی بیست و یەکەم

له بەشی بیستەمی ئەم باسەدا، ئەو یاداشتانەمان نوسییەوە کە پارتی دیموکراتی کورد پێش کەشی نێردراوی پایەداری بەریتانیای کردبوو لە ئەستەنبۆڵ لە ٧ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١٩. پێویستە لێرەدا یادشتێکی پێشووی هەمان پارت بۆ نێردراوی پایەدار لە ٣١ ی ئابی ١٩١٩ پێشکەش بکەین. لە بەڵگەنامەی ژمارە (٦٠٨) (٩٥) (٢٢٠١/٩/١٩٣٢) (٦٦٤٨)[(١)] دا بروسکەی ناوبراوی (تەلەگراف) نێردراوی پایەداری تێدایە، ئەمەی تیانووسراوە:-

١. جێی سەربەرزیمە دانەیەك لەو عەرزوحاڵەتان پێشکەش بکەم کە وەرم گرتووە لە کۆمەڵەیەك ناوی لەخۆناوە (پارتی دیموکراتی کورد).

٢. من هەلدەستم بە لێکۆڵینەوە دەربارەی ئەم کۆمەڵەیە، لە کاتێکی گونجاویشا ڕاپۆرتێکتان پێشکەش دەکەم.

ئەمەی خوارەوەش یاداشتی پارتی دیموکراتی کوردە.

نێردراوی ج.م. دی ڕۆبیك شەقامی باب العالی ئەستانە: ٣١/ئاب/١٩١٩.

بۆ نێردراوی پایەداری حکومەتی بەریتانیا:-

بە هیوای بەختەوەری پایەبەرزتانین.

کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کورد زۆر بە ڕێز و ملکەچییەوە ئەم یاداشتەتان دەخاتە بەردەست. هەموو کوردە ڕۆشنبیرەکان دان دەنێن بەم ڕاستییە بەرزەی کە گەلی ئینگلیزی ڕەوشت پاك لە سەرووی وڵاتە هاوپەیمانەکانەوە دێت. هەروەها ئەو وڵاتانەی کە لەگەڵیانە، جەنگاوەو خوێنی ئازاکانی ڕشتووە هەروەها لە پێناوی ئامانجی پیرۆزی دیموکراتییەت دا، هەروەها لە پێناوی پاراستنی ماف و بەرژەوەندی گەلانی ژێر دەست. باوەڕێکی تەواویان هەیە کە دەوڵەتە گەورە هاوپەیمانەکان بە شێوەیەکی گشتی ئەو سەرەتایانە جێبەجێ دەکات کە زانراوە و ئاشکرایە لای سەرۆك (ولسن) کە لە بەرژەوەندی گەلی کوردیشدا بێ. ئەویش بە هۆی پێدانی سەربەستی و مافی پێشکەوتن. کوردەکانیش یەکێ لەو گەلانە پێك دێنن کە ماف خوراون لە ئەنجامدا مافی ڕزگاربوون و سەربەستییان هەیە. لە چوار سەدەی ڕابردوودا بەهۆی هەوڵی یەکێ لە سەرۆکەکانی کە ناوی (دانا ئیدریس بەتلیسی بەناوبانگ) بوو گەلی کورد کەوتە ژێر حوکمی دەوڵەتی عوسمانی لە ڕێگەی

ڕێکەوتننامەیەکەوە کە بە داخەوە مەرجەکانی جێبەجێ نەکران کە بریتی بوو لە نەخشەکێشانی چۆنییەتی بەڕێوەبردنی گەل لە لایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە. لە ڕاستیدا عوسمانییەکان سەر نەکەوتن لە ڕێکوپێك خستنی بارودۆخی ژیانی کوردەکان. خراپ حوکم کردنیان پشت گوێ خستنی مەرجەکانی ڕێکەوتننامەکە وای لە کوردەکان کرد بە شێوەی هەمە جۆر پەنابەرنە بەر شۆڕش و ڕاپەڕین لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر، بەڵام بە چەند هۆیەکی دیاریکراوەوە ئەوان تاکو ئێستاش دەچەوسێنرێنەوە لە ژێر حوکمی عوسمانیدا و تاکو ئێستا نەیانتوانیوە ئازاری خۆیان بەدەست بهێنن پاش شۆڕشە گەورەکەی عوسمانییەکان لە ساڵی ١٩٠٨، کوردە ڕۆشنبیرەکان دەستیان کرد بەکارکردن و بە ئارامگرتن و سووربوون بۆ ڕوون کردنەوە و ڕاگەیاندنی ئامانجەکانی نەتەوەیی، لە پێناوی ئەم هیوایەدا ئەوان سڵیان نەدەکردەوە لە هیچ ناخۆشی و قوربانی دانێکدا، بەڵام ئێستاش لاوە کوردە ڕۆشنبیرەکان بە دڵێکی پاك و خۆشەوە پێشوازی لە سەردەمی ئازادی و دیموکراتی دەکەن لە سایەی بەریتانیای گەورە و هاوپەیمانەکانی. ئەوەی جێی داخە ڕووناکبیرە کوردەکان بۆیان نەکرا نزیك بنەوە لە ئینگلتەرە پێش هەڵگیرساندنی جەنگ. ئەو ساڵە ئێمە لە ژێر حوکمێکی زۆرداری دا ژیانمان دەبردە سەر و سەرۆکەکانیشمان هیچ جۆرە هاندانێکیان لە نێردراوانی بەریتانیاوە نەدی. بەم شێوەیە شەپۆلی جەنگ کوردەکانی ڕاپێچا و تووشی زیان و زەرەری بووین کە بە ژمارەنایەت لە گیان و ماڵ و سامان. هەر چۆنییەکی بێ، ئێمە بەو هیوایەین کە گەلی ئینگلیزی پایەبەرز ماوەی ئەوە نادات مافە نەتەوایەتتیەکانمان پشت گوێ بخرێن لە هەبوون و سەربەخۆییمان لە چوارچێوەی سنوری تایبەتیماندا. لە کاتی پێشوودا هەروەکو ڕوونمان کردەوە بۆ کۆمیتەی لێکۆڵینەوەی ئەمریکا (کۆمیتەی کینغ ـ کراین، کە عەزیز بابان و چەند کەسێکی تر بەناوی ئەم پارتە کوردەوە بۆیان چوونە پێشەوە). کوردە ڕۆشنبیرەکان تەنها بە یارمەتی دان و ڕێنمایی بەریتانیا ڕازی دەبن، دیسان تکامان دووبارە دەکەینەوە لە حکومەتە دڵسۆز و بەڕێزەکانتان کە دان بنێن بە سەربەخۆییمان و نیازێکی بەردەوامیان هەبێ بۆ پاراستنی ئازادی یەکەمان دژی پیلانی دوژمنانمان لە ناوەوە و دەرەوەدا. هەر کوردێکی تێگەیشتوو گەیشتووتە ئەو باوەڕەی کە کوردستان ناتوانێ بەسەر بەخۆیی بمێنێتەوە و بەرەو پێشەوە بچێت تەنها بە یارمەتییەکی باش و شیاو نەبێ لە ئینگلتەرەوە، ئێمە هەموومان ئامادەین چارەنووسی وڵاتەکەمان بخەینە ژێر ئامۆژگاری و ڕێنمایی بەریتانیا هەروەها بە گوێرەی توانامان کاربکەین بۆ ئەوەی لێمان ڕازی بن و بەرژەوەندییەکانی بپارێزین. ئەگەر بەریتانیا

ڕازییە بە یارمەتی دانمان بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانمان ئەو نەك سوپاس کردنـی ئێمـەی دەسـت دەکەوێ بەڵکو دڵی هەموو نـەوەکانی داهـاتووش ڕادەکێشـن و هـەروەها بەدەسـت هێنـانی سوپاس و جگە لەلایەنگیربوونتان.

خاوەن پایەی بەختەوەری:

ئێمە لە ئێستا و لەمەو دوادا بەردەوام دەبین لە پێشکەشکردنی داواکاری و تکاکانمـان بـۆ خاوەن پایەی بەڕێزتان (لەڕاستیدا یاداشتی دووهەمیان پێشکەش کرد) بەو هیوایەین تکاکانمان جێی ڕەزامەندیتان بێ، بەڵام ئێستا ماوەمان بدەن ئەم دوو داواکارییە پێشکەش بە جـەنابتان بکەین:ـ

أ. هەزاران خێزانی کورد کە بە زۆرداری لەماڵ و شوێنیان دەرکران بۆ هـەموو لایـەکی ئەنەدۆڵ، ئەم پەنابەرە بەدبەختانە بوونە قوربانی برسییەتی و مردن و گاڵتەپێ کردن لە لایـەن عوسمانییەکانەوە، هەر چەندە ئێمە عەرز و حاڵمان نووسیوە، بەڵام حکومەتی عوسمانی گـوێی لەم داوایانە کەڕ دەکرد. جا تکا دەکەین بەناوی مرۆڤایەتی و دادپـەروەریی بـەریتانیا هێـزی گەورەتان بەکار بهێنن لە پێناوی ئەم خێزانە کوردە بێچارانە کە برسـییەتی پـەکی خسـتوون. هەروەها هەوڵی گەڕانەوەیان بدەن بۆ ماڵ و شوێنی خۆیان.

ب. حکومــەتی عوسمــانی دان نانێــك بــە بچــووکترین مافــەکانمان لــە دامەزرانــدنی ڕێکخراوەیان پارتی سیاسی، دەمانخاتە بەر هێرشی چەوسانەوە و سەرکوتکردنەوە، ئێمـە تکـا دەکەین کە پایەبەرزیتان کە هەوڵێ بدەن بۆ نەهێشتنی ئەم جۆرە کردەوە بێمانایانە.

ئیمزاکان:

ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی سکرتێری گشتی

مامۆستا (پرۆفیسۆر) کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کورد

پەخشکار

پارێزەر مەمدوح سەلیم بەگ

مەسەلەی کورد لە لایەن سەرکردە و لایەنە هەمە جۆرەکان بە گەرمییەوە گرنگی پێدەدرا لە کاتی جەنگدا بە تایبەتی لـە کۆتاییەکەیـدا. لـەناو ئەمانەشـدا شـەریف پاشـا و هەنـدێ لێپرسراوانی بـەریتانیا لـە پـێش هەمووبانـەوە. بەڵگەنامـەی ژمـارە (٣٧١) (٣٣٩٨) لـە ١٢/حوزەیران/١٩١٨[٢] دا گرنگـی پێـدانی لێپرسـراوانی بـەریتانیا و شـەریف پاشـا بـەدەر

دەکەوێ. بۆ بە یەك گەیشتن و لێدوان و ئاڵوگۆڕکردنی بیروڕا لە پێناوی زانینی چۆنییەتی چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد لە دوارۆژی بەروارەکەوە. بەڵگەنامەکەش دەربارەی چاوپێکەوتنی نێوان بەڕێز (بیرس کۆکس) و شەریف پاشا دەدوێ لە مرسیلیا لە فەرەنسادا لە ڕۆژی ٥ی حوزەیرانی ١٩١٨. بە ڕاسپاردنی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیا. لە نامەیەکی بەڕێز (کۆکس) بۆ (مارك سایکس) ئەمەی خوارەوە هاتووە:ـ

مرسیلیا ٨ی حوزەیرانی ١٩١٨

ئازیزەکەم (سایکس):

گفتوگۆ لەگەڵ شەریف پاشا ئەنجام درا و یاداشتێکت بۆ دەنێرم دەربارەی ئەو شتەی کە باسی لێوەکرا کە خۆی لەسەرخۆیەوە دەدوێ، دانەیەکیش بۆ شکبرە (کە پێشتر باسمان کردبوو) دەنێرم لەگەڵ هەمان پۆستەدا.

ب.ز. کۆکس

چەند بڕگەیەکی یاداشتەکە بۆ ڕووندەکەینەوە بە ناو و نیشانی (یاداشتێك سەبارەت بە گفتوگۆی نێوان بەڕێز بیرس کۆکس و شەریف پاشا):ـ بە گوێرەی ئەم ڕێنماییانەی کە لە وەزارەتی دەرەوە پێم گەیشتووە، چاوم کەوت بە جەنەڕاڵ شەریف پاشا لە مەرسیلیا، لە ٣ی حوزەیرانی ١٩١٨. ئەو لە کوردەکانی هۆزی جافە لە هەرێمی سولێمانی، بەڵام هەر لە منداڵییەوە چاوی بە کوردستانی باشور نەکەوتۆتەوە، ئەوەی پەیوەندی بە ئێمەوە هەیە ئەو دەڵێ یاداشتێکی نووسیوە لە ٢٣ی تشرینی دووهەمی ساڵی ١٩١٤، ئەو هەوڵ و کۆششانەی خۆی خستە ڕوو کە پەیوەندی هەیە بە کاروباری کوردەوە هەر لە کاتی دەست پێکردنی جەنگەوە، پێمگوت: من گرنگی دەدەم بە گفتوگۆکردن لەسەر هەر پێشنیارێك کە ئەو واتە (شەریف پاشا) پێشکەشی دەکات. لە وەڵامی ئەودا ئەو بێ پێچ و پەنا دەیەوێت هەروەکو کوردێك کە گرنگی بدرێت بە مەسەلەی وڵاتەکەی، ئەو دەچێتە سەر ئەو ڕایەی جێی گرنگییە کە ئێمە (لێپرسراوانی بەریتانیا) چەند هەنگاوێکی بە کەڵك بنێین لە پێناوی یەککردنی هەموو کوردەکان، بۆ جێبەجێ کردنی ئەم ئامانجانە پێویست لە سەرمان ڕامیاری داهاتوومان بەرامبەریان ڕوون بکەینەوە. (شەریف پاشا چەند پێشنیارێکی پێشکەش، بەڕێز (کۆکس)کرد، وەکو حوکمی زاتی بۆ کوردەکان) ئەو (شەریف پاشا) ناو و نیشانی یەکێ لە کوڕەکانی پێدام کە لە ئەسکەندەرییە ژیان دەباتە سەر و خاوەن مولك و سامانە لە دەوروپشتی شاری بەسرا.

داوای لێکردم چاوم بەم کوڕە بکەوێت کاتێ گەڕامەوە بۆ ئەولا، ئەمەیە کە من دەمەوێ پێـی هەڵبستم.

ب.ز. کۆکس

شەریف پاشا لە لایەن خۆیەوە دڵخۆشی خۆی نیشاندا لەو گفتوگۆیانـەی کـە ئـەنجامی دا لەگەڵ مستەر ـ کۆکس ـ و سوپاسی خۆی دەربڕی بۆ حکومەتی بەریتانیا کە دانـی نـاوە بـە سەربەخۆیی کوردەکان. ئەو لەم نامەیەدا هـاتبوو کـە بـاڵوێزی بـەریتانیا (ئـیرل دربـی) لـە پاریســەوە نــاردبووی بــۆ (بلفــۆر). بەڵگەنامــەی ژمــارە (٣٧١) (٣٣٩٨)(١٠٤٠٩٥) ـ (٢٥٤٣٤) لە ١١/حوزەیران/١٩١٨[٣] ی تێدا بوو. بەڕێز مارك سایکس ئەویش یاداشـتێکی پێشکەش کردبوو دەربارەی کوردەکان. هەر وەکو دەردەکەوێ لە بەڵگەنامەی ژمارە (٣٣٩٨) (١٠٤٦٩٧/یو/٤٤) لە حوزەیرانی ١٩١٨/١٤.[٤] ئەو قسەی تێدا هاتبوو کـە نـاتوانرێ ئـەم ڕاستییە بشاردرێتەوە کوردەکان خاوەن زیرەکییەکی گەلێ بەرزترن لە مام ناوەندی. لە نـەوەی ئەمانەوە گەلێ فەرمانبەری زۆر بەناوبانگی لێ کەوتۆتەوە، لە بەشی شارستانییەتی بـێ یـان سەربازی لە سوپای عوسمانیدا، مستەر سایکس زیاتر دەڵێ:ـ مـن لـەو بـاوەڕەدام پڕۆژەکـەی شەریف پاشا چەند پێشنیارێکی گرنگ دەگرێتە خۆ، هەر چۆنییەکی بێ ئەم پێشنیارانە دەبن بە (ئەسپی تەروادە) بۆ خزمەت کردنی پلانی عوسمانییەکان، ئەگەر وازمـان لـە سـەربەخۆیی ئەرمەن هێنا لە باکوردا، بە پێداگرتنمان لەسەر ئەوەی کە ئێمە دانمان ناوە بە نەتەوەی کورد. هاندانی نەتەوەی کورد شانۆنامەیەکە لە باکور (لە تورکیا)، کـە بڕیـاری ئـەوە دەدەیـن کـە ڕامیاری کورد جێبەجێ بکەین، دەبێ ئەمە لەبەر چاومان بێ. من بە تەواوەتی لە کەسـایەتی شەریف پاشا شارەزاییم پەیدا نەکردووە، ئەگەر ئەو مرۆڤێکی شایستە بێ و باری سـەربازیمان ڕێك و پێك بێ، من گومان ناکـەم لـەوەی کـە زۆر نزیکـە بتـوانێ تاڕادەیـەکی دیـاریکراو و یەکێتییەك لەناو کوردەکان پێك بهێنێ. پێویستە پێش ئەوەی دوابڕیـار بـدەین لـەم بارەیـەوە پرسێ بە (بوغوس نوبار پاشا) و ئەرمەن بکەین (ئەو بڕگەیەك لە یاداشتەکەی شـەریف پاشـا دەهێنێتەوە). مێجەر نوئیڵ بروسکەیەکی ناردبوو لە شوێنێکی نزیـك سـولێمانییەوە لـە تشـرینی دووهەم کە ڕای گشتی ناوەخۆ حەز بە هاتنی شەریف پاشـا دەکـات. بەڵگەنامـەی ژمـارە (٣٧١) (١٨٨٣٢٦) ١٥/تشرینی دووهەم/١٩١٨ بە ژمارە (٩٧٦٠) ئەمەی تێدا هاتبووـ گومـانی تێـدا نییە مێجەر نوئیڵ لـە ٩ تشـرینی دووهـەمی بروسـکەیەك دەنێرێـت (کـە شـەریف پاشـا جێـی ڕەزامەندییە و جەماوەرێکی زۆریشی هەیە لە کوردستانی خوارووداو ئـارەزووی هـاتنی دەکـەن بـۆ

ئێره). بەڵگەنامەی ژماره کراوی(١٨٨٧٨٥)(٢٥٤٣٤) له لایەن (لۆرد دربی)یەوه (پـاریس، ١٤ی تشرینی دووهەم، ١٩١٨).[٦] بریتییه له تەلەگرافێ كه ئەمەی تێدا هاتووەنــ شـەریف پاشـا داوای چاوپێکەوتنی منی کرد له پێناوی بەدەست هێنانی ڕەزامەندی حکومەتی بەریتانیا لەسەر نـاردنی سکرتێری تایبەتی خـۆی. مێجـەر غالـب بـەگ بـۆ ئەسـتەمبوڵ، هـەروەها عەبـدولڕەحمان بـەگ (و،د،ه،ه) که یەکێکه له پیاو ماقوڵانی، بۆ ئەوەی له بارودۆخی ئەوێ تێبگات. شەریف پاشـا بـە یەکێ له ئەندامانی باڵوێزخانەی ڕاگەیاند ئەگەر حکومەتی بەریتانیا ڕازی ببێ ئەوا خۆشـی دەچـێ بۆ تورکیا هەر کاتێ ڕاپۆرتێکی دڵخۆشکەری بەدەست بگات له دوو کەسه ناوبراوەکانـەوه، پاشـان باڵوێزی بەریتانیا(دربی) داوای ڕێنمایی دەکات دەربارەی ئـەو هەڵوێسـتەی کـە پێویسـتە لەسـەری پێشانی بدات بەرامبەر شەریف پاشا. سەیری بەڵگەنامەی ژمـاره(١٨٩٥٦٧) لـه ١٥ی تشـرینی دووهەم بکه، وەزارەتی هیند، وایت هۆل. ك. شکبره. ئەوه هەمووی به ئاشکرا ڕوونـی دەکاتـەوه و ڕادەی گرنگی پێدانی ناوەنده هەمەجۆرەکان له کورد و هیترەوه بـە مەسـەلەی کـوردەوه، هـەر لـە سەرەتای جەنگی گەورەی یەکەمدا، ئەوەی کەمانایەکی گەورەی هـەبێ دەربـارەی هـەمان بابـەت، هەندێ له ناوەندەکانی بەریتانیا دەست به کاربوون بۆ ڕێك خستن و ئامادەکردنی چـەند ڕێگەیـەکی پڕوپاگەندەی تایبەت بۆ کارتێ کردن لەسەر گەلی کورد له جەنگدا و هـەروەها سـەرنج ڕاکێشـان و دڵنیاکردنیان به گەڕانەوەیان بۆ مێژوو، پێشاندانی رووەکانی پەیوەندی نێوان کورد و عوسمانییـەکان به درێژایی ساڵانی ڕابردوو، هەرەوها لـە کـاتی ئێسـتای ڕۆژانـی جـەنگ. لـه هـەمان سیپارەی (اضـيارة) (٣٣٩٨)ی کۆمەڵەی (٣٧١) بەڕێز مارك سایکس و مستر (ئەرنۆڵد تویبنی) نەخشـەی پرۆژەیەك پێشکەش دەکەن له تەموزی (١٩١٨) بۆ پرۆپاگەنده کردن له نێوان کوردەکان، هـەروەکو دەردەکەوێ پێشان دانی ڕووداوه ڕاسییه زۆرەکانی مێژوو به مەبەستی سەرنج ڕاکێشان و دڵدانەوەی کوردەکان. ئەمانەی خوارەوەش چەند پێشنیارێکیانن:ـ

١. هەر چەند جارێ بیانییەکان سەر له کوردستان دەدەن بۆیان ڕوون بۆتەوه که کورد هـەموو کاتێ ئازاده.

٢. ئەو خاکەی درێژ دەبێتەوه له بناری چیای زاگرۆسەوه هەموو کاتێ نیشـتمانی کوردەکـان بووه، هەر له سەرەتای مێژووەوه تاکو ئێستا. پرۆژەکه پتر دەڵێ:ـ ئیمپراتۆرییەتەکان لەناو دەچـن، بەڵام کوردستانی تا هەتا هەتایه نیشتمانێکی ئازادی گەلی کورد دەمێنێتەوه (بیروڕاکان لـه کـاتی تەنگانەدا ئا بەم شێوەیه دەبێ).

٣. ....

٤. بۆچی کوردستان بە ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی ڕازی بوو؟ ئەمە پەیوەندی بە بیر و باوەڕەوە هەبوو نەك بە نەتەوایەتییەوە.

٥. ....

٦. ....

٧. پێویستە کوردەکان وەکو عەرەبەکان هەوڵ بدەن، پێویستە هەردوو لا پێکەوە هەوڵ بدەن. پێویستە کوردەکان لەگەڵ عەرەبەکان یەك بگرن، هەروەها لەگەڵ مەسیحی و سریان و ئەرمەنەکاندا. ڕاستەوخۆ لە دوای ئەم خاڵانەوە چەند تێبینییەك هەیە کە بە مەرەکەب نوسراوە کە خۆشەویستی بەرامبەر کوردەکان دەردەبڕێت و دەڵێت: پڕۆژەکە گەلێ چاکە، بەڵام پێویستە ئەم خاڵانەی خوارەوەش بخرێتە سەری (یانی کردەوەکانی عوسمانییەکان دژی بەرژەوندییەکانی کورد).

١. بە زۆرداری کۆچ کردن بە کوردەکان لە لایەن سەلیم (سوڵتان عوسمانی) سەلیمی یەکەم (١٥١٢ـ ١٥٢٠).

٢. لەناو بردنی دەسەڵاتی میرە نیشتمان پەروەرەکان لە کوردستان.

٣. نانەوەی گیروگرفت و ناکۆکی لە نێوان کورد و ئەرمەن و مەسیحییەکان.

٤. لە سێدارەدان و ئاوارەکردنی کوردەکان لە لایەن حکومەتی (اتحاد و ترقی) عوسمانییەوە بەڵگەش ئەو کوردە دوور خراوانە لە ئەنەدۆڵ(کە ژمارەیان چەند زۆرە).

٥. سوودوەرگرتنی عوسمانییەکان لە دووبەرەکیی نێوان هۆزەکانەوە.

ئەم خاڵانە کە بە ئیمزای (مارك سایکس)ە، بێگومان ڕاستی ناشارنەوە لەناو ئەم تێبینیە و ئەم خاڵە زۆرانەدا. ئەم بار و شێوەیە هیچ کەم و کورتی یەکی نییە تەنها نەبوونی پڕۆژەیەکی تەواو نەبێ بۆ داهاتوویەکی ئازاد بۆ کوردەکان لە سەردەمی ئاشتیدا، پاش ئەو جەنگە جیهانییەی یەکەم.

پەراوێزەکانی بەشی بیست و یەکەم:

1-Ibid, (1932\M\2201) (6648) (British High Cornm. Istanbul) (18th., Sep. 1919).

٢- بەڵگەنامەی ساڵی ١٩١٨ لە مەلەفاتی ژمارە(٣٣٩٨) (١٠٤٦٩٧) (٣٤٠٧) (٣٤٠٦) (٣٤١٠) (٣٤١٣) (٣٣٨٥) (٤٣٦٨) –(٣٧١).

3- Ibid, (371) (3398) (104095) (25434) (Paris, June, 11th., 1918).

4- Ibid, (3398) (104697\W 44).

5- Ibid, (371) (188326) (Nov. 15, 1918).

6- Ibid, (371) (188785) (25434) (Paris, Nov. 14th, 1918) (Cherif Pasha) (From Lerby).

بەشی بیست و دووەم

سکرتێر لــە فەرمانگــەی نێــردراوی پایــەداری بــەریتانیا لــە ئەســتەمبوڵ مســتەر(ڕیان) یاداشتێکی پێشکەش کرد (کە پێشتر باسی لێوە کرابوو) دەربارەی هەندێ کـەس و کاروبـاری کوردان. ئەم یاداشتەش دەکەوێتــە نــاو کۆمەڵــەی بەڵگەنامــەی ژمــارەکراو(٣٧١) (٦٣٤٦) (٢٢٦٢) لە ٢٣ی کانوونی یەکەم ١٩٢٠،[1] دەڵێت:ـ پێش چەند ڕۆژێ حەمـدی پاشـا بابـان سەری لێدام، وەزیری (دەریا)ی پێشوو، باسی سوودوەرگرتن لە کوردەکانی لەگـەڵ کردمــەوە، وەکو پەرژینێك دژی هاتنە پێشەوەی بەلشەڤیکەکانی بەرەو باشور.

٢. حەمدی پاشا:ـ بەلشەڤیکەکان دەسەڵاتی خۆیان تاکو ئێستا گەیاندۆتە سـنورەکانی تورکیا و ڕوسیای کۆن و دەبنە مەترسییەکی گەورە لەسەر وڵاتانی باشوری ئەوێ، لەناویانــەوە کوردستانیش ئەو حکومەتی بەریتانیای هان دەدا بۆ بەکار هێنانی کوردەکان وەکو پــەرژینێك بۆ پاراستن، لەبەر ئەمە پێویستە ماوە بدرێت بە چەند کوردێکی دەستڕۆیشتوو لەوانــە ســەید عەبدولقادر شەمدینانی و هەروەها خۆی کە بچن بۆ موسڵ بۆ ئامادەکردنی هۆزەکانی ناوەخۆ لە بەرەیەکی یەکگرتوودا، بۆ ڕووبەروو بوونەوەی هاتنە پێشەوەی بەلشەڤیکەکان.

٣. ئەمە پێشنیارێکی نوێ نییە، عەبدولقادر گەورەترین کوردی دەسـت ڕۆیشـتووە زۆر جار دەربارەی مەترسی و هەڕەشەی بەلشەڤی قسەی کردووە، ئــەو لــەم باوەڕەدایــە دەتــوانرێ سوود لە کوردەکان ببینرێت بۆ لەناو بردنــی جووڵانــەوەی کەمالییــەکان و وەســتاندنی هاتنــە پێشەوەی بەلشەویکەکان. (**صدرالاعظم**) فەرید پاشا ئەم بۆچوونەی تاڕادەیەك لا کاریگەر بوو کە پێشنیاری کرد بە دامەزراندنی ڕێکخراوەیەك دژ بە کەمالییەکان لە کوردستاندا.

٤. پەیمانیم پێدا (یانی حمدی) کە سەیری بیروڕاکەی بکرێت و بنێردرێت بۆ لێپرســراوان، بەڵام باسی ئەوەم کــرد ئــەوەی لــە ســامان زیــاتر کوردەکــان پێویســتیان بــە یەکگرتنــە بــۆ سەرکەوتنی پرۆژەکەی.

٥. ڕاستە یەکێتی لەناو کوردەکاندا نییە، هەر لە ئەسکەندەرۆنەوە هەتا قەفقاس....لە هەمان کاتدا دەتوانرێ کوردە دۆستەکان زەخیرە و ئازووقەی زیاتر پێکەوە بنێن، ئەمە شتێکی چاوەڕوان کراوە ئەگەر بەلشەویکەکان بیریان کردەوە لە هێرشبردن بەرەو باشــور لــە ســەرەتای ساڵی داهاتوودا. من زۆر ڕام لە حەمدی پاشا نییە چونکە بە کەسێکی دوو دڵم دێتە بەرچاو، بەڵام زۆر ڕێزم هەیە بۆ سەید عەبدولقادر، ئــەو دەســەڵاتێکی ئــایینی گــەورەی هەیــە لــەناو کوردەکاندا و دڵسۆزیشە.

٦. لێرەدا دوا زانیاریم دەربارەی باری کوردەکـان ئەوەیـە هـەر دوو لایەنەکـە جـارێکی تریش لێك نزیك بوونەتەوە، لەمەو دووا جارێکی تریش یەك یانـەیان دەبـێ بـە سـەرۆکایەتی عەبدولقادر و ئەمین عالی عالی بەگ بەدرخان دەبێت بە یارمەتی دەری. نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ (هورنیس رمبولت) یاداشتەکەی (ریان)ی نووسیەوە لە نامەیـەکی دابـۆ وەزیـری دەرەوە (لـۆرد کـیرزن) لـە ڕۆژی ٢٩ی کـانونی یەکـەم کـە بەشـێکە لـە بەڵگەنامەکـەی ژمارە(١٧٠١)(١١/١٧٤٢/٥) لە کۆمەڵەکەدا. بەڕێز (رمبولت) لە نامەیەکدا هەندێ بیروڕای تر دەنوسێتەوە لەوانە:ـ

١. من ئەم یاداشتە تەنها ئاڕاستەی جەنابتان دەکەم... من نامەوێ لێرەدا هانی کوردە ناسراوەکان بدەم... تەنها لە ژێر ڕۆشنایی ئەو ڕێنماییانەوە نـەبێ کـە لـە حکومەتـەوە پـێم دەگات.

٢. بەڵام ئەوەی گەیشتە تێگەیشتنم لە گرنگی ئەم یاداشتە پتر دەکات... بـە تایبـەتی ئەوەی پەیوەندی بە هەڵوێستی کوردەکانی دانیشتووانی هەرێمی جـەزیرەی (ئـیبن عومـەر)ی تورکیا هەیە.

٣. وا پێویست دەکات هەر چۆنییەکی بێ باسی ئەو هەڵوێسـتە بکـرێ کـە نیشـانەی خراپ دەدات بە دەستەوە لەم هەرێمانەدا، کە لە سەیر کردنا بۆمان دەردەکـەوێ لـەم شـوێنە گرنگ و دوورەدا.

٤. چەند بەڵگەیەك هەیە کە بەلشەویکەکان لە شوێن خۆیانەوە لە ئازەربێجانەوە چاویان بڕیوەتە باشور... (حوسێن پاشا) لە حیجازدا، هەروەها کوڕەکەی (عەبـدوڵڵا) پاشـای ئـوردن پێشتر، لەوانەیە (فەیسەل)یش، ئەوانە دوورن لە باوەر پێکردنی میری بـەریتانیا، (عەبـدوڵڵا) چاوی بڕیوەتە وڵاتی نێوان دوو ڕوبارەکە. مسـتەفا کـەمال و لاینگیرنـی. (مـن تێدەگـەم بـۆ سەرنج ڕاکێشانە بۆ هەڵوێست بە شێوەیەکی تایبەتی) بە ئاشکرا ئارەزووی ئەوەیان هەیە کـە لەگەڵ بەلشەویکەکان ببنە هاوپەیمان لـەکاتی ئێسـتادا. واش دەردەکـەوێ نامـە دەنێـرن بـۆ حوسێن پاشا و کوڕەکانی. مستەفا کەمال پێی داگرتووە لەسەر ئەوەی (هەرێمەکانی تـر) بـە شێکن لە تورکیا و دەتوانرێ وەربگێڕینەوە. . ئەو بـە بەشـێکی بـەرەی نەتـەوەیی دادەنێـت. بێگومان لەگەڵ مەبەستەکانی ئەودا دەگونجێت بەهاندانی هەر چالاکییەك کـە بـۆ ترسـاندنی حکومەتی بەریتانیا لەم هەرێمانەدا. لە دواجاردا چەند پیاوێکی ناسراو بەم زوانە لە بەغـداوە گەیشتنە ئەستەمبۆڵ لە ناویاندا فواد بـەگ دەفتـەری زادە و ڕەوف بـەگ جادرچـی، ئـەوەش

مانای ئەوەیە کە هەوڵێك دەدرێت بۆ درێژە پێدانی تێکۆشانی نێوان ئەستەمبوڵ و وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەکە بە مەبەستی پیلان نانەوە و پڕۆپاگەندە.

٥. ئەگەر بەکار هێنانی کوردەکان دەبێ بە بەشێك لە ڕامیاری میری بەریتانیا بۆ بەرەنگاری بوونەوەی ئەم چالاکییانە، پیاوە ناسراوە کوردەکان لە ئەستەمبوڵدا دەتوانن ڕۆڵێك ببینن.

٦.

هۆرنیس رمبولیت.

لە نامەیەکی دیکەدا لە یەکەمی کانونی دووەمی ١٩٢١. لە لایەن نێردراوی پایەدار (رمبولیت)، دووبارە باسی ئەو ڕاستییە دەکات کە سەرۆکە کوردەکان بە درێژایی دوو ساڵی ڕابردوو سوورن لەسەر ئەوەی ماوەیان پێ بدرێت بۆ ڕێکخستنی بزووتنەوەیەك لە کوردستاندا لە ژێر چاودێری بەریتانیا، ئەوان بەردەوام دەیان گووت کە هێزێکی تەواویان هەیە لەناو سەرۆکەکانی ناوەخۆدا بۆ سەرکەوتنی لەم هەوڵەدا. لە ناوەڕاستی (١٩١٩) لەو ساوە سەید عەبدولقادر باوەڕی خۆی دەردەبڕێ کە توانای هەیە کار بکاتە سەر (ڕەحمان شرناخ)... کە ئێستا باسی لێوە دەکرێ لەوانەیە یەکێ بێ لە دژایەتی کردنی کەمالییەکان. لەم دواییەدا حەمدی پاشای کورد پێشنیارێکی پێشکەش کردم بۆ ماوەدان بە عەبدولقادر و ئەوانیتر کە بڕۆن بۆ موسڵ بۆ یەك کردنی هۆزەکان دژی دوژمنەکاریی بەلشەویك، من وا تێدەگەم عەبدولقادر شەمدینانی خاوەن دەسەڵاتە و کە ئارەزوی کارکردنی هەیە لەگەڵ میری بەریتانیا، هەست بە نائومێدییەکی گەورە دەکات، بەڵام بەدرخانییەکان لەوانەیە چاویان بڕیبێتە چەند لایەنێکی ترەوە بۆ هاوکاریکردن، نەك میری بەریتانیا... بابانەکانیش لە هەموو شتێ زیاتر لایەنگریی عوسمانییەکان دەکەن. ئەمین عالی بەدرخان و کوڕەکانی جەلادەت و کامەران و خەلیل و فەرمانداری (مەلاتیە)ی پێشوو ئەوانە ئێستا لە ئەستەمبوڵدان. خێزانی ئەمین عالی سەفەری کرد لەگەڵ کوڕە بچووکەکەی (جەعفەر) بۆ ئەوەی بچێتە لای (ئەحمەد سورەیا) لە قاهیرەدا. ئەم سەفەر کردنە هیچ جۆرە گرنگییەکی ڕامیاری نییە. براکەی ئەمین عالی (عەبدولڕەحمان) ڕۆیشت بۆ بەیروت پێش دوو مانگ بۆ گفتوگۆ کردن لەگەڵ فەڕەنسییەکان دەربارەی دابەشکردنی ئەو هەرێمەی کە بەدرخانیەکان داوای دەکەنەوە کە دەکەوێتە نێوان هەرێمی دەسەڵاتدارییەتی فەڕەنسا و ئینتداب کردنی فەڕەنسا لە سوریادا، وا دیار دەکەوێ شتێکی لە فەڕەنسییەکان بەدەست نەهێنا، تەنها ئەوە نەبێ کە (دی کای) پەیمانی دا

داواکارییەکەی بنێرێت بۆ پاریس، ئەو گەڕایەوە بۆ ئێرە بێ ئەوەی چاوەڕەوانی ئەنجامێك بکات. (عەبدولڕەحمان) پێش ڕۆیشتنی لێرە سەری دا لە بارەگای نێردراوی پایەدار بۆ ئەوەی ڕوونی بکاتەوە پەیوەندی بەستنی لەگەڵ فەڕەنسییەکاندا بە پێچەوانەی بیروڕاکانی میری بەریتانیا نییە، کوڕی ئەکرەم بەگ، جەمیل بەگ پاشا کە پەیوەندییەکی بەهێزی هەیە لەگەڵ مێجەر نوئیلْ و بەدرخانییەکان تاکو ئێستاش هەر لێرەیە، سەرنەکەوت لەوەی فەڕەنساییەکان ماوەی پێبدەن بچێت بۆ دیاربەکر، ناوەناوە پیاوەناسراوەکانی ناوەخۆ دەردەکەون... وا دەردەکەوێ ئەمانە، ئەیانەوێ کە میری بەریتانیا جوولەیەك بکات (بۆ سوود وەرگرتن لە کوردەکان). دوانێك لەگەڵ هەمان بەڵگەنامەدا هەڵواسراوە بە خەتی مەرەکەب نوسراوە بە پێنوسی مێجەر بونغ، لەسەر ئەم بیروڕایانەدا:ـ

گومان لەوە نەبوو کە لێپرسراوانی بەریتانیا تا ساڵی ١٩٢٠ لەو باوەڕەدا نەبوون جووڵانەوەی کەمالییەکان بەم خێراییە سەرکەوتن بەدەست بهێنن. ئەگەر ئەوان لەوە دڵنیا بوونایە ئەوا ئامانج و مەبەستێکی تریان دەبوو، لەوانەیە زۆر جیاوازی هەبێ لەگەڵ مەسەلەی کورد. لەوانەیە بیروڕاکانیان گەلێ جیاوازی هەبێ لەو بیروڕایانەی کە لەم بارەیەوە باوبوو لەو کاتەدا، بەڵام ئەگەر سەیری مێژووی دواترمان بکردایە بەدرێژایی پەنجا یان حەفتا ساڵ هەر ئەو لێکدانەوەیە دەبوو کە ئەو بیروڕایانە بە ئاشکرایی و دوور لە گومان هەمەجۆر و جیاواز دەبوون. ڕامیارییە خێرا سەرکەوتوو و کاتییەکان زۆرن. لە لایەنی ترەوە شتێکی گرانە بۆ ڕامیارییە درێژە خایەنەکان، کە تووشی هەڵە و سەرنەکەوتن نەبن. دەربارەی کوردستانی تورکیا لە کاتی خۆیدا نابێ ئەوە لە بیر بچێ ئەو ڕاستییەی کە ئەم لێپرسراوانە باوەڕی تەواویان نەبوو بۆ ئەوەی بتوانن کارێکی پێویست و بەکەڵك ئەنجام بدەن. هەر چەندە ئەمەش ئارەزووی زۆر لەوان نەبوو بە تایبەتی ئارەزووی هەندێ لە گەوەرەکانیان، وەزیری دەرەوە (لورد کیرزن) خۆی، هەروەها زیاتر لە پێویست ترس و ئاگا لە خۆبوون لە ململانێ و پیلانەکانی فەڕەنسا ئەمەش هۆکارێ بوو کۆسپەیەکی درووست دەکرد.

سمكۆ و هەڵوێست بەرامبەر ئەو:

مەسەلەی کورد لە ئێران دا لە دوای جەنگی جیهانی یەکەم پێگەیشت، لەو جووڵانەوەیەی کە ئیسماعیل خان شکاك (سمكۆ)ی بەناوبانگ پێی هەڵساو سەرکردایەتی کرد بۆ ماوەی چەندان ساڵ، لەم بارەیەوە پێویستە بگەڕێیەوە بۆ بەشی هەشتەم لەم باسەدا، هەروەها بۆ

وتاری ناوی (کتێبی کوردەکان ـ لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی ڕامیارییە) لە گۆڤاری (ڕۆژی کوردستان) هەر دوو ژمارەی (٥٧) و (٥٨)، شوبات و ئاداری ١٩٨٠، بەغداد. بۆ زیاتر ڕوون کردنەوەی ئەم جووڵانەوەی کوردەکان، هەروەها لەو نامە پەنهان کراوە، یاریدەری ئەفسەری ڕامیاری لە ڕانیەدا لە لیوای سولێمانی کە ناردبووی بۆ ئەفسەری ڕامیاری لە سولێمانیەوە دەربارەی ئیسماعیل خان (سمکۆ) لە ڕۆژی ٢٠ی تەموزی ١٩٢١. کە بەڵگەنامەی ژمارەکراو و (٣٧١) (٦٣٤٧) (٢٢٦٢)[٢]ی تێدا بوو، کە ئەمەی خوارەوەی تێدا نوسرا بوو:ـ بەدەست نیشانکردنی نامەکەی سمکۆ بۆ بابەکر ئاغا پشدەری، من بەم شێوەی خوارەوە لە سەری دەدوێم:ـ ئەو سمکۆیەی کە ڕووخانی چەند حکومەت و دەوڵەتی دیوە، تا ڕادەیەك لە چۆنییەتی چەسپاوی ئەم حکومەتە ئاگادارە، بەڵام ئەو بە تەواوی نازانێ لە کوێ بوەستێت. ئەو نایەوێ خۆی وا ببینێت ئەوەی لە دەستییەتی لێی سەندراوە ئەگەر یارمەتییەك یان پەیوەندیەکی دۆستانە بەدەست نەهێنێت لە حکومەتێکی چەسپاوەوە. ئەوەی پەیوەندی هەبێ بە هەرێمەکانی باکورەوە، بەدیار خستنی پەیوەندی دۆستانەمان و ئاشکرا کردنێکی فراوان دەربارەی ئەم پەیوەندییەمان لەگەڵ سمکۆدا ئەمە سوودێکی گەلێ گەورەی دەبێ. جا چ بە مافی خۆی بێ یان بە جێگرتنەوە بێت، ناوی سمکۆ گەورەیە. بیروڕای من ئەوەیە ئێمە لە هەوڵدانمان بۆ زانینێکی ڕاستی ئەو شتەی کە سمکۆ دەیەوێ و ئەوەی لە تەوانماندا هەیە جێبەجێ بکەین ئەوا بەرژەوەندی خۆمان بەدەست دەهێنین. لەبەر ئەوە من تکاتان لێدەکەم ڕێنماییم بکەن بۆ بەکار هێنانی باشترین شێوەی دەربڕین دەربارەی وەڵامی بابەکر ئاغا لەسەر نامەکەی سمکۆ. هەمان بەڵگەنامە یاداشتێکی شاردراوی تێدایە بە ژمارەی (س/٦٣) لە ڕۆژی ١٩٢١/٧/٢٠ لە هەمان یارمەتیدەری ئەفسەری ڕامیارییەوە لە ڕانییەوە بۆ ئەفسەری ڕامیاری لە سولێمانیدا. سمکۆ ئەم نامەیەی خوارەوەی بە هۆی مەلا سولێمان نارد بۆ بابەکر ئاغا:ـ تەنها حکومەتی بەریتانیا ماوەتەوە، بەلشەویکەکان هێزیان نەماو دوورکەوتنەوە، ئێرانیش وەکو دەوڵەتێك هەبوونی بۆنییە، مستەفا کەمال کە نوێنەرایەتی تورکەکان دەکات لە بیست هەزار چەکدار زیاتری نییە لە دەور و بەری ئەنقەرە ئارامی و هێمنیش نەماوە، پڕۆپاگەندە دەربارەی جووڵانەوەکانی سوپای تورکیا لەسەر سنور لە لایەن ئەوانەوە بڵاو دەکرێتەوە بۆ دوو مەبەست:ـ کارتێکردن لەسەر هۆزەکانی سەر سنور، هەروەها چەندی لە تواناادا هەبێ بۆ کۆکردنەوەی باج و سەرانە. مەبەستی ئەو هێزانەی تورکیا کە گەیشتوونەتە (کانی ڕەش) بۆ خرۆشاندنی هۆزەکانە. من ئەمە دەزانم، بوختانی هەڵخەڵەتاندن لکێنراوە بە

پله و پایەمەوە (سمکۆ وا دەڵێ)، بەڵام بەم شێوەیەی خوارەوە ڕوونی دەکاتەوە کە ئەو کەسانەی کە قسەکەم دەیانگرێتەوە:ـ هەڵسوکەوتی ئێستا و ڕابردووی من بە مەبەستی دژایەتی حکومەتی بەریتانیا بووە، بە پێچەوانەوە من بە دڵسۆزییەوە حەز دەکەم پەیوەندییەك دۆستانە ببەستم لەگەڵ ئەم حکومەتەدا، لەبەر ئەمە تکا دەکەم لە جیاتی من ڕێگەیەك بدۆزەوە بۆ تێك گەیشتن و گفتوگۆ کردن، بۆ ئەم مەبەستە من ئامادەم بگەمە باشور تا شاری (شنۆ) بۆ دیتنی نوێنەری حکومەت بۆ گفتوگۆکردن لەسەر کێشەکان. من وای بەباش دەزانم ئەفسەرێکی بەریتانیا بنێردرێت یان پیاوێ جێی بڕوا بێ و خوێندەواریی هەبێت. زۆر خاڵ هەیە دەتوانرێ دەربارەیان ڕێك بکەوین بۆ بەرژەوەندی هەر دوو لا لە ڕێگای لێك نزیك بوونەوەدا.تکام وایە ئەم پەیوەندییە نهێنییانە بپارێزیت. لە یاداشتی شاردراوی ژمارە (ج.٦١) لە ڕۆژی ١٩٢١/٧/٢٩ لە ئەفسەری ڕامیاری لە سلێمانیەوە بۆ سکرتێری نێردراوی پایەدار، دەربارەی مەسەلەی سمکۆ ئەمەی تێدا هاتووە:ـ هەر ئێستا ناوەڕۆکی ئەو قسە نامەیەتان بۆ دەنێرێم کە بابەکر ئاغا لە سمکۆوە پێی گەیشت، من ڕەزامەندم لەگەڵ هەڵسەنگاندنەکەی (جێگری ئەفسەری ڕامیاری لە ڕانیەدا). کابتن (لوك) بۆ هەڵوێستەکە سەرەڕای ئەمەش دەمەوێ ئەم تێبینییانەی خوارەوە پێشکەش بکەم:ـ

١. لە ژێر ڕۆشنایی زانیارییەکانم دا، ئەو هەرێمەی کە سمکۆ دەسەڵاتی بەسەردا هەیە لە کاتی ئێستادا، یان ئەو دەسەڵاتی بەسەردا دەشکێ و لە دەرەوەی هەرێمەکانی ژێر دەسەڵاتی تورکیان یان ئێرانن. ئەم هەرێمە بە شێوەیەکی گشتی دەتوانرێ سنوری بۆ بکێشین بەم شێویەی خوارەوە:ـ هێڵێ: لە (بیراکابرا) درێژ دەکەمەوە (زێبار لەسەر ڕوباری زابی گەورە (باڵا)) لە سەر سنورەوە هەتا دەگاتە دیلمان (سلماس) لەوێوە لەوانەیە بگاتە شاری (خوی). لە باشوری ئەوێشەوە لەسەر ڕۆخەکانی دەریاچەی (ورمێ) لە باشورەوە هەرێمی (سلدوز) بگرێتە خۆ، لەوێش هەتا (بانە) جێی شاری (ساوج ـ بولاخ) لە ئێران. هەندێ گومان هەیە لەوەی هەرچەندی سمکۆ یارمەتی مەعنەوی ئێمەی پێ بگات دەسەڵاتەکەی تەواوتر دەچەسپێت لەم هەرێمەدا، لەوانەیە بتوانێتە دەسەڵاتی خۆی بگەێنێتە ڕۆژئاوای شاری (دزا) لە ئێران دا.

٢. لەوانەیە (سەید تەها) (پێشتر ناوی هاتووە لە خزمەکانی سمکۆیە) بە فەرمانی ئەو هەڵ بێت بە پەیوەندی کردن بە حکومەتی بەریتانیاوە.

٣. به گوێرەی ڕای ناوخۆ سوودێکی زۆری هەیە ئەگەر پەیوەندیمان یان پەیمانمان هەبێ لەگەڵ سمکۆدا، چونکە ئەو پەرژینێکی کاریگەرە لە نێوان ئەو وڵاتانەی کە لە ژێر دەسەڵاتی تورکیادان و سنووری ئێمەدا. بەم شێوەیە دوور دەکەوینەوە لەو هەڵوێستە نارێکە کە ئێستا سەری هەڵداوە (بەهۆی هاتنی هەندێ لە هێزەکانی تورکیا بۆ ڕواندوز).

٤. ئەوەی پەیوەندی بە حکومەتی ئێرانەوە هەیە، هەرچەندە هەندێ خاکی لە دەست داوە کە بە ڕواڵەت لە ژێر دەسەڵاتی ئەودا بوون، ئەو بەدڵخۆشییەوە ڕازی دەبێ بە دەسەڵاتدارییەتی هەندێ شێوە یاسا و قانوون... ئەوەش لە ئەنجامی ئەو نزیك بوونەوە و هاوکارییە بە ئاشکرایە دەبێ کە لە نێوان سمکۆ و حکومەتی بەریتانیا دا هەیە.

٥. ئەوەی پەیوەندی بە سمکۆوە هەیە، ئەو گەنجێکی بەهێز و ڕەقەکارە، ئەو هەموو کاتێ بە قسەی خۆی ناکات، بەڵام لە هەمان کاتدا ئەو ئەگەر روانە بووایە نەیدەتوانی ئەو پلەوپایە بەهێزەی بپارێزێت کە بەدەستی هێناوە. هەرچەندە وا دەردەکەوێ ئەو لە دژایەتی کردنی حکومەتی ئێران سەرکەوتنی بەدەست هێناوە، وا هەست دەکات شتی زۆر بەدەست نایەت تەنها بە هۆی هێزی هۆزەکان هەر چەندە حکومەت بێ هێز و شل و شۆپیش بێ، بە شێوەیەکی گشتی من لەم باوەڕەدام پەیمانێکی لەگەڵا ببەستن، جا هەر چەندی یارمەتی مەعنەوی پێببەخشین ئەو دەتوانێ ئەو مەرجانە بپارێزێت کە خۆی پێشنیاری کردووە. لە دواییش دا نامە گۆڕینەوەی تر بەردەوام بوو دەربارەی هەڵوێست بەرامبەر سمکۆ و شۆڕشەکەی بەدرێژایی ساڵی ١٩٢٠و دوواتر.

کورد و یۆنانییەکان:

هەندێ کەسانی کوردستانی باشوریش خۆیان خستبووە نێو هەندێ ڕێکخراوەی ڕامیاری لە ئەستەمبوڵ ڕاستەوخۆ لە دوای جەنگی جیهانی یەکەم. ئەوانەی کە جاروبار ناویان دەهێنرێت بە تایبەتی لەسەر چاوەکانی بەریتانیا. لەوانە ئیبراهیم ئەفەندی ئەلحەیدەری و زەکی و عزیز بابان و هەندێ پیاوی ناسراوی کورد کە هەندێ جار ناویان بەوە دەهێنرێت کە لە خێزانی بابانی ناسراون بۆ نمونە لەوانە: نەعیم بەگ بابان زادە بو مەجدی بەگ و هەروەها مستەفا پاشا (یا ملکی). باسی ئەوەمان کرد لە بەشی یانزدەهەمی ئەم لێکۆڵینەوەیدا لە بەڵگەنامەی بەریتانیای ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٨) (واتە٢٧٨٦) لە ژێر ناونیشانی :ـ

(بیروڕای گشتی لە تورکیادا بەرامبەری ڕێك کەوتنی کورد و ئەرمەن)[٣] ئەویش نامەیەکی نێردراوی پایەداری بەریتانیای تێدایە لە ئەستەمبوڵ (دی ڕۆبیك) بۆ وەزارەتی دەرەوە لە ١٥ی مارتی ١٩٢٠.

بەڕێز (ڕۆبیك) باسی نامەکەی دەکات ژمارەکراو (٣٠٦١) لە ٢ی مارت دەربارەی هەڵوێست بەرامبەر ڕێك کەوتنەکە. ئەو دەڵێت: ناڕەزامەندی دژی ئەم ڕێك کەوتنە بەلای زۆریەوە تەنها لە لایەن مستەفا پاشا بابان زادە و نەعیم بەگ بابان زادەوەیە. دەتوانین یەکەمیان وەکو نموونەیەکی ڕێزی ڕۆشن بیرانی دابنێین کە فەرمانبەری حکومەتی عوسمانی بوون، ئەوانە دەسەیەکی جیاوازی خواز پێك ناهێنن، بەڵام هی دووهەمیان (واتە نەعیم بەگ) ئەو لایەنی ئایین لەسەر رووی هەموو شێتکەوە دادەنێت. دەربارەی مستەفا پاشا لە کۆمەڵەی بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٢٧١)(٦٢٤٦)(٢٢٦٢) ژمارە ٤٧٦ نهێنی[٤] کە نامەیەکی تێدایە لە لایەن نێردراوی پایەداری بەریتانیا لە ئەستەمبوڵ سیر(هۆرنیس ڕمبۆڵت) بۆوە وەزیری دەرەوە (ئیرل کیرزن) لە ١١ی مایس ١٩٢١، چەند زانیارییەکی گرنگ هاتووە، کە نێردراو دەڵێ:ـ بە دەست نیشانکردنی نامە پەنهان کراوەکەتان لە ژێر ژمارە ٢٥٨ لە ٢١ی نیسان، من دەڵێم وای تێدەگەم کە بە تەواوەتی یۆنانییەکان بەدووای چ توانایەك دەگەڕێن بۆ هاندانی کوردەکان بۆ دروست کردنی کۆسپ لە ڕێگەی کەمالییەکان (نەتەوەپەرستەکان) لە سەر سنورەکانی ڕۆژهەڵاتیان. هەروەکو جەنابتان دەزانن هەر پلانێك بۆ دژایەتی کردنی کەمالییەکان بێ بەهێزی چەك هەندێ نەخشەی نادیاری تێدا بووە بۆ هەڵگیرساندنی کوردستان بەڕوویاندا. هەموو کاتێکیش چەند کوردێکی خاوەن بیروڕای نیشتمان پەروەری حەزیان کردوە کە ئەم جۆرە بەرنامە بخرێتە کار. چونکە کەمالییەکان بە هیچ شێوەیەك ماوە نادەن بەرنامانە بخرێتە کار. چونکە کەمالییەکان بە هیچ شێوەیەك ماوەنادەن کوردەکان حوکمی زاتی ئۆتۆنۆمییان پێ ببەخشرێت، سەربەخۆیی هەر نابێت. سیر(ڕمیۆڵت) زیاتر دەڵێ:ـ

٢. من گومانم هەیە لەوەی سەرکردە کوردەکان پەیوەندی ڕەسمی ببەستن لەگەڵ یۆنانییەکاندا... (ئەو کاتی یۆنانییەکان هێرێشیان دەکردە لای ڕۆژئاوای تورکیا).

٣.مستەفا پاشا ئەفسەرێکی عوسمانییە و باش ناسراوە، لە بنەڕەت خەڵکی شاری سولێمانییە، بە ماوەیەکی کەم لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ ناوبانگێکی گەورەی دەرکرد، لەبەر ئەوەی لایەنگرێکی بەهێزی (سەدر ئەلئەعزەم) بوو. فەرید پاشا کە دژی کەمالییەکان بوو. دووا پلەی کە کاری تێدا کرد سەرۆکایەتی دادگەری سەربازی تایبەتی بوو لە دادگاکانی

مەسەلەکانی کوشتن و بڕین دا، هەروەها هی تریش. لەم کارەیدا گەلێ گەرم و چالاك بوو و پیا هەڵدەگووترا و ئەوەش بووە هۆی ڕق هەڵسانێکی زۆر لە لایەن نەتەوەپەرستە تورکەکانەوە، دەیان گوت، پێی دەگووترا نەمرود مستەفا. پاش ڕووخانی حکومەتی فەرید پاشا بە ماوەیەکی کەم تشرینی یەکەمی ١٩٢٠ مستەفا پاشا بە بوختانی بەندکرا (نێردراو دەڵێ) پەیوەندی هەبوو بە چالاکییەکەی لە دادگای سەربازیدا. تەنها بە هۆی یارمەتی دانی نێردراوی پایەدار ژیانی لەدەست نەدا و بۆ ماوەی حەوت مانگ بەند کرا و پاشان لێی بوردرا پێش کۆتایی هاتنی ماوەکەی. ئەو دیسان دەڵێ:ـ بەم زووانە لە وڵاتی نێوان دوو ڕوبارەکە ماوەی پێدرا کە بگەڕێتەوە ئەوێ، بەم هیوایە بەم زووانە بگەڕێتەوە بۆ ئەوێ. لەبەر ئەوەی مانەوەی لێرەدا پەسند نییە بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆی.

٤. مستەفا پاشا پیاوێکی ڕاستگۆیە و دڵ پاکە و چاپووکە، بەڵام زۆر زوو تووڕە و توونـد دەبێ، پێویستی بە زانایەکە (ڕێنمایی) بکات، ئەو سوودی دەبێ بۆ دەسەڵاتدارانی بەریتانیا، بەڵام ئەو مرۆڤەش نییە کە حەقی بەگ. ئەویش لە تەلەگرافەکەی دا ژمارەکراو ٣١ لە ڕۆژی ٥ی تەموزی ١٩٢١.[٥] ئەم زانیارییە کەم و بە نرخانە ئەوە ڕوون دەکەنەوە کە مستەفا پاشا تاکو ئێستاش لە ئەستەنبۆڵ دا هەیە تا تەموزی ـ ١٩٢١ـ بەلای کەمییەوە.

پەراوێزەکان بیست و دووهەم:

1-Fo (371) (6346) (2262) (December 23rd, 1920).

2- Ibid, (6347) (2262).

3- Ibid, (371) (5068) (E2786).

4- Ibid, (371) (6346) (2262) (E5713\43\93). (No. 476 Secret)

5- Ibid, (371) (6346) (2262) (165) (July 5th, 1921).

بەشی بیست و سێهەم

یەك لەم بۆنانەی ئەو گرنگییە بەدیار دەخەن کە سەرکردە کوردەکان پێیان داوە بە مەسەلەی وڵاتەکەیان دەتوانرێ هەستی پێ بکرێت لەو یاداشتەی کە پارتی سەربەخۆیی کورد پێشکەشی کرد بە ئیمزای (ئەحمەد سریا بەدرخان) لە قاهیرە بە ماوەیەکی کەم لە دوای جەنگی جیهانی یەکەم. ئەم یاداشتە لەگەڵ بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(٤٣٤) بەرز دەکرێتەوە (لە لایەن سیروینکیت) (قاهیرە) ١٦ی کانونی یەکەمی ١٩١٨، یاداشتەکەی درایە هەموو نوێنەرانی وڵاتە بیانیەکان لەوێدا باسی هەموو ڕوویەکی مەسەلەی کوردەکان و نارەزایی دەردەبڕێت لە چاو تێبڕینی بیانی و دابەشکردنی کوردستان. یاداشتە کە بەم شێوەیەی خوارەوە دەست پێ دەکات:ـ

Lecairel y Dec. 1918 Excellence,

Depuis vingan- Cingan L’’Europe Ecoute avec

Confirance.

Lerecit Emouvantd be Massaeve…

یاداشتەکە دیسان دەڵێ:ـ ئێمە کە کوردین خۆمان بەرامبەر هەڵوێستێکی زۆر سەخت دەبینین لە کاتی ئێستاماندا، ئێمە نارەزایی دەردەبڕین دژی هەر چاوتێ بڕینێك بۆ کوردستان.

پارتی سەربەخۆیی کورد

ئیمزا: ئەحمەد سریا بەدرخان سکرتێری گشتی

LD- Nous protestons Ener qyement contreles

Pretetipons..

Surle Kuedistan comite; Drl

Indedependend kudne

Csigne sureys

Badr khan

Secretaire generel .

لە لایەکی دیکەوە هەمان گرنگی بە مەسەلەی کورد دەدرا لە هەرێمەکانی دیکەدا. بەڵگەنامەی ژمارەکراوی (٣٧١) (٣٣٨٥) (٧٤٧/١٩٢١٤٢) ٢١ی تشرینی دووهەمی ساڵی ١٩١٨ بە ناونیشانی:ـ (جووڵانەوەی لە پێناوی خۆ بەڕێوەبردن لە ژێر ڕێنمایی بەریتانیادا

فراوانتر دەبێ..) ئەمەی تێدا هاتبوو:ـ ٩٩٤١ مێجەر نوئیلْ بروسکە دەکات:ـ جوولاْنەوەی لە پێناوی خۆبەڕێوەبردن فراوانتر دەبێ لە ژێر ڕێنمایی بەریتانیا لە نێوان گەلی کورد، هۆزەکانی (ك)ی باشور فەرمانبەر و پۆلیس نوختەکانی عوسمانییەکان بەدیل دەگرن و داوای یارمەتی دانی بەریتانیا دەکەن بۆ پێك هێنانی یەکێتییەکی کۆنفیدراڵی لە نێوان هۆزە کوردەکاندا. لەسەر هەمان بەڵگەنامەدا لێدوانێك هەیە لە لایەن یەکێك لە ئەندامانی کۆمیتەی ڕۆژهەلاْت (کە پێشتر باسکراوە) (مێجەر ئۆرمسبی). لێدوانەکەی ئەرنۆڵد تویبنی دەڵێ:ـ ئەمەش یارمەتی چارەسەرکردنی دووا ڕۆژی جەزیرەی (ئیبن عومەر) دەدا لە تورکیا. لەسەر هەمان ڕێچکە و گرنگی پێدان کە هەروەکو ئەوەی پێشووە، بەڵگەنامەی ژمارەکراوی (٣٧١) (٧٤٧/٢٠٤٢٩٨) لە ١٢ی کانونی یەکەمی ١٩١٨، ڕوونکردنەوەیەك یان ئاشکراکردنێکی تێدایە کە ئیمزا کراوە لە لایەن سەرۆکە ئامادەبووەکاندا، مێجەر نوئیلْ داوای لە ئیمزا کەران کرد لەسەر زیاد کردنی بەندێك لەبارەی نوێنەرانی یان نێردراوانی کورد لە کۆنگرەی ئاشتیدا (کە لە پاریس بەسترا لە ١٢ی کانوونی دووهەمی ـ ١٩١٩) لە بەڵگەنامەکەدا ئەمە هاتووە:ـ مێجەر نوئیلْ لە ٨ی کانونی یەکەمی ١٩١٨ بروسکە دەکات و دەڵێ:ـ هەموو سەرۆکە ئامادە بووەکان ئێستا ڕاگەیاندنێکیان ئیمزا کرد بە پێویستم زانی لە کۆتایی یەکەیدا ئەم بەندەی خوارەوەشی بخەمە سەر:ـ (ئێمە تکا دەکەین لە حکومەتی بەریتانیا لە جیاتی ئێمە هەوڵ بدات بۆ بەدەست هێنانی کورسییەك لە کۆنگرەی ئاشتی بۆ نێردراوی کورد کە نوێنەرایەتی هەموو گەلی کورد دەکات. مێجەر نوئیلْ لە بروسکەکەیدا لەسەری دەڕوا و دەڵێ:ـ کۆمەڵە کەسانێ لێرە هەن کە زۆربەیان بازرگانن و ئیدارەیەکی ڕاستەوخۆ و داگیرکردن لە لایەن بەریتانیاوە لایان باشترە، ئەمەش سەرۆك هۆزە نەزان و خەوتووەکان هەڵدەخەڵەتێنن لە پێناوی ڕێگە خۆشکردن بۆ ئەم داگیرکردنە. منیش بیرم لەم ڕاستییە کردبۆوە کاتێ پێشنیارم کرد ئەو بەندە بخرێتە سەر ڕوون کردنەوە باسکراوەکە. لەسەر هەمان بەڵگەنامەدا لێداوانێکی تری ئەرنۆڵد تویبنی هەیە کەوا هاتووە:ـ ئەگەر ماوەمان دا بە نێردراوی کورد بۆ ئامادە بوون لە دانیشتنەکانی کۆنگرەی ئاشتی دەبێ گرنگی بدەین بە ژمارەیەکی لە تەنگ و چەڵەمە:ـ

١. تا ئەو کاتەی شتێك نییە بۆ دەست پێکردنی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی، بەخشینی ئەم ئیمتیازە مەترسییەکی پێشوەختی بۆ ئەرمەن دروست دەکات، بۆ نەتەوەکانی تریش، کە ئێمە و هاوپەیمانانمان بە شێوەیەکی ڕەسمی ڕازی نین بە نوێنەرەکانیان لە کۆنگرەدا.

٢.   ئەم نێردراوە دەبێ کوردی ناو کوردستانی بێ، نەك پاشایەك بێ لە ئەستەمبوڵ و بە نەژاد کورد.

٣.   ئەگەر ڕەزامەندی بەم نێرداوەی کوردستان پێشاندرا، نابێ دەستی هەبێ لە چارەسەر کردنی مەسەلەی ئەرمەن، هەرچەندە پێویستە گوێ بدرێت بە بیروڕای کورد و ئەرمەنەکان لە وڵاتەکانیاندا کاتێ گفتوگۆ لەسەر مەسەلەی ئەرمەنی دەکرێت. ئەوەی شایانی باس کردنیشە ئەوەیە کە هەمان گرنگی پێدان پەیدا بوو بە مەسەلەی کورد بە بۆنەی چەند ڕوون کردنەوەیەکی سەرۆك وەزیرانی ـ لوید جۆرج ـ لە ئەنجومەنی گشتی بەریتانیا لە شوباتی ـ ١٩٢٠ـ دەربارەی دواڕۆژی کوردستان. بەڵگەنامەی ژمارەکراوی (٣٧١) (٥٠٨٦) (٤٤/١١/٢٦٠٧) لە مارتی ١٩٢٠، تەلەگرافێکی تێدایە لە لایەن ڕامیارە کوردەکانەوە، سەرکردەی ڕێکخراوە کوردییەکان:ـ وەکو، ئەمین عەلی بەدرخان، مەمدوح سەلیم، سەبری، باقی و کەمال فەوزی. ئەمەی خوارەوەش دەقی تەلەگرافەکەیە(بروسکە):ـ

بۆ پەرلەمانی (بەریتانیا).

لە قوستەنتەنییەوە، ٢٦ی مارتی ١٩٢٠ بۆ لوید جۆرج ی شکۆدار سەرۆك وەزیران، لەندەن. ئێمە کە لە خوارەوە ئیمزامان کردووە. نوێنەرانی ڕێکخراوە ڕامیارییە کوردییەکانین. لە جیاتی کوردەکان دڵخۆشی خۆمان دەردەبڕین بە بۆنەی یەکەمین جار دەرکردنی ڕوون کردنەوەکەتان لە ٢٥ی شوبات کە ڕزگار بوونی گەلی کوردی تێدا ئاشکرا دەکەن. پایەبەرزیتان دڵنیا دەکەین، کە ئێمە مایە و جێ بڕوای وڵاتە هاوپەیمانەکانین، تکای یارمەتیدانی حکومەتی بەریتانیا دەکەین بۆ کوردەکان لە پێناوی پێشخستنی وڵاتەکەمان.

ـ جێگری سەرۆکی کۆمەڵەی کوردی ناوەندی، ئەمین عالی.

ـ سکرتێری گشتی پارتی دیموکراتی کورد، مەمدوح سەلیم.

ـ سەرۆکی ڕێکخراوەی قوتابیانی (هێڤی) کورد، سەبری.

ـ سەرۆکی کۆمەڵەی زانیاری میللی، باقی.

ـ کەمال فوزی، بەناوی ڕۆژنامەگەری کورد.

گرنگیپێدان بە مەسەلەی کورد تا ئێستاش بەردەوامە لە لایەن هەموو جۆرە ناوەندەکان و شوێن و هەرێمەکانەوە، یەك لەوانە (حەمدی بابان) بوو (سەیری بەشی ٢٢ی ئەم باسە بکە) لە بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٦٠٨) (یانی ـ ٣٢٩٧) لە وەزارەتی هیندـ لەندەن لە ١٥ی نیسانی ١٩٢٠، (بیروڕاکانی حەمدی پاشا)ـ(وا دەردەکەوێ لە ئەستەمبوڵەوە

پێشکەش کراوە) ئەمەی خوارەوەی تێدا هاتووە:ـ نامەیەکتان لە حەمدی پاشاوە بۆ دەنێرین تێدا سوپاسی خۆی دەردەبڕێ بەرامبەر ئەو ڕێز لێنانەی فەرمانبەرەکانی بەریتانیا بۆ ئەو لە کوردستاندا. هەروەها یاداشتی ئەفسەری ڕامیاری لە

ن. ب. فولو

٢٥/کانونی دووهەمی/١٩٢٠

گەورەی خۆشەویست

تکاتان لێدەکەم سوپاسی نیەتپاکی من وەربگرن، چونکە من خۆم بە قەرزاری ئێوە دەزانم بە هۆی یەکەم سەردانی من بۆلای هاوولاتیانم و بۆ ئەو یارمەتییە باشەی کە ئەفسەرەکەتان لە کوردستان پێشکەشی کردم. هەروەها سوپاستان دەکەم بۆ ئەو یارمەتییە دڵسۆزانەی کە پێشکەشی کوردەکان کرا لەو وەختە ناسکەدا کاتێ کە ڕۆژانە بەسەدان تووشی برسییەتی ببوون. ئەمەش مایەی دڵخۆشییە کە گەلەکەم دەبینم سەر لە نوێ گەشە دەکاتەوە، پاش ئەوەی ڕزگاری بوو لەو ڕژێمە خراپەی (عوسمانی). من بەختەوەرم چونکە ئەو دەوڵەتە گەورەیەی کە لەوانەیە جڵەوی ئینتداب بگرێتەوە دەست لە سەر وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەکە گرنگی بەو بەشەی کوردستانیش دەدات کە من بۆی بە پەرۆشم بە شێوەیەکی تایبەتی. من لەم باوەڕەدام یەکبوونی ئیدارەی پەیوەندی نێوان کوردستان و میزۆپۆتامیا کلیلی شارستانییەت و پێشکەوتنە. بەو هیوایەم زانیارییەکی فراوان بلاو ببێتەوە هەروەها سامانێکی بێ سنووریان دەست بکەوێ کە بە زووترین کات ببنە گەلێکی دەوڵەمەند و تەندروست باش.

دڵسۆزتان

حەمدی بابان.

ئەمەی خوارەوەش یاداشتی ئەفسەرێکی سیاسییە:ـ ئەمڕۆ حەمدی بەگ لە لامان دەڕوات لەگەڵ دەربڕینی دڵخۆشییەکی بەرابەر ئەو یارمەتییەی کە پێی گەیشت لە کاتی سەردانی بۆ نیشتمانەکەی. هەروەکو من بیرم لێ دەکردەوە، ئەو جێمان دەهێڵێ بەدڵتوندی و نائومێدییەوە. نەك بەهۆی ئەو کەم و کورتیانەی کە لە هاونیشتمانەییەکان هەستی پێ کرد، بەڵکو بەهۆی ئەوەی کوردەکانی واهاتە بەرچاو وەکو گەلێکی پاشکەوتوو وان. من بە ئامادە بوونی ئەو دڵخۆش بووم، دڵخۆش بووم لەبەر ئەوەی کەوتە بەر چاوانەوە و لەبەر ئەوەی هەرچەندە هاتنی ئەو بووە سەرچاوەی چەند بیروڕایەك و قسەی هەمە جۆر، بەڵام چەند

بیروڕایەکی ڕێکوپێکی پێشکەش کردین. چونکە ئەو چەند لایەکی ئەو وڵاتەی دیووە، کە بەهۆی تێڕوانینی تایبەتیی ئێمەوە ڕوون نابێتەوە. هەروەها ئەو چەند ڕاستیەکی کاریگەری ئاشکرا کرد. بیروڕای گشتی وابوو کە ئەو پالێوراوە بۆ پایەی فەرمانداری. هەروەها بە پەیامنێر و زەوی پێوو ئەندازیاریکانی ژێر زەوی و وەکیلی بازرگانی دا دەنرا، بەڵام بیروڕای گشتی دەربارەی ئەو پالێوراوێکە وەك فەرمانداریکی هەرێمەکە. ئەوەی گومانی تێدا نییە کە هەندێ خۆتێ هەڵقورتاندنی چەند کەسایەتێکی دیار دەگەڕێتەوە بۆ ئەم تێڕوانینە هەڵەیە، بەڵام من وای نابینم کە ئەمە لە ڕاستیدا بیرێکی پوخت دەدات بە دەستەوە دەربارەی بارودۆخی کوردستان، بەڵام بۆچوونەکانی ئەو (حەمدی بەگ) دڵخۆشەکەرە و شایانی تۆمار کردنە. هەندێ لەم بیروڕانە بە تەواوی ئەو ڕاستییەی بیرولێکدانەوەکانی من ڕوون دەکەنەوە. سەرەتا و دوا بیروڕای ئەو ئەوەیە کە شتێکی گەمژەلانەیە هەوڵدان بۆ دەست بەسەردا گرتنی ئەم نیشتمانە بێ چەند هێزێکی داگیرکەری یانە لای کەمی بۆ ماوەی دوو ساڵ، بەڵام بیروڕای دووهەمی ئەوەیە پێویستییەکی زۆر بۆ خۆشکردنی ڕێگاکانی هاتووچۆ، منیش لەم بیرو ڕایەدا بە تەواوی لەگەڵ ئەودام. دەربارەی بیروڕای یەکەمی تەنها چەند قسەیەکم هەیە بیڵێم. تەنها ئەوەیە هەتا دەوروپشتمان ئارام و هێمن نەبێت من وای بەباش دەزانم لەسەر بەرنامەی ئێستامان بڕۆین، بەڵام هەر نائارامیێك لە دەرەوە ڕوو بدات مەترسی دەخاتە سەر ئێدارەی هێمنی کوردستانی باشور. من وای بۆ دەچم لە ژێر ڕۆشنایی تیشکی ڕامیاری ئێستا و سەرکەوتنە نوێکانی بەلشەویکەکان و دووای مۆرکردنی پەیمانی ئاشت بوونەوە لەگەڵ تورکیادا (دەوڵەتی عوسمانی ئەو ساکە) بەم هۆیانەوە پێویستە ئەوانەمان لە بیر نەچێت کە لەناو دۆخی دەروەدا هەن گومانی تێدا نییە لە زۆر و درێژ بوونەوەی ماوەی گەیشتن بە ئاشتبوونەوە لەگەڵ تورکیادا، کۆسپەیەك دەخاتە بەر ئیدارەکەوە، من خۆم هەست دەکەم کەوا نیگەرانییەکی زۆر بیری سەرکردەکانی کوردستانی باشوری داگرتووە، کە هەڵقووڵانەوە لەم دووا خستنە و درێژە پێدانە. لەمەش زیاتر، ناوی بەلشەویك و هەندێ لەو مانایانەی دەیانگرێتە خۆ، بەداخەوە لێرەوە ناسراوە (لە بنەڕەتەوە لە ڕێگەی ئەو کۆنە ڕۆژنامەیەی کە بەزەیی پیا هاتنەوەیەکی تێکەڵاوی تێدا هەیە). لێرەدا پالپێوەنەرەکانی پێشبینی تەنها کۆتاییان پێ نایەت. دوو ناوی (یەکی لە سەرکردەکانی حکومەتی (اتحاد و تەرقی) عوسمانی کە بەناوبانگ بوون لە کاتی جەنگدا) ئەنوەر پاشا و حوسێن کامل پاشا، ناوی هەردووکیان زۆرباش ناسراوە. زۆر لە پیاوە بیرفراوان و تێگەیشتووەکان وا دەبینن هەرچەندە ئەگەر پەیمانی ئاشتی لەگەڵ تورکیادا مۆر

بکرێ (دەوڵەتی عوسمانی) و سنوری ڕامیاریش دیار بکرێ، سەرکردەی وەکو ئەمانە دەتوانن دەسەڵات دارییەکی تەواو بەدەست بهێنن بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی ئایینی بەبێ کۆنگرەی ئاشتی و حکومەتی عوسمانی مەرکەزی (لە ئەستەمبوڵدا) پەککەوتوو بێ هێز. دەربارەی هەڵوێستی گشتی خەڵك، حەمدی بەگ گەیشتۆتە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:ـ من دڵنیا نیم لەوەی کەوا بە تەواوەتی لەگەڵیا هاوبیروڕا دەبم. گومانێکی کەمتر هەیە کە سەرۆکی دەرەبەگ و پیاوی ئایین و چینی مشەخۆر ئەوان داوای دژایەتی بەریتانیا دەکەن. ئەوا ئێستا خەڵك گومان لە وتەکانیان دەکەن، تاکو ئێستاش دەروونیان پڕە لە ترسێکی شاردراوە لێیان و نیگەرانن لە دووا ڕۆژ. لەم کاتە ناسکەدا، کە کاتێکی ناسکە، چونکە هەڵوێست بەرەو باشی نەچوو بەگەڕانەوەی دیلەکان لە (سورماوبۆر)،(بیلای) و (ناوکانك) لە هیندستان دا. وا دەردەکەوێ کەوا هەموویان ئاو دراون بە ئامۆژگارییەکانی هێندە ڕەق هەڵگرتووە کۆنەپەرستەکان. ئەوەی گومانیشی تێدا نییە کە هەندێ پڕۆپاگەندەی دژ بە ئێمە لە ڕێگەی موسڵ دەگات و بڵاو دەبێتەوە (واتە لە تورکیا). بۆچوونی حەمدی بەگ ئەوەیە ئەگەر بێت و ڕووداوی توندوتیژی سەرهەڵنەدات بۆ دەربڕینی نارەزایی دژی بەریتانیا لە کوردستانی باکور (لە تورکیا و شوێنی تر) بەهۆی دەست تێوەردانی بەلشەویکەکان، ئەگەر وەکوو ئەم ڕووداوانە نەبن ئێمە دەتوانین لەسەر بەرنامەی پێشوومان بەردەوام بین، بەڵام ئەگەر ئاژاوەیەك ڕووی دا لە سنورەکانماندا ئەوە کاردەکاتە دیوی ناوەوەش. لێرەدا من لەگەڵ ئەودام، ئەو حەمدی بەگ باسەکەی بە تەواوی ئاشکرا کرد چۆن کەسانی چینی دەوڵەمەند یان سەرەکی سوور بوون لەسەر لایەنگرتن و پشتگیری کردنی ئەو، ئەگەر ئەو ببێتە فەرماندار ڕزگاریان بکات لەو بار و تاقیکردنەوەیەی کە پێی دەڵێن:ـ کردنە هیندی (کوردستان بکرێ بە هیند). من نامەوێ بە هەڵە سەیری تێگەیشتنەکەم بکرێت، کە ئەم دەربڕینەم بەکار هێناوە (ئەفسەری ڕامیاری لەسەر ئەم یاداشتەی بەردەوامە). دیلە گەڕاوەکان یەکەم شت لە قسەکانی دژایەتییان کە بەکاری دەهێنن خراپ مامەڵەی سەرۆکەکان و هەژارکردنی جوتیارانە لە هیند کوردەکان بۆ ئەمە دەربڕینی بەکار دەهێنن (هیند بوونەوە) بۆ گەیاندنی ئەو واتایە. هەر وەکو دەزانن یەکێ لە کارە هەرە گرنگەکانی ئیدارە نەهێشتنی پڕوپاگەندەیە. حەمدی بەگ پێشنیارێکی کرد یان دوو پێشنیاری تایبەتمەند بە ڕێکخستنی کاروباری داهاتی سامان وەك ڕێگەیەك بۆ سەرنج ڕاکێشانی خەڵك. من وای تێدەگەم کە ئێمە پێویستمان بەم جۆرە شتانە نییە. وابزانم ئەو زۆر ڕەش بینە و ئاین کاریشی تێکردووە، ئەو لە پیاوێکی ئاین لادێیی ترسی هەیە، بەڵام من وا

نیم. ئەو بیر و لێکدانەوەی هی جیهانێکـە خـۆی دەیزانـێ و منـیش لێـی نـازانم، بـەڵام لـە جیهانێکە من دەیزانم ئەو نایزانێ. لەو باوەڕەدام ئەو گرنگییەکی زۆر دەدات بە بیر و هەسـتی ئایینی، لەوانەیە بە هەڵەدا چووبم، بەڵام لەو باوەڕەدا نیم ئایین ئەو قورسـاییەی هـەبێت بـەم شێوەیەی لە کوردستان بیری لێ دەکرێتەوە. من لەگەڵ ئەودانیم نە لە شێوە و نە لـە نـاوەڕۆك لە هەڵوێستی پڕ مەترسی خەیاڵی لەو پڕوپاگەندانەی کە لە هیندەوە بڵاو دەبێتەوە و لە زیادە گوتنی ئەنجامەکانی ئەو شۆڕشانەی کە لە دەرەوەی کوردستان ڕوو دەدەن. هەروەها بە تەواوی لەگەڵ ئەودا ڕێك ناکەوم لەو قسەیەی ئەگەر دوو ساڵی بەسەر بـەرین بـێ ئـەوەی ئاژاوەیـەك ڕووبدات ئەوساکە دەتوانین هەر سێ هۆکارەکە بخەینە پشتگوێ. لەبەر ئەوەی ئەو کاتە جوتیار سەربەخۆیی خۆی وەردەگرێ لە سەرۆك و لە ئایین، پاشان بیر لە هـیچ شـتێ ناکاتـەوە تـەنها خۆشی و ئازادی خۆی نەبێ. بەم هیوایەم چاوپێ کەوتنێکی تەواوی بۆ ئامادە بکەن من دڵنیام لەوەی سەرنجتان ڕادەکێشێت و چەند بیروڕایـەکی ڕۆشـن و زۆر بـەنرختان پێشـکەش دەکـات دەربارەی ڕامیاری کوردی باشور.

دڵسۆزتان - ئەی. ب. سون مێجەر

(صـدرالاعظم)ی عـوسمانی فەرید پاشا خۆی گرنگی دەدات بە کاروباری ئێستای تورکیـا و هەرێمی کوردستانی باکور. بێجگە لە کەسانی تری کورد و هی تر. لـە بەڵگەنامـەی ژمـارە کراو(٣٧١) (٥٠٦٨) (واتە ١٤/١١/٣٣٩٨) (بروسکەی ئەدمیراڵ دی ڕۆبیك) (ئەسـتەمبوڵ) (٤٠٠) ئەمەی خوارەوە هاتووە:ـ لـە باسـکردنی بروسـکەکەمدا ژمـارە (٣٠٢) ژمـارەکراو (٣٧٢). یەك لە بیروڕاکانی سەدر ئەلئەعزەمـدا فەریـد پاشـا لـە بـارەی سـەرکوتکردنەوەی جووڵانەوەی نەتەوەیی ئامادە کردن و پاڵپێوە نـانی کوردەکانـە لـە هەرێمـەکانی دیاربـەکر و خاربوت و موش (لە تورکیا) بۆ هێرش بردنە سەر نەتەوەخوازەکانی تر لەوپەڕی وڵاتەوە، ئەو ئارەزوی لەوەیە غالب بەگ (پێشتر ناوی هاتووە) بنێرێت وەکوو والییەك لە (خاربوت) و سەید عەبدولقادر شەمدینانی والی بکات کە لایەنگری حکومەتی عوسمانی بکات، بەڵام جێی توانا نییە بۆ جێبەجێ کردنی پیلانێك وەکو ئەمە بە تـەواوەتی پـێش ئاشـکرا کردنـی بەنـدەکانی ئاشتی کە دەبێتە هۆی دروست بوونی هەڵوێست و بارێکی نوێ لە وڵاتـی عوسمانیـدا. فەریـد پاشا و عەبدولقادر هەر یەکە بە جیاواز ڕاوێژیان لەگەڵ کردم. ئەوەش کارێکی گرانە و نـاکرێ کە هیچ شتێکیان بۆ باس نەکەین. فەرید پاشا ئەوەی پرسی ئەگـەر بـەم شـێوەیە سـوود لـە کوردەکان ببنێرێت بە پێچەوانەی ئارەزو و سیاسەتی میریی بەریتانیایە:ـ عەبدولقادر ئامادەیە

هێرش بباتە سەر نەتەوەخوازەکان، بەڵام ئەو نایەوێ هیوا و ئاواتی وڵات و نەتەوەکەی بخاتە بەر مامەڵەکردن. ئەو پەیمان نادا بە فەرید پاشا تەنها ئەو کاتە نەبێ کە دڵنیابێ ئاواتەکانی کورد جێبەجێ دەکرێن و بەم شێوەیەی کە عەبدولقادر (خۆی ئارەزووی لێیەتی، ئەویش ڕزگار بوونە لە ژێر دەسەڵاتی ڕاستەوخۆی عوسمانیدا و هەندێ شێوەی چاوەدێری بەریتانیا. ئەو مەسەلەیە کە یەکجار ئاڵۆزە و مایەی سەرلێ شێوانە. ئەگەر تەنها سەیری لایەنی کوردم کرد و بە عەبدولقادر بڵێم کە باوەڕی هەبێ بە کۆنگرەی ئاشتی، بەڵام ئەگەر تەنها گرنگیم دا بە ئارەزووەکەم لە یارمەتیدانی فەرید پاشادا بۆ سەرکوتکردنەوەی نەتەوە خوازەکان و هاندانی بۆ سوود وەرگرتن لە کوردەکان بە گوێرەی توانا لە هەر هەرێمێك، ئەو کاتە ملمڵانێکە نابێتە هاوتا لە نێوان کوردەکان خۆیانەوە. ئەوانەی لایەنگرن و ئەوانەی دژی نەتەوەخوازەکانن. من تەنها ئەوەم لە تواناادا هەیە کە پێشنیار بکەم بۆ هەردوو لایان ئەگەر بکرێ بۆ ڕێکخستنی جووڵانەوەی لە کوردستان و ئەنەدۆڵ، بەڵام هەرێمەکانی تری کورد هەڵنەگیرسێندرێن، جا حکومەتی بەریتانیا ناڕەزایی خۆی پیشان نادات، بەڵام ئەوە وا دەردەکەوێ کارێ بێ جێی گومان بێ، چ لەبارەی دابەش بوونی نێوان کوردەکان بێت، یان دڵنیا بوون لەوەی ڕێکخستنی هاوکاری نێوان فەرید و کوردەکان دژ بە نەتەوەخوازەکان (کەمالییەکان)، نابێتە هۆی لەناوچوون هەق و ئەرکی کۆنگرەی ئاشتی بۆ باسکردنی مەسەلەی کورد لەسەر بناغەی دانپیانراویدا، ئەویش سوود بوونە لە سەر ئەوەی باشترین بەرژەوەندی و ئارەزووەکانی گشتی هاووڵاتییان بە قەدەر توانایە هەمان شێوە سەیر ناکرێت.

پەراوێزەکانی بیست و سێهەم:

1- Pro, Fo(608) (95) (434) (Politicaime) sir Rr Wingle Cairo) (16Th, December 1918)

2- Ibid. (371) (3385) (192142- 747) (November 212T. 1918).

3- Fo(371) (3386) (204298- 717) (December 21Th, 1918).

4- Fo(371) (5068) (E 2607-11- 44) (March 1920).

5- Fo(371) (5068) (E3297-11- 44) (India office) (Views of Hamdi Baban) Ils Tolerent L' Administration Actuelle, en se Rappelant Les Jours De Coreligionists, Leurs Tyrannies et Injustices Completement Oublies.

6- Fo(371) (5068) (E3398-11-44) TEL. From Admiral De Robeck) (Constantinople) (16th April, 1920) (Suggsted use of Kurdish Tribes) (Urgent, No. 400)

بەشی بیست و چوارەم

پارتی سەربەخۆیی کورد ئەویش یاداشتێکی دیکەی دا بە وڵاتە هاوپەیمانەکان لـە مـارتی ١٩٢٠ ئەم پارتەدا وای دەوڵەتێکی سەربەخۆبووی کورد دەکـات لـە دەوڵـەتی عوسمانییـەوە، هەروەها هەرێمەکانی کوردی ئێرانیش دەگرێتەوە. یاداشـتەکەش خراوەتـە نـاو بەڵگەنامـەی ژمارەکراو (٣٧١)(٥٠٦٨)(واتە ٢١٢٧)،[1] لەگەڵ ئەو ڕووداوە زووانەی دووای کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی کە نیشانەی دەسـت پێشـخەری ناوەنـد و هـۆزە کوردەکانـە گرنگـی دان بـە بـــارودۆخی هەرێمـــەکانیان، ئـــەوەی دەردەکـــەوێ لـــە بەڵگەنامـــەی ژمـــارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(١٦٥)(١٢٣٠٦)[2] کە نامەیـەکی تێدایـە لـە وەزارەتـی دەرەوەی حکومـەتی ئەستەمبوڵ بۆ نێـردراوی پایـەداری بـەریتانیا، دەربـارەی بـەرەنگار بوونـەوەی بیانییـەکان. هەروەها تێبینییەکانی مستەر (ڕیان). کە نووسراوە (صەدرئەلئەعزەم)ی عوسمـانی (دوێـنێ) بۆی ڕوون کردەوە کە هۆزی (میللی) کـورد، بـەرەنگاری هـەر هێرشـێك دەکـات کـە بـەرەو ناوچەکەی (ویران شەهر) بێت لە تورکیادا. سەرکردەکانی تیپی ١٣ باسی بەرەنگار بوونـەوەی (مللی)یان کرد بۆ ئەم جۆرە هێرش بردنە.

صەدرئەلئەعزەم لەم بیروڕایەی ئەوەی دەربڕی کـە دەیـەوێ جەنـەڕاڵ (ئیسـماعیل فـەزڵی پاشا) بنێرێت بۆ کوردستان کەوا شارەزایی هەیە لە کاروباری کوردەکان، بـە مـەرجێ کـوڕی شێخ عەبدولقادر لەگەڵ بێ و هەروەها دوو کەسیش لە نێردراوانی عەبدولڕەحیم. بەڵگەنامـەی (٦٠٨)(٩٥) لە ٦ی ئابی ١٩١٩[3] نامەیەکی تێدایە لە لایەن شەریف پاشا بۆ (فانسـیتات) دەربارەی سەردانەکەی (فەخری عەبدی بـەگ) بـۆ ئەسـتەمبوڵ و چـاوەڕوانکردنی گەڕانـەوەی نزیکی و گەیشتنی بەوەفدی کورد لە کۆنگرەی ئاشتیدا لە پاریس.

لە بەهاری ١٩١٩دا شەریف پاشا لە هوتێلی (کارلتۆن) دا دەبەزێ، لە لەندەن. هەڵدەستا بە گفتوگۆ کردن لە لێپرسراوانی بەریتانیا. بەڵگەنامەی ژمـارەکراو (٥٠٦٨) (یـانی ٢٦٢٨) (٤٤)[4] ئەو گفتوگۆیەی تێدایە لە نێوان مستەر (فانیستارت) و شەریف پاشـا. فانسـیتارت دەڵێ: دوای گفتوگۆکردنم لەگەڵ (سۆکۆلۆ) ئەم بەیانییە چاوم کەوت بە شـەریف پاشـا، ئێسـتا من بۆم ڕوون بووە کە ئەو پاڵپشتی تورکەکان دەکات. کاتێ لێم پرسی ئەو نوێنەرایـەتی کـێ دەکات بەم قسەیە تووڕە بوو، ئێستا ئەو نامە و وێنەی تەلەگرافەیم بۆ بنێـرن کـە ئـەو داوای دەکات ڕەوانەی بکەن بۆ سەرۆکی یانەی کورد لە ئەستەمبوڵ. بۆ ئەوەی تووڕەی نەکەین، من وای بەباش دەزانم کە پێی بڵێین ئێمە بروسکەکەی دەنێـرین. ئەمـە بـە مانایـەکی دیـاریکراو

یارمەتیمان دەدات بۆ ئەوەی بە وردی بزانین کە ئەو نوێنەرایەتی کێ دەکات (شەریف پاشا. هەندێ لە هەڵوێستەکانی ئەم لێپرسراوانە بەرامبەر بە ئەو، هەروەها سروشتی پەیوەندییەکانی بەریتانیا و فەرەنساش کاریان کردۆتە سەری. دەربارەی هەندێ لە هەڵوێستەکانی هەموو جۆرە سەرکردە کوردەکان لە ئەستەمبوڵ بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١)(٥٠٦٨)(واتە ٣٤٠١)(١٦ی نیسانی ١٩٢٠). بروسکەیەکی تێدایە لە لایەن ئەدمیراڵ (دی ڕوبیك)ەوە:ـ

بە پەلە:ـ

لەدەستدانی نیشانکردنی بروسکەکەی ڕابردووم دا (٣٣٩٨) هەڵوێست لێرەدا ـ ئەستەمبوڵ ـ دەربارەی کاروباری کوردەوە ئاڵۆزە، چۆنکە ناکۆکی نێوان ئەندامانی یانەی کورد لەو کاتەوە قووڵتر بووە. بەدرخانییەکان و هەندێکی تر، عەبدولقادر تاوانبار دەکەن بە هۆی ئەو چەند قسە و ڕوون کردنەوەیە گشتییەی داویەتی کەوا لێکدەدرێتەوە بەبێ هێزی هاوبەش کردن لە بەدی هێنانی ئاواتەکانی کورد کە چی عەبدولقادر هەڵوێستی دیاریکراو خۆی پیشان دەدات بەرامبەر یەکێتی خاکی کوردستان و حوکمی زاتیەکی سەربەخۆ لە تورکیا، بەڵام ئەو ڕێز. لە خەلافەت دەنێت، ئەو گرنگییەکی کەم دەدات بە سەربەخۆیی ڕامیاریی تەواو. ئەو بە دووای یارمەتییەکی بەریتانیاوە دەگەڕێت، ئەو دەڵێ هەر کاتێ ئەگەر حکومەتی بەریتانیا ئارەزوی یارمەتیدانی هەبێت، ئەو دوودڵ نییە لە ئاشکراکردنی ئەم جۆرە دەوڵەتە سەربەخۆیە، بەڵام ئەو وا تێدەگات هەڵوێستی ئێستا کاتێکی گونجاو نییە، نێردراوێ پایەدار دەڵێ:ـ وا دەردەکەوێ دڵسوزە، بەهۆی پلەوپایەی ئایینیەوە ئەو پیشتیوانییەکی گەورەتری لێ دەکرێ لەناو کوردەکان لەوانەی تر کە تێکەڵاون لە میسالی و کەسانێ کە بە نهێنی بۆ بەرژەوەندی عوسمانییەکان کار دەکەن. بەم شێوەیە وا دەردەکەوێ کە شتێکی گرانە بۆ دابینکردنی نوێنەرانی باوەڕ پێکراو بۆ بیروڕای گشتی کورد لێرەدا(ئەستەمبوڵ). هەندێ لە سەرکردە کوردەکان لەوە دەترسن چەند پارچەیەکی هەرێمەکانی کورد بکەوێتە ژێر فەرمانداریی‌یەتی بیانی وەیان ناموسڵمان کابتن نوئیل (پێشتر ناوی براوە) باسی سانامەکانی دەکات لە کوردستان لە نێوان مانگی حوزەیران و ئەیلولی ١٩١٩دا. لاپەڕە ٦دا ئەو ڕوونی کردەوە پاش چەند لێکۆڵینەوەیەك لە ویلایەتی دیاربەکر کە چەند دڵنیاکردنەوەیەك دەربکرێ کە هیچ هەرێمێکی کوردی عوسمانی ناخرێتە ژێر فەرمانداریی‌یەتی بیانی یان ناموسڵمان، ئەو وەڵامێکی لە لێپرسراوان پێ گەیشت کە ئەوان تەنها ئەوە دابین دەکەن هیچ هەرێمێك نەخەنە بەر ئیدارەیەکی بەرفراوان ئەگەر کورد نەبێ. لە ساتنامەکانی نوئیل ڕوون دەبێتەوە لە لاپەڕە

٢٤٤٠، سەرکردە کوردەکان هێرش نابەنە سەر کۆنگرەی کەمالییەکان لە سیواس. هەوڵەکانی سوڵتان پەسند ناکەن لەم بوارەدا. مستەر درایڤەر لە کتێبەکەی (کورد و کوردستان) دا دەڵێ:ـ لە کاتی زووی دەست پێکردنی جەنگ واتە کانونی یەکەمی ١٩١٩، شەریف پاشا خۆی ڕاپێش کرد و ئامادەیی خۆی پیشاندا بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ دەسەڵاتدارنی بەریتانیا، بەڵام ئەو داواکارییەی ئەو پشتگوێ خرا، چونکە لەو باوەڕەدا نەبووین چالاکی یەکانمان کوردستانیش بگرێتەوە، بەڵام بە داخەوە، ئەو وا دەڵێ:ـ ڕۆژگار ماوەی نەداین سوود وەربگرین لە هەڵوێستەکە، بەڵکو ناچاری کردین هەتا واز لە دۆستە نوێ کانیشمان بهێنین. هەروەها دەڵێ:ـ لە هەرێمەکانی کوردی باکور لە تورکیا وا دەردەکەوت گفتوگۆ لەگەڵ کوردەکانا کارێکی زۆر گرانترە لە هی هەرێمەکانی دوورتر بەرەو باشوور. ئەویش بەهۆی هەبوونی چەند کەمایەتییەکی نا موسڵمان و چۆنییەتی مەسەلەی ئەرمەنی. هەروەها بە هۆی پڕوپاگەندەی فەڕەنساوە کە ڕۆڵی فەڕەنسای پیشان دەدا لە پاراستنی ئەم کەمایەتییانەوە. ئەو زیاتر دەڵێ:ـ خیتابێکی کە پڕوپاگەندەی فەڕەنسا بە دووای دا کەوتبوو دەتوانین هەستی پێ بکەین لە ئەستەمبوڵ لە ٢٤ی تەمووز. (عەونی بەگ بەدرخان) کەوا بیری لێ دەکرایەوە یەکێکە لە پەیمان دۆستەکانی فەڕەنساییەکان لەم خیتابەدا کۆبوونەوەی پارتی کورد دژایەتی پیشاندا لە چەند سیاسەتێکی پەیڕەو کراو بەرامبەر کوردستان لە لایەن چەند وڵاتێکەوە. ئەو وای بۆ چووە کەوا خۆشی بەرژەوەندییەکانی هەرێمەکانی کورد پتر دابین دەکرێ بە بەدەست هێنانی هەڵوێستێکی دۆستانەی فەڕەنسا، چونکە ئەو تەنها گرنگی بە بازرگانی دەدات. ئەو پتر دەڵێ:ـ لە ماردین گوتیان بەڕێوەبەری بانگی (ئاغری نەجیب ئەفەندی) هانی پیاوانی هۆزەکانی ئەدا دژی شۆڕشەکە، لە هەمان کاتا ناکۆکی کوردەکان ئەوەی نیشان دا کە قسەیان بە تەواوەتی یەك نییە لە ڕامیاری دا و هەوڵدان بۆ نەهێشتنی ناکۆکی ناوەخۆ لە پێناوی گەیشتن بە ئامانجە گشتییەکاندا. ئەمە دەردەکەوێ لە نێوان چەند هۆزێکی دانیشتووی دەوروبەری دیاربەکر. لەو کاتەی سەرۆك هۆزەکانی میللی و قەراکیچ پەیمانیان دەبەست لەگەڵ حکومەتی عوسمانی لە ئەستەمبوڵ، سەرکردەی تورکی تیپی پێنجەم لە ماردین پاڵپشتی ئەم سیاسییانەی دەکرد (سەرۆك هۆزەکان) سەرۆکێکی تر کە ناسراوێکی کوردە لە (ئورفەلبود) محەمەد بەگ هاوکاری لەگەڵا دەکردن و هێرشێکی بردە سەر بیانییەکان لە نێوەڕاستی مانگی مارت. سەرۆکی هۆزەکانی دراوسێی ئەوێ هەستان بە سەردانی ئورفە بۆ ئاشکراکردنی دۆستایەتییان بۆ سەرکردەی هێزەکانی هاوپەیمانان لە هەرێمەکەدا. لەناو ئەوانەدا :ـ سەعید

بەگ و بەکر بەگ لە هۆزی بادیلی و دوکرلو، هەروەها مستەفا بەگ و وەیسی بەگ لە هـۆزی فەراکیچ (سنان ئاغا) لە هۆزی شێخان. سەرۆکەکانی یانەی کورد و تورکمان لـە مـاردین لـە ماڵەکانی سەرۆکە مەسیحیەکان کۆبوونەوەیان دەکرد لەناو شاردا. بـەڵام هێنـدەی پێنەچـوو، سەرۆکی هۆزەکانی (میللی) مەحمود بەگ فەرمانی دا بە هۆزەکانی کە هێمنی بپارێزێت. لـە کۆتایی مایسی ۱۹۱۹، هەندێ لە سەرۆکە کورد و تورکەکان لـە (مەلاتیـە) یـەکیان گـرت. پارێزگارێکی کورد کە بەدرخانی بوو هانی ئەم جووڵانەوەیەی دا. (خەلیل کـە پێشـتر ناویـان هاتووە، عەبدولڕەزاق بەگ و کامل بەگ خۆیان گەیاندە شێخ عەبدولقادر (ئـەوە مانـای ئـەوە دەدات کەوا عەبدولڕەزاق بەدرخان تا سـاڵی ۱۹۱۹ هـەر زینـدوو بـووە). دکتـۆر عەبـدوڵڵا جەودەت کە کوردە لە خێزانێکی ناسراو لە دیاربـەکر. دەربارەیـان نووسـیبوو کـەوا سـەفەری کردووە بۆ فەڕەنسا بۆ چاو پێکەوتنی شەریف پاشا هەر لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ. ئەوەی سوودی هەبێ نوسینەوەی ناوی سەرۆکەکانی یەکێتی هۆزەکانی (میللی)یە، هەروەکو درایڤـەر لە کتێبەکەیدا نووسیویەتی یەوەن:ـ محەمەد حلوـ کوفری محەمەد ئاغاـ حوسێن ئاغاـ جومعە سوئاغاـ خلوف ئاغاـ عوسمان ئەیکوت ئاغا(یاقوت)ـ بوبوسید و کولوك ـ عومەر زلفو ئاغاـ محەمەد سنان ئاغاـ محەمەد سینوـ مستەفا ئاغاـ محەمەد بەکر ئاغاـ هـەوزا ئـەیوب ئاغاـ ئیبراهیم ئاغاـ مستو کوهسور ئاغاـ سنان ئاغا ئیبراهیم ـ حەسەن یوسـف ـ عومـەر ئاغـا حاجی حەموـ مەلا ئەفەندی خردورـ خەلیل بەکر ئاغاـ حەبیب ئەقوب ئاغاـ حەسەن محەمەد ئاغاـ حەمەد یوسف ئاغاـ سەنکریش ئاغا مەحمود ئاغاـ بشار ئاغاـ حاکین قنجـو و حـاجی سنان ئاغا.

پەراوێزەکانی بەشی بیست و چوارەم:

1-Fo (371) (5068) (E2127) (14 Th, March 1920) (From Sureuya Bedr Khan) (Cairo).
2-Ibid (608) (95) (12306) (165) (27 TH, April, 1919) (Sublime porte) (Tres Confidential).
3-Ibid (608) (95) (17280) (Cherif Pasha th Vansptart) (Aug, 6 th, 1919).
4-Ibid (5068) (E 2628\11\44) (Vansitar) (3 rd April, 1920).
5-Fo (37) (5068) (E 3401\11\44) (Tel. from Admiral De Robeck (16 th, April, 1920).
6-Driver, G – R – Kurdistan and the Kurds, Printed by the G. S. I. – Mount Carmel, 1919, p. 77- 79.

٧- هەمان سەرچاوەی پێشوو.
٨- هەمان سەرچاوەی پێشوو.
٩- هەمان سەرچاوەی پێشوو.
١٠- هەمان سەرچاوەی پێشوو.
١١- هەمان سەرچاوەی پێشوو.
١٢- هەمان سەرچاوەی پێشوو.
١٣- هەمان سەرچاوەی پێشوو.
١٤- هەمان سەرچاوەی پێشوو.

بەشی بیست و پێنجەم

بە پێچەوانەی بیروڕای هەندێ کەس، کوردەکان دوای شەڕی یەکەم هەروەك چەند جارەیان ببوونە قوربانی بە خراپ تێگەیشتنی زۆرەوە، هەندێ جاریش دەکەوتنە ژێر هەر دوو لای بەردی کوتانەوە بە چاوێکی هەڵەوە سەیریان دەکەن لە نێوانیاندا، یان لێرە و لەوێدا. کاروبار ئەنجام دەدرا لە لای ئەم لایەنە و لایەنێکی ترەوە تا ڕادەیەك بەبێ جیاوازییەکی ئاشکرا. جا بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(ئێکس ٥٨٢٨ هەشتەم) لە ٤ی نیسانی ١٩١٩[١] بروسکەیەکی تێدایە لە نێردراوەکەی ئێرەوە بۆ نێرداوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ و بۆ سەرکردایەتی بەریتانیا لە مسر لە ٤ی نیسان، باسی ڕوودانی چەند تێکچوونێك دەکات لە نێوان کوردەکانی هەرێمی جەزیرەی (ئیبن عومەر) کە سەری هەڵداوە لە ئەنجامی هاندانی ئەو پڕوپاگەندەیەی لە تورکیاوە دەرچووە. بروسکەکە (تەلەگرافەکە) داوا لە نێردراوی پایەدار دەکات پاڵپەستۆ بکات لەسەر میری عوسمانی (ئەستەنبۆڵ) کە هەستێ بە هێرشێکی سەربازی بۆ دەم کوتکردنەوە، لە هەرێمی (کویان) بە بەکار هێنانی تیپی ١٣بۆ هەڵمەت بردن لە ڕێگەی جەزیرەوە. ڕۆڵی ئەو هێرشە تەنها بۆ گێڕانەوەی هێمنی و ئاسایشە(لەوانەیە هەمان هێز بێت کە کەمالییەکان بەکاریان هێنا پاش چەند مانگێك بۆ هەمان ئامانج، هەروەکو دیارە لە بەشەکانی ڕابردوودا). تەلەگرافەکەی زیاتر دەڵێ: بۆ ئەوەی حکومەتی عوسمانی لەسەر دوو پەت یاری نەکات پێشنیار دەکەن نوێنەرێکی بەریتانیا هاوبەشی ئەم هەرێمە بکات. ماوەنەدان بەم یاری کردنەی سەر دوو پەت بەحکومەت دەکەوێتە ئەستۆی ڕامیاری فەرمانبەران لە وەزارەتی وڵات بۆ مەبەستی وروژاندنی کوردستان (بەم شێوەیە) (نازانرێ چۆن؟). لە بەڵگەنامەی ژمارەکراودا (٦٠٨)(٩٥)(٧٦٧) لە ١٣ی نیسانی ١٩١٩[٢] وەڵامی نێردراوی پایەدار درایەوە لەسەر ئەو تەلەگرافەی کە ئەمەی تێدا هاتبوو لە دەست نیشانکردنی تەلەگرافەکەتان ژمارەکراو (٥٨٢٨)(لای سەرەوە) خۆ ئامادەکردنەکانی حکومەتی عوسمانی بۆ هەڵمەتە سەربازییەکە بەم شێوەیە: لە نێوان هەژدە فەوجی (جەعفەل) سێزدەهەم دا کە گردبوونەتەوە لە مەلاتیە و دیاربەکر و سعرت دا تەنها (٨) فەوجی بەکەڵکی کارکردن دێت، جگە لە دوانزدە ڕەشاش، بەشێك لەم هێزە دەنێرێت بۆ لای شرناخ، کوبان و جەزیرە بۆ گێڕاندنەوەی یاسا، بەشێکی تری دەنێرێت بۆ سەر هۆزەکانی کۆبوەوە لە نێوان موسڵ و نسیبین بۆ ئەوەی ماوەیان نەدەن بگەنە هێزەکانی باکوری ئەوێ. حکومەتی عوسمانی دڵخۆشە بە ڕەزامەندی نێردراوی بەریتانیا لەسەر ئەم هێرشە، هەوڵ دەدات پەیوەندی

ببەستریت بە سەرکردایەتی لە دیاربەکر بۆ ڕێکخستنی کاروباری پێویست. نێردراوی پایەدار لەسەری دەڕوا و دەڵێ: من باوەڕم زۆر نییە بە سەرکەوتنی ئەم کارە سەربازییەی عوسمانی دەترسم زۆر درێژە بکێشێ و سوودێکیشی نەبێ. بەم شێوەیە حکومەتی ئەستەمبوڵ خۆی دوژمنایەتی کوردەکانی دەکرد، هەر لەو کاتەدا هەندێك گرنگی بە کورد دەدا (جاروبار کورد بە شێوەیەکی گشتی) ئەمەش شتێکی سەیرە، کە دوورە لە لێکدانەوەی ڕاست و درووست ـ حکومەت بە پەلە کارێکی سادەی تری ئەنجام دا، بەڵام نامەیەکی وەك ئەو دەداتەوە، بە شێوەیەکی تر. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(٧٠٤٩)(٦٨٢) لە ٣ نیسانی ١٩١٩[٣] تەلەگرافێکی تێدایە لە لایەن نێردراوی پایەدارەوە ئەدمیراڵ (ویب) بۆ نێردراوی لە نێوان دوو ڕووبارەکە ئەمەی تێدا هاتبوو: لە دەست نیشانکردنی بروسکەی ژمارەکراوتان (٢٥٧٥٣) و (٣٦٥٠) لە ٣١ مارت. کوڕی عەبدولقادر شەمدینانی سەرۆکی ئەنجومەنی وڵات لە لایەن میرییەوە دەنێردرێت بۆ (نسیبین) و (کویان) بۆ گێڕاندنەوەی هێمنی و یاسا لەم هەرێمانەدا. دەسەڵاتێکی (یان عەبدولقادر) گەورەی هەیە لەسەر هۆزە کوردەکان، تکایە هەموو جۆرە یارمەتییەکی بدە بۆ گەیشتنی بە ئامانجەکەی، ڕۆژی دەرچوونیتان بە تەلەگراف بۆ دەنێرم. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(٦٨٦٩) تەلەگرافێکی دووبارەکراوی تێدا بۆ سەرکردایەتی میسر لە ڕۆژی ١٠ی نیسانی ١٩١٩ بۆ (دی. ئیم. ئای)[٤] ئەمەی تێدا هاتبوو: لە دەست نیشانکردنی تەلەگرافی ژمارەکراو (٣٤٣٩) لە ٢٦ی مارت ئەم تێبینییانەی تر دەنێرێت: کەسە سەرەکییەکانی جووڵانەوەی لە بەرژەوەندی سەربەخۆیی کورد لە ژێر چاوەدێری تورکیا لە ئەستەنبۆڵ ئەمانەن: شێخ عەبدولقادر، برای (ئەو کوڕی مامیەتی) سەید تەها و دکتۆر عەبدوڵڵا جەودەت و سلێمان نەزیف. خێزانی بەدرخانییەکان زۆر کەسیان هەیە لە ئەستەمبوڵ و پەیوەندیش بە ئەوانەوە پتەوە. دەڵێن ئەمانە ئازادن لە بەکار هێنانی (اللفوت) بۆ ماردین و دیاربەکر. لە کوردە ناسراوەکانی دیاربەکر لێژنەیەکی بەهێز پێك هێنراوە لە پێناوی پێش خستنی جووڵانەوەکە. بەهەمان شێوە لێژنەیەکی تر پێك دەهێنرێت لە ماردین. لە میسر لە لایەن (سریا بەگ بەدرخان) هەمان چالاکی بەرەنگاری دەکاتەوە. هەروەها بەڵگەنامەکە دەقی تەلەگرافی ژمارەکراو (٣٢٤٣) دەنووسێتەوە دەربارەی پڕوپاگەندەی بە هێزی عەبدولڕەحمان سەرۆکی کوردەکانی (شرناخ) لە باکوری جەزیرە، هاندەرەکانیش چەند کەسێك لە ئەستەمبوڵ دان. تەلەگرافەکە لە پێناسەی ئەم کەسانە دەپرسێت. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(٦٨٦٩)(ئیکس ٥٧٨٦) لە ١٩ نیسانی

١٩١٩[٥] تەلەگرافێك تێدا وەڵامی ئەمانەی خوارەوە دەداتەوە:ـ پێشنیارکرا ئەفسەرانی ڕامیاری (دیارمی) و (جوترك) لە ویلایەتی (وان) تا ناوەڕاستی مایس دەست بەکار بن، ئەمەش لە پێناوی پاراستنی ئاسورییەکان لە هەرێمەکەدا کە دەکەوێتە باکوری موسڵ لە کاتی و لەدوای دووبارە نیشتەجێکردنیان، هەروەها داگیر کردنی (جەزیرەی ئیبن عومەر) بە هێزی هەڵمەت بەری میسر؟ لە نسیبینەوە. تکایە وەڵامی ئەمە بدەنەوە وا دەردەکەوێ جەنەڕاڵ شەریف پاشا نێردراوی کورد لە کاتی خۆی چاوی کەوتبوو بە (صەدرئەلئەعزەم) فەرید پاشا. جا بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(١٩٦)(١٣٩٥٥٩) لە ٢٣ی حوزەیرانی ١٩١٩[٦] نامەیەکی تێدایە لەناویا شەریف پاشا دڵخۆشیی خۆی دەردەبڕێ دەربارەی ئەو ڕەزامەندییە گەرمەی کە پێشاندرا لە کاتی گفتوگۆکانیدا. هەروەها ئەو گرنگییەی کە چالاکییەکەی بە دەستی هێنا بۆ لەناو بردنی پارتی (اتحاد و الترقی). ئەو ئەو هۆکارانە ڕوون دەکاتەوە کە بوونە هۆی هەرەس هێنانی دەوڵەتی عوسمانی. هەروەکو خۆی دەیبینێ. بەڵگەکانی خۆی باسی دەکات لە گرنگی دانی بە هیوا و ئاواتەکانی کوردە. (بەم شێوەیە شەریف پاشاش گرنگی بەم چارەنووسە دەدا کە دەوڵەت تووشی ببوو). نامەیەکی سەیری هەیە لە لایەن زاوای شەریف پاشاوە سالح بەگ، کە لە ئەسکەندەرییەوە بۆی ناردووە. ئەوەش مانای گرنگی دان بە مەسەلەی کورد دەگەیەنی. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(١٥٥٩٧)(سەرکردایەتی هێرش بەری میسر) لە ٣ی حوزیرانی ١٩١٩[٧] دەڵێ:ـ نامەیەکی وەرگێڕدراوی بە فەڕەنسی تێدایە لە لایەن سالح بەگ لە ئەسکەندەرییەوە، دەربارەی هەڵوێست لە کوردستان و ئەو هەوڵانەی دەدرێت بۆ ڕازی کردنی هۆزەکانی لە هەڵبژرادنی جەنەڕاڵ شەریف پاشا بە فەرمانڕەوای کوردستان. سالح بەگ ئەو زاوای جەنەڕاڵ (شەریف)ە، کاتی خۆی فەرمانی لە سێدارەدانی دەرچووبوو لە لایەن حکومەتی (اتحاد و ترقی)ەوە، چونکە یەکێ لە دۆستەکانی ئەوانی کوشتبوو، کە ناردبوویان بۆ کوشتنی جەنەڕاڵ شەریف. هەروەها ئەمەش لە بەڵگەنامەکەدا هاتبوو:ـ

سەرکردایەتی گشتی لە میسر   ٣ی حوزەیرانی ١٩١٩

بۆ زانیاریتان وەرگێڕدراو نامەی بە فەڕەنسیتان بۆ دەنێرین لە لایەن بەڕێز سەید سالم لە ئەسکەندەرییەوە بۆ جەنەڕاڵ شەریف پاشا لە پاریسدا. نووسەری نامەکە (سالح بەگ حوسنی)یە کە لە ڕابردوو (لیفتنانت) بوو لە سوپای عوسمانی دا کوڕی حوسنی پاشایە و زاوای شەریفە، ئەو بەڕێوەبەری کاروباری جەنەڕاڵ شەریف و خێزانەکەیەتی ئەمیرە (ئەمینە هاشم)

له میسر. ئەمەشی تێدا هاتبوو:ـ دەیانگوت کاتێ ساڵح بەگ سەردانی شەریف پاشای دەکرد لە پاریس لە سەرەتای جەنگ، پیاوێکی کوشت کە نێردرا بوو بۆ کوشتنی جەنەڕاڵ شەریف لە لایەن پارتی (اتحاد و ترقی)، لەبەر ئەمە فەرمانی لە سێدارەدانی بۆ دەرچوو.

جی.یو.کورتن. مێجەر

ئەمە لە نامەی ناوبراوی ساڵح بەگەوە هاتووە:ـ

باوکی خۆشەویستم:ـ

لە ڕۆژی چواردەهەمی ئەم مانگەدا ڕۆیشتم بۆ قاهیرە، بۆ مەسەلەی (شکور)، چاوم بە زۆر کەس کەوت، لەوانە وەزیری هەڵبژێردراوی ئێرانی، باسی ئەو پەڕاوانە کرا کە داواکارییەکانی ئێرانی تێدا بوو، پێشکەش بکرێت بۆ کۆنگرەی ئاشتی. ساڵح بەگ لە نامەکەیدا دەڵێ ئەو دانەیەکی لەو پەڕاوانە بەهۆی ئامێر بۆ خۆی تۆمار کرد. هەروەها باسی لایەنگرتنی هۆزی جاف کرا بۆ هیوا و ئاواتەکانی کورد. پاشان ساڵح بەگ دەربارەی عارف بەگی (ماردینی) قەسە دەکا، هەروەها گەڕانەوە و داواکردنی لە شەریف پاشا کە بیکا بە ئەندامێکی وەفدی کورد (لە کۆنگرەی ئاشتی لە پاریسدا). هەروەها ساڵح بەگ دەربارەی پێشنیارە ڕامیارییەکان دەدوێ بەرامبەر هەرێمی کوردنشین. هەروەها دەربارەی گەیشتنی لێژنەی لێکۆڵینەوە لە ڕاستییەکان لە لایەن کۆنگرەی ئاشتییەوە بۆ کوردستان و پێویستی پێشەوازی لێکردنی. هەروەها قسە دەکات دەربارەی بڕیار دانی لەسەر سەردان کردنی بەسرە لەگەڵ خاڵی و ماڵ و منداڵەکانی (ئەمە باس کراوە لە یاداشتی سیربیرس کۆکس کە پێشتر ناوی هێنراوە، دەربارەی چاوپێکەوتنی لەگەڵ شەریف پاشا. کە مۆڵکیان هەیە لە بەسرە).

باجەلان

هەندێ هۆزی کوردی هەیە هیچی دەربارە نەنوسراوە یان زۆر کەمی دەربارە نوسراوە. لەوانە هۆزی (باجەلان). دەست نیشانکردنی ئەمە هەندێ جار بۆ سوودی ئەمە. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٣٤٠٦) (١٣٩١٥٢) (٦٨٥٧١) لە حوزەیرانی ١٩١٨.[٨] چەند تێبینییەکی تێدایە دەربارەی هەندێ هۆزەکانی کوردستان کە مێجەر سۆن نوسیویەتی لە خانقین دا. هەر لەوکاتەدا بە چاپ گەیەندرا. دەربارەی هۆزی باجەلان ئەمەی خوارەوەی تێدابوو:ـ

أ. هۆزەکە   ب. خێزانی باجەلان

بەشەکانی:ـ جومور و قازانلو

لقەکانی بەشی جومور ئەوەن:ـ سایکاوند ـ حاجیلار ـ غەریب وەند ـ شیرەوەند ـ جارکالاو ـ مامەوند ـ داودوەند ـ جەلیل ئاغا.

لقەکانی بەشی قازانلو ئەمانەن:ـ حاجی خەلیل ـ وەلی ئاغا ـ عەبدولڕەحمان ئاغا.

سەرۆکەکانی جومور:ـ مەجید ئاغا ـ بارویز ـ مبارەك ـ جهان بەخش ـ قادر ئاغا ـ محەمەد ئەمین ئاغا.

سەرۆکەکانی قازانلو:ـ وەلی ئاغا ـ عەبدولڕەحمان ئاغا ـ غیّدان ئاغا ـ حاجی خەلیل ئاغا.

هێزەکەی:ـ دەوروبەری (١/٣٠٠) خێزان لەگەڵ مەجید ئاغادا بوون پێش شەڕی یەکەم نزیکەی ٨٠ سوارەش. لەگەڵ محەمەد ئەمین ئاغا و وەلی ئاغا ٤٠٠ سوارە هەبوون، بەڵام هۆزەکە پەرت و بڵاوە و هیچ هێزێکی نییە.

شوینی أ(جومور):ـ پێی دەگوترێ دەشتی (باجەلان) لای باکورییەوە زێی عەباسانە. باشوری ڕێگەی بەرەو کرماشانە. ڕۆژهەڵاتی گردەکانی داری دیوان و بیشیکان. ڕۆژئاوای ـ زێی سیروان و گردەکانی ئاغا داغ.

ب:ـ قازانلو هەندێکیان لە دەشتی (کودرا) دەژین، سنوورەکەش لە باکور و ڕۆژئاوای زێی سیروانە. باشور بابا بیلاوی و چیای مورواريد. ڕۆژهەڵات ئاغ داغ. بەشێکی دیکەیان لە بیبوغ دەژین، دەکەوێتە نێوان موسڵ و زێی بچووك بە سەرۆکایەتی عەلی ئاغا قازانلو. بەشێکی تریان لە گوندێ دەژین پێی دەگوترێ (باجەلان). نزیك کەرکوك بە سەرۆکایەتی عەبدولڕەحمان ئاغا.

چەند تێبینییەکی گشتی

ب. خێزانی باجەلان

سەرۆکی ئێستا مستەفا پاشا باجەلان پیاوێکی پیرە و کۆڵ نەدەرە، ئەو تا ڕادەیەك لایەنگری ئینگلیز بوو ئامادەبوو هەموو سامانی خۆی بکاتە قوربانی بۆ هاوپەیمانان لە پێناوی پاراستنی پەیمانی دۆستانەی لەگەڵماندا. لە ڕابردووکاری فەرمانبەری تورکەکانی دەکرد لە کاتی هەمە جۆردا بەڕێوە بەر بوو لە (عەزیزیە) و (بەدرە)، شارەزاییەکی تەواوی هەیە دەربارەی دانیشتووە عەرەبەکانی ئەو هەرێمانەدا، هەروەها هۆزەکانی کوردستانی باشور، ئەو کوردێکی ڕەسەنە کرمانجێکی نەژاد پاکە، سەرچاوەی باوەڕ پێ کراوی گەورەیە لە مێژووی خێزانە کرمانجە سەرەکییەکان. هەموو کاتێ دژی عوسمانییەکان دەوەستا، ئەو لە

هەموو کاتێکا یان سەرپێچی دەکرد یان دوورخراوە بوو. ناو بانگێکی فراوانی هەیە لە ئازایەتی دا لە شەڕی هۆزەکان دا، ئەو لایەنێکی کاریگەر و گەرم و گوڕە بۆ هەر پڕۆژەیەکی ئۆتۆنۆمیی کوردستان. ژنی هێناوە لە خێزانێکی بابانی ئۆرستقراتییە، کە بە کۆنترین خێزانی کرمانجی لە کوردستانی باشور. ناوی ژنەکەش (ئەسما خانم)ە.

مێژووی خێزانەکە:

باپیرە گەورەی ڕاستەقینەی باجەلان کابرایەکی هەرێمی دیاربەکر بوو، سەر بە یەکێ لە هۆزە کرمانجییەکان کە لە نزیك ئەو شارەوە نیشتەجێ ببوون. ئەو لە دەوروبەری ساڵی ١٦٣٠ ئەوکات چوو بوو زەهاب (ئەو کاتە هەرێمێکی تورکان بوو) کە دەستی بەسەرا گرتبوو سەندبووی لە دانیشتووانە جووتیارەکانی کە بە زمانی (فەهلەوی) ئەدووان. سوڵتان مورادی چوارەم (زەهاب)ی درایە دەست و ئەرکێکی خستە ئەستۆی کە دەبێ ٢٠٠٠ سوارە ئامادە بکەن هەر کاتێ داوای بکەن و هەروەها دانانی باجێکی ساڵانە کە ٣٠٠,٠٠٠ قرۆش دەبێ. ئەم باپیرە گەورەیە ناوی عەبدوڵڵا بەگ باجەلان بوو، بەڵام نازناوی پاشایەتی بۆ یەکەم جار درا بە ئەحمەد پاشا باجەلان کە بەرامبەر نادر پاشا، دەجەنگا لە (یاشالیق) زەهاب هەروەك خۆی مایەوە تا سەردەمی عوسمان پاشای باوکی مستەفا پاشا لە ساڵەکانی سەرەتای سەدەی نۆزدەهەم. پاشان خێزانی باجەلان و جوتیارەکانی سەر بە ئەوان ناچار بوون شەڕ بکەن لەگەڵ محەمەد عەلی میرزا ـ کەسێ یارمەتی نەدان پشتیان بەخۆ بەستبوو، ناچار بوون زەهاب چۆڵ بکەن و جێی بهێڵن. بە گوێرەی ڕێنمایی کۆمیتەی ئەرزەڕۆم کە عوسمان پاشا ئەندامێك بوو لە ناویا، خێزانی باجەلان ئەوەی هەڵبژارد کە بمێنێتەوە لە ژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکان و ڕوویان کردە خانەقین کە تا ئێستاش بارەگایانە. ئەم هۆزە تاکو ئێستاش جێی گردبوونەوەی جوتیارەکانە لە هەموو جۆرە پاشماوەی هۆزەکانی تورکیا لە ڕۆژهەڵات ـ پێشتر لە هەمەدان جێگیر بوون. ئەم بەشەش بناغەیەکی پێك دەهێنا بۆ چەند کۆمەڵگەیەکیان لە نزیك سنورەوە، وەکو درکز نیلۆ و دانیشتوانی قازانی، کە پێشتر بە ناوی قازانلو دەناسران و پێش ئەوەی هیچ پەیوەندییەکیان هەبێ بە (باجەلان)ەوە. جۆرە دانیشتوانێکی دیکە ڕوویان کردە (زەهاب) بە شێوەی (فەهلەوی)یەکی تێکەڵاو و دەدوان کە تا ئێستاش شێوەی دووانی ئەو بەشەی باجەلانن کە ماونەتەوە. ئەمەش بە پێچەوانەی زمانی خێزانەکەیە کە کرمانجییەکی پاکە. تاکو ئێستاش ئەندامی سەرەکی خێزانەکە دەسەڵاتێکی فراوانی هەیە لەسەر هۆزەکەدا. هەر چەندە

لە ڕاستیشدا ئەو سەرۆکی نییە، بەڵام بەشەکەی (جومور) کەمتر لە ژێر فەرمانی ئەودان. لـە هەمان کاتدا بەشی قازانلو بەهێزترە لە لایەنی ژمارەی شەڕ کـەران و ژمـارەی جووتیارانـدا. ئەمانە هەموویان ئەهلی سوننەن لەسەر مەزهەبی ئیمامی شافعی.

پەراوێزەکانی بەشی بیست و پێنجەم:

1- Fo (608) (95) (X. 5828, 8th) (April 4, 1919) (To High Commissioner, Constantinople).

2-(608) (95) (Turky) (Decypher) (No. 767) (AD MI. Calthorpe) (Constantinople) (April, 13, 1919).

3-(608) (95) (7049) (No. 682) (3 rd, April, 1919).

4-(608) (95) (6869) (X. 5741) (To D.M.I.) (Secret) (10 April, 1919).

5- FO (608) (95) (6869) (X. 5786 2nd) (19 April) (Repeated to G. H. Q. Egypt).

6-(608) (95) (Turkey, ME) (196) (13955) (From Cherif Pasha th Damad Frrid Pasha) (June, 23, 1919).

7- (608) (95) (No. (15597) (Letter From Saleh Beg Husni (June 3, 1919).

8- FO (371) (3406) (13952) (68571) (Notes on Tribes. Major E. Soane) (june 8th, 1918).

بەشی بیست و شەشەم

هەندێ لە ناوەندە وڵاتە هاوپەیمانەکان، بەریتانیا بە شێوەیەکی تایبەتی، گرنگییان دەدا بە بیرورِا و هەڵوێستەکانی شەریف پاشا و ئەو کەسانەی کە هەمان هەڵوێستیان هەیە بەرامبەر هاوپەیمانەکان و مەسەلەی کورد لە کاتی جەنگدا و بۆ ماوەیەکیش دوای کۆتایی هاتنی. بەم بیرورِا و هەڵوێستانەش رِازی بوون، بەڵام لەم دوا دواییەدا ئەم ناوەندانە بەرەبەرە هەڵوێستی خۆیان بەرامبەریان دەگۆرِی لەبەر چەند هۆکارێکی هەمە جۆرەوە. کاتێ کە شەریف پاشا گرنگی دەدا بە هەموو هەڵوێستێك بەرامبەر مەسەلەی کورد، ئامادە بوو بۆ هەر شوێنێ بووایە ئەو دەچوو، یان دانیشتن بوایە لەگەڵ هەر ناوەندێك یان هەر کەسێك و گفتوگۆکردن دەربارەی ئەو مەسەلەیە. هەر کاتێ دیبایە لەمەوە سوودی دەست دەکەوێ بۆ رِوون کردنەوەی هەڵوێستەکانی پەیوەندیدار بەوەوە. لەگەڵ لێپرسراوە عوسمانییەکان هەر وەکو ئەم جۆرە دانیشتنانە بە ئەنجام گەیاند وەکو لەگەڵ صەدرئەلئەعزەم (فەرید پاشا). هەروەها تۆفیق پاشادا. لە دەفتەرنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیادا بەڵگەنامەیەك هەیە بە ژمارەی (٣٧١)(٥٠٦٩)(ئەی ٦٠٦٧)(٦٧١) لە ٨ی حوزەیرانی ١٩٢٠،[1] کە رِاپۆرتێکی تێدایە لە بارەی بەدەستهێنانی زانیاری باوەرِ پێکراو کەوا دەگەیەنێ صەدرئەلئەعزەم و وەزیری دەرەوە (تۆفیق پاشا) گفتوگۆ دەکەن لەگەڵ شەریف پاشا بە مەبەستی گەیشتن بە رِێککەوتن نامەیەك بۆ ئەوەی چەند پێشنیارێکی هاوبەش بخەنە رِوو بەرامبەر پێشنیارەکانی هاوپەیمانەکانی کە خراوەتە ناو سەرە قەڵەمەکانی (مسودة) پەیمانی ئاشتی لەگەڵ حکومەتی عوسمانیدا و تایبەتمەند بە کوردستانەوە و پێشکەشی بکەن لە کۆنگرەی ئاشتیی نێو دەوڵەتی. گفتوگۆ بەردەوامە لە نێوان هەردوو لادا لەسەر ئەو بنەرِەتەی کەوا سنووری کوردستانی بە ئۆتۆنۆمی دەست پێ دەکات لە گۆمی (وان)ەوە و درێژ دەبێتەوە لەگەڵ رِووبارەکانی (کارمان) و (قەراسو) و (فرات) لە تورکیادا. لە لایەکی دیکەوە وەزارەتی دەرەوە بروسکەیەکی ناردبۆ وەزارەتی هیندی بەریتانیا، هەر وەکو دەردەکەوێ لە بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ٦٤٢٧) لە ١٠ی حوزەیرانی ١٩٢٠[2] دەست نیشانی نوسراوەکەی نێردراوی پایەدار دەکات لە ئەستەمبوڵدا لە ژێر ژمارەی (٦٧١)(وەکو لە سەرەوە هاتووە) باسی ئەو زانیارییانە دەکات دەربارەی گفتوگۆکانی تۆفیق پاشا و شەریف پاشا بۆ رِێکەوتن لەسەر پێشنیارەکانی تایبەتمەند بە کوردستانەوە. برووسکە کە دەڵێ پێشنیارەکانی شەریف پاشا زۆر لەو رِاگەیاندنانە دەچێت کە لە لایەن حکومەتی عوسمانییەوە دراوە بە تۆفیق پاشا. هاوپەیمانەکان نیازیان وابوو خۆ ئامادە بکەن بۆ جێبەجێکردنی هەندێ لە بەندەکانی پەیمانی ئاشت بوونەوە

(پەیمانی سیڤەری داهاتوو) پەیوەندیدار بە کوردستان بە تایبەتی دیاریکردنی لیژنەی کوردستان کە نووسراوەتەوە لە بەندی ناوبراوی پەیمانەکەدا. جا بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی٥٥٦٩) لە ٢٩ی مایسی ١٩٢٠[٣]بروسکەیەکی تێدایە لە جێگری شای بەریتانیاوە لە هیند تێدا نوسراوە:ـ هەڵبژاردنی مێجەر نوئیلْ وەك ئەندامێك لە لیژنەکانی کوردستاندا. هەروەها دەربارەی هەمان بابەت نوسراوێکی تایبەتی هاتووە لە وەزارەتی ـ هیند ـ ەوە. جا بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ٤٤/١١/٦٣٢٢)(بە٤٢١٠) لە ١٠ی حوزەیرانی ١٩٢٠.[٤] تەلەگرافێکی تێدا هاتووە دەست نیشانکردنی بروسکەکەی وەزارەتی دەرەوە دەکات لە ٢٧ی مایسی ١٩٢٠(ئەوەی سەرەوە) دەربارەی ڕازی بوون لەسەر درێژ کردنەوەی پشوودانی مێجەر نوئیلْ هەروەها داوا دەکات لە وەزارەت ڕاگەیاندنی کاتی دەست بەکار کردنی نوئیلْ لە لیژنەی کوردستان، بۆ ئەوەی مووچەکەی بگوێزرێتەوە بۆ وەزارەت لە کاتی دەسەڵات پێدانیدا، وەزیری هیند (مونتاجۆ) داوا لە وەزیری دەرەوە دەکات (ئیرل کیرزن) کە لێکۆڵینەوە بکات لە ڕۆژی ئەو دەست بە کار کردنە. مەبەستیش لەمە ئامادەکردن و جێبەجێ کردنی بەند و سەرەقەڵەمەکانی پەیمانی ئاشتییە کە گوایە لەگەڵ تورکیا دادەبەسترێ، هەروەکو ئەمەش دەردەکەوێ لە نامەکەی بەڕێز (تیللی) لە ٤ی تەموزی ١٩٢٠. ئا لەم کاتانەدا گرنگی دان بە مەسەلەی کورد بەردەوام بوو، هەروەکو ئەوەمان بە ئاشکرایی بەرچاو کەوت، ئەم گرنگی پێدانەش لە هەندێ کاتا دەبێتە هۆی پەیدابوونی چەند بۆچوونێکی هەمەجۆر و چەند ناکۆکییەك، هەتا ئەمەش لەناو کۆمەڵگەی کوردەوای و نێوان کۆمەڵێ لە سەرکردەکان و پیاوە ناسراوانی کوردەوە بەدی دەکرا، لەمانەش ئەوانەی کە دانیشتووی ئەستەمبوڵ بوون. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١)(٥٠٦٩)(ئەی ٤٤/١١/٦١٤٨)(نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ) لە ٢٠ی مایسی ١٩٢٠[٥] تەلەگرافێکی تێدایە کە نێردراوی پایەدار تێدا ڕوونی دەکاتەوە لە ئەستەمبوڵدا، کە وا هەڵبژاردنەکان لە (یانەی کورد) دا سەرکەوتنەکەی بۆ سەید عەبدولقادر شەمدینانی بوو. چونکە سەید عەبدولقادر لایەنگرێکی میللی زۆری هەیە لە نێو کوردەکانی ئەستەمبوڵدا. بەدرخانییەکان و ڕۆشنبیرەکانیش بڕیاریان دا یانەیەکی نوێ دابمەزرێنن. کاتێ گەلێ چارەسەری خرابووە ڕوو بۆ مەسەلەی کورد لە باس و لێکۆڵینەوەی لایە هەمە جۆرەکان. (هەروەکو لە مسودەکانی پەیمانی ناوبراودا هەیە) سەرکردە کوردەکانیش گەلێ گرنگییان پێ دەدا لە هەموو شوێن و پلەوپایەکدا. لەمانەش بێگومان خێزانی بەدرخانە. بەڵگەنامەی ژمارە کراو (٣٧١) (٥٠٦٩)

(ئـەی ٤٤/١١/٦٠٨٨) لـە ٢٣ی مایسـی ١٩٢٠[٦] تەلـەگرافێکی تێدایـە دەربـارەی ئـەو داواکارییەی کە خێزانی بەدرخانی پێشکەشی کردبوو بۆ سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا سـەبارەت بە گەڕاندنەوەی موڵك و سامانی باپیرەیان. میربەدرخانی گەورە لە میرنشینی بۆتانی کۆن لـە تورکیادا و چارەسەرکردنی مەسەلەی ئەم موڵـك و سـامانە لـە بەنـدەکانی پـەیمانی ئاشـتیی چاوەڕوان کراو (لەگەڵ حکومەتی عوسمانیدا). ئەم داواکارییەش مـۆرکراوە لـە لایـەن دکتـۆر (خالید بەدرخان) کە پزیشکە و (خەلیل بەدرخان) کە ئەندازیارێکی کشـتوکاڵییە و (ئەحمـەد سریا بەدرخان) کە بەڕێوەبەری موڵك و سامانەکانە. ئەمەش نیشانەی ئەوەیە هەمان گرنگـی دەدرێت بەوەی کە دراوە بە هەرێمی (جەزیرەی ئیبن عومەر). بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ٧٢٣٥) (لـە نێـردراوی پایـەدار لـە ئەسـتەمبوڵەوە) لـە ٢٢ی حـوزەیرانی ١٩٢٢،[٧] بروسکەیەکی تێدایە واهاتووە کەوا دوو کەسی خێزانی بەدرخانیەکان بەناوی خێزانە کەیانەوە ناڕەزایـەتی دەردەبـڕن بەرامبـەر هـەوڵی خستنەسـەر (جـەزیرەی ئـیبن عومـەر) و هەرێمەکەی کە کوردنشینە بۆ سوریا (واتە ئینتدابی فەڕەنسـا). لـە جیـاتی ئەمـە پێشـنیار دەکەن یان بیانخەنە سەر کوردستانی ئۆتۆنۆمی، یان باکوری موسـڵ، تـا دەقـی بەنـدی (٦٤) بیانگرێتەوە لە پەیمانی ئاشتی و سوود وەرگرتن لەمـەوە. لـە وەڵامەکـەی وەزارەتـی دەرەوەی بەریتانیا دەست نیشانی ئەوە دەکات کەوا لیژنەی کوردستان (ناوبراو) مافی چاو خشـاندنەوەی هەیە بە هەندێ لق و لای سنورە دەست نیشانکراوەکان بەڕێز نێردراو (دی ڕوبیـك) جـارێکی تـریش هـەمان بابـەت دەکاتـەوە. بەڵگەنامـەی ژمـارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئـەی ٤٤/١١/٧٩٠٦) لـە ٢٨ی حـوزەیران سـاڵی ١٩٢٠[٨] تەلـەگرافێکی تێدایـە لـە نێـردراوی پایەدارەوە لە ئەستەمبوڵدا. ئەمەشی تێدا هاتووە:ـ لە دەست نیشانکردنی تەلەگرافەکـەم بـە ژمارەی (٧٢٨) لە ٢٢ی حوزەیرانی (ئەوەی سەرەوە) کە نامـەی دوو کەسـانی لـە خێزانییـە بەدرخان کورت کردۆتەوە، جێی شانازیمە کە بۆ زانیاریی پایەدارتان چەند دانەیـەك پێشـکەش بکەم لەو بەڵگەنامەی خوارەوە کە لە کۆمەڵەی کۆمەڵایەتی کوردم وەرگرتووە:ـ

أ. نامەیەك لە ڕۆژی ١٧ی حوزەیران دانەیەکی ئەو تەلەگرافەی تێدایە کە نێـردراوە بـۆ سەرۆك وڵسن (سەرۆکی وڵاتە یەکگرتوەکان) ڕەزامەنـدی خۆیـان دەربڕیـوە کـە کۆمەڵەکـەی داناوە وەك دادوەرێك (حاکم) کەوا بابەتی سنوری کورد و ئەرمەن (لە تورکیا) دا، دەکەوێتـە ژێر دەسەلاتییەوە.

ب. نامەیەك لە ڕۆژی ١٧ی حوزەیران داوا لە کۆنگرەی ئاشتی دەکات چاو بەو بڕیارە بخشێنێتەوە کە دەربارەی هەرێمی (جەزیرەی ئیبن عومەر)ە.

ج. دوا داواکاری (بەڕێز نێردراوی پایەدار (دی روبیك) دەڵێ:ـ هۆکارەکەی ئەو ناکۆکییە کە کۆمەڵەکەی تر دەینێتەوە لەناو یانەی کورد (باسی ئەوەمان کرد لە تەلەگرافەکەمانی ٦٢٠/م/٧٤٣ لە ٣ی مایس و نامە گۆڕینەوەکانی تردا، بەڵام بیروڕای هەر دوو لای لە یەك دەچن دەربارەی دوا ڕۆژی کوردستان. پاشان لە بەڵگەنامەی ناوبراودا دەقی نامەی کۆمەڵەی کوردی ناوبراو دێتە ڕوو بۆ سەرۆکی وڵاتە یەکگرتووەکان (وڵسن). نامەکەش مۆرکراوە لە لایەن سەرۆکی کۆمەڵە (ئەمین عالی بەدرخان) و سکرتێرە گشتییەکەی (مەمدوح سەلیم) کە بەم شێوەی خوارەوەیە:ـ

ئەی خاوەن پایە

گەلی کورد بە خۆشییەوە پێشەوازی لەم هەواڵە دڵخۆشکەرە کرد کەوا بەڕێز خۆتان ماوەتان داوە داروەرێك بێ بۆ کێشانی سنووری کورد و ئەرمەن. باوەڕیش هەیە بە هەر چواردە سەرەتاکان دەربارەی دوارۆژی نەتەوەکان. گەلی کورد چاوەڕوانی بڕیاری حوکمی ئێوە دەکات کە ڕزگاری دەکات لە دەسەڵاتی بیانی جا لە هەر لایەکەوە بێت، ئێستا دوارۆژی گەلێك لە دەست تۆدایە، ئاواتە خوازین ویژدان ڕێبەرت بێ لە بەجێ گەیاندنی ئەو کارە گرنگەی کە مێژوو خستۆتیە سەر شانتەوە.

ئەمین عالی بەدرخان مەمدوح سەلیم

سەید عەبدولقادر سەرۆکی یانەی کورد ئەویش بەناوی کۆمەڵەی کوردستانەوە داواکارییەکی وەکو ئەوەی پێشکەش کرد. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (٩٦٤/م/٣١٧٩) کە نووسراوە لە ٦ی تەموزی ١٩٢٠،[٩] بروسکەیەکی (تەلەگرافێکی) تێدایە لە لایەن نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵەوە بۆ وەزیری دەرەوە (ئێرل کیرزن)، کە ئەمەی تێدا هاتووە:ـ

گەورەم،

بە دەست نیشانکردنی تەلەگرافەکەم ژمارەکراو (٩٣٠) لە ٢٨ی حوزەیران دەربارەی ئەو هەڵوێستەی کەوا سەرکردە کوردەکان لێرەدا هەیانە بەرامبەر ئەو بەشەی (مسوەدەی) پەیمانی ئاشتی (پەیمانی سیڤەر) لەگەڵ تورکیادا، کە تایبەتە بە کوردستان، شانازییە بۆ من کە دانەیەك لەم یاداشتانە بنێرم (یاداشتەکە بە زمانی فەرەنسی نووسراوە) کە پێم گەیشتووە لە

لایەن کۆمەڵەی کورد و کوردستان. وا دەردەکەوێ کەوا ئەمە ناو لێنانێکی نوێ بێ بۆ یانە کوردییەکەی پێشتر، یاداشتەکەش مۆرکراوە لە لایەن سەعید عەبدولقادر.

دی ڕوبیك

لە لایەن سلێمان ئاغا شرناخییەوە هەمان گرنگی پێدان بەرچاو دەکەوێ، ئەو داوا دەکات کەوا فەرمانداریێکی بەدرخانی دیاری بکرێت بۆ هەرێمەکەی. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ٨٧٢٧) (وەزارەتی هیند) لە ٦ی تەموزی ١٩٢٠،[١٠] تێدا نامەیەکی سلێمانی ناوبراو هەیە کەوا داوا دەکات فەرمانداریێکی کورد دابنرێت لە یەکێ لە ئەندامانی خێزانی بەدرخان بێت بۆ ئەوەی فەرمانڕەوایی وڵاتەکەی بکات (دەکەوێتە باکوری ڕۆژهەڵاتی جەزیرەی ئیبن عومەر). خێزانی بەدرخانییەکان بە درێژایی چەندەها ساڵ بووە بە ناوبانگترین کۆنە خێزانەکانی کورد لەناو وڵاتدا، کە پێشتر فەرمانڕەوایی میرنشینی (عەزیزان)ی دەکرد لە هەرێمی بۆتان لە تورکیادا کە دەکەوێتە لای ڕۆژهەڵاتی ڕووباری دیجلەوە. ئەم خێزانە کەم و زۆر پلەوپایەکەی خۆی هەر پاراست هەتا پاش تێکچوونی میرنشینە پشتاوپشتەکەشیان و دوور خستنەوەی سەرکردەکانیان بۆ ئەستەمبوڵی پایتەخت لە دواجاردا. لە سەرەتای سەدەی بیستەمیشەوە بەدرخانییەکان بە خێزانە خاوەن پایە بەرزەکان دادەنران لە پایتەخت. لە ناویاندا پزیشك و ئەندازیار و پارێزەرو و سەرکردەی سوپا و کارگێڕیان لێ دەرکەوت. هەروەها یەکەمین ڕۆژنامەی کوردیان بڵاو کردەوە و بەشدارییان کرد لە جووڵانەوەکانی پاکسازی عوسمانییەکانەوە. لە ساڵی ١٩٠٦ ئەمینداری پایتەخت و بەڕێوەبەری پۆلیسەکەی (ڕەزوان پاشا) کوژرا، ئەم تاوانەش خرایە پاڵ سەرۆکەکانی بەدرخانی بە تایبەتی عەبدولڕەزاق بەگ و عەلی شامل پاشای بەدرخانییەکان، جا ژمارەیەکیان لێ بەند کردن و دوور خستنەوە بۆ چەند شوێنێکی هەمەجۆرە وەکو مەککە و بەنغازی و دوورگەکانی (ئەرخەبێل). بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٤/١٦) (٩٩٢٨) (١٢١٤٢) (ئەستەمبوڵ) لە ٣١ی مارسی ١٩٠٦.[١١] نامەیەکی تێدایە لە لایەن بەڕێز ئۆکۆنۆر لە ئەستەمبوڵەوە بۆ وەزیری دەرەوەی بەریتانیا بەڕێز (ئەدوارد غرامی) ئەمەی تێدا هاتبوو- جێی سەربەرزیمە پێتان ڕابگەیەنم کەوا ئەمینداری پایتەخت (بەڕێوەبەری پۆلیس)ی ئەستەمبوڵ (ڕەزوان پاشا) ئێوارەی ڕۆژی ٢٢ی ئەم مانگە هاتە کوشتن. هەواڵی کوشتنەکەش بە گوێرەی قسەی ئەم و ئەو هەر دوو سەرۆك لە خێزانی بەدرخانی کوردان عەبدولڕەزاق بەگ و عەلی شامل پاشا بەگژیدا چوون، کە بووە هۆی تێك چوونی باری کۆشکی (یلدز)ی پاشایەتی. لێژنەیەکی لێکۆڵینەوە لە کۆشکەکە پێك هێنرا، لە

ڕۆژی ۲۸ی دا لەگەڵ ۱۳ سەرکردەی تری کورد خرانە بەندیخانەوە و پاشان هەموویان لە پاپۆڕێك دانران و دوور خرانەوە و هەریەکە بۆ شوێنێ. عەبدولڕەزاق بۆ مەککە، عەلی شامل بۆ بەنغازی، ئەوانی تریش هەر یەکە بۆ دوورگەیەکی (ئەرخەبێل). عەبدولڕەزاق و عەلی شامل دووانن لە کوڕانی خوالێخۆشبوو بەدرخان بەگ کاتی خۆی دوور خرابۆوە بۆ (کاندیا)(دوورگەی کریت) ساڵی ۱۸۵۰. پاشان بەدرخان و نەوەد و یەك کەسی سەر بە خێزانەکەی گەڕاندرانەوە بۆ ئەستەمبوڵ. ئەم خێزانەش توانی شوێنێکی زۆر بۆ خۆی بکاتەوە لەسەر دەسەڵاتدارەکان. ئامانجی سوڵتان لەمەش ئەوە بوو کە لەم ڕێگەیەوە دەسەڵاتی خۆی بکێشێ بەسەر هۆزە کوردەکانی دانیشتووی ڕۆژهەڵاتی ئاسیای بچووك. بەدرێژایی ڕۆژگار چەند سەرکردەی کوردی تر دوور خرانەوە بۆ پایتەخت. بەم شێوەیە پارتێکی کوردی بەهێز پێکهات لە پایتەختدا بە سەرۆکایەتی ئەو بەدرخانییانەی کە هەندێ لە ئەندامەکانی گەیشتبوونە پلەوپایەی بەرز. عەبدولڕەزاق بەگ جێگری سەرۆکی (تەشریفاتی) کاروباری باڵوێزەکان بوو، عەلی شامل بەگ سەرکردەی هەرێمی (سکوتاری) بوو، (بەدرخانی) ئەندامێك بوو لە ئەنجومەنی وڵات. هەروەها چوارانیشیان لە پۆلیسی پایتەخت بوون، ئەوانی دیکەش پایەی باشیان هەبوو لە ویلایەتەکاندا. دەسەڵاتیان گەیشتبووە کۆشکی (یلدز) و پاسەوانی پاشایەتی.

ن.ر. ئۆکۆنۆر

بەڕێز (ئۆکۆنۆر) لەگەڵ نامەکەیدا پارچەیەك لە ڕۆژنامەی (أقدام) دەپێچێتەوە کە هەواڵی ڕووداوە باسکراوەکانی تێدایە.

-

پەراوێزەکانی بەشی بیست و شەشەم:

(1) FO (371) (CE 6067) (Turkey) (Admi, de Rebeek) (No. 671) (8th. Junet. 1920)

(2) (371) (5069) (E 6437) (India Office) (No. p.4503)

(Negotiation between Tewfik pasha and Sherif Pasha) (10th. June 1920)

(3) (371) (5069) (E 5569) (Viceroy of India) (4123) (29th May, 1920).

(4) (371) (5069) (E 6322/11/41) (India office) (No. p 4210) (Appointment on one kurdish commissioss) (june 10th. 1920).

(5) (371) (E 6148/11/44) (Admi, de Robech) (NO. 726) (May 20th. 1920).

(6) (371) (5069) (E 6088/11/44) (From Bedir khan Family to prime Minister) (Signed J.A.C. Tillcy) (23rd. May. 1920).

(7) (371) (5069) (e 7235) (Ted. From Admi, de Robeek) (ruture Boundaries of Kurdistan) (June 22nd . 1920).

(8) (371) (5069) (E 706/11/44) (From Admiral de Robeck) (No. 930) (Future of Kurdistan) (june 28th. 1920).

(9) (371) (5069). (969/M/3179) (High commissioner, const.) (6th. July, 1920).

(10) (371) (5069) (E7827) (suleiman Agha Sharnakh) (india office) (No. p 5218) (july 6th, 1920).

(11) (371) (61/4) (9928) (12142) (South Eastern Europe) (Confidntial) (Sir N.O, Conor to Sir Edward Grey) (No. 212) (Const) (March 31, 1906).p

بەشی بیست و حەوتەم

سەرکردە کوردەکان بە وردی و ئاگادارییەوە بەردەوامبوون لەسەر گرنگیدان بە مەسەلەکانی هەرێمی کوردنشینەوە. کۆمەڵەی کۆمەڵایەتی کوردیی ناوبراو یاداشتی دووهەمی خستە بەردەست، دەربارەی مەسەلەی کەرتی (جەزیرەی ئیبن عومەر) لە تورکیا. نارازی نەبوو بخرێتە ناو بازنەی ئینتدابی فەرەنساوە، بەڵکو بمێنێتەوە لەناو چوار چێوەی رامیاری کوردی چاوەڕوانکراو و لە ژێر ڕۆشنایی پەیمانی سیڤەر لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ١٠٧١٨) (نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ (دی ڕوبیك)). ژمارە (١١٧٢) لە ١٩ی ئابی ١٩٢٠،[1] بروسکەیەکی تێدایە کە ناردراوە بۆ وەزیری دەرەوەی بەریتانیا (ئێرل کیرزن) کە ئەمەی تێدا هاتبوو:ـ لە دەست نیشانکردنی نامەکەی ٢٨ی حوزەیران کە لەگەڵیا دانەیەکم ناردبوو لەو یاداشتەی لە لایەن کۆمەڵەی کۆمەڵایەتی کوردەوە پێم درابوو لە ناوەڕۆکدا نارەزایی دەردەبڕن بەرامبەر ئەو هەوڵانەی بۆ جیاکردنەوەی (جەزیرەی ئیبن عومەر) و خستنە سەری بۆ بازنەی ئینتدابی فەرەنسا. جێی سەربەرزیمە بۆ زانیاریتان بۆ دووەم جار دانەیەکی دیکەتان پێشکەش بکەم لە هەمان کۆمەڵەی کوردەوە بە لە ڕۆژی ١٤ی ئاب. لەم یاداشتە کە کۆمەڵەکە ڕێزی خۆی نیشان دەدات بۆ حکومەتی بەریتانیا لەسەر ئەو هەوڵانەی بۆ بەدەست هێنانی سەربەخۆیی کورد. (پەیمانی سیڤەر کە چەند بەندێکی تێدایە لە بەرژەوەندی سەربەخۆیی کوردە لە ١٠ی ئابی ١٩٢٠ ئیمزا کرا. کۆمەڵە داواکارییەکەی پێشووی دووبارە کردەوە بۆ گەڕاندنەوەی (جەزیرەی ئیبن عومەر) لە داهاتوودا بۆ شوێنی سروشتی خۆی لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی کورد (لە تورکیادا).

دی ڕوبیك نێردراوی پایەدار

بابەتی لێژنە یان لێژنەکانی کوردستان کەوا دانرابوو پێك بهێنرێتت لە پێناوی جێبەجێ کردنی ئەو بەندانەی پەیوەندیدارن بە کوردستان لە پەیمانی سیڤەر لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا. ناوە ناوە بابەتی ئەم لێژنانە شایانی هەندێ گرنگی پێدان بوون لە پێش گرنگی پێدانی ئەم پەیمانەوە. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ٨٧٧٥) (لە وەزارەتی خەزێنەوە) (س ١٢٤١) لە ٢٣ی تەموزی ١٩٢٠.[2] نووسراوێکی تێدایە بە پێنوسی بەڕێز بارستاو لە خەزێنەدا، کەوا ئەم بابەتە خرایە بەردەستی ئەندامانی لۆرد لە لێژنەی خەزێنەی میری لەگەڵ نامەی بەڕێز (جۆن تیللی)، ئەوەی کە پەیوەندی هەیە بە خەرجییەکانی لێژنەی کوردستان، لێژنەی رۆژهەڵاتیش چاوەڕوانی هەڵوێستی (فانسیتارت)ە. لەسەر هەمان بەڵگەنامەدا لێدوانێك نووسراوە بە خەتی مەرەکەب لە لایەن فەرمانبەری پێشووتر کە ئەویش (مارشاڵ)ە.

ئەو تێدا دەڵێ: ١٠٠,٠٠٠ (جونەیهی) دانرا لە ژێر ناوی (خەرجییە تایبەتییەکان) لە لێکدانەوەکانی ١٩٢٠ـ ١٩٢١ بۆ مەبەستی دەنگدانی گشتی و لیژنەی ڕەنگ ڕشتنی سنوور کە نوسراوەتەوە لە پەیمانی ئاشتیدا (پەیمانی سیڤەر لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا). لەم باوەڕەدام خەرجەکانی ئەم لیژنەیە (لیژنەی کوردستان) دەکەوێتە بەر ئەو پارەیەی کە دانراوە بۆ ئەو ماوەیەی کە کۆتایی پێدێت لە ٣١ی مارتی ١٩٢١.

ك.و.مارشاڵ ٧/٢٩

ئەوەی زانراوە کەوا هەندێ لە بەندەکانی پەیمانی سیڤەر وا دیار دەخات بۆ دانانی لیژنەیەکی نێودەوڵەتی بۆ زانین و لێکۆڵینەوەی ئارەزووەکانی دانیشتووان و کێشانی سنوری کوردستانی عوسمانی بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئازاد بە گوێرەی ئارەزوی دانیشتووانی ئەوێ. گرنگیدان بە مەسەلەی کورد بەردەوام بوو هەروەکو لە پێشوودا دیمان، لە کاتە ناوبراوەکاندا لە نێو هەموو جۆرە شوێنەکانی کورد و ناوەخۆ و نێودەوڵەتیدا. گەلێ گەواهینامەمان دەربارەی ئەم ڕاستییە نیشاندا. هەمان گرنگی پێدان لەم بارەی خوارەوە دەستپێکرد: پێشتر لە جارێ زیاتر باسم کردووە بە شێوەیەکی سەر پێ یی کەوا سەرۆکی کوردەکانی (شرناخ) کە نیشتەجێی باکوری ڕۆژهەڵاتی (جەزیرەی ئیبن عومەر)ن، کە ناوی عەبدولڕەحمان ئاغایە، هەڵوێستێکی توندی هەبوو بەرامبەر دەست خستنە ناوەوەی بیانی لە هەرێمەکەدا، لە هەمان کاتیشدا هەروەکو لە هەندێ بەڵگەنامەکان دەردەکەوێ هەر چۆنییەکی بێ ئامادەبوو بۆ دژایەتی کردنی کەمالییەکان. عەبدولڕەحمان لادرا و سلێمان ئاغا شوێنی ئەوی گرتەوە وەکو سەرۆکێکی شەرناخییەکان. (ناوی ئەم سلێمانە لە بەشی پێشوودا هاتووە). وا دەردەکەوێ سەرۆکی نوێ سلێمان، هەڵوێستێکی دۆستانەی نواندووە بەرامبەر دەسەڵاتدارانی بەریتانیا لە هەرێمی جەزیرەدا. بۆ ئەم لێپرسراوانە ژمارەیەك لە نامە و بەڵگەنامەی ڕەوانە کردووە. ئەو هەڵوێستەی کە ئەو پێشانی دا بوو هەروەها ئەو بیروڕایانەی کە دەری بڕیبوون زیاتر ئەو ڕاستیانەی بارودۆخی دروست بووی ئەوێ ڕوون دەکەنەوە دوای جەنگی گێتی و ئەو گرنگی پێدانە زۆرانەی کە خرابوونە گەڕ بە پێشنیارە هەمە جۆرەکان و پڕۆژە بە کەڵکەکان بۆ دانانی چەند چارەسەرییەکی مەسەلە لە زۆرەکانی خرا بوونە بەرچاو کە چاوەڕوانی چارەسازیان دەکرا و بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ١٠٠٣٣)(وەزارەتی هیند)(٦٠٩٩) ١٧ی ئابی ١٩٢٠.[٣] لەناو ئەم بەڵگەنامەیەدا لە لایەن ئەفسەری ڕامیاری ئەوێ ئەم نوسراوەی

خوارەوە نێردراوە بۆ لێپرسراوانی پێشووترـ لەگەڵ چەند پەڕەیەك نوسراوێكتان پێشكەش دەكەم كە بۆم نێردراوە لە لایەن سەرۆكی (شرناخ) سلێمان ئاغا، پیاوێكی ئایینی بۆی هێناوم كەوا سەربەخۆیەتی (واتە سلێمان) ناویشی (عەبدولكەریم)ە. لەم پەڕانەدا ئەمەی خوارەوە دەردەكەوێ:ـ

أ. لە لایەن یەكێتی هۆزەكانی (كۆنفیدراڵ) شرناخەوە سلێمان ئاغا بە سەرۆك هەڵبژێردراو جێگەی عەبدولڕەحمان ئاغای گرتەوە.

ب. عاكف بەگ بوو بە سەركردەی تیپی دووهەم (لە سوپای عوسمانیدا) لە جیاتی عەلی بەگ بە گوێرەی زانیاریمان بە هەڵوێست نەرم دادنرێت. خاڵی سەرەكی لە نامەی (سلێمان)دا ئەوەیە كە داوای دانانی فەرمانڕەوایەك دەكات لە كەسەكانی خێزانی بەدرخانییەكان بنێردرێت بۆیان و فەرمانداری هەرێمەكەیان بكات. نوسراوی ناوبراو زیاتر دەڵێ:ـ لە پەڕەكانی تردا ئێمە دەبینین (محەمەد سالح) و كەسانی تر و (یوز باشی) ڕەشید بەگ هەواڵەكانی تێكچووی ئەم دواییە ئاشكرا دەكەن و هەوڵ دەدەن هێرش بەرنە سەر هەندێ ولاَتانی نزیك ئێرەوە. عاكف بە ئاشكرا پاڵپشتی ئەم هەوڵە دەكات، بەلاَم ئەم پرۆژەیە سەرناكەوێت بە هۆی كەمی لەچەكە جەنگیەكان و ئەم پرۆژەیەش پاڵپشتی لێوە ناكرێت لە لایەن هێزە مەشق كەرەكانەوە. لەوانەیە هۆزەكانی (شەرناخ)یش هەڵوێستی ناڕەزایی دەربڕن. وا دەردەكەوێت پارتی پەیمانێك و پەیوەندییەكی هەبێ لەگەڵ محەمەد سالح دا. من بە چەند دەربڕینێكی گشتی وەلاَمی (سلێمان) دەدەمەوە و دڵنیای دەكەم لە پشتگیری میری. بۆشی ڕوون دەكەمەوە كەوا داواكارییەكەی دەربارەی بەدرخان بەرز كرایەوە. بۆ شوێنی تایبەت بەخۆی، هەواڵی تەلەگرافەكەی دوای ئاژاوەكانی پێ ڕادەگەیەنم هەروەها چۆنییەتی كەسایەتی ئەوانەی ئاگرەكەیان خۆش دەكرد، دانەیەكیش لە فتوای شێخی ئیسلام (عوسمانی) بۆ دەنێرم كە دژی مستەفا كەمال دراوە. بۆ ئەوەی هەندێ لە خراپ تێگەیشتن نەمێنێ كە دروست بوە بە هۆی باسكردنەوەی مەسەلەی ئەرمەن جارێكی دیكە، من هەواڵی ئەو بڕیارەی كۆنگرەی ئاشتی (لە پاریس) پێ ڕادەگەیەنم كە ماوەی دەدات بە كوردستان ئارەزووەكانی ئاشكرا بكات:ـ دەربارەی دوا ڕۆژی خۆی لە نامەیەكی دیكەی سلێمان ئاغا كە تیادا دەڵێ: من لەگەڵ نامەكەیدا پیاوێكی خۆم دەنێرم كە (عەبدولكەریم) ی ناوە خەڵكی (بەتلیسە) ئەمە نوسەری تایبەتی خۆمە و جێی باوەڕمە و قسەی ئەو وەكو قسەی منە، مستەفا كەمال كوردستان و هەرێمەكانی ئەنەدۆڵی جیاكردەوە لە حكومەتی توركی لە ئەستەنبوڵ بە گوێرەی پلانەكانی

ئیتحاد و تەرەقی ئەوە حکومەتێکی سەربەخۆی کاتی لە ئەنقەرە دامەزراند. لامـان شـتێکی ناخۆشە بۆ ئێمەی دانیشتوانی کوردستان بکەوینە ژێر دەسەلاتی ئەم کۆمەڵە چـەپەڵ و پـیلان گێڕانەی دژی حکومەتی عوسمانییـەوە. ئـەوەش بـەهۆی نـەبوونی سـەرکردەیەك کـە بتـوانێ هەموو کوردستان یەك بخات لە ژێر سەرکردایەتی خۆیدا و ئەم پیلانەش لەناو بەرێت. بـەهۆی ئەم نەبوونییەوە ئەم (کەمالییانە) توانییان جڵەوی بەڕێوەبردنی شارستانی و سـەربازی بگرنـە دەستەوە وەکو گیانەوەران لێمان بخوڕن. جا بۆ ئەوەی ڕزگاریمان بـبێ لێیـان پێویسـتە لەسـەر گەلی کورد لە کۆمەڵەیەکدا یەك بگرنەوە، هەروەها لە پێناوی بـەدی هێنـانی سـەربەخۆیی و ئۆتۆنۆمییەکی ئازادانە بۆ کوردستان لە ژێر چاودێری بەریتانیادا، پێویستەیەکێ لە ئەندامانی خێزانی بەدرخان کە دیارترین خێزانە لـە کوردسـتاندا و ئێسـتاکەش لـە ئەسـتەمبوڵ دایـە، بنێردرێت بۆ هەرێمی (جەزیرەی ئیبن عومەر) مستەفا کەمال پاشا وەزارەتێکی دامەزراند لـە ئەنقەرە دا و ئێستاکەش هۆزەکانمان هان دەدات بۆ نانەوەی پیلان دژی مـیری بـەریتانیا. ئـەو نیازی وایە بە پڕۆپاگەندە کار بکاتە سەرەوە، بەڵام من بەبێ هیچ ترسێ سوێند دەخۆم چەندی لە توانامان‌دا بێت تەنگ و چەڵەمە و کۆسپ بخەمە ڕێی ئەم هاندەرانەوە و هەموو جۆرە دڵنیا کردنێکیش بخەمە بەردەسـتی حکومـەتی بـەریتانیا کـەوا هەڵوێسـتێکی ئاشـتییانەم دەبێ لەگەڵیدا. هەڵگری نامەکەش (عەبدولکەریم) هەموو جۆرە پێویستییەك ڕوون دەکاتەوە. تکام وایە پارێزگاری لێ بکرێت.

لەگەل ڕێزماندا

سلێمان ئاغا

لە هەندێ ئەم بیروڕا و هەڵوێستانەدا ئەو گرنگی پێدانە فراوانە ڕوون دەبێتەوە کە مەسەلە گشتییەکان پێیان دراوە بە تایبەتی مەسەلەی کورد. بۆ نمونـە دەتـوانین بڵـێین پێشـنیارەکانی (سلێمان ئاغا)، بە تایبەتی پێشنیارەکەی بەدانانی یەکێ لە ئەندامانی خێزانـی بـەدرخان بـۆ فەرمانداریيەتی هەرێمەکەوە، کارێکی ڕاست و دروسـت بـوو. مایـەی جێبـەجێ بوونـە، لـە چوارچێوەی ئەم مێژووەدا کە ناسراوە بە ڕووداوی خێرا و هەڵوێستی پڕ پێچ و پەنا و تێکچووی بارودۆخ و سیفەتی گۆڕانکارییەکی دیار لەم کاتەدا. ئەمەش نیشـانەی دروسـتی هەنـدێ لـە هەڵوێست و پێشنیارەکان بوو هەروەها هەبوونی توانای سەیرکردنی دوورتـر لـە بەرژەوەندییـە کەسایەتییەکان و لێکدانەوەکانی ناوچەیی هەندێ لە سەرکردەکانەوە. لە لایـەکی دیکەشـەوە دەتوانین بڵێین ترسانی زۆر هەندێ لە لێپرسراوان لە هەڵوێستەکانی فەرەنسادا لەوانەیـە هـۆی

ڕاستەوخۆی پشت گوێ خستنی جێبەجێ کردنی هەندێ لەم پێشنیارە دۆستانە بێت لەم کات و بارەدا. تا ڕادەیەك هەموو شتێ خەریکی چاوەڕوانی کردن بوو، هەموو بۆچوونێکیش لە قۆناغی گەشە کردندا بوو، نەك شتێکی تر. لە لایەکی ترەوە گرنگی پێدانەکانی وەکو ئەمانەی پێشوو بەردەوام بوو لە هەرێمەکانی تری کوردنشینەوە. بیروڕاکان دەردەبڕدرێن و پێشنیارەکان دەخرێنە ڕوو لە زۆربەی هەرە زۆریدا ئەمە ئاشکرا دەکەن هەبوونی ئارەزوویێك بۆ گەیشتن بە دانانی چەند چارەسەرییەك یان هاوبەشیکردن لە ئەم چارەسەری کردنانە و خۆ ئامادە کردن بۆ کار کردن و هەوڵدان لە پێناویاندا. جا بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ٧٩٢٨)(وەزارەتی هیند) (ژمارە ٥٢٣٧) لە ٨ی تەموزی ١٩٢٠،[٤] نامەیەکی تێدایە لە نێردراوی شارستانییەوە، کە تێدا دەڵێت: یاداشتێکم بەدەست گەیشت کەوا لە لایەن ٦٢ کەسەوە ئیمزا کراوە، لەوانەش تا ڕادەیەك هەموو سەرۆکی هۆزەکان و پیاوە ناسراوەکانی کوردستانی خواروو دەگرێتەوە، یاداشتەکە ئەمەی خوارەوە دەردەبڕێ: ئێمە کە سەرکردەکانی گەلی کوردین ئارەزووی خۆمان دەردەبڕین کەوا پێویستە بۆ وڵاتەکەمان دەوڵەتێکی ئازاد پێك بهێنرێت لە ژێر ئینتدابی حکومەتی بەریتانیادا و بخرێتە ناو وڵاتی نێوان دوو ڕوبارەکە وە بە مەبەستی هاو هەڵسوکەوتی و سەیرکردنی بە یەکسانی و جێبەجێ کردنی کونفیدڕالی لە نێوانیاندا بۆ بەرژەوەندی هاوبەشی. لەسەر یاداشتەکە ئەم سەرۆکانەی خوارەوە ئیمزایان کردبوو: سەید محەمەد بیشماشینە دارکاری کاك ئەحمەدی شێخ، سەید مەحمود نەقیب ئەشرەف، حەفید سەید عومەر، حەفید سەید حوسێن، سەرۆکی پشدەر قایمقام بابەکر ئاغا، سەرۆکی پشدەر مەحمود ئاغا ڕەسوڵ، قاسم پاشا محەمەد فواد بەگ، ساڵح بەگ زادە، محەمەد پاشا محەمەد ساڵح، سەرۆکی سەرکالو شێخ عوسمان، سەرۆکی جاف محەمەد پاشازادە عەلی، سەرۆکی هۆزی داود ،ئیسماعیل بەگ محەمەد ڕەفعەت، شێخ عەلی زادە، سەرۆکی هۆزی زەهاو درویش ئاغازادە عەلی، عەبدولڕەحمان ئاغا ڕۆستەم خان، سەرۆکی سەییدەکانی جەباری سەید محەمەد، فەرماندار و سەرۆکی کۆیە مامەند ئاغا، سەرۆکی کوجر مەنگور ئاغا بایز ئاغا، شێخ قادر سندولان و فەرماندای ڕانیە سەید محەمەد ئەمین، سەرۆکی هۆزی باڵەك شێخ محەمەد ئاغا سەرۆکی هۆزی برادۆست محەمەد سەعید بەگ، بایز پاشازادە سەرۆکی مەنگور حوسێن ئاغا، سەرۆکی پشدەر عوسمان ئاغا ڕەشید، سەرۆکی هۆزی هەرکی ئەحمەد ئاغا، میران محەمەد ئەمین بەگ، نێردراوی سلێمانیی پێشوو حاجی مەلا سەعید، سەرۆکی هۆزی دەلۆ ئیبراهیم بەگ، سەرۆکی جاف ئەحمەد بەگ، سەرۆکی جاف پاشا

محەمەد عزەت، محەمەد ئەمین، کاکە عەبدوڵڵا ئاغا عەزیز ئاغا، محەمەد ئەمین، کاکە عەبدولکەریم بەگ، سەید ئیسماعیل سەید محەمەد بەرزنجی، بەرزنجەیی سەید محەمەد سەید ڕەزا، بەرزنجەیی سەید ئەحمەدزادە سەید ئەحمەد، سەرۆکی سانکانا سەفۆك ئاغازادە عەبدولغەفور، سەرۆکی سانکانا جاسم ئاغازادە عەبدولعەزیز، سەرۆکی هۆزی دەلۆ کاکە سالح، سەرۆکی هۆزی دەلۆ سەلیم بەگ وازی، سەرۆکی سنکانا جاسم ئاغا محەمەد ڕەشید، سەرۆکی هۆزی ئاکۆیی ناودەشت عەفورخان، کیوانیانی سەرۆکێکی گشتییە خورشید بەگ، ئەرز و ماڵی هۆزی سەرۆك ئیحسان بەگ، سەرۆکی هۆزی میلمهالی میران قادر بەگ، سەرۆکی هۆزی ماریوب محەمەد ڕەشید، سەرۆکی هۆزی میرۆیس میران حاتەم بەگ، سەرۆکی هۆزی بارزانی شێخ ئەحمەد، سەرۆکی هۆزی شێروان ئەحمەد بەگ، قادر ئاغای کوڕی عەبدولڕەحمان ئاغا، سەرۆکی هۆزی کوردی باروز ئەحمەد، سەرۆکی هۆزی کوردی ئۆکانزاب، سەرۆکی هۆزی شاملی، شێخ محەمەد سادق سەید موسلح. گرنگی پێدانێکی هاوچەشن هەبوو بۆ بەڕێوەبردنی چەند بەشێکی هەرێمی کوردنشینەوە، دەربارەی ئەمە و چەند پێشنیارێك خرایە ڕوو، هەروەها بۆ ڕێگەی پێشخستنی بەڕێوەبردن و گونجاندنی بە شێوەیەکی باشتر. جا بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ٨٣٣٣) وەزارەتی هیند، ١٠ی تەموزی ١٩٢٠.[٥] نامەیەکی تێدا هاتووە لەبارەی کاروباری هەرێم و چەند پێشنیارێك دەربارەی بەڕێوەبردنیەوە لەوێوە نوسراوێك بە ڕێکرا لە نێردراوی شارستانییەوە کەوا دانەیەك لە نامەی ٣١ی مایس دەنوسێتەوە تەلەگرافێکی تێدایە ڕۆژی ٢٢ی مایس کە نێردراوە بۆ ئەفسەری ڕامیاری لەوێدا. تێدا ڕوون کراوەتەوە کەوا پێویستە ئەوە بزانرێت هەر چۆنیەکی بێت ئەو شێوەیەی کە هەڵ دەبژێردرێت بۆ حکومەت جا بۆ ئەوەی شێوەیەکی سەرکەوتوو بێت پێویستە ماوە بدرێت بە گەل بۆ دەرخستنی هیوا و ئاواتەکانی. هەروەها بەڵگەنامەکە دانەیەکی وەڵام دانەوەی ئەفسەری ڕامیاری تێدایە، کە ڕاپۆرتێك پێشکەش دەکا دەربارەی چۆنیەتی و شێوەی حکومەت لەوێدا. لەم وەڵامەدا ئەمە هاتبوو بە دەست نیشانکردنی تەلەگرافی ژمارە ٦١٨٤ تان من گەلێ دڵخۆشم بەو یارمەتییەی کە پێشکەشم دەکەن لەم بابەتەدا، بەڵام بۆ شێوەکانی گشتیی مەسەلەیەك وەکو ئەم جۆرە پیاوانە (مەبەست پیاوانی فەرمانگاییە کەوا خەڵکی شوێنەکەن) ماوەیەکی درێژە من گەلێ گرنگییەکی وردم پێداوە. لەم هاوینەی ڕابردوودا بڕیارمدا سوور بم لەسەر ڕۆیشتن بەو پەیڕەوەی کە تۆ بۆت ڕێك خستبووم لە تەلەگرافەکەتدا. ئەمەش ئەو کاتی ئەوانەمان دەخستنە ناو بەشی ئیدارەی ناوە خۆییمان کە خاوەن باشترین

بیروهۆش بوون و بوارێکی فراوانیشمان دەدا بەو کەسەی خاوەن بیروتێگەیشتنە. لەوێدا هەندێ تاقی کردنەوە هەبوو. ئەمەش ئەنجامەکانییەتی. ئەو کەسانەی کەوا خاوەن هۆشن و ڕێك و پێکن (لە ڕەوشتیاندا)، خۆیان پێ گەیاند و بوونە بەشێکی بنەڕەتی و نەپچڕاو لە حکومەتدا. ئەمەش بێ بەختییە هەموو لایەك ئەم ڕێك و پێکییەیان نییە. وەکو ئەمانەی تر ئەم پیاوانەن کەوا لە خۆیان بایی دەبن و هەوڵ دەدەن چییان پێ بکرێ شتی گرنگ بەدەست بهێنن بە شێوەیەکی نابەجێ جا لە ژێر سایەی هەر حکومەتێك بێت...

لەبارەی ئەم کەسەوە (لەوانەیە فایق تابۆ حەسەن بێت) لە باسەکەدا، بەرزترین ئەو پلە و پایەیەی گرتووتەوە کە دەتوانرێ هەبێ، ئەو ڕاوێژکاری داهات و تاپۆیە، بەڵام ئەو لە سەرۆکایەتی هەمان ئیدارەی کەمتر ناوێت. لە چەند شوێنێکی دیکەی فەرمانداری ناوەخۆدا چەند خاوەن هۆشێکی باشمان هەیە. وەکو (ڕەزا بەگ) ئەو لەناوە خۆدا بەڕێوە بەری شارباژێرە، جەمال عرفان بەگ ئەو جەنەڕاڵێك بوو لە سوپای تورك و بەڕێوەبەری شارۆچکەی مەرگە بوو. عەونی ئەفەندی بەڕێوبەری تانجەڕۆ و کەسانی دیکەش. ئەوان ڕازی نین، بەڵام منیش دڵخۆشم... هەموو کاتێ هەموو گرنگی پێدانێکی من ئەوە بووە دانانی باشترین پیاوی خاوەن ئاوات لە بەشەکانی لێپرسراوەتیدا من بە زۆری لەم بارەوە باسم دەکرد لە ڕاپۆرتە ئیدارەییەکەی ساڵی ١٩١٩دا.[٦] من ئەوەم بە باشترین شت دەزانی لە پێك هاتنی ئیدارەی ناوەخۆدا. لەوەتەی یەکەم نووسینم بۆ ئێوە سەرچاوەی هەموو و ناخۆشی و ئاژاوەکانم بۆ ڕوون بۆتەوە. ئەم سەرچاوەیەش دوو کەسی بازرگانی دەوڵەمەندن و دژ بە ئێمەن.

پەراوێزەکانی بەشی بیست و حەوتەم:

1- Fo (371) (5096) (E1018\11\44) (From Admi. De Robeck) (No. 1172) (19th Aug, 1920).

2-(371) (5069) (E8775\11\44) (From Treasury) (51241) (Expences..Commisson no Kurdistan) (23 rd July 1020).

3-(371) (5069) (E10033).(India Offce) (No. P. 6099)(Aug. 17 th 1920) (Letter From Suleiman Agha):

4- lbid (5069)(E7928)(India Office)(No. P. 5237)(Future of Kurdistan)(July 8th. 1920).

5- lbid (5069)(E8338) (India) Office) (Sulamina Situa. Tion) (15 th July, 1920).

6-Fo (371) (5069) (E 8751\11) (lbid Offce) (No. 4058) (Admon Report of Sulaimania divi.)(July 1920).

بەشی بیست و هەشتەم

ئەفسەری ڕامیاری لە ڕاپۆرتەکەیدا دەنووسێ و دەڵێ:ـ ئەم سەرچاوەیەش (سەرچاوەی ئاژاوەکان) دوو بازرگانی دەوڵەمەندی دژ بە ئێمە، حاجی مەلا سەید و براکەی حەمە بەزاز ئەم دووانەش خەڵکی شارۆچکەی (ك)ن. ماوەیەکی زۆرە لێرە نیشتەجێن. ئەمانە دوو تورکن و لایەنگیری ئەوانن، بەهۆی ئەوەی کەوا دوو بازرگانن هەندێ دەسەڵاتیان هەبوو لە کاتی فەرمانڕەوایی عوسمانییەکاند، پارە و بەرتیلیان دەدا بە فەرمانبەرە گەورەکانی میری و سوود و قازانجی گەلێك گەورەیان بەدەست دەهێنا لە ڕێگەی فڕوفێڵ و ناڕەواوە. ئەوەی من لێی دڵنیا بم ئێستا مەبەستیان ئەوەیە سوود وەرگرن لەو بۆشایەی کە پەیدا بووە لە کاتی ئیمزا کردنی ئاگر بەستی مەندەرۆمی هەتا کاتی ئیمزا کردنی پەیمانی ئاشتی لەگەڵ تورکیادا (پەیمانی سیڤەری چاوڕوانکراو). مەبەستیان ئەوەیە بارودۆخێك دروست بکەن کە حکومەتی بەریتانیا ناچار بکات یان بیێتە هۆی دانان بە سەربەخۆیی ئەم بەشەی وڵاتی کورد یان گەڕانەوەی بۆ باوەشی حکومەتی تورکیا. دەربارەی ڕامیاری دەرەوە شارەزایی یان هەیە، بۆ ئەم مەبەستە بە شێوەیەکی ڕێك و پێك ژەهر دەخەنە بیروهۆشی فەرمانبەرە گەورەکان، فائق (لەوانەیە فائق (تابۆ) بێت کە باسی لێکراوە) لە هەمووان زیاتر گرنگی پێدەدرا، ئەویش لە ڕێگای خزمایەتی یەوە. مەبەستیان ئەوە بوو دەسەڵاتێکی تەواو بەدەست بێنن بۆ گەورەکردنی برینەکانی وڵات و خوێن ڕشتن، هەروەکو ئەمەشیان بە ئەنجام گەیاند لە ژێر حوکمڕانی تورکیادا، بەڵام خۆشبەختانە هەوڵەکانیان لەناو بازرگانەکانی وەکو خۆیان سەریان نەگرت. چونکە بازرگانە کوردەکان تەنها لایەنگری بەریتانیا نین بەڵکو پلە و پایەی لە ڕیزی پێشەوەی ئەو کەسانەیە کە بە هێزەوە پاڵپشتی میری دەکەن، کە خۆت ئەمەت دەست نیشان کرد بوو لە گفتوگۆکانماندا. (حەمدی) پەیوەندێکی بەتینی لەگەڵ ئەم دوو کەسەدا هەیە، ئەمانە دەیانەوێت لە خشتەی بەرن و شتی وای لە دڵا بچێنن کە ئەنجامێکی باشی نەبێ. لەسەر هەمان بەڵگەنامەدا لێدوانێك هەیە کە بە خەتی مەرەکەب نووسراوە لە لایەن مێجەر یۆنغ ـــ ەوە، ئەو دەڵێ:ـ ئەمە باش ڕوون بۆتەوە لە بروسکەکەی (وڵسن) دا کەوا مەزەندەکانی مێجەر نوئیڵ (زۆر جار باسی کراوە) دەربارەی بەڕێوەبردنی کوردستانی خواروو ورد و بەجێیە. ئێمە تەنها ماوەی ئەوەمان پێدرابوو سەیری بەشێکی کەمی ئەو نامە گۆڕینەوانە بکەین کە سەرەتا باسی ئەو شکایەتانەی دەکرد کەوا لە لایەن کوردەکانی ناوچەکەدا پێشکەش دەکران. لەسەر بەڵگەنامەی تۆمارکراو (ئەی ٤٤/١١/٨٧٥) میجەریۆنغ دیسان دەڵێ:ـ ئەم هەنگاوانە دیارن لە ڕێگای پشتگوێ خستنی مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان. مێجەر نوئیڵ چەند هەڵوێستێکی

بەهێزی هەیە بۆ بەرەنگار بوونەوەی ئەمە، بۆ ئەو کارێکی خراپ بوو ئەو گۆڕانەی کە کرا لە ڕامیاریدا پاش بەجێ هێشتنی ئەوێ، هەر بەم شێوەیە بابەتی بەڕێوەبردن کاریگەرە، لە لایەکی تریشەوە ئۆتۆنۆمی، ئەگەر ئێمە وڵاتەکە بەجێ دێڵین من وای بە باش دەزانم پڕۆژەی ئۆتۆنۆمی جێبەجێ بکەین، ئەمەش دەگونجێ لەگەڵ پەیمانەکانی پێشوودا.

مێجەر یۆنغ

بەڵگەنامەی ژمارەکراویش (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ١٢٤٥٧) وەزارەتی هیند لە ئابی ١٩٢٠، چەند لاپەڕەیەك و دانەیەك لە یاداشتی فەرمانداری شارستانی تێدایە بە ژمارەی (١٠٢/٥٩/٢٤٥٤) لە نۆزدەمدا، دەربارەی بیروڕاکانی (مەلا محەمەد) کە دەری بڕیبوون لە گفتوگۆیەکانی کۆیەدا. ئەوەش بریتییە لە دانەیەك لەو نامەیەی جێگری ئەفسەری ڕامیاری شارەکە. ئەمە هاتبوون.

من دانانی فەرمانداڕێك زۆر بە گرنگ نازانم، لەو باوەڕەدام تاکە وەڵامێك کە دەتوانرێ بیدەینەوە ئەوەیە کەوا چاوەڕوانی مەرجەکانی پەیمانی ئاشتی (سیڤەر) بکەین. من لە هەولێردا هەوڵمدا بیروڕاکان یەك بخەم، بەڵام تا ڕادەیەکی کەم توانیم سەرکەوتوو بم. شارەکە گەلێ خۆپارێزە. پیاوە ماقووڵەکان دژی فەرمانداری کوردن و نایانەوێ هیچ پەیوەندیەکیان هەبێ بە شەریف ەوە. شەریف پاشای ناوبراو وادەردەکەوێ ئەوان ئارەزویان نییە لە گۆڕانکاریەکی فراوان لەم ڕێکخستنانەی ئێستادا. وای تێدەگەم دامەزراندنی (ئەنجومەنی لیوا) دڵنیایان دەکات لە هیوا ڕامیارییەکانیانەوە. کۆمەڵەیەك هەن لایەنگری تورکەکانن بەڵام گەلێ کەمن و لە بنەڕەتەوە لە فەرمانبەرە دەرکراوەکان پێکهاتووە.

ژمارە(٥٠٠٠)

لەگەڵ ئەم پێچراوەدا یاداشتێك بەڕێ دەکەین بێ ئەوەی ئێمە دەسکاری بکەین، کە ئیمزا کراوە لە لایەن مەلا محەمەد ئەفەندی (حاکمی شەرعی) و (جەمیل ئاغا) جێگری (حاکمی شەرعی) تەواوی شێوەکەی ئاراستەی تۆکراوە. دوێنێ ئاسایی سەرێکم دا لە مەلا محەمەد لە نوسینگەکەیدا، لەڕاستیدا مەبەستم تێگەیشتن بوو لە بیروڕاکانی ئەو دەربارەی بارودۆخی قوستەنتینیە) کە دروست بووە بە هۆی تورکەکانەوە، هەواڵی ئەم بڕیارەش تاکو ئێستانە گەیشتۆتە ئێرەوە. ڕاگەیاندنی ئەمەش وا دەر ناکەوێ ببێتە هۆی گرنگی پێدانی مەلا محەمەد بە هیچ شێوەیەك. ئەو گوتی جێی داخە کەوا شار و ڕێچکە ئاویەکان نەتوانرا بخرێتە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیا، بەڵام تاکە بڕیاری خۆی دەربڕی کەوا دانایانە نییە بە زۆر بخرێتە ژێر

دەسەڵاتی بە کۆمەڵی هاوپەیمانەکان بەڵکو بە پێچەوانەی ئەمەوە. ئەو وای پێ باشە شارەکە لە ژێر دەسەڵاتی تورك بمێنێتەوە، بەڵام ئەمەشی دەربڕی کەوا گەرووەکان لە ژێر دەسەڵاتی بەریتانیا دەمێنێتەوە بۆ دابینکردنی ئازادیی بازرگانی و هاتوچۆ. سەرەڕای ئەمەش مانەوەی تورکەکان لە شاری (ئەستەمبوڵ) دا نیگەرانی نەکرد. نیگەرانییەکەی (مەلا محەمەد) بە ئاشکرا دیار بوو لەگەڕانەوەی کوردستان بە هەمان شێوە فەرمانڕەوایەتی چەوتی عوسمانییەوە. پاش گفتوگۆیەکی درێژ دەربارەی حوکمرانی عوسمانییەوە لەم قەزایەدا، پاش هێنانەوەی چەندان نمونەیەك لەسەر هەڵسوکەوتی ناشیرین لێرە و لەوێ، بەراوردێکی کرد لە نێوان ئەو حکومرانییە و ئیدارەی ئێستای بەریتانیا. پاش هەڵسوکەوتی لەگەڵ چوار لە جێگر ئەفسەری ڕامیاریانی بەریتانیا و چاوی بە کار و پیشەیان کەوت دانی بەوەنا کەوا شتێکی نییە بێجگە لە ستایش کردن نەبێ بەرامبەر ڕەوشتی جوان و ڕێکوپێکیان لە هەڵسان و دانیشتندا کە بە پێچەوانەی هاو پلەکانیان لە عوسمانییەکانی پێشوودا. مەلا محەمەد بە دڵنیاییەوە زۆرجاریش گوتویەتی:ـ کوردستان ڕزگار بوونی بۆ نییە، تەنها لە ژێر چاوەدێری و ڕێ نیشاندانی بەریتانیاوە نەبێ. هەر چۆنییەکی بێ، مەلا محەمەد بە تەواوی سوور بوو لەسەر ئەوەی کە پێویستە فەرمانداریێکی کورد دابنرێت. کاتێ پرسیاری لێکرا دەربارەی ئەو کەسەی کە هەڵیدەبژێری بۆ شوێنەکە، لە وەڵامدا گوتی کەسێ بێ لە خێزانی بابان دەبێ هەڵبژێردرێت بۆ شوێنی یەکەم، ئەمەش چونکە ئەم خێزانەی باشورە، ئەو وای لێك دەداتەوە کەوا کەسێکی لێهاتوو و گونجاوە پێویستە بۆ ئەم پایەیە، بە گوێرەی بیروڕای ئەو دەبێ ئەمە جێبەجێ ببێ بە ڕەزامەندی بەریتانیا. من گومانم نییە لەوەی کەوا مەلا محەمەد بیر لە حەمدی بەگ بابان دەکاتەوە. دڵنیاشم لەوەی کە ئەم قەزایە پاڵپشتی دەکات. پیاوە ماقوڵان وای تێدەگەن نوێنەرێکی تێگەیشتووە و شایستەی نەتەوەکەیانە و هاوکاریشی دەکات لەگەڵ ڕاوێژکارانی بەریتانیا بۆ بەرژەوەندی هەموو چینەکانی دانیشتوان. هەر چەندە شارۆچکەی (کۆیە) هیچ پەیوەندییەکیی بە شێخ مەحمودەو ە نییە، بە گوێرەی بیروڕای ئەو، بەڵام خەڵکەکە وای بەباش دەزانن کە وا پلە و پایەی خۆیان بگرنەوە لە کوردستاندا زیاتر لە هەموو شتێکی تر. مەلا محەمەد لە ڕیزی پێشەوەی هۆشمەند و ڕوناکبیرانی ئەم قەزایە، لەوەش دڵنیام لەم بابەتەوە هەموو پیاوە ماقوڵان هەمان بیروڕایان هەیە، بەڵام زۆربەی خەڵکی هەروەکو مەلا محەمەد خۆی گوتی:ـ زۆربەیان بیریان لای پەیدا کردنی نانی ڕۆژانەیە.

ن،أ، دندل

کابتن، کۆیە

هەر ئەوکات نوسراوێك بەرێخرا بۆ ئەفسەری ڕامیاری لە هەولێردا بە ژمارەی (٠٠٠٦) ئەمەی تێدا هاتبوون بۆ تەواوکردنی نووسراوی ژمارە (٠٠٠٥)ی سەرەوە لە ڕۆژی ١٩٢٠/٣/٧، لە خوارەوەش تۆمارکردنی چاوپێکەوتنی دووەمی دوێنێی منە لەگەڵ مەلا محەمەد ئەفەندی و جەمیل ئاغا دەربارەی بابەتی دوا ڕۆژی بەڕێوەبردنی کوردستانی خوارەودا. ئەمەوێ ڕوونی بکەمەوە، بابەتی گفتوگۆ، دووبارە لەسەری دوامەوە لەسەر پێشنیاری ئەوانەوە، ئەمانیش ئەم ڕوونکردنەوانەی خوارەوەیان خستە ڕوو: مەلا محەمەد گوتی: ئەم و جەمیل ئاغا ئەم بابەتەیان زۆر لە لا گرنگە. ئەوان زۆر بە توندی ناڕەزایی دەردەبڕن بەرامبەر گەڕانەوەی وڵاتەکەیان بۆ فەرمانڕەوایەتی عوسمانییەکان. هەردووکیان گوتیان: دڵخۆشن بەم جۆرە بەڕێوەبردنەی ئێستای بەریتانیا و ئارەزووشیان نییە بۆ کەم کردنەوەی دەسەڵاتی فەرمانبەرانی بەریتانیا هەتا چەند ساڵێکی داهاتوو. تەنها ئەوە نەبێ باسی ئەوەی کرد کەوا کۆمەڵێ ناڕازیمەندی بچوك هەن کە زۆربەی جار بریتین لە مەئمورە دەرکراوەکان یان بێکارەکان، کە لەو باوەڕەدان کەم کردنەوەی ئەم دواییەی ژمارەیەك لە فەرمانبەرانی ئیدارە ئەمە نیشانەیەکە جێی گومان نییە کەوا حکومەتی بەریتانیا بە شێوەیەکی گشتی نیازی وایە کوردستان بخاتە بەر بەرژەوەندی تایبەتی خۆیەوە بۆ سەرکوتکردنەوەی ئەم جۆرە پڕوپاگەندە زیان بەخش و بەهێز کردنی شوێن پێی ئیدارەی بەریتانیا، مەلا محەمەد و جەمیل زۆر بە پێویستیان زانی بە دانانی فەرمانداریکی کورد. هەر دووکیان وا پێویست دەکات ئەم دانانە هەر بە ڕواڵەت بێت و هەڵبژاردراو و بۆ ئەم پایەیە دەسەڵاتێکی ڕاستەقینەی نەبێت. بەڵکو ئەفسەرە ڕامیارە بەریتانیاییەکان ئەوان فەرمانداری ڕاستەقینەین. لەو کاتەی کەوا فەرماندە کوردەکە تێدا نوێنەری سەرەکی گەلە لەمەش زیاتر ئەگەر لێنەهاتوویی ئەم فەرماندارە ڕوون بووەوە، هەر کاتێ بێ، پێویستە کەسێکی گونجاو جێی بگرێتەوە، ئەوان ڕازی نەبوون بە فەرمانڕەوایەتی میراتی بەڵکو لەسەر لێهاتوویی بێ. ئەفسەری ڕامیاری دەڵێ، لە مەلا محەمەد پرسیارم کرد دەربارەی ئەوکەسەی کەوا ئەو باوەڕی وایە شایستەی ئەم پلە و پایەیە، هەروەکو چۆن من بیرم لێ دەکردەوە ئەو وەڵامی دایەوە، کەوا (حەمدی بەگ بابان) لەناو کوردان لە هەمووان زیاتر شایستەی ئەم پلە و پایەیە. لەگەڵ ئەو هۆیانەی کە باسم کردووە لە نووسراوەکەمی ژمارەکراو (٠٠٠٥) مەلا محەمەدیش گوتی: حەمدی بەگ پیاوێکی زۆر

دەوڵەمەندە، ئەگەر پێویستی کرد ئەو دەتوانێ بە خۆڕایی خزمەت بکات. جەمیل ئاغاش گوتی:ـ ئەگەر حەمدی بەگ بە خۆڕایی کار بکات ئەوا ئەم چەند فەرمانبەرێکی تر وەکو ئەو بە خۆڕایی کار دەکەن مەلا محەمەد گوتی: پێش دەرکردنی بڕیاری دانانی فەرمانداری یەکەم بێگومان ئەمە زیرەکایەتییە بە وەرگرتنی بیروڕای سەۆکەکانی دیکەش. لە وەڵامی پرسیاری من دەربارەی ڕادەی دەسەڵاتەکانی حکومڕانی پێشنیار کرا و چەندە؟ مەلا محەمەد بە گوێرەی بیروڕای ئەو پێویستە پێك بێت لەم لیوایانەی کە هەن و ئەوەی خەڵکیش ئارەزووی لێیەتی... بە پێی بیروڕای ئەو فەرماندار بەمە ڕازی دەبێ. پاش ئەوەی ئەفسەری ڕامیاری باسی ئەو چەند لایەنەی کرد کە پەیوەندیدارە بە ئابورییەوە و بیروڕای ئەوانەوە لە ژێر ڕۆشنایی هەندێ. مەلا محەمەد گوتی هەر ڕێگایەکی تر بێ وبەغدا کاتی خۆی هەر لە کۆنەوە ناوەندی بازرگانی کوردستانی باشور بووە و پێویستە شارەکە هەر بە ناوەندی ئیداری بەریتانیا بمێنێتەوە. پاشان من چوومە سەر باسی چەند مەسەلەیەکی ئاسایی و پرسیارم کرد لەو باوەڕەدان کە پێویست بکات خۆ ماندوو بکرێت لەسەر نامە گۆڕینەوەی ڕەسمی و ئاڕاستە بکرێت بۆ لایەنێك و یەکێکی تر نا؟ هەردووکیان گوتیان بەوە دڵخۆش دەبن کەوا یاداشتێك بنووسنەوە ئەگەر داوای ئەمەیان لێ بکرێ و ئامادەشن هەموو کارێ ئەنجام بدەن بۆ نەگەڕانەوەی دەسەڵاتی ستەمکارانەی عوسمانییەکان. ئەمەی خوارەوەش یاداشتەکەیانە:ـ وەرگێران

لە محەمەد جەمیل حەوێزی زادە

محەمەد عەبدوڵڵا جەلی زادە

بۆ ئەفسەری ڕامیاری لە کۆیە، ٦ی مارتی ١٩٢٠. ئەوەی ئاشکرایە لای هەموو کەسێ ئەوەیە بەریتانیای گەورە لایەنگری هەر گەلێك دەکات کەوا بە دوای چاودێرییەوە دەگەڕێت. پاش جەنگی جیهانی ئارەزووی میری بە مەبەستی خۆشگوزەرانی بوو، دوور کەوتنەوەی لە خراپە و زیان بەخشین بوو. لە ڕێگای ئامێری میرییەوە گەلێکی بچکۆلانە دەتوانێ بگات بە ژیانێکی پێشکەوتووانە و، چەوساوەش ڕزگاری دەبێت لە ستەمەکاران. گەلی کوردیش تاکو ئێستا ئارەزوویەکی توندی هەیە بۆ ژیان بردنە سەر بە ئازادی، کوردەکان بە هیوای یارمەتیدانی میریین و فەرمانداریێکی تایبەت بە خۆیان هەبێ. لەبەر ئەوەی پەیوەندییەکانی شێخ مەحمود ناسازە، ئەمە دڵتەنگمان دەکات جێبەجێ کردنی ئەم پێشنیارە دوا بخرێت. ئێستا هیوایەکی تەواومان هەیە کەوا دادپەروەری میری بەرژەوەندییەکانمان دەپارێزێ و یارمەتیمان دەدات بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانمان. ئێمە زۆر منەت بارین ئەگەر فەرمانداریێکی

بێ لایەن دابنرێت و خاوەن توانایەك بێت کەوا گەلی کورد بتوانێ بگاتە شوێنی خۆی لەناو گەلانی پێشکەوتوودا. بە پێچەوانەی ئەمەشەوە بێ هەبوونی بچووکی کورد تێك دەشکێت. ئێمە بە دڵنیاییەوە هەست دەکەین کەوا مەبدەئەکانی میری بەریتانیا ڕێگە نادات شتێکی وەکو ئەمە ڕووبدات. پاشان لە دوای ئەمەوە یاداشتێکی پەنهان کراو دێت بە ژمارەی (ئێس.س.١٥٥/٤) لە ڕۆژی ١٧ی تەموزی ١٩٢٠، لە لایەن ئەفسەری ڕامیاری لە هەولێرەوە بۆ فەرمانداری شارستانی، ئەمەی تێدا هاتبوو: لە کاتی سەردانم بۆ کۆیە دیم بارودۆخ هێمن بوو، باری ڕامیاریش ڕێکوپێك بوو. مەلا محەمەد ئەفەندی (حاکمی شەرعی) و جەمیل ئاغا یارمەتیدەری (حاکمی شەرع) لەگەڵمدا گفتوگۆیان کرد دەربارەی دوا ڕۆژی کوردستان. هەی یەکەمیان قسەکە ئەوە بوو، وا تێدەگەم لە شوێنی ڕێزەکانی پێشەوە دایە و وای دادەنێن بەرژەوەندییەکانی بەریتانیایی لەبەرچاوە. بیر و باوەڕەکانی زۆر جیاوازی نەبوو لەگەڵ ئەوانەی لە نامەی (رندل)دا هاتبوون ژمارەکراو (٦٠٠٠) لە ڕۆژی (٧ و ٩)ی مانگی مارت کەوا من بەرزم کردبوونەوە لەگەڵ نامەی ژمارەکراومدا (هـ.١٣٣) لە ڕۆژی ٢٠ی مارت (١٩٢٠). ئەو بەم قسەیە دەستی پێکرد کەوا لەو باوەڕەدایە ئەندامانی ئەنجومەنی ئاشتی لە پاریس کەم هۆش نین کە ئەمانەی خوارەوە نەزانن:-

أ. بیری یەککردنی کوردەکانی دانیشتووی باکووری ویلایەتی موسڵ (واتە کوردەکانی تورکیا) لە حکومەتێکی سەربەرخۆدا بیرێکی نابەجێیە.

ب. ئەگەر شتێ ڕوویدا و بیری لێ نەکرا بووەوە، کە ئەمانە حکومەتێکیان پێکەوە نا، ئەوا کوردەکان لە کوردستانی باشور هەرگیز بیر لەوە ناکەنەوە لەگەڵیاندا یەك بگرن. ئەو زیاتر گوتی خۆی و ئەوانەی کە بە ناویانەوە قسە دەکات حەز ناکەن بەشێکی کوردستان بە تەواوی سەربەخۆبی، بەڵکو وای بە کارێکی پێویست دادەنێن هەندێ سەرپەرشتیکاری بەریتانیا هەبێ هەروەکو شێوەی ئێستا. بە شێوەیەکی تایبەتی هەر دووکیان حەزیان نەدەکرد لەمیری یەکی کەساسی وەکو میری عوسمانی کەوا مایەی چەوسانەوەی گەلە. ئارەزویان لە حوکمڕانی دیکە نەبوو ئەگەر ئێمەی کوردەکان ناچار بکەین لەسەر ئەم ڕازی بوونە. بە گوێرەی بیروڕای ئەوان کوردەکان شایانی گرنگی پێدانن و لە هی تر کەمتر نین و پێویستە هەولێریش بگرێتەوە. من بە مەلا محەمەدم گوت: دانیشتوانی هەولێر بە توندی نارەزایی دەردبڕن بەرامبەر خستنە ناوەوەی، ئەو وەڵامی دایەوە کە ئەمانە مایە پووچن، چونکە دانیشتوانی هەرێمەکە هەموویان کوردن. لە دواجار گوتی کوردستان ژێر ئینتدابی بەریتانیا پێویستە لە

ژێر فەرمانداریيەتی یەك سەرۆك بێت، وەكو حەمدی بەگ، یان هەر كەسێكی شایستە بدۆزرێتەوە. لەوانەیە پایتەخت سلێمانی بێت یان هەولێر یان شوێنێكی تر كەوا ئێمە پێمان باش بێ. ئەو وا تێدەگات ڕەواندوز بە حەمدی بەگ ناڕازی نییە، مادام ئەو دەسەڵاتی دەست خستنە ناوەوەی نەبێ، ئەویش سەرۆكێك دەبێ هەر بەناو. لەبارەی داواكارییەكانی كەمتر گرنگ مەلا محەمەد داوای كرد بە دامەزراندنی گەورەترین ڕێژە لە فەرمانبەرانی كورد لە هەرێمەكەدا. وا دەردەكەوێ بە شێوەیەكی گشتی بیروڕاكانی مەلا محەحەد ڕێكوپێك بن. ئەگەر پێشنیارەكانی جێبەجێ بكرێت لەوانەیە ڕەزامەندییەكی گشتی هەبێ لەناو كوردەكاندا. بەڵگەنامەیە یاداشتێكی پەنهان كراوی تێدایە بە ژمارەی (ص.١/٢٨٠٧) لە ٤ی ئابی ١٩٢٠، لە لایەن ئەفسەری ڕامیاری لە سلێمانیەدا بۆ فەرمانداری شارستانی ئەمەی تێدا هاتبوو- لە دەستنیشانكردنی نوسراوتان ژمارەكراو(٩٠٥١) لە ڕۆژی ٢٧ی تەموزی ١٩٢٠. داوای بەخشین دەكەم لە دواكەوتنی وەڵامەكە. ... ئێستا دانەیەكم لەبەر دەستایە كە نووسراوی ئەفسەری ڕامیاری ژمارەكراو (٤/١٥٥)... نوسراوەكەی ڕۆژی ٢٠ی تەموز پاڵپشتی بیروڕاكانی ئەفسەری ڕامیاری دەكات لە هەولێردا شایانی باسە بە شێوەیەكی ئاسایی، من كاتێكم بۆ ڕێك كەوت گفتوگۆم كرد لەگەڵ موفتی هەولێر لەو باوەڕەدام ئەو یەكێكە لە لایەنگرانی مەلا محەمەد كە بە مرۆڤێكی پەیوەست ناسراوە. مەلا محەمەد شتێكی ڕاستی گوت كاتێك یەكگرتنی كوردەكانی دانیشتوی باكوری سنوری ویلایەتی موسڵ بە شتێكی دووری زانی. ئەو گوتی ئەگەر ئەم یككگرتنەش پەیدا بوو ئەوا باشور بیر لەوە ناكاتەوە خۆی بخاتە ناویانەوە. ئەمەش ڕاستە. لە یاداشتەكەی (ب. ١/١/٢٧٧) وا تێدەگەم كەوا من تا ڕادەیەك بە شێوەیەكی جیاواز هەمان ئەو بیروڕایانەم دەربڕیوە كەوا مەلا محەمەد ئەفەندی دەریبڕیون و دەربارەی گۆڕینی یاسای بەڕێوە بردنی. ئەو بیر و ڕایانەی كەوا لە قسەكەرانی ئێرەوە دەرچوون وا دەگەیەنن هەر گۆڕانێك لە یاسای بەڕێوەبردنی ئێستا بكرێت گەڕانەوەی هەنگاوێكە بۆ دواوە. بە گوێرەی بیروڕای من پێشنیارەكانی ئەو دەربارەی حەمدی بەگ لەمانەیە لەوانەیە باشتر و لە جێترین لە هەموو ئەو پێشنیارانەی كە تا ئێستا پێشكەش كراون من لەم باوەڕەدام چەند هەنگاوێكی لەمجۆرەوە پەسندە جا چ لە كاتی ئێستا بێ یان كاتێكی تر. ئەویش لە پێناوی چەككردنی پروپاگەندەچییەكان. هەر چەندە ئەم پاڵێوراوە بۆ حوكمرانی واتە حەمدی بەگ خۆی لەوانەیە لە سەرۆكێكی بەڕواڵەت پتر نەبێ. ئەم پلە و

پایەیە وردەکاری یەکی زۆری پێ دەوێ. ئەویش لەبەر ئەوەی پێویستە لە سەرمان هەوڵ بدەین ئەم خاڵانە بە ئەنجام بگەینین:ـ

أ. ئارەزوومان لە دامەزراندنی بەڕێوەبردنێکی گونجاوی بەردەوام.

ب. هەندێکیان وا سەیری بەڕێوەبردنی بەردەوام دەکەن "وەکو ئەوەی کەوا تێك ناچێت."

ج. کەسی پالێوراو خۆی.

د. باری ناڕەزاییان بەم بەڕێوەبەردنە، بە تایبەتی وەکو ئەوانەی ئەوەستن بە ڕووی بەڕێوەبردنی بەریتانیا لە شارەکاندا، من لە بیروڕاکانی مەلا محەمەد تێگەیشتووم ئەگەر ئێمە ئارەزوومان هەیە ڕاستگۆ و ڕاستیناس بین پێویستە لەسەرمان بە گوێرەی هێڵەکانی نەتەوەیی ئەسنۆگرافیی دانیشتووان کار بکەین... ئەمەش مانای ئەوەیە هەندێ هەرێمی تر بخەینە بەر ئەو بەڕێوەبردنەی ئەوێ. لە لایەکی تریشەوە ئەگەر بە جێبەجێ، لەسەر هەندێ خستنە ناوەوەی کوردەکانی دزەیی. کارێکی پووچ دەبێ، بەڵام دەتوانرێ هی تر بخرێتە ناوەوە، وەکو (شوان) لە هەرێمەکانی تردا. من باسی ئەم بابەتە دەکەم، بەڵام پێویست ناکات ئێستا کە بە درێژی گفتوگۆی لەسەر بکرێ.

بەشی بیست و نۆیەم

بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ١٤٦٠٨) وەزارەتی هیند (ص٨٣٢٠) لە ٢٣ی تشرینی دووهەمی ١٩٢٠،[١] بروسکەیەکی تێدایە لە لایەن نێردراوی پایەدارەوە بە ژمارەی (١٣٩٨٧) سەبارەت بە کوردستانی ناوەندی لە تورکیادا، ئەمەی تێدا هاتبوو:ـ لە ٢٣ی ئاب ئەفسەرێکی پێشووی عوسمانی لە (دیاربەکر)ەوە گەیشتە ئێرە، لە دایك بووی سلێمانی، ناوی ئەدیب ئەفەندی بوو. دەڵێ لەوێدا جووڵانەوەی فراوان هەیە لە دیاربەکر بۆ دەرکردنی بیانییەکان و لە پێناوی کوردستانێکی سەربەخۆدا بە سەرپەرشتی بەریتانیا، ئەو پتر لە سەری ئەڕوا و دەڵێ:ـ لەوێ سەرکردەکانی جووڵانەوەکە لە خێزانی جەمیل پاشان کەوا گەورەکەیان ئەکرەم بەگە لە ئەستەمبوڵ دادەنیشێ. سەرۆکە ناوەخۆییەکانی لە دیاربەکر ئەمانەن:ـ قاسم بەگ و قەدری بەگ. ئەمانەش هەموویان پەیوەندییان هەیە لەگەڵ (خەربووت) و (دیاربەکر) و (بەتلیس). ئەو دەڵێ گەلێ ئارەزوویان هەیە پەیوەندی بکەن بە بەریتانیاییەکانی ئێرەوە، من لەم باوەڕەم کەوا ئەدیب نێردراوە بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەم پەیوەندییە. وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیاش تەلەگرافێکی نارد بۆ نێردراوی پایەدار لە ڕۆژی ٢٧ی تشرینی یەکەم ١٩٢٠.[٢] (٢٨٦٠) کوردستان... لە ژێر ڕۆشنایی ئەو دۆخەی کە دروست دەبێ ئەگەر هەوڵەکانی بەلشەڤیکەکان و نەتەوەخوازەکانی تورك یەکیان گرتەوە بە ئەرمینیادا، ئەو کاتە وا باشترە بە وردی سەیری فەرمانی دانانی (حوکمڕان لە کوردستانی خواروودا بکرێت لە کاتێکی زوودا) ئەگەر هات و ئەمە ئارەزووی خەڵك بوو، بریا ئەمەش جووڵانەوەیەکی سوودبەخش دەبوو. لە وەڵامدا لەسەر زمانی نێردراوی پایەدار ئەمەی خوارەوە هاتبوو: بەڕێز (کۆکس) ڕوونی دەکاتەوە کەوا ئەفسەرەکانی ناوخۆ لەو باوەڕەدا نین ڕووداوی ناخۆش سەر هەڵبدا، ئەو وا تێدەگا کە پێویستە هەوڵێکی ڕێخۆشکەری زۆر بدرێت بۆ دڵنیا بوون لەوەی کەوا کاتی دانانی فەرمانداریك هاتووە،[٣] نێردراویش گرنگییەکی تایبەتی پتر بدات بەم کێشەیەوە. ئەفسەری ڕامیاری لە لیوای هەولێردا (کابتن های) بیروڕایە سەرەتاییەکانی خۆی دەربڕیبوو لە ڕاپۆرتەکەیدا دەربارەی شارەکە لەساڵی ١٩١٩دا.[٤] ئەم هەموو چالاکییانە دەتوانرێ کەوا بە شێوەیەکی گشتی چەند ئەڵقەیەك پێك دەهێنن لە زنجیرەی ئەو چەند جووڵانەوەیەی بە مەبەستی ڕوون کردنەوە و هاوبەشی کردن لە پێشکەشکردنی چەند چارەسەرییەکی ناوەخۆیی و گشتیدا بۆ کێشە هەڵواسراوەکانی هەرێمی کوردنشین. بەڵگەنامەی (٥٠٦٩)(ئەی ١٤٩٣٩)(وەزارەتی هیند) لە ٢٩ی تشرینی دووهەمی ١٩٢٠.[٥] نامەیەکی تێدا هاتووە:ـ... لە ژێر ڕۆشنایی هێرشی تورکی چاوەڕوانکراودا لە ساڵی ١٩٢١،

لەوانەیە کێشەی دامەزراندنی کۆنفیدراڵییەتی کورد بە سەرپەرشتی بەریتانیا مایـەی گرنگـی پێدانی پترە. دیسان باسی ئەوە کرابوو لە بروسکەی وەزیری دەرەوەی بـەریتانیا بـۆ نێـردراوی پایەدار بە ژمارەی (٣٦١٦) لە ٢٦ی تشرینی دووهەم (دانەیەکی بـۆ جێگـری پاشـا). چـەند هەواڵێکی تێدا هاتبوو دەربارەی سەید (تـەها)ی شـەمدینانی، هـەروەها گۆتـەی یـەکگرتنی تورکە نەتەوەخوازەکان لەگەڵ بەلشەویکەکان دا بە هەوڵدانی هاوبەشی لە ئەرمینیادا دۆخێکی نوێ دروست دەکات لە کێشەکانی کورددا. جا لە ژێر ڕۆشنایی خۆ ئامادەکردن بۆ هێرشـێکی تورك لە ساڵی داهاتوودا، مەسەلەی گرنگی دان بـە کاروبـاری کۆنفدراڵییـەتی کـوردەوە بـە سەرپەرشتی بەریتانیا پتر گرنگی وەردەگرێت. بە تایبەتی گۆڕانی هەڵوێستمان لە گەڕانـەوەی ئاسوودەییەکان هەروەکو لە بروسکەی پێشوودا هەیـە کۆسـپ لـە ڕێگـەی هەڵبـژاردنی ئـەم سیاسەتەدا لا دەبات. بروسکەکەش داوای بۆچوونی ئەو دەکات. بابەتی کۆمیتەی کوردسـتان دووبارە باسی دەکرێتەوە بە گـوێرەی پـەیمانی سـیڤەر، لـە نامـەی نێـردراوی پایـەدارەوە لـە ئەستەمبوڵدا (ڕمبۆڵت) لە ١ی کانونی یەکـەمی ١٩٢٠،[٦] بـاس دەچێتە سـەر مەسـەلەی دامەزراندنی (مێجەر نوئیل)ی ناوبراو. تێدا دەڵێ:- من لە جۆری ئەو کاروبـارە نـازانم کـەوا دەتوانرێ (مێجەر نوئیل) بە کارەکە هەڵسێت ماوەی چاوەڕوانی کردنی دامەزراندنی کۆمیتەی کوردستان و پێش زانینی ئەو کاتەی کەوا ئەم کۆمیتەیە پێویستە دەست بـە کاروبـاری خـۆی بکات. مێجەر یۆنغ لەسەر ئەمە بەم شێوەیە خوارەوە لێدوانێکی کرد:- پێشنیاری کرد نوئیـل دابمەزرێت لە میزۆپوتامیا. تیلماجۆس لە ڕۆژانی دواییدا دەستیکرد بە تەنگاو کردنـی بـەڕێز کۆکس بۆ ئەوەی چەند هەوڵێ بدات بۆ دانانی فەرماندارێکی کورد لە کوردسـتانی خـوارووردا (ئەمەش ناکرێ هەتا مێجەر سۆن لەوێ بێت). من تێدەگەم کەوا بـەڕێز کـۆکس بـە نـوئیلی گوت ئەوکات لە لەندەن بوو:- دەرفەتێك پەیدابووە کە خۆی دابنێت لە هـەرێمی کوردنشـینی میزۆپوتامیادا، ئەمەش ڕێگەیەکی بەجێیە کە بەم زوانە بمێنێتەوە تا ئەو کاتەی کاری لێژنەی کوردستان دەست پێدەکات.

ه.و. یۆنغ

هەروەها نامەیەکیش هەیە لە لایەن بەڕێز ج. تیللی:

وەزارەتی دەرەوە | ٧ی کانونی یەکەمی ١٩٢٠

زانیارییەکانی وەزیری هیندتان (مۆنتاجۆ) پێ ڕادەگەینم (لۆرد کیرزن) وای تێدەگات کەوا پەسندە ئەم ئەفسەرە (نۆئیل) بهێنێتەوە لە لیژنەی دیاریکردنی سنوری کوردستان، وای پێ باشە کە دایمەزرێنێت لە هەمان لیژنەدا.

ت. تیللی

وەزارەتی هیند ـ لەندەن

بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٥٠٦٩)(ئەی ١٥٦٧٠)، وەزارەتی هیند، لە ١٦ی کانونی یەکەمی ساڵی ١٩٢٠،(٧) دانەیەکی ئەو نامە گۆڕینەوەیەی تێدایە دەربارەی هەڕەشەی تورك و بەلشەویك، هەروەها گفتوگۆکانی لەگەڵ سەید تەها کە گوتی سەرۆکە کوردەکان بڕیاریاندا بۆ دامەزراندنی کۆنفیدڕاڵییەکی کورد و بەدەست هێنانی لایەنگیریی بەریتانیا. ئەو گومانی هەیە لەوەی کەوا لیژنەی کوردستان بتوانێ لەم بارودۆخەی ئێستادا ڕووبکاتە کوردستان. نامە گۆڕینەوە کە دەڵێ:ـ پێویستە مێجەر نوئیل دابمەزرێت لە میزۆپۆتامیادا بۆ ئەوەی تەنها دانیشتن بکات لەگەڵ سەرۆکە کوردەکان و دەربارەی بیروڕاکانی ناوەخۆ بنووسێ و هەروەها ئەگەری جێبەجێ کردنی ئەو ڕامیارییەش کە سەید تەها پێشکەشی دەکات، داوای بیروڕا دەربڕین دەکات. هەروەها ئەم دەقەش نوسرا بوو:ـ

وەزارەتی هیند ١٥ی کانونی یەکەمی ١٩٢٠

وایت هۆڵ ـ لەندەن بەپەلە

گەورەم:ـ

لەسەر داواکاری وەزیری هیند ئەم نامە گۆڕینەوە دەنێرم کە پێویستە بخرێتە بەردەستی وەزیری دەرەوە کەوا لەسەر دانەکانی چەند پەراوێزێکی نوسیوە تایبەتمەند بە کێشەکانی کوردەوە لە هەرێمەکانی باکور لە تورکیادا و ئەو پێشنیارەی کەوا بەڕێز کۆکس بەرزی دەکاتەوە لە دوا پەرەگرافی بروسکەکەیدا ژمارەکراو (١٣٧٨٧) لە ڕۆژی ١٢ی تشرینی دووەمدا، هەر چۆنییەکی بێ، وەزیری هیند مۆنتاجۆ وا تێدەگات گفتوگۆ کردن لەگەڵ سەید تەهادا دەست نیشانکردنی ئەو ڕێگایە زیاتر کاریگەرانە دەکات بۆ لێدانی هەڕەشەی تورك ـ بەلشەوی، هەروەکو دەر دەکەوێ لەم نامە گۆڕینەوانەی کە لەگەڵ ئەم نامەیەدا نێردراوە. وا دەردەکەوێ هێزێکی تورك یان بەلشەوی هەڵدەستن بە خۆ خستنە ناو چیاکانی کوردنشین بە مەبەستی ئەنجامدانی کاری دوژمنکاری، ئەگەر کوردەکان خۆیان لایەنگری ئەمە نەکەن. سەرەڕای ئەمەش وا دەردەکەوێ کەوا کوردەکان بە چاوێکی زۆر گرنگیەوە سەیری دۆخەکە

دەکەن. ئەوانیش نیگەرانن تا ئەو کاتەی دڵنیا دەبن تا چ ڕادەیەك بۆیان دەکرێ پشت ببەستن بە یارمەتی بەریتانیا لە کاتی هێرش هێنانی دەرەوەی سنوردا. سەید تەها پێویستە تێبینی بکرێت، دەربارەی کۆبوونەوەکانی سەرۆکە کوردەکان ئەدوێ، کە لە ناو یاندا کێشەی بەرەنگارکردنی هاتنە پێشەوەی بەلشەویك گفتوگۆی لەسەر کرا، گەیشتنە ئەو بڕیارەی کەوا دەبێ کۆنفیدڕاڵی یەکی کورد دابمەزرێت بە پەیمانێکی پاڵپشت کردنی بەریتانیا. لۆرد کیرزن دەزانێ کەوا سەید گومانی هەیە دەربارەی سەرکەوتنی ئەو بەشەی پەیمانی ئاشتی (سیڤەر) کە پەیوەندی هەیە بە پێکهێنانی لێژنەیەك بۆ سەرلێدانی ئەوێ. ئەو وا تێدەگات تەها ئەم لێژنەیە ناتوانێ بچێتە ناو وڵاتەوە بەم بارودۆخەوە، تەنها ئەو کاتە نەبێ کەوا هێزێکی چەکداری گەورەی لەگەڵا بێ. ئەم بیرە وا دەردەکەوێ کەوا چەند ڕاستییەك پاڵپشتی دەکات. بەڕێز (مونتاجۆ) لەو باوەڕەدایە وەك یەکەمین هەنگاوێ پێویستە مێجەر نوئیلێ چەند ڕێنمایەکی پێ بدرێت بۆ یەکسەر ڕوو کردنە میزۆپوتامیا، ئەویش بە مەبەستی پەیوەندی کردن لەگەڵ گەورە سەرۆکەکانی کوردا لە سنورەکانی باکوری هەرێمە داگیرکراوەکان و دەربارەی هەست و بۆچوونەکانی گشتیی ناوخۆی ئەم وڵاتانە بنوسێت، بە تایبەتی ئەو بوارانەی کە دەکەونە بەر جێبەجێ کردنێکی سەرکەوتوانەی ئەو ڕامیارییەی کەوا سەید تەها داوای دەکات لە بارەی پێکهێنانی کۆنفیدڕاڵییەکی کورد بە سەرپەرشتی بەریتانیا... لە هەمان کاتدا بەڕێز مونتاجۆ هەندێ گومانی هەیە دەربارەی داواکارییەکەی سەید تەها بەناردنی چەك و تەقەمەنییەکی زۆر، ئەو وا حەز دەکات کە ڕوونی بکاتەوە کەوا لایەنگری هیچ جۆرە ڕامیارییەکی ناکات کە ببێتە هۆی بەکار هێنانی هێزەکانی چەکداری بەریتانیا لە کوردستاندا.

ئیمزا: شکبرە

تا ڕادەیەکی زۆر ڕوون بۆتەوە، پاش چەند جارێك باس کردنی پەیمانی سیڤەر و لە زۆر لە بەشەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا، کە ئەم پەیمانە گرنگییەکی چەند زۆری پێدراوە، لە کاتی خۆیدا و ئەوەی بینراوە سەبارەت بە ئەوەوە لە بیروڕا دەربڕین و گفتوگۆکردن و ئەحکام(8) و بڕیار دانەکان، لە ژێر ڕۆشنایی، ئەوەوە بۆ سوود وەرگرتن هەندێ کەمە ڕووناکی دەخەینە سەر ئەو کارەساتەی کە بەسەر ئەم پەیمانەدا هاتووە پاش ماوەیەکی کەم لە بەستنی و هەوڵدان بۆ جێبەجێ کردنی چەند بەندێکی. ئەمەی زانراوە کەوا پەیمانی سیڤەر چەند بەندێکی تێدایە، وا دادەنرێ لە بەرژەوندی چارەسەر کردنی کێشەی کوردە، بە تایبەتی لە تورکیادا، کە لە کاتی

خۆی بەسترا لە نێوان میری ئەستەمبوڵ و وڵاتە هاوپەیمانەکان لە ڕۆژی ١٠ی ئابی ١٩٢٠، بەڵام هەندێ ناوەندی ڕای گشتی بە پەیمانەکە ناڕازی بوون، کە چەند بەندێکی تێدابوو لە بەرژەوەندی مافی چارەسەری خۆ نووسین و هیوا و ئاواتەکانی تورکدا نەبوون و پاش ئەوەی تورکە نەتەوەخوازەکان لە (ئەنقەرە)دا جێگر بوون و ئەنجوومەنی نیشتمانییان ڕێکخست، لەوێدا دەستیان کرد بە خۆ ئامادەکردن بۆ بەرەنگار بوونەوەی ئەو هێزە یۆنانییانەی کە خەریکی داگیرکردنی ڕۆژئاوای ئەنەدۆڵ بوون، پاش چەند پاشە کشەیەك هێزەکانی نیشتمانی تورك توانییان بووەستن بەڕووی هێزەکانی یۆنانی لە شەڕی (ئەننۆ)ی یەکەمدا (کانونی دووهەمی ١٩٢١) ئەم شەڕەش درێژەی کێشا کە ناسراوە بە شەڕی سەربەخۆیی. لەم کاتەدا وڵاتە هاوپەیمانەکان بۆ یەکەمین جار وایان لێك دایەوە کەوا بارودۆخی وا پێویست دەکات بە شێوەیەکی زانایانە خۆیان نزیك بخەنەوە لە تورکە نەتەوەخوازەکان. بەم شێوەیە کۆنگرەی لەندەن بەسترا لە ٢١ی شوباتی تا ٢٠ی مارتی ١٩٢١، بە مەبەستی ڕزگار کردن و پاراستنی پەیمانی سیڤەر، ئەویش بە هۆی تێگەیاندنی نەتەوەخوازەکان بۆ دۆستایەتی کردنی حکومەتی ئەستەمبوڵ کە لایەنگری وڵاتە هاوپەیمانەکانە، کە ئەویش بانگ کرابوون بۆی، بە ناردنی وەفدێکی بۆ کۆنگرەکە، بەڵام نوێنەری (ئەنقەرە) (بەکرسامی) ڕازی نەبوو بە هەڵسوکەوت کردن لەگەڵ وەفدی حکومەتی ئەستەمبوڵ یان گفتوگۆ کردن بە گوێرەی پەیمانی سیڤەر.[٩] تاکە ئەنجام بۆ لایەنی تورکی نەتەوەخواز ئەوەبوو نزیك بوونەوەیان لەگەڵ وەزیری دەرەوەی فەڕەنسا (فرانکلین ـ بوالون)دا. لە بەڵگەنامەکانی بەریتانیایی بڵاوکراوە لە ساڵەکانی (١٩١٩ـ ١٩٣٩) بەرگی ١٨، ژمارە٢٣،[١٠] ئەمەی خوارەوە هاتبوو:

هەرچۆنێك بێت چەند خاڵێکی دیاریکراو هەبوو لە پەیمانی سیڤەردا کەوا ناوەڕۆکەکەیان کەوتە بەر کارتێکردنی ڕووداوەکانەوە، کە پێویست بوو گفتوگۆیان لەسەر بکرێ لەم کۆنگرەیەدا. ئەم خاڵانەش چەند بەندێکی دەگرتەوە کە تایبەت بوون بە ئەرمینیا و کوردستان. لە دانیشتنی کۆنگرەی بەستراودا لە کۆشکی (سنت جیمس) لە لەندەن لە ڕۆژی ٢٥ی شوباتی ١٩٢١، ئەم بابەتەی خوارەوە گفتوگۆی لەسەر کرا:

١. پەیمانی سیڤەر... ئەرمینیا و کوردستان. لەوێش ئەم باسە بوو: لەوەتەی پەیمانی سیڤەر ئیمزا کراوە ڕووداوەکان کاریان کردبووە هەندێ لە بەندەکانییەوە بە تایبەتی ئەوانەی پەیوەندی هەبوو بە ئەرمینیا و کوردستانەوە. سەرۆکی وەفدی تورك (بەکر سامی) کە پێشوو ئەفسەر بوو بە نەژاد (چەرکەسی) بوو، وەکو وەزیرێکی دەرەوەی لیژنەی نوێنەرایەتی

کەمالییەکان لێهاتبوو لە کاتی شەڕی سەربەخۆییدا، لە درێژەی قسەکانیدا دەڵێ:ـ ئەوەی کەوا پەیوەندی بە دواڕۆژی ئەرمینیا و کوردستانەوە هەیە، وەفدی تورك (کەمالی) بۆچوونی خۆی خستە بەرچاوانەوە. دوا ڕۆژی ئەم دوو وڵاتە گرنگییەکی گەورە بۆ تورکیا پێك دەهێنن. چونکە دەکەونە لای سنورەکانی ڕۆژهەڵاتییەوە. دیسان بەکر سامی گوتی:ـ دەربارەی مەسەلەی ئەرمینیا و کوردستان، وەفدی تورك (کە ئەو خۆی قسە کەرێکە بەناوی ئەوەوە) نوێنەرایەتی ئەنجومەنی نیشتمانی تورك دەکات و لەناو ئەندامەکانیشییەوە چەند نوێنەرێك هەن بۆ هەموو کوردستان. جا هەر شتێ ئەم و هاوڕێکانی لە (لەندەن) لە سەری ڕێك کەون، ئەوا ئەو کەسانەی ئەو نوێنەرایەتییان دەکات ئەوانیش پێ ڕازین. (سەرۆکی وەزیرانی بەریتانیا) لوید جۆرج گوتی:ـ پێویستە لە سەر وەفدی تورك پێشوەخت ڕازی بن بە بەندەکانی تری پەیمانی سیڤەر، تەنها چەند بەندێ نەبێ کە پەیوەندیدارە بە ئەرمینیا و کوردستان، کە بە هۆی ڕووداوەکانەوە کاری تێکرا. لە دانیشتنی دواتری کۆنگرەی بەستراو لە دیوانی وەزیری دەرەوە (لورد کیرزن) لە لەندەن لە ٢٦ی شوباتی ١٩٢١. وەزیرەکە ئەوەی وەبیر وەفدی تورك هێنایەوە کەوا پێویستە پەیمانی سیڤەر بەردەوام کاری پێ بکرێ، بەڵام چەند بابەتێ هەیە کە ڕوداوەکان وایان لێکرد. پێویست بە چاو پێداخشاندنەوەیان دەکات، بە تایبەت ئەو بابەتانەی پەیوەندیدارن بە ئەرمینیاوە. لە پاش ئەوەدا ئەم ناوونیشانە لە بەڵگەنامەکەدا هاتبوو:

أ.   کوردستان:ـ

لورد کیرزن لەسەری دەڕوات (لەم بابەتەوە) لە کورتکردنەوەی هەر دوو بەندی (٦٢،٦٤) لە پەیمانی سیڤەری پەیوەندیدار بە کوردستانەوە. ئارەزوی خۆی دەربڕی بۆ بیستنی بیروڕای (بەکر سامی) دەربارەی ئەم دوو بەندەوە، بە تایبەتی چونکە بەکر سامی شتێکی باسکرد لە ڕۆژی ڕابردوودا لە ئەنجومەنی باڵای کۆنگرەدا. بە هەبوونی نێردراوانی کوردەکان لە ئەنجومەنی نیشتمانیدا لە (ئەنقەرە)، هەروەها هاوکاری دەکەن لەگەڵ هاوڕێکانیان لە نێردراوانی تورکەکان لەوێدا، بەکر سامی گوتی:ـ جێی سەربەرزییە بۆ ئەو لە قسەکردنی بۆ ئەنجومەنی باڵا کەوا دانیشتوانی کوردستان نوێنەرایەتی تەواوی خۆیان هەیە لە ئەنجومەنی نیشتمانیدا هەیە، ئەویش لەبەر ئەوەی هەر سنجاقێك (پارێزگا) وەك بازنەیەکی هەڵبژرادن پێنج نێردراویان هەڵبژاردووە. جا بەم شێوەیە کوردەکان لە (ئەنقەرە) بە تەواوەتی نوێنەرایەتی دەکەن. لەبەر ئەوەی ئەو دەسەلاتی پێدراوە لە ئەنجومەنی (ئەنقەرە)وە، جا خۆی ئاشکرا دەکات وەکو نوێنەرێکی شەرعی کورد و تورکان بە بێ جیاوازی. بەم شێوەیە بەڕاستی باسی

ئاوی به ئاو کرد). لەمەش زیاتر بەکر سامی دەڵێ: کوردەکان هەموو کاتێ ئاشکرایان کردووە کە بەشێکن لە تورکیا و لێی جیا نابنەوە. دوو نەژادی یەکگرتوون بە هۆی هەست و رۆشنبیری هاوبەشەوە و یەك ئایین. ئەمەش دەقی دووا رەستەکەیە:

The Tworaees weneunites
By a common feeling, acommonreuiture a
.commn religion

دیسان بەکر سامی دەڵێ: ڕاستە دوای راگرتنی شەڕ هەندێ لە کوردەکان داوای جیابوونەوەی وڵاتەکەیان کرد لە تورکیا، کۆمەڵەیەکی بچووك پێکهێنرا لە ئەستەمبوڵدا بە سەرۆکایەتی دوو لە ئەندامانی ئەنجومەنی پیرانی تورك، یەکێ لەمانە شەریف پاشا بوو، دەبێ ئەویتر سەید عەبدولقادر بووبێ، لەوانەیە شەریف پاشا ئەندام نەبووبێ لەم ئەنجومەنەداو ئەو لە دەرەوەی وڵات ژیانی دەبردە سەر، ئەم لیژنەیە داوای سەربەخۆیی کوردستانی کرد (لە ڕاستیدا سەید عەبدولقادر بە زۆری داوای حکومی زاتییەکی ئازادانەی دەکرد). تەنها ئەوە نەبێ ئەندامانی لیژنەکە نوێنەرایەتی ئەو کەسانە ناکەن کە بەناویان دەدوێن، ئەو لەم باوەڕەدایە (بەکر) کەوا بەرژەوندی خۆیان پاڵی پێوە ناون زیاتر لە ئامانجەکانی نەتەوەیی. کە هەر چۆنییەکی بێ ئەوان ئێستاکە هەتا نوێنەری کوردەکانی ئەستەمبوڵیش نین. ئەگەر ئەنجومەنی باڵا ئارەزوو بکات (هی وڵاتانی هاوپەیمانی نوێنەر لە کۆنگرەکەدا) حکومەتی ئەنقەرە بە تەواوی ئامادەیە ڕازی ببێ بە ناردنی لیژنەیەکی نێودەوڵەتی بۆ لێکۆڵینەوە یان هەڵسان بە ڕێکخستنی دەنگدانی گشتی. (ئەم قسەیە لە پێش کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتی لە بەرزترین ئاستدایە، بەڵام نیاز و ئارەزوی ڕاستەقینە بە پێچەوانەی ئەمەوە بوو. أ.ع) بەکر سامی پتر گوتی: لەگەڵ ئەمەشدا ئەگەر دانیشتوانی ناوچە ئارەزوویان هەبوو، ئەوە حکومەتی عوسمانی (ئاوا) ئامادەیە بۆ ڕازی بوون و داننان بە حوکمی زاتی ناوخۆ بۆ بەرژەوەندی ئەم هەرێمانەی کەوا کوردەکان زۆربەی دانیشتوان پێك دەهێنن. تەنها ئەوە نەبێ ئەو سنوورەی کەوا نوسراوەتەوە لە مادەی (٦٢)ی پەیمانی سیڤەر ناگونجێت لەگەڵ ڕاستی ژیانی نەتەوایەتی ئەسنۆغرافی باودا. لە ڕاستیدا بەشەکانی رۆژئاوا و باشوری هەردوو ویلایەتی مەعموریە و دیاربەکر، بە تایبەتی سنجاقی سیفریك بە خاکی تورك دادەنرێن. بەکر سامی پتر دەڵێ: کوردەکان دانیشتوانێکی زۆر چریان هەیە بە تایبەتی لە ویلایەتەکانی بتلیس و وان و چەند بەشێکی ویلایەتی موسڵ. هەروەها کوردەکان ژمارەیان زیاترە لە هەموو هەرێمەکانی سنوری ئێران لە باکوردا. (لۆرج کیرزن) ئاشکرای کرد کەوا حەز دەکات پرسیارێ لە (بەکر سامی) بکات.

پەراوێزەكانی بەشی بیست و نۆیەم:

1-(371)(50g9)(e1408) lndiaoffice(situafion in kurdistan)(no. p 8320)(nov. 23,)1920.
2-lbid.(e 13428\1\44) lndpaoffice) no. p7337 (Future ofsouth Kurdistan)(29 thoct.1920.
3-lnid(506g)(E14585)lndia ofnce)no p8318.
4-lbid, (E 12856)(lndia ofnce) (no. p.7536)(Admini Report of Arbil Division For The year(1919) (Oct. 18. 920).
5-lbid. (E14939)(lndia office) (on. P.8210) (Futuno of Kuridstan).
6-lbid, (5069) (E 15161\11\44) (From Sir Bumbort) (Consta).(Noel).
7-lbid. (5069) (E 15670) (India Office) No. P.8580.(Stuation in Kurdistan) (Dec. 16th, 1920).
8-People Without Country, London, 1981, PP. 41-1, 159-161.
9- lbid , P. 43.
10-Document on British Foreingn Policy 1919-1939,Vol. 8 A,(No.23)(The Treaty of Sevres).

بەشی سێیەم

لۆرد کیرزن ڕوونی کردەوە کەوا دەیەوێ پرسیارێك لە بەکر سامی بکات. سەرۆکی وەفدی ئەنقەرە ڕوونی کردەوە، بێجگە لە هەردوو ویلایەتی بەتلیس و وان کە کوردەکانی زۆربەی دانیشتوان پێك دەهێنن، بەلاّم هەر دوو نەژادی کورد و تورك تێکەلاّو یەکترن. لەم بارەیەوە لۆرد کیرزن پرسیاری کرد، ئەگەر بێتو بەکر سامی بتوانرێ ژمارەی شارەکان دیاری بکات کە کوردەکان تیایاندا زۆربەی دانیشتوان پێك دەهێنن، هەروەها نوێنەرانی هاوبەش کار لە ئەنجومەنی نیشتمانی لە ئەنقەرەدا دەگاتە چەند؟ لە دوا جاردا ڕێژەی ژمارەی ئەم نوێنەرە کوردانە چەندە بەرامبەر ڕای گشتی ئەنجومەنەکەوە. لە وەلاّمدانەوەی ئەمەدا بەکر سامی گوتی: شتێکی سەختە کە بتوانین ژمارەی تەواو تەواو بدەینە دەست، بەلاّم دەربارەی ڕێژەی ژمارەی نوێنەری کوردەکان بەرامبەر ژمارەی گشتی ئەنجومەنەکە، ئەو ناتوانێ ژمارەیەکی تەواو بداتە دەست، بەلاّم ئەو گەیشتۆتە ئەم ڕاستییە کەوا ڕێژەکە بەرزترین بەراورد کردنە لەگەلّ ڕێژەی ژمارەی کوردەکان بەرامبەر ژمارەی تورکەکان وەك نەتەوەیەك. لەوێدا (لۆرد کیرزن) دەست نیشانی ڕوون کردنەوەکەی بەکر سامی کرد کەوا حکومەتی عوسمانی (قسەش تا ئێستا بەناوی حکومەتی عوسمانییە) مافی ئۆتۆنۆمی دەدات بەو شارانەی کەوا ژمارەی کوردەکان لە ناویاندا لە سەرووی هەموانە. ئەو حەز دەکات بپرسێ بە تەواوی مەبەست لەم مافی ئۆتۆنۆمییە چییە؟ بەکر سامی لە وەلاّمیدا گوتی:ـ ئەم مافی ئۆتۆنۆمییە تەنها شارە کوردەکان ناگرێتەوە، بەلّکو لەسەر هەموو شارەکان جێبەجێ دەکرێ. لە ڕاستیدا ئەم یاسایەی کە مەبەستە بریتییە لە بەڕێوەبەرایەتییەکی ناوچەیی، لە وەلاّم دانەوەی پرسیارەکانی تری لۆرد کیرزن کە باسی ئەوەی کردبوو ئەم مافی ئۆتۆنۆمییە لەڕاستیدا لەم یاسایە ناسراوە زۆر پتر نییە کە لە ئینگلتەرادا هەیە بەناوی مافی ئۆتۆنۆمی ناوچەیی. هیچ شتێکی دیار بۆ کوردەکان دانەنراوە کە کوردن. بەکر سامی لە قسەکەی دا بیانووی ئەوەیە کەوا کوردەکان ئارەزوی ئەم جۆرە شتەیان نییە. ئەوەی ئەوان ئارەزویان لێیە ئەوەیە ژیان بردنە سەر وەکو برا لەگەلّ تورکەکاندا... هیچ جۆرە جیاوازییەك نییە لە نێوان کورد و تورکان دا کە پتر بێ لەو جیاوازییەی نێوان ئینگلیز و ئیسکاتلەندییەکان. کاتێ باس هاتە سەر ئەرمینیا بەکر سامی ڕوونی کردەوە کەوا حکومەتەکەی هەموو ئارەزویەکی ئەوەیە دامەزراندنی ئەرمینیای سەربەخۆ ببینێت... ئەو زیاتر گوتی لە کاتی باس کردنی کێشەی کوردستان ناوی دوو ویلایەت هێنران (بەتلیس) و (وان). ئەگەر ئەم دوو ویلایەتە هی کوردان بێ، چۆن دەتوانرێ

ئەرمینیا بخەینە ئەم شێوەوە؟ لـە لا پـەڕەکانی پێشـوو باسـی ئـەم داهـاتووە دەکـەن باسـی مەبەستی ئەم سیاسەتە کە ڕەنگی داوەتەوە لە پەیمانی سیڤەردا دەربارەی کێشەی کورد.

سامانی بابانییەکان:- خێزانی بابانییەکان کەوا حکومەتی عوسمانی کۆنە میرنشینەکەیانی لێ ڕووخاندن پێش زیاتر لە نیو سەدە لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم دا ئەویش داوای ماف و داهاتی خۆی دەکرد لەم ڕۆژگارە نوێیەدا کە دروست بووە لە ئەنجامدانی شەڕی جیهانی یەکـەم . بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٥٠٦٩)(ئەی ١٥٤٢١)(سێر مبۆلنف) (١٥٨٠) لە ٣٠ی تشرینی دووهەمی ١٩٢٠ ، دوو عەرز و حـاڵی تێدایـە کـە پێشـکەش کـراون بـۆ سـەرۆك وەزیرانـی بەریتانیا. یەك لەوانە عەرز و حاڵێکە لە سەرۆکەکانی خێزانی بابانییـەوە داوای هەنـدێ لـە هەرێمەکانی کوردستان دەکات. دووهەمیش نوسراوە لە لایەن (فواد عیزت بابان) باسی کار و بەهرەی خۆی دەکات کە پەیوەستە بە دەوڵەتێکی کوردی چاوەڕوانکراو. هـەروەها زانیاریشـی تێدایە دەربارەی خێزانی بابانییەکان.

نێردراوی پایەداری بەریتانیا

ئەستەمبوڵ، ٣٠ی تشرینی دووهەمی ١٩٢٠

گەورەم:-

١. جێی شەرەفە بۆم کەوا ئەو دوو عەرز و حاڵەتان بـۆ بنێـرم کـە نێـردراون بـۆ سـەرۆك وەزیران لە لایەن چەند کەسانێکی خێزانی بابانی کوردەوە.

٢. تاکو ئێستاش بابانییەکان خێزانێکی گەورەن، بەڵام لەوەتەی دەسـەڵاتی ناوخۆییـان نەماوە لە باشوری ڕۆژهەڵاتی کوردستانەوە، لکاوی فەرمانبەرایەتی عوسمانیەکانن، لە کەسێك زیاتر لەم خێزانە چوونەتە ناو پارتی اتحاد و ترقی عوسمانی کە بە کودەتایەکی دەستوری هەڵسا لە ساڵی ١٩٠٨دا. لای کەمی یەکێك لەمانە لەسەر شێوەی عوسمانی، حەز لە یەکگرتنـەوەی موسڵمانان دەکات (لەوانەیە ناوی نەعیم بابان بێت). لەبـەر ئەمەیـە مـن وا هەسـت دەکـەم جێگەی باوەڕ پێکردنێکی کە من تەنها بۆ ئەوە نەبێ ببنە هۆکارێ لە دوا ڕۆژی گۆڕانی ئـەم وڵاتە یان کوردستان، مەگەر دەسەڵات دارانی وڵاتانی نێوان دوو ڕوبارەکـە لەمـە بیروڕایـەکی تریان هەبێ.

٣. بەڵام دەربارەی داواکارییەکانی بابانییەکان لەو داهات و سـامانە زۆرەی کـە لێیـان سەنراوە دوو پشت لە پێش ئێستا. خێزانەکە تا ڕادەیەکی زۆریش پشت بەم ڕاستییە دەبەسـتن تا ماوەیەکی زۆر کەم پێش ئێستا یارمەتی و خەسـارەدانی بچـووکیان بـە شـێوەی پـارە لـە

دەوڵەتێکی عوسمانی وەردەگرت. پاش مۆرکردنی پەیمانی (سیڤەر)، حکومەتی تورکیا لەبەر چەند هۆیەکی ئابوری ئەم یارمەتییانەی بڕی لەم ڕووەوە، بەڵام لەم بارەیەوە بڕیارێکی دەرکرا و ئەوەی دان پێدانا بوو لە کاتی پێشکەشکردنی چەند داواکارییەك لە لایەن ئەو کۆمەڵانەی کە پەیوەندییان هەیە بە کێشەکەوە. وەزارەتی دارایی (عوسمانی) چەند گەواهی نامەیەك دەخاتە ڕوو چۆنیەتی ئەم جۆرە یارمەتیدانە ڕوون دەکاتەوە. بەڕوونی مەبەست لەم دەقە ئەوەیە کە ئەوانە. بتوانن مافی داواکاری خۆیان بپارێزن بۆ یارمەتی وەرگرتن لە دەسەڵاتدارانەوە. هۆراس رمبۆلت

ئەستەمبوڵ ٢٨ی ئابی ١٩٢٠.

عەرز و حاڵی یەکەم:-

بۆ بەڕێز سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا پەیمانی ئاشتی تورکیا بەسترا (سیڤەر). حکومەتی تورکی لە ئەستەمبوڵ مۆری خۆی بەم بەڵگەنامەوە لکاند. لە نێوان گەلێك کێشەوە کەوا پەیمانەکە چارەسەریان دەکات، کێشەی وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکەیە، کەوا کوردستانی باشوری پێوە بەستراوە کە وڵاتی ئێمەش دەگرێتەوە و سنجاقی سلێمانی و کۆیە و ئەوزەوی و زارانەی لە کۆنەوە هی خێزانەکەمان بووە. پایەبەرزتان گومانی تێدا نییە ئەوە دەزانن کە بابانییەکان ماڵی دەسەڵات داربوون لە کوردستانی باشور و سلێمانی کە ئەوان دروستیان کردووە. گەلێجار بە سەرکەوتنی گەورەوە دژی هێرشەکانی عوسمانی وەستان لەم هەرێمەدا. بە هۆی خەمخۆری لە دەسەڵات و سەربەخۆیی یان گەورەکانی بابان کە لە سلێمانییەوە فەرمانڕەواییان دەکرد لێرانە دەجەنگان دژی هاتنە پێشەوەی عوسمانی و فارسەکان. هەموو ئەو مێژوونووسانەی کە مێژووی کوردستانیان نووسیوەتەوە هەمان بیروڕایان هەیە، ئەویش ئەوەیە بە هۆی ناکۆکی نێوان دووا میری میرنشینی بابانەکان (ئەحمەد پاشا) و میراتگر و براکەی (عەبدوڵڵا پاشا) بەم هۆیەوە عوسمانییەکان توانییان وڵاتەکەمان داگیربکەن. هەموو تەلارە گشتییەکان وەکو سەنگەرەکان و موتەسەڕفییە و هۆڵی شارەوانی و شتی تر هەمووی هی خێزانی بابانەکانە. هەروەها زەوی و زارێکی گەورە و فراوانی خێزانی فەرماندار لە لایەن دەسەڵاتداریی عوسمانی دەستی بەسەر داگیرا، ئەمەش ڕاستە تا تۆمارگەکانی وەزارەتی دارایی عوسمانی بەڵگەی لەسەر هێناوەتەوە. بێ ئەوەی گوێ بدرێتە قرچۆکی حکومەتی پەیمان پێدراو و هەستی بەوە کرد وا پێویستە لەسەری یارمەتییەکی دیاریکراو هەر چەندە کەمیش بێت، بەڵام مانایەکی گەورەی هەیە بدرێت بە سەرۆکەکانی ئەم خێزانە کە بەم شێوەیە پەرت و بڵاو

بوونەوە. دراوەکانی ئەم بەخششە دێنە سەر تەرازووی ئابوری عوسمانی لە ژێر ناونیشانی (ئەملاکی **مضبوطة مقابیلی**) واتە بەرامبەر خەسارەدانی موڵکی دەست بە سەرا گیراو. ئەوەندەی وڵاتەکەمان ڕزگاری بووە لە ستەمی عوسمانی کە بۆ ماوەی تەنها (٦٩) ساڵ بووە، لە پاش ئەوەشدا، وڵاتەکەمان بار و شێوەیەکی نوێ وەر دەگرێت لە سایەی ئینتداب کردنی حکومەتی بەریتانیا، کە لە جیهاندا بە دادپەروەری ناسراوە. لەبەر ئەوەی بەندی (٢٤٠) لە پەیمانی (سیڤەر)ی ئاشتی تورکیا ناچار دەکات بۆ گەڕاندنەوەی هەموو زەوی و زار و موڵکە تۆمارکراوەکان بەناوی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی و تۆمارگەی شارستانی. جا ئێمە داوا لە پایەبەرزیتان دەکەین بۆ بەکار هێنانی دەسەڵاتی بەهێزتان بۆ ئەنجامدانی ئەو شتانەی کە پێویستین لە پێناوی بەدەست هێنانەوەی هەموو زەوی و موڵکەکانمان هی وەرگێڕدراو و وەرنەگێردراو، واتە ئەو موڵکانەی لە تۆمارگەکانن لە سلێمانی و دەوروپشتییەوە. بە هیوای بەجێ گەیاندنی ئەم چاکەیە دادپەروەرانەین کەوا کارێکی شەرعیی دادپەروەرانەیە بۆ بەدەستهێنانی مافەکان، بەڵام لە هەمان کاتیشدا کارێکی ڕامیاری گرنگە. جا ئێمە داواکارین لە پایەبەرزیتان کە سوپاسمان قەبوڵ بفەرموون بۆ گرنگی پێدانتان بە ئەم داواکارییەمان، دڵسۆزی لە ئێمەوە، بە ناوی خێزانی بابانەوە.

ئیمزاکان

مستەفا زهنی پاشا، فەرمانداری گشتی حیجاز لە پێشوو.

مەحمود مخلس بەگ، کۆمیساری پێشووی عوسمانی لە شاری(سنە، ئێران).

کوڕی حەمدی پاشا، فواد عزەت بەگ ـ نەوەی ئەحمەد پاشایە، دوافەرمانداری سلێمانی.

بە ئیمزای : فوادع، بابان مەحمود جەلالەدین بەگ ـ فەرمانداری پێشووی کەربەلا، کوڕی ئەحمەد پاشا، بە ئیمزای مەحمود سلێمان حکومەت بەگ ـ دووا نێردراوی سلێمانی بوو بۆ پەرلەمانی عوسمانی، بە ئیمزای حکمەت حوسێن شوکری بەگ ـ دووا سکرتێری یەکەمی ئینتداب خانەی عوسمانی لە (قاهیرە)، سەرنووسەر و خاوەنی ڕۆژنامەی (تەرجەمەی ڕاستەقینە) ـ بە ئیمزای حوسێن شوکری.

عەرز و حاڵی دووەم:ـ

ئەستەمبوڵ ٢٨ی ئابی ١٩٢٠.

بۆ جەنابی سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا، لەندەن، ئەی خاوەن شکۆ. پەیمانی ئاشتی تورکیا کە بەم زوانە مۆرکرا تێڕوانینێکی دوارۆژی تێدایە دەربارەی دامەزراندنی وڵاتانی نێوان دوو

ڕووبارەکەی سەربەخۆ لەگەڵ کوردستانی باشور، کە ئەم دوانە بەریتانیا ڕازی بووە بە ئینتداب کردنیان. کە من یەکێکم لە نەوە و پشتی خێزانی بابانی بەناو بانگ کەوا چەند سەدەیەك لە کوردستانی باشوردا فەرمانڕەوایی کردووە. هەروەها نەوەی ئەحمەد پاشام دوا میری سلێمانی. بۆم شەرەف و شانازییە کە بە جەنابتان ڕابگەینم کەوا ئارەزووم هەیە خزمەت پێشکەش بکەم لەسەر خاکی خێزانەکەم لەم بارودۆخە نوێیەدا. من بەهرەیەکی باشم هەیە لە کاروباری میریدا چونکە خزمەتم هەیە لە سەردەمی عوسمانیدا. من بەڕاستی ڕوونی دەکەمەوە کە پێشتر سەر بە هیچ پارتێکی سیاسی نەبوومە. هیچ شتێ نییە لە دژی من ئەنجام بدرێ، ئەو کات من لە پاشکۆی سەربازی کاتی بووم لە باڵوێزخانەی عوسمانیدا بووم لە (بەرلین) و ساڵەکانی ١٩١٢ــ ١٩١٣، بەڵام ناچار کرام دەست بکێشمەوە بە هۆی ناکۆکیم لەگەڵ (ئەنوەر) پاشا وەزیری جەنگی عوسمانی. لە سەرەتای شەڕەوە گەڕامەوە ڕیزی سەربازی وەك ئەفسەرێکی یەدەگ، کردمیان بە بەڕێوەبەری چاودێری لە قوستەنتینییەدا. پلە و پایەی کۆمەڵایەتیم و کە سەربەو خێزانەی کوردستانیشم هانم دەدەن کەوا تێبگەم من دەتوانم چەند خزمەتگوزارییەکی بەنرخ پێشکەش بکەم لە ژێر فەرمانڕەوایەتی بەریتانیادا.

ئیمزا: فواد، ع. بابان

بەڵگەنامەیەکی تر هەیە دەربارەی بابەتێکی ترەوە:ـ دانەیەکی لەو یاداشتە تێدایە کە نوسراوە بە ژمارەی ٦٨٠٥/س/٦ ڕۆژی ٢١ی ئەیلولی ١٩٢٠. لە ئەفسەری ڕامیاریەوە لە موسڵ بۆ فەرمانداری شارستانی:ـ بابەتەکە:ـ هەڵوێستی ئێستا لەسەر سنوورەکانی تورکیا ـ ئێران و پڕۆژەی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد، ئەمەی تێدا هاتبوو:ـ ئەوەی باسی دەکرێ چەند تێبینییەکی کورتکراوەیە دەربارەی ئەو بۆچوونانەی کە سەید (تەها) دەری بڕیبوون لە ٢٠ی ئەیلولی ١٩٢٠دا. مێجەر برای های ئەفسەری ڕامیاری لە هەولێر ئەم بابەتانەی بە دوور و درێژییەکی زۆرەوە لە گەڵدا گفتوگۆی کردبوو، کاتێك پرسیاری لێکرا (واتە سەید تەها) دەربارەی ئەو کۆبوونەوەیەی کە سەرۆکە کوردەکان لەم دواییەدا بەستیان بە سەرۆکایەتی(ئیسماعیل ئاغا شکاك) سمکۆ، کە ئێمە لەوەوە ڕاپۆرتمان پێ دەگەیشت، لە وەڵام ڕوونی کردەوە کەوا سێ کۆبوونەوەی هاوچەشن بەسترا بۆیان. مەبەستیش گفتوگۆ کردن بوو لەسەر دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کورد لەسەر سنوورەکانی تورکیا ـ فارس (لە باکور)دا. لە کۆبوونەوەکان بڕیاردرا کەوا دەوڵەتێکی ئاوا سەربەخۆ پێویستە و دەبێ دابمەزرێت، ئەویش بۆ ئەوە هاتۆتە ئێرەوە کەوا پشتگیری حکومەتی بەریتانیا بەدەست

بهێنێت بۆ ئەم پڕۆژەیە. ئەو ڕوونی کردەوە کە (بەلشەویکەکان) ئێستاکە گەیشتوونەتە (باکۆ) و سنورەکانی تورکیا. فارس بەخۆ و بە چەك و تەقەمەنی و سامانێکی زۆرەوە. ئێستا ئـەوان سەرگەرمی ئەوەن کەوا کۆمارخوازەکانی ئازەربێجان بکەن بە کۆمۆنیسـت. مسـتەفا کـەمال شانبەشان لەگەڵ ئەواندایە، مەبەستیشی لەوەیە کەوا چەند هەرێمێکی لە دەستچووی تورکیـا بەدەست بهێنێتەوە. پاش ئەوەی کارەکەیان کۆتایی پێدێنن لە قەفقاس دا ڕوو دەکەنە هەرێمی فارس و کوردستان کە تاکە پەرژینێك پێك دەهێنێت و ماوەتەوە لە نێوانیاندا و نێوان وڵاتانی نێوان دوو ڕوبارەکەوە، پاراستنی ئەم پەرژینەش بێگومان هەموو لەیەکمان دەگرێتەوە. ئەوەی تایبەتە بە فارس، پەیمانی ئەنگۆ- فارس دەبێ هەڵبوە شێنرێتەوە لە لایەن فارسـەوە، چـونکە هەموو هەرێمی (تەبریز) دژی ئەم پەیمانەن. هەروەها تەبرێز ملکەچی بۆ فەرمانەکانی (تاران) نیشان نادات. مردنی (غیرد)یش دەربـڕینێ لـەبارەی ئەمــەوە بـوو. حکومـەتی تورکیـا لـە کوردستان دا تاکوو ئێستاش ڕێزی هەرماوە. بۆ نموونە، (سەرۆکی ئورامارى کورد) (سیتۆ) پلە و ڕێزێکی وای نییە، بەڵام دەسەڵاتەکەی لەوە وایـە ڕاسـتییەکەی کـەوا ئـەو فەرمانبـەرێکی تورکانە. تورکەکان دژی هەر شتێك دەوستن کە بۆنی نەتەوایـەتی کـوردی لـێ بێـت (هــەمان هەڵوێستیش بەرامبەر گەلانی ترەوە). ئێستا ئەوان ئەمە ئـەنجام دەدەن، مەگـەر ئـەوە نـەبێ ئێمە هەستین بە یارمەتی دانی کوردەکان. لەم زوانەدا (مدحەت بەگ) والی (وان) دەستی لەم پلەیە کێشرایەوە لە لایەن مستەفا کەمالــەوە لـە بـارەی هۆیـەکانی ئەمــەوە (سـەید تــەها) زانیارییەکی بەدەستەوە نییە. (ئەمەش بەرامبەر دەکرێ لەگەڵ پڕۆپاگەنـدەی لـەکار خسـتنی (عـاکف بەگ) سەرکردەی تیپی دووهەم لە سعرەت). ئەو پشتگیرییەی داواکراوە لە ئێمـە بـە پلەی یەکەم بریتیە لە دانانی حکومەت و دامەزراندنی ئەفسەری پەیوەست لـە موسـڵ، یـان هەولێر. وا بە باش دەزانرێ لە کوردستان، پێویستە لە سـەرمان هەلسـتین بـە بڵاوکردنـەوەی پڕۆپاگەندە. تیرەکانی بۆتان (لە کوردەکانی تورکیا) لـە کـاتی ئێسـتادا ناچـنە نـاو دەوڵەتـە چاوەڕوانکراوەکە، تەنها ئەوە نەبێ چەند کەسانی نێـردراون بـۆ (سـعرەت) و شـوێنی تـر بـۆ نیشاندانی پاڵپشتی کردن و لایەنگرتنی دانیشتوانی ئـەوێوە. مـن گـوتم بێگومـان پێویسـتە وەڵامەکە لە پایە یەکی بەرزترەوە بدرێتەوە. لەگەڵ ئەوەشا دڵنیام کەوا حکومەت ئەم پڕۆژەیە پەسند دەکات، توانای بەدی هێنانی دەوڵەتی سەربەخۆی کورد لە بەندەکانی ئاشتی دا باسـی لێوە کرابوو (پەیمانی سیڤەر) لێژنەی نێودەوڵەتی هاوپەیمانیش سەر دەدا لە هەرێمی کوردنشین بۆ زانینی ئارەزوەکانی دانیشتووان (سەید تـەها گـوتی ئـەو ئەمـە دەزانـێ، بـەڵام لەوانەیـە

گەیشتنی لیژنەکە دووا بکەویت بە گوێرەی ئـەم بارودۆخـەوە. مـن باسـی ئـەوەم کـرد کـەوا پالەپەستۆی ئەورووپایی و تێك شکاندنە گەورەکان دوژمنکاری بەلشەویکەکان بۆ ئەم لایـەدا ناهێلن.

دەربارەی دەولەتی کوردی چاوەڕوانکراو من باسی ئەوەم کردبـوو بـە شـێوەیەکی باشـتر و ڕێکتر پڕۆژەکە بەرەو پێشەوە بچێت و خۆپاراستن لە دامەزرانـدنی لەسـەر چـەند بناغەیـەکی بێهێز. دیاریشم کرد کەوا هەنگاوی یەکەمی بەکەلك ئەوەیە دامەزراندنی کۆنفدڕالییەکی هۆزە هاوکارەکان کە تواناداران بۆ پاراستنی ئاشـتی و سـەرکوت کردنـەوەی پێشـێلکەرانی یاسـا، ئەمەش وەك فەرمانێکی بەکەلك بێت. ئەو (تەها) وەلامی دایەوە کە وا ڕەزامەندە. ئەمـەش هەمان پلانە کەوا ئەوان لە سەری دەڕۆن. ئەوان هەر کاتێ یارمەتی ئێمەیان وەرگرت ئەو کاتە چەند ئەنجامێکی سەرسوڕهێنەر دەبینن. دەربارەی ئەم بەشەی کوردسـتان (بـاکور). لەوانەیـە کەوتبێتە ژێر هەڕەشەی دوژمنکاری بەلشەویکەوە بە تایبەتی ئەو کاتەی پێکەوە دەست لەناو دەست لەگەل تورکەکان دەکەن. بۆتە شتێکی نەگونجاو، لایەنێك هەلبژێری و ئەوی تریشیان نا، ئەوان هەلمان دەبژێرن چونکە ئەو لایەنەین کە بە ئاواتەوەن هیواکانیان لێوە بەدی بهێنن.

کەچی ئەگەر لە لایەنی ئێمەوە یارمەتییەکان نەگەن ئەوا ناچار دەبن ڕێگەی بەرگری بگرنە بەر کە لەمە زیاتر نییە، بەلام دەربارەی کۆنفدڕالی هۆزەکانەوە، بە نموونە هۆزەکانی (شەرناخ) گرنگە. وا دەردەکەوێ، کە ئەم هۆزانە لەسەر هێلەکەوە دەڕۆن لەم زوانەدا عەبدولڕەحمانیان بە سەرۆك هەلبژارد و سلێمانیش بە جێگری ئەو. وا دەردەکەوێ کاروبـاری خۆیـان بـێ نـاکۆکی بەڕێوە دەبەن و کارێکی گەورەش دەکەنە سەر هۆزەکانی هاوسـێیان. هـەروەکو لـە یادشـاتی ئەفسـەری ڕامیـاری پێشـوودا هـاتووە، بەلگەنامەیـەکیش یاداشـتێکی تێدایـە ژمـارەکراو (٢٨٧٧٠) لە فەرمانداری شارستانییەوە لە ڕۆژی ٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٠، بۆ وەزارەتی هیند لە لەندەن لە دەستنیشـانکردنی نامـە گۆڕینەکـەی ژمـارەکراو (٢٨٠٥٣) و یاداشـتی ژمارەکراو (ئیس سی/١٢/٣٨٩٧) لە ڕۆژی ٢٥ی ئەیلوول لە لایـەن ئەفسـەری ڕامیـاری لـە هەولێر. ئەمەی تێدا هاتبوو- سەید تەها ڕۆژانی (١٦ - ٢٣)ی مانگی ئەیلوول لـە هـەولێر بەسەر برد منیش چەندان لێکۆلینەوە و باسی درێژم لەگەلدا کرد. گفتوگۆیـەکان هاتنـە سـەر باسی دوا ڕۆژی ئەو بەشەی کوردستان کە دەکەوێتە دەرەوەی سنوری هەرێمـە داگیرکراوەکـان (واتە کوردسـتانی بـاکور) لـەم بارەیـەوە سـەید تـەها ڕوونـی کـردەوە لـەم دواییـەدا چـەند کۆبوونەوەیەك بەستران لە نێوان گەورە سەرکردەکانی هۆزە کوردەکان لەسەر سـنوری تورکیـا

فارس، لە تەنیشت (شەمدینان) ئەمانەش چەند هۆزێکی کوردی ئێرانی و تورکیان، هەروەها (ترکاوار) و (ئورمیە) و هوزەکانی (هەرکی) و (هەکاری) و (حەیدەر ئانلی) و (بیکرزادە) و (ئەرتوش) و چەندان هۆزیتر. بە گوێرەی سەید تەها ئەوان گەیشتنە ئەو ئەنجامەی کەوا باشترین ڕامیاری بۆ ئەوان یەکگرتنە و هەوڵدانە بۆ بەدەست هێنانی یارمەتیدانی حکومەتی بەریتانیا بە مەبەستی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کۆنفدڕاڵی کورد و سەنگەر گرتن دژی هاتنە پێشەوەی هێزەکانی بەلشەویکەکان و تورك. کۆنگرەکە چەند نوێنەرێکی خۆی ناردبۆ (بۆتان) و شوێنی تری هەرێمە کوردنشینەکان (باکور) بۆ دابینکردنی پشتگیرییان بۆ ئەم پڕۆژەیە. کاتێ پرسیار لە سەید تەها کرا دەربارەی جۆری ئەو یارمەتییەی کە بە هیوان بە دەستی بهێنن لە حکومەتەوە، گوتی:ـ یەکەم جار پێویستە بە هەبوونی ئەفسەرێکی (بەریتانیا) کە شارەزاییەکی باشی لە زمان هەبێ بە مەبەستی پەیوەندیکردن بە ئەم و بە سەرۆکە کوردەکانی دیکەوە، ئەم ئەفسەرە دەتوانێ لە هەولێر دابنیشێت یان لە موسڵ، بەڵام وا باشترە لەگەڵیا لە ماڵی ئەو بێت. لە دوایشدا چاوەڕوانی چەند یارمەتییەکی زۆرتر دەکرێ لە بواری بە تایبەتی لە شێوەی چەك و تەقەمەنی بێت.

سەید تەها گلەیی لە کەم باوەڕی حکومەت دەکرد بەرامبەر کوردەکان، گوتی ڕووسەکان کەوتنە هەڵەوە لەبەر بڕوا هەبوونیان بە هەموو کەسێکەوە، ئێمەش (بەریتانیاییەکان) کەوتنینە هەڵەوە بەهۆی نەبوونی باوەڕەمان بە هیچ کەسێکەوە، ئەو گازاندەی لە ئێمە کرد لەبەر ئەوەی ئێمە هەڵنەستاین بە بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندە بۆ بەرەنگاری کردنی هەوڵی تورکەکان لەم بوارەدا. ئەمانەی دوایی هەست دەوروژێنن بە بڵاوکردنەوەی چەند ناکۆکییەکی دروست کراو، کە ئێمەش هەوڵێك نادەین بۆ بەرەنگاری کردنەوەیان، کاتێ بۆ سەید تەهام ڕوون کردەوە کە لە ئەرکی دەسەڵاتداران نییە لەم وڵاتەدا دەست بخەنە کاروباری کوردستانی باکورەوە، لیژنەیەکی نێودەوڵەتیی لە ئەوروپاوە دەنێردرێت لە ماوەی چەند مانگێکی دیکەدا بۆ دانانی چارەنووسی ئەو وڵاتە. کاتێ ئەوەم گوت وا دیار بوو زۆر گومانی دەکرد لە پێکهێنانی لیژنەکە و ئەگەر پێکیش هات ئەوا سەردانی کوردستانی باکور دەکات. ئەو گوتی ئەگەر نیازی لیژنەکە ئەم جۆرە سەردانەبێ دەبێ هێزێکی سەربازی گەورەی لەگەڵدا بێت لەبەر بارودۆخی ئێستا. ئەو پێداگرت لەسەر ئەوەی کە پێویستە لە سەرمان ڕێگە خۆش بکەین بۆ لیژنەکە بە بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندە و هەروەها بە دامەزراندنی کۆنفدڕاڵی بۆ سەرۆکە هاوڕێکان پێش گەیشتن. ئەمەش ئەوە بۆ ئەوکات لیژنە دابین دەکات کە بە ئارامی و

ئارەزووی خۆی بسورێتەوە، ئەو کوردانەی کە هیوا و ئاواتی نەتەوایەتی ڕاستەقینەیان هەیە ماوەیان دەبێت هەستی خۆیان دەربڕن بێ ئەوەی لە تورکەکان ترسیان هەبێ. لە بارودۆخی ئێستادا لەگەڵ هەبوونی فەرمانبەر و هێزەکانی تورك کارێکی سەخت دەبێ بۆ کوردەکان لە دەربڕینی هەستەکانیان. ئەو ڕوونی کردەوە هەموو هۆزەکانی کوردستانی باکوور و ئەگەر هەستیان کرد بە هەبوونی پاڵپشتێکی (مەعنەوی)، بەڕای من لەگەڵ یارمەتیدانێکی بچکۆلانەی (مادی) لە لایەن حکوومەتی بەریتانیاوە، ئەوسا هۆزەکانیش خۆیان یەك دەکەن لە پێناوی پێکهێنانی دەوڵەتێکی سەربەخۆدا، سەید تەها بە شێوەیەکی زیاد لە پێویست باسی بەلشەویکەکانی کرد، ئەو نامانەی بۆ باس کردم کە (سمکۆ ئاغا) بە دەستی گەیشتبوو لە لایەن جاویس (جاوید) بەگەوە، کەوا سەرپەرشتی ئەو هێزانە دەکات لە (بایەزید)ن لە ئەو پەڕی ڕۆژهەلاتی تورکیا. ئەو تێدا دەڵێ:ـ چەند هۆزێکی گەورەی بەلشەڤیك لە قەفقاس دا هەن و (ئەنوەر پاشا)ش لە (باکۆ)دایە لەسەر کردایەتی کردنی هێزێکی چل هەزار نەفەری تورکان ئەوانەی کەوا پێشتر دیلی جەنگ بوون لە ڕووسیادا. دوو سوپای گەورەشی هەیە، یەك لەوانە سوپای سوورە، ئەوی تریشیان سوپای سەوز (سوپایەکی تورکی نیشتمانیە دژی یۆنانییەکان شەڕی کرد لە ساڵەکانی (١٩١٩ ـ ١٩٢٠) ئامادەیان دەکەن بۆ هەڵمەت بردنێك (هەتا هیندستان). سەید تەها گوتی:ـ ئەگەر ئێمە (بەریتانیا) هەڵنەسێنین بە هەولدانێکی زۆر خێرا ئەوا (ئەنوەر پاشا) و بەلشەویکەکان پاڵپشتی هۆزە کوردەکان بۆ مەسەلەی خۆیان بەدەست دەهێنن، بەڵام لە لایەکی ترەوە ئەگەر ئێمە توانیمان لە ڕێگای پڕوپاگەندە و چەند ڕێگەیەکی ترەوە کۆنفدراڵییەکی بەهێزی کورد لایەنگر بۆ ئێمە پێك بهێنن، ئەوا باربەستێکی بە هێزمان دروست کرد ڕووبەڕوی هەڵمەتی بەلشەویکی داهاتوو و وڵاتانی نێوان دوو ڕووبارەکەشمان رزگار کرد لە داگیرکردنیان، بەڵام ئەو سوور بوو لەسەر ئەوەی کە پێویستە لەسەر ئێمە کوردەکان پڕ چەك و تەقەمەنی یەکی جەنگی ی زۆر بکەین، چونکە ئەوان چەك و تەقەمەنی وایان نییە، کەچی تورکەکان گەلێ عەمباری چەکیان هەیە (لە ئەرزەرۆم) دا. (نەتەوەخوازەکان و بەلشەویکەکان بە شێوەیەکی گشتی لەوکاتدا ڕێککەوتوو بوون). وا دەرکەوت سەید تەها دڵسۆزانە بیانگەڕێنێتەوە هەرچەندە مەیلێکی میسالیتەی هەبوو، پێشنیارەکانی لە زۆر ڕووەوە ڕێك و بەجێن، بە تایبەتی لە لایەنی پڕوپاگەندەکردنەوە، لەوانەیە ئەو زیاد لە پێویست هەڕەشەی بەلشەویکە لێك بداتەوە ئەوەی بەڕاستی دەیەوێ ئەوەیە بە دامەزراندنی کۆنفدراڵییەکی کورد بە سەرۆکایەتی خۆی و لەگەڵ پاڵپشت کردنی

بەریتانیا بە پارە و لایەنی (مەعنەوی). (لەم دوا دواییەدا سەید تەها بووە قایمقامی ڕەواندوز (١٩٢٣ـ ١٩٢٩)). ئەو گەلێ جار داوای چەکی دەکرد ئەمەشیان هۆی سەرەکی سەردانەکەی بوون. ئەو گوتی:ـ من تێناگەم بۆچی لە ساڵی ڕابردوو داواکارییەکەی بەجێ نەهێنرا ئەویش بەهۆی گۆڕانی لەناکاوی ڕامیاریمان بوو. ئەو گوتی:ـ ئەگەر بە ئاشکرا ناتوانرێ چەکی بۆ بهێنرێت ئەوا لە ڕێگەی هۆزی (بالەك)ەوە دەتوانرێ ئەمە ئەنجام بدرێت، من وا لە سەید تەها تێدەگەم کە هۆی سەرەکی کە وای لە سمکۆ و سەرۆکە لایەنگرەکانی ئەو کرد هەڵوێستی خۆیان بگۆڕن، ئەوەیە ئەوان دڵنیان کەوا پەیمانی ئەنگلۆــ فارس هی ساڵی ١٩١٩ هەڵدەوەشێنرێتەوە (لە ڕاستیدا هەڵوەشایەوە). جا بەهۆی ئەمەوە حکومەتی بەریتانیا یارمەتییان دەدات لە داواکارییەکانییان دەربارەی هەرێمەکانی ناو خاکی فارس، سەید تەها و کۆلۆنێل (هاردەر) لە ناحیەی (گوێڕ)ەوە لە ٢٠ی ئەیلول بابەتەکەیان باس کرد، بەڵام ئەوەیان لە دەرەوەی من بوو لەبەر ئەوە باسی ناکەم. لە دوای ئەمە لە کاتی گفتوگۆ کردن لەگەڵما ئەو چەند نارەزامەندییەکی ڕوونکردەوە، بەڵام نەك بە گیانێکی بەر پەرچدانەوە، هەر وەکو خۆی گوتی، بەڵکو تەنها لە پێناوی خستنە ڕووی چەند پێشنیارێك. سەید تەها گوتی:ـ ئەو هۆزانەی کە ئەم و سمکۆ نوێنەرایەتییان دەکەن نارازی نین بە نیشتەجێ کردنەوەی ئاوارەکان بەڵکو بە پێچەوانەوە بەهەموو ڕێگەیەکی شیاو یارمەتی پێشکەش دەکەن، بەڵام ئەگەر پەناهەندە و ئاوارە چەکدارەکان دەستیان کرد بە هێرش بردن ئەوا لەم کاتەدا ناتوانن هۆزەکان بێدەنگ بکەن. پەناهەندەکان و دانیشتوانی (ورمێ)ی فارس ناتوانن ئاشتییانە ژیان ببەنە سەر چونکە هەر دوو لا چەکدارن. حکومەتی فارسی بێهێز هەرچی لە دەست بێ دەیکا، (تەبرێز) دان نانێت بە دەسەڵاتدارییەتی تاران. ئەو پرسی ئایا ئەفسەری بەریتانیا تا هەتایە لە (ورمێ)دا دەمێنێتەوە، تاکو ئێستاش نزیکەی ٢٥٠ ئافرەتی کورد لەوێ ماون لەگەڵ ئەم پەناهەندانە دا. ئەو پرسیاری ئەوەی کرد دەتوانرێ چی ئەنجام بدرێ لەم بارەیەوە. من نەمتوانی هیچ وەڵامێکی دیاریکراو بدەمە دەست، چونکە لە کاروبارەکانەوە شارەزاییەکی تەواوم نەبوو، بەڵام باسی ئەوەم کرد ئەگەر کوردەکان بە دڵسۆزییەوە هاوکاریمان لەگەڵا بکەن ئەوا هیچ تەنگ و چەڵمەیەکی وا ڕوو نادات. سەید تەها گفتی پێدام کەوا ئەو نامەیەم بۆ بنێرێت کە لە لایەن (ئاغا بترس)ەوە هاتووە بۆی.

بەشی سی و یەکەم

ماوەیەك پێش ناردنی لێژنەکانی یان لێژنەی نێودەوڵەتی دیکە بۆ هەرێمە کوردنشینەکان، لێکۆڵینەوە و گفتوگۆیان لەسەر کرابوو. بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(١٢٣٢٧٦).[1] بروسکەیەکی تێدایە لە وەزارەتی دەرەوە بۆ نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ ئەدمیراڵ (ویب) لە ڕۆژی ٣ی ئەیلول ١٩١٩، باسی ئەم بابەتە دەکات. ئەمەشی تێدا هاتبوو:

شەریف پاشا دەربارەی هەڵبژاردنی خۆی وەکو سەرۆکێکی دەوڵەتی کوردی داهاتوو لەگەڵمان دەدوێ. ئەو پێشنیار دەکات بە ناردنی لێژنەیەکی تێکەڵاو کە پێك هاتبێ لە نێردراوانی خۆی و ئەو نێردراوانەی نوێنەرایەتی حکومەتی بەریتانیا دەکەن بۆ سەردانی ئەو هەرێمانانەی کە زۆربەیان کوردن. ئەوا داوا لە حکومەتی بەریتانیا دەکات کە دەست بکات بە دابەشکردنی یارمەتی پارە و پول بەسەر سەرۆکە کوردەکان... بەڵام حکومەت لەبەر تەمەن درێژی شەریف پاشا و ژیان بردنە سەری بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ لە پاریسدا وای لێدەکەن کەوا شایستەی ئەم پلە و پایە نەبێ. چ باسێکی دیکە نییە تەنها هەواڵی گەیشتنی نێردراوی لە کوردستانەوە نەبێ، کەوا پاڵپشتی قسەکانی و داواکاری ئەو دەکات. لە بروسکەیەکی حوکمڕانی شارستانی بە ژمارەی (١٠٢٣٤) لە ڕۆژی ١ی ئەیلولی ١٩١٩دا،[2] ئەویش باسی ئەوە دەکات کەوا شەریف پاشا ناگونجێت بۆ پلە و پایەیەکی بەرز. پێشنیار دەکات شەریف پاشا ئاگادار بکرێتەوە کەوا مێجەر نوئیڵ دووای گەڕانەوەکەی لە کوردستاندا دەگەڕێتەوە بۆ پاریس و لەندەن، جا لە ژێر ڕۆشنایی ڕاپۆرتەکەیدا حکومەتی بەریتانیا بڕیار لەسەر ئەم ڕێگایانە دەدات کە پەیڕەوی دەکات دەربارەی دەوڵەتی کوردی چاوەڕوانکراو. بارودۆخی ئاو و هەوا دا دوای کۆتایی تشرینی دووهەم وا لە لێژنەی نێو دەوڵەتی دەکات کار کردنی شتێکی گران بێ لە کوردستاندا. دۆخی ڕامیاریش لە هەر دوو ویلایەتی (وان) و (ئەرزەڕۆم) گومانی تێدا نییە کەوا گەلێ کاریگەر و سەخت دەبێ لەسەر ئەم لێژنەوە. کەوا ئەندامە کوردەکان تووشی شەرمەزاری و دوژمنکاری فەرمانبەرانی ناوخۆی حکومەتی تورك دەبن. دیسان دەربارەی لێژنەکەوە، بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٥٠٦٩)(ئەی٩٣٠٠)[3] بروسکەیەکی تێدایە نێردراوی پایەدار لە ناویا دەڵێ: ئەو بە زار ڕونکردنەوەیەکی داوە بە دوو کەس لە ئەندامانی خێزانی بەدرخان ئەوەشی بۆ باسکردن کە بیروڕای میری بەریتانیا ئەوەیە کەوا لێژنەکە سنور دیاری دەکات و ماوەش هەیە داوا بکرێت لە لێژنە ئارەزووەکانیان بهێنێتە دی لە هەرێمی (جەزیرەی ئیبن عومەر)دا و ببەستیرێتەوە بە دەوڵەتی کوردستانەوە، بە پێی پەیمانێك، ماوەش نەدرێت بخرێتە بەر دەسەڵاتی ئینتدابی فەرەنساوە. کەچی نێردراوی پایەدار لەم باوەڕەدا نییە

کەوا لیژنەکە ئەم هەرێمە گرنگە جیابکاتەوە لەو ئینتدابە (هەرێمەکە کەوتە ناوەوەی سنوری ئێستای تورکیا). بروسکەیەکی تری نێردراوی پایەدار هەیە بە ژمارەی (ص ٥٦٤٤) لە ڕۆژی ١٢ی تشرینی دووهەمی ١٩٢٠،[٤] ئەمەی تێدا هاتبوون- کەوتنی (ئەسکەندەرەپۆل) بە دەست بەلشەویکەکانی قەفقاس وای لێدەکات یەکگرتنی تورك و ڕووسیا کارێکی گونجاو بێت بۆ پێکەوە هەڵسان دژی فەڕەنسییەکان لە سوریا و دژی ئەوانیش (بەریتانیاش). لەوانەیە ڕێکەوتنێك هەبێ لەسەر ئەو ڕایەی کەوا ئاواتە دوورەکانی تورکیا و ڕووسیا ناگونجێن و ناشکرێ ئەم هاوپەیمانییەتییە لە نێوانیاندا جێگیر ببێ. لەگەڵ ئەوەشدا لەوانەیە، یان هەروایە کەوا ئەم هاوپەیمانییەی هەر دوو لا بۆ ماوەیەکی تەواو بەردەوام دەبێ. جا بەریتانیا تەنگ و چەڵەمەی گەورەیان بۆ بنێتەوە. نێردراو دەڵێ:- لەبەر ئەوەیە دەتوانم بڵێم: پێشنیار دەکەم لەسەر میری بەریتانیا کە هەستێ بە جموجۆڵی بە کەڵك و خێرا بۆ نەهێشتنی ئەم هاوپەیمانییە. لە ڕاستیدا چەند هێرشێکی ئاسمانی کرا (بروسکەی ڕۆژی ١٨ی تشرینی یەکەم ١٣٥٤٦). چەند نیشانەیەکی ئەوەش هەیە کەوا ئێمە خۆمان باش قاییم نەکردووە بەرامبەر هێرشی تری ڕووەو ماردین و جەزیرەی ئیبن عومەر هەرێمی کوردن لە ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی هاوپەیمانەکان بوون پێش تەشەنە کردنی جوڵانەوەی کەمالییەکان) ئەگەر لە خۆیەوە ئەم تێکچونانە جێی مەترسی نەبێ، بە دوور نازانرێ و ناشتوانرێ پشتگوێ بخرێت کەوا دەبێتە چەند پێشەکییەك بۆ هی دیکەی ترسناك. دەتوانرێ سەرکەوتنێك بە خێرایی بەدەست بێت ئەگەر توانرا یارمەتیدانی دڵسۆزانەی فەڕەنسا دابین بکرێت. بۆ ئەم مەبەستە، یەکەمجار پێویستە ئارەزووەکانی لایەنەکانی هاوپەیمان دیاری بکرێ، دووهەمیش ڕێکخستنی هێرشێکی دبلۆماسییانەی یەکگرتوو و دژی مەترسی هاوبەش. لەوانەیە پێشنیارکردنی دانانی هێڵی هێرش کردنە سەر لە سەرەوەی دەسەڵاتی من بێت، بەڵام من وای تێدەگەم کەوا باشترە هەستان بە هاندانی بیروڕا مامناوەندییەکان لە ئەستەمبوڵ و ئەنەدۆڵدا بۆ یەکگرتن و دامەزراندنی پارتێکی دژ بە ڕووسیا. بۆ سەرنج ڕاکێشان ئەوانە ئەوە سوودی دەبێ کە هاوپەیمانەکان دان بنێن بە دەسەڵاتی تورکیا لەسەر کۆماری ئازربێجان. لەوانەشە بیروڕا مامناوەندییەکان حەز بکەن بە داواکردنی هەندێ بەرژەوندی لە کوردستانی مەرکەزی (لە تورکیا)دا. من دوو دڵم لە پێشکەشکردنی هەر پێشنیارێك لەم بارەیەوە، لەبەر نزیکبوونەوەی گەیشتنی (لیژنەی کوردستان). لەسەر ئەم بروسکەیەی سەرەوە، بروسکەیەکی وەڵامدانەوەی هەیە لە لایەن وەزیری دەرەوە لە لەندەن بۆ نێردراوی پایەدار، لە ڕۆژی ٢٠ی تشرینی

دووهـەمی ۱۹۲۰، بـە ژمـارەی (۲٦۱٦)(ص ۸۲۱۰)[5] ئەمـەی تێـدا هاتبوونـ سـەیری پەڕەپێچراوەکان دەکرێت، سەید تەها.

یەکگرتنەوەی تورکەکان لەگەڵ بەلشەویکەکان لە ئەرمینیادا کاروباری کورد دەخاتە شێوە و دۆخێکی نوێدا. لە ژێر ڕۆشنایی هەوڵی هێرشکردنی تورك بـۆ وڵات لـە سـاڵی داهـاتوودا، مەسەلەی پشتگیری لە پێکهێنانی کۆنفدراڵیی کورد لە ژێر چـاودێری ئێمـە شـایانی گرنگـی پێدانە. تکایە ئاگاداری بیروڕای خۆتانم بکەن... تەلەگرافێکی وەڵامدانەوە هەیە لە نێـردراوی پایەدارەوە، دانەیەکیش بۆ ئەفسەری ڕامیـاری لـە بـاکوردا (ص ۸۵۸۰)[6] لـە ڕۆژی یـەکی کانونی یەکەمی (۱۹۲۰). ئەمەی تێدا هاتبوونـ لە دەست نیشانکردنی تەلەگرافەکـەتان لـە ۲٦ی تشرینی دووهەم ژمارەکراو (۳٦۱٦) کە زانیاری بە تەواوی تێدا نەبوو، جـا لـە لایـەن خۆمەوە بۆ ئەفسەری ڕامیـاری ئـەوەی خـوارەوەم خسـتە سەرنـ ئایـا لـەم بـاوەڕەدان کـەوا پێشنیارێکی بەجێ بێت لەم بارودۆخەدا کە تۆ پەیوەندی بکەیت بـە عەبـدولڕەحمان شـرناخ و سەید تەها، بە مەبەستی یارمەتیدانێکی بەپەلە، یان بێ چاوەڕێکردنی لیژنەی ئاشتی؟ وەکـو لە پەڕەکانی پێشوودا دەردەکەوێت هەر دووکیـان ئەمـەیان داوا کردبوونـ یەکـەم ئەفسـەری پەیوەست. دووهەم قسەیان وابوو کە چەکیان پێ بدرێت. ئەگەر زانییان ئەم پرۆژەیـە بەجێیـە، ئەوا من پێشنیاری ناردنی نوئیل دەکەم بە خێرایی. ئەگەر وەڵامەکە ڕازیبوون بێ ئایا من بـە شێوەیەکی یاسایی دەسەڵاتم هەیە گفتوگۆ بکەم بە گوێرەی ئەم خاڵانە؟... من لە هـەواڵێکی میرییەوە بیستم کە (ئەکرەم جەمیل) بەگ گەڕاوەتەوە لە دیاربەکر بۆ کوردسـتان لـە ڕێگـەی ئێمەوە بەڵگەنامەی (ئەی ۱٦۲۳۱)(۱۱۵ س)[7] بروسکەیەکی تێدایە ئەمەی تێدا هاتبوونـ لە دەست نیشانکردنی بەڵگەنامەم ژمارەکراو (٥س)ی (سەرەوە) چالاکی و جوڵانەوەی دژ بـە بەریتانیاییەکان لە لایەن دەسەڵاتدارانی کەمالییـەوە لـە جـەزیرەی ئـیبن عومـەر و هـەموو لایەکییەوە زۆر جار باسی لێکراوە لە چەند زنجیرە بروسـکەیەك کـە بـووە هـۆی ناردنیـان بـە بەڵگەنامەی ژمارەکراو (۳۷۸٤) لە ۳ی کانونی یەکـەم. یـەك لـە شـێوەکانی ئـەم چـالاکیی هاندانی هۆزەکانی عەرەب و کوردە پێکەوە لە دژی ئێمە. لەگـەڵ ئەوەشـدا ڕاپۆرتـەکانی لای باکور وا دەگەیەنن ناکۆکییەکی گەورە کەوتۆتە نێـوان کەمالییـەکان و سـەرکردە هۆزەکـانی کورد، ئەوانەی کە لەبەر ئەم هۆیە بیری دامەزراندنی کۆنفدراڵییەکی ئازادی کورد دەکەنەوە لە ژێر چاودێری بەریتانیادا. عەبدولڕەحمان ئاغا شرناخ و حاجی ڕەشید بەرواری و کەسانی تریش داواکارییەکەی سەرکردەی تورکیان بەجێ نەهێنا بۆ ئامادە بوون لە جەزیرە. ڕاشیانگەیاندوە

کەوا نیازیان وایە ماوە بە هۆزەکانیشیان نەدەن. ئەو عەبدولڕەحمانە وا بیر دەکاتەوە کە هێرشێکی لە دژا بکرێت داوای یارمەتی دەکات بە چەك و ئازووقە. ئەو بۆمانی ڕوون دەکاتەوە کەوا بەو زوانە شۆڕشێك بەرپا دەبێت بە سەرکردایەتی یەکێك لە بەدرخانییەکان. پاش وردبوونەوە بیروڕای پسپۆڕان لەسەر ئەوەیە بۆ ئەوەی بتوانین سەرکەوتن بەدەست بێنین لە هەوڵەکانماندا لەگەڵ هۆزە کوردستانییەکانی باکور بۆ ئەو لایەی ئەمانەوێ جا وا پێویست دەکات جەزیرەی ئیبن عومەر داگیر بکرێت، ئەمەش تا ڕادەیەك سەختە. ئەمەش وام لێدەکات چاوێك بخشێنمەوە بە هەڵوێستم دەربارەی ئەم مەسەلەیە و لایەنی سەلامەتی بگرمە بەر. بەمەش دڵنیا دەبم ئەگەر لە لایەن نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبوڵ و قاهیرەدا هەوڵەکانی گەورە پیاوانی بەدرخانییەکانم پێ بگات. بە تایبەتی (ئەمین عالی) و (ئەحمەد سریا). هیچ زانیارییەکم لە ژێر دەستا نییە تەنها ئەوانەی ناو بروسکەکان نەبێت. بەڵگەنامەی هەمان کۆمەڵە و ژمارەکراو (ئەی ٦١٤٣) لە ڕۆژی ٢٠ی مایسی ١٩٢٠،[٨] چەند زانیارییەکی تێدایە دەربارەی هەڵبژاردنی یانەی کورد لە ئەستەمبوڵ، لیستی کەرتی بەدرخانییەکان (دژ بە کەرتی سەید عەبدولقادر) لە ئەندامانی یەکگرتووی کۆمەڵایەتی کورد بەم جۆرەی خوارەوەیە:
عەبدوڵڵا جەودەت بەگ لە خەربوت (پزیشك و نووسەر).

شوکری بەگ بابان لە سلێمانی ـ سەرنووسەری ڕۆژنامەی (تەرجومان).

شوکری محەمەد بەگ لە دیاربەکر ـ پزیشك.

جەلادەت بەگ بەدرخان لە دیاربەکر ـ نووسەر.

ئەکرەم جەمیل بەگ لە دیاربەکر ـ خاوەن دیبلۆمی ئامۆژگاری بەرزی پاشایەتی.

ئەمین عالی بەگ لە دیاربەکر ـ پشکێنەری گشتی داد (پێشوو).

حوسێن حامی بەگ لە ئۆرفە ـ پارێزەر.

مەمدوح سەلیم لە وان ـ سەرنووسەری ڕۆژنامەی (زین).

نەجمەدین حوسێن لە کەرکوك ـ پێشوو مامۆستای زانستی بوو.

بارەگای کاتی لە ڕۆژنامەی (زین) دایە، شەقامی ئەبوالسعود ـ ڕێگای الباب العالی.
هەندێ لە پیاو ماقوڵانی کورددا کەوا زۆر پێشتر من ناوم هێناون، دوابەدوای کۆتایی هاتنی جەنگ گرنگییان داوە بە بارودۆخی وڵاتەکەیان لە شوێنە نێودەوڵەتییەکاندا، جا بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(١٩٨٢٩) بە مێژووی تشرینی یەکەمی ١٩١٩،[٩] دانەیەك لەو نامەیە دەنووسێتەوە کە لە لایەن شەریف پاشاوە نێردراوە لە ٢٢ی تشرینی یەکەم لەگەڵ دوو

نامەی تر لە لایەن سەید عەبدولقادر ئەفەندی سەرۆکی لێژنەی ناوەندی کۆمەڵەی کورد بۆ پێشکەشکردنیان بۆ ئەنجومەنی بالأی کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس، بە ڕازی نەبوون بە دابەشکردنی کوردستان بۆ دوو پارچە، لە ناویاندا تکای یارمەتی وڵاتە هاوپەیمانەکان دەکات کە ماوەی حکومەتی عوسمانی نەدات لە چەوساندنەوەی گەلی کورد.

پاریس لە ٢٣ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩.　　　　　　کۆنگرەی ئاشتی

سکرتارییەتی گشی.

سکرتارییەتی گشتی کۆنگرەی ئاشتی وەرگرتنی دوو نامەی خستۆتە ئەستۆ، لە پیاوە ماقوڵێکی کورد کە بیانگەیەنێتە سەرۆکی کۆنگرەی ئاشتی، دەربارەی دوا ڕۆژی وڵاتەکەیان.

بۆ جۆرج کلیمانسۆ سەرۆکی کۆنگرەی ئاشتی.

پاریس لە ٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩.

سەرۆکی بەڕێز:ـ

سەربەرزییە بۆ من کەوا دوو نامە پێشکەش بە جەنابتان دەکەم کە نوسراون لە لایەن (سەید عەبدولقادر ئەفەندی) ئەندامی ئەنجومەنی پیران و سەرۆکی ئەنجومەنی دەوڵەت لە ڕابردوو، بە لایەنی ئەوەی کە سەرۆکی لێژنەی مەرکەزی (ناوەندی) کۆمەڵەی کوردە، بۆ ئەوەی بخرێنە بەردەستی ئەنجومەنی بالأی کۆنگرەی ئاشتی. ماوەم بدەن ئەوەش بڵێم لەوەتەی پارتی (اتحاد و ترقی) گەیشتۆتە دەسەلأت ئەوانەی کەوا هیوای سەربەخۆی نەتەوایەتییان هەبوو هەموویان کەوتنە بەر چەوساندنەوەیەکی بەردەوام. جا وەك ئەرکێکی مرۆڤایەتی پێویستە لەسەر ئەنجوومەنی بالأ ماوەنەدات سەر لە نوێ کوشتار دەست پێ بکاتەوە، ڕێگەیەکی تریش بۆ دابینکردنی هێمنی لە کوردستان ئەوەیە دابەش نەکرێت لە نێوان دوو ئینتدابی جیاواز (پاشان داوای دانانی وڵاتی کورد دەکات لە ژێر یەك ئینتداب لە پێناوی ئارامی پاراستنی یاسادا).

شەریف پاشا

سەرۆکی وەفدی کورد.

نامەی یەکەم

ئەستەمبوڵ، تشرینی یەکەمی ١٩١٩.

سەرۆکی بەڕێز:ـ

ئەو قسانەی کە بڵاوبۆتەوە دەربارەی دابەشکردنی کوردستان بۆ دوو بەش ... هـانم دەدات وا ئاگاردارتان بکەوە لەوەی کەوا ئەم دابەشکردنە خزمەتی ئاشتی و هێمنی ڕۆژهـەڵاتی دوور ناکات. کوردەکانی ئەویێ بە پێچەوانەی حکومەتی (اتحاد و ترقی) ڕازی نـەبوون بجـەنگن دژی هێزەکانی هاوپەیمانان. لە زۆر هەرێمیشەوە ئەرمەنییان خستە پەنای خۆیانەوە. کوردەکان بـە هیوای دادپەروەری کۆنگرەکەن کەدان بنێن بە یەکپارچەیی خاك و وڵاتەکەیان.

سەید عەبدولقادر

نامەی دووهەم

ئەستەمبوڵ ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

سەرۆکی بەڕێزـ

ماوەم بدەن سەرنجی بەڕێزتان ڕابکێشم بۆ ئەو ڕاستیيانەی کە لە دەوڵەتی تورکیادا بـاون. هەر لە سەرەتای ئاگر بەستنەوە (١٩١٨) میری عوسمانی وا پێشـان دەدات کـەوا زۆر نـەرم و نیانە و دژایەتی کوردەکان ناکات دەربارەی بیروڕای نەتەوایەتییان، هەروەها گرتنەوەی ڕێگەی ئازاد کردنیان، بەڵام میری بەمە کۆتایی هێنا کەوا یانەکـەمان دا بخـات و نێردراوانمـان بەنـد بکات و دەستیش بگرێ بەسەر نامـە گۆڕینەوەکانماندا. لەبـەر ئەمـە لیژنـەی لێکۆڵینـەوەی نێودەوڵەتی کە گوایـە دەنێردرێـت بـۆ کوردسـتان، ناتوانێـت لێکۆڵینـەوە بکـات دەربـارەی ئاواتەکانی گەلی کورد لەم بارودۆخە بینراوەی ئێسـتادا. جـا داوا دەکـەین لـە بـەڕێزتان کـە دەسەڵاتی خۆتان بەکار بهێنن لەگەڵ حکومەتی ئەستەمبوڵدا کە گەلی کورد توشـی شـڵەژان نەکات.

عەبدولقادر

ئەندامی ئەنجومەنی پیران

سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵەی کورد

بەڵگەنامەیەکی تریش هەیە یاداشتێکی تێدایە کە نوسـراوە بـۆ بـەڕێز (ئەرسـەر هـیرزل) ئەویش بە ژمارەی (١٩٠٢٥) و لە مانگی ئـەیلولی ١٩١٩،[١٠] ئەمـەش لـە بەڵگەنامەکـە داهاتبوونـ

وەزارەتی هیند ـ بازنەی ڕامیاری ـ لەندەن ١٨)ی ئەیلولی ١٩١٩.

بەڕێزم (یۆنخ)

ئەوا دانەیەك کە نێردراوە لە یاداشتێك بە پێنووسی بەڕێز (ئەرسەر هیرزل) کە وەزیری هیندە لە سەری دواوە مستەر (مونتاجۆ) دەیەوێت بینێرێت بۆ لۆرد کیرزن.   ل.د. واکلی

(هیرزل) لە گەورە لێپرسراوانی وەزارەت بوو بیروڕاکانیش سەنگێکی زۆری هەبوو لە دائیرە لێپرسراوەکاندا.

یاداشتی هیرزل:ـ

کێشەی ئەرمەن کێشەی کوردە، بەردەوام پێویستی بە داڕشتنی ڕامیارییەکی سنوردار هەیە، وەزارەتی هیند گرنگی داوە بە کێشەی کورد، کە ئەویش بە بەستنەوەی بەم کێشەیەوە لەبەر نزیکیەکەی لە هەرێمی ئیدارەی ئێمەوە، بەڵام هەر دوو کێشەکە ناتوانرێ لێك جیا بکرێنەوە. سەختییەکە لەوەدایە کەوا بیروڕای گشتی لە جیهانی پێشکەوتوودا هەواڵەکانی بە کۆمەڵ کوشتن بۆ ماوەی نیو سەدەیەك تەنراوە، داوای دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی سەربەخۆ دەکات، بەڵام ئەمە لە ژێر ڕۆشنایی بارودۆخی ئێستادا لەگەڵ ڕاستییەکاندا ناگونجێت و هەروەها لەگەڵ سەرەتاکانی مافی دانانی چارەنووسی بەجێشن. حاڵی حازر ئەوەیە کەوا ژمارەی ئەرمەنەکان لە هەر شوێنێك بێ زۆر کەمە، تەنها لە (کلیکیا) ئەگەر ئەمەش لە ئەنجامی بە کۆمەڵ کوشتن بێ.ئابەم جۆرە پێویستە لە ڕووی دادپەروەرییەوە لە ژێر ڕۆشنایی ئەمەوە چاو بپۆشرێت لەم ژمارە کەمییەوە. ئەوەی ڕاستی بێت هەر ڕاستە و کوردەکانیش وا دەڵێن کەسیش ناتوانێ لەسەر ئەمە لۆمەیان بکات، ئەویش لەبەر ئەوەی نابێت زۆربەی هەرە زۆری بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی کەمایەتییەکی بچووکەوە. لە لایەکی تریشەوە ڕاستییەکان وا نیشان دەدەن کە هەر کاتێ دەستی عوسمانی لا ببردرێت لەوانەیە هەر دوو گەل (کورد و ئەرمەن) بە ئاشتی و تەبایی شان بە شانی یەکتری (پێکەوە) ژیان دەبەنە سەر، ئەگەر دادپەروەرانە هیوا و ئاواتی هەردوو لایان جێبەجێ بکرێن... بەڵام چۆن دەتوانرێ ئەم چارەسەرییە بدۆزێتەوە؟ ئەو تێبینییانەی کەوا (سەرۆکی کوردەکانی میللی) مەحمود بەگ دای بە کابتن (وولی) لەوانەیە کلیلەیەکی بەدەستەوە بدات. مەحمود بەگ گوتی:ــ ئەگەر ئەمڕۆ دەتانەوێ حکومەتێکی کوردستانی دادەمەزرێنین پێویستە لەسەرتان پشت ببەستن بە ژمارەیەکی نەگونجاو لە ئەرمەن و کەڵکیان لێ وەربگرن بۆ خزمەتکردنی ئەم حکومەتە چونکە خوێندەوارییان باشترە لە کوردەکان. کەچی بەهۆی کردنەوەی قوتابخانەکان کوردەکان لە ماوەی چەندساڵێکدا بەرەو پێش دەچن و تای تەرازو هاوسەنگ دەبێت. ئێستا کە ئەگەر لای ئەم پێشبینیە بخەینە لاوە، لەوانەی بۆ ئێمە بکرێت (لە دەرەوەی ئەرمینیای بچووك)

کاربکەین لەسەر پالانی (مۆرلی ـ منیتۆ) دەربارەی موسڵمانانی هیندەوە. موسڵمانانی هیند بە بەشێکی دیکە خوێنەرایەتی ڕامیاری دەکەن لە ڕێژەی ژمارەکەیان و پێشکەوتنی ڕۆشنبیریان. بۆ ئەمەش گرنگییەکی ڕامیاری و مێژوویی هەیە. ئایا دەتوانین جیهان ڕازی بکەین بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی ئازادی کوردستان (لە ژێر ئینتدابی بەریتانیا یان ئەمەریکا یان فەڕەنسا ـ ئینتداب کردنی بەریتانیا باشترە لەبەر ئەوەیە من لەم باوەڕەدام کەوا پێویستە لەسەرمان تای تەرازوی لاسەنگ بڵند بکەین تا پتر هاوسەنگ ببێ؟). لە حکومەتی کورددا ئەرمەنەکان ئەوانیش نوێنەرایەتییەکی هاوتا دەکەن بە شێوەی نەگونجاو. ئەم نوێنەرایەتییە لە بارودۆخی ئەواندا پتر نەگونجاوە بە گوێرەی هەبوونی ڕادەی خوێندەوارییان، بەڵام ئەمە ڕازییان ناکات، چونکە ئەمە دەبێتە هۆی دواخستنی لەوانەیە چەند چارەك بێ لە دامەزراندنی حکومەتی ئەرمینیای گەورە، بەڵام ئەمە لە پێشیان ماوە فراوان دەکات لە گۆڕەپانی هاوبڕکێی دادپەروەرانە لەگەڵ کوردەکاندا، چونکە ئەوان پلەی سەرکەوتوتریان هەیە، ئەگەر ئەمەیان دەرخست کەسێ نابێ ڕێگا بگرێ لە داواکاریان بە یەکگرتنیان لەگەڵ ئەرمنیای بچووك و دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی، ئەگەر نەیانتوانی ئەمە پێشان بدەن ئەوە هیچ نییە بۆ بەجێ نەهێنانی داوا کاری کورد لە دامەزراندنی حکومەتی کوردی.

ئیمزا (أ.هـ)

١٩١٩/٨/١٧

بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٣٧١) (٥٠٦٩) (ئەی ٧٨٧٧)[١١] یاداشتێکی تێدایە کە پێشکەش کراوە لە لایەن ئەفسەری ڕامیاری لە (کۆیە) لە ئیدارەی ئەوێدا. ڕەزامەندی خۆی دەردەبڕێ لە سەر ئەم یاداشتە و وای لێکدەداتەوە کەوا هاوڵاتییە کوردەکانی کۆیە و شەقڵاوە شەڕخواز نین و لایەنی ئاشتییان گرتووە. هەروەها لێدوانێکی هەیە بە پێنوسی (مێجەر یۆنغ). یاداشتەکە:ـ

ژمارە (٠٠٠٩) لە ٢٢ی نیسانی ١٩٢٠، لە لایەن یارمەتیدەری ئەفسەری ڕامیاری لە کۆی سنجاقەوە:ـ پێش ئەوەی هەرێمی کۆیە بەجێ بهێڵێم بە پێویستی دەزانم بیروڕاکانی خۆم تۆمار بکەم دەربارەی بەڕێوە بردنی داهاتوو. من بە دڵنیاییەوە هەست دەکەم کەوا شێوەی ئێستاکەی بەڕێوەبردن بە سەرۆکایەتی ئەفسەری ڕامیاری یاریدەدەر و دووان لە یاریدەدەردانی یانی هەر دوو حاکمی شەرع لە کۆیە و شەقڵاوەدا، ئەوە باشترین تاکە شێوەیە لە کاتی ئێستادا. ئێستاش بەڕێوەبەرانی ناحیەی سەربە کۆیە لە تەق تەق و کانی ماران لە

سەرکردەکانی نەوەی نویٚ دەژمیٚردریٚن کە لە دوو خیٚزانە سەرەکییەکەن (غەفووری و حەویٚزی) لەم قەزایەدا. لە هەمان کاتیشا هەر چوار سەرۆك هۆزی قەزای شەقلاوە خۆیان بە کارمەند دەزانن لە ژیٚر دەسەلاٚتی حاکمی شەرعی خۆیان. هەر دوو بەریٚوەبەری ناحیە لە کۆیەدا بە ئیش و کاری خۆیان هەلٚدەستن، بەلاٚم سەرۆك هۆزەکان هەست بە لیٚپرسراوەتی ناکەن تەنها بە هەبوونی ئەفسەریٚکی رامیاری یاریدەدەری بەریتانیا خەلٚکەکە دەتوانن ژیانیٚکی دادپەروەرانە بەدەست بهیٚنن بە بیٚ جیاوازی، تاکو ئیٚستاش ئاغاکان و سەری هۆزەکان کاری توندوتیژی و زۆرداری بەکاردەهیٚنن، بەلاٚم هاولاٚتییان وا هەست دەکەن کوا حکومەتیٚکیان هەیە کە بریتییە لە کەسیٚکی ئەفسەریی ڕامیاری یاریدەدەر. لە کاتی ئیٚستادا کەسانیٚکی کەم هەن کە بویٚرن سەر لە ئەفسەری ڕامیاری یاریدەدەر بدەن دژی دەسەلاٚتی ئاغاکانیان بدویٚن. ئەوان دلٚنیا نین لە مانەوەی فەرمانڕەوایەتی ئیٚستاکەدا، بیٚگومان دەترسن لە تۆلٚە سەندنەوەی ئاغاکانیان لە کاتی ڕۆیشتنی بەریتانییەکان کاتیٚ پەیمانی ئاشتی جیٚبەجیٚ دەبیٚت لەگەلٚ تورکیادا و شارۆچکەکە دەکەویٚتە ژیٚر دەسەلاٚتی بەریتانیاوە بە شیٚوەیەکی دیار، ئەوساکە بار و هەلٚویٚست گۆڕانیٚکی بەسەرا دیٚت. من ڕامگەیاندووە هەر کاتیٚ ئەمە ئاشکرا بکریٚ، لە لایەن دانیشتوانەوە، فەرمانگەکانی میری پڕ دەبن لە شکایەت و داواکاری هەق دژی ئاغاکان. ئەگەر لە ڕامیاری ئیٚمەدا ڕاهیٚنانی کوردەکان بیٚ لەسەر ئەوەی خۆیان حوکمی خۆیان بکەن، جا پیٚویستە لەسەرمان حاکمەکانیان بۆ هەلٚبژیٚرین. ڕیٚگەی ئاشکراش بۆ ئەمە هەلٚبژاردنی پیاوە دەست ڕۆیشتووەکانە:ـ پاش هەبوونی تاقیکردنەوەیەکی سالٚیٚکم لەم هەریٚمەدا دلٚنیا بوومەوە لەوەی کەوا ئاغا و سەرۆك هۆزەکان شایانی فەرمانڕەوایەتی نین. یەکیٚکیان تیٚدا نییە (بیٚجگە لە جەمیل ئاغا) نەبیٚت کە بتوانیٚ بە شیٚوەیەکی ڕاست و دادپەروەرانە لەگەلٚ خەلٚك هەلٚسوکەوت بکات. لە لایەکی تریشدا سەرەك هۆزەکانی کە ئارەزویان نییە بە موچەی وەك بەریٚوەبەر ژیان بەرنە سەر، ئەم بارەش شتیٚکی غەریب نییە لەپاش حوکمی عوسمانی دوورودریٚژی شلەژاودا. لە سالٚی ڕابردوودا خەلٚك لە مانای حکومەتی بەهیٚز گەیشتن، بەلاٚم بیٚ هیٚزی ئەوانە هانی ئاغای دەدات بۆ پاراستنی دەسەلاٚتی خۆی بۆ ئامانجەکانی سەرەك هۆزە ناشایستەکان بۆ حوکمرانی کردنی هاولاٚتی لە ژیٚر دەسەلاٚتیان دەمیٚنیٚتەوە... ئایا پیٚویست دەکات جیٚییان بهیٚلٚیٚن لە ژیٚر ئارەزوی خۆپەرستییەتی دەرەبەگەکانەوە؟ تاکو ئیمزا کردنی پەیمانی ئاشتی، پیٚویستە هیچ گۆرانکارییەك نەکریٚت، چونکە ئەمە دەبیٚتە هۆی پەیدا بوونی گومان و نائومیٚدی کەوا پیٚویستە دوور بخریٚتەوە لەم کات و ساتەدا. پاش پەیمانەکە و دانانی

وڵات بە شێوەیەکی دیاریکراو و لە ژێر فەرمانڕەواییماندا، من ئەم گۆڕانکارییانەی خوارەوە دەخەمە بەرچاو:ـ

١. حەمە ئاغا (غەفوری)، پاش ئەوەی مەدالیەی تایبەت بە خۆی وەرگرت، پێویستە خانەنشین بکرێت بە (٢٠٠ ڕوپییە)، دانانی جەمیل ئاغا شوێنی ئەو بۆ حوکمڕانی کردنی قەزاکە بە مووچەی ئێستاکەی (٤٠٠ ڕوپییە).

٢. بڕینی مووچەی (مەحمود ئاغا)ی تەق تەق، چونکە خاوەنی هۆزێك نییە.

٣. کەمکردنەوەی مووچەی هۆزی (گەردی) (عەرەب ئاغا) لە (٢٠٠ ڕوپییە) بۆ (١٠٠ ڕوپییە)، بە ڕادەی نیوەی بەڕێوەبەری ناحیە دابنرێت، پێویستە لەسەریشی بەم شێوەیە ئەرکی خۆی ئەنجام بدات.

٤. هێشتنەوەی هەر دوو بەڕێوەبەری تەق تەق و کانی ماران لەسەر پارەی خۆیان بە مووچەی (٢٠٠) ڕوپییە.

قەزای شەقڵاوە:

٥. پێویستە میرانی قادر بەگ بە حکومڕانی قەزای شەقڵاوە بمێنێتەوە بە مووچەی ئێستاکەی (٤٠٠) ڕوپییە.

٦. سەرۆکەکانی میر محملی و میر یوسفی و بوشکالی لە تایفەکانی هۆزی خۆشناو، پێویستە بهێڵدرێنەوە بە مووچەی (٢٠٠) ڕوپییە و بە ئەرکی بەڕێوەبەری ناحیەکان هەڵبستن.

٧. مووچەی سەرۆکی (کورا) مستەفا ئاغا، کەم بکرێتەوە لە (٢٠٠) ڕوپییە بۆ (١٠٠) ڕوپییە، وەکو نیو بەڕێوەبەرێکی ناحیە و پێویستە بە ئەرکی خۆشی هەڵبستێ.

پێویستە هەر سەرۆکێك نوسەرێکی میری هەبێ و دوو (قۆڵچی) بۆ کۆ کردنەوەی باج. لە جیاتی دوو سوارەکەی ئێستا. لە کۆتاییشدا نەك لە دواجاردا، هەبوونی یاریدەدەری ئەفسەری سیاسی بەریتانیای نیشتەجێ لە کۆیە بۆ ڕێکخستنی هەر دوو قەزاکە "خانووبەرە بە ڕۆژێك دروست ناکرێت" جا بە هەمان شێوە، لە ساڵێك زیاتر دەبێت بۆ گەلێك کە لە ڕێگەی گەشەکردندا بێت بۆ فێربوونی هونەری بە خۆی فەرمانڕەوایی خۆی بکات. بەڵگەنامەکەی هەمان کۆمەڵە (ئەی ٨٥٥٥) لە ڕۆژی ٢٠ی تەموزی ١٩٢٠،[١٢] یاداشتێکی تێدایە لە لایەن (کۆمەڵەی کورد و کوردستان). بە ئیمزای سەید عەبدولقادر، دەست نیشانی ئەو بەندانەی کردووە، لە پەیمانی ئاشتیدا (سیڤەر) کە چاوەڕوان کراوە ببەسترێت لەگەڵ تورکیا کە پەیوەندییان هەیە بە کوردستانەوە. یاداشتەکە لە سەرەتادا سوپاس دەردەبڕێت بەناوی

کۆمەڵەوە بۆ کۆنگرەی ئاشتی (پاریس)، بە بۆنەی ڕازی بوونی بە مافی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد و هاوبەشیکردن بەم شێوەیە لە دانانی یەکەم بنەڕەت و کارکردن بۆ پێشخستنی وڵاتەکەیان لە دواڕۆژدا، هەروەها ئەو هەرێمانەی کە زۆربەی دانیشتوانیان کوردن ئەم ئۆتۆنۆمییە دەیانگرێتەوە. یاداشتە کە سنوری باکوری کوردسان دیاری دەکات بە هێڵێك کە بە ویلایەتەکانی (ئەرزەڕۆم) و (بەتلیس) و (وان) تێدەپەڕێ... لە ڕۆژئاواوەش هێڵەکە بریتیە لە سنجاقی (مەلاتیە) کە دەکەوێتە ڕۆژئاوای (فورات)ی سەرووی کە دانیشتوانەکەی زۆربەیان کوردن و سەرەڕای پەیوەندییەکانی مێژوویی و ئابووری بە هەرێمەکانی کوردستانەوە. هەروەها ڕێکخستنی وڵاتی کوردان بە شێوەیەك ژیانی تێدا ببرێتە سەر و کاری تێدا بکرێ کەوا بگونجێت لەگەڵ ئامانجەکانی پەیمانیش.

سەرۆکی کۆمەڵە

سەید عەبدولقادر

پەراوێزەکانی بەشی سی و یەکەم:

(1) (F.O.) (608) (95) (123276/M.E. 44A) (No. 145) (September 3rd. 1919).

(2) Ibid. (10231) (P.5419) (From political) (Kurdistan). (1st. September, 1919).

(3) (F.O.) (371) (5069) (E9300) (De Robeck) (constantinople) (No. 1033) (Future of Kurdistan).

(4) Ibid. (5414) (p. 8176) (1376) (13787) (From the High commissioner) (12th. Nove. 1920).

(5) Ibid. (3616) (p. 8210) (priority a) (Repeated Viceroy) (Nov. 20, 1920).

(6) Ibid. (6467) (p.8580) (priority a) (5s) (1st. December, 1920).

(7) (F.O.) (371) (5069) (16331) (India office) (p. 9065) (priority a) (1155).

(8) Ibid. (E 6143/11/44) (De Reobeck) (725) (May 20th., 1920).

(9) (F.O.) (608) (95) (19829) (peace conference) (See. Gen) (October 24, 1919).

(10) (608) (95) (19025) (The Armenian and Kurdish Questions) (Sept. 17, 1919).

(11) (371) (5069) (E7877) (India office) (p. 4796) (Future Administration of koi District) (7th. Jyly 1920).

(12) Ibid. (E 8555) (From De Robeck) (No. 969) (Future of Kurdistan) (20 july 1920).

یاداشتی نێردراوی کورد (شەریف پاشا بۆ نوێنەرایەتی دەوڵەتە هاوسوێندەکان).

هەر لە سەرەتاوە شەریف پاشا بە نێردراوێك یان نوێنەرێکی کورد دانرابوو کە نوێنەرایەتی سەرۆکە کوردەکان بکات. لە کۆنگرەی ئاشتی جیهانی لە پاریس دا. بەرگریش بکات لە کێشەی کورد لەم کۆبوونەوە فراوانە جیهانییە لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی گشتی. ئەمەی لە خوارەوەش ڕوون دەکرێتەوە یاداشت و نامە گۆڕینەوەکانی بەرایی بوو کەوا شەریف پاشا دەیخاتە بەر دەست لێپرسراوانی بەریتانی و نوێنەرانی دیکەی هاوبەش لە کۆنگرەکەدا واش دەبینرێت ئەوانەی کە ئەو نووسیویەتی هەمووی بە زمانی فەڕەنسییە، بەڵگەنامەی فەرمی بەریتانیا ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(١٦٥٨٥) بۆ بەڕێز (فانسیتارت) (کۆنگرەی ئاشتی) (٢٩ی تەموزی ـ ١٩١٩)[1] ئەم بەڵگەنامە نامەیەکی شەریف پاشای تێدا بوو (ڕۆبەرت فانسیتارت) سکرتێری یەکەمی باڵوێزی بەریتانیا لە پاریسدا، ئوئێلی ئۆستوریا.

بەم شێوەیەی خوارەوەیە:ـ

٢٠ شەقامی دی ماسان ـ ٨ ـ

٩١ ت. واگرام . پاریس

٢٩ی تەموزی ١٩١٩

گەورەم خاوەن شکۆ

دوابەدوای گفتوگۆکانی ڕۆژی ڕابردوومان من داوا دەکەم و تکا دەکەم ئەم یاداشتەی ئێستا پێچراوەتەوە بخرێتە ژێر دەسەڵاتی وەزیری دەرەوەی بەڕێز (بلفۆر) من گەلێ سوپاست دەکەم. ئەگەر بە گوێرەی توانا ئاگادارم بکەیتەوە دەربارەی ئەو بڕیارەوە کەوا ئەو لە بەرامبەریدا دەری دەکات. چونکە پێویستە لەسەرم بگەڕێمەوە بۆ تەواو کردنی چارەسەرییەکەم بە پشوودان و کات بەسەر بردنی خۆش. ئەویش کە وازم لێ هێنا بە هۆی گەیشتنی وەفدی کورد و لە پێناوی بەدی هێنانی پەیوەندی و پەیمانێك لەگەڵ حکومەتی بەریتانیادا بێ ئەوەی کات بە فیڕۆ بدرێت. من وام داناوە کەوا واز بێنم لە چارەسەری نەخۆشییەکەم بۆ ئەوەی خۆم تەرخان بکەم بۆ کاروباری کوردستان لەگەڵ ئەو کەسانەی کەوا بەڕێز (بلفۆر) دیاریان دەکات ئەویش لە پێناوی لێکۆڵینەوەی ڕەسمی یا نە لەسەر هەموو ئەو کێشانەی کەوا بە کورتی باسم کردبوون لە یاداشتەکەیدا، ئەوەش جێی بایەخ پێدانە کەوا لەسەریان بیروڕا ئاڵوگۆڕ بکەین. بە هەر شێوەیەك بێت بڵاوبوونەوەی ئاژاوە لەم وڵاتەدا. (واتە تورکیا) کارێکی زۆر ژانە سەرییە لە ڕووی ئابورییەوە، هەروەها بە گوێرەی بۆ چوونی

بەریتانیا. جا پێویستە لە سەرم بە شێوەیەکی تایبەتی سەرنجی ئێوەی بۆ ڕابکێشم. ڕێزم هەیە بۆ بەڕێز (بلفۆر) و بەمەش دەرفەتێکە کە نیشانەی دڵسۆزی پیشانی بەڕێزتان بدەم.

شەریف

ئەمەی خوارەوەش یاداشتەکە لەگەڵ بەڵگەنامەکەیە:ـ

هەرگیز ئاشتی و هێمنی بە هێزی چەك لە کوردستاندا بەدی نایەت، بەڵام ئەم شێوەیە پڕۆژەیە کارێکی کەمتری پێدەوێت لە وڵاتێکی تردا بێت. هەروەها قوربانی وا بە سەر و ماڵ لەسەر پێوانەیەکی فراوانتر دەبێت کەوا ناگونجێت لەگەڵ چەند ئەنجامێکی بێ هێز و لاواز، کە جێ دەبن بە پشت بەستنی ئەم جۆرە ڕێگایانەوە. بەهێزی چەك کوردستان خستنە ژێر دەست بەدی نایەت لە بیست ساڵ کەمتر و لە دەستدانی شتی بە نرخی گەلێ زۆرتر. ئەم کارەش نابێ بیری لێ بکرێتەوە لەم ڕۆژگارانەی کەوا تێدا دەژین. بارودۆخی سەربازی و دیموگرافیای کوردستان لە بارودۆخی شوێنگەی داغستان دەچێت. (وڵاتێکە لە قەفقاسیا). ڕوسیا ئیمپراتۆرییەتێکی گەورەیە و نەیتوانیوە دەسەڵاتی خۆی زاڵ بکات بەسەر ئەم وڵاتە بچووکەدا، هەتا دوای ٢٠ ساڵیش لە شەڕکردندا. تاکو ئێستا سەربازەکانی ڕووس ناتوانن بچنە ناو وڵاتەکەوە. تەنها فەرمانبەرەکان نەبن کەوا ماوەیان پێ دەدرێت. ئەم نموونە مێژووییە ئاشکرایە ئەوەی ئێمە دەیلێین ڕوونی دەکاتەوە، ئەگەر بەریتانیا ڕێگای سەرکوتکردنەوەی گرتە بەر دژی کوردستان ئەوا بەرەنگاری گەلێ تەنگ و چەڵەمە دەبێتەوە، بە تایبەتی لە ژێر دەسەڵاتی شێخ و سەرۆك هۆزەکانەوە ژیان دەباتە سەر، ئەمانەش لە نێوان خۆیان یەکگرتو نین، بەڵام هەر دەم هەموو هاوکاری لەگەڵ یەکتردا دەکەن لە بەرەنگاری کردنەوەی دوژمنانی هاوبەشیان. هەتا لە ژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکانیش. کەوا دەسەڵاتدارییەکی ئیسلامییە و لە هەمان ئایینی خۆیانە. ئەوان یەکیان دەگرت لە پێناوی پووچەڵ کردنەوەی هەوڵەکانی هێنانەوەی ئیدارەی عوسمانی کەوا ئەویش نەیتوانیوە بە تەواوەتی دەسەڵاتی خۆی بسەپێنێ لە نێوان چوار سەدەدا. تەنها لە سەر چەند شارێکی گەورە نەبێ. تا کاتی بەرزکردنەوەی ڕادەی ڕۆشنبیری وڵات دێتە پێشەوە، دەبێ خۆمان نزیك بخەینەوە و هەڵسوکەوت بکەین لەگەڵ سەرۆکە ئایینی یەکانی هۆزە کوردەکان و بەدی هێنانی ئارەزووەکانیان. ئەوەی دەمەوێ ئەوەیە کەوا لە ئەوان دڵنیا ببین. سەرۆکە دیارەکانی نێوان ئەوانە و هەموو پیاو ماقوڵانی کورد لە ئەستەمبوڵدا وازیان لە ئامانجەکانی خۆیان هێناوە و منیان هەڵبژارد (واتە شەریف) وەك سەرۆکێکی خۆیان بە بیروڕای هەموو لایەك، ئەم

هەڵبژاردنەی ئەو کەسەی کە لە نێوان خۆیان دایە، ئەمە خۆی لە خۆی دا هەڵوێستێکە بە تەواوەتی پێچەوانەی ناکۆکییەکانی ناوەخۆیانە، ئەمەش وەك نیشانەیەك لە لایەن خۆیانەوە دەردەکەوێت دەربڕینێکی ڕوونە لە تێڕوانینی ڕامیاریان. هەڵبژاردنی من لە کاتی خۆیدا جێی ڕەزامەندی نێردراوی پایەداری بەریتانیا بوو لە ئەستەمبوڵدا بەهۆی یەکەمین وەرگێڕی زوبان، لە هەمان کاتدا ئەم هەڵبژاردنە دان نانی بەریتانیا بوو بە لایەنگرتنی کوردستان، من وای دەبینم. هەروکو هاولاتیانم وای دەبینن، من بە مەرجێك ڕەزامەندم بەوە کە وا بە هۆی دان نانی بەریتانیاوە بێت. چونکە تەنها ئەو دەتوانێ لەسەر یارمەتی دان بۆ بوژانەوەی گەلەکەم، ئەم تاقیکردنەوە زیان بەخشە و دەردەسەرییەکانی کە لەم دوا دواییەدا لە سلێمانی روویدا لەگەڵ شێخ مەحموددا دەبێ بۆ حکومەتی بەریتانیا ببێتەوە بە تاقی کردنەوەیەکی ڕاستەوخۆ کەوا تا چ ڕادەیەك دەتوانرێ بارودۆخی گونجاو لەم وڵاتەدا جێبەجێ ببێت. هەوڵدان بۆ بەدەست هێنانی لایەنگیری کردنی یەکێ لە سەرۆکە کوردەکان بە هیوای ئەوەی یەکێکی تر سەرکوت بکرێتەوە، ئەم جۆرە ڕامیاریە لە وڵاتێك جێبەجێ دەبێ کەوا گەلێکی زیندووی تێدا نەژیت. بەڵام بۆ ئەوەی سەربکەوێت لە کوردستاندا دەبێ بەرەنگاری گەلێ تەنگ و چەڵەمە ببیتەوە، ئەویش بەهۆی ناکۆکییەکی قوڵی نێوان سەرۆك هۆزەکانەوە. مەترسییەکی گەورەتریش هەیە کەوا چاکە لە نهێنییەکەی تێبگەین. ئەویش لەمەوە هاتووە، هەوڵدان بە دانانی گەلێکی خواپەرست بە مەبەستی جیاکردنەوەی لە خەلافەت و هەر بنەڕەتە و خستنە ژێر دەسەڵاتی وڵاتێکی خوانەپەرست. ئەو ڕوون و ئاشکرایە کارێکی زانایانەیە دانان بە کوردستانێکی ئازاد و دامەزراندنی حکومەتێکی مەرکەزی کەوا لە لایەن خۆیەوە دان دەنێت بە مافی هەموو سەرۆکە کوردەکان لە هەرێمەکانی خۆیانەوە ئەم جۆرە ڕێگایەش دەگونجێت لەگەڵ ڕامیارییە پێڕەوکراوەکەی حکومەتی بەریتانیا لە هەموو کاتەکاندا. بەمەش دەتوانێت بە شێوەیەکی زانایانە ڕووی بەڕێوەبردن و ئابوری و سەربازی ڕێك بخاتەوە. بەم نەرمی نواندنەی ڕێنمایی کردنی بەریتانیای زانراو، بێ ئەوەی هەست و نەستەکانی گەلی کورد بۆ روونتر بێت، کەوا خەمخۆری ئازادی نەتەوەکەیەتی. بە گوێرەی تێڕوانینی مرۆڤایەتی بەرژەوەندی ڕامیاری کوردستان و بەرژەوەندی بەریتانیا، پێویستە یەکسەر ڕێگەخۆش بکەین لە پێناوی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کورد و بەدیهێنانی ئیدارەیەکی نیشتمانی کەوا هیوا و ئاواتەکانی هەموو سەرۆکە کوردەکان دێنێتەدی، ئەوانەی بە گەرمییەوە حەز دەکەن کەوا لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتێکی مەرکەزیدا مافە دیاریکراوەکانیان بپارێزرێت لە هەرێمی

دەرەبەگایەتییاندا و ڕێگەگرتن لە هەموو جۆرە ناکۆکییەکی نـاوە خـۆدا. ئـەوان بـە گـوێرەی لایەنگرتنی پەیمان کراودا پشتی ئەم حکومەتە دەگرن و بەهێزی دەکەن. من پێشوازی دەکـەم لە (فەخری عادل) بەگ کە گەلی کورد ناردوویانە بۆ لام بۆ ئەوەی دڵنیا بن لەسەر هەموو ئەو بڕیارانەی کەوا ئەم گەلە داویەتی دەربارەی من دەربارەی بەریتانیا. ئەو پسپۆرە لە کاروبـاری کورد، ئەو گەنجینەیەك زانیاریی مێژوویی و نەتەوەییم پێدەدات، ئەوەش مایەی شانازییە کـە بیدەم بە حکومەتی بەریتانیا، بۆ ئەوەی چ پێویست بێ بڕیاری لەسەر بدرێ لە ژێـر ڕۆشـنایی ئەوەوە، بەڵام پێش هەموو شتێ پێویستە کوردستان ڕزگار بکرێـت لـەم ئاژاوەیـەی کـە بـڵاو بۆتەوە لەوەتەی هەرەس هێنانی عوسمانی و بە هۆی ڕکەبەری نێوان سەرکردە کوردەکانەوە. لە لایەکی تریشەوە ڕووداوە هەمە جۆرەکانی ناوخۆ و کێشەی نابەدڵی ئـەرمینیا بـە تـەواو ئـەم ئاگادارکردنەوانەمان بۆ ڕوون دەکەنەوە. وا بەباش دەزانرێ بە پـارە یارمـەتی ئـەو سـەرۆکانە بدرێت کە لە هەرێمەکانی خۆیان نیشتەجێن و هەروەها ئەوانەی لـە ئەسـتەنبوڵدان و ژیانیـان بردۆتە سەر لە بارودۆخێکی نالەباردان هەر لە کاتی جەنگەوە. ئەم پیاو ماقوڵانە بە چـاوێکی خراپ سەیر دەکرێن لە ئەستەنبوڵ بە هـۆی هـەبوونی هەسـت و ئـاواتی نەتەوایـەتییان. لـە نامەیەکی بەڕێز (لویس مالیتا) باڵوێزی بەریتانیا لە پاریس دا، ئەو داوا لە من دەکـات کـە سکرتێری تایبەتیم مێجەر (غالب عەلی بـەگ) لـە سـەفەرەکەی بـۆ تورکیـا هەڵبسـتێ بـە پێشکەشکردنی چەند ڕێنماییەکی گونجاو بۆ ئەو سەرۆکە کوردانەی لە ئەستەنبوڵ نیشـتەجێن یا لە هەرێمەکانی تری وڵاتەوە. وەفدەکەی (فەوزی عادل بەگ) چەند زانیارییـەکی بـە نـرخ و تەواوی پێداوم دەربارەی پشتگیری کردنی هەندێ سەرۆکە کوردەکان. ئەوانەی لەوانەیە جێگای گومان بن لای بەریتانیا. لەناو ئەمانەشدا شێخ عەبدولقادر ئەفەندی (شـەمدینان) و (ئـەمین عالی بەگ بەدرخان)ە. هیواش وایە ئەو لیژنە تێکەڵاوەی کە پێك هاتووە لە مێجـەر (غالـب عـەلی بـەگ) و (فـەخری عـادل بـەگ) و دوو نێـردراوی بـەریتانیا لـە نزیکـەوە ئاگـاداری هەڵوێستەکە دەبن، نەك هەر لە پێناوی لێکۆڵینەوە لەسەر باری ئـابووری و ڕامیـاری بـەڵکو دەشبێ لەسەر داواکارییـە نەتەوایەتییـەکانی کـورد و ئەرمـەنیش بـێ. مـن زۆر منـەتباری حکومەتی بەریتانیا دەبم ئەگەر بیەوێت بە گوێرەی توانا دامبنێ بۆ پەیوەنـدی بەسـتن لەگـەڵ دوو کەسی لێهاتوو جا ئەوان سەربازی بن یان هەو نەبن بۆ ئەوەی بتـوانین بـە هـەموو لایـەن هەڵبستین بە لێکۆڵینەوەیەکی فەرمی لە هەموو ئەو مەسەلانەی کەوا یاسا و قانون دەپارێزێت لەم وڵاتەدا. هەروەها هەڵسان بە ئامادەکردنی حکومەتێکی کوردی تایبەتی و لەسەر ڕێرەوی

هیوا و ئاواتەکانی نەتەوەیی. ئەمەش پێش ئامادە بوون لە (کۆمەڵەی نەتەوەکان) و کارکردن بۆ بەدەست هێنانی داننانێکی فەرمی لە حکومەتی خاوەن شکۆی بەریتانیا.

جەنەڕاڵ شەریف پاشا

ئەمەی خوارەوەش وەڵامی وەفدی بەریتانیایە لەسەر گەیشتنی یاداشتی شەریف پاشا. بە ژمارەی ١ـ٣٦٥ـ١(١٦٥٨٥)

وەفدی بەریتانیا

پاریس ١ی ئابی ١٩١٩.

جەنابی شەریف پاشا:ـ

بە تکاوە دان بەوەدا دەنێم لەسەر گەیشتنی نامەکەتان دانراوی ڕۆژی **٢٩**ی تەموز کەوا بۆ ئێمەت ڕەوانە کردبوو کە لەگەڵ یاداشتێکدا بوو بۆ ئەوەی پێشکەشی بکەین بە بەڕێز (بلفۆر) دەربارەی دوا ڕۆژی کوردستان. بەدان پێدانان و سوپاسەوە لەسەر گەیشتنی ئەم نامە گۆڕینانەوەدا من دەسەڵاتم پێدراوە کە بڵێم ئەم وەفدە بەریتانیاییە پەیوەندی هەیە لەگەڵ وەزارەتی دەرەوەدا دەربارەی پێشنیاری ناردنی لیژنەیەك بۆ کوردستان. کەچی دەربارەی چارەسەری دووا ڕۆژی مەسەلەی ئەم وڵاتەوە ئێمە ئێستا کەوای دەبینین گفتوگۆ هیچ سوودێکی لێ نابینرێ تا کۆنگرەی ئاشتی سەر لە نوێ ئەم مەسەلەیە دەست پێ نەکاتەوە دەربارەی دوارۆژی ئەم وڵاتەی کەوا سەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوو لە پێشتردا. چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە دوا دەخرێت، هەروەکو لای جەنابیشتان ڕوون و ئاشکرایە، تا گەیشتنی وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا بە بڕیارێك دەربارەی هاوبەشی کردنی لە یاسای ئینتداب کردنەکاندا.

بۆ بەرت فانسیتارت

بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(١٩٤٦٣٦) جەنەڕاڵ شەریف پاشا لە ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩،[٢] یاداشتێکی دیکەی تێدایە، هەروەها لێداونێکیش لە لایەن بەڕێز فوربس ئادەم لەسەر بابەتەکەوە، بەم شێوەیەی خوارەوە:ـ

دوێنێ جەنەڕاڵ شەریف پاشا ئەم یاداشتە درێژ و ڕازاوەیەی بۆم هێنا لەگەڵ تکا و داواکردنی لەسەر ناردنی دانەیەکی بۆ وەزارەتی دەرەوە (بەریتانیا). دانەکەی تریش لێرەوە لێی بکۆڵرێتەوە. ئەوە سوورە لەسەر ئەوەی کە ڕوونکردنەوەیەك بنێردرێت بۆ کۆنگرە (کۆنگرەی

ئاشتی) دەربارەی کێشەی کورد، کە تیایدا داوا دەکات بە ئینتداب کردنی بەریتانیا لەسەر کوردستان. ئەو وا چاوەڕوان دەکات هەموو ڕوونکردنەوەکە پێشەکی جێی ڕەزامەندی ئێمە بێت. من وا پێشنیار دەکەم کەوا جەنەڕاڵ بە نوسراوە ئاگادار بکەینەوە لە نامەکانی ڕۆژی ١٢ی ئەیلول (١٨٧٦١) کەوا من سەیرم نەکرد لە کاتی هاتنی ئەو بۆلامان، هەروەها پێی بڵێین ئێمە بۆمان ناکرێ ئەم بابەتە گفتوگۆی لەسەر بکەین بە شێوەیەکی سوودبەخش لەمە زیاتر. بە ناردنی ئێمە دانەیەکی ئەم یاداشتە بۆ وەزارەتی دەرەوە بە هەر شێوەیەك بێ من لەو باوەڕەدام وا چاکە بۆیان ڕوون بکەینەوە کەوا کێشەکە ئایا وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا ڕازییە یان ڕازی نییە بە ئینتداب کردن لەسەر ئەرمینیا. لە ڕاستیدا ئەمە کار ناکاتە سەر کێشەی کوردستان. لیژنەی ئەمەریکایی کەوا پێشنیارەکانی خۆی پێدەگات دەربارەی رادەی ڕازی بوون. بەلای زۆریەوە ئەگەر ئەمەریکا ڕازی ببێ بە ئینتداب کردنی ئەرمینیا، جا ئەم لیژنەیە گومانی تێدا نابێ ئەم رایە دەگرێتە بەر کە دەڵێ: هەموو هەرێمەکانی کوردستان کە کەوتوونەتە باشوری هێڵی دروستکراو لە دیاربەکرەوە تا سنوورەکانی ئێران. پێویستە بکەوێتە دەرەوەی هەرێمی دەوڵەتی ئەرمینیا. بەم شێوەیە بێگوێ دانە چارەنوسی ئینتدابی ئەرمینیا، پێویستە لەسەرمان خۆمان ئامادە کردبێ لە ئەنجامی کۆتاییدا کەوا بڕیار بدەین ئایا ئێمە ڕازین بە شێوەیەکی تایبەتی ئیدارەی کوردستان بکەین، یان بە پەیوەندی بەستن لەگەڵ میزۆپۆتامیا بە شێوەیەکی ئینتداب کردن یان دابەشکردنی بەڕێوەبردنەکە لەگەڵ فەڕەنسادا.

ف. ئادەم

١٥ی ئۆکتۆبەر

ئابەم شێوەیە لە قسەی بەڕێز ئادەم خۆی، وا دەردەکەوێ کە درێژەپێدانی گفتوگۆ لە دوواجاردا سوودبەخش دەبێ. بەم بۆنەشەوە ناوبردنی ئەو هەرێمانەی کورد لە (ئەنەدۆڵ)دا سوودێکی دەبێ کەوا هەندێ ڕۆشنایی بخەینە سەر ئەو بارودۆخانەی کە ئەو کاتی بەدی دەکران لە کتێبەکەی (درایڤەر) دا لە (کوردستان و کورد)[٣] لە ساتنامەکانی مێجەر نوئیل دا ئەم کۆپلانە وەرگێڕاون:ـ ئەمەی خوارەوە کۆپلەیەکە لە ساتنامەکانی نوئیل دەربارەی گەشتەکەی لە کوردستان دا و بیروڕاکانی خۆی تێدا دەردەبڕێت دەربارەی بارودۆخی دیاربەکر لە مایسی ١٩١٩دا. (هەروەکو لە هەموو وڵاتانی ڕۆژهەڵات وایە، پیاو ماقوڵانی شاری دیاربەکر، بێجگە لە چەند شتێك، دەتوانرێ دابەشیان بکەین و دایان بنێین لەگەڵ ڕێزەکانی پیلانگێڕە توندڕۆیەکان) ئەم پیاوانە سەر بە پارتێکی نەتەوەیی کوردن، بەڵام بە شێوەیەکی دادپەروەرانە

بە هەر شێوەیەك بێت دەتوانرێ دان بەوە بنێین کەوا هەندێ ئەندامیان تێدا هەیە ئەمانە ئارەزوویەکی ڕاست پاڵیان پێوە دەنێت بۆ کارکردن لە پێناوی ئاواتەکانی تەواوی کوردستان. (کامل بەگ خیالی زادە و شەوکەت بن ئیسماعیل لە خێزانی زازا) لە هەموویان باشترن. کەسانی تریش هەن وەکو (ئیحسان بەگ و دکتۆر فواد و ئەکرەم بەگ) ئەمەی دوایی چالاکە و لە سویسرا خوێندوویەتی، ئەم پارتە کە دەکرێ ناوی لێ بنێین پارتی (معتدل)ی کورد بەگوێرەی بیروڕای من ڕازییە بە پارێزگاری کردنی بەریتانیا و بەڕێوەبردنەکەی، بەڵام بە مەرجێ پێشخستنی وڵاتەکەیان بە گوێرەی بناغەکانی نەتەوایەتی بێت. یانەی کورد لە سەرەتای دامەزراندنییەوە تا ڕادەیەك لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عوسمانی بوو لە ئەستەنبوڵدا، بەڵام لەم دواییەدا هەڵوێستی سەربەخۆیی وەرگرت، ئەوەش وای لە حکومەت کرد هەڵوێستێکی دوژمنانەی بەرامبەر وەربگرێت ڕۆژ بە ڕۆژ لە زیادیدا بوو، تا لە دواجار بڕیاری داخستنی ئەم یانەیەی دا. ئەو ڕووداوانەی بوونە هۆی ئەمە دڵخۆشکەری تێدایە، هەروەکو پێشکەش کردنی نموونەیەکی گونجا و لەسەر سەرچاوەکانی کۆنگرەکان و ئەو شێوازانەی کەوا عوسمانییەکان پشتی پێدەبەستن. کاتێ هەواڵی داگیرکردنی (ئەزمیر) گەیشت (لە لایەن یۆنانییەکانەوە) لە ١٩١٩دا عوسمانییەکان سوودیان وەرنەگرت لەم ڕووداوە بۆ بەرژەوەندی خۆیان. دەستیان کرد بەداواکردن لە کوردان بۆ بەراوردکردنی نێوان دیاربەکر و ئەزمیر، یانی لەوانەیە دیاربەکریش بکەوێتە بەر هەمان هێرشی داگیرکاری، ئەم هەموو سازکارییە کارتێکردنی سروشتی خۆیان هەیە، بەلای منەوە نوئیلێ، وەفدێك لە ماردینەوە هات داوای دەستێوەردانی بەریتانیا دەکات، بەڵام هەر چۆنیەکی بێت ڕێگایەکی ئاشتیانەتر بەدەردەکەوت بۆ ڕزگاربوون لەم گێروگرفتەوە. ئەویش بەوە دەبێ کەوا یانەی کورد بکرێ بە قوربانی تەنها ئەمەش بوو کە دەتوانرێ بکرێت. بە بیانووی پاراستنی هەموو تایفەکان حکومەت ویستی ئەم دەستەیە نەهێڵێت کەوا دژی دەسەڵاتییەتی. خێرا دەستی بە کار کرد، ڕەشاشەکانی لە سەر قەڵا دامەزراند، هێزی ئامادە کرد و سەرکردەکانی یانەی کوردی گرت. لە کۆتایشدا یانەکە خۆی دەرگای داخست لە ڕۆژی چوارەمی مانگی حوزەیران لە هەمان کتێبی رایڤەردا، ئەم کۆپلانە هەیە لە ساتنامە زووەکانی نوئیلێ دا:ـ ئەوەی پەیوەندیدارە بە لایەنی ئاینییەوە مێجەر نوئیلێ ئەم تێبینییانەی خوارەوە پێشکەش دەکات: لە تاقیکردنەوەکانی نێوان دوو مانگی ڕابردووم مارت ـ مایس، ١٩١٩دا لە گەڕانەکانمدا بە هەرێمە ناوبراوەکاندا وا هەست دەکەم کەوا کێشەی نیشتمانی کورد لە سەرەوەی هەموو

ئیعتبارەکانی ترە و دای دەپۆشێت. ئێستا ئەمە بەڕوونی دەرناکەوێت بەڵام دڵنیام کەوا ئەم هەستە وەك ڕاستییەك سەر هەڵدەدا و خۆی دەسەپێنێ. لەمەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کەوا کوردەکان بەڕێوەبردنیان لای ئێمە بە تەواوی ئاسان دەبێ، هەر کاتێ ئەم هاوڵاتییە هەستی کرد پێش خستنی وڵاتەکەی لە سەر بناغە نیشتمانییەکاندا گرنگییەکی باشی پێدەدرێت، ئەم هاوڵاتییە کوردەش سەرەڕای ئەمەش هەڵوێستێکی زۆر گونجاو پیشان دەدات، بەڵام ئەو هەرێمانە کوێن کەوا ئەم ڕاپۆرتانە باسیان دەکەن، هەروەها نامەکانی کاروبار بەڕێوەبردنی و فراوانیەکەی چەندە؟ لەم بەڵگەنامەدا تا ڕادەیەك ئەمە ڕوون دەبێتەوە. لەمەش بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥)(١٥٣٩) وەزارەتی دەرەوە لە ڕۆژی ٥ی شوباتی ١٩١٩.[٤] نامەیەکی تیا نوسراوەتەوە بە مێژووی ٢٧ی کانونی دووهەم کە لە لایەن نێردراوی بەریتانیا لە پاریسدا ئەمەی خوارەوەی تێدا هاتووە:ـ مسیۆ بیکۆ ی فەڕەنسی لە ١٩ی کانونی دووهەمدا تەلەگرافی کردوە کەوا بەڕێز مارك سایکس پێی ڕاگەیاندووە کەوا دەیەوێت پێشنیاری دروست کردنی میرنشینێکی کوردی دەکات کە سەربەخۆ بێت. ئەم هەرێمانەش دەگرێتەوە کە لە ژێر دەسەڵاتی کاتی فەڕەنسادایە. ئەم میرنشینەش دەخرێتە بەر پاسەوانییەتی بەریتانیا. مسیۆ بیکۆ گوێ ناداتە ئەم پێشنیارە چونکە دژی بەرژەوەندییەکانی فەڕەنسایە هەروەها دەبێتە هۆی قوربانی دانی بەو تایفانەی کەوا لە ژێر دەسەڵاتی فەڕەنسادابوون، بەڵگەنامەیەکی تریش هەیە بە ژمارەی (٦٠٨)(٩٥)(٥٠٦٩) (جیبون) (کۆنگرەی ئاشتی) لە ٢١ی مارت ١٩١٩ ئەمەی تێدا هاتبوو:ـ شەریف پاشا بەم زووانە داواکارییەك پێشکەش دەکات کەوا ڕوونی دەکاتەوە و دانی پێدانراوە لە لایەن کوردەکانەوە، ئەوەی زانرابێ ئەوەیە ئەگەر وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا ڕازی ببێ بە ئینتداب کردنی لەسەر ئەرمینیا و بەریتانیاش ڕازی ببێ بە ئینتدابکردن لەسەر مێزۆپوتامیا هەروەکو چاوەڕوان دەکرێ، ئەوا ئەمریکاییەکان داوا لە ئێمە دەکەن کە هەموو ئەو کوردانەی نیشتەجێی باشوری ڕوباری (مرادسو)ن و دیجلە و ئەو شوێنانەی لە دەوروپشتی ئەوێدان بیانخەینە سەر مێزۆپوتامیاوە، ئەمە کێشەیەکی گەورەیە زۆر وڵات دەگرێتەوە و هەروەها ژمارەیەکی گەورەش لە دانیشتوان، ئەمەش دەبێتە هۆی لەوانەیە چاو بخشێنرێتەوە بە پرۆژەی هێڵی سکەی ئاسن ... لەسەر ئەمەو وا دەردەکەوێ کاتی ئەوە هاتووە بیرەکانمان لە بێژنگ بدەین بە شێوەیەکی دیاریکراو دەربارەی ئەم مەسەلەیەوە. من نەخشەیەکتان بۆ دەنێرم هێڵێك دیاری دەکات لەوانەیە سوودێکی هەبێ وەك بناغەیەکی گفتوگۆ وەك سنورێکی بە مەزەندەیە لە نێوان ئەرمینیا و کوردستاندا. بیروڕای

ئەمریکاییەکانیش پشت دەبەستێت بە چەسپاندنی ئەم هێڵەوە. هەموو سەرچاوەکانی دیجلە و دەریاچەی (کۆلجیك) دەخرێتە سەر مێزۆپۆتامیا. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کانیەکانی (نحاس) لە (ئەرغان) (ئەرغەنی) ئەویش دخرێتە سەریەوە، من تێدەگەم کەوا ئێمە نامانەوێ ئەم کانانە بەدەست بهێنین، بەڵام لەوانەیە مافەکانی سەرەوەی هەرێمایەتی ڕێك بخرێت، ئەگەر بێت و وا دابنرێت کە ئەمە کارێکی دادپەروەرانە و دانایانەیە، وەکو ئەوەی ئەم کانانە بدرێت بە ئەرمینیا، بەڕێوەبەرایەتی داهاتوی حکومەتی کوردی چیایی گرنگییەکی پێدراوە، ئەم پێشنیارە کراوە ئەگەر ئێمەی رازی بووین بەهەڵگرتنی لێپرسراویەتی ئەم دەوڵەتە ئەوەش وا پێویست دەکات کە حکومەتێکی شلوخاو دروست بکرێت لە ژێر ئیدارەی نێردراوی بەریتانیای گەڕۆکدا، تا ڕادەیەکی زۆریش سەر بەست دەبێت، بەڵام لەوانەیە بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی (میزوپۆتامیا) کە پایتەختەکەی بەغدایە، ئەمەش وا پێویست دەکات کەوا دەبێ چەندان نێردراوی نیشتەجێ هەبن لەناوچەکانی تردا، من ئێستا نەخشەیەکی کردەییتان بۆ بەرزدەکەمەوە بۆ ڕێکخستنی چاوەڕوانکراو، هەروەها بە درێژیش زانیاریتان پێشکەش دەکەم دەربارەی ئەوەی لەوانەیە کوردەکان بەکار بهێنرێن بۆ کاروباری سەربازگەکان. دەربارەی ئەم دوا بابەتە، پێویستە تێبینی بکرێ لە سەر ڕۆشنایی ئەو تەلەگرافەی کە تازە لە ئەستەنبوڵەوە هاتووە، کەوا هێزەکانی (لیفی) پێشووی کورد بایەخێکی کەمی هەبوو، هەر دوو تەلەگرافەکەی جەنەڕاڵ کۆب و جەنەڕاڵ میلن لە ئەستەمبول دەربارەی ئەم بابەتەوە هەر دووکیان بەرزکراونەتەوە.

وەفدی بەریتانی(کۆنگرە ئاشتی) لە پاریس

٢١مارتی ١٩١٩.

سەرچاوە: مجلە کاروان عدد ٣٢ مایس ١٩٨٥.

پەراوێزەکان:

1-PRO.(608)(95)(16585)(FROM SHERIF TOMR VANSITRT(PEACECONFERENCE)JULY 29 THERIF 1919.

2-IBED.(194636)GENERAL SH. PASHA)(KURDSTAN)(9TH.OCT..1919).

3-DRIVER. G.R.KURDSTAN AND KURDS. MOUNT KAR. MEL,G.E.C., 1919.

4-(608)(95)(1539)(FOREIGN OFFICE)(KURDSH EMIRATE)(REB.,5TH., 1919).

سەیرکردنێك لە بارودۆخی هەرێمی کوردنشین
دوابەدوای جەنگی جیهانی یەکەم

کێشەکانی هەرێمی کوردنشین بووە بە بەشێك لەو کێشانەی کە ناوەندە دەوڵەتییەکان و کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس دا هەوڵیاندا بۆ چارەسەرکردنی، بە تایبەتی لە ڕێگەی ئامادە کردنی پەیمانێکی ئاشتی لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا، ئەو پەیمانەی کە ناسراوە بە پەیمانی (سیڤەر)[1] لە ساڵی ١٩٢٠، لەم ڕووەوە ئەم هەولانەی کە درا، پێشنیارکرا بە دانان و ناردنی لیژنە نێودەوڵەتییەکان بۆ شارەزا بوون لە ڕاستییەکانی بارودۆخی ئەوێ و گرنگی دان بە بیروڕاکانی دانیشتوانی ناو خۆدا. بەم شێوەیە بابەتی ناردنی لیژنەی نێودەوڵەتی و ئەوانی دیکە بۆ هەرێمە کوردنشینەکان، بووە جێگەی لێکۆڵینەوە و گفتوگۆ کردن لە نێوان کاتی ئامادە بوون بۆ بەستنی پەیمانەکە. بەڵگەنامە ڕەسمییەکانی بەریتانیا ئەمەی ئەو کاتە ڕوون دەکەنەوە. لەناو بەڵگەنامەکانی بەریتانیا دا بەڵگەنامەی ژمارەکراو هەیە (٦٠٨)(٩٥)(١٢٣٢٧٦) لە ئەیلولی ١٩١٩[2] تەلەگرافێکی تێدایە لە لایەن وەزارەتی دەرەوە بۆ نێردراوی پایەداری بەریتانیا لە ئەستەنبوڵ ئەدمیراڵ ویب، باسی بابەتەکە دەکات و بەم شێوەیە هاتبوو۔ شەریف پاشا هەواڵمان پێدەدات دەربارەی هەڵبژاردنی بە سەرۆکی دەوڵەتی کوردی داهاتوو. ئەو پێشنیار دەکات بە ناردنی لیژنەیەکی تێکەڵاو پێکهاتبێ لە نێردراوان کە نوێنەرایەتی حکومەتی بەریتانیا دەکەن، بۆ سەردانی ئەو هەرێمانەی کەوا کوردنشینن. داواش لە حکومەتی بەریتانیا دەکات دەست بکات بە جێبەجێ کردنی پرۆژەی یارمەتیدانی سەرۆکە کوردەکان بە پارە و پوول. ئەو وای پێ باشە لە ڕێگەی ئەوەوە دابەش بکرێت. کەچی حکومەتی بەریتانیا وای بۆ دەچێ کەوا تەمەنی شەریف پاشا و بردنە سەری ژیانێکی درێژ لە فەرەنسا وای لێدەکەن شایەستەی ئەم ڕۆڵە نەبێت. شتێکیش نییە بەڵگە بێت و پاڵپشتی داواکارییە کەسیەکەی بکات تەنها گەیشتنی بە ناو نێردراوێك نەبێ لە کوردستانەوە و ئەوەی خۆشی دەیلێت. شەریف پاشا سەرۆکی وەفدی کورد بوو لە کۆنگرەی ئاشتی لە پاریسدا دوای کۆتایی هاتنی شەڕ، لە تەلەگرافێکی فەرمانڕەوای شارستانی بە ژمارەی (١٠٢٣٤) لە ڕۆژی یەکەمی ئەیلول ١٩١٩،[3] ئەویش باسی ناشایستەی شەریف پاشا دەکات بۆ وەرگرتنی پلە و پایەیەکی بەرز، تێدا ئەوەش پێشنیار دەکات بە شەریف پاشا ڕابگەیەنن کەوا مێجەر نوئێل دەگەڕێتەوە بۆ پاریس و لەندەن پاش گەڕانەکەی بە کوردستاندا، جا لە ژێر ڕۆشنایی

ڕاپۆرتەکەیدا حکومەتی بەریتانیا بڕیـار دەدات لەسـەر ئـەو ڕێگایانـەی کـە دەیگرێتـە بـەر دەربارەی دەوڵەتی ڕامیاری کورد بارودۆخی ئاو و هەوا و کاروباری لیژنەکە سەخت دەکات لـە کوردستاندا. دوای کۆتایی هاتنی تشرینی دووهەم. هـەروەها دۆخـی ڕامیـاری لـە هـەر دوو ویلایەتی (وان) و (ئەرزەڕۆم) گەلێ توندوتیژ دەبێ لەسەر ئەم لیژنەیە کە ئەندامـە کوردەکـان تووشی دژایەتی کردنی فەرمانبەرانی ناوخۆی حکومـەتی تورکی دەبن. دەربـارەی لیژنەکـەش، بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٥٠٦٩)(ئەی ٩٣٠٠)[٤] تەلەگرافێکی تێدایە ئامـاژە بـە نێـردراوی پایەدار دەکا و دەڵێت کەوا بە قسە ڕوونکردنەوەیەکی داوە بە دوو کەس لە ئەندامانی خێزانی بەدرخان ئەوەش بۆ باسکردن کەوا بیروڕای حکومـەتی بەریتانیا ئەوەیە لیژنەکە سنور دادەنێت و دەرفەتێکیش هەیە بۆ داواکردن لە لیژنە کە جێبەجێ کردنـی ئارەزووەکانیـان لـە هـەرێمی جەزیرەی (ئیبن عومەر) و بەستنەوەی بە دەوڵەتی کوردستان بە گوێرەی پەیمانێك و نەهێشتنی بکەوێتە ناو بازنەی ئینتدابی فەڕەنسییەوە... بەڵام ئەو لەم باوەڕەدا نییە کەوا لیژنەکـە ئـەم هەرێمە گرنگە جیابکاتەوە لە ئینتدابەکەوە. (لە ڕاستیدا ئەم هەرێمـە خراوەتـە چوارچـێوەی سنوری تورکیاوە). تەلەگرافێکی تریش هەیە لە لایەن نێردراوی پایەدارەوە. نوسـراوەتەوە بـە ژمارەی (ص ٨١٧٦) (٥٦٤٤) لە رۆژی ١٢ی تشـرینی دووهـەمی ١٩٢٠.[٥] ئـەوەی تێـدا هاتبوونـ داگیر کردنی (ئەسەکەندرۆپۆل) (بە دەست بەلشەویکەکان لە قـەفقاس) دا، یـەکێتی تورکیا ـ ڕووسیا وا لێ دەکات کارێکی گونجاو بێت بـۆ ئـەوەی پێکـەوە دژی فەڕەنسـییەکان بجەنگن لە سوریا دا. لەوانەیە لە بیروڕادا ڕێکەوتنێك هەبێ کەوا ئارەزووە فراوانەکانی تورکیا و ڕووسیا لە نێوانیاندا ناگونجێت و لەوانەش نییـە هاوپەیمانێیەتەکـەیان بـەردەوام و چەسـپاو بێت لەگەڵ ئەوەشدا لەوانەیە هاوپەیمانێتی نێوانیان بۆ ماوەیەکی زۆر بەردەوام بێت بۆ ئەوەی تەنگ و چەڵەمەی گەورە بۆ بەریتانیا دروست بکەن، لەبەر ئەوە نێردراوی پایەدار وای بەباش دەزانێ کە پێشنیارێ بدات بە حکومەتی بەریتانیا بۆ هەڵسان بە هەوڵی خێرا و ڕێکوپێك بـۆ تێکدانی ئەم هاوپەیمانێتیە (تورکیاـ ڕووسیا) چەند بۆمبارانێکی ئاسمانی کرا (تەلەگرافی ڕۆژی ١٨ی تشرینی یەکەم ١٣٥٤٦) نێردراو دەڵێ چەند نیشانەیەکی تریش هەیە کەوا ئێمە خۆمان باش قایم نەکردووە لە هێرشی ترەوە لە ڕووی (ماردین) و جەزیرەی (ئیبن عومەر). (هەرێمـە کوردەکانی ژێر دەسەڵاتی هێزەکانی هاوپەیمانان پێش بەهێز بوونی جوڵانەوەی کەمالی. ئەگەر ئەم تێکچوونانە ترسناکیش نەبن دوور نییە چەند پێشەکییەك بن بـۆ هـی تـری ترسـناك کـە ناتوانرێ پشتگوێ بخرێن. ئەگەر بتوانرێ یارمەتیدانی دڵسۆزانەی فەڕەنسا دابین بکـرێ، ئـەوا

دەتوانرێ سەرکەوتنێکی خێرا بەدەست بهێنرێت. بۆ ئـەم مەبەسـتەش پێویسـتە یەکـەم جـار ئارەزووەکانی لایەنە هاوپەیمانەکان دیار بکرێن و دووهەمیش نەخشەکێشـان بـۆ هەڵمـەتێکی دبلۆماسی یەکگرتوو بۆ بەرەنگاری بوونەوەی مەترسی هاوبـەش. لەوانەیـە پێشـنیاری هێڵـی هێرش بردن لە سەرەوەی دەسەڵاتی من بێ، بەڵام وای بە بـاش دەزانم هەڵسـان بـە هـەوڵێکی هاندەرانەی مام ناوەندییەکانی ئەستەنبوڵ و مام ناوەندیەکانی ئەنەدۆڵ لـە سـەر یـەکگرتن و دامەزراندنی پارتێکی دژی ڕوسیا. بـۆ دڵخـۆش کردنـی ئەمانـە وا پێویسـت دەکـا داننـانی هاوپەیمانان بە دەسەڵاتی تورکیا لەسەر کۆماری ئازەربێجان (ئەو وەختە هەبوو). لەوانەشە مام ناوەندییەکان ئارەزووی داواکردنی هەندێ بەرژەوەندیان هەبێ لە کوردستانی مەرکەزی دا (لـە تورکیا). نێردراوی پایەدار دەڵێ:ـ من دوو دڵم لە پێشـکەش کردنـی هـەر پێشـنیارێك لـەم بارەیەوە، لەبەر نزیك بوونەوەی گەیشتنی لیژنەی کوردستان. وەڵام دانەوەیـەك بـە تەلـەگراف هەیە لەسەر تەلەگرافی سەرەوەدا لە لایەن وەزیری دەرەوە لە (لەندەن) بۆ نێردراوی پایەدار لـە ڕۆژی (٢٠)ی تشرینی دووهەمی ١٩٢٠. (٢٦١٦)(٨٢١٠)[٦] ئەمەی تیدا هـاتبوو: سـەیری پەڕاوەکان دەکرێت، سـەید تـەها خۆخسـتنە نـاوەوەی تورکیـا بـۆ سـەر بەلشـەویکەکان لـە ئەرمینیادا شێوازێکی نوێ بە کێشەکانی کورد دەدات. لەسەر ڕۆشنایی هەوڵی هێرش کردنی تورکیا. لەسەر وڵات لەساڵی داهاتوودا، مەسەلەی یارمەتیدانی پێکهێنانی کۆنفدراڵییـەکی کورد لە ژێر ڕێنمایی ئێمەدا، مایەی گرنگی پێدانە. تکایە بیروڕای خۆتانم پێ ڕابگەیەنن. ئەو پێشنیارانەی کەوا هاتوون لـە تەلەگرافەکەتانـدا ژمـارەکراو (١٣٧٨٧) ڕۆژی ١٢ی تشـرینی دووهەمی خراوەتە ژێر لێکۆڵینەوە، وەڵام دانەوەیەکی تریش هەیـە بـە تەلـەگراف لـە لایـەن نێـردراوی پایـەدار، دانەیـەکیش بـۆ ئەفسـەری ڕامیـاری لـە بـاکوردا بـە ژمـارەی (٦٤٦٧)(ص٨٥٨٠) لە ڕۆژی یەکەمی کانونی یەکەمدا. ١٩٢٠،[٧] ئەمەشی تێدا هاتبوو:ـ لە دەستنیشانکردنی تەلەگرافەکەتان (٢٦)ی تشرینی دووهەم ژمـارەکراو (٣٦١٦) کـەوا بـە ناتەواوی گەیشت، لە لای منەوە بۆ ئەفسەری ڕامیاری ئەمەی خرایە سەر: ئایا لەم بـاوەڕەدان کەوا دەبێتە پێشنیارێکی ڕێکوپێك لەم هەل و مەرجەی ئێستادا کەوا تۆ پەیوەندی بکەیت بە (عەبدولڕەحمان شەرناخ) و (سەرۆکێکی کورد لە دەوروبەری بۆتان) (سەید تەها) (لە سـەرۆکە ناسراوەکانی شەمدینانە) بەمەبەستی یارمەتیدان بە زوویی و بێ چـاوەڕوانی کردنـی لیژنـەی ئاشتی لە پەڕاوەکانی پێشودا وا دەردەکەوێ داوایان کـردووە یەکـەم بـۆ ئەفسـەری پەیونـدی بەستن، دووهەم گفتدان بۆ دانانی چەك بە ئەوان، جا ئەگەر پڕۆژەکەتان لا باش دیاربوو، منیش

پێشنیار دەکەم بە داواکردنی ناردنی نوئیلێ یەکسەر. (مێجەر نوئیلێ ناوبانگی دەرکردبوو بە شارەزایی لە کاروباری کوردەوە). ئەگەر وەڵامەکە ڕەزامەندی بوو، ئایا من بەڕەسمی دەسەڵاتم دەبێ گفتوگۆ بکەم لە ژێر ڕۆشنایی ئەم خاڵانەوە؟ من بە شێوەیەکی ڕەسمیانە ماوەم دا بە گەڕانەوەی (ئەکرەم جەمیل) بەگ بۆ کوردستان لە ڕێگەی ئێمەوە، بەڵگەنامەی (٥٠٦٩)(ئەی ١٦٣٣١)(ص٩٠٦٥)[٨] تەلەگرافێکی تێدایە، ئەمەی تێدابوو:-

لە باسکردنی تەلەگرافی ژمارەکراو (٥س) (لای سەرەوەی) چالاکی دژی بەریتانیا لە لایەن کەمالییەکانەوە لە جەزیرەی (ئیبن عومەر) و دەورووپشتیەوە گەلێ جار باسی لێوە کراوە لەو زنجیرە تەلەگرافانیەی کەوا تەلەگرافی ژمارەکراو (٣٧٨٤) بوونە هۆی ناردنیان لە ٣ی کانونی یەکەمدا. یەك لەم جۆرە چالاکیانە ئەوە بوو وروژاندنی هۆزەکانی لە دژی ئێمەوە. لەگەڵ ئەوەشدا ڕاپۆرتەکانی باشور پیشان دەدەن بە هەبوونی ناکۆکیەکی گەورە لە نێوان کەمالییەکان و سەرۆکی هۆزە کوردەکان، ئەوانەی لە نێوان خۆیاندا بەم هۆیەوە باسی کاری دامەزراندنی کۆنفدراڵیەکی ئازادی کورد دەکەن لە ژێر ڕێنمایی بەریتانیاوە عەبدولڕەحمان ئاغا شەرناخ و حاجی ڕەشید بەگ و هی تر ڕازی نەبوون بە داواکاری سەرکردەیەکی تورك بۆ ئامادە بوونیان لەوێ لە جەزیرەدا. ئەمەش ئاشکرا دەکەن کەوا بە تەمای سەرکوتکردنەوەی هۆزەکانیشیانن. ئەو (عەبدولڕەحمان)ەی کەوا پێشبینی دەکرێ هێرشێکی توندی بکرێتە سەر لە لایەن کەمالییەکانەوە داوای یارمەتیدان دەکات بە چەك و ئازووقە. ئەو بۆمانی ڕوون دەکاتەوە کەوا شۆڕشێك بەم زووانە بەرپا دەبێت بە سەرکردایەتی یەکێ لە بەدرخانییەکان. پاش لێکۆڵینەوە ڕای پسپۆڕەکان لەسەر ئەوەیە بۆ ئەوەی سەرکەوتن بە دەست بێنن لە هەوڵەکانمان دا لەگەڵ هۆزەکانی کوردستانی باکور هەروەکو پێشبینی دەکرێ دەبێ جەزیرەی (ئیبن عومەر) داگیر بکرێت. ئەم شتەش تا ڕادەیەك بەکار ناچێتە سەر. ئەمەش وام لێدەکات دووبارە چاو بخشێنمەوە بە هەڵوێستم لەم مەسەلەیەوە و لایەنی سەلامەتی بگرمە بەر. هەروەها جێگەی قەدر زانینمە ئەگەر زانیاریم چەنگ بکەوێ دەربارەی هەواڵی گەورە بەدرخانییەکان لە لایەن نێردراوی پایەدار لە ئەستەمبول و قاهیرەدا. بە تایبەتی (ئەمین عالی) و (ئەحمەد سریا). من هیچ زانیارییەکم بە دەستەوە نییە تەنها ئەوە نەبێ، ئا بەم جۆرە بوو ناوەندە هەمە جۆرەکان خۆ ئامادە دەکەن لە پێناوی بەرەنگاری کردنەوەی بارودۆخە تازەکان لە گۆڕانەکانی (**الفترة الانتقالية**) پاش کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی یەکەم. هەرێمی کوردنشینیش دوور نەبوو لە ڕێرەوی ڕووداوەکاندا. بەڵکو پێویست بوو لەسەر خاوەن

بیروڕاکان چارەسەرکردنی ئەو مەسەلانەی کە پەیوەندی دارن بە هەرێمی کوردنشینەوە. لە هەمان کۆمەڵەدا بەڵگەنامەی ژمارەکراو (ئەی ٦١٤٣) لە رۆژی ٢٠ ی مایسی ١٩٢٠،[٩] چەند زانیارییەکی تێدایە دەربارەی هەڵبژاردنی یانەی کورد لە ئەستەمبولدا و لیستەیەکیش بە کۆمەڵەی بەدرخانییەکان (ناکۆکن لەگەڵ کۆمەڵەی سەید عەبدولقادر شەمدینانی) لە ئەندامانی یەکگرتووی کۆمەڵایەتی کورد کە بەم جۆرەی خوارەوەیە:ـ عەبدوڵڵا جەودەت بەگ لە خەربوت، پزیشك و نوسەر ـ شوکری بەگ بابان لە سلێمانی، سەرنوسەری ڕۆژنامەی وەرگێڕ ـ شوکری محەمەد بەگ لە دیاربەکر، پزیشك ـ جەلادەت بەگ بەدرخان لە دیاربەکر، نوسەر ـ ئەکرەم (جەمیل) بەگ لە دیاربەکر، خاوەن دبلۆمی پەیمانگای بەرزی پاشایی ـ ئەمین عالی بەگ لە دیاربەکر، پشکێنەوەی گشتی داد، پێشتر. حوسێن حاجی بەگ لە ئۆرفە، پارێزەر ـ مەمدوح سەلیم لەوان، نوسەر لە ڕۆژنامەی (ژین) ـ نەجمەدین حوسێن بەگ لە کەرکوك، مامۆستای پێشووی زانستەکان بارەگای کاتی لە نوسینگەی ڕۆژنامەی ژین، شەقامی ئەبو سعود، ڕێگەی باب العالی لە ئەستەنبوڵ. هەندێ کەسانی ناسراوی کورد هەر لە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ گرنگیان دا بە بارودۆخی وڵاتەکەیان لە پێش دائیرەکانی نێو دەوڵەتیدا. جا بەڵگەنامەی ژمارەکراو (٦٠٨)(٩٥) (١٩٨٢٩) ڕۆژی تشرینی یەکەمی ١٩١٩،[١٠] دانەیەکی ئەو نامەی تێدایە کە لە ٢٢ی تشرینی یەکەم نوسراوە لە لایەن شەریف پاشا لەگەڵ دوو نامەی سەید عەبدولقادر ئەفەندی سەرۆکی لێژنەی ناوەندی کۆمەڵەی کورد بۆ ئەوەی بدرێت بە ئەنجومەنی باڵای کۆنگرەی ئاشتی لە پاریس بۆ ڕەتکردنەوەی دابەشکردنی کوردستان بۆ دوو هەرێم و تیایاندا تکا دەکات وڵاتانی هاوپەیمانی پاڵپشتی بکەن و ماوە نەدەنە حکومەتی عوسمانی لە چەوساندنەوەی گەلی کورد. پاریس لە ٢٣ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩ کۆنگرەی ئاشتی سکرتارییەتی گشتی کۆنگرەی ئاشتی جێی شانازییە بۆی لە وەرگرتنی ئەم دوو نامەیە لە هەندێ کەسانی کورد (گەیاندنی بە سەرۆکی کۆنگرەی ئاشتی دەربارەی دوا ڕۆژی وڵاتەکەیان.

سکرتارییەتی گشتی
بۆ جۆرج کلمنسور سەرۆکی کۆنگرەی ئاشتی
پاریس لە ٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩.
سەرۆکی بەڕێز

جێی شانازیمە کەوا دوو نامە بگەیەنم بە جەنابتان لە لایەن سەید عەبدولقادر ئەفەندی ئەندامی ئەنجومەنی پیران و سەرۆکی ئەنجومەنی دەوڵەتی پێشوو، وەکو سەرۆکێکی لیژنەی ناوەندی کۆمەڵەی کوردە، بۆ ئەوەی پێشان دانیان بە ئەنجومەنی باڵای کۆنگرەی ئاشتی. ماوەم بدەن کە بڵێم لەوەتەی پارتی (اتحاد وترقی) دەسەڵاتی بەدەست هێناوە، هەموو ئەوانەی کەوا خاوەنی هیوا و ئاواتی ئازادی و نەتەوایەتی بوون کەوتنە بەر چەوساندنەوەیەکی بەردەوام. وەك ئەرکێکی مرۆڤایەتی بۆ ئەنجومەنی باڵا دەبێ ماوە نەدات سەر لە نوێ خوێن بڕژێندرێتەوە، ڕێگایەکی تریش بۆ پاراستنی ئاشتی لە کوردستان واز هێنانە لە پرۆژەی دابەشکردنی ئەم وڵاتە بۆ دوو هەرێم لە نێوان دوو ئینتدابی جیاواز (پاشان داوا دەکات وڵات بخرێتە ژێر ئینتدابی یەك دەوڵەتی گەورە، بۆ ئەوەی ببێتە هۆیەك بۆ ئاشتی و چەسپاندنی یاسا.

شەریف

سەرۆکی وەفدی کورد

نامەی یەکەم

ئەستەمبول ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩.

سەرۆکی بەڕێز

ئەو پڕۆپاگەندەی کە بڵاودەکرێنەوە دەربارەی دابەشکردنی کوردستان بۆ دوو کەرتەوە (لە تورکیای عوسمانیدا) و دانانیان لە ژێر ڕێنمایی دوو دەوڵەتی گەورەوە، وام لێدەکات سەرنجتان ڕابکێشم کەوا ئەم دابەشکردنە خزمەتی ئاشتی ڕۆژهەڵاتی دوور ناکات. کوردەکانی ئەوێ بە پێچەوانەی حکومەتی یەکگرتووەکان ڕازی نەبوون بە جەنگ دژی هێزەکانی هاوپەیمانان و ئەرمەنەکانیشیان خستە ژێر پەنای خۆیان لەو هەرێمانەی کەوا کەوتبوونە ژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکانەوە، جا کوردەکان بە هیوای دادپەروەرییەتی کۆنگرەکەن کەدان بنێت بە یەکێتی وڵاتەکەیان بە یەکگرتوویی.

ئەندامی ئەنجومەنی پیران (عوسمانی)

سەید عەبدولقادر

سەرۆکی لیژنەی ناوەندی کۆمەڵەی کورد

سەرۆکی لیژنەی ناوەندی کۆمەڵەی کورد

نامەی دووهەم

ئەستەنبوڵ ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩١٩

سەرۆکی بەڕێز

ماوەم بدەن سەرنجی بەڕێزتان ڕابکێشم بۆ چەند ڕاستییەك دەربارەی دەوڵەتی عوسمانی. هەر لە سەرەتای ئاگر بەستنەوە (مەندەدرۆس ١٩١٨، حکومەتی عوسمانی وا پیشان دەدات کەوا زۆر نەرمی دەنوێنێت و بەر پەرچی کوردەکان ناداتەوە دەربارەی مەبدەئی نەتەوەکان و ڕێگا دەکاتەوە بۆ سەربەخۆ بوونیان، بەڵام لە دوا جارا حکومەت کاری داخستنی یانەکانمانی دەست پێ کرد و نوێنەرانمان بەند دەکەن و نامەکانیشمان دەگرن. جا لەبەر هەندێ لیژنەی لێکۆڵینەوەی نێودەوڵەتی کەوا چاوەڕوان دەکرا بنێردرێت بۆ کوردستان ناتوانێت بە لێکۆڵینەوەی خۆی هەڵبستێت دەربارەی هیوا و ئاواتەکانی گەلی کورد لەم بارودۆخەی ئێستادا. جا تکا دەکەین لە بەڕێزتان کە هێزی بەرزی خۆتان بەکار بهێنن لەگەڵ حکومەتی ئەستەمبول بۆ ئەوەی هیچی تر گەلی کورد نیگەران نەکات.

عەبدولقادر (شەمدینانی)

سەرۆکی لیژنەی ناوەندی کۆمەڵەی کورد

بەڵگەنامەیەکی دیکەش هەیە کە نوسراوە بۆ بەڕێز (ئەرسەر هیرزل) ئەویش بە ژمارەی (١٩٠٢٥) و لە ڕۆژی ١٧ی ئەیلولی ١٩١٩[١١] دایە لە بەڵگەنامەی یاداشت کراودا ئەمەی خوارەوە هاتووە:ـ

وەزارەتی هیند ـ فەرمانگەی ڕامیاری ـ لەندەن (١٨)ی ئەیلولی ١٩١٩.

خۆشەویستم (یۆنخ)

ئێستا ئەوە دانەیەکە لە یاداشتێك بە پێنوسی (ئەرسەر هیرزل) کەوا وەزیری هیندە لە سەری دواوە مستەر (مونتاجۆ) دەیەوێت بینێرێت بۆ (وەزیری دەرەوەی بەریتانیا) لۆرد کیرزن. ل.د. واکلی (هیرزل) لە گەورە لێپرسراوانی وەزارەت بوو بیروڕاکانیش سەنگێکی زۆری هەبوو لە دائیرەی لێپرسراوێتی.

یاداشتی هیرزل:ـ

کێشەی ئەرمەن کێشەی کوردە، بەردەوام پێویستی بە داڕشتنی ڕامیارییەکی سنوردار هەیە، وەزارەتی هیند گرنگی داوە بە کێشەی کوردی بەستراوەوە بە کێشەیەکی دیکەوە

چونکە کەوتۆتە سەر هەرێمی بەڕێوەبردنمان، بەڵام هەر دوو کێشەکە ناتوانرێت لێکیان جیابکەینەوە. سەختییەکەی بەڕاستی لەوەدایە کەوا ڕای گشتی لە جیهانی شارستانییەتیدا تێرکراوە بە هەواڵەکانی کوشتار لە ماوەی نیو سەدەدا، وای دەوێت بە دروستکردنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی سەربەخۆ، بەڵام ئەمە لە ژێر ڕۆشنایی بارودۆخی ئێستادا ناگونجێت لەگەڵ ڕاستی واقیعەکەدا و سەرەتاکانی مافی چارەی خۆنووسینی پەسند کراودا، ڕاستی بارەکەش ئەوەیە کەوا ژمارەی ئەرمەن گەلێ کەمە لە هەموو شوێنێکا بێجگە لە (کلیکیا) نەبێت ئەمەش لە ئەنجامی کوشتارەکاندایە. بەم شێوەیە لە ڕووی دادپەروەرییەوە چاو بپۆشرێت لەم کەم ژمارەییەوە لە ژێر ڕۆشنایی هەندێکیانەوە. ئەوەی ڕاستی بێت هەر ڕاستە و کوردەکانیش وا دەڵێن کەسیش ناتوانێ لە سەریا لۆمەیان بکات، کەوا ناکرێت زۆربەی هەرە زۆر بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی کەمایەتییەکی بچووکەوە. لە لایەکی تریشەوە ڕاستییەکان وا نیشان دەدەن کە هەر کاتێك دەستی گرانی عوسمانی لا ببردرێت ئەوساکە هەر دوو گەلەکە بە ئاشتی و تەبایی شان بە شانی یەکتری ژیان دەبەنە سەر، ئەگەر دادپەروەرانە هیوا و ئاواتی هەردوو لایان جێبەجێ بکرێن... بەڵام چۆن دەتوانرێ ئەم چارەسەرییە بدۆزێتەوە؟ ئەو تێبینییانەی کەوا (سەرۆکی کوردەکانی میللی) پیشانیدا (مەحمود بەگ) بۆ کابتن (وولی) کلیلەیەکی دا بە دەستەوە. مەحمود بەگ گوتی:ـ ئەگەر ئەمڕۆ حکومەتێکی کوردستانی دادەمەزرێنین پێویستە لەسەرتان کەڵك وەربگرن و پشت ببەستن بە ژمارەیەکی نەگونجاو لە ئەرمەن بۆ خزمەتکردنی ئەم حکومەتە چونکە خوێندەوارییان باشترە لە کوردەکان. کەچی بەهۆی کردنەوەی قوتابخانەکان کوردەکان لە ماوەی چەند ساڵێکدا بەرەو پێش دەچن و تای تەرازو هاوسەنگ دەبێت. ئێستا کە ئەگەر لای ئەم پێشبینییە بخەینە لاوە، لەوانەیە بۆ ئێمە بکرێت (لە دەرەوەی ئەرمینیای بچووك) کاربکەین لەسەر پلانی (مۆرلی ـ منیتۆ) دەربارەی موسڵمانانی هیندەوە. موسڵمانانی هیند بە بەشێکی دیکە خوێنەرایەتی ڕامیاری دەکەن لە ڕێژەی ژمارەکەیان و پێشکەوتنی ڕۆشنبیریان. بۆ ئەمەش گرنگییەکی ڕامیاری و مێژوویی هەیە. ئایا دەتوانین جیهان ڕازی بکەین بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی ئازادی کوردستان (لە ژێر ئینتدابی بەریتانیا یان ئەمەریکا یان فەڕەنسا ـ ئینتداب کردنی بەریتانیا باشترە لەبەر ئەوەیە من لەم باوەڕەدام کەوا پێویستە لەسەرمان تای تەرازوی ناسەنگ بڵند بکەین تا پتر هاوسەنگ ببێ؟). لە حکومەتی کورددا ئەرمەنەکان ئەوانیش نوێنەرایەتییەکی هاوتا دەکەن بە شێوەی نەگونجاو. ئەم نوێنەرایەتییە لە بارودۆخی ئەواندا پتر نەگونجاوە بە گوێرەی هەبوونی

ڕادەی خوێندەوارییان، بەڵام ئەمە ڕازییان ناکات، چونکە ئەمە دەبێتە هۆی دواخستنی لەوانەیە چەند چارەك بێ لە دامەزراندنی حکومەتی ئەرمینیای گەورە، بەڵام ئەمە لە پێشیان ماوە فراوان دەکات لە گۆڕەپانی هاوبڕکێی دادپەروەرانە لەگەڵ کوردەکاندا، چونکە ئەوان پلەی سەرکەوتوتریان هەیە، ئەگەر ئەمەیان دەرخست کەسێ نابێ ڕێگا بگرێ لە داواکاریان بە یەکگرتنیان لەگەڵ ئەرمینیای بچووك و دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی، ئەگەر نەیانتوانی ئەمە پێشان بدەن ئەوە هیچ نییە بۆ بەجێ نەهێنانی داوا کاری کوردا لە دامەزراندنی حکومەتی کوردی.

ئیمزا (أ.هـ)

١٩١٩/٨/١٧

جێ گومان نییە لەوەی بەوردی سەیرێکی ئەوەی پێشوو بکرێت، هەروەها یاداشتی بەڕێز (ئەرسەر هیرزل) ماوەمان دەدات لە دیتنی داوە باریکەکانی کە چەمکی یاداشتەکە دەبەستێتەوە بە هەموو ئەوەی کە باسمان کرد. ئەو لیژنە یان لیژنانەی هاتوو بۆ هەرێمی کوردنشین هەمان مەبەستی هەبوو ئەویش گەیشتن بە باشترین داڕشتنی چارەسەرکردنی ڕاستییانەی هەرێمەکە، لەگەڵ خستنە بەرچاوی ڕاستییەتی بارودۆخی دەوروپشت. ئەم بارودۆخانەش پێشانیان دەدا کەوا کێشەی کورد پێویستی هەیە بە چارەسەرێکی هاوچەشنی ئەو کۆمەڵە چارەسەرییانەی کە داڕێژراوە بۆ چارەسەرکردنی کێشە هاوچەشنە زۆرەکانی کاتی خۆی لە پانایی و درێژایی هەرێمی ڕۆژهەڵاتی دوورەوە. ئەمەشی لە پێناوی خزمەت کردنی هەق و ئاشتی و یاسادا. ئەوەی تێبینی کراوە ئەو بیرانەی لەوێوە دەرکەوتوون هەروەها لەم یاداشتەی باسکراوەدا ئەو بیرانە دەرکەوتبوون کەوا لە پەیمانی ئاشتیدا هەبوون لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا ئەویش پەیمانی (سیڤەر) بوو لە دواجار. بەڵکو ئەم بیرانە یارمەتی پاراستنی ئەو بیرانەی کەوا خرانە بەر بڕبڕەی پشتی ئەم پەیمانەوە وەك چارەسەرییەکی تایبەتمەند بە کێشەی هەرێمی کوردنشینەوە. لەگەڵ چارەسەرکردنی کیشەکانی دیکەی هەمەجۆر کەوا پەیمانەکە گرتبوونیە خۆیەوە.

پەراوێزەکان:

(١) بۆ زانیاری زیاتربڕوانە زنجیرە باسی (کردستان فی عهد السلام دوای جـەنگی جیهـانی یەکەم) د. احمد عثمان – گۆڤاری ڕۆشنبیری سالآنی ١٩٧٩-١٩٨٤/ بغداد.

(2) (PRO. (608) (95) (123276) (ME 44a) No. (1451) SEPT. 3RD. 1919

(3) Ibid. (608) (95) (10234) (p.5419) (From polical) (kurdistan) (1 Sept 1919).

(4) Fo (371) (5069) (E9300) (Derobec) (constan). (No. 1033) Future of kurdistan).

(5) Ibid. (5644) (p.8176) (13787) (High commisioner) (12th. Nov. 1920).

(6) Ibid (3616) (p.8210) (prioritya) (Repeated Viceroy).

(7) Ibid (6467) (p. 8580) (priority) (5s) (1st. Dec. 1920).

(8) Fo (371) (5069) (E 16331) (india office) (F. 9065) (prioritya) (115s)

(9) Ibid, (E 9143/11/44) Derobeck) (725) (may 20th. 1920).

(10) (608) (95) (19829) (peace conterence) (Secr. Gen) (oct. 24th. 1919).

(11) (608) (95) (19025) (The Armenian – and – kurdish Questions) (Sept 17th. 1919).

*سەرچاوە:

مجلة كاروان قسم العربي عدد ٣٩ (كانون اول) ١٩٨٥ الصفحة ١٣٥–١٣٩.

چەند پێشنیارێك بۆ بەڕێوەبردنی ناوچە کوردییەکان
لەدوای شەڕی یەکەمی جیهانی

بە کۆتاییهاتنی شەڕی یەکەمی جیهانی مێجەر نۆئێل گەیشتە شاری سلێمانی، ئەوەش لە ١٦ی تشرینی دووەمی ١٩١٨ەوە بوو، کە ناوبراو نێردراوی دەسەڵاتدارانی بەریتانی بوو، بۆ ئەوە هاتبوو بەڕێوەبردنی خۆجێی ناوچە کوردییەکان ڕێکبخاتەوە و هاوکاری شێخ مەحمودی حەفید بکات، کە شێخ بەرپرسی دانپێدانراوی بەڕێوەبردنی ئەو ناوچانە بوو.

مێجەر نۆئێل بە زوویی تێبینییەکانی خۆی بە شێوەیەکی پۆزەتیف لەسەر بارە پێشهاتووەکە تۆمار کرد و لە چەند بروسکە راپۆرتێکدا بۆ دەسەڵاتدارانی سەرووی خۆی، بەرچاوی رونکردن، لەوەی کەوا دەبێت چی بکەن بۆ بەڕێوەبەرایەتیکردنی ئەو ناوچانە، ئەوەی گرنگیشە، ئەو بیرو ڕایانەی مێجەر نۆئێل تایبەت بە کاریگەریەتی سیاسی و ڕێکخستنەوە، ئامانج لێیان ئەوە بوو، کە وەکو نموونەیەك لەبەرچاو بگیرێت، بۆ ڕێکخستنی کاروباری کوردی لە بەڕێوەبەرایەتی و سیاسەتکردنەوە، بۆ ناوچە کوردییەکانی دیکەش، بەتایبەتی ئەو ناوچانەی دەکەونە چوارچێوەی ئەنادۆڵی دەوڵەتی عوسمانی (تورکیای نوێ) مێجەر نۆئێل جگە لەوەی پێشوو، لە بارەی (شێخ مەحمود)ەوە راپۆرتێکی دایە هەندێ بەرپرسانی دیکەی ناوچە کوردییەکان و دەسەڵاتداران بە گشتی، تیایدا ئاماژەی خستبووە سەر شێخ و کاروباری کارگێڕییەکەی لە ناوچەکانی ژێر دەستی، لەو راپۆرتەدا مێجەر نۆئێل تیشکی خستبووە سەر گرنگترین ئەو ڕێوشوێنانەش، کە بە پێویستی زانیبوون لە بەرامبەر شێخ و بەڕێوەبەرایەتییەکەی، بیگرێتە بەر، ئەم راپۆرتەش لە ٨ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨ نووسی بوو.

بە بەرچاوگرتنی گرنگی ئەو راپۆرتە و لەبەرئەوەی ئەو ئیدارەیە بە پەنجە ئاماژەی بۆ دەکرا، بۆ ئەوەی ببێتە نموونە بۆ دروستکردنی ئیدارەی هاوشێوە بۆ ناوچەکانی دیکە، یان هەندێ لە ناوچەکانی تر بخرێنە نێو سنووری ئەو ئیدارەیە، هەروەها لەبەرئەوەی راپۆرتەکە تیشك دەخاتە سەر تەواوی ئەو بارەی لە ناوچەکە دروست ببوو، ئەوا بە باش دەزانرێ سەرەتا ئەو پێشکەش بکرێت، بۆ ئەوەی ئەو گوتەیە ڕوون ببێتەوە.

بەڵگەنامەکانی ژمارە (٦٠٨) (٩٥) (٢٣٩٥) ژمارە (٦٩٥) (٢٣٣٥) ١٩١٨/١٢/٣٠،[1] کە بە ژمارە (٤٣) لە ١٩١٨/١٢/٨ لە مێجەر نۆئێلەوە لە سلێمانی بۆ ئەو دەسەڵاتدارانەی وڵاتەکەی دەنوسرێت، ئەوەی خوارەوە ناوەڕۆکەکەیەتی:

لەوانەیە لە بیرمان بێت، کە ئێمە لە بەهاری رابردوودا خۆمان بۆ ئەوە ئامادە دەکرد، کە شێخ مەحمود وەکو نوێنەری بەریتانیا لەسەر سلێمانی دابمەزرێنین، کە لە راستیدا نامەیەك بەو ناواخنە نووسراو نێردرا، بەڵام لە دواچرکەدا رەت کرایەوە. من ئاگاداری هەموو ئەو هۆکارانە نیم کە ئەو بڕیارەیان هەڵوەشاندەوە، بەڵام با وای دابنێین، کە ئێمە وامان دانابوو دەسەڵاتی شێخ مەحمود هێندە گەورەیە، بەو شێوەیە بخوازێ نامەیەك دەربکەین، بە گەیشتنیشم بۆ ئێرە، هەوڵی ئەوەم دا، تا دەکرێ و لە توانامدایە، زەینم بە کراوەیی بمێنێتەوە، ئیتر تەنیا چەند رۆژێکی دیاریکراو بەسەرچوون، تا گەیشتمە ئەو بڕیارەی، کە پێویستە ئەو پێشنیارە جێبەجێ بکرێت، کە بەهاری رابردوو پێشنیار کرابوو، کە بە راستی ناواخنەکەی گەیشتبووە بەر گوێی شێخیش. ئەو دەسەڵات و جەماوەرەی لەو وڵاتەدا شێخ مەحمود هەیەتی، زۆر ئاشکران، بەر لە شەڕیش هیچ ناوچەیەکی دیکەی دەوڵەتی عوسمانی نەبووە، وەکو سلێمانی بارگرژی بە خۆوە دیبێ، یەکەمی شوێنکەوتووەکانی کە لە زۆربەی شار و گوندەکاندا بڵاوبوونەتەوە. لێرەدا ئارەزووی ئەوەشی هەیە، کە بە خراپ وەسفی ئەو دەسەڵاتە بکرێت، کە شێخ هەیەتی، بەڵام ئەگەر ئێمە ئەو سیاسەتەی عوسمانییەکان بە بەرچاو بگرین کە پێشتر لەسەری رۆیشتوون، ئەوا ئەوسا پاساوی ئەوەمان بە دەست دەکەوێت، کە بە باشی بۆ دەسەڵاتی شێخ بڕوانین، کە چالاکی و سیاسەتەکانی شێخ گوزارشتێکی سروشتین لە ناڕەزایی و راپەڕینی ستەملێکراوان، بەڵام بە چاوپۆشین لە پێشکەشکردنی پاساویش بۆ سڕی کردنەوەی ئەو کارانەی خانەوادەی شێخ پێی هەڵدەستن، ئەوا ئەو مەسەلانەی لێرە رووبەڕوومان دەبنەوە، بە پلە یەك مەسەلەی کارەکین، چونکە شێخ مەحمود دەسەڵاتی هەیە، ئەو دەسەڵاتەشی لەوانەیە ئێستا لە هەر کارێکی دیکە گەورەتر بێ، بۆیە بە بێ هاوکاریکردنی تەواوی شێخ و ئەو یارمەتییانەی پێشکەشمان دەکات، ئەوا بەو ئاسانییە نەمان دەتوانی بمێنینەوە و دەبوو هێزی پاسەوانی گەورەترمان بهێنابووایە، کە ئەوەش وەکو من تێیدەگەم، سیاسەتێکە حکومەتی بەریتانی بە توندنی رەتی دەکاتەوە، لە گۆشەنیگای سیاسیشەوە، گرنگ ئەوەیە بە بێ یارمەتی وەرگرتن لە هێزە بەریتانییەکان ئەو ناوچانە بە ئارامی بمێننەوە، بە بەرچاوگرتنی تەسریحی ئەنگلۆ فرەنسی لە ١١/٨/ ١٩١٨ لەبارەی ئازادی گەلانی رۆژهەڵاتی عوسمانی، ئێمە

بۆ ئەوە کار دەکەین، کە کوردستانێکی ئازاد لە ژێر سێبەری بەریتانیا دروست بکەین، بەلام بە بەرچاوگرتنی دواکەوتوویی ناوچەك و نەبوونی ڕێگا و هۆکارەکانی هاتووچۆ و ناکۆکییە عەشارییەکان، ئەوا لەسەرمان پێویست دەبێت، ئەوا لەسەر چەندین بنەماوە سەرچاوە بگرین، تا بتوانین بارێکی نیزامی و یەکیەتی دروست بکەین، هەرچی ئەرکی یەکخستنەوەی ئەو هەولانەشمانە بە ئامانجی دروستکردنی کەشێکی یەکتر گیری پێشینە، ئەوە بۆ مێژووییەکی تر هەلدەگرین.

ئاشکرایە کە تەماشاکردنی ئەو حاڵەتانەی ئاماژەیان بۆ کرا، کارێکی عەمەلی نییە، تەنها لەبەرئەوە نەبێ، کە ئەوانە بەشی تەواوکەری کارگێڕییە گشتییەکەمانن لە مسیۆپۆتامیا (ولاتی دوو زێیان)، لەسەرووی ئەوەش و لەبەر ڕۆشنایی سیاسەتێکی فراوانتر، ئەوا بە لای ئێمەوە گرنگە هانی تورکەخۆجێییەکان بدەین، بۆ ئەوەی بەزەین و تواناوە چاویان بخەنە سەر ولاتی دووزێیان، بەلام بۆچوونەکانی ئەو جۆرە دروستبوونی ئەو جۆرە پەیوەندییە، لەوانەیە لای بەشێکی زۆری نەتەوە پەرستە بە حەماسەکان پەسند نەکرێت، کە ئەوانیش لەم ڕووەوە وەکو عەشایەرەکانی چیاکان وان، جگە لەوەی کە ژمارەیەك ئەندامی کۆمەڵگای ڕوناکبیر هەن، ئەوان بە تەنێ دەتوانن ئەوە لەبەر چاو بگرن و لەوە بگەن کە پەیوەندی بەستن بە بەغداد، ئەوە زامنکەرێکی پتەوی پێشکەوتنی مادی و ئەو پێشکەوتنەیە، کە یەکیەتی بنجی ڕاستەقینە دروست دەکات، بۆ ئۆتۆنۆمی و مافی چارەی خۆنووسین.

لە بارێکی وەکو ئەمەدا ئێمە ناچارین بۆچوون و ئاواتەکانی خەڵکانێك زیندەبەچاڵ بکەین، جا بەم شێوەیە ئەرکی ئێمە لە قەناعەت پێکردنی سەرکردەکانی خەڵکەکان بە شێوەیەکی گشتی بۆ ئەوەی قەبووڵی ئەوە بکەن ملکەچ بن بۆ تاقیکردنەوە و تێپەڕاندنی ماوەی قوتابییەتی بۆ ماوەیەکی درێژ، کارێکی ئاسان نییە، بەو شێوەیە شتەکە ڕوونە، کە هەر گێرەشێوێنی و بەرهەڵستییەك کە لە دژمان بکرێت، پێویستە ڕێگەی لێ بگیرێت، جا بە هەر نرخێك بێت، تەنانەت ئەگەر هات و ئەو کارە وای لێکردین ناچار بین کۆمەکی و پشتگیری خۆمان بۆ خەڵکانێك پێشکەش بکەین، کە ئەو خەڵکانە لەگەڵ سیستمی بەریتانی لە مامەڵەکردنی دادگردا کۆکیش نەبن. من پرسیاری ئەوە دەکەم، ئەگەر بێت و لە هەرێمەکەی ئێوەدا، بزاڤێکی نیشتمانی بەهێز هەبوویێت، داوای ئازادی و مافی چارەی خۆنووسینی کردبێت؟ بەلام لێرە لەلای ئێمە لەو جۆرە بزاڤە هەیە، بۆیە پێویستە بە بەردەوامی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت و ئەوە بە بیر سەرکردەکانی بهێنرێتەوە، کە حکومەتی بەریتانی لە کاتێکدا

ئەوەی پەسەند کرد، بەرپرسیەت کە کوردستاندا بگرێتە ئەستۆ، ئەمەش بێگومان لە ژێر ڕۆشنایی پرەنسیپەکانی ئەنگلۆ ــ فرەنسی، لەبەرئەوە دەیکات، چونکە ئەوە لەسەر ئەو بنەمایەیە، کە بە تەواوی ئاشکرایە گەل و ئەوانەی هەڵیاندەبژێرن، ئەوان دان دەنێن بە پرەنسیپ و بنەما پێویستەکان، بۆ پارێزگاریکردن لە نیزام و چەسپاندنی دادگری و زامنکردنی پێشکەوتن و گەشەکردن، چونکە لەلای زۆرێکەوە ئازادی واتە: رزگاربوون لە هەموو کۆت و یاسایەك، جا بە بەرچاوگرتنی ئەوەی لە ئێران دەگوزەرێ، کە هەر لە ساڵی (١٩٠٨)ەوە وای لێهات مەشروتیەت (واتە: بزاڤی دەستوری) بووە هاوواتای گێرەشێوێنی و توانەوە، کاتێکیش لەگەڵ نەتەوەپەرستە توندڕەوەکان وتوێژ دەکەیت، ناکرێ گرنگییەکی گەورە بەو مەسەلەیە بدەیت، تەنانەت منیش بۆم دەرکەوت، کە کارێکی سوودمەندە، ئەگەر سەرنجتان بۆ هەندێ نموونەی مێژوو رابکێشم، لەوانەیە نمونە نوێکانی رووسیا، کە ئەوەی لە هەمووانیش نەزانترە، لە بارەیانەوە دەزانێ، ئەوەی دەریش دەکەوێت و چ گومانی تیا نییە، ئەوەیە کە ئەگەر بێت و کۆنترۆڵی بزاڤە نەتەوەییەکان نەکرێت، ئەوا کارەسات دروست دەکەن.

ئەوەی تا ئێستا دەیخەنە بەرچاوتان، ئەوە لایەنی (....) وێنەکەیە تارادەیەکی دیاریکراو، لە روانگەی نەتەوەپەرستە توندەکانیشەوە، بە گەڕانەوە بۆ لایەنی زیاتر بریسکەداریش، دەتوانین ئەوە بڵێین، کە هەمیشە مەنتق پەیوەست بوون بە بەغدادەوە دەسەپێنێت، کە چ نرخێك بۆ جوگرافیا دانانێ و دواتر دیسانەوە ئەوە مەسەلەیەکە پێوەدانگی کردەیی دەیسەپێنێت، ئەگەر نەڵێین پێویستی وای دەخوازێت، بەڵام ئەوە مەرج نییە ببێتە رێگر لەبەردەم پێشکەوتنی وڵات لەسەر بنەمای نەتەوەیی، چونکە کادیرە کارگێڕییەکان تا لە تواناداب‌ێ کورد دەبن، هەروەها هێزەکانی سوپای کوردی لە کوردستان، خۆیان پێکدەهێنرێن و دەخرێنە ژێر فەرماندەیی ئەفسەرە کوردەکان، زمانی کوردیش دەبێتە زمانی فەرمی حکومەت، یاساشی بەو شێوەیە رێکدەخرێت کە رێك بێت لەگەڵ دابونریتە خۆجێییەکان، سیستەمی وەرگرتنی باجیش بەو شێوەیە رێکدەخرێت، کە رێك بێت لەگەڵ پێویستییەکانی خەڵك، هەرچی تایبەت بە هۆزەکانیشە، ئەوا رێز لە نەریت و پرەنسیپەکانیان دەگیر ێ و رێگە بە سەرۆك هۆزە باوەڕپێکراوەکان دەدرێت، کە وەکو جاران زوو هۆزەکانی خۆیان بەڕێوە ببەن.

بەڵام سەبارەت بە دارایی، ئەوا ناوچەکە بووجەیەکی خۆجێیی تایبەت بە خۆی دەبێت، ئەو باجانەی وەریش دەگیرێن، بۆ بەڕێوەبردن و پێشبردنی ناوچەکە خەرج دەکرێن، بەڵام بە شێکیشی بۆ خەرجییەکانی بەڕێوەبەرایەتی گەورەی بەغدا ڕەوان دەکرێن.

لەلایەکی دیکەوە هاوبەندی لەگەڵ میسیۆپۆتامیا دەستکەوتی مادی زۆر گەورەی دەبێت، چونکە خوێندن و ئیسفالی گشتی و کشتوکاڵ و گواستنەوە، هەموو ئەوانە نرخی خۆیان لە بەغداوە وەردەگرن، لەمەدا ئەوە دەردەکەوێت، کە بڕێکی زۆر گەورەی ئۆتۆنۆمی هەر لە سەرەتاوە وا دەدراوە جێبەجێ بکرێت، ئەو ئۆتۆنۆمییەش فراوان دەبێت، چەندەی میللەت لە رووی خوێندنەوە بەرەو پێش بچێت و ئامادەیی ئەوەی تیا بێت، خۆی فەرمانڕەوایی خۆی بکات، هەموو ئەو پرۆسەیەش دەشێ خێرایی لێ بکرێت، ئەوەش بە هۆی ئەو دەستکەوتە مادی و مەعنەوییانەی لە پەیوەندی بوون بە بەشەکانی تری عێراقەوە سەرچاوە دەگرن.

لێرەدا ئەوە پێویستە، کە هەڵوێستی خۆمان لە بەرانبەر شێخ مەحموددا بزانین، چونکە وەکو پێشتر ئاماژەمان بۆی کرد، ئێمە بە تەواوی دانمان بە شێخ مەحموددا ناوە، مادام ئەو لەلایەن هۆزەکان و میللەتەوە دانپیانراوە، ئەوەتا ئێستا شێخ مەحمود نووسراوێکی بە ئیمزای حاکمی مەدەنی پێیە سەبارەت بەو دانپیانانە، نیازی ئەوەشی نییە بە زۆر فەرمانڕەوایەتی شێخ بەسەر ئەو خەڵکانەدا بسەپێندرێت، کە دوودڵن لە پەسەندکردنی، چونکە ئەو خۆی لە رووی زەین و رۆحەوە منداڵە، هەڵگرتنی کێشەکانی فەرمانڕەواییکردنیش، کە ئەو بە بایەخپێدانەوە دەیانگرێتە ئەستۆ، وای لێهاتووە دەیترسێنێت، ئەوەتا ئەو لەم دواییە ئەو پارچەیەی شاعیر (سەعدی) دووبارە دەکاتەوە:

ـ "لە پیاوی دانا بەو لاوە کەسێکی تر مەخە سەر کورسی فەرمانڕەوایی
هەرچەندە فەرمانڕەواییکردن بۆ پیاوی ئاقڵ کارێکی باش نییە"

لە سیفاتە سروشتییەکانی (شێخ)دا، ئەو میزاجێکی حەز بە فراوانخوازی و گەورەیی هەیە، بەو کەسە کارتێکراوە دەبێت، کە دوا کەسە قسەی بۆ کردووە، ئەوەی جێی داخیشە ئەو پیاوە بە خەڵکانێك دەورەدراوە، خاوەن بەرژەوەندی تایبەتی خۆیانن، مێشکی پڕ دەکەن لە بۆچوونی گەورە و بێ مانا، دەشێ ئەمە لەوەدا بەدی بکرێت، کە ئەو ئاوا خۆی راگەیاند، کە فەرمانڕەوای هەموو کوردستان، هەروەها ئەو بودجەشی رێکدەخات، کە تیایدا ئەوە بەدی دەکرێت، مووچەی خزمەتکارێکی سادەی چەند رۆپیەیەکە لە مانگێکدا، بە پێچەوانەی فەرمانبەرانی فەرمانگەکەی، کە مووچەی مانگانەیان دەگاتە هەزارەها ڕوپییە.

لەگەڵ هەموو ئەوەشدا شێخ مەحمود گەنجینەیەکی سیاسی گرانترخە، چونکە لە بەرامبەر هەر بەرهەڵستکارێکی دژ بەوەی شێخ ئەو پۆستەی هەبێت، چوار کەس هەن دڵخۆشن بەوەی شێخ ئەو پۆستەی هەبێ و بەرگری لێدەکەن کە ئەم رێژەیەی بەرهەڵستکاران زۆر بچووکە، لە

وڵاتێکدا کە هێشتا پەیوەندییە خێزانییەکان و دوژمنایەتییە کەسییەکان هێشتا رۆڵێکی گەورە دەبینن. ئەوەتا هەتاکو ئێستاش هۆزەکانی: جاف و پێشەواکانی، هەمەوەند، بەشێك لە هۆزی زەنگەنە، شێخ بزێنی، پشدەر، بەشێك لە هۆزی دەلۆ، هۆزەکانی وەیسی و داودە، هاووڵاتییانی هەورامان، زۆرێکی پێشەوای هۆزەکانی ئەو رەفەی تری سنووریش هاتوونەتە لای شێخ و دڵخۆشی خۆیان بە دانانی ئەو وەکو فەرمانڕەوا دەربڕیوە، بەڵام قووڵایی ئەو وەلائەی ئەو هۆزانە چەندە، من ناتوانم دەستنیشیان بکەم، چونکە لە هەندێ باردا، بەتایبەت کە پەیوەندی بەو هۆزانەوە هەبێ، کە دەکەونە باشووری ناوچەکە، لەوانەیە ئەو سۆز و وەلایە لەبەر ئەو پاڵپشتییە دروست بووبێت، کە ئێمە بۆی دەکەین، بەڵام من لە چەندین بۆنەدا ئەوەم راگەیاندووە، کە ئێمە زۆر لە کەس ناکەین، بۆ ئەوەی دەنگ بە شێخ مەحمودی پاڵێوراوی ئێمە بدەن.

ئەوەی ئێستاکە راستەقینەیە، ئەوەیە کە شێخ مەحمود دەسەڵاتدارە لەو وڵاتەدا، ئەو هۆکارێکە پێویستە دانی پێدابنرێت، هەروەها چەقێکە بۆ ئەوەی لە رێگەی ئەوەوە هۆزە چیانشینە باکوورییەکان و ئەوانەش لەودیو سنوورەوەن، چارەنووسی خۆیان بە ئێمە ببەستنەوە، بۆیە دانانی شێخ رەسیدێکی زۆر باش و نایابە بۆ ئێمە.

ئەو پرسیارەی لێرەدا خۆی زەقدەکاتەوە ئەوەیە، کە ئەگەر بێت و لە بەرژەوەندی راستەقینەی کوردستان و بەرژەوەندی ئێمەش دابێت، دەسەڵاتی شێخ مەحمود گەورەتر بکەین؟ چونکە لێرەدا زۆر شت هەیە، دەشێ بە باش، یان بە خراپ بگوترێت.. ئەوەتا من وەکو خۆم، ئارەزووم بەلای ئەوەیە، کە ئەگەر بێت و کەسانێکی تر هەڵکەوت هەمان جەماوەر و ئەو دەسەڵاتەیان هەبێت، کە شێخ هەیەتی، بە بەشانی دیکەی ئەو وڵاتەدا، ئەمە بۆ هەموو ئەوانەی ئەو پرسەیان بەلاوە گرنگە و بۆ خودی شێخیش بێسوود نابێ، بەڵام من وای دەبینم، کە حیکمەت لەوەدا نییە، ئێمە بە زۆر هەوڵ بدەین ئەو جۆرە کەسانە دروست بکەین، بەڵام ئەگەر ئەو خەڵکانە لە خۆیانەوە دروست بوون، کە گوزارشتی ئارەزووی راستەقینەی خەڵك بن، یان لە رێگەی کەسایەتی و سیفاتە تایبەتییەکانی خۆیان دەربکەون، ئەوا ئێمە بەو شێوەیە پەسندیان دەکەین، بە هەمان ئەو شێوەیەی کە شێخ مەحمودمان پەسەند کرد، بەڵام لە کاتی ئێستادا ئەوە دەردەکەوێت، کە تەواوی خەڵکی لادێنشین لە ژێر ئالای ئەو کۆدەبنەوە، تا ئەو مەسەلەیەش وەها بێت، وا پێویست دەکات، سیاسەتمان بەو ئاراستەیە بێت، کە

ئەوپەڕی سوود لە دەسەڵات و پێگەی شێخ مەحموددا وەربگرین، هەروەها ئێوەش بەو نوێنەرانەی ئەو رازی بن، کە ئەو دایاندەمەزرێنێت.

بەرنامەی پێشنیارکراو ئەوەیە، پارێزگاری لە حکومەتی شێخ مەحمود بکرێت، ئەمە لە رواڵەتدا، بەڵام لەلایەنی کردەییی، نابێ لە پەیوەندی راستەوخۆیدا لەگەڵ هۆزەکان لە هەرێمەکەی خۆیدا، لەلایەن دەسەڵاتی ئەفسەری سیاسیدا دەستتێوەردان هەبێ، بە مەرجێك ئەو شێخ و هەروەها فەرمانگەکەی ئێمەش ئاگادار بکاتەوە و هەر مەسەلەیەك لەگەڵ هۆزەکانی هەرێمێکی تر دروست بێت، ئەو بۆ لای ئێمە رەوان بکات.

لە نامەیەکدا کە بەم دواییە لەلایەن یاریدەدەری ئەفسەری سیاسی لەشارۆچکەی (أ. ك)ەوە بەدەستمان گەیشتووە، ئەوە هاتووە، کە: کوردەکان زۆر زیاتر لە فەرمانبەرە عوسمانییەکان بەدەست سەرۆك و گەورەکانی خۆیانیانەوە ناڵاندووە، ئەمە دیسانەوە لە نامەی یاریدەدەری ئەفسەرێکی سیاسی دیکەش کەوتە بەرچاومان، هەروەکو چۆن لەو وتووێژانەی خۆیشم لەگەڵ ئەو خەڵکە خوێندەوارە بە توانایانەدا، کە رێژەیان زۆر نییە، بۆم دەرکەوتووە، (.....) ئەو خەڵکانە بە تەواوی جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە لە سەروو ئاماژەمان بۆ کرد، لەو بڕوایەشدام، بەهەرحاڵ ئێوە لەگەڵمدا دەبن، لەوەی کەوا ئێستا کاتی ئەوە نییە دەست بەتەکانێك بکەین لە بەرژەوەندی ئەو کەسانەی ستەمیان لێکراوە.

ئامانجی راستەوخۆمان ئەوەیە، کە سەرۆکی هۆزەکان و دەستەی بازرگان و پیاوە ئاینییەکان و لە راستیدا هەموو ئەوانەی دەنگێکیان هەیە، بەرەو ئەوە ببەین، کە داوای پەیوەندیکردن و خۆبەستنەوە بە میسۆپۆتامیا هەڵبژێرین، لەکاتی ئێستاشدا پێویستە تەواوی هەست و سۆزەکان بخرێنە خزمەت ئەو ئامانجە.

بیروڕاکانی مێجەر نۆئیل، کە ئەو لە کەسە یەکەمینەکانە، کە دوای ئەوەی ئاگاداری بارە پێشهاتووەکەی ئەو ناوچە کوردییە بووە، کە ئاماژەی بۆ کرا، رای خۆی دەربڕیّ، دەشێ هەندێ لەو بیروڕایانەی لای بەرپرسانی (لەندەن)یش پەسەند کرابن، چونکە ئەوەتا لەسەر هەمان ئەو بەڵگەنامەیەی سەروو، لە ١٥ی شوباتی ١٩١٩ ئەو تێبینییانەی خوارەوە تۆمارکراون:

ـــ بۆ سوودی ئێوە دانەی ئەسڵی یاداشتی وەزارەتی دەرەوە ژمارە (٢٣٣٠٥)ی رۆژی ١١ی شوباتتان دەخەینە بەرچاو، کە نامەی ژمارە (١٢٥)ی ٣٠ کانوونی یەکەمی ١٩١٨ لەخۆدەگرێت، ئەو نامەیە یاداشتێکی بڵاوکراوەی ئەفسەری سیاسی لە سلێمانییەوە بۆ

بەرپرسانی تر لە خۆوە دەگرێت، ئەو تیایدا وای دادەنێت، کە لەبەر رۆشنایی بەیانی ئەنگلۆفرەنسی کە لەو ماوەیەی دوایی راگەیەنرا، دەسەڵاتی شێخ مەحمود گرنگە، بۆ ئەوەی لەسەر بنەمای ئەو بەیانە کوردستانێکی ئازاد لە ژێر رێنماییەکانی بەریتانیا دابمەزرێت، کە بۆ سوودوەرگرتن تەماشای میسیۆپۆتامیا دەکات.

ئەو مێجەرە ئاماژە بۆ کراوە چەندین یاداشت و تێبینی و رای خۆی تایبەت بە پرسی کورد پێشکەش بە بەرپرسانی سەرووی خۆی کردووە، هەروەها رۆژانەی تێبینییەکانی خۆی لە چەندین راپۆرت و لە چەندین نامیلکەدا تۆمار کردووە.

لە پێناو روونکردنەوەی زیاتریش سەبارەت بە ناوچەکە، کە مێجەر نۆئێل لەو نووسراوە و لە رایەکانی تریدا دەیانخاتە روو، ئەوا بە سوودە بەشێوەیەکی پلە پلەیی لەو رووبەرەدا بڕوانرێت کە مێجەر نۆئێل قەسدی کردووە، وەك چۆن لای ئەو و لای بێجگەی ئەویش لە بەرپرسان دەردەکەوێت، لەوەدا ئەوە دەردەکەوێت، کە ناوچەکە هەندێ ناوچەی چوارچێوەی (ئەنادۆڵ)یش دەگرێتەوە، بۆ روونکردنەوەی ئەو لایەنەش، ئاماژە بۆ بەڵگەنامەبەردەستەکان دەکەین، بۆ نموونە: بەڵگەنامەی بەریتانیا ژمارە: (٦٠٨) (٩٥) (٥٠٦٥) کۆنگرەی ئاشتی لە ٢١ی مارت/ ١٩١٩،[٢] رای جەنراڵ (کوب)سەبارەت بە هەندێ ناوچەی کوردی چوارچێوەی ئەنادۆڵ بە خۆوە دەگرێت و بەم شێوەیەی دەیبینین:

لە جەنەراڵ (کوب)ەوە بۆ سێر (ولسن): ئاماژە بە بروسکەتان ژمارە (٢٤٩) لە ٤/مارت/١٩١٩ بە پێی بڕوای من لکاندنی ویلایەتەی دیاربەکر بە میسیۆپۆتامیا، لە رووی عەسکەرییەوە بە لاوازی دادەنرێت، چونکە درێژییەکی زۆری هێڵی بەرگری، زۆر گرنگ نییە بۆ رووبەڕووبوونەوەی لایەنێکی درێژەوە بوو لە ناوەڕاستی ئاسیای بچووکەوە.

٢- من لەو بڕوایەدا نیم هێزی لیفی کوردی قورساییەکی کاریگەری هەبێت.

٣- من وای دەبینم، کە ئەگەر پەسەندکردنی ئینتیداب بە واتای داگیرکەرییەکی کاریگەر بێت، ئەوا پێویست دەکات هێزی دیکە زیاد بکرێت.

٤- درێژکردنەوەی سنوور بە شێوەی پێشنیارکراو، یان بچووککردنەوەی ناوچەی داگیرکراو لە باکور، بەتەواوی دەوەستێتە سەر تەواوبوونی هێڵی شەمەندەفەر هەتا دیار بەکر.

٥- ئەوەی لەو پێشنیارانە لە بەرچاو گیرابێت، لایەنی ئاسایش و بەرگرییە بەرووی دزەکردنی هۆزەکان، حکومەتێکی تورکی لە ئەنادۆڵ دادەمەزرێ، پێویستە وای بۆ بڕوانرێت،

که لەوانەیە دوژمـن بێـت، هـەروەها دەشـێت کاریگـەری لەسـەر کـورد هـەبێت بەتایبـەت لەویلایەتی دیاربەکر، وەکو چۆن دوور نییە کوردانی تریش بکەونە ژێر کاریگەرێتی.

٦- هەروەها بەو مەرجەی هێڵی سنوور لە (وان) و (بەلکیس) بـەرەو چـیای (هـەرا کـول داغ) تێپەڕێت، لە (دیاربەکر)یش درێژ بێتەوە بۆ فوراتی سەروو و تا دەگاتە خەڕبوت.

لە بەڕێوەبەرایەتییەوە لە ئەستەمبۆڵ

بۆ وەزارەت لە لەندەن

لە ١٢/مارت لاپەڕە (٥١٣٨)

لە ئاماژەکردن بۆ بروسکەی ئاراستەکراوتان بۆ جەنراڵ (دیدس) لە رێکەوتی ٢/ی مـارت، زانیارییەکان لە تورکیاوە بەم شێوەیەن:

لە بنجدا کورد (پێشووتر و تا شـەڕی یەکـەمیش) ٦٥ لیـوای بـە یەکـەوە نەبەسـتراویان هەبووە، ئەو لیوایانە بە شێوەیەکی یەکسان بەسەر ژمارەیەك فەوجی سوپای عوسمانی دابـەش بوونە، ئـەو هێزانـە لـە سـاڵی ١٩١١ تـا ١٩٢٤ رێکخـراون، دواتـر لـە کـاتێکی دیکـەدا دابەشکراونەتە سەر شەش تیپ، کەئەوانە ٣٠ لیوایان لە خۆ گرتـووە و لـە سـەرەتای شـەڕدا رەوانەی بەرەی قەفقاس کراون.. رێکخستنی سیاسی لە نێو ئەو هۆزانەدا نەبووە.

ناوچەی کوردستان: لە باکورەوە لە سنورەکانی تورکیـا دەسـت پێـدەکات بـەرەو بـاکوری رۆژاوا لە شارۆچکەی قوتور، سنووره پێشنیارکراوەکەش لە کەناری رووبارەکانەوە بەم شـێوەیە درێژ دەبێتەوە:

ـ جوخ داغ.

ـ بارا جول داغ.

ـ جاویك داغ.

ـ باریسار داغ

ئینجا بە کەنارە باکوورییەکانی رووباری مایسیۆرۆ جای تێدەپەڕێت.

٢- بە (ساغ داغ) یش تێدەپەڕێت.

٣- سنوورەکە بە (نەمرود داغ)دا تێدەپەڕێت:

أ ـ (مالاتو داغ) دەبڕێت، بەرەو باکوری رۆژهەڵاتی دەریاچەی (کۆلۆجیك) دەڕوات.

٥- لەگەڵ هێڵی ئاودا باشووری رۆژهەڵاتی شارۆچکەی (مـوش) دەبڕێت، تا دەگاتە رووباری موراد سۆ. وڵاتانی کەوتووە نێو ئەو دوو هێڵە پێشنیارکراوانە، هەر هەموویان کوردین، ژمارەیەك هۆزی گرنگیش لە خۆ دەگرن.

٦- ناوچە چیاکانی کوردستان کەئەو دوو هێڵە ئاماژە بۆ کراوەی سەروو لە خۆدەگرێت، پێویستیان بەکارگێڕییەکی تایبەت دەبێت، ئەو کارگێڕییەش دەشێت لەلایەن مەندووبێکی لەژێر فەرمانی نوێنەری بەریتانیا لە بەغدا لە ناوچەکانی تر باشتر بەڕێوەبچێت، کە ئەمە بە مەرجێك ئەو مەندوبە لە هەندێ شوێنی وەکو بەتلیس، سەعەرت، دیزە، قلب، نەهری، قوجانس، کۆیسنجاق.. و هتد نوێنەری خۆی هەبێ، بۆ بەڕێوەبردنی ئەو ناوچانە.

٧- ئەو هەرێمە کوردستانە پێشنیار کراوە لە باشوور و رۆژئاواوە، رووباری دیجلە سنوورەکانی دەستنیشان دەکات.

٨- ناوچەکانی ئۆرفە و دیاربەکر و ماردین بە زۆری کوردیان تیا نیشتەجێیە، بەڕێوەبەرێتی ئەو ناوچانەش وا بە باش دەزانرێ وەکو هەر ناوچەیەکی هاوشێوەیان بن لە میسۆپۆتامیا.

لێرەوە دیسانەوە گرنگی پێشنیارە ئاماژە بۆ کراوەکانی مێجەر نۆئۆێل زەقدەبێتەوە.

پەراوێزەکان

1- PRO (608) (95) (2395) (NO.659) (23305/44).
ZINFLUENCE OF SHTKH) (30 DEC. 1918). (NO.125).
2- (608) (95) (5065) PEACE CONFERENCE)
(FUTURE STATUS OF KURDISTA) 21 MARCH 1919).

*سەرچاوە:

مجلة كاروان قسم العربي عدد٤٨ أيلول ١٩٨٦ الصفحة ١٣٩– ١٤٤.

کوردستان لە تورکیا

تێبینییەکی گشتی[1]

وڵات و هاونیشتمانمان

کوردستانی تورکیا فرەوانترین بەشەکانی وڵاتی کوردە، گەورەترین بەش لە گەلی کوردی لێ نیشتەجێ بووە.

ئەم بەشە بریتییە لە ۲۳۰,۰۰۰ کیلۆمەتری چوارگۆشە کە (۳۰٪ تورکیا دەگرێتەوە) و (۱۸) پارێزگا لە تورکیادا کوردییە: واتە: (ئەدیامان، ئاگری، بینگۆل، بدلیس، دیاربەکر، ئەلعەزیز، ئەرزنجان، ئەرزەروم، غازی عانتاب، حەکاری، قارس، مەلاتیا،موش، ماردین، سعرت، تونجێلی، ئورفە، فان).

بەپێی سەرژمێری دوایی لەساڵی (۱۹۷۰)دا، ژمارەی دانیشتووانی کوردستان لە تورکیا گەیشتووە بە ۷,۵۵٦۰۰۰ کەس، لەمانە ٦,۲۰۰,۰۰۰ کوردن واتە ۸۲٪، بەشەکەی تر بریتییە لە تورك (بەتایبەتی فەرمانبەر، سەباز..) و عەرەب (لە ماردین، سعرت، غازی عانتاب) و نزیکەی نۆ هەزار ئەرمەنی لە دیاربەکر و قارسدا دەژین.

زیاتر لەمە لە سەرژمێری لە تورکیادا پێویستە ئەم راستییەش لەبەرچاو بێت، کەوا ژمارەیەکی زۆر لە کورد بە کۆمەڵ لە چەند ناوچەی ئەنەدۆڵدا نیشتەجێ بووینە وەکو ناوچەی (جیهانی بیلی، هەیامانا، کورتۆغە، توقات، سانگیری.هتد).. هەمیشە سەدەها هەزار کرێکاری کۆچ کردووی کورد لە شارە گەورەکانی تورکیادا جێگیر بوونە، تەنیا لە ئەستەمبولدا نیو ملیۆن کورد هەن، ئەم کۆمەڵگایەی کوردلە دەرەوەی کوردستان بە ژمارە دوو ملیۆن تا دوو ملیۆن و نیو دەگرنەوە لە ساڵی ۱۹۷۰دا.

بە کورتی لە تورکیادا ۸,۵ ملیۆن کورد زمان لەساڵی ناوبراودا هەبوون کە ۲۳٪ سەرژمێری جەمهوریەتی تورکی دەگرنەوە.. بەڵکو ئەم ژمارەیەش تەواو ورد نییە.. چەندە سەرژمێر لەنێوان ۸,۵ تا ۱۲ ملیۆن کورد هەن. کاربەدەستانی تورك سوورن لەسەر ئەوەی ژمارەی کورد کەم بکەنەوە، لەلایەکی تر بەشێك لە میللەت پەروەران ئەم ژمارەیە لە رادەی خۆی پتر لە قەڵەم دەدەن.

هەروەها پێویستە ئەوەش بوترێت کەوا سەبارەت بەو چەوساندنەوە و زۆر لێکردنـە دڕندانـەی نیـو سەدەیەك کە کورد دووچاری بووە لە تورکیای تازەدا بەشێك لەکورد بە دەگمەن خۆ بە کورد لـە قەڵـەم دەدەن. ئەمەش لە سەرمژێری ساڵی ۱۹٦٥دا روون بووەوە کـە خـۆم (واتـە سـنوور) بەشـداریم تێـدا کردووە. وەختی پرسیار لەکوردێکی هەژار و بێ دەرامەت کرا، (ئایـا زمـانی زگماکـت چـییە؟) ئـەم کوردە کە وشەیەك لە زمانی تورکی نازانێت، لە وەڵامدا دەڵێت (باشتر وایە زمانی تورکی بنووسـێت، چونکە دەمەوێ لە گیروگرفت خۆم بپارێزم).

ژمارەی کورد بەردەوام بەرامبەر بە ژمارەی گشتی لە پەرەسەندندایە، لە ساڵی ۱۹٤٥ تـا ۱۹٦٥ ئەندازەی زۆربوونی دانیشتووان لە کوردستان بە ۲۰۸۸٪ بەرامبەر بە ۲۰٦٥٪ لـە گشـت تورکیـادا گەیشت..

لەگەڵ ئەوەش، کوردستان هێشـتا زۆر دوورە لـەوەی کـە بـە ناوچـەی هـەرە ئـاوەدانی جیهانـدا بژمێردرێت. لە ساڵی ۱۹۷۰دا تەنیا ۳۳ کـەس لـە هـەر کیلۆمـەترێکی چوارگۆشـە، بەرامبـەر بـە ٤۳۰۹ کەس بۆ گشت تورکیا دەژیان.

ئەم نیشتمانییانە بە شێوەیەکی درشت لە ناوچـەکەدا نیشـتەجێن.. لـە لایـەکی تـردا پلـەی ئـەم ژمارەیە بەرزە لە ناوچە رۆژئاواییەکانی کورد و لە موعەدەلی تورکیا تێپەڕ دەکات.

کۆمەڵگای کوردی هێشتا دێهاتیە و لەسەر شێوەی کشـتوکاڵدا ماوەتـەوە. لـە سـاڵی ۱۹٦٥دا، تەنیا ۲۷۰۸٪ لە دانیشتووان لە ۱٤٦ شارۆچکە (ئیلسە)ی کوردی و ۱۸ شـار دەژیـان. شـەش لـەم شارانە زیاتر لە ۱۰۰,۰۰۰ دانیشتووی هەیە، وەك (غازی عانتاب، دیار بـەکر، ئـەرزەرۆم، مـەلاتیا، ئەلعەزیز و ئورفە)، بەشەکەی دیکە، واتە ۷۲٪ لە ۱۱,۱۲۰ گوند و ۹۷۱۷ دێی بچـووك نیشـتەجێ بووینە. لە ساڵی ۱۹٦٥دا، هێشتا نزیکەی حەفتا تا هەشتا هـەزار نیمچـە کۆچـەر هـەبوون. ئیمـڕۆ تەنیا ۳۰,۰۰۰ کەس دەبن.

لەو ساڵانەی دواییدا شار ئاوەدان کردنەوە بە خێرایی بەرەو پێش ئەڕوات. ئەمەش لەبەر دووهـۆی بەیەك بەستراوەن: زۆرتر بوونی ژمارەی لە ژێ دەربەدەر کراوەکـان و کـۆچ کردنیـان بـۆ شـارەکان لـە ئەنجامی تراکتۆر و ماکینە بەکارهێنان لە کشتوکاڵ چێکردندا. بەڵام ئەم شارنشـینە رێکوپێـك نییـە، سەرەنجام کێشەی زۆری لەدوایە لە رویو ئیش دۆزینەوە و خانوی گوزەرانیدا. شـارە مەزنـەکانی کـورد ئێستاش بە خانوی تەنەکە و شڕ و شەق دەورەدراون.

پەروەردە و رۆشنبیری:

نەخوێندەواری لە کوردستانی تورکیادا تا ئێستایش داخێکی گەورەیە، پـاش پـەنجا سـاڵ لـە ژێـر رژێمی (دیموکراتی و عیلمانی ــ لایك) دا ۷٥٪ لە خـەڵکی ناوچـەکە لـە تەمـەنی سـەرووی شـەش

ساڵیدا هێشتا نەخوێندەوارن. لە گشت تورکیادا نەخوێندەواری لە رادەی ٥١٪دایە، لە نێو هاووڵاتییانی تورك تەنیا ٤١٪، واتە دووقات نەخوێندەواری لە ناوچە کوردییەکان لە ئەوانەی تورکیەکاندا زیاترە. تا وەکو ئەمڕۆش زۆربەی گوندەکانی کورد قوتابخانەی سەرەتایی تێدا نییە. لە گوندی بە قوتابخانە تەنیا یەك مامۆستا بە تورکی ئەزمون بە پێنج پۆل دەڵێتەوە. هەمان نەبوونی مامۆستا لە قوتابخانە ناوەندییەکانی کوردی کە بە ژمارە پەنجا بەدی دەکرێت.

پاش دەرچوون لەم قوتابخانانە، قوتابییانی کورد بۆ وەرگرتن لە دانیشگاکاندا پێویستە بەربەرەکانی لەگەڵ قوتابییانی بەشکۆی تورکی ئەستەمبۆڵ ئەزمیردا بکەن! لەتاقیکردنەوەکاندا دەرباز بن. بۆیە ماوەی سەرسوڕمان نییە کەوا ژمارەی قوتابییانی کورد لە دەزگاکانی فێرکردنی بەرز بێ ئەندازە کەم بن. لە ساڵی ١٩٧٥ لە تورکیادا کە ١٨ دانیشگا و ١٥٧ دەزگای بەرزی فێرکردنی تێدا بوو، تەنیا یەك دانیشگا لە کوردستان (لە ئەرزەرۆم)دا هەبووە، یەك کۆلیژی پزیشکی (لەدیاربەکر) و چوار ئامۆژگای ئەندازیاری و مامۆستایان هەبوون. تەنانەت لەم ئامۆژگایانەشدا ژمارەی قوتابییانی کورد لە نیوە کەمترە. تورکی زمانی فێرکردنە، زمانی کوردی لە ساڵی ١٩٢٥وە قەدەغە کراوە. لە چاپدانی پەرتوك و گۆڤار بە کوردی تا ئیمڕۆش یاساغە. بەڵام بە پێچەوانەی سیاسەتی زۆر لێ کردن و دامرکاندنەوە، چاپکراوەی سیاسی و ئەدەبی نهێنی کوردی دەردەچێت و بلاْو دەبێتەوە.. ئەمەش لە راستیدا جولاْنەوەیەکی نوێیە، تا وەکو ئەم دەورانەدا رۆشنبیرانی کورد بە زمانی تورکی بیر و هەستی خۆیان دەردەبڕی، نوسەر و ئەدیبانی کورد بە زمانی تورکیان بەکاردەهێنا نەك تەنیا بۆ ئەوەی نووسراوەکانیان بۆ چاپکردن بە رەسمی وەربگێڕن، بەڵکو هەمیشە لەبەر ئەوەی چونکە ئاگاداریان لە ئەدەبیاتی نەتەوەیی یاساغ کراو زۆر کەمە، بۆیە توانایان لە زمانی میللەتی خۆیان نزمە، بەڵام ئەم رۆشنبیرانەی کورد لە راستیدا دەستیان هەیە لە پێشخستنی ئەدەبیاتی تورکی. گەورەترین رۆماننووسی تورك، یەشار کەمال، لە کتێبەکانی (ستون) و (مەمەد هەڵۆیەکەم) کە هەردووکیان بۆ ٢٠ زمانی تر وەرگێڕدراون، دەردەکەوێت، خۆی کوردێکە، هەروەکو خۆی لەهەموو هەلێکدا ئەم راستییە دەردەبڕێت.

هەستیار جاهد سدقی تارانجی و ئەحمەد عارف و رابەری سینەمای بە ناوبانگ یەڵماز گۆنای، هەموویان کوردن. بەشێك لە فیلمەکانی گۆنای ناوەڕۆکی کوردییە و لە چوارچێوەی کوردستاندا گیراون. زۆر گۆرانی بێژی ناوداری تورکیا وەکو نەسیمی و روحی سوو رەحمی سالتوك هەر کوردن.

لە ساڵی ١٩٦٥ و جۆرە گەڕانەوەیەك بەرەو گیانی نەتەوایەتی بەدی دەکرێت. هەست بە پێویستی دەربڕینی هەستی دەروون بە زمانی نەتەوە لەلایەن رۆشنبیرانی کورد لە پەرەسەندندایە. لەلایەکی دیکەوە نەخوێندەوارانی کورد تەنیا بە زمانی زگماك قسە دەکەن، زمانی تر نازانن. ئەم

جۆره نەتەوایەتییە کە تێکەڵاوە بە هەستی جەماوەری بێ گومان بناغەیەك بۆ بوژانەوەی رونـاکبیری و ئەدەبی کوردی دەچەسپێنن.

نزیکەی هەموو کورد (واتە ٩٩٪) موسڵمانن.. زۆر گوند لە کوردستاندا مەکتەبی ئایینی تێدایـە کە منداڵان بە عەرەبی هەندێ زانیاری سەرەتایی ئایین و قورئـان فێـر دەبـن. هەنـدێ لـە مامۆسـتا ئایینییەکان (مەلاکان) هەمیشە قوتابییان فێری ئەدەبی کلاسکی کوردی دەکەن وەکـو نووسـینەکانی (ئەحمەدی خانی، مەلای جەزیری، باتێ، تەیران، حاجی قادری کـۆیی.. هتـد). ئەمــەش بـێ ئـەوەی کاربەدەستان هەستی پێ بکەن. ئەم مەلایانە دەوری زۆریان لە هەستی گەل هەبوو لە سـاڵانی پـەنجا و شەستەکانی ئەم جەرخەدا. بۆیە کاربەدەستان ئەمانەیان لابـرد و لـە جێگایانـدا ئایینـداری مـەدەنی (سیویل)یان دامەزراندووە بۆ ئەوەی ئایدیۆلۆژیەتی رەسمی وەپێش بخەن..

باری ئابووری و کۆمەڵایەتی:

کۆمەڵگای کوردی هێشتا لە پلەی کشتوکاڵدایە، هەروەکو لە سەرەوەش وترا ٧٢٪ لـە کـورد لـە گوند و لە سایەی کشتوکاڵ و مەڕ و ماڵاتەوە دەژین. پیشەسازی تـەنیا بـۆ ٥٥٪ بـۆ خـەڵکی ئـیش مسۆگەر دەکات. بەشە گەورەکەی تر لە دانیشتووانی شار بـە بازرگـانی و خزمـەتی مـەدەنی و وردە ئیش خەریکن.

مەڕ و ماڵات بە خێوکردنی ئاسایی بەشێکی گەورەیە لە کارو بەڕێوەچووندا. بەراستی کوردسـتان سەرچاوەی گرنگی رەشە وڵاغ و مەڕ و بزن و وڵاغ بەخێوکردنە لە تورکیادا.

ئەو تەکنیك و ئامراز و ئامێری لـە کشـتوکاڵ چـیکردندا بـەکاردەهێنرێت کـۆنن و لەوانـەی لـە بەشەکانی تری تورکیادا بەکاردێن زۆر دواکەوتوون. کوردستان ٣٩٪ عارەبانـەی تورکیـا بـەکاردێنێت بەرامبەر بە تەنیا ٣٪ ماکینەی کشتوکاڵ چێ کردنی گشت وڵات. بەڵام لەو کاتەیەوە کە بەشـێك لـە خاوەن زەوی (ئاغا)کان بوون بە سەرمایەدار ئەم جۆرە ماکینانەش روویـان کردووەتـە کوردسـتان. لـە ساڵی ١٩٦٥ تاوەکو ١٩٦٧ دا ژمارەی تراکتۆر کە لە کوردستان لەکاردابوون گەیشت بـە ٤٦٪ زەوی و زاری کشتوکاڵی کوردی هەمیشە ناهەموار دابەش کراون.

نزیکەی یەك لە شەش خاوەن زەوییەکان سێ لەسەر چواری عەردیان بەدەسـتەوەیە، لـە لەلایـەکی تر ٣٨٪ لە دانیشتووانی دێهات بە تەواوی لە زەوی بێ بەشن. وردبوونەوە لە تۆمارەکـانی عـەرد لـە تورکیادا بۆمان دەردەخا کە ئەم ناهەموارییە لە پەرەسەندندایە، لەو کاتەیەوە کە تورکیا یاسا قـانونی سویسری لە ساڵی ١٩٢٦دا پەسەند کردووە، بەڵام ئەم جیاوازییـە لـە نێـو هـەبوون و نـەبوونی زەوی تائیمڕۆش نەبوویتە هۆی ئەوەی تێك هەڵچوون و بەربەرەکانی فـراوان لـە نێـو جـەماوەری جوتیـارانی

هەژار (٨٣٪ لە دانیشتووانی دێهات) و خاوەن زەوییە دەوڵەمەندەکانی کە لایەنی کار بەدەستانی ڕەسمی دەگرن ڕوودات..

لەلایەکی تر دوور نییە ئەم بارە بەردەوام نەبێت.

ئەگەرچی کشتوکاڵی کوردی کۆنە لە ڕووی تەکنیك و دابەشبوونی زەوی، بەڵام لە ڕوویەکی ترەوە ئەم کشتوکاڵە باش ڕووی لە جیهانی دەرەوە کردووە، تا ڕادەی زۆر تێکەڵ بە بازاڕی سەرمایەداری تورکیا بووە. بۆ وێنە لۆکە و چەوەندەری شەکر، توتن دەچێندرێن و چێ دەکرێن و بۆ هەردوو بازاڕی تورکیا و هەندەران، ئەمان بەرەبەرە جێگای بەرهەمی خواردن دەگرنەوە.. هەروەها چەند کارخانەیەك هەن، وەکو شەکر پاڵاوتن لە (ئەلعەزیز، مەلاتیا) و کارخانەی چیمەنتۆ لە (قارس، ئەرزەروم) و توتن پاکردن لە (بدلیس، مەلاتیا) و کارخانەی چنین و هۆنینەوە لە (دیاربەکر)دا.. بەشێك لە کارگرتەکان بۆ کان هەڵکەندن لە لایەن حکومەتەوە بە کرێ گیراون. ژێر خاکی کورد دەوڵەمەندە لە چەند جۆر کانێك وەکو فۆسفات، نیلە، سفر، ئاسن، کرۆم هەندێك نەوتیش هەیە. شارۆچکەی (مەعدەن) لە نێو دیار بەکر و ئەلعەزیزدا بەدەوڵەمەندترین سەرچاوەی کرۆم لە جیهاندا دادەنرێت. لە ساڵی ١٩٦٧ بە هەڵکەندنی ٨٣٢.٠٠٠ تۆن لەم کانە تورکیا لە دوا یەکیەتی سۆڤیەتدا بە دووەمین کرۆم دەرهێنەر گەیشت. ڕاپۆرتی جیهانی وای ڕاگەیاندووە کەوا لە ساڵی ١٩٧٣دا دوو ملیۆن تۆن لەم کانە لە تورکیا بەرهەم هێنراوە. بەشی زۆری ئەم کانە بۆ ئەمەریکا نێردراوە.

بەرهەمهێنانی سفر کە لە ئەرغەنی نزیك بەدیار بەکر دەردەهێنرێت گەیشتووە بە ملیۆنێك تۆن لەساڵی ١٩٧٠دا.

بەرهەمی ئاسن لە (دیفریگی)دا بە ملیۆن و نیو لە ساڵی ١٩٦٧ گەیشت. هەروەها هێڵی شەمەندەفەر چەند ناوچەی کورد دەگرێتەوە..

بەشێك لە بازرگانە گەورەکان لە دیاربەکر و ئەرزەروم لەگەڵ هەندەران ئاڵوگۆڕ دەکەن..

تەنیا ١٧٩ (واتەی ٩٪) دایەرەی بەنك (مەسرەف) لە کوردستان دامەزراوە، بەرامبەر بە ١٩٨١ دایەرە لە گشت وڵاتدا، پارەی یارمەتی ئەم دایەرانە لە ناوچەکانی کورد ئێجگار کەمە بە پێچەوانەی بەشەکانی تری تورکیا. هەروەها جۆرە قاچاغچییەتییەك لەسەر سنور هەست پێدەکرێت.

دایەرەکانی حکومەت (١٪) لە دانیشتووانی کوردستان بەکاردێنن. کورد فەرمانڕەوایی بچووك داگیر دەکەن.

شەڕی سەربەستی تورکیا
١٩١٩ – ١٩٢٣ و کورد

هەروەکو موستەفا کەمال بە ئەنەدۆڵ لە مایسی ١٩١٩دا گەیشت، خۆی راستەوخۆ وەکو (رزگاری خوازی کوردستان) لە قەڵەم دا، هەمیشە وەکو پارێزگاری (خەلیفە)ی بەندکراو لەلایەن هێزی داگیرکەر و وەکو ئازادکەری عەردی ئیسلام خۆی پیشان دەدا، بانگەوازی ئەم سەرۆکە بۆ (هەموو موسڵمانان) واتە بۆ کورد و تورك و بۆ یەکێتی هەموو ئەم گەلانە لە پێناوی خەبات بۆ دەرکردنی بێگانە لەم خاکانەدا بوو. لە سەرەتادا ئەم سووربوو لەسەر برایەتی تورك و کورد..

یەکەم ئامانجی رامیاری جولانەوەی کەمالییەکان لە کوردستاندا ئەوە بوو کۆنگرەیەکی گەورە لە ئەرزەروومدا لە تەموزی ١٩١٩دا بەسترا. پەنجاو چوار نوێنەر لە پێنج ولایەتی کورد لە کۆنگرەکەدا ئامادە بوون. کەچی لە دیاربەکر و خەربوت و سعرت کەس ئامادە نەبوو.

کۆنگرەی ئەرزەروم یەکەم سەرکەوتنی رامیاری موستەفا کەمال بوو. چەکدارانی کورد لە ژێر فەرمانی کازم قەرە بەکر پاشا یەکەم سەرکەوتنیان لە رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵدا بەدی هێنا.. ئەم هێزە کوردە لە ئازادکردنی ئەنەدۆڵ بەردەوام بوو.. دەوری زۆری لە سەرکەوتنی دوایی لە شەڕی سەربەستیدا هەبوو.

سەرچاوە: نووسەری کورد
ژمارە ٤/ خولی سێیەم/ مایسی ١٩٨٦

پەراوێزەکان:

١- گەلێکی بێ ولات – لەندەن ١٩٨٠.

2- WITHOUTA COUNTHE KURDS AND KURDISTAN PEOPLE EDITED BYG CHALIAND 40 DON 1980.

کۆنگرەی قاهیرە و کاروباری ناوچە کوردییەکان

لەدوای کۆتایی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، کاربەدەستانی ئینگلیز پاش تەجرەبە و روداوی دوو سێ ساڵێك هاتنە سەر ئەو باوەڕە کەوا پێویستە کۆنگرەیەك بۆ لێپرسراوانی بەریتانی دەربارەی گیروگرفتەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا ببەسترێت. بۆ ئەم مەبەستە شاری قاهیرەی میسر هەڵبژێردرا بە پێش نیازی مستەر وینستۆن چەرچل وەزیری وڵاتانی ژێر دەست Colonial Officeی بەریتانی کۆنگرەکە لە نێوان (١٢ تا ١٣)ی مارتی ساڵی ١٩٢١دا بەسترا.

ئەم باسەی ئێمە دامەزراوە لەسەر ئەو راپۆرتانەی کە رۆژ بە رۆژ لە دەوری کۆبوونەوەکانی کۆنگرەکەدا نووسراون و لە بارەگای گشتی وەسائیقی بەریتانیادا پارێزراون بەشێکی ئەم بەڵگەنامانە لە ژێر ئەم ناو و ژمارەیەدان (وەزارەتی دەرەوە) (٣٧١) (٦٣٤٣) (٤٨٤٢) (راپۆرت لەسەر کۆنگرەی قاهیرە).

پاش بەندی ئەم راپۆرتە دەربارەی کوردستان ژمارە (١٠) دەیە کە لە رۆژی ١٥ی مارتی ١٩٢١دا تۆمار کراوە.

لە راپۆرتی ناوبراودا بەشێك لە دەقەکەی بەم جۆرەی خوارەوەیە:

١- ئەو رووداوانەی کە بوونەتە هۆی دامەزراندنی کۆنگرەکە و پەیڕەوی رەسمی بەڕێوەبرندیدا ئەمانەن:

أ ـ لە ١٤ی شوباتی ١٩٢١دا ئەنجومەنی وەزارەتی بەریتانیا کۆبووەوە بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر ئەو راپۆرتانەی کە لێژنە (کۆمیتە)ی رەسمی لەلایەن سەرۆك وەزیر دامەزرابوو بۆ ئەوەی پێش نیار و بیروڕا دەربڕێت بۆ بنیاتنانی دەزگایەك لە وەزارەتی وڵاتانی ژێر دەست (مستەعمەرات) تاوەکو بتوانێت کاروباری ئەم جۆرە وڵاتانە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بەڕێوە ببات (بڕوانە پاش بەندی یەك).

ئەنجومەنی وەزیران لەسەر هێنانەدی پێش نیازەکانی کە لە راپۆرتەکەدا هاتووە بڕیاری دا.

ب ـ ..

ج ـ ..

لە هەمان کاتدا ئەنجومەنی وەزارەت بڕیاری دا کـەوا وەزیـری وڵاتـانی ژێردەسـت (و.چەرچـل) فەرمانی پێ بدرێت لە مانگی مارتدا سەر لە میسر بدات تاوەکو لەگەڵ کاربەدەستانی بەریتانی لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بە پێی پێشنیازەکان گفتوگۆ بکات.

٢- وەزیری ناوبراو بـەخێرایی دەزگـا ڕەسمییـە ناوبراوەکـەی دامەزرانـد، پـێش نیـازێکی بـە ئەنجومەنی وەزیران پێشکەش کرد دەربارەی پێویسـتی پێکهێنـانی کۆنگرەیـەك بـۆ لێکۆڵینـەوە و لێکدانەوە لەسەر باری ئابووری و گیروگرفتەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست.

وەزیری ناوبراو شاری قاهیرەی بۆ ئەم مەبەستە هەڵبژارد، بەم جۆرە بە خێرایی جێگـا و شـوێن ڕێکخرا بۆ ئەو کۆبوونەوەیە و بۆ نوێنـەرە بـەرزەکانی بـەریتانی و فەرمانبـەرانی گشـتی سـوپایی بەریتانی لە فەلەستین و وڵاتانی میۆپۆتامیا و ئێران و نیمچە دورگەی عەرەب و حاکمانی سۆماڵ و عەدەن و فەرمانبەرانی تر کە ئاگاداری کاروباری ناوچەکەن.

٣- پروگرامێکی کاتی لە هەمان کاتدا لەلایـەن دەزگـای ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتی نـاو بـراودا پێشکەش کرا بۆ هەموو ئەم لایانەوە و بروسکەلێ دران. هەروەها بیروڕای ئەنجومەنی وەزارەت لـەم ڕووەوە لە وەزیری ناوبراودا گەیەنرا پێش ئەوەی بۆ قاهیرە بەڕێ بکەوێت، پاش ئەوەی ئەم بیروڕایانە لەگەڵ کاربەدەستانی شارەزا کە لە لەندەن بوون شی کرانەوە (پاش بەندی ٢).

٤- لـە ڕۆژی یەکـەمی مارتـدا وەزیـری نـوبراو لەنـدەنی بـەرەو میسـر بەجێهێشـت، ئـەم کاربەدەستانەی خوارەوەی لەگەڵ:

ــ ماریشالی فڕۆکە سیر هیوز ترینچارد، سەرۆك ئەرکانی هێزی هەوایی لەگـەڵ فەرمانبـەرانی لێژنەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا.

ــ مێجۆر ـ ژەنراڵ سیر رادکلیف، بەڕێوەبەری کاری هێزی چەکدار.

ــ مستەر کرۆسلاند، لە دەزگای دارایی وەزارەتی شەڕ.

ــ سێر ج. بارستاو، ئەمینداری دارایی و پارە کە گەیشت بۆ قاهیرە، لە ڕێگا، لە مارسـیلیاوە بۆ ئەسکەندەرییە وەزیر (چەرچل) پرۆگرامێکی بۆ کۆنگرەکە دانا. (پاش بەند ٥)

ــ لیفتنانت ــ ژەنراڵ سێر ولتەر کونگریف فەرمانبەری بەرزی سوپای میسر و فەلەسـتین بـوو بە سەرۆکی لێژنەی سوپایی و دارایـی لـە کۆنگرەکـەدا، لـە سـایەی ئـەم کـۆنگرە کـە زۆر بـاش بەڕێوەچوو.

٥- لیستەی بەشداربووەکانی کۆنگرە بە پێی کۆمەڵی نوێنەرەکانی هەر ناوچـەیەکدا لـە پـاش بەندی ٤دایە.

یەکەم کۆبوونەوە لە ١٢ی مارتدا بەسترا لەوێدا وەزیری ناوبراو مەبەستی خۆی لە بەستنی ئەم کۆنگرەیە روون کردەوە و پرۆگرامی پێڕەوی کۆنگرەی شی کردەوە، دوا بەدوا، کۆنگرەکە لەسەر چەند لیژنەیەك دابەش بوو، بە پێی ئەو مەبەستانەی کە لێیان ئەکۆڵرێتەوە، بە گشتی ئەم مەبەستانە دوو جۆرن: بەشی رامیاری، بەشی سوپا. مستەر پاددوك کە لە دایەرەی مەندوبی سامی فەلەستین وەرگیرابوو، بوو بە ئەمینداری گشتی کۆنگرەکە، بەتایبەتی لیژنە رامیارییەکان. هەروەها لیفتنانت ژەنراڵ ولتەر ستایلەر بوو بە ئەمینداری لیژنە سوپاییەکان لە ژێر فەرمانی وەزیردا.

ئەم دوو فەرمانبەرانە بەم ئەرکە گەورەیە هەڵسان. بەتایبەتی مستەر پاددوك کە لە سایەی ئەم ناوەڕۆکی کۆششی لیژنەکان لە چل تا پەنجا کۆبوونەوە بە روونی و رێکوپێکی تۆمار کراون، لە نێو رۆژانی ١٢ تا ٢٣ی مارتدا.

٦- لە شەوی ٢٣ی مارت وەزیری ناوبراو قاهیرەی بەجێهێشت و چووە قودس، کە لە دوابیدا کۆبوونەوەی زۆرتر بەسترا بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر فەلەستین و وڵاتانی ئەردەن. لە هەمان کاتدا ژمارەیەکی زۆر لە نوێنەران سەریان لە وەزیر و ئەندامانی کۆنگرە دا و لەگەلیٚ ناوچەدا بە گەشت گەڕان. لەم رۆژەدا مستەر بارستاو لە لەندەنەوەهاتە قاهیرە و سەرپەرشتی گەلێك لیژنەی دارایی سەر بە میسۆپۆتامیای کرد.

کۆمەڵی نوێنەرانی میسۆپۆتامیا و عەدەن و سۆماڵ و قاهیرەیان لە رۆژی ٢٥ی مارتدا بەجێهێشت، بەڵام راوێژکاری دارایی مەندوبی سامی میسۆپۆتامیا لە قاهیرە مایەوە تا ٢٧ی مارت بۆ ئەوەی لەسەر گیروگرفتی دارایی ئەم وڵاتە لەگەڵ سێر بارستاو گفتوگۆ تەواو بکات. دوابەدوا بارستاو قاهیرەی بەجێهێشت و چووە قودس.

٧- پوختەیەکی ئەو بڕیارانەی کە لەسەری رێککەوتوون لە بەشی تایبەتی ئەم راپۆرتە دیار دەبێت. کە ناوەرۆکی تەواوی کۆبوونەوەکانی لیژنەکان وەکو پاش بەند لە تەك ئەم راپۆرتەدایە.

٢- میسۆپۆتۆمیا:

١- پرۆگرامی ئەم وڵاتە (بڕوانە پاش بەندی ژمارە ٥) لەلایەن دوو کۆمیتەوە باسی لێوە کرا: لیژنەی رامیاری بە سەرۆکایەتی وەزیری ناوبراو (پاش بەندی ٦)، لیژنەی سوپا و دارایی بە سەرپەرشتی سێر وۆلتەر کۆنگریف (بڕوانە پاش بەندی).. گرفتی هێزی سوپا و هێزی ئاسمانی باسیان لێوە کرا.

٢- كۆنگرە بڕیاری لەسەر ئەوەدا کە باری رامیاری بە جۆرێکە پێویستە حاکمێك لە نەوەی شەریفی (مەکە) بۆ وڵاتی میسۆپۆتامیا هەڵبژێردرێت، باشترین کەسیش لەمان (میر فەیسەڵ)ە.

کۆنگرە لەسەر ئەم باوەڕەدابوو کە حکومەتی بەریتانی ناتوانێت میر فەیسەڵ هەڵبژێرێت بەڵکو ئەبێت لەلایەن خەڵقی وڵاتەکە خۆیان هەڵبژێردرێت.. بەڵام حکومەتی بەریتانیا کۆشش بۆ هەڵبژاردنی دەکات (پاش بەندی ژمارە ٩).

٣- بە ئاواتی ئەوەی کە ئەم پرۆگرامە بە پوختی دێتە کایەوە، کۆنگرە بڕیاری دا کە هێزی چەکدار لەم وڵاتەدا تا رادەی تەنیا ٢٣ تیپ کەم بکرێتەوە، ئەمەش بە زووترین کات.. بە پێی لێکدانەوەی تایبەتی ئەم کەمکردنەوەیە لە فەلەستین و میسۆپۆتامیا تاردەیە ٥,٥ ملیۆن لەساڵی ١٩٢٢ ــ ١٩٢٣ پاشکەوتی دەبێت، هەروەها پاشکەوتی تریش لەدوایەتی.

٤- کۆنگرە لەسەر ئەم باوەڕەدایە کەوا هەر جۆرە کۆششێك بۆ زۆرلێکرن لە ناوچە کوردییەکاندا. دەبێتە هۆی بەرهەڵستی و تێکهەڵچوون. (پاش بەند ١٠). "لە خوارەوە بەکاردەهێنرێت".

بۆیە کۆنگرە پێشنیازی ئەوە بوو کە کاروباری ناوچە کوردییەکان راستەوخۆ لەلایەن مەندوبی سامییەوە بەڕێوە ببرێت، تاوەکو ئەو کاتەی کە ئەنجومەنی شورای کورد بیروڕای یەك بوون لەگەڵ عێراقدا دەردەبڕێت. یەکێك لە سوودی ئەم بۆچوونە رامیارییە ئەوەیە حکومەتی بەریتانیا دەتوانێت هێزێکی سوپایی لەکوردەکان دامەزرێنێت بەسەرپەرشتی ئەفسەرانی ئینگلیز. لەدواییدا ئەم هێزە لە جێگای بەریتانییەکان باشتر دەتوانێت سنوورەکان بپارێزێ (پاش بەند ١١).. بۆیە بڕیار درا کە هێزی لیفی بە تیپی کورد و ئاسووری بەهێزتر بکرێت.. بەو ئاواتەی کە هێزی ئیمپراتۆری بەریتانی لە دەوروبەری سنووردا کەم بکرێتەوە. پیلانێك رێکخرا بۆ ئەوەی میسۆپۆتامیا لە ژێر باڵی هێزی هەوایی بەریتانی بپارێزرێت (پاش بەند ١٣)..

ئەمەش هەمیشە بۆ ئەوەی ماوە بدرێتە هێزی ئاسمانی و سوپایی و فرۆکەی بازرگانی لە رێگا بەهیند بگات (بەشی ٥، بڕگە ٣).

٧- ئەم پێشنیارانەی خوارەوە پێشکەش کرا بۆ ئەوەی زوو بە زوو پەنا بەرەکانی جۆرجۆر بەشێوەیەك دابمەزرێن یا نەگوازرێنەوە. چونکە ماوەیەك بوو ئەمان لەسەر ئەرکی دارایی ئیمپراتۆری بەریتانیادا بەڕێوەدەچوون.

أ ـ ئەرمەنەکان ـ ژمارەی یانزە هەزار بەرانی ئەرمەن لە ناوچەی بەسرەدا دەژین.. ئەمان بە بێ دەرامەتی لە ساڵی ١٩٢١ ـ ١٩٢٢ مابوونەوە.. بۆیە کۆنگرە بڕیاریدا ئەمان بە گەشتی بۆ لەنگەرێك لەسەر دەریای رەشدا بگوازرێنەوە..

ب ـ رووسەکان..

ج ـ ئاسوورییەکان ـ مەندوبی سامی بەریتانی لە میسۆپۆتامیادا بە ئەمانەی راگەیاندووە کەوا هیچ جۆرە دەرامەتێك بۆ خەرجی ئەمان لە ساڵی ١٩٢١-١٩٢٢ تەرخان نەکراوە. واتا لە یەکی نیساندا (١٩٢١) خێوەتەکانی پەنابەرەکان دەپێچرێنەوە و لول دەدرێن..

٨- گیروگرفتی دارایی جۆربەجۆر لەلایەن کۆمیتەکانی لە ژێر سەرپەرشتی وەزیری ناوبراودا لێیان کۆڵرایەوە و لەگەڵ سێر بارستاو باسی چەند پێشنیارێك کرا (پاش بەند ١٥).

راسپاردەکانی دوایی سیر بارستاو لەلایەن وەزیرەوە پەسەند کران.

٩- رێگای ئاسن باس کرا (پاش بەند ١٦).

٣- فەلەستین

١- کۆمیتەی فەلەستین بە سەرۆکایەتی سێر هێربرت سامۆیل لە ١٦ی مارتدا گەیشتە قاهیرە. لە رۆژی ٢٣ی مانگ بەرەو قودس بەرێکەوت لە تەك وەزیری ناوبراودا. ئاشکرا ترین سیاسەت ئەوە بوو کە پەیوەندی لەگەڵ ئەردونی رۆژهەڵاتدا هەبوو. (پاش بەند ١٧).

شەریف فەیسەڵ: ئەم پێویستە بۆ مەکە بچێت. لەوێوە بروسکە بۆ هاورێکانی لە میسۆپۆتامیادا رەوانە کات. لەم پەیمانەدا روونی بکاتەوە کەوا لەبەرئەوەی لەلایەن هاورێکانی هان دراوە کە روبکاتە میسۆپۆتامیا، لەهەمان کاتدا لەبەرئەوەی کە حکومەتی بەریتانیا بەمی راگەیاندووە کە ئەم حکومەتە هیچ جۆرە تەگەرەی لە پێش دانانێت، هاتوو هاووڵاتییانی میسۆپۆتامیا ئەمیان (واتا شەریف فەیسەڵ)یان بوێت، پاش ئەوەی لەگەڵ باوك و براکانی راوێژکاری دەکات بڕیاری ئەوە دەدرێت کە ئەم خۆی خۆی پێشان بدات.. و دان بە یاسای ئینتیدابی کە لەلایەن عوسبەت (ئەنجومەنی گەلانەوە) دامەزراوە بنێت. پاش ئەوەی کە دەگاتە وڵاتانی ناوبراو، شەریف فەیسەڵ ئەبێت حکومەتی نەقیب تازە بکاتەوە، یان حکومەتێکی نوێ دابمەزرێنێت.

پاش بەندی دە

کوردستان

کۆڕی چوارەمی لێژنەی رامیاری

١٥ی مارتی ١٩٢١

ئامادەبووەکان:

ـــ مستەر وینستون چەرچەل (سەرۆك).

ـ سێر پرسی کوکس
ـ خاتو ج. بیل
ـ کۆلۆنیل ت. أی. لورنس
ـ مێجور هـ. یو. یۆنگ
ـ مێجۆر نۆئێل (ئەندامی راوێژکار).
ـ مێجۆر پاددوك (ئەمیندار)

ئەم کۆمیتەیە دەستی بە لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەسەلەی کوردستانی کرد. ئەم مەسەلەیە لەسەر رۆشنایی باری تازە و گۆڕانی پەیمانی سیڤەردا چاوی لێ خشێنرا و لێی کۆڵدرایەوە لەسەر ئەوە بڕیار درا کە پێوستە کوردەکانی باشوور بە شێوەیەکی تایبەت بەڕێوەبچن. سێر پرس کوکس روونی کردەوە کەوا ئەم لە پێشوشدا بە ئەنجومەنی وەزارەتی عێراقی راگەیاندووە کە بە پێی پەیمانی ناوبراو لە ماوەی ساڵێك ئەم خۆی کاروباری ناوچەکانی کورد دەگێڕێت.

لە دوای ئەم ماوەیەدا مەسەلەکە دیسان لەسەر رۆشنایی باری نوێدا لێك دەدرێتەوە. کۆکس نامەی رەخنەی لەلایەن ئەنجومەنی وەزارەتەوە دژی ئەم سیاسەتە پێگەیشتووە. ناوچەکانی کورد لەلایەن فەرمانبەر (متصروف) بەڕێوەدەچوون بە پێی راوێژکاری ئەفسەرە سیاسییەکانی ئینگلیز و بە فەرمانبەرایەتی موچەخۆرانی کوردەوە کاروباریان هەڵئەسووڕێنرا. یەکێك لە متەسەریفەکان فەتاح پاشا بوو. سێر پرس کۆکس لەسەر ئەو باوەڕەدا بوو کەئەم ناوچانە بەشێکن لە عێراق، بەتایبەتی لە رووی ئابوورییەوە. ئەم لەگەڵ خاتوو مس بێل لەو باوەڕەدان کە بەشێك لەم کوردانە ئامادەن لە هەڵبژاردنی گشتیدا بەشداری بکەن، بۆ پێکهێنانی پەرلەمانی عێراق. بەڵام ئەم گومانی خۆی دەربڕی دەربارەی هەڵوێستی دانیشتووانی سولەیمانی لەم رووەوە، بەڵام ئەم بەئاواتی ئەوە بوو کە ئەمانیش ماوەیان هەبێت بۆ کۆمەکی کردن لەمبارەیەوە.

مێجور یۆنگ وتی کەواتە تاوەکو کاتی هەڵبژاردنەکە ماوەیەك پێویستە تاوەکو ئەمان (کورد) لەسەر هەست و بڕیارێکدا لەم رووەوە رێك بکەون. لەبەرئەمە ئەم (یۆنگ) وتی کەواتە پێویست بە چاوەڕوانی هەڵبژاردن ناکات و هەر لە ئێستاوە فەرمانڕەوایی بە کوردان بدرێت کە راستەوخۆ لەژێر دەسەڵاتی مەندوبی سامیدا بەم جۆرە ناوچەکە سەربەخۆ بەڕێوەبچێت.

لە وەڵامدانەوەی پرسیارێك لەلایەن سەرۆك (چەرچل) مێجۆر نۆئێل وتی خۆی لەسەر ئەم باوەڕەدایە کە کوردەکان سەربەخۆ بەڕێوەبچن، ئەگەرچی دوور نییە بە پێچەوانەی ئەم باوەڕە بڕیارێك بدرێت، لە هەمان کاتدا نۆئێل وتی پێویست بە دوو موتەسەریف ناکات لەم ناوچە کوردییانەدا، بەڵکو تەنیا یەك فەرمانبەر دابمەزرێت بۆ دوو ناوچەکە، ئەم بڕوای وابوو کە بڕیار بۆ

ماوەی شەش مانگێك دوابخرێت، ئەوسا کوردەکان خۆیان لەسەر بەشداربوون لەگەڵ عێراقـدا بڕیـار دەدەن. مێجۆر یۆنگ نیشانی دا کە دوور نییە ئەم کاتەی ئێستا باشتر بێت بۆ ئەوەی هەڵبـژاردنێك لە ناوچە کوردییەکان پێکبێت بۆ ئەوەی ئەنجومەنێکی تایبەتی بۆ ناوچەی خۆیـان هەڵبـژێرن. ئـەم هەمیشە لەم باوەڕەدابوو کە پێویست بە هێزی بێگانە ناکات، بـەڵکو هێزێـك لـە ناوچـەی کـورد خۆیاندا دەتوانی یاسا و هێمنی راگرێت و بپارێزێت.

سەرۆکی لێژنە هەمیشە لەگەڵ پێشـنیاری مێجـۆر یـۆنگ دابـوو و رای خـۆی دەربـڕی کـەوا دەکرێت یارمەتی دارایی سەرۆکێکی کورد بدرێت لەگەڵ فەرمانبـەری تـردا و پەیوەنـدی بازرگـانی رێك بخرێت بە شێوەیەك کەوا تورکەکان ماوەیان نەبێت لەم وڵاتەدا دژی بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا بووەستن. ئەم وتی هاتوو کوردەکان خۆبەخۆیی بەڕێوەنەچن نـا هـەمواری بـەرپا دەبێـت. میرێکـی شەریفی (لە نەوەی شەریف حوسێن)، ئەگەرچی لە رواڵەتدا خۆ بە دیموکراتی نیشان بدات، بەڵام بـە پێـی توانـا و هێـز دوور نییـە هەسـت و ئـاواتی کوردەکـان بـاش گـوێ بخـات و بەرهەڵسـتی داخوازییەکانی گەلە کەمایەتییەکی وەکو گەلی کورد بکات. کەچی بۆ سیاسەتی بـەریتانیا باشـترە حکومەتێکی پێش برکە (BUFFER)ی کورد لە نێو عێراق و تورکیادا دابمەزرێنرێت.

سێر پرسی کۆکس وتی دەسکەوتی دارایی ناوچەکانی کورد لەمە کەمترە کە خـەرجی ئیـدارەی ناوچەکەی پێ بدرێت. مێجۆر یۆنگ وتی کەواتە باشترە ئەم ناوچـانە سـەربەخۆ بەڕێوەبچـن بـەڵام کۆکس وتی لەگەڵ سەربەخۆ بـەڕێوەبردنی ناوچـەکە مـاوەش بـدرێت بـەو رووداوانـەی کـە بـەرەو تێکەڵبوون لە دواییدا لەگەڵ عێراقدا ئەڕۆن.

لەسەر پرسیارێك لە سەرۆکەوە (چەرچل) مێجۆر نۆئیل لە وەڵامدا وتی بـە مەزەنـدە باشـترین تخوب لە نێواندا ئەوەیە کە لە خوارووی گردولگاندا تێپەڕ دەبێت. هەروەها ئـەمیش پرسـی لەسـەر ئەوەی دەربارەی ئامێدی شتێك روون بووەتەوە یانا لە رۆشنایی باری نوێی پەیمانی سیڤەردا.

سەرۆکی لێژنە روونی کردەوە کە جۆرە لەیەکچوونێك لـە نێـو پێوەنـدی خـوارووی ئـەفریقیا و روسیادا و پەیوەندی ئەم دوو وڵاتەدا هەیە. ئەم باوەڕەی خـۆی دەربـڕی کـەوا پێویسـتە سیاسـەتی بەریتانیا ئاوات و ئامانجی گەلی کورد پشتگوێ نەخات، بەڵکو دەبێ لەبەرچاو بـن. هـەروەها ئـەم وتی هەردوو وڵات پێویستە بە دوو شێوەی جیاواز بەڕێوەبڕۆن، بەڵام بەرە بـەرە لـە یـەك نزیـك تـر ببنەوە. سەرۆك وەکو مێجۆر یۆنگ لەسەر ئەو باوەڕەدا بوو کە لە تواناداهەیە هێزێکی کـورد بـۆ سنور پێك بێت لە ژێر فەرمانی ئەفسەرانی ئینگلیز.

ژەنراڵ ئیرونسایدو مێجۆر نۆئیل لەم مەسەلەیە بکۆڵنەوە پێش ئەوەی سەرۆك (وەزیری نـاوبراو) کۆنگرەکە بەجێبهێڵێت.

تێبینییەکانی وەزیری ناوبراو بۆ لێکدانەوەی تێکڕایی دوو لێژنەی سیاسی و سوپایی ئـ[illegible] نێوەڕۆیە (١٥ی مارت ١٩٢١). لەجێگایەکی تردا لە هەمان وەسیقە و سەرچاوەدا ئـەم ناونیشـانە هەیە:

٤- کوردستان

لێژنــە لەســەریەتی کــە بابــەتی پێویســت دەربــارەی کوردســتان ئامــادە بکـات لــە پێنـاوی وەپێشخستنی گوزەران و سودی هاوولاّتییانی کورد، ئەگەرچی بڕیـاری دوایـی لەلایـەن کۆمیتـەی سیاسی دەرنەبڕا، لێژنەکە ئەم پیلانەی خوارەوەی پەسەند کرد:

کوردستان بە ئینتداب بەستراو ئەبێت لەلایەن مەندوبی سامییەوە یەك سەر بەڕێوەبچـێت واش باشترە بە یارمەتی ئەنجومەنێکی ناوخۆیی لە سەرۆکانی کورد ئەم ئیدارەیە بەڕێوەبچێت.

بۆ ئەم بەڕێوەبردنە یارمەتی داراییان پێ بدرێت لەگەڵ یارمەتی تر، هەمیشە بـەئاواتی ئـەوەوە کە تخوبەکان بپارێزرێن لـە بێگانـە بـەئاواتی ئـەوەوە لەگـەڵ کردنـەوەی دەرگـای بازرگانییـەتی و پێکهێنانی هێزێك لە سودی ئیمپراتۆریەتدا، لە هەمان کاتدا هێزێکی لیڤی کورد لە چـەند تیپێـك دابمەزرێت لە ژێر فەرماندەی ئەفسەری ئینگلیز و ئەفسەری تردا. تـاوەکو (١)ی ئەکتۆبـەر ئامـادە بکرێن.

هەروەها بە پێی توانا هێزێکی لیڤی سواریش لە تەك ئەم هێزە کوردەدا پێکبهێنرێت.

سەرئەنجام بە گشتی.. هێزێکی کورد دەبێ پێکبێت تاوەکو هێزی هێمنایەتی ئێمە (واتە هێـزی بەریتانیا) بتوانێت لە مـاوەی شـەش مانگێکـدا ناوچـەکانی کـورد بـەجێبهێڵێت و بکشـێتەوە.. پێویستە مستەر کرۆسلاند ئەو داراییەی کە لـەم ئـاڵوگۆڕەدا وەدەسـت دەکـەوێت پیشـان بـدات و بیژمێرێت بۆ ساڵی ١٩٢١-١٩٢٢ لە هەمان کاتدا کەم کردنەوەی خەرجی تـریش لـە پـاش رۆژی (١)ی ئەکتۆبەری ١٩٢١ یان (١)ی کانونی دووەمی ١٩٢٢وەوە. پێویستە کۆمەکی تەواو هـەبێت لەنێو هێزی ئاسمانی و هێزی لیڤیدا.

بۆ زیاتر قوڵبوونەوە لە بڕیارەکانی ئەم کۆنگرەیـە هەمیشـە بڕوانـە وەسـیقەی ژمـارە (س.أو (٧٣٠) (١٣) (٠٥٢٢٥) (٩,٤).

سەرچاوە: نووسەری کورد

ژمارە ٢، خولی سێیەم

ئابی ١٩٨٥